VENE NÕUKOGUDE KIRJANDUS

LUGEMIK XI KLASSILE

Eesti Riiklik Kirjastus

ARH

2- 44042

A-22366

VENE NÕUKOGUDE KIRJANDUS

LUGEMIK XI KLASSILE

KOOSTATUD
A. DUBOVIKOVI JA J. SEVERINI
JÄRGI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
44042

ARHIIVKOGU

PARTEI ORGANISATSIOON JA PARTEILINE KIRJANDUS.[1]

V. I. LENIN.

Uued sotsiaaldemokraatliku töö tingimused, mis on kujunenud Venemaal pärast oktoobrirevolutsiooni[2], on tõstnud päevakorda parteilise kirjanduse küsimuse. Erinevus illegaalse ja legaalse kirjanduse vahel — see pärisorjusliku, isevalitsusliku Venemaa ajastu kurb pärandus — hakkab kaduma. See erinevus pole veel kadunud, kaugeltki mitte. Meie peaministri silmakirjalik valitsus määratseb veel niivõrd, et «Tööliste Saadikute Nõukogu Teatajat»[3] antakse välja «illegaalselt», kuid ei midagi peale häbi valitsusele, peale uute moraalsete löökide temale, ei tule välja rumalatest katsetest «keelata» seda, mida valitsus ei suuda takistada.

Sel ajal, kui oli vahe illegaalse ja legaalse kirjanduse vahel, lahendati küsimus parteilisest ja mitteparteilisest kirjandusest äärmiselt lihtsalt ja äärmiselt vääralt, moonutatult. Kogu illegaalne kirjandus oli parteiline, seda andsid välja organisatsioonid, organiseerisid grupid, kes olid ühel või teisel viisil seotud partei praktiliste töötajate gruppidega. Kogu legaalne kirjandus polnud parteiline, — sest parteilisus oli keelatud, — kuid ta «kaldus» ühe või teise partei poole. Ebaloomulikud liidud, ebanormaalsed «kooselud», võltskatted olid vältimatud; sunnitud ütlematajätmistega inimeste poolt, kes soovisid väljendada partei vaateid, segunes mitte-lõpunimõtlemine või mõtteargus nende poolt, kes polnud nende vaadete kõrgusel, kes õieti polnud parteiinimesed.

Mõistukõnede, kirjandusliku orjameelsuse, orjakeele, ideelise pärisorjuse neetud aeg! Sellele alatusele, millest lämbus kõik elav

---

[1] Artikkel ilmus esmakordselt legaalses bolševistlikus ajalehes «Novaja Žizn» nr. 12, 26. (13.) novembril 1905. a. Meie lugemikku on käesolev artikkel võetud V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., lk. 26—31 järgi.

[2] V. I. Lenin peab silmas 1905. a. oktoobris toimunud revolutsioonilisi sündmusi.

[3] «*Известия Совета Рабочих Депутатов*» («Tööliste Saadikute Nõukogu Teataja») — Peterburi Tööliste Saadikute Nõukogu ametlik häälekandja, ilmus 30. oktoobrist kuni 27. detsembrini 1905.

ja värske Venemaal, tegi proletariaat lõpu. Kuid seni on proletariaat Venemaale kätte võitnud ainult poole vabadust.

Revolutsioon on alles lõpuni viimata. Kui tsarism *ei ole enam* suuteline võitma revolutsiooni, siis revolutsioon *ei ole veel* suuteline võitma tsarismi. Ja me elame niisugusel ajal, millal kõikjal ja kõiges annab ennast tunda see avaliku, ausa, otsekohese, järjekindla parteilisuse ja põrandaaluse, varjatud, «diplomaatilise», põikleva «legaalsuse» ebaloomulik kombinatsioon. See ebaloomulik kombinatsioon annab ennast tunda ka meie ajalehe[1] juures: kuipalju hr. Gutškov[2] ka teravmeelitseks sotsiaaldemokraatliku türannia arvel, mis keelab liberaal-kodanlike, mõõdukate ajalehtede väljaandmise, kuid fakt jääb ikkagi faktiks, Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei keskhäälekandja «Proletari» jääb ikkagi *isevalitsuslik*-politseiliku Venemaa ukse taha.

Kuidas ka ei oleks, kuid poolik revolutsioon sunnib meid kõiki viivitamatult asja uuesti käsile võtma. Kirjandus võib nüüd, isegi «legaalsena», olla $^{9}/_{10}$ parteiline. Kirjandus peab saama parteiliseks. Vastukaaluks kodanlikele kommetele, vastukaaluks kodanlikule eraettevõtjate, äritsejate kirjandusele, vastukaaluks kodanlikule kirjanduslikule karjerismile ja individualismile, «härrasanarhismile» ja kasude tagaajamisele, — peab sotsialistlik proletariaat üles seadma *parteilise kirjanduse* põhimõtte, arendama seda põhimõtet ja selle võimalikult täielikul ja terviklikul kujul ellu viima.

Milles siis seisab see parteilise kirjanduse põhimõte? Mitte ainult selles, et sotsialistlikule proletariaadile ei või kirjanduslik tegevus olla isikute või rühmade kasusaamise vahendiks, ta ei või üldse olla individuaalseks, proletariaadi üldisest üritusest sõltumatuks asjaks. Maha parteitud literaadid! Maha literaadid-üliinimesed! Kirjanduslik tegevus peab saama üldproletaarse ürituse *osaks*, «rattakeseks ja kruvikeseks» ühes ühtses, suures sotsiaaldemokraatlikus mehhanismis, mille paneb liikuma kogu töölisklassi kogu teadlik avangard. Kirjanduslik tegevus peab saama organiseeritud, plaanipärase, ühendatud sotsiaaldemokraatliku parteitöö koostusosaks.

«Iga võrdlus lonkab,» ütleb saksa vanasõna. Lonkab ka minu võrdlus — kirjanduse võrdlemine kruvikesega, elava liikumise võrdlemine mehhanismiga. Võib-olla leidub isegi hüsteerilisi intelligente, kes tõstavad hädakisa sellise võrdluse puhul, mis kisub alla, suretab, «bürokratiseerib» vaba ideelist võitlust, kriitikavabadust, kirjandusliku loomingu vabadust jne. jne. Sisuliselt oleks säärane hädakisa ainult kodanlik-intelligentliku individualismi väljenduseks.

---

[1] S. o. «Novaja Žizn'i» juures.

[2] A. I. Gutškov — suurkapitalist, kodanlik poliitikategelane. Kuulus ministrina Ajutise Valitsuse koosseisu. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni — valge-emigrant; võttis osa kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste organiseerimisest Nõukogude Liidu vastu.

Pole kahtlust, et kirjandusliku tegevuse suhtes on kõige vähem võimalik mehaaniline võrdsustamine, nivelleerimine, enamuse võim vähemuse üle. Pole kahtlust, et selles asjas on tingimata vaja kindlustada isikliku initsiatiivi, individuaalsete kalduvuste suuremat vabadust, mõtte ja fantaasia, vormi ja sisu vabadust. Kõik see on vaieldamatu, kuid kõik see tõestab üksnes seda, et proletariaadi parteitöö kirjanduslikku osa ei või šablooniliselt samastada proletariaadi parteitöö teiste osadega. Kõik see ei lükka sugugi ümber seda kodanluse ning kodanliku demokraatia jaoks võõrast ja imelikku põhimõtet, et kirjanduslik tegevus peab ilmtingimata muutuma sotsiaaldemokraatliku parteitöö muude osadega lahutamatult seotud osaks. Ajalehed peavad muutuma mitmesuguste parteiorganisatsioonide häälekandjateks. Literaadid peavad tingimata kuuluma parteiorganisatsioonidesse. Kirjastused ja laod, kauplused ja lugemistoad, raamatukogud ja mitmesugune raamatukaubandus — kõik see peab muutuma parteiliseks, aruandekohuslikuks. Kogu selle töö järele peab valvama organiseeritud sotsialistlik proletariaat, kes peab kõike seda kontrollima, tooma kogu sellesse töösse ilma ühegi erandita elava proletaarse ürituse elavat hoovust, võttes nii igasuguse pinna igivanalt, poolobloomovlikult, poolsahkerduslikult vene põhimõttelt: kirjanik vähehaaval kirjutab, lugeja vähehaaval loeb.

Muidugi ei ütle me, et see aasialiku tsensuuri ja Euroopa kodanluse poolt rüvetatud kirjandusliku tegevuse ümberkujundamine võiks toimuda korraga. Me oleme kaugel mõttest jutlustada mingit ühetaolist süsteemi või ülesande lahendamist mõningate otsuste abil. Ei, skemaatilisusest võib sel alal kõige vähem juttu olla. Asi on selles, et kogu meie partei, et kogu teadlik sotsiaaldemokraatlik proletariaat kogu Venemaal tunnetaks seda uut ülesannet, seaks selle selgelt üles ja asuks kõikjal selle lahendamisele. Pärisorjusliku tsensuuri vangistusest pääsedes ei taha me minna ega lähe kodanlik-sahkerduslike kirjanduslike suhete vangi. Me tahame luua ja me loome kirjanduse, mis on vaba mitte ainult politseilikus mõttes, vaid ka selles mõttes, et ta on vaba kapitalist, vaba karjerismist; — vähe sellest: ka selles mõttes, et ta on vaba kodanlik-anarhistlikust individualismist.

Need viimased sõnad näivad paradoksina või lugejate pilkamisena. Kuidas! pistab võib-olla karjuma mingisugune intelligent, vabaduse tuline pooldaja. Kuidas! Teie tahate allutada kollektiivsusele säärast peent, individuaalset asja nagu kirjanduslik looming! Teie tahate, et töölised otsustaksid häälteenamusega teaduse, filosoofia, esteetika küsimusi! Teie eitate absoluutselt-individuaalse ideelise loomingu absoluutset vabadust!

— Rahustuge, härrased! Esiteks, jutt on partei kirjandusest ja selle allutamisest partei kontrollile. Igaühel on vabadus kirjutada ja kõnelda kõigest, mis talle meeldib, ilma vähimate kitsendusteta. Kuid igal vabal ühingul (sealhulgas parteil) on samuti vabadus minema kihutada selliseid liikmeid, kes kasutavad partei firmat

parteivastaste vaadete propageerimiseks. Sõna- ja trükivabadus peab olema täielik. Kuid täielik peab ju olema ka ühingutevabadus. Olen kohustatud andma sulle sõnavabaduse nimel täieliku õiguse karjuda, valetada ja kirjutada, mis sulle meeldib. Kuid sina oled kohustatud mulle andma ühingutevabaduse nimel õiguse sõlmida või lõpetada ühendus inimestega, kes kõnelevad seda ja seda. Partei on vabatahtlik ühing, mis laguneks paratamatult, esmalt ideeliselt, hiljem aga ka materiaalselt, kui ta ei puhastaks end liikmetest, kes propageerivad parteivastaseid vaateid. See aga, mis määrab kindlaks piiri parteilise ja antiparteilise vahel, on partei programm, on taktika kohta käivad partei resolutsioonid ja tema põhikiri, on, lõpuks, kõik rahvusvahelise sotsiaaldemokraatia kogemused, kõik proletariaadi rahvusvaheliste vabatahtlike ühingute kogemused. Proletariaat on pidevalt võtnud oma parteidesse üksikuid mitte täiesti järjekindlaid, mitte täiesti puhtmarksistlikke, mitte täiesti õigeid elemente või voolusid, kuid on samuti pidevalt ette võtnud oma partei perioodilisi «puhastamisi». Nii kujuneb, härrad kodanliku «kriitikavabaduse» pooldajad, ka meil, *parteis*: partei muutub meil nüüd korraga massiliseks, me elame nüüd läbi järsku pööret avalikule organisatsioonile, paratamatult tulevad meile nüüd paljud ebajärjekindlad (marksistlikult seisukohalt) inimesed, võib-olla isegi mõned kristlased, võib-olla isegi mõned müstikud. Meil on tugevad kõhud, me oleme kaljukindlad marksistid. Me seedime need ebajärjekindlad inimesed läbi. Mõttevabadus ja kriitikavabadus parteis ei sunni meid kunagi unustama inimeste vabadust grupeeruda vabadesse ühingutesse, mida nimetatakse parteideks.

Teiseks, härrad kodanlikud individualistid, peame teile ütlema, et teie jutud absoluutsest vabadusest on paljas silmakirjatsemine. Ühiskonnas, mis on rajatud raha võimule, ühiskonnas, kus töörahva hulgad on viletsuses ja käputäis rikkaid elab teiste arvel, ei saa olla reaalset ja tõelist «vabadust». Kas teie, härra kirjanik, olete vaba oma kodanlikust kirjastajast? oma kodanlikust publikust, kes nõuab teilt pornograafiat raamides ja piltidel, nõuab prostitutsiooni «täiendusena» «pühale» lavakunstile? See absoluutne vabadus on ju kodanlik või anarhistlik fraas (sest maailmavaatena on anarhism pahupidi pööratud kodanlikkus). Pole võimalik elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba. Kodanliku kirjaniku, kunstniku, näitleja vabadus on ainult maskeeritud (või silmakirjalikult maskeeritav) sõltuvus rahakotist, äraostmisest, elatise andmisest.

Ja meie, sotsialistid, paljastame selle silmakirjatsemise, kisume maha valelikud sildid, — mitte selleks, et saada mitteklassilist kirjandust ja kunsti (see on võimalik üksnes sotsialistlikus klassideta ühiskonnas), vaid selleks, et silmakirjalikult vabale, tegelikult aga kodanlusega seotud kirjandusele vastu seada tõeliselt vaba kirjandus, mis on *avalikult* seotud proletariaadiga.

See on vaba kirjandus sellepärast, et mitte omakasu ja karjäär,

vaid sotsialismi idee ja töörahva poole hoidmine värbab tema ridadesse üha uusi jõude. See on vaba kirjandus sellepärast, et ta ei teeni blaseerunud kangelannat, igavust tundvat ja rasvumise all kannatavat «ülemist kümmet tuhandet», vaid miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa paremiku, selle jõu ja tuleviku. See on vaba kirjandus, mis viljastab inimkonna revolutsioonilise mõtte viimast sõna sotsialistliku proletariaadi kogemuste ja elava tööga, loob alalise vastastikuse mõjutamise mineviku kogemuste (teaduslik sotsialism, mis viis lõpule sotsialismi arenemise tema primitiivsetest, utoopilistest vormidest) ja oleviku kogemuste vahel (seltsimeeste tööliste kaasaegne võitlus).

Tööle siis, seltsimehed! Meie ees on raske ja uus, kuid suur ja tänuväärt ülesanne — organiseerida laialdane, mitmekülgne, mitmekesine kirjanduslik tegevus, mis on tihedas ja lahutamatus seoses sotsiaaldemokraatliku töölisliikumisega. Kogu sotsiaaldemokraatlik kirjandus peab muutuma parteiliseks. Kõik ajalehed, ajakirjad, kirjastused jne. peavad asuma viivitamatult reorganiseerimistööle, sellise olukorra ettevalmistamisele, et nad kuuluksid ühtedel või teistel alustel tervenisti ühtedesse või teistesse partei organisatsioonidesse. Ainult siis muutub «sotsiaaldemokraatlik» kirjandus tegelikult selliseks, ainult siis suudab ta täita oma kohuse, ainult siis suudab ta ka kodanliku ühiskonna raamides pääseda kodanluse orjamisest ja liituda tõeliselt eesrindliku ja lõpuni revolutsioonilise klassi liikumisega.

PARTEI POLIITIKAST ILUKIRJANDUSE ALAL.

VK(b)P Keskkomitee resolutsioon 18. juunist 1925.

1. Rahvahulkade ainelise heaolu tõus viimasel ajal seoses revolutsiooni poolt tekitatud murranguga inimeste mõttelaadis, masside aktiivsuse suurenemisega, silmaringi määratu suure laienemisega jne. tekitab kultuuriliste nõuete ja vajaduste suure kasvu. Oleme seega jõudnud kultuurirevolutsiooni ajajärku, mis loob eelduse edasiliikumiseks kommunistliku ühiskonna poole.

2. Selle massilise kultuuritõusu üheks osaks on uue kirjanduse — esmajoones proletaarse ja talupoegliku kirjanduse kasv, alates selle algelistest, kuid samal ajal oma ulatuselt enneolemata laialdastest vormidest (tööliskirjasaatjad, maakirjasaatjad, seinalehed jms.) ja lõpetades ideoloogiliselt teadusliku kirjanduslik-kunstilise toodanguga.

3. Teisest küljest majandusliku protsessi keerukus, vastandlike ja isegi üksteise suhtes otseselt vaenulike majandusvormide üheaegne kasv, sellest arenemisest tingitud uue kodanluse tekkimise ja tugevnemise protsess; osa vana ja uue intelligentsi paratamatu, kuigi esialgu mitte alati teadlik tung selle uue kodanluse poole; selle kodanluse uute ja ikka uute ideoloogiliste agentide kee-

miline eritumine ühiskonna sügavustest — kõik see peab paratamatult avalduma ka ühiskondliku elu kirjanduslikul pinnal.

4. Nagu meil ei lakka klassivõitlus üldse, nii ei lakka see ka kirjanduse rindel. Klassiühiskonnas pole ega saa olla erapooletut kunsti, ehkki kunsti klassiloomus üldse ja eriti kirjanduse klassiloomus väljendub võrratult mitmekesisemates vormides kui näiteks poliitikas.

5. Aga oleks täiesti vale jätta tähele panemata meie ühiskondliku elu põhilist fakti, nimelt võimu haaramise fakti töölisklassi poolt, proletariaadi diktatuuri olemasolu meie maal.

Kui proletariaadi partei enne võimuhaaramist õhutas klassivõitlust ja toetas kogu ühiskonna purustamise poliitikat, siis seisab proletariaadi diktatuuri ajajärgul proletariaadi partei ees küsimus, kuidas talurahvaga läbi saada ja kuidas teda pikkamööda ümber kujundada; küsimus sellest, kuidas kodanlusega teatud määral koos töötada ja kuidas teda pikkamööda välja tõrjuda; küsimus sellest, kuidas rakendada revolutsiooni teenistusse tehniline ja igasugune muu intelligents ning kuidas teda ideoloogiliselt kodanluse poolelt enda poole võita.

Niisiis, kuigi klassivõitlus ei lõpe, muudab ta oma kuju, sest kuni võimuhaaramiseni taotleb proletariaat antud ühiskonna purustamist, kuna oma diktatuuri ajajärgul tõstab ta esiplaanile «rahuliku organiseerimistöö».

6. Proletariaat peab, säilitades, kindlustades ja üha laiendades oma juhtimist, hõivama vastava positsiooni ka terves reas uutes ideoloogilise rinde lõikudes. Dialektilise materialismi sissetungimine täiesti uutele aladele (bioloogiasse, psühholoogiasse, loodusteadustesse üldse) on juba alanud. Positsioonide vallutamine ilukirjanduse alal peab täpselt samuti varem või hiljem tõsiasjaks saama.

7. Tuleb aga meeles pidada, et see ülesanne on võrratult keerukam kui teised proletariaadi poolt lahendatavad ülesanded, sest töölisklass võis juba kapitalistliku ühiskonna raamides end ette valmistada võidukaks revolutsiooniks, luua endale võitlejate ja juhtide kaadri ning endale välja töötada poliitilise võitluse suurepärase ideoloogilise relva. Kuid ta ei suutnud läbi töötada ei loodusteaduslikke ega tehnilisi küsimusi, samuti ei suutnud ta kui kultuuriliselt allasurutud klass välja arendada oma ilukirjandust, oma erilist kunstilist vormi, oma stiili. Kuigi proletariaadil on juba praegu iga kirjandusliku teose ühiskondlik-poliitilise sisu eksimatud kriteeriumid, pole tal veel samasuguseid kindlaid vastuseid kunstilise vormi kõigi küsimuste suhtes.

8. Eeltoodust peab juhinduma proletariaati juhtiva partei poliitika ilukirjanduse alal. Siia kuuluvad esmajoones järgmised küsimused: vastastikused suhted proletaarsete kirjanike, talurahvakirjanike ja nõndanimetatud «kaasajooksikute» jt. vahel; partei poliitika proletaarsete kirjanike endi suhtes; kriitikaküsimused; kunsti-

teoste stiili ja vormi ning uute kunstivormide väljatöötamise meetodite küsimused ja lõpuks organisatsioonilist laadi küsimused.

9. Vastastikuse suhte kirjanike mitmesuguste rühmituste vahel vastavalt nende sotsiaal-klassilisele või sotsiaal-grupilisele sisule määrab meie üldine poliitika. Kuid siin tuleb silmas pidada, et juhtimine kirjanduse alal kuulub töölisklassile tervikuna, ühes kõigi tema materiaalsete ja ideoloogiliste ressurssidega. Proletaarsete kirjanike hegemooniat ei ole veel olemas ja partei peab aitama neid kirjanikke saavutada oma tööga ajalooline õigus sellele hegemooniale. Talurahvakirjanikke tuleb sõbralikult kohelda ja me peame neid tingimata toetama. Ülesanne seisab selles, et juhtida nende kasvav kaader proletaarse ideoloogia teele, kuid ühelgi juhul mitte kõrvaldades nende loomingust ilukirjanduslikke talupoja-kujusid, mis on vajalikuks eelduseks, et talupoegadele mõju avaldada.

10. «Kaasajooksikute» suhtes on tarvis silmas pidada: 1) nende diferentseeritust; 2) paljude nende kui kirjandusliku tehnika kvalifitseeritud «eriteadlaste» tähtsust; 3) kõikumiste olemasolu kirjanike selle kihi hulgas. Üldiseks direktiiviks peab siin olema nendesse taktilise ja hoolika suhtumise direktiiv, s. o. selline suhtumine, mis kindlustaks kõik tingimused nende võimalikult kiireks üleminekuks kommunistliku ideoloogia poole. Välja sõeludes proletariaadi- ja revolutsioonivastased ollused (nüüd äärmiselt vähesed), võideldes uue kodanluse kujuneva ideoloogia vastu «kaasajooksikute» tähistevahetusliku kallakuga osa hulgas, peab partei sallivalt suhtuma vahepealsetesse ideoloogilistesse vormidesse, kannatlikult aidates vabaneda nendest paratamatult rohkearvulistest vormidest ikka tihedamaks muutuva sõbraliku koostöö protsessis kommunismi kultuuriliste jõududega.

11. Proletaarsete kirjanike suhtes peab partei asuma sellisele seisukohale: igati kaasa aidates nende kasvule ning igati toetades neid ja nende organisatsioone, peab partei kõigi vahenditega ära hoidma kommunistliku upsakuse kui kõige hukatuslikuma nähtuse esilekerkimist nende hulgas. Just seetõttu, et partei näeb nendes nõukogude kirjanduse tulevasi ideelisi juhte, peab ta kõigiti võitlema kergemeelse ja halvustava suhtumise vastu vanasse kultuuripärandisse ning samuti ka sõnakunsti eriteadlastesse. Samuti väärib hukkamõistmist seisukoht, mis alahindab proletaarsete kirjanike ideelise hegemoonia eest peetava võitluse enda tähtsust. Ühelt poolt kapituleerumise kalduvuse ja teiselt poolt kommunistliku upsakuse vastu — selline peab olema partei loosung. Partei peab võitlema ka puht-kasvuhoone «proletaarse» kirjanduse katsete vastu; haarata laiaulatuslikult nähtusi kogu nende komplitseerituses; mitte sulgeda ennast ühe tehase raamidesse; olla mitte tsunfti-, vaid suure võitleva klassi kirjanduseks, kes tõmbab endaga kaasa miljonid talupojad, — sellised peavad olema proletaarse kirjanduse sisu ja raamid.

12. Eeltooduga on üldiselt kindlaks määratud kriitika ülesanded, mis on partei käes üheks peamiseks kasvatusvahendiks. Loovutamata hetkekski kommunismi positsioone, sammugi taganemata proletaarsest ideoloogiast, esile tuues mitmesuguste kirjanduslike teoste objektiivse klassimõtte, peab kommunistlik kriitika halastamatult võitlema kontrrevolutsiooniliste nähtuste vastu kirjanduses, paljastama tähistevahetuslikku liberalismi jne. ja samal ajal üles näitama suurimat taktitunnet, ettevaatust ning kannatlikkust kõigi nende kirjanduslike kihtide suhtes, kes võivad proletariaadiga kaasa minna ja lähevad temaga kaasa. Kommunistlik kriitika peab loobuma käsutavast toonist kirjanduse suhtes. Ainult siis võib see kriitika omada sügavat kasvatuslikku tähtsust, kui ta toetub oma ideelisele üleolekule. Marksistlik kriitika peab endast otsustavalt välja rookima igasuguse pretensioonika, poolkirjaoskamatu ja endaga rahuloleva kommunistliku upsakuse. Marksistlik kriitika peab püstitama endale loosungi — õppida, ja ta peab andma vastulöögi igasugusele kirjanduslikule soperdamisele ning võhiklikkusele omaenda ringkonnas.

13. Tunnetades eksimatult kirjanduslike voolude ühiskondlik-klassilist sisu, ei saa partei end tervikuna siduda poolehoiuga ühe või teise suuna suhtes kirjandusliku vormi alal. Juhtides kirjandust tervikuna, võib partei niisama vähe toetada üht kirjanduse mingisugust fraktsiooni (klassifitseerides neid fraktsioone vaadete lahkumineku poolest vormi ja stiili suhtes), kuivõrd vähe ta võib otsustada resolutsioonidega perekonna vormi küsimusi, kuigi üldiselt ta kahtlemata juhib ja peabki juhtima uue elulaadi ülesehitamist. Kõik see sunnib eeldama, et ajastule vastav stiil luuakse, kuid teiste meetoditega ja selle küsimuse lahendus pole veel välja kujunenud. Igasugused katsed siduda parteid selles suunas meie maa kultuurilise arenemise antud faasil tuleb tagasi tõrjuda.

14. Sellepärast peab partei pooldama mitmesuguste rühmituste ja voolude vaba võistlust sel alal. Iga teistsugune küsimuse lahendamine oleks kroonulik-bürokraatlik väärlahendus. Samuti pole lubatav dekreedi või partei otsusega legaliseerida mingisuguse rühmituse või kirjandusliku organisatsiooni ainuõigust kirjanduslikule ja kirjastuslikule tegevusele. Toetades aineliselt ja moraalselt proletaarset ja proletaarlik-talupoeglikku kirjandust, abistades «kaasajooksikuid» jne., ei saa partei anda monopoli ühelegi, isegi mitte oma ideeliselt sisult kõige proletaarsemale rühmitusele: see tähendaks kõigepealt proletaarse kirjanduse hukutamist.

15. Partei peab kõigiti välja juurima diletantliku ja mittekompetentse administratiivse vahelesegamise katsed kirjandusasjadesse; partei peab hoolitsema isikute hoolika valiku eest nendes asutustes, kelle alla kuuluvad kirjandusasjad, et kindlustada meie kirjanduse tõeliselt õige, kasulik ja taktiline juhtimine.

16. Partei peab juhtima kõigi ilukirjanduse alal töötajate tähelepanu funktsioonide õige jaotuse vajadusele arvustajate ja kirjanike-kunstnike vahel. Viimastel tuleb oma töö raskuspunkt üle

kanda kirjanduslikule toodangule selle sõna otseses mõttes, ära kasutades seejuures kaasaja hiiglaslikku materjali. Suuremat tähelepanu tuleb pöörata ka rahvusliku kirjanduse arendamisele meie Liidu rohkearvulistes vabariikides ja oblastites.

Partei peab rõhutama tõelise massilise lugeja — töölise ja talupoja jaoks ettenähtud ilukirjanduse loomise vajadust; tuleb julgemalt ja otsustavamalt lõpp teha härraslikele eelarvamustele kirjanduses, ja, kasutades vana meisterlikkuse kõiki tehnilisi saavutusi, välja töötada vastav vorm, mis oleks arusaadav miljonitele.

Ainult siis, kui nõukogude kirjandus ja selle tulevane proletaarne eelvägi selle suure ülesande lahendavad, suudavad nad täita oma kultuurilise ja ajaloolise missiooni.

KIRJANDUSLIK-KUNSTILISTE ORGANISATSIOONIDE ÜMBERKUJUNDAMISEST.

ÜK(b)P Keskkomitee otsus 23. aprillist 1932.

Keskkomitee konstateerib, et viimaste aastate jooksul on sotsialistliku ülesehitustöö tunduvate edusammude alusel saavutatud nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt suur tõus kirjanduse ja kunsti alal.

Mõni aasta tagasi, kui kirjanduses avaldasid veel tunduvat mõju võõrad elemendid, kes eriti elavnesid uue majanduspoliitika esimesil aastail, proletaarse kirjanduse kaader aga oli veel nõrk, aitas partei igati eriliste proletaarsete organisatsioonide loomist ja tugevdamist kirjanduse ja kunsti alal proletaarsete kirjanike ja kunsti alal töötajate seisukohtade kindlustamise eesmärgil.

Käesoleval ajal, kus proletaarse kirjanduse ja kunsti kaader on jõudnud juba tugevneda ning esile on tõusnud uued kirjanikud ja kunstnikud tehaseist, vabrikuist ja kolhoosidest, jäävad olemasolevate proletaarsete kirjanduslik-kunstiliste organisatsioonide (Üleliiduline Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioonide Ühing, Venemaa Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioon, Venemaa Proletaarsete Helikunstnike Assotsiatsioon) raamid juba kitsaks ning pidurdavad kunstilise loomingu tõsist hoogsust. See asjaolu loob hädaohu, et need organisatsioonid muutuvad nõukogude kirjanike ja kunstnike suurimast sotsialistliku ülesehitustöö ülesannete ümbermobiliseerimise vahendist kildkondliku endassesulgumise kultiveerimise vahendiks ning kaasaja poliitilistest ülesannetest ja kaunis suurtest sotsialistlikku ülesehitustööd pooldavate kirjanike ja kunstnike rühmadest eraldumise vahendiks.

Siit järgneb kirjanduslik-kunstiliste organisatsioonide vastava ümberkorraldamise ja nende töö põhialuste laiendamise vajadus.

Sellest lähtudes otsustab ÜK(b)P Keskkomitee:

1) likvideerida proletaarsete kirjanike assotsiatsioon (Üleliidu-

line Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioonide Ühing, Venemaa Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsioon);

2) ühendada kõik kirjanikud, kes toetavad nõukogude võimu platvormi ja püüavad osa võtta sotsialistlikust ülesehitustööst, ühtsesse Nõukogude Kirjanike Liitu, milles on kommunistlik fraktsioon;

3) analoogiline muudatus viia läbi teiste kunstiharude alal;

4) teha Organisatsioonilisele Büroole ülesandeks välja töötada praktilised abinõud selle otsuse ellurakendamiseks.

ÜK(b)P KESKKOMITEE 1946. AASTA 14. AUGUSTI OTSUSEST AJAKIRJADEST «ZVEZDA» JA «LENINGRAD».

ÜK(b)P Keskkomitee märgib, et Leningradis väljaantavaid kirjanduse ja kunsti ajakirju «Zvezda» ja «Leningrad» toimetatakse täiesti ebarahuldavalt.

Ajakirjas «Zvezda» on viimasel ajal nõukogude kirjanike tähelepanuväärivate ja õnnestunud teoste kõrval ilmunud palju ideelagedaid ja ideoloogiliselt kahjulikke teoseid. «Zvezda» jämedaks veaks on kirjandusliku tribüüni andmine kirjanik Zoštšenkole, kelle teosed on võõrad nõukogude kirjandusele. «Zvezda» toimetusele on teada, et Zoštšenko on ammu spetsialiseerunud tühiste, sisutute ja labaste lookeste kirjutamisele, roiskunud ideelageduse, labasuse ja apoliitilisuse jutlustamisele, mille eesmärgiks on desorienteerida meie noorsugu ja mürgitada tema teadvust. Zoštšenko viimati avaldatud jutustus «Ahvi seiklused» («Zvezda» nr. 5—6, 1946) on labane paskvill nõukogude elu ja nõukogude inimeste kohta. Zoštšenko kujutab nõukogude korda ja nõukogude inimesi inetult karikatuurses vormis, laimab nõukogude inimesi, näidates neid primitiivseina, vähekultuurseina ja rumalaina, väikekodanliku maitse ning kommetega inimestena. Meie tõsielu kuritahtlikult huligaanse kujutamisega käivad Zoštšenkol kaasas nõukogudevastased väljaastumised.

«Zvezda» veergude kasutada andmine niisugustele labastajatele ja kirjanduse jätistele, nagu Zoštšenko, on seda lubamatum, et «Zvezda» toimetusele on hästi teada Zoštšenko füsiognoomia ja tema vääritu käitumine sõja ajal, kui Zoštšenko ei abistanud millegagi nõukogude rahvast tema võitluses saksa röövvallutajate vastu ning kirjutas koguni säärase jälgi teose, nagu «Enne päikese tõusu», mille kohta, nagu ka kogu Zoštšenko kirjandusliku «loomingu» kohta, anti hinnang ajakirja «Bolševik» veergudel.

Ajakiri «Zvezda» populariseerib igati ka kirjanik Ahmatova teoseid, kelle kirjanduslik ja ühiskondlik-poliitiline pale on nõukogude avalikkusele ammust ajast tuntud. Ahmatova on meie rahvale võõra, tühise, ideelageda luule tüüpiline esindaja. Tema luuletused, mis on tulvil pessimismi ja dekadentsi vaimu, mis väljendavad kodanlik-aristokraatliku esteeditsemise ja dekadentsuse — «kunst

kunsti pärast» seisukohtadele tardunud vana salongiluule maitseid ega taha sammu pidada oma rahvaga, kahjustavad meie noorsoo kasvatamist ja neid ei saa sallida nõukogude kirjanduses.

Zoštšenkole ja Ahmatovale aktiivse osa andmine ajakirjas on kahtlemata toonud ideelise segaduse ja desorganisatsiooni elemente Leningradi kirjanike hulka. Ajakirjas on hakanud ilmuma teoseid, mis kultiveerivad nõukogude inimestele mitteomast kaasaegse lääne kodanliku kultuuri ees lömitamise vaimu. On hakatud avaldama teoseid, mis on täis nukrutsemist, pessimismi ja elust pettumist (Sadofjevi ja Komissarova luuletused ajakirja 1946. aasta esimeses numbris jne.). Nende teoste avaldamisega on toimetus oma vigu süvendanud ja ajakirja ideelist taset veel rohkem alla kiskunud.

Võimaldades ideeliselt võõraste teoste tungimist ajakirja, on toimetus vähendanud ka nõudlikkust avaldatava kirjandusliku materjali kunstilise väärtuse suhtes. Ajakirja on hakatud täitma madala kunstiväärtusega näidendite ja jutustustega (Jagdfeldi «Aja tee», Steini «Luikede järv» jne.). Niisugune valimatus materjalide avaldamisel on ajakirja kunstilise taseme alla viinud.

Keskkomitee märgib, et eriti halvasti toimetatakse ajakirja «Leningrad», mis on pidevalt avaldanud oma veergudel Zoštšenko labaseid ja laimavaid lookesi ja Ahmatova tühiseid ning apoliitilisi luuletusi. Nii nagu «Zvezda» toimetus, nii on ka ajakirja «Leningrad» toimetus teinud suuri vigu rea teoste avaldamisega, mis on täis kõige välismaise ees lömitamise vaimu. Ajakiri avaldas rea ekslikke teoseid (Varšavski ja Resti «Juhtum Berliini kohal», Slonimski «Vahipostil»). Hazini luuletustes «Onegini tagasitulek» on kirjandusliku paroodia sildi all laimatud tänapäeva Leningradi. Ajakirjas «Leningrad» avaldatakse peamiselt sisutuid ja alaväärtuslikke kirjanduslikke materjale.

Kuidas võis juhtuda, et ajakirjad «Zvezda» ja «Leningrad», mida antakse välja Leningradis, kangelaslinnas, mis on tuntud oma eesrindlike revolutsiooniliste traditsioonidega, linnas, mis on alati olnud eesrindlike ideede ja eesrindliku kultuuri taimelavaks, lasksid oma veergudele poetada nõukogude kirjandusele võõrast ideelagedust ja apoliitilisust?

Milles seisab ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» toimetuste vigade tuum?

Ajakirjade juhtivad töötajad ja esijoones nende toimetajad sm-d Sajanov ja Lihharjov on unustanud leninismi teesi, mis ütleb, et meie ajakirjad, nii teaduslikud kui kunstiajakirjad, ei saa olla apoliitilised. Nad on unustanud, et meie ajakirjad on Nõukogude riigis võimsaks vahendiks nõukogude inimeste ning eriti noorsoo kasvatamisel ja peavad seepärast juhinduma sellest, mis moodustab nõukogude korra elulise aluse, — tema poliitikast. Nõukogude kord ei või sallida, et noorsoos kasvatataks ükskõiksust nõukogude poliitika suhtes, käegalöömise ja ideelageduse vaimu.

Nõukogude kirjanduse, maailma kõige eesrindlikuma kirjanduse

jõud seisab selles, et see on kirjandus, millel ei ole ega võigi olla teisi huve kui rahva huvid, riigi huvid. Nõukogude kirjanduse ülesanne seisab selles, et aidata riigil kasvatada õigesti noorsugu, rahuldada tema vajadusi, kasvatada uut põlvkonda, kes on reibas, usub oma üritusse, ei karda takistusi ja on valmis igasugused takistused võitma.

Seepärast on niisugune ideelagedus, apoliitilisuse ja «kunst kunsti pärast» jutlustamine võõras nõukogude kirjandusele, kahjulik nõukogude rahva ning riigi huvidele, ja sellel ei pea olema kohta meie ajakirjades.

Ideelisuse puudumine «Zvezda» ja «Leningradi» juhtivate töötajate juures on viinud ka selleni, et need töötajad on oma suhetele kirjanikega aluseks seadnud mitte nõukogude inimeste õige kasvatamise ja kirjanike tegevuse poliitilise suunamise huvid, vaid isiklikud, sõbramehehuvid. Seetõttu, et ei soovitud sõbramehesuhteid rikkuda, nürines kriitika. Kartusest sõbramehi solvata lasti trükki ilmselt kõlbmatuid teoseid. Seda laadi liberalism, mille juures rahva ja riigi huvid, meie noorsoo õige kasvatamise huvid tuuakse ohvriks sõbramehesuhetele ja mille juures summutatakse kriitika, viib selleni, et kirjanikud ei tegele enam enesearendamisega, et nad kaotavad oma vastutustunde rahva, riigi ja partei ees, et nad jäävad paigale tammuma.

Kõik ülalöeldu tõendab seda, et ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» toimetused pole toime tulnud neile pandud ülesannetega ja on teinud ajakirjade toimetamisel tõsiseid poliitilisi vigu.

Keskkomitee märgib, et Nõukogude Kirjanike Liidu juhatus ja konkreetselt tema esimees sm. Tihhonov pole astunud mingeid samme ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» sisu parandamiseks, ei ole võidelnud nende kahjulike mõjude vastu, mida nõukogude kirjandusele avaldavad Zoštšenko, Ahmatova ning teised taolised mittenõukogulikud kirjanikud, ja on isegi võimaldanud nõukogude kirjandusele võõraste tendentside ning meelelaadi tungimist ajakirjadesse.

ÜK(b)P Leningradi Linnakomitee ei märganud ajakirjade suuri vigu, eemaldus ajakirjade juhtimisest ja võimaldas nõukogude kirjandusele võõrastel inimestel, nagu Zoštšenko ja Ahmatova, ajakirjades juhtivale seisukohale asuda. Veel enam, teades partei suhtumist Zoštšenkosse ja tema «loomingusse», kinnitas Leningradi Linnakomitee (sm-d Kapustin ja Širokov), ilma et tal oleks selleks õigust olnud, linnakomitee otsusega 26. juunist s. a. ajakirja «Zvezda» toimetuse kolleegiumi uue koosseisu, kuhu võeti ka Zoštšenko. Sellega tegi Leningradi Linnakomitee jämeda poliitilise vea. «Leningradskaja Pravda» tegi vea, avaldades Juri Germani kahtlase kiiduretsensiooni Zoštšenko loomingu kohta käesoleva aasta 6. juuli numbris.

ÜK(b)P Keskkomitee Propagandavalitsus pole taganud vajalikku kontrolli Leningradi ajakirjade töö üle.

ÜK(b)P Keskkomitee otsustab:

1. Kohustada ajakirja «Zvezda» toimetust, Nõukogude Kirjanike Liidu juhatust ja ÜK(b)P Keskkomitee Propagandavalitsust tarvitusele võtma abinõusid, mis on vajalikud selleks, et käesolevas otsuses esiletoodud vigu ja puudusi ajakirjast ilmtingimata kõrvaldada, et anda ajakirjale õige suund, tagada ajakirja kõrge ideeline ning kunstiline tase ja sulgeda Zoštšenko, Ahmatova ja nendetaoliste pääs ajakirja.

2. Lähtudes sellest, et kahe kirjandus- ja kunstiajakirja väljaandmiseks pole Leningradis praegu vajalikke tingimusi, lõpetada ajakirja «Leningrad» väljaandmine ja koondada Leningradi kirjanduslikud jõud ajakirja «Zvezda» ümber.

3. Ajakirja «Zvezda» toimetuse töös vajaliku korra jaluleseadmise ja ajakirja sisu tõsise parandamise eesmärgil luua ajakirja peatoimetaja ametikoht ning tema juurde toimetuse kolleegium. Määrata, et ajakirja peatoimetaja kannab täielikku vastutust ajakirja ideelis-poliitilise suuna ning selles avaldatavate teoste kvaliteedi eest.

4. Kinnitada ajakirja «Zvezda» peatoimetajaks sm. A. M. Jegolin, jättes ta edasi ÜK(b)P Keskkomitee Propagandavalitsuse juhataja asetäitja ametikohale.

«Pravda» nr. 198, 21. augustil 1946

A. A. ŽDANOVI ETTEKANNE AJAKIRJADE «ZVEZDA» JA «LENINGRAD» KOHTA.[1]

Seltsimehed!

Keskkomitee otsusest selgub, et ajakirja «Zvezda» kõige jämedamaks veaks oli oma lehekülgede andmine Zoštšenko ja Ahmatova kirjanduslikuks «loominguks». Ma arvan, et mul ei ole vaja tsiteerida siin Zoštšenko «teost» «Ahvi seiklused». Nähtavasti olete te kõik seda lugenud ja tunnete seda paremini kui mina. Selle Zoštšenko «teose» mõte seisab selles, et ta kujutab nõukogude inimesi logarditena ja värdjatena, rumalate ja primitiivsete inimestena. Zoštšenkot ei huvita sugugi nõukogude inimeste töö, nende jõupingutused ja heroism, nende kõrged ühiskondlikud ja moraalsed omadused. See teema puudub temal alati. Zoštšenko valis väikekodanlasena ja labase inimesena oma alatiseks teemaks urgitsemise elu-olu kõige madalamais ja tühisemais külgedes. See urgitsemine elu-olu pisiasjades ei ole juhuslik. See on omane kõigile labaseile väikekodanlikele kirjanikele, kelle hulka kuulub ka Zoštšenko. Sellest on omal ajal palju kõnelnud Gorki. Te mäletate, kuidas Gorki häbimärgistas nõukogude kirjanike kongressil 1934. a., lubatagu öelda, «literaate», kes köögitahmast ja saunast kaugemale midagi ei näe.

[1] A. A. Ždanovi poolt parteiaktiivi koosolekul ja kirjanike koosolekul Leningradis 1946. a. peetud ettekannete lühendatud koondstenogramm.

«Ahvi seiklused» ei ole midagi sellist, mis ulatuks välja Zoštšenko sulesünnitiste tavalistest raamidest. See «teos» on sattunud kriitika vaateväljale vaid kui kujukaim näide sellest negatiivsest, mida leidub Zoštšenko kirjanduslikus «loomingus». Teatavasti on Zoštšenko evakuatsioonist Leningradi tagasipöördumise ajast peale kirjutanud rea asju, mis on iseloomulikud selle poolest, et ta ei ole võimeline leidma nõukogude inimeste elus ühtki positiivset nähtust, ühtki positiivset tüüpi. Nii nagu «Ahvi seiklusteski» on Zoštšenko harjunud irvitama nõukogude olustiku, nõukogude elukorra ja nõukogude inimeste üle, kattes seda irvitamist sisutu meelelahutuse ja tühise huumori maskiga.

Kui te tähelepanelikumalt loete ja süvenete jutustusse «Ahvi seiklused», siis näete, et Zoštšenko annab ahvile kõrgema kohtuniku osa meie ühiskondliku elukorra üle ja paneb teda lugema midagi moraalitaolist nõukogude inimestele. Ahvi on kujutatud nagu mingit arukat printsiipi, kelle kätte on antud määrata hinnanguid inimeste käitumise kohta. Nõukogude inimeste elu kujutamist sihilikult inetuna, karikatuursena ja labasena vajas Zoštšenko selleks, et panna ahvi suhu jäle, mürgine Nõukogude-vastane sententsi, et loomaaias elada on parem kui vabaduses ja et puuris on kergem hingata kui nõukogude inimeste hulgas.

Kas võib jõuda veel madalamale astmele moraalses ja poliitilises languses, ja kuidas võivad leningradlased sallida oma ajakirjade lehekülgedel sellist rõvetsemist ja roppust?

Kui ajakiri «Zvezda» serveerib sedasorti «teoseid» nõukogude lugejaile, kui nõrk peab siis olema leningradlaste valvsus, kes juhivad ajakirja «Zvezda», et selles saadi avaldada teoseid, mis on läbi imbunud zooloogilise vaenulikkuse mürgist nõukogude korra vastu. Ainult kirjanduslik põhjakiht võib luua selliseid «teoseid» ning ainult pimedad ja apoliitilised inimesed võivad anda neile käigu.

Kõneldakse, et Zoštšenko jutustus on käinud ringi mööda Leningradi estraade. Kuivõrd nõrgenenud pidi olema ideoloogilise töö juhtimine Leningradis, et sellised faktid võisid toimuda!

Zoštšenkol õnnestus oma ilge moraaliga tungida Leningradi suure ajakirja veergudele ja end seal mugavalt sisse seada. Kuid ajakiri «Zvezda» on ju organ, mis peab kasvatama meie noorsugu. Kas saab aga selle ülesandega toime tulla ajakiri, mis andis enda juures ulualust sellisele labasele ja mittenõukogulikule kirjanikule nagu Zoštšenko! Kas «Zvezda» toimetusel ei ole teada Zoštšenko füsiognoomia?!

Alles üsna hiljuti, 1944. a. algul, kritiseeriti ju ajakirjas «Bolševik» karmilt Zoštšenko nördimust tekitavat jutustust «Enne päikese tõusu», mis on kirjutatud saksa röövvallutajate vastu peetud nõukogude rahva vabadussõja palangu ajal. Selles jutustuses pöörab Zoštšenko pahupidi oma labase ja madala hingekese, tehes seda naudinguga, mõnuldes, soovides kõigile näidata — vaadake, milline huligaan ma olen.

Raske on leida meie kirjanduses midagi vastikumat kui see «moraal», mida jutlustab Zoštšenko jutustuses «Enne päikese tõusu», kujutades inimesi ja ennast jälkide tiiraste loomadena, kellel ei ole häbi ega südametunnistust. Ja seda moraali serveeris ta nõukogude lugejaile ajal, kui meie rahvas valas oma verd ennekuulmatult raskes sõjas, kui Nõukogude riigi elu rippus juuksekarva otsas, kui nõukogude rahvas kandis loendamatuid ohvreid sakslaste üle võidu saavutamise nimel. Kuid Zoštšenko, olles kaevunud Alma-Atas, sügavas tagalas, ei aidanud millegagi tollal nõukogude rahvast tema võitluses saksa röövvallutajate vastu. Täiesti õiglaselt materdati Zoštšenkot avalikult «Bolševikus» kui nõukogude kirjandusele võõrast paskvillanti ja labast inimest. Ta sülgas siis avalikule arvamusele. Ja ei olnud möödunud veel kaht aastatki, ei olnud veel kuivanud tint, millega kirjutati retsensioon «Bolševikus», kui sama Zoštšenko sõidab triumfaalselt Leningradi ja hakkab vabalt luusima Leningradi ajakirjade veergudel. Teda avaldab meeleldi mitte ainult «Zvezda», vaid ka ajakiri «Leningrad». Temale antakse meeleldi ja valmisolekuga teatriauditooriume. Veel enam, temale antakse võimalus asuda juhtivale kohale Kirjanike Liidu Leningradi osakonnas ja etendada aktiivset osa Leningradi kirjanduslikes üritustes. Mis alusel annate teie Zoštšenkole võimaluse luusida Leningradi kirjanduse aedades ja parkides? Mispärast lasksid neil häbiväärseil faktidel sündida Leningradi parteiaktiiv, tema kirjanike organisatsioon?!

Zoštšenko läbini pehkinud ja rüve ühiskondlik-poliitiline ja kirjanduslik füsiognoomia ei ole välja kujunenud kõige viimasel ajal. Tema kaasaegsed «teosed» ei ole sugugi juhuslikkus. Nad on ainult Zoštšenko kõige selle kirjandusliku «pärandi» jätkuks, mille algus on 20-ndail aastail.

Kes oli Zoštšenko minevikus? Ta oli üks kirjandusliku rühma, nn. «Serapioni Vennad» organiseerijaid. Milline oli Zoštšenko ühiskondlik-poliitiline füsiognoomia «Serapioni Vendade» organiseerimise perioodil? Lubage pöörduda ajakirja «Literaturnõje Zapiski» poole (nr. 3, 1922. a.), kus selle rühma asutajad esitasid oma credo. Muude ilmutuste hulgas on seal avaldatud ka Zoštšenko «usutunnistus» artiklis pealkirjaga «Endast ja muust». Kedagi ja midagi häbenemata paljastab Zoštšenko avalikult ja täiesti avameelselt oma poliitilisi ja kirjanduslikke «vaateid». Kuulake, mis ta seal ütles:

«Üldse on kirjanik olla väga raskevõitu. Ütleme, toosama ideoloogiagi... kirjanikult nõutakse nüüd ideoloogiat... sihuke, näete, ebameeldivus mulle...

Milline, öelge, võiks mul olla «täpne ideoloogia», kui ükski partei mind ei võlu tervikuna?

Parteiinimeste seisukohalt olen ma põhimõteteta inimene. Olgu. Ise ütlen ma enda kohta: Ma ei ole kommunist, ei esseer, ei monarhist, vaid lihtsalt venelane ja seejuures poliitiliselt kõlvatu...

Ausõna, ma ei tea seni kas või seda, ütleme, Gutškov... Millises parteis on Gutškov? Aga kurat teda teab, mis parteis ta on. Tean: bolševik ta ei ole, kuid kas ta on esseer või kadett — ei tea ega tahagi teada...» jne. jne.

Mis te ütlete, seltsimehed, säärasest «ideoloogiast»? On möödunud 25 aastat sellest ajast, kui Zoštšenko avaldas selle oma «pihtimuse». Kas on ta sest ajast muutunud? Ei ole märgata. Kahekümne viie aasta jooksul ei ole ta midagi õppinud ega kuidagi muutunud, vaid, vastupidi, ta jääb küünilise avameelsusega edasi ideetuse ja labasuse jutlustajaks, põhimõttetuks ja südametunnistuseta kirjanduslikuks huligaaniks. See tähendab, et Zoštšenkole ei meeldinud siis ega meeldi nüüdki nõukogude elukord. Nagu siis, nõnda ka nüüd on ta võõras ja vaenulik nõukogude kirjandusele. Kui kõige selle juures Zoštšenko sai Leningradis peaaegu kirjanduse korüfeeks, kui teda ülistatakse Leningradi parnassil, siis tuleb ainult hämmastuda selle üle, millise põhimõttelageduse, vähenõudlikkuse, leplikkuse ja valimatuse astmeni võisid langeda inimesed, kes rajasid Zoštšenkole teed ja laulsid temale kiidulaule!

Lubage veel esitada üks illustratsioon nn. «Serapioni Vendade» füsiognoomia kohta. Sama «Literaturnõje Zapiski» 1922. a. 3. nr-s püüab ka teine serapionlane Lev Lunts anda ideelise põhjenduse sellele kahjulikule ja nõukogude kirjandusele võõrale suunale, mida kujutas endast «Serapioni Vendade» rühm. Lunts kirjutab:

«Me oleme tulnud kokku revolutsioonilise pinge, võimsa poliitilise pinge päevil. «Kes ei ole meiega, see on meie vastu!» öeldi meile paremalt ja pahemalt, «kellega olete siis teie, Serapioni vennad, kas kommunistidega või kommunistide vastu, kas revolutsiooni poolt või revolutsiooni vastu?»

Kellega oleme siis meie, Serapioni vennad? Meie oleme üksiklase Serapioniga...

Liiga kaua ja piinavalt on vene kirjandust valitsenud avalik arvamus... Meie ei taha utilitarismi. Meie ei kirjuta propagandaks. Kunst on reaalne nagu elu ise, ja nagu elu ise on ta ilma eesmärgita ja ilma mõtteta ning eksisteerib seepärast, et ta ei saa olla eksisteerimata.»

Selline on osa, mille «Serapioni Vennad» annavad kunstile, võttes sellelt ideelisuse, ühiskondliku tähtsuse, kuulutades kunsti ideetust, kunsti kunsti pärast, kunsti eesmärgita ja mõtteta. See ongi pehkinud apoliitilisuse, väikekodanlikkuse ja banaalsuse jutlustamine.

Milline järeldus sellest tuleneb? Kui Zoštšenkole ei meeldi nõukogude elukord, mis te siis käsite: kas muganeda Zoštšenko järgi? Ega siis meie hakka ümber orienteeruma maitsetes. Ega siis meie hakka oma elu ja korda Zoštšenko järgi ümber korraldama. Muganegu tema, aga kui ei taha muganeda — koristagu end nõukogude kirjandusest. Nõukogude kirjanduses ei saa olla kohta roiskunud, tühjadele, ideetutele ja labastele teostele.

Sellest lähtuski Keskkomitee, võttes vastu otsuse ajakirjade «Zvedza» ja «Leningrad» kohta.

Asun Anna Ahmatova kirjandusliku «loomingu» juurde. Tema teosed ilmuvad viimasel ajal Leningradi ajakirjades «laiendatud reprodutseerimise» korras. See on niisama hämmastav ja loomuvastane, nagu hakkaks keegi nüüd uuesti välja andma Merežkovski, Vjatšeslav Ivanovi, Mihhail Kuzmini, Andrei Belõi, Zinaida Hippiuse, Fjodor Sologubi, Zinovjeva-Annibali jt. teoseid, s. o. kõigi nende teoseid, keda meie eesrindlik avalik arvamus ja kirjandus on alati pidanud reaktsioonilise obskurantismi ja renegaatluse esindajaiks poliitikas ja kunstis.

Gorki kõneles omal ajal, et kümmeaastak 1907—1917 pälvib kõige häbiväärsema ja kõige andetuma kümmeaastaku nime vene intelligentsi ajaloos, kui pärast 1905. a. revolutsiooni suur osa haritlaskonnast pöördus revolutsioonist ära, veeres reaktsioonilise müstika ja pornograafia sohu, kuulutas ideetuse oma lipukirjaks, kattes oma renegaatluse «ilusa» fraasi taha: «Ja ma põletasin kõik, mida kummardasin, ja kummardasin sellele, mida põletasin.» Just sel kümmeaastakul ilmusid sellised renegaatlikud teosed, nagu Ropšini «Kahvatu ratsu», Vinnitšenko ja teiste revolutsioonilisest leerist reaktsioonilisse leeri deserteerinute teosed, kes tõttasid maha kiskuma neid kõrgeid ideaale, mille eest võitles parim, eesrindlikum osa vene ühiskonnast. Päevavalgele ujusid sümbolistid, imažinistid ja iga liiki dekadendid, kes olid rahvast ära pöördunud ja kuulutasid teesi «kunst kunsti pärast», jutlustasid ideetust kirjanduses, varjates oma ideelist ja moraalset laostumist kaunist ja sisutut vormi taga ajades. Kõiki neid ühendas loomalik hirm saabuva proletaarse revolutsiooni ees. Tarvitseb ainult meelde tuletada, et üks nende reaktsiooniliste kirjandusvoolude suurimaid «ideolooge» oli Merežkovski, kes nimetas saabuvat proletaarset revolutsiooni «saabuvaks Hamiks» ja kes võttis Oktoobrirevolutsiooni vastu zooloogilise vihaga.

Anna Ahmatova on üks selle ideetu reaktsioonilise kirjandusliku raba esindajaid. Ta kuulub niinimetatud akmeistide kirjanduslikku rühma, kes tulid omal ajal sümbolistide ridadest, ja on tühja, ideelageda aristokraatliku salongiluule lipukandjaid, mis on täiesti võõras nõukogude kirjandusele. Akmeistid kujutasid endast äärmiselt individualistlikku suunda kunstis. Nad jutlustasid teooriat «kunst kunsti pärast», «ilu ilu enda pärast», ei tahtnud midagi teada rahvast, tema vajadustest ja huvidest, ühiskondlikust elust.

Oma sotsiaalseilt allikailt oli see vool kirjanduses aadellik-kodanlik vool tol perioodil, kui aristokraatia ja kodanluse päevad olid loetud ja kui valitsevate klasside luuletajad ja ideoloogid püüdsid põgeneda ebameeldiva reaalsuse eest pilvetagustesse kõrgustesse ja religioosse müstika uttu, mannetuisse isiklikesse elamustesse ja urgitsemisse oma tühistes hingekestes. Akmeistid, nagu sümbolistid, dekadendid ja muudki laguneva aadellik-

kodanliku ideoloogia esindajad, olid languse ja pessimismi jutlustajad, teise maailma uskumise jutlustajad.

Ahmatova temaatika on läbi ja läbi individualistlik. Armetuseni kasin on tema luule diapasoon, raevunud prouakese luule, kes heitleb buduaari ja palvemaja vahel. Peamised on tema juures armu- ja erootikamotiivid, mis on põimitud kurbuse-, mure-, surma-, müstika- ja kaduvikumotiividega. Kaduvusetunne on tunne, mis on mõistetav väljasureva rühma ühiskondlikule teadvusele; surmaeelse lootusetuse sünged toonid, müstilised elamused pooleks erootikaga — selline on Ahmatova hingemaailm, kes on üks tagasipöörmatult igavikku läinud vana aadlikultuuri, «vanade heade Katariina-aegade» riismeid. Ei nunn ega kurtisaan, vaid pigem kurtisaan ja nunn, kelle kõlvatus on segatud palvega.

«Но клянусь тебе ангельским садом,
Чудотворной иконой клянусь
И ночей наших пламенных чадом...»

(«Vannun sulle ingliaia nimel, vannun imettegeva ikooni ja meie leegitsevate ööde uima nimel...») (Ahmatova *«Anno Domini»*.)

Selline on Ahmatova oma väikese, kitsa isikliku eluga, tühiste elamustega ja religioosse-müstilise erootikaga.

Ahmatova luule on hoopis kaugel rahvast. See on vana aadli-Venemaa kõrgema kümne tuhande luule, kaduva kümne tuhande, kellel ei jäänud enam midagi muud üle, kui õhata «vana hea aja» järele. Katariina-aegsed aadlike mõisad põliste pärna-alleede, purskkaevude, kujude ja kivivõlvide, kasvuhoonete, armastajate lehtlate ja lagunenud vappidega väravail; aadli-Peterburi; Tsarskoje Seloo; vaksal Pavlovskis ja muud aadlikultuuri reliikviad — kõik see on jäädavalt minevikku läinud! Selle kauge, rahvale võõra kultuuri kildudel, mis mingi ime läbi on meie ajani säilinud, ei jää enam midagi muud teha, kui sulguda enesesse ja elada kimääridest. «Kõik on riisutud, reedetud, müüdud,» nii kirjutab Ahmatova.

Akmeistide ühiskondlik-poliitilistest ja kirjanduslikest ideaalidest kirjutas üks selle rühmakese väljapaistvaid esindajaid Ossip Mandelštam veidi enne revolutsiooni: «Armastust organismi ja organisatsiooni vastu jagavad akmeistid füsioloogiliselt geniaalse keskajaga.» — «Keskaeg, mis määras omamoodi kindlaks inimese erikaalu, tundis ja tunnustas seda igaühe suhtes, täiesti olenematult tema teenetest.» — «Jah, Euroopa on läinud läbi ažuurselt peene kultuuri labürindi, kui abstraktset olemist, millegagi ilustamata isiklikku olemasolu hinnati kangelasteona. Siit aristokraatne intiimsus, mis seob kõiki inimesi, mis on nii võõras vaimult suure revolutsiooni «võrdsusele ja vendlusele».» — «Keskaeg on meile kallis seepärast, et tal oli suurel määral piiri- ja vaheseinte tunnet.» — «Mõistuspärasuse ja müstika õilis segu ja maailma kui elava tasakaalu tajumine teeb meile omaseks selle ajastu ja

õhutab ammutama jõudu teoseist, mis tekkisid romaani pinnal 1200 a. ümber.»

Neis Mandelštami väljendustes on arendatud akmeistide lootusi ja ideaale. «Tagasi keskaja juurde» — niisugune on selle aristokraatse salongirühma ühiskondlik ideaal. Tagasi ahvi juurde, hõikab neile vastu Zoštšenko. Muide, akmeistid ja «Serapioni Vennad» põlvnevad ühiseist esivanemaist. Nii akmeistidel kui ka «Serapioni Vendadel» oli ühiseks esivanemaks Hoffmann, aristokraatse salongidekadentsi ja müstitsismi rajajaid.

Miks oli vaja äkki populariseerida Ahmatova luulet? Mis tegemist on temal meiega, nõukogude inimestega? Mispärast peab andma kirjandusliku tribüüni kõigile neile dekadentlikele ja meile täiesti võõrastele kirjanduslikele suundadele?

Vene kirjanduse ajaloost teame, et reaktsioonilised kirjanduslikud voolud, mille hulka kuulusid nii sümbolistid kui ka akmeistid, on korduvalt püüdnud kuulutada sõjakäiku vene kirjanduse suurte revolutsioonilis-demokraatlike traditsioonide vastu, tema eesrindlike esindajate vastu; on püüdnud võtta kirjanduselt tema kõrge ideelise ja ühiskondliku tähtsuse, viia ta ideetuse ja banaalsuse rappa. Kõik need «moodsad» voolud on Leetesse[1] kadunud ja minevikku heidetud koos nende klassidega, kelle ideoloogiat nad peegeldasid. Kõik need sümbolistid, akmeistid, «kollased pluusid», «ruutusoldatid», «nitševokid» — mis on nendest järele jäänud meie armastatud vene, nõukogude kirjanduses? Mitte kui midagi, kuigi nende sõjakäike vene revolutsioonilis-demokraatliku kirjanduse suurte esindajate Belinski, Dobroljubovi, Tšernõševski, Herzeni, Saltõkov-Štšedrini vastu plaanitseti suure kära ja pretensioonidega, kusjuures need plaanitsused samasuguse efektiga läbi kukkusid.

Akmeistid kuulutasid: «Mitte mingisuguseid parandusi teha eksistentsis ja mitte laskuda viimase kritiseerimisse.» Mispärast olid nad igasuguste paranduste vastu eksistentsis? Aga sellepärast, et see vana aadellik ja kodanlik eksistents neile meeldis, revolutsiooniline rahvas aga kavatses seda nende eksistentsi häirida. 1917. a. oktoobris pühiti ajaloo prügikasti nii valitsevad klassid kui ka nende ideoloogid ja laulikud.

Ja äkki ilmuvad sotsialistliku revolutsiooni 29. aastal uuesti areenile mõned muuseumiharuldused varjude maailmast ja hakkavad õpetama meie noorsugu, kuidas tuleb elada. Ahmatova ees avanevad pärani Leningradi ajakirja väravad ja tal lubatakse vabalt mürgitada noorsoo teadvust oma luule laostava vaimuga.

Ühes ajakirja «Leningrad» numbris avaldati midagi kokkuvõttetaolist Ahmatova teoseist, mis on kirjutatud 1909. a. kuni 1944. a. Seal on muu prahi hulgas luuletus, mis on kirjutatud evakuatsioonis Suure Isamaasõja ajal. Selles luuletuses kirjutab ta oma üksindusest, mida ta on sunnitud jagama musta kassiga. Must

[1] Leete — kreeka mütoloogias unustusejõgi surnuteriigis.

kass vaatab teda kui sajandi silm. Teema ei ole uus. Mustast kassist kirjutas Ahmatova ka 1909. a. Üksinduse ja väljapääsematuse meeleolud, mis on võõrad nõukogude kirjandusele, seovad kogu Ahmatova «loomingu» ajaloo teed.

Mis ühist on selle luule ning meie rahva ja riigi huvide vahel? Mitte kui midagi. Ahmatova looming on kauge mineviku asi. See on võõras kaasaegsele nõukogude tegelikkusele ega või olla sallitav meie ajakirjanduse veergudel. Meie kirjandus ei ole eraettevõte, mis arvestab kirjandusturu mitmesuguste maitsete tabamist. Meie ei ole sugugi kohustatud oma kirjanduses kohta andma maitsetele ja kommetele, millel ei ole midagi ühist nõukogude inimeste moraali ja omadustega. Mis õpetlikku võivad anda Ahmatova teosed meie noorsoole? Mitte midagi peale kahju. Need teosed võivad külvata ainult nukrust, meeleolu langust, pessimismi, püüet eemalduda igapäevaseist ühiskondliku elu küsimustest, minna kõrvale ühiskondliku elu ja tegevuse avaralt teelt isiklike elamuste kitsasse maailmakesse. Kuidas võib tema kätte anda meie noorsoo kasvatamise? Ja ometi avaldati Ahmatovat suure valmisolekuga nii «Zvezdas» kui ka «Leningradis» ja anti veel välja üksikute kogudena. See on jäme poliitiline viga.

Kõike seda silmas pidades ei ole juhus, et Leningradi ajakirjades hakkas ilmuma teiste kirjanike teoseid, mis kaldusid ideelageduse ja dekadentsi positsioonile. Ma mõtlen selliseid teoseid, nagu Sadofjevi ja Komissarova omad. Mõnes oma luuletuses hakkasid Sadofjev ja Komissarova Ahmatovale järele laulma, hakkasid kultiveerima nukruse, mure ja üksinduse meeleolu, mis on nii armsad Ahmatova hingele.

On selge, et selline meeleolu või selliste meeleolude jutlustamine võib avaldada ainult negatiivset mõju meie noorsoole, võib mürgitada tema teadvust ideelageduse, apoliitilisuse ja nukruse roiskunud vaimuga.

Aga mis oleks saanud, kui me oleksime kasvatanud noorsugu nukruse ja meie üritusse mitteuskumise vaimus? Tagajärg oleks olnud see, et meie ei oleks võitnud Suures Isamaasõjas. Just sellepärast, et Nõukogude riik ja meie partei kasvatasid nõukogude kirjanduse abil meie noorsugu julguse ja oma jõusse uskumise vaimus, just sellepärast saime üle suurimaist raskusist sotsialismi ülesehitamisel ning saavutasime võidu sakslaste ja jaapanlaste üle.

Mis järeldub kõigest sellest? Sellest järeldub, et ajakiri «Zvezda», mis oma veergudel heade, ideeliste, elujulgete teoste kõrval avaldas ideetuid, banaalseid, reaktsioonilisi teoseid, on muutunud ajakirjaks, millel pole suunda, ajakirjaks, mis aitab vaenlastel moraalselt laostada meie noorsugu. Ometi on meie ajakirjad ikka tugevad olnud oma elujulge, revolutsioonilise suunaga, mitte aga eklektikaga, mitte ideetuse ja apoliitilisusega. Ideetuse propaganda on saanud võrdõigusliku seisukoha «Zvezdas». Vähe sellest, ilmneb

koguni, et Zoštšenko omandas sellise jõu Leningradi kirjanike organisatsioonis, et kärkis isegi mittenõustujate peale, ähvardas kriitikuist kirjutada ühes järjekordses teoses. Ta muutus mingiks kirjanduslikuks diktaatoriks. Teda ümbritses rühm austajaid, luues temale kuulsust.

Küsitakse, missugusel alusel? Miks te võimaldasite seda loomuvastast ja reaktsioonilist asja? Ei ole juhus, et Leningradi kirjanduslikes ajakirjades hakati mõnu tundma kaasaegsest Lääne alaväärtuslikust kodanlikust kirjandusest. Mõned meie literaatidest hakkasid end pidama mitte õpetajaiks, vaid kodanlik-väikekodanlike literaatide õpilasteks, hakkasid lõmitama ja kummardama väikekodanliku välismaise kirjanduse ees. Kas meile, nõukogude patrioodidele, sobib selline lõmitamine, meile, kes me oleme üles ehitanud nõukogude korra, mis on sada korda kõrgem ja parem igasugusest kodanlikust korrast? Kas meie eesrindlikule nõukogude kirjandusele, mis on kõige revolutsioonilisem kirjandus maailmas, on sobiv lõmitada Lääne piiratud väikekodanlik-kodanliku kirjanduse ees?

Meie kirjanike töö suureks puuduseks on ka eemaldumine kaasaegsest nõukogude temaatikast, ühekülgne ajaloolise temaatika harrastamine ühelt poolt ja teiselt poolt katse tegelda puhtajaviiteliste tühiste süžeedega. Mõned kirjanikud õigustavad oma mahajäämist suurtest kaasaegsetest nõukogude teemadest jutuga, et olevat kätte jõudnud aeg, millal rahvale tulevat anda tühisevõitu ajaviitekirjandust, aeg, millal võivat teoste ideelisust mitte arvestada. See on väga ebaõige kujutlus meie rahvast, tema nõudeist ja huvidest.

Meie rahvas ootab, et nõukogude kirjanikud mõtestaksid ja üldistaksid määratu suuri kogemusi, mis rahvas on omandanud Suures Isamaasõjas, et nad kujutaksid ja üldistaksid seda heroismi, millega rahvas nüüd töötab meie maa rahvamajanduse taastamisel pärast vaenlaste minemakihutamist.

Mõni sõna ajakirja «Leningrad» kohta. Siin on Zoštšenko positsioon veelgi «kindlam» kui «Zvezdas», samuti nagu Ahmatova omagi. Zoštšenko ja Ahmatova muutusid aktiivseks kirjanduslikuks jõuks mõlemas ajakirjas. Ajakiri «Leningrad» kannab seega vastutust selle eest, et ta andis oma veerud kasutada sellistele labastele inimestele, nagu Zoštšenko, ja sellistele salongipoetessidele, nagu Ahmatova.

Kuid ajakirjal «Leningrad» on ka teisi vigu.

Näiteks paroodia «Jevgeni Oneginile», mille on kirjutanud keegi Hazin. Selle asja nimetus on «Onegini tagasitulek». Kõneldakse, et seda kantakse sageli ette Leningradi estraadilavadel. On arusaamatu, miks leningradlased lubavad, et avalikul tribüünil mõnitatakse Leningradi, nagu seda teeb Hazin. Seisab ju kogu selle nn. kirjandusliku «paroodia» mõte mitte tühjas itsitamises seikluste üle, mis juhtuvad Oneginiga, kes satub kaasaegsesse Leningradi. Hazini poolt luuletatud paskvilli mõte seisab selles,

et ta püüab meie kaasaegset Leningradi võrrelda Puškini ajastu Peterburiga ja tõendada, et meie ajastu on halvem Onegini ajast. Vaadake kas või mõnda rida sellest «paroodiast». Midagi ei meeldi autorile meie kaasaegses Leningradis. Ta kurjustab, laimab nõukogude inimesi, Leningradi. Teine asi on Onegini aeg — kuldne ajastu Hazini arvates. Nüüd ei ole enam see, — on tekkinud elamute valitsus, kaardid, läbipääsuload. Tütarlapsed, need ebamaised, eeterlikud olendid, kellest varem vaimustus Onegin, on nüüd muutunud tänavaliikluse reguleerijaiks, remondivad Leningradi maju jne. Lubage tsiteerida ainult üht kohta sellest «paroodiast»:

В трамвай садится наш Евгений.
О бедный, милый человек!
Не знал таких передвижений
Его непросвещённый век.
Судьба Евгения хранила,
Ему лишь ногу отдавило,
И только раз, толкнув в живот,
Ему сказали: «Идиот!»
Он, вспомнив древние порядки,
Решил дуэлью кончить спор,
Полез в карман... Но кто-то спёр
Уже давно его перчатки.
За неименьем таковых
Смолчал Онегин и притих.

(Meie Jevgeni istub trammi. Oh vaene kallis mees! Tema harimatu sajand ei tundnud sellist liiklust. Saatus hoidis Jevgenit, tal muljuti ainult jalga ja ainult üks kord öeldi talle kõhtu tõugates: «Idioot!» Tema, kellele meenusid vanaaegsed kombed, otsustas tüli lahendada duelliga. Ta pani käe tasku... Kuid keegi oli juba ammu tema kindad sisse vehkinud, nende puudumise tõttu jäi Onegin vait ja vakka.)

Säärane oli Leningrad siis ja selliseks on ta saanud nüüd: halb, ebakultuurne, toores ja missugusel inetul kujul kerkis ta vaese kalli Onegini ette. Sellisena kujutas Leningradi ja leningradlasi labane Hazin.

Halb, paheline, roiskunud on selle laimava paroodia idee!

Kuidas võis siis «Leningradi» toimetus kahe silma vahele jätta Leningradi ja tema suurepäraste inimeste sellise kuritahtliku laimamise?! Kuidas võib lasta hazineid Leningradi ajakirjade veergudele?!

Võtke teine teos — paroodia paroodiale Nekrassovi kohta, mis on koostatud selliselt, et ta kujutab endast suure luuletaja ja ühiskonnategelase, nagu seda oli Nekrassov, mälestuse otsest solvamist, mille üle oleks pidanud tundma pahameelt iga haritud inimene. Kuid «Leningradi» toimetus paigutas meeleldi selle räpase soperdise oma veergudele.

Mis me siis veel leiame ajakirjas «Leningrad»? Välismaisi anekdoote, labaseid ja triviaalseid, mis on võetud nähtavasti vanadest, kulunud, möödunud sajandi lõpu anekdoodikogumikest. Kas aja-

kirjal «Leningrad» ei ole, millega täita oma veerge? Kas ei ole, millest kirjutada ajakirjas «Leningrad»? Võtke kas või selline teema, nagu Leningradi taastamine. Linnas on käimas suurepärane töö, linn parandab blokaadi läbi tekkinud haavu, leningradlased on täis entusiasmi ja sõjajärgse taastamise paatost. Kas on midagi sellest kirjutatud ajakirjas «Leningrad»? Kas jõuavad leningradlased kunagi ära oodata, et nende töökangelasteod leiaksid kajastamist ajakirja veergudel?

Võtke edasi teema nõukogude naisest. Kas võib nõukogude mees- ja naislugejate hulgas kultiveerida Ahmatovale omaseid häbiväärseid vaateid naise osale ja kutsumusele, andmata tõelist, õiglast kujutlust kaasaegsest nõukogude naisest üldse ja eriti Leningradi neiust ja naisest-kangelasest, kes kandsid oma õlul sõja-aastate määratu suuri raskusi ja töötavad nüüd ennastsalgavalt majanduse taastamise raskete ülesannete täitmisel?

Nagu näha, on olukord Kirjanike Liidu Leningradi osakonnas selline, et praegu ilmselt ei jätku häid teoseid kahele kirjanduskunstilisele ajakirjale. Seepärast otsustaski partei Keskkomitee sulgeda ajakirja «Leningrad» selleks, et keskendada kõik paremad kirjanduslikud jõud ajakirja «Zvezda» ümber. See ei tähenda muidugi, et Leningradis vastavais tingimustes ei hakka ilmuma teist või isegi kolmandat ajakirja. Küsimuse lahendab heade, kõrgeväärtuslike teoste hulk. Kui neid ilmub küllaldaselt ja kui neile ei jätku ruumi ühes ajakirjas, võib luua teise ja kolmanda ajakirja, kui ainult meie Leningradi kirjanikud annaksid ideeliselt ja kunstiliselt häid teoseid.

Sellised on jämedad vead ja puudused, mis on esile toodud ja märgitud ÜK(b)P Keskkomitee otsuses ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» töö kohta.

Milles seisab nende vigade ja puuduste põhjus?

Nende vigade ja puuduste põhjus seisab selles, et mainitud ajakirjade toimetajad, meie nõukogude kirjanduse tegelased ning samuti meie ideoloogilise rinde juhid Leningradis on unustanud mõned leninismi olulised teesid kirjanduse suhtes. Paljud kirjanikud ja need, kes töötavad vastutavate toimetajatena või on tähtsatel kohtadel Kirjanike Liidus, arvavad, et poliitika — see on valitsuse asi, Keskkomitee asi. Mis puutub literaatidesse, siis pole nende asi tegelda poliitikaga. Kui inimene kirjutas hästi, kunstipäraselt, ilusalt — tuleb lasta käiku, vaatamata sellele, et seal on roiskunud kohti, mis desorienteerivad meie noorsugu, mürgitavad teda. Me nõuame, et meie seltsimehed, nii kirjandust juhtivad kui ka kirjutajad, juhinduksid sellest, ilma milleta nõukogude kord ei saa elada, s. o. poliitikast, et me ei kasvataks noorsugu hoolimatu ükskõiksuse ja ideetuse, vaid julguse ja revolutsioonilisuse vaimus.

On teada, et leninism kehastab endas kõiki XIX sajandi vene revolutsionääride-demokraatide parimaid traditsioone ja et meie nõukogude kultuur tekkis, arenes ja saavutas õitsengu kriitiliselt

ümbertöötatud mineviku kultuuripärandi alusel. Kirjanduse alal on meie partei Lenini ja Stalini suu läbi korduvalt tunnustanud suurte vene revolutsioonilis-demokraatlike kirjanike ja kriitikute — Belinski, Dobroljubovi, Tšernõševski, Saltõkov-Štšedrini ja Plehhanovi määratu suurt tähtsust. Belinskist alates ei tunnustanud ükski revolutsioonilis-demokraatliku vene intelligentsi parimaist esindajaist nn. «puhast kunsti», «kunsti kunsti pärast» ning propageerisid kunsti rahva jaoks, tema kõrget ideelisust ja ühiskondlikku tähtsust. Kunst ei saa end eraldada rahva saatusest. Meenutage Belinski kuulsat «Kirja Gogolile», milles suur kriitik kogu temale omase kirglikkusega piitsutas Gogolit katse eest reeta rahvast ja minna üle tsaari poolele. Seda kirja nimetas Lenin üheks tsensuurivaba demokraatliku trükisõna parimaks teoseks, mis on säilitanud suure kirjandusliku tähtsuse tänapäevani.

Meenutage Dobroljubovi kirjanduslik-publitsistlikke artikleid, kus on nii suure jõuga käsitletud kirjanduse ühiskondlikku tähtsust. Kogu meie vene revolutsioonilis-demokraatlik publitsistika on küllastatud surmavaenust tsaarikorra vastu ja läbi imbunud õilsast püüdest võidelda rahva põhiliste huvide eest, tema hariduse, tema kultuuri ja tema vabastamise eest tsaarirežiimi köidikuist. Võitlev kunst, mis peab võitlust rahva parimate ideaalide eest, — nii kujutlesid kirjandust ja kunsti vene kirjanduse suured esindajad. Tšernõševski, kes kõigist utoopilistest sotsialistidest jõudis kõige lähemale teaduslikule sotsialismile ja kelle teostest, nagu ütles Lenin, «õhkus klassivõitluse vaimu», õpetas, et kunsti ülesandeks on peale elu tunnetamise veel ülesanne õpetada inimesi õigesti hindama neid või teisi ühiskondlikke nähtusi. Tema lähim sõber ja võitluskaaslane Dobroljubov ütles, et «mitte elu ei käi kirjanduslike normide järgi, vaid kirjandus kohandub vastavalt elu suundadele», ning propageeris intensiivselt realismi ja rahvalikkuse põhimõtteid kirjanduses, arvates, et kunsti aluseks on tõsielu, et elu on loomingu allikaks ja et kunstil on aktiivne osa ühiskondlikus elus, sest ta kujundab ühiskondlikku teadvust. Dobroljubovi järgi peab kirjandus teenima ühiskonda, peab andma rahvale vastuseid kaasaja kõige teravamaile küsimustele, peab asuma oma ajastu ideede tasemel.

Marksistlik kirjanduskriitika, mis jätkab Belinski, Tšernõševski, Dobroljubovi suuri traditsioone, on alati olnud kunsti realistliku, ühiskondliku suuna eestvõitlejaks. Plehhanov töötas palju selleks, et paljastada idealistlikku, teadusevastast kujutlust kirjandusest ja kunstist ning kaitsta meie suurte vene revolutsionääride-demokraatide põhiteese, kes õpetasid kirjanduses nägema võimsat rahva teenimise vahendit.

V. I. Lenin formuleeris esimesena suurima täpsusega eesrindliku ühiskondliku mõtte suhtumise kirjandusse ja kunsti. Ma tuletan teile meelde Lenini tuntud artiklit «Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus», mille ta kirjutas 1905. a. lõpul ja milles ta temale omase jõulisusega tõestas, et kirjandus ei saa olla parteitu,

et ta peab olema üldproletaarse ürituse tähtsaks koostisosaks. Selles Lenini artiklis on antud kõik alused, millel põhineb meie nõukogude kirjanduse areng. Lenin kirjutas:

«Kirjandus peab saama parteiliseks. Vastukaaluks kodanlikele kommetele, vastukaaluks kodanlikule eraettevõtjate, äritsejate kirjandusele, vastukaaluks kodanlikule kirjanduslikule karjerismile ja individualismile, «härrasanarhismile» ja kasude tagaajamisele, — peab sotsialistlik proletariaat üles seadma *parteilise kirjanduse* põhimõtte, arendama seda põhimõtet ja selle võimalikult täielikul ja terviklikul kujul ellu viima.

Milles siis seisab see parteilise kirjanduse põhimõte? Mitte ainult selles, et sotsialistlikule proletariaadile ei või kirjanduslik tegevus olla isikute või rühmade kasusaamise vahendiks, ta ei või üldse olla individuaalseks, proletariaadi üldisest üritusest sõltumatuks asjaks. Maha parteitud literaadid! Maha literaadid-üliinimesed! Kirjanduslik tegevus peab saama üldproletaarse ürituse *osaks* . . .»

Ja edasi samas artiklis:

«Pole võimalik elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba. Kodanliku kirjaniku, kunstniku, näitleja vabadus on ainult maskeeritud (või silmakirjalikult maskeeritav) sõltuvus rahakotist, äraostmisest, elatise andmisest.»

Leninism lähtub sellest, et meie kirjandus ei või olla apoliitiline, ei või kujutada endast «kunsti kunsti pärast», vaid on kutsutud teostama tähtsat eesrindlikku osa avalikus elus. Sellest lähtub Lenini põhimõte kirjanduse parteilisusest — V. I. Lenini tähtis panus kirjandusteadusse.

Järelikult jätkab nõukogude kirjanduse parim traditsioon vene XIX sajandi kirjanduse parimaid traditsioone, neid traditsioone, mille lõid meie suured revolutsioonilised demokraadid — Belinski, Dobroljubov, Tšernõševski, Saltõkov-Štšedrin ja mida jätkas Plehhanov ning mille teaduslikult välja töötasid ja mida põhjendasid Lenin ja Stalin.

Nekrassov nimetas oma luulet «kättemaksu ja kurbuse muusaks». Tšernõševski ja Dobroljubov pidasid kirjandust pühaks rahva teenimiseks. Vene demokraatliku haritlaskonna parimad esindajad hukkusid tsaarikorra tingimustes nende õilsate, kõrgete ideaalide eest, läksid sunnitööle, saadeti välja. Kuidas võib siis unustada neid kuulsaid traditsioone? Kuidas võib neist mitte hoolida, kuidas võib lubada, et ahmatovad ja zoštšenkod suruksid läbi reaktsioonilist loosungit «kunst kunsti pärast», et end ideetuse maski taha peites sundida nõukogude rahvale peale võõraid ideid?!

Leninism tunnistab, et meie kirjandusel on määratu suur ühiskonda ümberkujundav tähtsus. Kui meie nõukogude kirjandus lubaks vähendada seda oma määratu suurt kasvatuslikku funktsiooni, — tähendaks see tagurpidi-arengut, tagasipöördumist «kiviaega».

Seltsimees Stalin nimetas meie kirjanikke inimhingede inseneridеks. Sel definitsioonil on sügav mõte. See kõneleb nõukogude kirjanike suurest vastutusest inimeste kasvatamise eest, nõukogude noorsoo kasvatamise eest, praagi vältimisest kirjanduslikus töös.

Mõnedele näib imelik, miks Keskkomitee rakendas sellised järsud abinõud kirjandusküsimuses? Meil ei olda sellega harjunud. Arvatakse, et kui tehakse praaki tootmistöös, või ei täideta tootmisprogrammi massikaupade alal, või ei täideta metsavarumisplaani, — siis selle eest noomitus teha on loomulik asi, aga kui on tehtud praaki inimhingede kasvatamise töös, kui on tehtud praaki noorsoo kasvatamises, et siin võib seda taluda. Kuid kas see ei ole mitte suurem süü kui tootmisplaani mittetäitmine või tootmisülesande täitmise nurjaajamine? Oma otsusega tahab Keskkomitee ideoloogilise rinde tõsta kõigi meie teiste tööalade kõrvale.

Viimasel ajal on ideoloogilisel rindel ilmnenud suured lüngad ja puudused. Piisab sellest, kui meenutada teile meie kinokunsti mahajäämist, meie draamateatrite repertuaari ummistamist madalakvaliteediliste teostega, kõnelemata sellest, mis toimus ajakirjades «Zvezda» ja «Leningrad». Keskkomitee oli sunnitud end vahele segama ja asja otsustavalt parandama. Tal ei olnud õigust pehmendada oma lööki nende vastu, kes unustasid oma kohused rahva vastu, noorsoo kasvatamise vastu. Kui me tahame juhtida meie aktiivi tähelepanu ideoloogilise töö küsimustele ja luua siin korda, anda selget suunda töös, siis peame teravalt, nagu see on sünnis nõukogude inimestele, nagu see on sünnis bolševikkudele, kritiseerima ideoloogilise töö vigu ja puudusi. Ainuüksi siis võime asja parandada.

Mõned literaadid arutlevad nii: et sõja ajal rahvas janunes kirjanduse järele, raamatuid ilmus vähe, siis neelab lugeja alla igasuguse kauba, olgu see või veidi roiskunudki. Ometi ei ole see sugugi nii ja meie ei või sallida igasugust kirjandust, mida meile pihku topivad vähenõudlikud literaadid, toimetajad ja kirjastajad. Nõukogude rahvas ootab nõukogude kirjanikelt tõelist ideelist relvastust, vaimutoitu, mis aitaks täita suure ülesehitustöö plaane, meie maa rahvamajanduse taastamise ja edasiarendamise plaane. Nõukogude rahvas esitab literaatidele suuri nõudmisi, tahab oma ideeliste ja kultuuriliste nõuete rahuldamist. Sõja ajal ei saanud me olukorra sunnil neid elulisi vajadusi rahuldada. Rahvas tahab mõtestada toimuvaid sündmusi. Tema ideeline ja kultuuriline tase on tõusnud. Ta ei rahuldu tihtipeale meil ilmuvate kirjandus- ja kunstiteoste kvaliteediga. Seda ei oi e mõistnud ega taha mõista mõned kirjanduse alal töötajad, ideoloogilise rinde töötajad.

Meie rahva nõudmiste ja maitse tase on tõusnud väga kõrgele, ja see, kes ei taha või ei ole võimeline tõusma sellele tasemele, jäetakse seljataha. Kirjandus ei ole kutsutud mitte ainult seisma rahva nõudmiste kõrgusel, vaid veel enam, — ta on kohustatud

arendama rahva maitset, tõstma kõrgemale tema nõudmisi, rikastama teda uute ideedega, viima rahvast edasi. See, kes ei ole võimeline pidama rahvaga sammu, rahuldama tema kasvanud nõudeid, seisma nõukogude kultuuri arendamise ülesannete tasemel, heidetakse vältimatult üle parda.

«Zvezda» ja «Leningradi» juhtivate töötajate ideelisuse puudumisest johtub ka teine suur viga. See seisab selles, et mõned meie juhtivad töötajad seadsid oma suhetes literaatidega nurgakiviks mitte nõukogude inimeste poliitilise kasvatamise ja literaatide poliitilise suunamise huvid, vaid isiklikud, sõbramehe-huvid. Kõneldakse, et paljud ideeliselt kahjulikud ja kunstiliselt nõrgad teosed lastakse trükki seetõttu, et ei taheta solvata seda või teist kirjanikku. Selliste töötajate seisukohast on parem kahjustada rahva huve, riigi huve, et aga kedagi mitte solvata. See on täiesti ebaõige ja poliitiliselt väär seisukoht. See on sama, mis vahetada miljon krossi vastu.

Partei Keskkomitee juhib oma otsuses tähelepanu sellele, kui ääretult kahjulik on kirjanduses põhimõtteliste suhete asendamine sõbramehe-suhetega. Põhimõttelagedad sõbramehe-suhted on mõnede meie literaatide keskel etendanud sügavalt negatiivset osa, viinud alla paljude kirjanduslike teoste ideelise taseme, hõlbustanud nõukogude kirjandusele võõraste inimeste pääsu kirjandusse. Arvestuse puudumine ideoloogilise rinde juhtide poolt Leningradis, Leningradi ajakirjade juhtide poolt, põhimõtteliste suhete asendamine sõbramehe-suhetega rahva huvide arvel on toonud ülisuurt kahju.

Seltsimees Stalin õpetab meid, et kui me tahame säilitada kaadreid, õpetada ja kasvatada neid, ei tohi me karta, et kedagi solvame, ei tohi karta põhimõttelist, julget, avameelset ja objektiivset arvustust. Arvustuseta võib iga organisatsioon, sealhulgas ka kirjanduslik, roiskuma hakata. Arvustuseta võib igal haigusel lasta tungida sügavale ja sellega on siis raske toime tulla. Ainult julge ja avalik arvustus aitab meie inimestel end täiendada, ergutab meid edasi minema, oma töö puudustest jagu saama. Seal, kus puudub arvustus, seal võtab võimust umbsus ja tekib seisak, seal ei ole edasiliikumist.

Seltsimees Stalin juhib korduvalt tähelepanu asjaolule, et meie arenemise tähtsaimaks tingimuseks on vajadus, et iga nõukogude inimene võtaks iga päev kokku oma töö tulemused, kontrolliks end kartmatult, analüüsiks oma tööd, arvustaks mehiselt oma puudusi ja vigu, mõtleks järele, kuidas saavutada oma töös paremaid tulemusi, ja töötaks pidevalt enda täiendamiseks. Literaatide kohta käib see samal määral kui kõigi teiste töötajate kohta. See, kes kardab oma töö arvustamist, on põlgustäratav argpüks, kes ei väärі rahva lugupidamist.

Ebakriitiline suhtumine oma töösse, põhimõttelise literaatidesse suhtumise asendamine sõbrameheliku suhtumisega on laialt levinud ka Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuses. Liidu juhatus ja

eriti tema esimees sm. Tihhonov on süüdi selles korrapuuduses, mis avastati ajakirjades «Zvezda» ja «Leningrad», on süüdi selles, et nad mitte ainult ei tõkestanud Zoštšenko, Ahmatova ja teiste mittenõukogulike kirjanike kahjulike mõjude pääsemist nõukogude kirjandusse, vaid vaatasid ühtlasi läbi sõrmede nõukogude kirjandusele võõraste tendentside ja moraali tungimisele meie ajakirjadesse.

Leningradi ajakirjade puudustes etendas oma osa ka see vastutustundetuse süsteem, mis kujunes välja ajakirjade juhtimises niisuguse olukorra tõttu Leningradi ajakirjade toimetustes, kus ei olnud teada, kes vastutab ajakirja kui terviku ja tema osakondade eest ja kus ei saanud olla elementaarsetki korda. See puudus tuleb kõrvaldada. Seepärast nimetaski Keskkomitee oma otsusega ajakirja «Zvezda» peatoimetaja, kes peab vastutama ajakirja suuna eest, ajakirjas avaldatavate teoste kõrge ideelis-kunstilise väärtuse eest.

Ajakirjades, nagu igal pool mujalgi, ei või sallida korratust ja anarhiat. On vaja täpset vastutust ajakirja suuna ja avaldatavate materjalide sisu eest.

Te peate taastama Leningradi kirjanduse ja Leningradi ideoloogilise rinde kuulsusrikkad traditsioonid. On valus ja solvav, et Leningradi ajakirjad, mis on alati olnud eesrindlike ideede, eesrindliku kultuuri taimelavaks, on saanud ideetuse ja labasuse varjupaigaks. Tuleb jalule seada Leningradi kui eesrindliku ideoloogilise ja kultuurilise keskuse au. Tuleb meeles pidada, et Leningrad oli bolševistlike, leninlike organisatsioonide hälliks. Siin rajasid Lenin ja Stalin bolševistliku partei alused, bolševistliku maailmavaate, bolševistliku kultuuri alused.

Leningradi kirjanike, Leningradi parteiaktiivi auasjaks on need Leningradi kuulsusrikkad traditsioonid taastada ja neid edasi arendada. Leningradi ideoloogilise rinde töötajate, esmajärjekorras kirjanike ülesanne seisab selles, et kihutada Leningradi kirjandusest välja ideetus ja labasus, et tõsta kõrgele eesrindliku nõukogude kirjanduse lipp, et mitte jätta vahele ainsatki võimalust oma ideeliseks ja kunstiliseks kasvuks, mitte jääda maha kaasaegsest temaatikast, mitte jääda maha rahva nõudmistest, arendada igati oma puuduste julget arvustamist, mis ei oleks libitsev, rühmaline ega sõbramehelik, vaid tõeline, julge ja sõltumatu, ideeline, bolševistlik arvustus.

Seltsimehed, teile peaks nüüd olema selge, kui jämeda vea tegi partei Leningradi linnakomitee, eriti tema propaganda- ja agitatsiooniosakond ja propagandasekretär sm. Širokov, kellele oli usaldatud ideoloogilise töö juhtimine ja kellel lasub esmajoones vastutus ajakirjade läbikukkumise eest. Leningradi parteikomitee tegi jämeda poliitilise vea, võttes juuni lõpul vastu otsuse ajakirja «Zvezda» toimetuse uue koosseisu kohta, kuhu valiti ka Zoštšenko. Ainult poliitilise pimedusega võib seletada, et partei linnakomitee

sekretär sm. Kapustin ja linnakomitee propagandasekretär sm. Širokov niisuguse eksliku otsuse läbi viisid. Kordan, et kõik need vead tuleb võimalikult kiiremini ja otsustavamalt parandada, selleks et taastada Leningradi osatähtsus meie partei ideelises elus.

Meie kõik armastame Leningradi, meie kõik armastame oma Leningradi parteiorganisatsiooni kui üht meie partei eesrindlikemat väesalka. Leningradis ei tohi olla varjupaika igasugustele külgekleepunud kirjanduslikele hulgustele, kes Leningradi oma eesmärkides tahavad ära kasutada. Zoštšenkole, Ahmatovale ja nendetaolistele ei ole nõukogude Leningrad kallis. Nad tahavad temas näha teistsuguse ühiskondlik-poliitilise elukorra ja teistsuguse ideoloogia kehastust. Vana Peterburi, Vaskratsanik kui selle vana Peterburi võrdkuju, — see on, mis nende silme ees terendub. Meie aga armastame nõukogude Leningradi kui eesrindlikku nõukogude kultuurikeskust. Leningradist pärinevate suurte revolutsiooniliste ja demokraatlike tegelaste kuulsusrikas kohort — need on meie otsesed esivanemad, kellest põlvneb meie sugukond. Kaasaegse Leningradi kuulsusrikkad traditsioonid on nende suurte revolutsioonilis-demokraatlike traditsioonide edasiarendamise järg, traditsioonide, mida me millegi muu vastu ei vaheta. Analüüsigu Leningradi aktiiv julgelt, tagasi vaatamata, asja pehmendamata oma vigu, et võimalikult paremini ja kiiremini asja parandada ja meie ideelist tööd edasi viia. Leningradi bolševikud peavad uuesti asuma oma kohale initsiaatorite ja eesrindlaste ridades nõukogude ideoloogia ja nõukogude ühiskondliku teadvuse kujundamises.

Kuidas võis juhtuda, et partei Leningradi linnakomitee laskis tekkida ideoloogilisel rindel niisuguse olukorra? Nähtavasti innustus ta jooksvast praktilisest tööst linna taastamise, tema tööstuse arendamise alal ja unustas ideelise kasvatustöö tähtsuse, ja see unustamine läks Leningradi organisatsioonile kalliks maksma. Ideelist tööd ei tohi unustada! Meie inimeste vaimsed rikkused ei ole vähem tähtsad kui ainelised, ei tohi elada pimesi, muretsemata homse päeva pärast mitte ainult materiaalse tootmise alal, vaid ka ideoloogilisel alal. Meie nõukogude inimesed on niivõrd kasvanud, et nad ei hakka «neelama» igasugust vaimutoodangut, mis neile aga pihku pistetakse. Kultuuri ja kunsti alal töötajad, kes ei kohane ümber ega suuda rahuldada rahva suurenenud vajadusi, võivad kiiresti kaotada rahva usalduse.

Seltsimehed, meie nõukogude kirjandus elab ja peab elama rahva huvidele, kodumaa huvidele. Kirjandus on rahvale südamelähedane asi. Seepärast vaatabki rahvas igale teie edusammule, igale suuremale teosele kui oma võidule. Seepärast võibki iga õnnestunud teost võrrelda võidetud lahinguga või suure võiduga majanduslikul rindel. Seevastu on iga ebaõnnestumine nõukogude kirjanduses sügavalt solvav ja kibe rahvale, parteile, riigile. Just seda peabki silmas Keskkomitee otsus, kes hoolitseb rahva huvide

eest, tema kirjanduse huvide eest ning on väga mures olukorra pärast Leningradi kirjanike juures.

Kui ideetud inimesed tahavad võtta nõukogude kirjanduse alal töötajate Leningradi väesalgalt tema alused, tahavad õõnestada nende töö ideelist külge, võtta Leningradi kirjanike loomingult ühiskonda ümberkujundava tähenduse, siis loodab Keskkomitee, et Leningradi literaadid leiavad endas jõudu teha lõpp kõigile katsetele juhtida Leningradi kirjanduslik väesalk, tema ajakirjad ideetuse, põhimõttelageduse ja apoliitilisuse rööbastele. Te olete seatud ideoloogia rinde eesliinile, teil on määratu suured ülesanded, millel on rahvusvaheline tähtsus, ja see peab tõstma iga tõelise nõukogude literaadi vastutustunnet oma rahva, riigi ja partei ees, teadlikkust täidetava kohuse tähtsusest.

Kodanlikule maailmale ei meeldi meie edusammud nii meie sisemaal kui ka rahvusvahelisel areenil. Teise maailmasõja tulemusena tugevnesid sotsialismi positsioonid. Sotsialismiküsimus on võetud paljude Euroopa maade päevakorda. See ei meeldi iga liiki imperialistidele, nad kardavad sotsialismi, kardavad meie sotsialistlikku maad, mis on eeskujuks kogu eesrindlikule inimsoole. Imperialistid, nende ideelised kannupoisid, nende literaadid ja ajakirjanikud, nende poliitikud ja diplomaadid püüavad meie maad igati laimata, näidata teda ebaõiges valguses, laimata sotsialismi. Neis tingimustes ei seisa nõukogude kirjanduse ülesanne mitte ainult selles, et vastata löögiga löögi järel kogu sellele alatule laimule ja kallaletungidele meie nõukogude kultuuri, sotsialismi vastu, vaid ka selles, et julgelt piitsutada kodanlikku kultuuri, mis on marasmi ja moraalse roiskumise seisukorras, ning temale kallale tungida.

Missuguses väliselt kaunis vormis ka esineks moodsate kaasaegsete kodanlike Lääne-Euroopa ja Ameerika literaatide, samuti kinorežissööride ja teatrilavastajate looming, ei suuda nad ikkagi päästa ega tõsta oma kodanlikku kultuuri, sest selle moraalne alus on mäda ja laostunud, sest see kultuur on seatud erakapitalistliku omandi teenistusse, ühiskonna kodanliku ladviku egoistlike, omakasupüüdlike huvide teenistusse. Kogu kodanlike literaatide, kinorežissööride ja teatrilavastajate parv püüab kõrvale juhtida eesrindlike ühiskonnakihtide tähelepanu poliitilise ja sotsiaalse võitluse teravatelt küsimustelt ja juhtida seda tähelepanu labase, ideetu kirjanduse ja kunsti rööbastele, mis on täis gangstereid, varieteetüdrukuid, abielurikkumise ja igasuguste avantüristide ning hulguste seikluste ülistamist.

Kas sobiks meile, eesrindliku nõukogude kultuuri esindajaile, nõukogude patriootidele, kodanliku kultuuri ees kummardamise osa või õpilaste osa?! Loomulikult on meie kirjandusel, mis peegeldab kõrgemat korda kui mis tahes kodanlik-demokraatlik kord, mitu korda kõrgemat kultuuri kui kodanlik kultuur, õigus õpetada teistele uut üldinimlikku moraali. Kust te leiate sellist rahvast ja sellist maad nagu meil? Kust te leiate inimeste selliseid suure-

päraseid omadusi, mida meie rahvas on üles näidanud Suures Isamaasõjas ja mida ta iga päev üles näitab töös, üle minnes majanduse ja kultuuri rahulikule arendamisele ja taastamisele! Iga päev tõuseb meie rahvas järjest kõrgemale ja kõrgemale. Me ei ole täna need, kes olime eile, ja homme pole me need, kes oleme täna. Me ei ole enam need venelased, kes me olime enne 1917. aastat, ja Venemaa ei ole meil enam sama, ning iseloomgi on meil teine. Me oleme muutunud ja kasvanud koos nende suurte ümberkujundamistega, mis on põhiliselt ümber muutnud meie maa ilme.

Näidata neid nõukogude inimeste uusi kõrgeid omadusi, näidata meie rahvast mitte ainult tema tänapäevas, vaid heita pilk ka tema homsesse päeva, aidata helgiheitjana valgustada teed edasi — selline on iga ausameelse nõukogude kirjaniku ülesanne. Kirjanik ei saa lonkida sündmuste sabas, ta on kohustatud sammuma rahva esimestes ridades, näidates rahvale tema arenguteed. Juhindudes sotsialistliku realismi meetodeist ja ausameelselt ning tähelepanelikult uurides meie tegelikkust, püüdes tungida sügavamale meie arenguprotsesside olemusse, peab kirjanik rahvast kasvatama ja teda ideeliselt relvastama. Valides nõukogude inimese parimaid tundeid ja omadusi, avades tema ees tema homset päeva, peame me samal ajal oma inimestele näitama, missugused nad ei pea olema, peame piitsutama eilse päeva igandeid, mis takistavad nõukogude inimesi edasi sammumast. Nõukogude kirjanikud peavad aitama rahval, riigil, parteil kasvatada meie noori elujulgeiks, oma jõusse uskuvaiks noorteks, kes ei karda mingeid raskusi.

Kuidas kodanlikud poliitikud ja literaadid ka püüaksid varjata oma rahvaste eest tõde nõukogude korra ja nõukogude kultuuri saavutuste kohta, kuidas nad ka püüaksid raudset eesriiet ette tõmmata, millest läbi ei saaks välismaale tungida tõde Nõukogude Liidust, kuidas nad ka püüaksid väiksemana näidata nõukogude kultuuri tõelist kasvu ja hoogu — kõik need katsed on määratud läbikukkumisele. Me tunneme väga hästi oma kultuuri jõudu ja eelist. Piisab sellest, kui meelde tuletada meie kultuuridelegatsioonide rabavat menu välismaal, meie kehakultuuriparaadi jne. Kas me peaksime lõmitama kõige välismaise ees või püsima passiivsel kaitsepositsioonil!

Kui feodaalne kord ja seejärel kodanlus suutsid oma õitsengu ajajärgul luua kunsti ja kirjanduse, mis kinnitasid uue korra jõustumist ja ülistasid tema õitsengut, siis meile, uuele, sotsialistlikule korrale, mis kujutab endast kõige selle kehastust, mis on parimat inimsoo tsivilisatsiooni ja kultuuri ajaloos, on seda enam jõukohane maailma kõige eesrindlikuma kirjanduse loomine, mis jätab kaugele maha vanade aegade loomingu kõige paremad eeskujud.

Seltsimehed, mida nõuab ja tahab Keskkomitee? Partei Keskkomitee tahab, et Leningradi aktiiv ja Leningradi kirjanikud saak-

sid hästi aru, et on saabunud aeg, mil on vaja meie ideeline töö tõsta kõrgele tasemele. Noorel nõukogude sugupõlvel tuleb kindlustada sotsialistliku, nõukogude korra jõudu ja võimsust, täielikult kasutada nõukogude ühiskonna liikumapanevaid jõude meie heaolu ja kultuuri uueks enneolematuks õitsenguks. Nende suurte ülesannete täitmiseks tuleb noor sugupõlv kasvatada vastupidavaks, elujulgeks, kes ei karda takistusi, sammub neile takistustele vastu ja oskab neist üle saada. Meie inimesed peavad olema haritud, kõrgete ideedega inimesed, kõrgete kultuuriliste ja moraalsete nõuete ja maitsetega. Selleks on meil vaja, et meie kirjandus, meie ajakirjad ei jääks kõrvale kaasaja ülesandeist, vaid aitaksid parteil ja rahval kasvatada noorsugu ennastsalgava ustavuse vaimus nõukogude korrale, rahva huvide ennastsalgava teenimise vaimus.

Nõukogude kirjanikud ja kõik meie ideoloogilised töötajad on seatud praegu eesmisele tuleliinile, sest rahuliku arenemise tingimustes ei kahane, vaid vastupidi, suurenevad ideoloogilise rinde ja esmajoones kirjanduse ülesanded. Rahvas, riik ja partei tahavad mitte kirjanduse eemaldumist kaasajast, vaid kirjanduse aktiivset sissetungimist nõukogude elu kõigisse aladesse. Bolševikud hindavad kirjandust kõrgelt, näevad selgelt tema suurt ajaloolist missiooni ja osatähtsust rahva moraalse ja poliitilise ühtsuse kindlustamisel, rahva koondamisel ja kasvatamisel. Partei Keskkomitee tahab, et meil oleks külluses vaimukultuuri, sest ta näeb selles kultuuri rikkuses sotsialismi üht peamist ülesannet.

Partei Keskkomitee on veendunud, et nõukogude kirjanduse Leningradi väesalk, moraalselt ja poliitiliselt terve väesalk, parandab kiiresti oma vead ja asub väärilisele kohale nõukogude kirjanduse ridades.

Keskkomitee on veendunud, et puudustest Leningradi kirjanike töös saadakse üle ja et Leningradi parteiorganisatsiooni ideeline töö tõstetakse kõige lühema ajaga sellisele kõrgusele, mis praegu on vajalik partei, rahva ja riigi huvides.

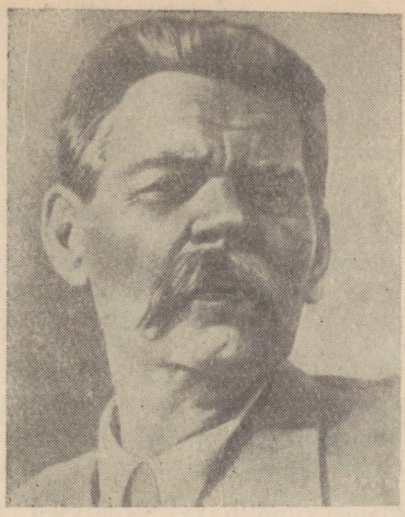

ALEKSEI MAKSIMOVITŠ GORKI.
(1868—1936)

VANAEIT IZERGIL.[1]

(1895)

Kuulsin neid jutte Akkermani all Bessaraabias mererannal.

Ükskord õhtul, lõpetanud päevase viinamarjade kogumise, läks rühm moldaavlasi, kellega töötasin, mererannale, aga mina ja vanaeit Izergil jäime viinamarjaväätide tiheda varju alla ja maas lamades vaikisime, vaadeldes, kuidas sulasid öö sügavas pimeduses nende inimeste siluetid, kes läksid mere äärde.

Nad läksid, laulsid ja naersid; mehed — tõmmud, toredate mustade vurrude ja tihedate, õlgadeni langevate lokkidega, lühikestes kuubedes ja laiades pükstes; naised ja tütarlapsed — rõõmsad, painduvad, tumesiniste silmadega, samuti tõmmud. Nende juuksed, siidsed ja mustad, olid lahti, tuul, soe ja kerge, kõlistas nendega, mängides neisse põimitud rahadega. Tuul voolas laia ühtlase lainena, kuid mõnikord ta nagu hüppas millegi nähtamatu üle ja, sünnitades tugeva puhangu, paiskas naiste juuksed fantastilisteks lakkadeks, mis lehvisid peade ümber. See tegi naised kummalisteks ja muinasjutulisteks. Nad läksid üha kaugemale meist, aga öö ja fantaasia rüütasid neid aina kaunimalt.

[1] Lühendatult.

Keegi mängis viiulit... tütarlaps laulis pehmet kontra-alti, kuuldus naeru...

Õhk oli läbi imbunud mere teravast lõhnast ja õhtu eel sadanud vihmast rikkalikult niisutatud maa vängeist aurudest. Veel nüüdki liikus taevas pilverünkaid, toredaid, imelikkude piirjoonte ja värvidega, siidpehmed kui suitsuvine, sinkjad ja tuhkjas-helesinised, seal — järsud kui kaljurahnud, tuhkjas-mustad või pruunid. Nende vahel helkisid sõbralikult taeva tumesinised laigud, kaunistatud tähtede kuldsete täpikestega. See kõik — hääled ja lõhnad, pilved ja inimesed — oli kummaliselt ilus ja kurb ning näis kauni muinasjutu algusena. Ka oli kõik nagu seisatanud oma kasvus, oli suremas; häälte kaja kustus kaugenedes, muutudes kurblikeks oheteks.

«Miks sa ei läinud nendega?» küsis vanaeit Izergil, viidates peaga. Aeg oli murdnud Izergili, kunagi mustad silmad oli tuhmid ja vesised. Tema kuiv hääl kõlas imelikult, see ragises, nagu oleks vanaeit rääkinud luude abil.

«Ei taha!» vastasin talle.

«Uu!... raukadena sünnite te, venelased. Olete sünged kui deemonid... meie tüdrukud kardavad sind... Aga ometi oled sa noor ja tugev...»

Kuu tõusis. Ta ketas oli suur, verevalt punane, ta näis olevat välja tulnud selle stepi sügavustest, mis oma eluea kestel oli nii palju neelanud inimeste liha ja joonud verd, millest ta arvatavasti oli saanudki nii rammusaks ja heldekäeliseks. Meile langesid lehestiku pitsised varjud, mina ja vanaeit kattusime nendega kui võrguga. Mööda steppi, vasakul meist, ujusid pilvede varjud, läbi imbunud kuu sinakast valgusest; nad muutusid läbipaistvamaks ja heledamaks.

«Vaata, sealt tuleb Larra!»

Ma vaatasin sinna, kuhu vanaeit näitas oma väriseva käe kõverate sõrmedega, ja nägin: seal ujusid varjud, neid oli palju ja üks neist, tumedam ja tihedam kui teised, ujus kiiremalt ja madalamal kaasõdedest, — ta langes pilvetükist, mis ujus maale lähemal kui teised ja kiiremalt kui nemad.

«Kedagi ei ole seal!» ütlesin mina.

«Sa oled pimedam minust, vanaeidest. Vaata seal, tume, jookseb mööda steppi!»

Vaatasin veel ja jällegi ei näinud ma midagi peale varju.

«See on vari! Miks sa nimetad seda Larraks?»

«Sellepärast, et see on tema. Nüüd on ta juba muutunud varjutaoliseks — on ka aeg! Ta elab tuhandeid aastaid, päike on kuivatanud ta keha, vere ja kondid ning tuul on nad laiali kandnud. Vaat mida võib jumal teha inimesega uhkuse pärast.»

«Jutusta mulle, kuidas see oli!» palusin ma vanaeite, aimates ette üht neist toredaist muinasjuttudest, mis on tekkinud steppides. Ja ta jutustas mulle selle muinasjutu.

«Paljud tuhanded aastad on möödunud sellest ajast, kui see

juhtus. Kaugel mere taga päikese tõusu poole on suure jõe maa; seal maal annab iga puuleht ja rohulible niipalju varju, kui seda on vaja inimesele, et kaitsta teda päikese eest; kohutavalt kuum on seal.

Vaat milline heldekäeline maa on seal!

Seal elas võimas inimeste suguharu, nad karjatasid karju ja raiskasid oma jõudu ja mehisust metsloomade küttimisele; nad pidutsesid pärast küttimist, laulsid laule ja mängisid tütarlastega.

Ükskord peo ajal viis ühe neist, tumedajuukselise ja õrna kui öö, ära kotkas, kes laskus taevast. Temasse lastud meeste nooled kukkusid, viletsakesed, tagasi maa peale. Siis mindi tütarlast otsima, kuid — teda ei leitud. Ja ta unustati, nagu unustatakse kõik maa peal.»

Vanaeit ohkas ja jäi vait. Ta ragisev hääl kõlas nii, nagu oleksid kaevanud kõik unustatud sajandid, kehastudes ta rinnas mälestuste varjudeks. Meri kajas vaikselt vastu igivanade legendide ühele algusele, mis võib-olla loodi tema kaldail.

«Kuid kahekümne aasta pärast tuli ta ise, kurnatud, kõhnunud, aga temaga oli noormees, ilus ja tugev, nagu ta ise oli olnud kakskümmend aastat tagasi. Ja kui talt küsiti, kus ta oli olnud, jutustas ta, et kotkas oli viinud ta mägedesse ja elanud temaga seal nagu naisega. Vaat see on ta poeg, aga isa ei ole enam; kui ta hakkas nõrgenema, tõusis ta viimast korda kõrgele taevasse ja, pannud kokku tiivad, langes sealt raskelt mägede teravatele rahnudele, kukkudes surnuks nende vastu...

Kõik vaatasid imestusega kotka pojale ja nägid, et ta ei ole millegi poolest neist parem, ainult ta silmad olid külmad ja uhked nagu lindude kuningal. Ka kõnelesid nad temaga ja ta vastas, kui tahtis, või vaikis; aga kui tulid suguharu vanemad, kõneles ta nendega kui endaga võrdsetega. See haavas neid, nad nimetasid teda teritamata otsaga sulgedeta nooleks ja ütlesid talle, et neid austavad ja neile on kuulekad tuhanded niisugused nagu tema ja tuhanded temast poole vanemad. Kuid tema, vaadates neile julgelt otsa, vastas, et niisuguseid kui tema ei ole rohkem, ja kuigi kõik austavad neid, tema ei taha seda teha. Oo!... siis vihastusid nad juba lõplikult. Vihastusid ja ütlesid: «Temal ei ole kohta meie keskel. Mingu, kuhu tahab.»

Ta hakkas naerma ja läks, kuhu ta tahtis — ühe ilusa tütarlapse poole, kes teda teraselt vaatles; läks tema poole, ja ligi jõudnud, süleles teda. Aga see oli ühe vanema tütar, kes oli ta hukka mõistnud. Ja kuigi noormees oli ilus, tõukas tütarlaps ta eemale ja läks ära. Kuid noormees lõi teda, ja kui tütarlaps maha kukkus, astus jalaga ta rinnale, nii et veri pritsis ta suust vastu taevast; tütarlaps ohkas, keerdus ussina ja suri.

Kõiki, kes seda nägid, kangestas hirm: esmakordselt nende juuresolekul tapeti nii naisterahvas. Ja kaua vaikisid kõik, vaadates seda, kes lamas avatud silmadega ja verise suuga, ja seda,

kes seisis ta kõrval, üksinda kõigi vastu ja uhke — ei langetanud oma pead, nagu sellele karistust välja kutsudes. Hiljem, kui nad toimbusid, haarasid nad tema, sidusid kinni ja jätsid ta nii, leides, et teda kohe tappa — see oleks liiga lihtne ja ei rahuldaks neid.»

Öö kasvas ja süvenes, täitudes imelikkude vaiksete häältega. Stepis vilistasid suslikud, viinamarja-lehestikus värises rohutirtsude klaasine sirin, lehestik õhkas ja sosistas, kuu ümmargune ketas, varem verevalt punane, kahvatus, kaugenedes maast, kahvatus ja valas üha rikkalikumalt stepi peale helesinakat udu...

«Ja siis nad kogunesid, et välja mõelda kuritegu vääriv karistus... Tahtsid teda hobustega lõhki kiskuda, kuid sellest näis neile liiga vähe; mõtlesid, et igaüks laseks temasse noole, kuid lükkasid ka selle tagasi; tegid ettepaneku ta põletada, kuid tuleriida suits ei oleks lasknud näha tema kannatusi; tehti palju ettepanekuid, kuid ei leitud midagi niivõrd head, et see oleks meeldinud kõigile. Tema ema aga lamas nende ees põlvili ja vaikis, mitte leides pisaraid ega sõnu, et anuda armu. Kaua rääkisid nad ja siis ütles keegi tark, mõtelnud kaua:

«Küsime talt, miks ta seda tegi?»

Küsiti talt seda. Ta ütles: «Päästke mind lahti! Ma ei räägi seotult!»

Aga kui ta oli lahti päästetud, küsis ta:

«Mis teil tarvis on?» Küsis nii, nagu oleksid nad olnud tema orjad...

«Sa kuulsid...» ütles tark.

«Miks peaksin teile selgitama oma tegusid?»

«Et oleksid meile mõistetav. Sina, uhke, kuula! Ükskõik, sa sured ju... Võimalda meile mõista seda, mis sa tegid. Meie jääme ellu ja meile on kasulik teada rohkem, kui me teame...»

«Hea küll, ma ütlen, kuigi ma võib-olla ise mõistan valesti seda, mis juhtus. Ma tapsin ta, mulle näib, sellepärast, et ta mind eemale tõukas... kuid ma vajasin teda.»

«Aga ta ei ole sinu!» öeldi talle.

«Kas teie kasutate ainult oma? Ma näen, et iga inimene omab ainult kõnet, käsi ja jalgu... aga ta valitseb loomade, naiste, maa ja palju muu üle.»

Talle öeldi selle peale, et kõige eest, mis inimene võtab, ta maksab endaga: oma mõistuse ja jõuga, mõnikord eluga. Kuid tema vastas, et ta tahab säilitada end tervikuna.

Kaua kõnelesid nad temaga ja lõpuks nägid, et ta loeb end esimeseks maa peal ja peale enda ei näe midagi. Kõigil hakkas isegi hirm, kui nad aru said, millisele üksindusele ta määras enda. Tal ei olnud ei suguvõsa, ei isa, ei karja ega naist ja ta ei tahtnudki midagi niisugust.

Kui inimesed seda nägid, hakkasid nad uuesti arutama, kuidas teda karistada. Kuid nüüd ei rääkinud nad kaua. See tark, kes ei olnud seganud nende kohtumõistmist, hakkas ise kõnelema:

«Pidage, karistus on. See on hirmus karistus, te ei mõtle sää-

rast välja tuhande aasta jooksul. Karistus temale on — temas endas! Laske tal minna, olgu ta vaba. See on ta karistus!»

Ja siis sündis midagi vägevat. Taevas kärgatas kõu, kuigi seal ei olnud ühtegi pilve. Nii kinnitasid taevased jõud targa kõnet. Kõik kummardasid ja läksid laiali. See noormees aga, kes nüüd sai nimeks Larra, mis tähendab: hüljatu, väljaheidetu, see noormees naeris valjult inimestele järele, kes ta maha jätsid, naeris, jäädes üksinda, vaba nagu ta isagi. Kuid ta isa ei olnud inimene... Tema aga — oli inimene. Ja vaat, ta hakkas elama vabana kui lind. Ta tuli suguharu juurde ja röövis kariloomi, tütarlapsi — kõike, mida tahtis. Temasse lasti, kuid nooled ei suutnud läbistada ta keha, mis oli kaetud kõrgema nuhtluse nähtamatu kattega. Ta oli osav, kiskjalik, tugev, julm ega kohanud inimesi palgest palgesse. Ainult kaugelt nähti teda. Ja kaua keerles ta üksikuna nii inimeste läheduses, kaua — rohkem kui ühe aastakümne. Ja vaat ükskord tuli ta inimeste lähedusse ja kui need sööstsid tema poole, ei liikunud ta kohalt ega näidanud millegagi, et kavatseb end kaitsta. Siis üks inimestest taipas ja hüüdis valjult:

«Ärge puutuge teda! Ta tahab surra!»

Ja kõik seisatasid, tahtmata kergendada selle saatust, kes tegi neile kurja, tahtmata teda tappa. Seisatasid ja naersid tema üle. Tema aga värises, kuuldes seda naeru, ja üha otsis midagi oma rinnal, sellest kinni haarates.

Ja äkki sööstis ta inimeste peale, tõstes kivi. Kuid nemad, hoidudes löökidest, ei andnud ühtegi vastulööki, ja kui ta väsinult, valulise oigega langes maa peale, astusid kõrvale, teda jälgides. Ta tõusis, ja tõstnud kellegi noa, mis võitluses temaga kaotatud, lõi sellega endale rindu. Kuid nuga murdus — nagu kivvi oleks temaga löödud. Ja uuesti langes ta maa peale ja kaua peksis peaga selle vastu. Kuid maa hoidus temast kõrvale, vajudes lohku tema hoopide eest.

«Ta ei saa surra!» hüüdsid inimesed rõõmuga.

Ja nad läksid ära, jättes ta maha. Ta lamas, nägu pööratud ülespoole, ja nägi — kõrgel taevas ujusid mustade täppidena võimsad kotkad. Ta silmis oli nii palju igatsust, et sellega oleks võinud mürgitada kogu maailma inimesed. Nii jäi ta sellest ajast peale üksinda, vabana, oodates surma. Ja ta käib, käib igal pool... Näed, ta on juba kui vari ja jääb niisuguseks igavesti. Ta ei mõista ei inimeste kõnet ega nende tegusid — ei midagi! Ja üha otsib, käib, käib... Tal ei ole elu ja surm ei naerata temale. Ja ei ole tal kohta inimeste keskel. Vaat nii löödi inimest uhkuse pärast!»

Vanaeit ohkas, jäi vait ja ta pea, langenud rinnale, kõikus paar korda imelikult.

Vaatasin teda. Mulle näis, et uni sai vanaeidest võimust. Ja mul hakkas temast millegipärast hirmus kahju. Jutu lõppu oli ta

jutustanud niisuguse kõrgendatud, ähvardava häälega, kuid siiski kostis selles hääles kartlik, orjalik heli.

Merekaldal hakati laulma — imelikult laulma. Algul kostis kontra-alt, ta laulis kaks-kolm nooti, siis kostis teine hääl, alustades laulu algusest, aga esimene üha voolas ta ees... kolmas, neljas, viies astusid laulu samas järjekorras. Ja korraga sama laulu ja jällegi algusest hakkasid laulma meeste hääled kooris.

Iga naisehääl kõlas eraldi, kõik nad näisid mitmevärviliste ojadena ja nagu veeredes kuskilt kõrgelt, astmeid mööda hüpates ja helisedes, voolates meeste häälte tihedasse lainesse, mis ühtlaselt lainetas üles, uppusid sellesse, tungisid välja sellest, matsid ta, ja uuesti üksteise järel tungisid üles, puhtad ja võimsad.

Lainete kohinat ei olnud kuulda häälte kõrval...

...Ja siis alustas ta juttu.

III

«Elasid vanasti maa peal mingisugused inimesed. Läbipääsematud metsad ümbritsesid kolmelt poolt nende inimeste laagreid, aga neljandal pool oli stepp. Need olid rõõmsad, tugevad ja julged inimesed. Ja vaata, tuli kunagi raske aeg: kuskilt ilmusid teised suguharud ja ajasid endised metsa sügavusse. Seal olid sood ja pimedus, sellepärast et mets oli vana ja nii tihedalt olid põimunud ta oksad, et nende läbi ei olnud näha taevast ning päikese kiired suutsid vaevalt murda endale teed soodeni läbi tiheda lehestiku. Aga kui ta kiired langesid soode veele, siis tõusis aur, ja sellest hukkusid inimesed üksteise järel. Hakkasid nutma selle suguharu naised ja lapsed, aga isad jäid mõtlema ja langesid raskemeelsusse. Oli tarvis sellest metsast ära minna, ja selleks oli kaks teed: üks tagasi —, seal olid tugevad ja kurjad vaenlased; teine — edasi, seal seisid hiiglased-puud, tihedalt süleldes üksteist võimsate okstega, ajanud sõlmilised juured sügavasti soo tihkjasse kõntsa. Päeval seisid need kivinenud puud vaikselt ja liikumatult hallis hämaruses ja veel tihedamalt nihkusid inimeste ümber õhtuti, kui süüdati lõkketuled. Ja alati, päeval ja öösel, oli nende inimeste ümber sügava pimeduse sõõr; see justkui tahtis neid lämmatada, nemad olid harjunud stepi avarusega. Aga veel hirmsam oli, kui tuul peksis puude latvu ja kogu mets undas tumedalt: ta justkui ähvardas ja laulis matuselaulu nendele inimestele. Need olid siiski tugevad inimesed ja nad oleksid võinud minna võitlema elu ja surma peale nendega, kes kord olid võitnud neid, kuid nad ei võinud surra lahinguis, sest nad omasid pühasid käske, ja kui nad oleksid surnud, oleksid nendega kadunud ka käsud. Ja sellepärast istusid ja mõtlesid nad pikkade ööde kestel metsa tumeda müha saatel soode mürgises aurus. Nad istusid, aga lõkketulede varjud hüplesid nende ümber hääletus tantsus ja aina näis, et mitte varjud ei tantsi, vaid võidurõõmutsevad

metsa ja soo kurjad vaimud... Inimesed istusid aina ja mõtlesid. Kuid miski, ei töö ega naised, ei kurna inimeste keha ja vaimu nii, nagu kurnavad raskemeelsed mõtted. Ja inimesed nõrgenesid mõtteist... Hirm sündis nende keskel, ohjeldas nende tugevad käed; õudust sünnitasid naised nutuga mürgistest aurudest surnute laipade pärast ja hirmust aheldatud elavate saatuse juures, ning arglikke sõnu hakkas kostma metsas, algul kartlikult ja vaikselt, siis aga üha valjemalt ja valjemalt. Juba taheti minna vaenlase juurde ja viia temale anniks oma vabadus, ja ükski, hirmutatud surmast, ei kartnud enam orjalikku elu.

Kuid siis ilmus Danko ja päästis üksinda kõik.»

Vanaeit oli nähtavasti sagedasti jutustanud Danko leegitsevast südamest. Ta kõneles laulvalt ja ta hääl, ragisev ja tume, lõi selge kujutluse metsa kohinast, mille keskel suri õnnetuid pakkuaetud inimesi soo mürgiste aurude kätte.

«Danko on üks neid inimesi, noor ja ilus. Ilusad on alati julged. Ja vaata, ta ütleb neile, oma seltsimeestele:

«Ei veeretata kivi teelt mõtte abil. Kes midagi ei tee, sellega ei sünni midagi. Miks raiskame jõudu mõtteile ja raskemeelsusele? Tõuske, lähme metsa ja läbime ta, sest tal on ju lõpp — kõigel maailmas on lõpp. Lähme! Noh! Hei!...»

Teda vaadeldi ja leiti, et ta on kaunim kõigist, sest tema silmis säras palju jõudu ja elavat tuld. «Juhi sina meid!» ütlesid nad. Siis juhtis ta neid.»

Vanaeit jäi vait ja vaatas steppi, kus pimedus aina tihenes. Danko tulise südame sädemed süttisid kuskil kaugel ja näisid helesiniste õhuliste lilledena, mis õitsesid ainult hetke.

«Danko juhtis neid. Üksmeelselt läksid kõik tema järel — uskusid temasse. Raske teekond oli see! Oli pime ja igal sammul ajas soo pärani oma ahned mädanevad lõuad, neelates inimesi, ning puud tõkestasid teed võimsa müürina. Nende oksad põimusid omavahel, juured sirutusid igale poole kui ussid ja iga samm maksis neile inimestele palju higi ja verd. Kaua läksid nad... Ikka tihedamaks muutus mets, ikka vähem oli jõudu! Ja siis nad hakkasid nurisema Danko üle, öeldes, et asjata on too, noor ja kogenematu, viinud neid kuhugi. Kuid tema läks nende ees ja oli reibas ning enesekindel.

Kord puhkes metsa kohal äike, puud hakkasid sosistama tumedalt, ähvardavalt. Ja metsas muutus siis nii pimedaks, nagu oleksid temasse kogunenud korraga kõik ööd, nii palju kui neid oli maa peal sest ajast alates, kui see sündis. Väikesed inimesed läksid suurte puude vahel äikese kohutavas kohinas, nad läksid, ja puuhiiglased raksusid õõtsudes ning undasid vihaseid laule, välgud aga, lennates üle metsa latvade, valgustasid seda minutiks külma sinise tulega ja kadusid niisama kiirelt kui ilmusidki, hirmutades inimesi. Ja välkude külmast tulest valgustatud puud näisid elavaina ja sirutasid inimeste ümber, kes läksid ära pimeduse vangistusest, krobelisi pikki käsi, mida nad põimisid tihedaks võr-

guks, püüdes inimesi peatada. Okste pimedusest aga vaatas minejaile miski kohutav, tume ja külm... See oli raske tee, ja inimesed, väsinud sellest, kaotasid julguse. Kuid neil oli häbi tunnistada oma jõuetust, ja vaat — kurjuses ning vihas sööstsid nad Danko kallale, inimese kallale, kes käis nende ees. Nad hakkasid temale ette heitma oskamatust nende üle valitsemises — vaat mis!

Nad peatusid ja metsa võidutseva kohina all, väriseva pimeduse keskel, väsinud ja kurjad, hakkasid nad süüdistama Dankot.

«Sina,» ütlesid nad, «oled tühine ja meile kahjulik inimene! Sa juhtisid meid ja väsitasid meid ära, ja seepärast sa hukkud!»

«Teie ütlesite: juhi! ja ma juhtisin,» hüüdis Danko, seistes nende vastu rinnaga. «Minus on mehisust juhtimiseks, vaat selle pärast ma juhtisin teid! Kuid teie? Mis tegite teie enda abistamiseks? Teie ainult käisite ega osanud säästa jõudu veel pikemaks teekonnaks. Teie ainult käisite, käisite kui kari lambaid.»

Neist sõnust raevusid nad veel enam.

«Sa sured, sa sured!» möirgasid nad.

Mets aga üha mühises ja mühises, vastu kajades nende hüüdeile, ja välgud rebisid pimedust tükkideks. Danko vaatles neid, kelle pärast ta nägi vaeva, ja nägi, et nad olid nagu loomad. Palju inimesi seisis tema ümber, kuid ei olnud üllust nende nägudes ja ta ei võinud loota neilt halastust. Siis hakkas ka tema hinges keema viha, kuid see kustus kaastundest inimeste vastu. Ta armastas inimesi ja mõtles, et temata nad võib-olla hukkuvad. Ja siis süttis ta süda leegitsevast tahtest neid päästa, välja viia kergele teele, ja ta silmis lõid särama selle võimsa tule leegid. Nemad aga arvasid seda nähes, et ta on pööraselt vihane ja et sellest lõidki ta silmad nii eredalt särama; nad muutusid ettevaatlikuks kui hundid, oodates, et ta hakkab nendega võitlema; nad hakkasid teda tihedamalt ümbritsema, et neil oleks kergem teda kinni võtta ja tappa. Kuid juba mõistis ta nende mõtet ja seepärast süttis ta süda veel eredamalt, sest nende mõte sünnitas temas igatsuse.

Mets aga laulis üha oma sünget laulu, kärgatas kõu ja valas vihma...

«Mis ma teeksin inimeste heaks?!» hüüdis Danko äikesest valjemini. Ja äkki rebis ta kätega oma rinna lõhki, kiskus sellest välja oma südame ja tõstis kõrgele pea kohale.

See leegitses nii eredalt kui päike ja päikesest eredamaltki, ning kogu mets jäi vait, valgustatud sellest võimsa armastuse tunglast inimeste vastu; aga pimedus hajus tema valguse eest ja langes värisevana sügavas metsas soo mädanevasse põhjatusse. Inimesed aga, üllatunud, seisid nagu sambad.

«Lähme!» hüüdis Danko ja sööstis ette oma kohale, hoides kõrgel leegitsevat südant ja valgustades sellega teed inimestele.

Nad sööstsid võlutuina tema järel. Siis hakkas mets uuesti kohama, imestunult õõtsutades latvu, kuid ta müha summutati

jooksvate inimeste müdinast. Kõik jooksid kiiresti ja julgelt, kaasa kistud leegitseva südame imeväärsest vaatepildist. Ning nüüdki hukkuti, kuid hukkuti hädalduste ja pisarateta. Danko oli aga ikka ees ja ta süda aina leegitses, leegitses.

Ja vaata, korraga andis mets neile teed, andis teed ja jäi selja taha, tihe ja vaikiv; Danko aga ja kõik need inimesed sukeldusid järsku päikesevalguse ja puhta õhu merre. Äike oli seal nende taga metsa kohal, siin aga säras päike, õhkus stepp, sädeles rohi vihmabriljantidest ja kullana helkis jõgi. Oli õhtu ja jõgi näis ehakiirtest punane nagu veri, mis joana voolas Danko lõhkirebitud rinnast.

Heites pilgu enda ette stepi avarusse, heitis uhke sangar Danko rõõmsa pilgu vabale maale ja hakkas uhkelt naerma. Kuid siis langes ta maha ja — suri.

Inimesed aga, rõõmsad ja täis lootusi, ei märganud ta surma ega näinud, et Danko laiba kõrval leegitseb veel ta julge süda. Ainult üks ettevaatlik inimene märkas seda, ja kartes midagi, astus jalaga uhkele südamele. Ja vaat siis see, pudenenud sädemeiks, kustus... Vaat kust on pärit nemad, stepi helesinised sädemed, mis ilmuvad enne äikest!»

Nüüd, kus vanaeit oli lõpetanud oma ilusa muinasjutu, oli stepis hirmus vaikne, nagu oleks seegi olnud hämmastunud sangar Danko jõust, kes põletas inimeste pärast oma südame ja suri, palumata midagi endale tasuks. Vanaeit tukkus. Vaatlesin teda ja mõtlesin: kui palju muinasjutte ning mälestusi on tal veel meeles? Ja mõtlesin Danko julgest ning tulisest südamest ja inimlikust fantaasiast, mis on loonud nii palju ilusaid ja jõulisi legende.

Tuul puhus ja paljastas närude alt üha sügavamalt uinuva vanaeit Izergili kuivanud rinna. Ma katsin kinni ta vana keha ja heitsin ise maa peale tema kõrvale. Stepis oli vaikne ja pime. Mööda taevast roomasid üha pilved, aeglaselt ja igavalt... Meri kohises tumedalt ja kurvalt.

PÕHJAS.[1]

(1902)

TEGELASED:

MIHHAIL IVANOV KOSTÕLJOV — öömajapidaja, 54 a
VASSILISSA KARPOVNA — tema naine, 26 a.
NATAŠA — viimase õde, 20 a.
MEDVEDEV — nende onu, kordnik, 50 a.
VASKA PEPEL — 28 a.

---

[1] Lühendatult.

KLEŠTŠ, ANDREI MITRITŠ — lukksepp, 40 a.
ANNA — tema naine, 30 a.
NASTJA — lõbutüdruk, 24 a.
KVAŠNJA — lihapirukatega kaubitseja, ligi 40 a.
BUBNOV — mütsitegija, 45 a.
SATIN, NÄITLEJA } umbes ühevanused, ligi 40 a.
PARUN — 33 a.
LUKA — rändur, 60 a.
ALJOŠKA — kingsepp, 20 a.
KÕVER LOTT, TATARLANE } laadijad-haagimehed.
Mõned nimeta ja vaikivad paljasjalgsed.

ESIMENE VAATUS.

Koopaga sarnanev keldrikorrus. Lagi on raske, tahmunud, murenenud krohviga kivivõlvistik. Valgus langeb vaatajate poolt, ülalt alla — parempoolsest ruudukujulisest aknast. Parempoolse nurga võtab enda alla õhukeste vaheseintega eraldatud PEPELI kamber; sellesse kambrisse viiva ukse kõrval on BUBNOVI nari. Vasakus nurgas on suur vene ahi; vasakus kiviseinas on uks kööki, kus elavad KVAŠNJA, PARUN ja NASTJA. Ahju ja ukse vahel on seina veeres määrdunud sitseesriidega varjatud lai voodi. Kõikjal mööda seinu kulgevad narid. Esiplaanil vasaku seina ääres on puupakk selle külge kinnitatud kruustangidega ja väikese alasiga ning veel teine, madalam pakuke. Viimasel istub alasi ees KLEŠTŠ, proovides võtmeid vanadesse lukkudesse. Tema jalge ees maas on kaks traatrõngastele aetud suurt võtmekimpu, lopergune plekist samovar, haamer, viilid. Keset öömajaruumi on suur laud, kaks pinki, taburet — kõik värvimata ja räpased. Laua ääres talitab KVAŠNJA samovari juures. PARUN mugib musta leiba, NASTJA istub taburetil ja loeb käsipõsakil lauale toetudes narmendavat raamatut. Eesriidega varjatud voodis kõhib ANNA. BUBNOV istub naril ja proovib põlvede vahele surutud mütsitegemisvormil vanu lõhkikäristatud pükse, kaalutledes, kuidas neid juurde lõigata. Tema kõrval on katkine kübarakartong — mütsinokkade valmistamiseks, vahariide-tükke, kaltse. SATIN on äsja ärganud, lamab naril ja uriseb. Ahju peal kobistab ja köhib nähtamatult NÄITLEJA.

On kevade algus. Hommik.

PARUN: Edasi!
KVAŠNJA: Mina siis ütlen talle: «Ei, kullake, selle jutuga käi

minu juurest eemale. Olen seda asja juba proovinud... ja nüüd ei saa sa mind saja keedetud vähi eest ka enam tanu alla!»
BUBNOV *(Satinile):* Mis sina seal röhid?

(Satin uriseb.)

KVAŠNJA: «Et mina», räägin, «vaba naisterahvas ja ise enda isand, laseksin end kellelegi passi peale kirjutada ja annaksin enda mehele orjaks — seda ei ole! Olgu ta kas või ameerika prints ise — ei mõtlegi temaga paari minna.»
KLEŠTŠ: Valetad!
KVAŠNJA: Mi-is?
KLEŠTŠ: Valetad. Lähed Abramkale mehele...
PARUN *(haarab Nastjalt raamatu, loeb pealkirja):* «Saatuslik armastus»... *(Naerab täiest kõrist.)*
NASTJA *(sirutab käe):* Anna... anna siia! No-o... ära jända!

(Parun vahib talle otsa, lehvitab raamatut käes.)

KVAŠNJA *(Kleštšile):* Punase peaga sikk niisugune! Või et mina valetan! Kuidas sa julged mulle niisugust häbematut sõna ütelda?
PARUN *(lööb Nastjale raamatuga pähe):* Igavene loll oled, Nastka...
NASTJA *(võtab raamatu ära):* Anna...
KLEŠTŠ: Vaat kus mul proua väljas... Aga Abramkale lähed sa kindlasti... seda sa ainult ootad...
KVAŠNJA: Muidugi! Mis veel!... Kuidas siis! Sina, näe, oled oma naise poolsurnuks ajanud...
KLEŠTŠ: Vait, vana krants! Pole sinu asi...
KVAŠNJA: Ahah! Ei kannata tõtt!
PARUN: Juba algas! Nastka — kus sa oled?
NASTJA *(pead tõstmata):* Aa... Käi minema!
ANNA *(pistab pea eesriide tagant välja):* Päev on alanud! Jumala pärast... ärge karjuge... ärge sõimake üksteist!
KLEŠTŠ: Juba kiunub!
ANNA: Iga jumala päev... laske vähemalt rahus surra!
BUBNOV: Ega kära kärvamast takista...
KVAŠNJA *(läheb Anna juurde):* Ja kuidas sina, kulla inimene, sihukese õelusega oled suutnud elada?
ANNA: Jäta... lase olla...
KVAŠNJA: N-noh! Ah, sina... vaga kannataja!... Mis, kas rinnas pole kergem?
PARUN: Kvašnja! Aeg on turule minna...
KVAŠNJA: Kohe läheme! *(Annale.)* Tahad, ma annan sulle kuumi lihapirukaid?
ANNA: Pole vaja... aitäh. Milleks ma veel söön?
KVAŠNJA: Söö ikka! Kuum — pehmendab. Ma panen sulle tassi sisse ja jätan siia... söö siis, kui isu tuleb! Läki nüüd, härra... *(Kleštšile.)* Uu, paharet... *(Läheb kööki.)*

ANNA *(kõhides)*: Issand...
PARUN *(tõukab Nastjat tasakesi kuklast)*: Jäta juba... lollakas!
NASTJA *(pomiseb)*: Käi minema... mina sind ei sega.

(Parun läheb vilistades Kvašnjale järele.)

SATIN *(ajab enda naril istukile)*: Kes see mind eile peksis?
BUBNOV: Kas see pole sulle ükskõik?...
SATIN: Ütleme, et nii... Aga mille eest peksti?
BUBNOV: Kas kaarte mängisid?
SATIN: Mängisin...
BUBNOV: Selle eest pekstigi...
SATIN: L-lurjused...
NÄITLEJA *(pistab pea ahjult esile)*: Ükskord löövad nad su päris surnuks...
SATIN: Aga sina oled — tola.
NÄITLEJA: Miks?
SATIN: Sest et kaks korda ju surnuks lüüa ei saagi.
NÄITLEJA *(pisut vaikinud)*: Ei mõista... miks — ei saa?
KLEŠTŠ: Roni parem ahju pealt maha ja korista tuba ära... mis sa seal peesitad?
NÄITLEJA: Pole sinu asi...
KLEŠTŠ: Vaata kui Vassilissa tuleb — küll ta sulle näitab, kelle asi see on...
NÄITLEJA: Vassilissa käigu põrgu! Täna on Paruni kord koristada... Parun!
PARUN *(tuleb köögist)*: Mul pole aega koristada... ma lähen Kvašnjaga turule.
NÄITLEJA: See pole minu asi... mine kas või sunnitööle... aga sinu kord on täna põrandat pühkida... mina ei hakka teiste eest tööd tegema...
PARUN: Noh, kurat sinuga! Nastjake pühib. Hei sina, saatuslik armastus! Ärka üles! *(Tõmbab raamatu Nastja eest ära.)*
NASTJA *(tõuseb)*: Mis sa tahad? Anna siia! Ulakas. Ise — härra.
PARUN *(annab raamatu tagasi)*: Nastja! Pühi minu eest põrand ära — eks?
NASTJA *(läheb kööki)*: Õige mul vaja... või veel!
KVAŠNJA *(köögiukselt Parunile)*: Noh — tule juba! Küll koristavad ka ilma sinuta... Näitleja! sind palutakse, — siis pühi ometi... ega see sul konti riku!
NÄITLEJA: Nojah... alati mina... ei saa aru...
PARUN *(tuleb köögist, kannab kaelkoogu otsas korve, milles on nartsudega kaetud saviastjad)*: Õige rasked teised täna...
SATIN: Maksis sul paruniks sündida...
KVAŠNJA *(Näitlejale)*: Vaata siis, et sa toa ära pühid! *(Väljub eeskotta, lastes Paruni enda ees välja.)*
NÄITLEJA *(ahjult maha ronides)*: Mul on kahjulik tolmu sisse hingata. *(Uhkelt.)* Minu organism on alkoholist mürgitatud... *(Jääb naril istudes mõttesse.)*

SATIN: Organism ... organon ...
ANNA: Andrei Mitritš ...
KLEŠTŠ: Mis veel?
ANNA: Kvašnja jättis mulle sinna lihapirukaid ... võta, sööärа.
KLEŠTŠ *(tuleb tema juurde)*: Aga sa ise — ei taha?
ANNA: Ei taha ... Milleks ma söön? Sina — oled töötegija ... sulle on vaja ...
KLEŠTŠ: Kardad? Ära karda ... Võib-olla veel ...
ANNA: Mine sööl Raske on mul ... vist on varsti lõpp ...
KLEŠTŠ *(läheb eemale)*: Pole midagi ... võib-olla — tõuseb veel jalule ... Vahel juhtub ... *(Läheb kööki.)*
NÄITLEJA *(valjusti, nagu äkki ärgates)*: Eile haiglas ütles mulle arst: «Teie organism on alkoholist täiesti mürgitatud!» ...
SATIN *(naeratades)*: Organon ...
NÄITLEJA *(tungivalt)*: Mitte organon, vaid or-ga-nism ...
SATIN: Sikambr.
NÄITLEJA *(vehib tema poole käega)*: Äh, lora! Ma räägin tõsiselt ... jah. Kui organism on mürgitatud ... siis, tähendab, mul on kahjulik põrandat pühkida ... tolmu sisse hingata ...
SATIN: Makrobiootika ... haa!
BUBNOV: Mis sa seal pobised?
SATIN: Sõnu ... Aga siis on veel — transtsendentaalne ...
BUBNOV: Mis too on?
SATIN: Ei tea ... olen unustanud ...
BUBNOV: Milleks sa siis räägid?
SATIN: Niisama ... Ära on tüüdanud mind, vennas, kõik inimeste sõnad ... kõik meie sõnad — kõrini! Igaüht neist olen kuulnud ... vähemasti tuhat korda ...
NÄITLEJA: Draamas «Hamlet» on lause: «Sõnad, sõnad, sõnad!» Hea tükk ... Ma mängisin selles hauakaevajat ...
KLEŠTŠ *(tuleb köögist)*: Kas hakkad varsti luuaga mängima?
NÄITLEJA: Pole sinu asi ... *(Lööb endale käega vastu rinda.)* «Ophelia! Oo, kosta minu eest sa omis palveis!» ...

(Lava tagant, kuskilt kaugelt, kostab tumedat kära, kisa, kordniku vilet. Kleštš istub töö juurde ja krigistab viiliga.)

SATIN: Armastan arusaamatuid, haruldasi sõnu.... Kui olin kollanokk, teenisin telegraafis ... siis lugesin palju raamatuid.
BUBNOV: Sa oled siis olnud ka telegrafist?
SATIN: Olen ... On väga häid raamatuid ... ja hulk huvitavaid sõnu ... Ma olin haritud inimene ... kas tead!
BUBNOV: Olen kuulnud ... sada korda! Noh, ja mis siis ... õige mul asi! Näe, mina — olin köösner ... mul oli oma ettevõte ... Käed olid mul nii kollased — värvist: värvisin karusnahku —, nii kollased olid, vennas, käed — kuni küünarnukkideni ... Mõtlesin juba, et ei pese neid enam eluilmas puhtaks ... et kollaste kätega surengi ... Aga näe, vaata neid nüüd, käsi ... lihtsalt räpased ... jah!

SATIN: Noh, ja mis siis?
BUBNOV: Muud mitte midagi...
SATIN: Milleks sa seda rääkisid?
BUBNOV: Niisama... järelemõtlemiseks... Tuleb välja — kuidas ennast välispidi ka ei võõpaks, kõik kulub maha... kõik maha, jah!
SATIN: Aa... mu kondid valutavad!
NÄITLEJA *(istub, emmates kätega põlvi)*: Haridus on kama, peaasi — olgu talenti. Ma tundsin üht näitlejat... osasid ta veeris silphaaval, kuid võis mängida kangelasi, nii et kohe... teatrisaal värises ja vappus publiku vaimustusest...
SATIN: Bubnov, anna viieline!
BUBNOV: Mul on kõigest kaks kopikat...
NÄITLEJA: Ma räägin — talenti, vaat mida peab olema kangelasel. Aga talent on usk enesesse, oma jõusse...
SATIN: Anna mulle viieline, ja ma usun, et sa oled talent, kangelane, krokodill, jaoskonna-pristav... Kleštš, anna viieline!
KLEŠTŠ: Käi kuradile! Palju on teid siin igasuguseid...
SATIN: Mis sa sõimad? Endal sul pole ju krossigi, ma tean.
ANNA: Andrei Mitritš... Hinge matab... raske on mul...
KLEŠTŠ: Mis siis mina sinna saan parata?
BUBNOV: Ava uks eeskotta...
KLEŠTŠ: Tore! Sina istud naril, aga mina — põrandal!... Lase mind oma kohale ja mine ava siis ise... ma olen niigi külmetanud...
BUBNOV *(rahulikult)*: Mul pole tarvis avada... sinu naine palub...
KLEŠTŠ *(mornilt)*: Palju mis kellelgi pähe tuleb paluda...
SATIN: Mu pea huugab otsas... eeh! Ja miks inimesed üksteist just pähe peaksid peksma?
BUBNOV: Ega ainult pähe, ka mujale üle kogu kere. *(Tõuseb.)* Tarvis minna niiti ostma... Aga meie pererahvast pole täna millegipärast juba kaua näha... nagu ära kärvanud teised. *(Läheb välja.)*

(Anna köhib. Satin, käed kukla taga, lamab liikumatult.)

NÄITLEJA *(heidab nukra pilgu ümberringi, läheneb Annale)*: Kuidas on? Halb?
ANNA: Hinge matab.
NÄITLEJA: Tahad, aitan su eeskotta? Noh, aja end üles. *(Aitab naisterahval tõusta, heidab talle õlgadele mingi räbala ja viib ta toetades eeskotta.)* Noh-noh... kindlalt! Ma olen ise ka haige... alkoholist mürgitatud...
KOSTÕLJOV *(tuleb neile uksel vastu)*: Jalutama? No on aga ilus paarike, jäär ja talleke...
NÄITLEJA: Parem anna teed... näed ju, haiged inimesed tulevad...
. . . . . .

KLEŠTŠ *(tuleb eeskoja uksest)*: Küll on väljas külm... koeramoodi...
NÄITLEJA: Miks sa siis Annat tuppa ei toonud? Külmab ära...
KLEŠTŠ: Nataška viis ta kööki enda juurde...
NÄITLEJA: Vana kihutab ta sealt välja...
KLEŠTŠ *(istub töö juurde)*: Noh... Nataška toob ära...
SATIN: Vassili! Anna viieline...
NÄITLEJA *(Satinile)*: Eeh sina... viieline! Vasja! Anna meile kakskümmend kopikat...
PEPEL: Tarvis anda kiiremini... enne kui te veel rublat pole küsinud... nah!
SATIN: Giblartarr! Pole maailmas paremaid inimesi kui vargad!
KLEŠTŠ *(mornilt)*: Nemad saavad raha kergesti. Nad — ei tööta...
SATIN: Paljud saavad raha kergesti, aga vähesed annavad teda kergesti välja... Töö? Tee nii, et töö oleks mulle meeldiv, ja ma ehk hakkaksin ka tööle... jah! Võib olla! Kui töö on lõbuks, siis on hea elada! Aga kui töö on kohustuseks, siis on elu orjus! *(Näitlejale)*. Noh, Sardanapal! Läki...
NÄITLEJA: Läki pealegi, Nebukadnetsar! Joon enda täis — nagu... nelikümmend tuhat joodikut... *(Lähevad ära.)*
PEPEL *(haigutades)*: Kuidas naise tervis on?
KLEŠTŠ: Nagu näha, hakkab varsti minema... *(Paus.)*
PEPEL: Vaatan sind, — ilmaaegu sa kriuksutad.
KLEŠTŠ: Ja mis siis teha?
PEPEL: Mitte midagi...
KLEŠTŠ: Aga kuidas süüa saan?
PEPEL: Elavad ometi inimesed...
KLEŠTŠ: Need? Mis inimesed need ka on? Kaltskaabakad, viimased pätid... inimesed! Mina olen tööinimene... mul on häbi nende peale vaadata... olen töötanud väikesest peast alates... Arvad, et ma siit välja ei rabele? Välja ronin... Kas või nahast välja, aga välja ronin. Oota... las naine sureb ära... Olen siin elanud kõigest pool aastat... aga justkui kuus aastat kohe...
PEPEL: Pole siin keegi sinust halvem... ilmaaegu sa räägid...
KLEŠTŠ: Või pole halvem! Elavad ilma au ja südametunnistuseta...
PEPEL *(ükskõikselt)*: Ja mis sa selle au ja südametunnistusega peale hakkad? Jalga neid saabaste asemel tõmmata ei saa, ei au ega südametunnistust... Au ja südametunnistus on vajalikud neile, kellel on vägi ja võim...
BUBNOV *(tuleb sisse)*: Uuh... kangeks võttis!
PEPEL: Bubnov! Kas sul on südametunnistust?
BUBNOV: Mis asja? Südametunnistust?
PEPEL: Noneh!
BUBNOV: Milleks mulle südametunnistus? Ma pole rikas...
PEPEL: Nõnda minagi, et au ja südametunnistus on rikaste asi,

jah! Aga Kleštš noomib meid: ütleb, et meil ei olevat südametunnistust...
BUBNOV: Tahtis ta meilt laenata või?
PEPEL: Tal on endal üleliia...
BUBNOV: Tähendab, müüd? Noh, siin ei osta seda keegi. Vanad mängukaardid oleksin ehk veel ostnud... ja needki võlgu...
PEPEL *(õpetlikult):* Andrjuška, sa oled loll! Südametunnistuse asjus parem kuula Satinit... või Parunit...
KLEŠTŠ: Pole mul nendega midagi rääkimist...
PEPEL: Nemad on sinust targemad... kuigi on joodikud...
BUBNOV: Aga kes on joodik ja tark, sellel on kaks head omadust korraga...
PEPEL: Satin räägib: «Iga inimene tahab, et ta naabril oleks südametunnistus, aga kellelgi, näe, pole jälle kasulik teda ise omada!»... Ja see on õige...

(Tuleb sisse Nataša. Tema järel Luka, kepp käes, kott seljas, katlake ja teekann vöö küljes.)

LUKA: Tere kah, ausad inimesed!
PEPEL *(vurrusid siludes):* Aa, Nataša!
BUBNOV *(Lukale):* Olid ausad, ainult et ülemullu kevadel...
NATAŠA: Tõin teile uue elaniku...
LUKA: Mulle ükskõik! — Mina pean ka sulidest lugu, minu arvates pole ükski kirp teisest halvem: kõik mustakesed ja kõik kargavad... nõndaks. Kuhu siin, kullake, maha panna?
NATAŠA *(näitab köögiuksele):* Mine sinna, vanapapa...
LUKA: Aitäh, tütreke! Kui sinna, siis sinna. Vanainimesele — kus soe, seal kodumaa...
PEPEL: Mihukese huvitava vanamehe te meile tõite, Nataša...
NATAŠA: Teist ikka huvitavama... Andrei! Su naine on meie juures köögis... tule vähe aja pärast järele.
KLEŠTŠ: Hüva..: Küll tulen...
NATAŠA: Oleksid temaga nüüdki pisut lahkem... pole ju enam kauaks...
KLEŠTŠ: Tean.
NATAŠA: Tead... Vähe sellest, et tead, sa — mõista. Surra on ju õudne...
PEPEL: Aga mina, näe — ei karda...
NATAŠA: Muidugi!... Kus vapper...
BUBNOV *(vilistab):* Aga niidid on ju mädad...
PEPEL: Tõepoolest, ei karda! Kas või surm siinsamas paigas! Võtke nuga, lööge südamesse... suren — ei piiksatagi! Isegi rõõmsa meelega, sest et — puhta käe läbi...
NATAŠA *(läheb ära):* Rääkige mõnele teisele auku pähe.
BUBNOV *(venitades):* Aga niidikesed on ju mä-ädad...
NATAŠA *(eeskoja ukselt):* Ära siis unusta, Andrei, oma naist...
KLEŠTŠ: Hea küll...

PEPEL: Tore tüdruk!
BUBNOV: Tüdrukul pole viga...
PEPEL: Miks ta minu vastu on... niisugune? Tagasitõmbuv... Ükskõik ju — siin läheb ta niikuinii raisku...
BUBNOV: Sinu läbi...
PEPEL: Miks minu läbi? Minul on tast kahju...
BUBNOV: Nagu hundil lambast...
PEPEL: Valetad! Mul on tast... väga kahju. Vilets on ta elu siin... ma näen...
KLEŠTŠ: Oota, las Vassilissa näeb sind kord temaga juttu ajamas.
BUBNOV: Vassilissa! M-jaa, tema juba oma käest midagi muidu ära ei anna... käre eit...
PEPEL *(heidab narile pikali)*: Käige te kuradile mõlemad... ennustajad!
KLEŠTŠ: Küll sa näed... oota!...
LUKA *(köögist, venitab laulda)*: «Pi-me öö, ei teed, ei rada nähagi-i...»
KLEŠTŠ *(läheb eeskotta)*: Näe, kus ulub... kah...
PEPEL: Oh, igav on... ja millest see tuleb, et mul vahel nii igav on? Elad-elad, kõik on hästi! Äkki — nagu kangestus: hakkab igav...
BUBNOV: Igav? M-m...
PEPEL: Jumala eest!
LUKA *(laulab)*: «E-eh, ei teekest, rada nähagi-i...»
PEPEL: Vanamees! Hei!
LUKA *(vaatab üle ukse sisse)*: Mina või?
PEPEL: Sina. Ära laula!
LUKA *(tuleb tuppa)*: Ei meeldi?
PEPEL: Kui hästi lauldakse, siis meeldib...
LUKA: Siis mina, tähendab, ei laula hästi?
PEPEL: Tähendab, et ei...
LUKA: Tskae! Aga mina arvasin, et hästi. Näe, alati tuleb nii välja: inimene mõtleb enesest, et — teen hästi! Aga vaatad, teised inimesed pole rahul...
PEPEL *(naerdes)*: Vaat see on õige!...
BUBNOV: Räägid, et igav, aga ise naerad.
PEPEL: Ja mis see sinule kordà läheb? Va kaaren...
LUKA: Kellel see igav oli?
PEPEL: Näe, minul...

(Tuleb sisse Parun.)

LUKA: Tskae! Aga seal köögis istub tüdruk, loeb raamatut ja nutab! Tõsijutt! Pisarad jooksevad... Ma ütlen talle: «Kulla laps, mis sul viga on, ah?» Aga tema, et «Hale!» — «Kellest hale?» küsin jälle mina. «Aga näe raamatus...» vastab tema mulle. Vaat, millega inimene tegemist teeb! Kah nähtavasti igavuse pärast...

TRÜ Raamatukogu

PARUN: See on lollakas tüdruk...
PEPEL: Parun! Kas teed oled joonud?
PARUN: Olen... ja edasi!
PEPEL: Tahad — teen välja pool pudelit?
PARUN: Enesest mõista... noh, edasi!
PEPEL: Lase neljakäpukile ja haugu nagu koer!
PARUN: Loll! Kes sa's oled — kaupmees või? Või oled purjus?
PEPEL: Noh, haugu! Saaksin nalja... sa oled härrasmees... oli aeg, kus sa meiesugust inimesekski ei pidanud... ja kõik niisugune...
PARUN: Noh, edasi!
PEPEL: Mis siis! Aga näe, nüüd panen su koera moodi haukuma, ja sa haugud ka... haugud ju?
PARUN: Noh, haugun! Vana tola! Mis lõbu see sulle võib pakkuda, kui ma isegi tean, et olen sinust peaaegu halvem juba? Oleksid mu siis käpukil käima pannud, kui ma polnud veel sinutaoline...
BUBNOV: Õige!
LUKA: Minagi ütlen, et — hästi!...
BUBNOV: Mis olnud — see möödas, ja järele jäänud on ainult tühi-tähi... Siin pole härrasid... kõik on maha kulunud, alles on jäänud ainult alasti inimene...
LUKA: Tähendab, kõik on võrdsed... Ah siis sina, kallis, olid kord parun?
PARUN: Mis see siis on? Kes sa sihuke oled, peletis?
LUKA *(naerab)*: Krahvi olen näinud ja vürsti olen näinud... aga parunit näen esimest korda, ja seegi on raisus...
PEPEL *(naerab laginal)*: Parun! Küll sa ajasid mul suud-silmad häbi täis...
PARUN: Aeg oleks sul juba targem olla, Vassili.
LUKA: Ehe-hee! Vaatan teid, vennikesed — teie elukest, — o-oi!...
BUBNOV: Meie elust pole muud tulu — tõuse hommikul ja ulu...
PARUN: On ka paremaid päevi nähtud... jaa! Mina... omal ajal... kui ärkasin hommikul, voodis lamades jõin kohvi... mõtle — kohvi!... koorega... jaa!
LUKA: Aga kõik oleme inimesed! Kuidas ka ei moondu, kuidas ka ei väänle, aga inimeseks oled sündinud ja inimesena ka sured... Ja aina, vaatan, targemaks lähevad inimesed, järjest huvitavamaks... ja ehk küll elavad järjest halvemini, aga tahavad ikka paremini... kangekaelsed!
PARUN: Sina, vanamees, kes sa niisugune oled?... Kust sa välja oled tulnud?
LUKA: Mina või?
PARUN: Rändaja?
LUKA: Kõik oleme maa peal rändajad. Olen kuulnud, räägitakse, et meie maakeragi olevat taevalaotuses rändaja.
PARUN *(rangelt)*: See on nii, noh, aga — kas pass on?

LUKA *(viivitades)*: Aga kes sina oled, nuhk või?
PEPEL *(rõõmsalt)*: Osavasti, vanamees! Noh, Parunike, kas said?
BUBNOV: M-jaa, andis härrasmehele...
PARUN *(kohmetunult)*: Noh, mis nüüd? Ma ju... naljatan, vanamees! Mul, vennike, pole endalgi pabereid...
BUBNOV: Valetad!
PARUN: See tähendab... paberid on küll... aga — need ei kõlba kuhugi...
LUKA: Nemad, need paberid, on kõik niisugused... ükski ei kõlba kuhugi.
PEPEL: Parun! Lähme kõrtsi...
PARUN: Nõus! Noh, jumalaga, vanamees... oled üks igavene kelm!
LUKA: On igasuguseid, kallis...
PEPEL *(eeskoja ukselt)*: Noh, lähme juba! *(Väljub. Parun järgneb talle kiiresti.)*
LUKA: Kas see inimene tõesti oli parun?
BUBNOV: Kes teda teab? Härrasmees oli kindlasti... Ta ju nüüdki: vaata, et kipub äkki härrat mängima. Pole nähtavasti veel võõrdunud.
LUKA: Isandlus on vist nagu rõuged... inimene saab küll terveks, aga märgid jäävad külge...
BUBNOV: Ta pole siiski laita poiss... Ainult vahel perutab... nagu näiteks sinu passi pärast...
ALJOŠKA *(tuleb sisse, purjus, lõõtspill käes; vilistab)*: Hei, siitrahvas!
BUBNOV: Mis sa lõugad?
ALJOŠKA: Palun andeks... vabandust! Ma olen viisakas inimene...
BUBNOV: Jälle pummeldasid?
ALJOŠKA: Nii palju kui soovid! Praegu viskas pristavi abi Medjakin mu jaoskonnast välja ja ütles: «Et su lõhna enam tänaval ei oleks... mitte haisugi!» Mina olen karakteriga inimene... Peremees uriseb mu kallal!... Aga mis on peremees? Phõh! Üks arusaamatus ainult... Peremees on joodik... Aga mina olen niisugune inimene, et... mitte midagi ei vaja! Ei taha mitte midagi — ja asi vask! Näe, paku mulle rubla, paku kakskümmend! Aga mina — ei taha midagi. *(Nastja tuleb köögist.)* Paku mulle miljon — ei taha! Ja et minu, hea inimese üle kamandaks minu oma seltsimees... joodik... ei soovi! Ei taha! *(Nastja seisab ukse juures, vaatab pead vangutades Aljoškat.)*
LUKA *(heasüdamlikult)*: Eh, pojuke, oled omadega üsna sassis...
BUBNOV: Inimeste lollust küll...
ALJOŠKA *(heidab põrandale maha)*: Säh, löö mind! Aga mina — ei taha midagi. Ma olen äge vend! Seletage mulle, kellest ma halvem olen? Milles ma olen teistest halvem? Näe, Medjakin räägib: «Ära mine tänavale, löön su näo segi!» Aga mina — lähen... lähen heidan keset tänavat pikali — sõida üle, kui tahad! Mul pole millestki kahju!

NASTJA: Õnnetu!... nooruke alles, aga juba... nõnda töllerdab...
ALJOŠKA *(märkab teda, ajab enda põlvili):* Preilen! Mamsell! Parlee franssee... preis-kurant! Kukkusin pummeldama...
NASTJA *(sosistab valjusti):* Vassilissa!
VASSILISSA *(avab kiiresti ukse, Aljoškale):* Jälle oled sa siin?
ALJOŠKA: Tere hommikust... palun väga...
VASSILISSA: Ma juba ütlesin sulle, kutsikas, et su lõhna siin enam ei oleks... ja sa oled jälle platsis?
ALJOŠKA: Vassilissa Karpovna... tahad... ma mängin sulle leinamarssi?
VASSILISSA *(tõukab teda õlast):* Välja!
ALJOŠKA *(nihkub ukse poole):* Pea... nii ei tohi! Leinamarssi... alles nüüdsama õppisin! Värske muusika... oota! Nii ei tohi!
VASSILISSA: Ma sulle näitan — ei tohi... Kihutan terve tänava su kallale, neetud pagan niisugune... oled liiga noor veel, et minu kallal haukuda...
ALJOŠKA *(jookseb välja):* Noh, ma lähen...
VASSILISSA *(Bubnovile):* Et ta varju siin enam ei nähtaks! Kuulsid sa?
BUBNOV: Pole ma su uksehoidja...
VASSILISSA: Ei ole minu asi, kes sa oled! Elad armust, pea seda meeles! Palju sa mulle võlgned?
BUBNOV *(rahulikult):* Pole kokku arvanud...
VASSILISSA: Vaata ette, küll mina kokku arvan!
ALJOŠKA *(lööb ukse lahti, hüüab):* Vassilissa Karpovna! Aga mina ei karda sind... e-ei karda! *(Peidab end jälle ära.)*

(Luka naerab.)

VASSILISSA: Kes sina oled?
LUKA: Läbimineja... rändaja...
VASSILISSA: Kas ööks, või elama?
LUKA: Vaatan esmalt...
VASSILISSA: Pass!
LUKA: Võib...
VASSILISSA: Anna siia!
LUKA: Küll ma toon... tirin ta sulle korterisse.
VASSILISSA: Rändaja... kah mul! Ütle parem hulgus... oleks tõele ikkagi lähemal...
LUKA *(ohkab):* Ah, pole sa ka sugugi sõbralik, emand...

(Vassilissa läheb Pepeli toa ukse poole. Aljoška vaatab köögiuksest sisse, sosinal: «Kas läks ära? Ah?»)

VASSILISSA *(pöördub ümber):* Ikka sa veel siin?
(Aljoška tõmbab vilistades pea tagasi. Nastja ja Luka naeravad.)
BUBNOV *(Vassilissale):* Pole teda...
VASSILISSA: Keda?

BUBNOV: Vaskat...
VASSILISSA: Kas ma sult teda pärisin?
BUBNOV: Näen ju... vahid igale poole...
VASSILISSA: Ma vaatan, kuidas teil siin korraga lood on, mõistad? Miks teil tuba siiamaani pühkimata seisab? Mitu korda ma olen käskinud, et oleks puhas?
BUBNOV: Näitleja peab pühkima...
VASSILISSA: Mind ei huvita, kes! Aga vaata, kui puhtusekontroll tuleb ja trahvi kaela väänab, siis kihutan teid kõiki — välja!
BUBNOV *(rahulikult)*: Millest sa siis elama hakkad?
VASSILISSA: Et ei oleks tolmuübetki maas! *(Läheb kööki, Nastjale.)* Mis sina siin tolgendad? Miks su nägu tursunud on? Mis sa seisad nagu tulp? Pühi põrand ära! Kas Nataljat oled näinud? Oli ta siin?
NASTJA: Ei tea... ei ole näinud...
VASSILISSA: Bubnov! Kas õde käis siin?
BUBNOV: Näe, selle tõi...
VASSILISSA: Kas too... oli kodus?
BUBNOV: Vassili? Oli... Kõneles siin Kleštšiga, Natalja, tähendab...
VASSILISSA: Ma ei päri sult, kellega? Igal pool pori... nagu mülgas! Eeh, teie... sead! Et olgu puhas, kuulsite! *(Läheb kiiresti minema.)*
BUBNOV: Kui palju elajat on selles eides!
LUKA: Vali eideke...
NASTJA: Niisuguse eluga muutud tahtmata elajaks... Kõida ükspuha misuke elus inimene säärase mehe külge nagu temal...
BUBNOV: Noh, ta pole just eriti kõvasti kõidetud...
LUKA: Kas ta alati nõnda... kärgib?
BUBNOV: Alati... Näe, tuli armukese juurde, aga seda pole kodus...
LUKA: Tähendab solvus. Oho-hoo! Kui palju igasuguseid inimesi maa peal kamandab... ja igasuguste hirmudega üksteist hirmutab, aga ikka pole elus korda... ega puhtust...
BUBNOV: Kõik tahavad korda, aga mõistusest tuleb puudu. Vaja siiski pühkida... Nastja!... Võta õige sina käsile.
NASTJA: Nojah, muidugi! Olen teie toatüdruk vist... *(Väikese pausi järel.)* Vaata, kui joon enda täna täis... nii täis kohe, et!...
BUBNOV: Kah asi...
LUKA: Miks sa siis, piiga, jooma tahad hakata? Alles siinsamas nutsid, nüüd juba räägid: «Joon enda täis!»
NASTJA *(väljakutsuvalt)*: Joon täis jah ja hakkan jälle nutma... ongi kõik!
BUBNOV: Pole palju...
LUKA: Aga mis põhjusel siis, ütle? Nii ju, ilma põhjuseta, ei teki vinnigi...

(Nastja vaikib, vangutab pead.)

LUKA: Nõnda... Ehe-hee... jumala inimesed! Ja mis teist küll saab?... Kui ma õige ise pühiksin siin. Kus teil see luud on?
BUBNOV: Ukse taga, eeskojas...

(Luka läheb eeskotta.)

BUBNOV: Nastjake!
NASTJA: Ah?
BUBNOV: Miks Vassilissa Aljoškale kallale kargas?
NASTJA: Aljoška rääkinud temast, et ta olevat Vaska ära tüüdanud ja Vaska tahtvat teda maha jätta... ja võtta endale Nataša... Lähen siit ära... teise korterisse...
BUBNOV: Mis? Kuhu?
NASTJA: Ära on tüüdanud... Olen siin ülearune...
BUBNOV *(rahulikult)*: Sa oled igal pool ülearune... ja ka kõik inimesed on maa peal ülearused...
(Nastja vangutab pead; tõuseb ja läheb tasa eeskotta. Sisse tuleb Medvedev. Tema järel Luka luuaga.)

MEDVEDEV: Sind ma nagu ei tunneks...
LUKA: Aga kas teisi inimesi tunned kõiki?
MEDVEDEV: Oma rajoonis ma pean kõik teadma... aga sind, näe — ei tunne...
LUKA: See tuleb sellest, onu, et mitte kogu maailm pole sinu rajooni ära mahtunud... pisut on jäänud ka väljapoole seda... *(Läheb ära kööki.)*
MEDVEDEV *(läheneb Bubnovile)*: Õige ta ju on, mu rajoon pole suur... kuigi on hullem igast suurest... Alles praegu, enne valvekorra vahetust, viisin jaoskonda kingsepp Aljoška... Oli, mõistad, heitnud keset tänavat pikali, mängib lõõtsmoonikat ja lõugab: «Midagi ei taha, midagi ei vaja!» Siin sõidavad hobused ja üldse — on liikumine... võivad alla ajada ja muud... Hull poiss... Noh, mina tema kohe... pristavi juurde. Korralagedust armastab väga...
BUBNOV: Kas õhtul kabet mängima tuled?...
MEDVEDEV: Tulen. M-jaa...

. . . . . .

LUKA *(aitab Anna tuppa)*: Noh, näed, vedasimegi endid pärale... eeh, sina! Kas siis nii nõrgakesena tohib üksinda käia? Kus su ase on?
ANNA *(nättab)*: Aitäh, vanataat...
KVAŠNJA: Seal ta on — abielunaine... vaadake!
LUKA: Eideke on üsna otsa jäänud. Läheb mööda eeskoda, haarab kätega seintest ja oigab... Miks te teda ka lasete üksi käia?
KVAŠNJA: Ei vaadanud järele, andestage, isake. Aga nende toatüdruk on nähtavasti jalutama läinud...
LUKA: Sina, vaat — naerad... aga kas siis inimest võib nõnda hooletusse jätta? Olgu ta mihuke tahes, oma väärtus on tal ikkagi...

MEDVEDEV: Järelevalve peab olema! Äkki sureb ära? Siis on igavene jant... Tuleb järele vaadata!
LUKA: Täiesti õige, härra unter...
MEDVEDEV: M-jaa... kuigi ma... pole veel päris unter...
LUKA: N-noh? Aga välimus on — täitsa sangarlik!

(Eeskojast kostab kära ja tammumist. On kuulda summutatud kisa.)

MEDVEDEV: Ega kedagi — skandaal?
BUBNOV: Näib küll niimoodi...
KVAŠNJA: Kui läheks vaataks...
MEDVEDEV: Minagi pean minema... Eeh, teenistus! Ja milleks inimesi lahutatakse, kui nad kaklevad? Nad jätaksid ka ise järele... väsivad ju kakeldes ära... Las peksavad üksteist vabalt, palju süda soovib... siis kakeldaks ka vähem, sest et keretäis seisaks kauem meeles...
BUBNOV *(narilt maha ronides)*: Sa räägi sellest ülemusele...
KOSTÕLJOV *(paiskab ukse lahti, karjub)*: Abram! Tule... Vassilissa tapab Nataška ära... ruttu!

(Kvašnja, Medvedev, Bubnov tormavad eeskotta. Luka vaatab neile pead vangutades järele.)

ANNA: Oh, issand... vaene Natašakene!
LUKA: Kes seal kaklevad?
ANNA: Perenaised... õekesed...
LUKA *(läheb Anna juurde)*: Mida nad jagavad?
ANNA: Niisama... söönud inimesed ja terved mõlemad...
LUKA: Kuidas su nimi on?
ANNA: Anna... Vaatlen sind... oled mu isa... taadi sarnane... Samasugune lahke... pehme...
LUKA: Palju sõtkutud, sestap ka pehme... *(Naerab tärisevat naeru.)*

Eesriie.

TEINE VAATUS.

Sama lavaseadeldis. Õhtu. Ahju juures naril mängivad SATIN, PARUN, KÕVER LOTT ja TATARLANE kaarte. KLEŠTŠ ja NÄITLEJA vaatavad mängu pealt. BUBNOV oma naril mängib MEDVEDEVIGA kabet. LUKA istub taburetil Anna voodi ääres.

Öömajaruumi valgustavad kaks lampi: üks ripub seinal kaardimängijate juures, teine on Bubnovi naril.

TATARLANE: Veel kord mängin, — siis enam ei mängi...
BUBNOV: Lott! Laula! *(Alustab.)*

Päike tõuseb ja läeb looja...

KÕVER LOTT *(jätkab)*:

Vangikambris pime mul...

TATARLANE *(Satinile)*: Sega kaart! Hästi sega! Teame, misuke sa niisuke oled...
BUBNOV ja KÕVER LOTT *(koos)*:

Ööd kui päevad tunnimehed — e-eh!
käivad kambri akna all...

ANNA: Peks... ja sõim... muud ma pole midagi näinud... pole midagi näinud!
LUKA: Eeh, eideke! Ära kurvasta!
MEDVEDEV: Kuhu sa käid? Vaata!...
BUBNOV: A-a! Nii, nii, nii...
TATARLANE *(ähvardab Satinit rusikaga)*: Miks kaart peita tahad? Ma näen... ee, sina!
KÕVER LOTT: Jäta, Assan! Nad niikuinii tõmbavad meil naha üle kõrvade... Bubnov, hakka peale!
ANNA: Ei mäleta, millal mu kõht täis oleks olnud... Iga leivapalakese pärast värisesin... Kogu elu olen värisenud... Piinlesin... et kas äkki ei söö rohkem kui teine... Kogu elu olen käinud kaltsudes... kogu oma õnnetu elu... Mispärast?
LUKA: Oh sa lapsuke! Väsinud oled? Pole viga!
NÄITLEJA *(Kõverale Lotile)*: Käi soldatiga... soldatiga, kurat!
PARUN: Aga meil on kuningas.
KLEŠTŠ: Ikka nemad löövad üle.
SATIN: Meil on juba sihuke viis...
MEDVEDEV: Tamm!
BUBNOV: Mul kah... näe...
ANNA: Hakkan, vaat, surema...
KLEŠTŠ: Tskae, kuidas läks! Vürst, ära enam mängi! Ära mängi, ütlen sulle!
NÄITLEJA: Kas ta ilma sinuta ei tea või?
PARUN: Andrjuška, vaata, kui võtan ja saadan su kuradile!
TATARLANE: Anna veel kord! Kruus käis vee järel, lõi katki enese... ja mina ka!

(Kleštš vangutab pead, läheb Bubnovi juurde.)

ANNA: Aina ma mõtlen: Issand! Kas tõesti ka teises ilmas on mulle piinad määratud? Kas tõesti ka seal?
LUKA: Ei seal tule enam midagi! Muudkui lama! Muud midagi! Seal puhkad enda välja!... Kannata veel natuke. Kõik, kullake, kannatavad... igaüks talub elu omamoodi. *(Tõuseb ja läheb kiirete sammudega kööki.)*
BUBNOV *(võtab laulu uuesti üles)*:

Hoidke mind või ärge hoidke...

KÕVER LOTT:

Niigi ma ei põgene.

(Kahel häälel.)

Ihkan vabadust, kuid rauad — e-eh!
vangis kinni hoiavad.

TATARLANE *(karjub)*: Aa! Kaart varrukasse torkasid.
PARUN *(kohmetudes)*: Noh jah... kuhu siis — pidin ta sulle ninasse torkama või?
NÄITLEJA *(veenvalt)*: Vürst! Sa eksid... keegi pole kunagi...
TATARLANE: Ma nägin! Suli! Ma ei mängi enam!
SATIN *(korjab kaardid kokku)*: Sa, Assan, mine seenele... Et me sulid oleme, on sul teada. Tähendab, miks sa siis mängisidki?
PARUN: Nelikümmend kopikat kaotas, aga lärmi teeb kolme rubla eest... ise veel vürst!
TATARLANE *(ägedalt)*: Vaja mängida ausast!
SATIN: Miks nii?
TATARLANE: Kuidas miks?
SATIN: Aga nii... Miks?
TATARLANE: Sa ei tea?
SATIN: Ei tea. Aga sina tead?

(Tatarlane sülitab tigedana. Kõik naeravad teda.)

KÕVER LOTT *(heasüdamlikult)*: Oled sa ka veidrik, Assan! Saa aru! Kui nad ausalt peaksid elama hakkama, siis kärvaksid nad juba kolme päeva pärast nälga...
TATARLANE: Mis see minu asi on? Peab elama ausast!
KÕVER LOTT: Muudkui ausast ja ausast... Lähme parem teed jooma... Buben!

Ja — e-eh, te, rauad, minu rauad...

BUBNOV:

Te, vangihoidjad armutud...

KÕVER LOTT: Lähme, Assanka! *(Läheb minema, lauldes.)*

E-i teid murda saa, ei lõ-õhku...

(Tatarlane ähvardab Parunit rusikaga ja läheb seltsimehele järele.)

SATIN *(Parunile, naerdes)*: Teie, teieausus, istusite jälle pidulikult porilompi! Haritud inimene, aga ei oska kaarti alt tõmmata...
PARUN *(laotab käsi)*: Kurat teab, kuidas ta...
NÄITLEJA: Talenti ei ole... usku enesesse... ilma selleta aga... mitte kunagi, midagi.
MEDVEDEV: Mul on üks tamm... aga sul kaks... n-jaa!
BUBNOV: Kõlbab ka üks... kui on teada õige nõks... Käi!
KLEŠTŠ: Olete kaotanud, Abram Ivanõtš!
MEDVEDEV: Pole sinu asi... said aru? Ja ole vait...
SATIN: Kaardivõitu — viiskümmend kolm kopikat.
NÄITLEJA: Kolm kopikat mulle... Aga, muide, milleks mulle vaja kolme kopikat?
LUKA *(tuleb köögist)*: Noh, koorisite Tatarlase lagedaks. Lähete viina võtma?
PARUN: Tule kaasa!
SATIN: Vaataksin, mihuke sa oled purjus peaga.
LUKA: Mitte parem kui kainelt...

NÄITLEJA: Lähme, vanamees... ma deklameerin sulle kupleesid...
LUKA: Mida?
NÄITLEJA: Värssisid — mõistad?
LUKA: Värssisid! Aga milleks mulle värsid?
NÄITLEJA: Need on naljakad... Aga vahel ka kurvad...
SATIN: Noh, kupletist, kas tuled juba? *(Läheb Paruniga välja.)*
NÄITLEJA: Tulen... ma jooksen kohe järele. Vaat näiteks, vanamees, ühest luuletusest... alguse olen unustanud... ei tule meelde! *(Hõõrub laupa.)*
BUBNOV: Valmis! Läheb sinu tammike... Käi!
MEDVEDEV: Valesse kohta käisin... võtaks küll!
NÄITLEJA: Varem, kui mu organism veel polnud alkoholist mürgitatud, siis oli mul hea mälu, vanamees... Aga nüüd, näe... läbi, vennas! Kõik on minu jaoks otsas. Lugesin seda luuletust alati suure menuga... hiigla-aplaus! Sa... ei tea, mis on aplaus... see on, vennas, nagu... viin!... Astun, vaat, välja, sean end nõndamoodi... *(Võtab poosi.)* Seisan... ja... *(Vaikib.)* Midagi ei tule meelde... mitte üht sõna enam... ununenud! Armsaim luuletus oli... paha lugu, vanamees?
LUKA: Ja mis head seal enam saab olla, kui juba armsama oled unustanud? Armsamas on kogu hing.
NÄITLEJA: Ära olen joonud hinge, vanamees... mina, vennas, olen hukas... Aga mispärast hukas? Sest et mul ei olnud usku... Olen läbi...
LUKA: Noh, mis? Sa... arsti ennast! Joomatõvest ju nüüd arstitakse, kuuled! Maksuta, vennike... on kohe sihuke haigemaja asutatud joodikute jaoks... et, tähendab, ilma hinnata neid arstida... Tunnistavad, näed, et ka joodik on inimene, ja on isegi rõõmsad, kui ta ennast parandada tahab! Noh, vaat, muudkui lase käia! Mine sinna...
NÄITLEJA *(mõtlikult)*: Kuhu? Kus see on?
LUKA: Aga see on... ühes linnas... Kuidas ta'nd oligi! Nimi oli niisugune... Aga küll ma sulle linna nime ütlen! Sa ainult, vaat mis: sa esialgu valmistu ette. Hoidu viinast!... võta end kätte — ja kannata... Pärast aga arstid enda välja... ja hakkad uuesti elama... eks ole tore, vennas, uuesti ju? Noh, otsusta... paugupealt.
NÄITLEJA *(naeratades)*: Uuesti... otsast peale... See oleks hea... N-jaa... Uuesti. *(Naerab.)* No... jaa! Ma võin!? Võin ju, eks?
LUKA: Mis seal's ikka? Inimene võib kõik... kui ainult tahab...
NÄITLEJA *(äkki nagu ärgates)*: Oled va veidrik! Seniks hüvasti. *(Vilistab.)* Vanamehike... head päeva. *(Lahkub.)*
ANNA: Vanaätt!
LUKA: Mis on, emake?
ANNA: Aja minuga juttu.

LUKA *(tuleb tema voodi juurde):* Vestleme pealegi...
(Klešts tuleb ringi vaadates, vaikides naise voodi juurde, vaatleb naist ja teeb kätega mingisuguseid liigutusi, nagu tahaks talle midagi ütelda.)
LUKA: Mis on, vennike?
KLEŠTS *(tasa):* Ei midagi... *(Läheb aeglaselt eeskoja ukse poole, peatub selle ees mõne sekundi ja väljub.)*
LUKA *(saadab teda silmadega):* Raske on ka su mehel.
ANNA: Ei mul ole temaga enam midagi tegemist.
LUKA: Kas ta peksis sind?
ANNA: Või veel... Küllap tema pärast jäingi kiduma...
BUBNOV: Minu naisel... oli armuke; osavasti mängis kabet, kelm niisugune...
MEDVEDEV: Mm-m...
ANNA: Vanaätt! Räägi minuga, kallis... Mul on süda paha...
LUKA: See pole midagi! See on nii enne surma, tuvike. Ei ole midagi, armas! Sa looda... Vaat, tähendab, sured ja saad rahu... pole enam midagi tarvis ja karta pole ka midagi. Vaikus, rahu... muudkui lama! Surm — ta rahustab kõik... ta on meie vastu lahke. Sured — siis puhkad välja, öeldakse... ja õige kah, armas! Sest — kus see inimene siin ikka puhata saab?

(Pepel astub sisse; ta on pisut vintis, sasitud, sünge; istub ukse kõrvale narile ja vaikib, ei liiguta ennast.)

ANNA: Aga kuidas seal on — kas kah piin?
LUKA: Midagi ei ole! Mitte midagi! Usu! Rahu ja — muud mitte midagi! Kutsutakse sind issanda palge ette ja öeldakse: «Issand, näe, tuli sinu ümmardaja Anna!»...
MEDVEDEV *(rangelt):* Kust sina tead, mis seal öeldakse? Hei, sina...

(Pepel, kuuldes Medvedevi häält, kergitab pead ja jääb kuulatama.)

LUKA: Tähendab, tean, härra unter...
MEDVEDEV *(leppivalt):* M... jaa! Noh... su oma asi... Ehk küll... ma pole veel päris... unter...
BUBNOV: Löön kaks...
MEDVEDEV: Att sa... võtaks sind...
LUKA: Aga issand — vaatab sulle lahkelt-leebelt otsa ja ütleb: «Tean seda Annat! Noh,» ütleb, «viige see Anna paradiisi! Las leiab seal rahu... tean, ta elu oli väga raske... ta on väga väsinud... Andke Annale rahu!»...
ANNA *(hingeldades):* Vanaisake... armas... kui tõesti nii! Kui... saaks rahu... mitte midagi ei tunneks...
LUKA: Ei tunne! Mitte midagi ei ole enam! Sa — usu! Sa — sure rõõmuga, ilma ennast ärritamata... Surm, ma ütlen sulle, ta on meile nagu ema väikestele lastele...
ANNA: Aga... ehk... ma paranen veel?
LUKA *(naeratades):* Milleks? Jälle piinadeks?

ANNA: Noh... veel natuke... saaks elada... natuke! Kui seal enam piinu pole... siis võib siin veel kannatada... võib!
LUKA: Midagi ei ole seal!... Lihtsalt...
PEPEL *(tõustes)*: Õige... aga võib olla ka, et — ei ole õige!
ANNA *(kohkudes)*: Issand...
LUKA: Aa, peigmees-poiss!
MEDVEDEV: Kes see lõugab?
PEPEL *(läheb ta juurde)*: Mina! Mis siis?
MEDVEDEV: Ilmaaegu lõugad, vaat mis! Inimene peab käituma vagusalt...
PEPEL: Ee... tümikas!... Ise veel on... h-hoo!
LUKA *(Pepelile tasakesi)*: Kuule, ära karju! Siin on naisterahvas suremas... huuled on juba mullakarva... ära sega!
PEPEL: Sinule, taat, olgu, — teen su tahtmist mööda! Sa, vennas, oled tubli poiss! Valetad hästi... muinasjutte vestad meeldivalt! Valeta, pole viga... vähe on maailmas meeldivat, vennas!
BUBNOV: Kas eit tõega surema hakkab?
LUKA: Vist ikka ei naljata...
BUBNOV: Tähendab, lõpeb siis see köhimine... Köhis ka väga ägedalt... Löön kaks!
MEDVEDEV: Ah sa sindrinahk!
PEPEL: Abram!
MEDVEDEV: Ma pole sulle Abram...
PEPEL: Abraška! Kas Nataša on haige?
MEDVEDEV: Mis see sulle korda läheb?
PEPEL: Ei, sa ütle: kas Vassilissa peksis teda väga rängalt?
MEDVEDEV: Pole samuti sinu asi! See on perekonna asi... Aga sina — kes sa õige oled?
PEPEL: Kes ma ka ei oleks, aga... vaat, tahan, ja ei näegi te enam Nataškat!
MEDVEDEV *(katkestab mängu)*: Mis sa seal räägid? Kellest sa kõneled? Et minu õetütar... ah, varas niisugune!
PEPEL: Varas küll, keda sina aga pole veel kinni püüdnud...
MEDVEDEV: Oota! Küll püüan kah... varsti...
PEPEL: Ja kui püüadki — siis kogu teie pesale õnnetuseks. Arvad vist, et ma uurija ees vait olen? Oota hundilt halastust! Küsitakse: kes mind vargile meelitas ja koha kätte näitas? Miška Kostõljov naisega! Kes võttis varastatud kraami vastu? Miška Kostõljov naisega!
MEDVEDEV: Valetad! Keegi ei usu sind!
PEPEL: Küll usuvad, sest et see on tõsi! Ka sinu mässin sisse... haa! Hävitan teid kõiki, kuradid, küll näed!
MEDVEDEV *(segaduses)*: Valetad! Ja... valetad! Ja... mis ma sulle kurja olen teinud? Sa marupeni!...
PEPEL: Aga mis sa mulle head oled teinud?
LUKA: Ni-i!
MEDVEDEV *(Lukale)*: Mis sina siin kraaksud? Mis sinul sellega asja on? Siin on perekonna asi!

BUBNOV *(Lukale):* Kao eemale! Seda silmust ei punuta meile sinuga.
LUKA *(taltsalt):* Ega mina midagi! Ma ainult räägin, et kes teisele head pole teinud, see tegi teisele sellega juba halba...
MEDVEDEV *(ei saa tast aru):* Sestap! Meie siin... tunneme kõik üksteist... aga sina — kes sa oled niisugune? *(Läheb vihaselt turtsudes kiiresti minema.)*
LUKA: Vihastas kavaler... oho-hoo, teie asju küll, vennikesed, kui vaatan... segased asjad!
PEPEL: Jooksis Vassilissale kaebama...
BUBNOV: Vassili, ilmaaegu sa mõllad. Liiga vahvaks oled läinud juba... Vaata, vaprus on omal kohal, kui metsa seenele lähed... aga siin pole teda sugugi tarvis ... Nad keeravad sul kaela kähku kahekorra.
PEPEL: Noh, ega seda ole! Meid, Jaroslavli poisse, paljaste kätega juba ei püüta... Kui sõda, siis sõdime...
LUKA: Aga tõepoolest, vennas, parem läheksid siit paigast hoopis ära...
PEPEL: Kuhu? Noh, ütle välja...
LUKA: Mine... Siberisse!
PEPEL: Ehee! Ei, parem ootan, kuni mind sinna Siberisse kroonu kulul saadetakse...
LUKA: Aga sa kuule, mine siiski! Seal sa võid endale veel tee leida... Seal on niisuguseid tarvis!
PEPEL: Minu tee on mulle ette määratud! Mu isa istus kogu elu vanglais ja määras mulle samasuguse... Juba kui ma väike olin, hüüti mind vargaks, varga pojaks...
LUKA: Aga kena on see Siberi kant! Kuldne maa! Kellel jaksu ja nuppu on, see on seal nagu kurk lavas.
PEPEL: Vanamees! Miks sa aina valetad?
LUKA: Aeh?
PEPEL: Kurdiks jäid või? Räägin, et miks sa valetad!
LUKA: Mis asja ma valetan?
PEPEL: Puha valetad... Kord on sul seal hea, kord siin hea... valetad ju! Misjaoks?
LUKA: Aga sina usu mind ja mine vaata ise järele... Pärast veel kiidad mind... Mis sa siingi jõlgud? Ja on sul seda tõtt nii väga tarvis... mõtle järele! Tõde võib sulle koguni silmuseks saada...
PEPEL: Mul ükskõik! Kui silmus, siis silmus.
LUKA: Aga milleks sul, pimeloom, vaja iseennast tappa?
BUBNOV: Mis te jaburdate mõlemad? Ma ei mõista... Mis tõtt sul, Vaska, vaja on? Ja milleks? Tõtt sa ju enda kohta tead... ja teavad kõik...
PEPEL: Pea, ära kraaksu! Las ta ütleb mulle... kuule, vanamees: kas jumalat on?

(Luka vaikib naeratades.)

BUBNOV: Inimese elu on nagu laastud jõevoolus... maja ehitatakse... aga laastud — visatakse ära...
PEPEL: Noh? Kas on? Räägi...
LUKA *(tasase häälega):* Kui usud, siis on; kui ei usu, ei ole... Mida usud, see ka on...

. . . . . .

LUKA: ... Ma lähen vaatan Annat... miks ta nii väga rögises... *(Läheb Anna aseme juurde, tõmbab eesriide kõrvale, vaatab, puudutab käega. Pepel jälgib teda mõtlikult ja kohmetunult silmadega.)* Kõigearmulisem Jeesus Kristus! Võta vastu oma äsjalahkunud ümmardaja Anna hing rahupaika...
PEPEL *(tasa):* Surnud?... *(Ajab end sirgu, jääb eemale ja vaatab voodi poole.)*
LUKA *(tasa):* Pääses vaevast!... Aga kus ta mees võiks olla?
PEPEL: Küllap vist kõrtsis...
LUKA: Vaja minna ütlema.
PEPEL *(võpatab):* Ma ei armasta koolnuid...
LUKA *(läheb ukse poole):* Mis eest neid armastada?... Armastada on vaja elavaid... elavaid...
PEPEL: Tulen sinuga kaasa...
LUKA: Kardad?
PEPEL: Ei armasta... *(Väljuvad rutates. Tuba on tühi ja vaikne. Ukse tagant eeskojast hakkab kostma mingit ebamäärast, ebaühtlast seletamatut müra. Seejärel astub sisse Näitleja.)*
NÄITLEJA *(peatub ust sulgemata lävel ja hoides kätega piitadest kinni, karjub):* Vanamees, hei! Kus sa oled? Mul — tuli meelde... kuula! *(Astub taarudes paar sammu edasi, võtab poosi ja deklameerib.)*

Mu härrad! Kui tõe juurde teed
meie maailmas enam ei leita,
au hullule siis, kes meid heita
võtaks kuldseisse unedesse.

(Nataša ilmub Näitleja selja taha uksele.)

NÄITLEJA: Vanamees!...

Kui homme ehk päike me pead
enam kiirtega paista ei suuda,
eks maailma valgeks taas muuda
mõne pöörase mõte, kas tead!...[1]

NATAŠA *(naerab):* Peletis! Täis kaaninud enda...
NÄITLEJA *(pöördub tema poole):* Aa, sina oled! Aga kus on vanapapi... armas vanapapikene? Siin pole nähtavasti kedagi... Nataša, jää jumalaga! Jumalaga... jah!

---

[1] Béranger' luuletus «Meeletud». Pierre Jean Béranger (1780—1857) — prantsuse poeet, revolutsiooniliste laulude autor.

NATAŠA *(tuleb sisse):* Pole teregi ütelnud, aga jätad jumalaga ...
NÄITLEJA *(suleb talle tee):* Ma — sõidan ära, lähen ära .. Saabub kevad, ja mind — pole enam ...
NATAŠA: Lase läbi ... kuhu sa siis lähed?
NÄITLEJA: Linna otsima ... ennast ravima ... Sina — mine ka ära ... «Ophelia ... mine kloostrisse!» ... Mõistad, on olemas ravila organismidele ... joodikutele ... Suurepärane ravila ... Marmor ... marmorist põrand! Valgus ... puhas, toit ... kõik — tasuta! Ja põrand marmorist, jaa! Ma leian selle üles ... ravin enda terveks ja ... hakkan jälle ... «Olen teel taassünnile ...» nagu ütles ... kuningas ... Lear, Nataša ... mu lavanimi oli Svertškov-Zavolžski ... keegi ei tea seda, mitte keegi! Siin pole mul nime ... Kas mõistad, kui solvav see on — olla kaotanud oma nime? Isegi koertel on nimed, millega neid hõigatakse ...

(Nataša läheb ettevaatlikult Näitlejast mööda, peatub Anna voodi ees, vaatab.)

NÄITLEJA: Ilma nimeta — pole inimest ...
NATAŠA: Vaata ... heldeke ... surnud ju ...
NÄITLEJA *(vangutab pead):* Pole võimalik ...
NATAŠA *(taganedes):* Jumala eest ... vaata ...
BUBNOV *(ukselt):* Mida vaadata?
NATAŠA: Annat ... on surnud!
BUBNOV: Tähendab, lõpetas köhimise. *(Läheneb Anna voodile, vaatab, läheb oma kohale.)* Tarvis Kleštšile ütelda ... see on tema asi ...
NÄITLEJA: Mina lähen ... ütlen ... kaotas nime! ... *(Väljub.)*
NATAŠA *(keset tuba):* Nii vaat minagi ... kord kusagil ... keldris ... äravaevatuna ...
BUBNOV *(oma naril mingisuguseid kaltse laiali laotades):* Mis? Mida sa seal pomised?
NATAŠA: Niisama ... omaette ...
BUBNOV: Ootad Vaskat? Vaata ette, see Vaska murrab sul kord veel kaela ...
NATAŠA: Kas pole ükskõik, kes murrab? Olgu siis parem tema ...
BUBNOV *(heidab pikali):* Noh, su oma asi ...
NATAŠA: Näe vaat ... on ju hea, et ta ära suri ... aga kahju ... Issand! ... Milleks inimene elas?
BUBNOV: Kõik ju nii: sünnivad, elavad, surevad. Ka mina suren ... ja sina ... Mis seal haletseda?

(Sisse tulevad Luka, Tatarlane, Kõver Lott ja Kleštš; Kleštš tuleb kõige viimasena, aeglaselt, kössis.)

NATAŠA: Tss! Anna ...
KÕVER LOTT: Kuulsime juba ... Olgu taevariik talle armuline, kui ta surnud on ...
TATARLANE *(Kleštšile):* Tarvis välja tassida! Eeskotta tarvis tassida! Siin surnu — ei tohi, siin elus magada tahab ...

KLEŠTŠ *(vaikselt):* Küll tassime...

(Kõik lähenevad voodile; Kleštš vaatab naist üle teiste õlgade.)

KÕVER LOTT *(Tatarlasele):* Arvad, et hakkab lehkama? Temast lehka ei teki! Ta kuivas juba elusalt täiesti ära...

NATAŠA: Issand! Oleks, et keegi haletsekski... lausuks mingi sõnakese! Eeh, teie...

LUKA: Sa, tüdruk, ära pahanda... pole midagi! Kus nüüd neil... kus meil — surnuid haletseda? Ee, kullakene! Elusaidki me ei haletse... enesestki pole kahju... kus siis veel surnuist?

BUBNOV *(haigutades):* Ja jällegi, surm — tema ju sõnu ei pelga... haigus — see pelgab, aga surm ei pelga!

TATARLANE *(eemaldub):* Vaja politsei...

KÕVER LOTT: Politsei — tingimata! Kleštš! Kas politseile teatasid?

KLEŠTŠ: Ei... Tarvis maha matta... aga mul on kõigest neli-kümmend kopikat...

KÕVER LOTT: Noh, niisugusel korral — laena... või teeme korjanduse... kes viiekopikalise, kes kui palju võib... Aga politseisse teata... rutem! Muidu arvavad veel, et ise tapsid eide ära... või kes teab mis... *(Läheb nari juurde ja valmistub Tatarlase kõrvale heitma.)*

NATAŠA *(läheneb Bubnovi narile):* Nüüd ma hakkan teda unes nägema... ma näen alati surnuid unes... kardan üksi minna... kojas on pime...

LUKA *(tuleb talle järele):* Sa karda elusaid... vaat mis ma ütlen...

NATAŠA: Saada mind, vanaätt...

LUKA: Lähme... lähme! Ma saadan! *(Lähevad välja. Paus.)*

KÕVER LOTT: Oho-ho-o! Assan! Varsti on kevad, sõber... siis on meil soe elada... Praegu maal talumehed parandavad juba atru ja äkkeid... valmistavad künniks ette... n-jaa! Aga meie?... Assan?... Juba noriseb, neetud Muhamed!

BUBNOV: Tatarlased armastavad magada...

KLEŠTŠ *(seisab keset öömajaruumi, vahib tõmbilt enda ette):* Ja mis ma's nüüd peale hakkan?

KÕVER LOTT: Heida pikali ja maga... muud midagi...

KLEŠTŠ *(tasa):* Aga... tema... kuidas siis?

(Keegi ei vasta talle. Sisse tulevad Satin ja Näitleja.)

NÄITLEJA *(karjub):* Vanamees! Siia, mu ustav Kent[1]...

SATIN: Mikluhha-Maklai tuleb... h-hoo!

NÄITLEJA: Otsustatud ja tehtud! Vanamees, kus on see linn... kus sa oled?

SATIN: Fatamorgaana! Luiskas sulle vanamees... Pole mitte midagi! Pole linnu, pole inimesi... mitte midagi pole!

NÄITLEJA: Valetad!

---

[1] Kent — tegelane Shakespeare'i tragöögiast «Kuningas Lear».

TATARLANE *(hüppab püsti):* Kus peremees? Peremehe juurde lähen! Ei saa magada; ei tohi raha võtta... Surnud... joobnud... *(Väljub kiirel sammul. Satin laseb talle vilet järele.)*
BUBNOV *(unise häälega):* Poisid, heitke magama, ärge lärmitsege... öö ajal — vaja magada!
NÄITLEJA: Jaa... siin — ahaa! Surnu... «Kalu püüdes koolnu meie võrku jäi»... B-béranger' luuletus!
SATIN *(karjub):* Surnud — ei kuule! Surnud ei tunne... Karju... möirga... surnud ei kuule!...

(Uksele ilmub Luka.)

Eesriie.

KOLMAS VAATUS.

«Krunt» — igasugust prahti täisloobitud ja umbrohtu kasvanud tagahoov. Selle tagapõhjal — kõrge telliskivist tulemüür, mis varjab taeva. Müüri ääres — leedripuu-põõsad. Paremal — mingi õuepealse ehitise, kuuri või talli, tume palksein. Vasakul — hall osalt krohvijäänustega kaetud sein; kuulub sellele majale, milles asub Kostõljovi öömaja. See sein kulgeb poolviltu, nii et selle tagumine nurk ulatub peaaegu «krundi» keskpaigani. Selle ja tulemüüri vahele jääb kitsas läbikäik. Hallis seinas on kaks akent: üks — maa tasemel, teine — paar arssinat kõrgemal ja tulemüürile lähemal. Selle seina veeres on jalastega ülespidi keeratud regi ja umbes nelja arssina pikkune palgiots. Parempoolse seina ääres on virn vanu laudu. On õhtu, päike läheb looja, heites tulemüürile punakat helki. Varajane kevad, lumi on hiljuti sulanud. Leedripuu mustad oksad on alles pungades. Palgil istuvad kõrvuti NATAŠA ja NASTJA. Reel — LUKA ja PARUN. KLEŠTŠ lamab paremal pool lauavirnal. Maa tasemel olevast aknast vahib välja BUBNOVI nägu.

NASTJA *(on silmad sulgenud ja, kõigutades jutu taktis pead, jutustab laulva häälega):* Noh, ta tulebki öösel aeda, lehtlasse, nagu olime kokku rääkinud... aga mina ootan teda juba ammu ja värisen hirmust ja murest. Tema väriseb ka üleni ja on näost valge nagu kriit, aga käes on tal revolver...
NATAŠA *(närib päevalilleseemneid):* Tskae! Siis on ikka tõsi, et üliõpilased on maru-ägedad...
NASTJA: Ja ütleb mulle kohutava häälega: «Mu üliarmas kallike!»...
BUBNOV: Ho-ho-hoo! Üliarmas?
PARUN: Pea! Kui ei meeldi — siis ära kuula, aga teist valetamast ära sega... Edasi!
NASTJA: «Mu südamelilleke,» ütleb, «mu armsam! Vanemad ei

anna luba, et ma sinuga abielluksin... ja ähvardavad mind igavesti ära needa armastuse pärast sinu vastu. Noh, ja sellepärast «pean,» ütleb, «endalt elu võtma!»... Aga levolver on tal i-gavene suur ja laetud kümne kuuliga... «Jumalaga,» ütleb, «mu südame kallim sõbranna! — Olen kaljukindlalt otsustanud: ilma sinuta elada — ma ei saa kuidagimoodi mitte.» Mina aga vastasin talle: «Mu unustamatu sõber... Raul!»...
BUBNOV *(imestudes):* Mi-is. Kuidas? Karaul?
PARUN *(naerab laginal):* Nastka! Aga sa ju... sa ju mineva kord ütlesid, et — Gaston!
NASTJA *(hüppab püsti):* Vait... teie õnnetud! Ah... hulgused koerad! Kas... kas teie suudate mõista... armastust? Tõelist armastust? Aga mul ta oli... tõeline! *(Parunile.)* Sina! Vilets... Veel haritud inimene... räägid — et oled lamades kohvi joonud...
LUKA: Aga teie — o-odake! Teie — ärge segage. Pidage inimesest lugu... asi ei seisa mitte sõnas, vaid selles, milleks sõna öeldakse, — vaat, milles asi seisab! Jutusta, tüdruk, edasi, ei ole midagi!
BUBNOV: Värvi jah, vares, oma sulgi... lase käia!
PARUN: Noh — edasi!
NATAŠA: Ära pane neid tähele... mis nüüd nemad! Nad teevad seda kadedusest... neil pole endist midagi rääkida...
NASTJA *(võtab uuesti istet):* Ei taha enam! Ma ei räägi edasi... Kui nad ei usu... kui naeravad... *(Äkki katkestab sõna pealt, vaikib paar hetke, suleb silmad ja jätkab jälle tuliselt ning valjusti, käega sõnade taktis vehkides ja nagu kauget muusikat kuulates.)* Ja siis ma ütlesin talle: «Mu elu rõõm! Mu silmaterake! Ka mina ei või sinuta elada... sest et ma armastan sind meeletult ja saan armastama niikaua, kui veel süda tuksub mu rinnas! Kuid,» räägin, «ära veel hävita oma noort elu... sest see on väga tarvilik su kallitele vanematele, kelle kogu elu rõõm sa oled... jäta mind maha! Las parem lähen mina hukka... igatsusest sinu järele, mu elu päikene... mina olen üksi... olen — lihtlabane! Las parem... hukkun siis mina, — ükskõik! Mina nüüd ka midagi... ja pole mulle midagi... pole midagi...» *(Katab näo kätega ja nutab hääletult.)*
NATAŠA *(pöörab pea kõrvale, tasa):* Ära nuta... pole vaja!

(Luka silitab naeratades Nastja pead.)

BUBNOV *(naerab laginal):* Ah... kuradi eputis! Oo!
PARUN *(naerab ka):* Vanataat! Sa arvad, et see on tõsi? See on kõik raamatust «Saatuslik armastus»... Kõik — jama! Jäta ta!...
NATAŠA: Aga mis see sinu asi on? Sina! Ole parem vait... kui jumal su maha on löönud.
NASTJA *(raevunult):* Raisus inimeseloom! Tühi inimene! Kus on sul — hing?
LUKA *(võtab Nastjal käest kinni):* Lähme ära, kallis! Pole midagi... ära vihasta! Ma tean... Ma — usun! Sul on õigus,

aga mitte neil... Kui sa ise usud, et sul oli tõeline armastus... siis tähendab, et oli ka! Oli, oli! Aga tema peale ära pahanda, oma kaaselaniku peale... Võib-olla ta tõesti naerab kadedusest... võib-olla pole tal endal hoopis olnud seda õiget... midagi pole olnud! Lähme nüüd!...

NASTJA *(surub käsi tugevasti vastu rindu):* Vanataat! Jumala eest... oli! Kõik oli!... Oli üliõpilane... prantslane... kutsuti Gastošaks... musta väikese habemega... käis lakksaabastes... löögu mind välk siinsamas paigas maha! Ja ta armastas mind nii... nii armastas!

LUKA: Ma tean! Pole midagi! Ma usun! Sa räägid, et lakksaabastes? Ai-ai! Noh, ja sina armastasid teda ka või? *(Kaovad nurga taha.)*

PARUN: No on aga see tüdruk ka tobe... heasüdamlik, aga tobe — talumatult!

BUBNOV: Ja miks see küll... inimene nõnda valetada armastab. Alati — nagu seisaks kohtu-uurija ees... tõepoolest!

NATAŠA: Nähtavasti on valetamine tõest magusam... Mina ka...

PARUN: Mis — ka? Edasi?

NATAŠA: Mõtlen välja... Mõtlen välja ja — ootan...

PARUN: Mida?

NATAŠA *(kohmetult naeratades):* Niisama... Vaat, mõtlen, et homme... tuleb keegi... mingisugune... eriline... Või juhtub midagi... kah enneolematut... Kaua aega ootan... ootan ja ootan... Aga nii... tõeliselt — pole ju midagi oodata.

(Paus.)

PARUN *(kõvera naeratusega):* Midagi pole oodata... Mina — ei oota midagi. Kõik on juba... olnud! Möödas... lõpetatud! Edasi!

NATAŠA: Või jälle... kujutan endale ette, et ma homme... järsku suren... Ja hakkab — õudne... Suvel on hea surma ette kujutada... suvel on äikesed... võib igal ajal — pikne maha lüüa...

PARUN: Pole su elu sugugi hea... see su õde... saatanlik iseloom!

NATAŠA: Aga kelle elu see hea on? Kõikidel on halb... näen ju...

KLEŠTŠ *(kes seni on lamanud liikumatult ja osavõtmatult, hüppab äkki püsti):* Kõikidel? Valetad! Mitte kõikidel! Kui — kõikidel... olgu! Siis — poleks haavav... jah!

BUBNOV: Noh, mis nüüd? Kas kurat sind suskas või? Ennäe... kus pani ulguma!

(Kleštš heidab jälle endisele kohale ja uriseb midagi.)

PARUN: Pean minema Nastjakesega leppima... kui ei lepi — ei anna napsiraha.

BUBNOV: Mm... Armastavad ka inimesed valetada... Noh,

Nastka... see on veel arusaadav! On harjunud endal larhvi värvima... näh, nüüd tahab ka hinge ilusamaks võõbata... mingib oma hinge... Aga miks teised? Vaat, näiteks Luka... ta valetab palju... ja ilma igasuguse kasuta endale... Juba vana mees... Milleks küll tema?

PARUN *(muigab, läheb eemale):* Igal inimesel on hing hallivõitu... kõik tahaksid roosamaks minkida...

LUKA *(ilmub nurga tagant):* Sina, härrasmees, miks sa tüdrukut ärritad? Parem ära teda sega... las nutab — lahutab meelt... Ta ju valab pisaraid oma lõbuks... mis kahju sul sellest on?

PARUN: Rumal ju, vanamees! Ära on tüüdanud... Täna — Raul, homme — Gaston... aga ikka üks ja sama! Muide — lähen temaga leppima... *(Läheb ära.)*

LUKA: Mine jah... ütle talle paar lahket sõna! Inimese vastu lahke olla ei tee kunagi halba...

NATAŠA: Sa oled hea inimene, vanaätt... Millest sa küll nii hea oled?

LUKA: Ütled, et olen hea? Noh, olgu's pealegi, kui nii... jah! *(Punase müüri tagant hakkab tasa kostma lõõtspilli häält ja laulu.)* Tüdruk, keegi peab ikka hea olema... inimesi vaja haletseda! Näe, Kristus haletses kõiki ja käskis seda teha ka meil... Ma sulle ütlen: kui õigel ajal inimest haletsed... siis on väga hea! Vaat, näiteks, olin kord suvilavalvuriks... ühe inseneri juures Tomski linna ligidal... Noh, heakene küll! Suvila asus keset metsa, kõrvalises kohas... ja talv oli — mina, tähendab, üksi suvilas... Imetore! Ainult kord — kuulen — ronivad!

NATAŠA: Vargad?

LUKA: Nemad neh. Ronivad, tähendab, jah!... Võtsin püssiloksu, tulin välja... Vaatan — kaks tükki... kisuvad akent lahti — ja nii ametis, et mind ei märkagi. Mina karjun neile: «Ah teid!... Kas lähete ära!»... Aga nemad, tähendab, kirvega minu kallale... Mina noomin neid: «Jätke järele, neh! Või muidu ma kohe lasen!»... Ja juhin püssitoru kord ühe, kord teise peale. Nemad — pats! põlvili: et nõnda, — lase minema! Noh, mina aga juba sedasi... olin vihane... või kirvega mul! Räägin: «Mina teid, põrgulisi, ajasin, ei läinud... aga nüüd,» räägin, «las keegi teist murrab oksi!» Murdsidki. «Nüüd,» käsin, «üks las heidab maha, teine aga andku talle kere peale!» Nii nad minu käsul udisidki teineteise läbi. Aga kui olid udinud... ütlevad mulle: «Vanataat, anna leiba, Kristuse nimel! Oleme ammu söömata.» Säh sulle siis vargad, kallis... *(Naerab.)* Säh sulle siis kirvega! Jah... Mõlemad tublid talumehed... Ma räägin neile: «Oleksite ometi, põrgulised, kohe leiba küsinud!» Nemad aga, et — ära olevat tüüdanud, räägivad: «Palud-palud, aga keegi ei anna... vihale ajab!» Nii nad terve talve minu juures elasidki. Üks — nimega Stepan — võtab vahel püssi ja vajub metsa... Aga teine — Jakov — see aina põdes, kõhis aina... Kolmekesi, tähendab, me seda suvilat

siis valvasimegi. Tuli kevad. «Hüvasti,» räägivad, «vanataat!» Ja läksid minema... Venemaale vihtusid...
NATAŠA: Olid nad jooksikud? Sunnitöölised?
LUKA: Tõepoolest nii, — jooksikud neh... olid asumiselt ära karanud... Head talumehed... Poleks ma neid haletsenud — nad oleksid mu ehk ära tapnud... või kes teab mis... Pärast aga — kohus ja türm ja Siber... mis mõtet sellel oleks olnud? Türm head ei õpeta ja Siber ka ei õpeta... väga lihtsalt!

(Paus.)

BUBNOV: Mm-jaa!... Aga mina, näed, ei oska valetada! Milleks? Minu arvates — põruta aga tõtt, nagu ta on! Mis seal häbeneda?
KLEŠTŠ *(hüppab äkki uuesti püsti, nagu oleks teda kõrvetatud, ja karjub)*: Missugust tõtt? Kus on tõde? *(Sakutab kätega kaltsusid enda seljas.)* Vaat — see on tõde! Tööd ei ole... jõudu ei ole! Vaat — tõde! Kodukotust, eluaset ei ole! Kärva või maha... seal su tõde! Saatan! Milleks... milleks mulle veel — tõde? Lase hingata... hingata lase! Milles mina süüdi olen?... Mille jaoks mulle — tõtt? Elada — saatan — elada ei saa... säh sulle tõde!...
BUBNOV: Näe, kuidas... talle pähe on löönud...
LUKA: Issanda vägi... kuule õige, kallis! Sina...
KLEŠTŠ *(väriseb erutusest)*: Räägite siin — tõ-õde! Sina, vanamees, lohutad kõiki... Ma sulle ütlen... vihkan kõiki! Ja seda tõtt... olgu ta, raisk, neetud! Mõistad? Saa aru! Olgu ta — neetud! *(Jookseb tagasi vahtides nurga taha.)*
LUKA: Ai-ai-ai! Kuidas inimene enda üles on ärritanud... Ja kuhu ta jooksis?
NATAŠA: Päris nagu ogaraks läinud...
BUBNOV: Marudasti ladus! Nagu teatrit tegi... Seda juhtub sageli... Pole veel eluga harjunud...
PEPEL *(tuleb aeglaselt nurga tagant välja)*: Rahu ausale kambale! Noh, Luka, vigur vanamees, kas jälle jutustad lugusid?
LUKA: Oleksid sa näinud... kuidas siin inimene karjus!
PEPEL: Kleštš või? Mis tal oli? Jooksis nagu pöörane...
LUKA: Küllap jooksed ka, kui nõnda... südamesse torkab...
PEPEL *(võtab istet)*: Ma ei salli teda... liiga tige ja kõrkust täis. *(Matkib Kleštši sõnu.)* «Mina olen tööinimene.» Ja kõik oleksid temast nagu madalamad... Tööta, kui meeldib... millega siin uhkustada? Kui inimesi töö järgi tuleks hinnata... siis oleks hobune igast inimesest etem... veab ja — vaikib! Nataša! Kas sinu omad on kodus?
NATAŠA: Läksid kalmistule... pärast tahtsid õhtusele jumalateenistusele minna...
PEPEL: Seda ma vaatan, et oled vaba... haruldane asi!
LUKA *(mõtlikult Bubnovile)*: Näe... sina ütled, et tõde... Tema, see tõde, pole aga alati inimesele hea... mitte alati ei arsti hinge välja tõega... Oli näiteks niisugune juhtumine: tundsin üht inimest, kes uskus õiglaste maasse...

BUBNOV: Millesse?
LUKA: Õiglaste maasse. Räägib, et peab olema maailmas õiglaste maa... sellel maal, näh, peavad elama isesugused inimesed... head inimesed, kes üksteist austavad, igas asjas üksteist muudkui abistavad... ja kõik on neil imekena! Ja vaat, inimene aina seadis end minema... seda õiglaste maad otsima. Ise oli ta vaene, elas kehvalt, ja kui tal juba nii raskeks läks, et kas või heida maha ja sure — siis ta ikka veel ei kaotanud julgust, vaid muudkui muigas ja lausus: «Pole viga! kannatan välja! Ootan veel natuke, aga siis viskan kogu selle elu siin varna — ja lähen õiglaste maale!»... Ainus rõõm tal oligi — see maa...
PEPEL: Noh? Kas läks?
BUBNOV: Kuhu? Ho-ho-hoo!
LUKA: Ja vaat, sinnakanti — asi juhtus Siberis — saadeti asumisele keegi õpetlane... raamatutega, plaanidega, õpetlane näh, ja igasuguste värkidega... Eks inimene räägigi õpetlasele: «Näita mulle, ole lahke, kus asub see õiglaste maa ja kuidas sinna pääseb? Õpetlane kohe raamatud lahti, plaanid lauale... vahib-vahib — ei ole õiglaste maad kuskil! Kõik on õige, kõik maad on näidatud, aga õiglaste maad — ei ole!...
PEPEL *(tasakesi)*: Tõesti? Ei ole?

(Bubnov naerab laginal.)

NATAŠA: Oota'nd... noh, vanaätt?
LUKA: Inimene — ei usu... «Peab olema,» räägib, «otsi paremini! Aga muidu,» ütleb, «pole su raamatuil ega plaanidel mingit mõtet, kui õiglaste maad ei ole.» Õpetlane sai pahaseks. «Minu plaanid,» räägib ta, «on kõige õigemad, aga õiglaste maad pole olemaski.» Noh, inimene vihastus selle peale — kuidas nõnda? Elas-elas, kannatas-kannatas ja aina uskus, et on! Aga plaanide järgi tuleb välja, et ei olegi! Selge röövimine! Ja räägib õpetlasele: «Ah sina... sunnik niisugune!... Lurjus, aga mitte õpetlane!»... ja: laks! — talle vastu kõrvu! Ning veel kord!... *(On pisut aega vait.)* Aga pärast läks koju ja — poos enda üles...
PEPEL *(poolvaljusti)*: K-kurrat võtaks... polnud just lõbus lugu...
NATAŠA: Ei kannatanud pettust välja...
BUBNOV *(süngelt)*: Puha — muinasjutud...
PEPEL: M-jaa... Säh sulle siis õiglaste maa... ei olnud olemaski, tähendab...
NATAŠA: Kahju... inimesest siiski...
BUBNOV: Puha — välja mõeldud... kah! Ho-hoo! Õiglaste maa! Õige mul! Ho-ho-hoo! *(Kaob aknalt.)*
LUKA *(vihjab peaga Bubnovi akna poole)*: Naerab! Ehe-hee... *(Paus.)* Noh, lapsed... elage hästi. Lähen varsti teie juurest minema...
PEPEL: Kuhu nüüd?

LUKA: Hohhollide[1] sekka!... Kuulsin — seal olevat uus usk tekkinud... tarvis minna vaatama... jah!... Aina otsivad inimesed, aina tahavad — kuidas parem... andku jumal neile pikka meelt!
PEPEL: Mis sa arvad... kas leiavad?
LUKA: Inimesed nüüd? Nemad juba leiavad! Kes otsib, see leiab... Kes kangesti tahab, see leiab!
NATAŠA: Kui nad ometi leiaksid midagi... mõtleksid midagi paremat välja...
LUKA: Küllap nad mõtlevad! Ainult tarvis neid aidata, tüdruk... neist lugu pidada...
NATAŠA: Kuidas ma aitan? Ma olen ise... abitu...
PEPEL *(otsustavalt)*: Jälle ma... veel kord tahan sinuga rääkida... Nataša... vaat — tema kuuldes... Tema... teab kõik... Tule... minuga!
NATAŠA: Kuhu? Mööda vanglaid?
PEPEL: Ma ju ütlesin — jätan varastamise maha! Jumala eest jätan! Kuidas ütlen — nii ka teen! Ma olen kirjaoskaja... hakkan tööle... Näe, tema räägib — tarvis minna omal tahtel Siberisse... Sõidame sinna, noh?... Sa arvad, et mu elu mulle vastik ei ole? Eeh, Nataša! Ma tean... näen!... Ma lohutan ennast sellega, et teised varastavad veel rohkem kui mina, aga elavad au sees... ainult — see mind ei aita! See... pole see! Ma ei kahetse... südametunnistusse ma ei usu... Ainult tunnen üht: tarvis elada... teisiti! Paremini tarvis elada! Tarvis elada nii... et võiksin iseendast lugu pidada...
LUKA: Õige, kallis! Andku sulle issand... aidaku sind Kristus! Õige: inimene peab iseendast lugu pidama...
PEPEL: Lapsest saadik olen — varas... kõik rääkisid mulle alati: varas Vaska, varga poeg Vaska! Ahaa? Kui nõnda? Noh — siis sähke! Näe — olengi varas!... Saa aru: olen ehk kiusu pärast varas... selle pärast varas, et ühegi teise nimega pole keegi mind kunagi mõistnud kutsuda... Kutsu sina... Nataša, noh?
NATAŠA *(kurvalt)*: Ei tahaks nagu uskuda... enam mingisuguseid sõnu... Ja kuidagi rahutu olen täna... südant vaevab... nagu ootaksin midagi... Ilmaaegu sa hakkasid, Vassili, täna seda juttu ajama...
PEPEL: Millal siis? Ega ma esimest korda räägi...
NATAŠA: Ja mis ma sinuga lähen? Ma ju... mis armastusse puutub... sind väga ei armasta... Mõnikord — sa meeldid mulle... aga teinekord jälle — ei või sind silma otsas näha... Nähtavasti — ma sind ikka ei armasta... kes armastab, see ei näe armastatus midagi halba... aga mina — näen...
PEPEL: Küllap hakkad armastama — ära karda! Küll ma harjutan su enda külge... sa ainult nõustu! Enam kui aasta olen sind

[1] Hohholl — ukrainlase sõimunimi.

juba vaadanud... näen, oled vali piiga... hea... ustav inimene... olen sind väga armastama hakanud!...
NATAŠA: Nõnda. Mind hakkasid armastama, aga mu õega...
PEPEL *(kohmetudes)*: Noh, mis tema? Kas vähe on... niisuguseid...
LUKA: Pole midagi, tüdruk! Kui leiba pole, siis süüakse maltsa... kui, näe, leivakest pole...
PEPEL *(mornilt)*: Sa... halasta mu peale! Mu elu pole magus... hundi elu on — rõõmu vähe... Vajun nagu mülkasse... Haara kinni kust tahes... kõik — mäda... miski ei pea... Su õde... ma mõtlesin, et tema... pole see... Kui ta poleks... raha-ahne — ma oleksin tema pärast... olnud valmis kõigeks! Oleks ta ainult — tervelt minu päralt olnud... Noh, talle on muud vaja... tema tahab raha... ja vabadust... aga vabadust selleks, et liiderdada. Tema mind aidata ei saa... Sina aga oled nagu noor kuuseke: torgid küll, aga hoiad...
LUKA: Ütlen midagi: mine talle, tüdruk, mine! Ta pole laita poiss — ta on tubli! Ainult tuleta talle sagedamini meelde, et ta hea poiss on, et ta, tähendab, seda ei unustaks! Ta jääb sind uskuma... Sa ainult korda talle sagedamini: «Vasja, kuule, sa oled hea inimene... ära seda unusta!» Mõtle ise järele, kallis, kuhu sul mujale veel minna ongi? Õde on sul — kiskja elajas, tema mees — sellest ära räägigi: see vanamees on hullem kui hunt... ja kogu see elu siin... kuhu sul minna on! Aga poiss on — tugev...
NATAŠA: Minna pole kuhugi... ma tean... olen mõtelnud. Ainult näe... ei usu ma kedagi... Aga minna — pole küll kuhugi...
PEPEL: Üksainus tee... noh, sellele teele ma sind ei lase... Ennem tapan...
NATAŠA *(naeratades)*: Näe... pole ma veel su nainegi, aga juba tahad tappa.
PEPEL *(süleleb teda)*: Jäta, Nataša! Ükskõik!...
NATAŠA *(tema vastu liibudes)*: Noh,... ainult üht ma ütlen sulle, Vassili... vaat, nagu jumala ees kõnelen praegu! — nii kui sa mind esimest korda lööd... või kuidagi teisiti solvad... ma — endast ei hooli... kas poon enda ise üles või...
PEPEL: Kuivagu mu käsi, kui ma sinusse puutun!...
LUKA *(Natašale)*: Ei midagi, ära kahtle, kallis! Sa oled talle tarvilikum kui tema sulle...
VASSILISSA *(aknast)*: Noh, kosjakaubad koos! Üksmeel ja armastus!
NATAŠA: Tulid!... oh, issand! Nägid... ah, Vassili!
PEPEL: Mis sa kohkusid? Nüüd ei tohi sind keegi enam puudutada!

(Vassilissa ilmub väljaehituna aknale ja, seistes aknapiida juures, kuulab pealt.)

VASSILISSA: Ära karda, Natalja! Ta sind peksma ei hakka... Ta ei oska ei peksta ega armastada... mina tean!
LUKA *(poolvaljusti)*: Küll on eit... nagu mürgine rästik...
VASSILISSA: Ta on vapper rohkem sõnades...
KOSTÕLJOV *(tuleb lavale)*: Nataška! Mis sa siin teed, armuleivasööja? Peksad keelt? Kaebad oma sugulaste peale? Aga samovar pole üles pandud! Laud katmata!
NATAŠA *(ära minnes)*: Te tahtsite ju kirikusse minna...
KOSTÕLJOV: Pole sinu asi, mis meie tahtsime! Sina tee oma töö... mis sulle kästud!
PEPEL: Kõtt, vana! Ta pole enam su teenija... Natalja, ära mine... ära tee midagi!...
NATAŠA: Sa — ära kamanda... vara veel! *(Läheb ära.)*
PEPEL *(Kostõljovile)*: Aitab juba! Olete inimest küllalt mõnitanud... jätkub! Nüüd on ta — minu oma!
KOSTÕLJOV: Si-nu? Millal sa ostsid? Palju maksid?

(Vassilissa naerab laginal.)

LUKA: Vasja! Mine ära...
PEPEL: Vaadake ette... irvitajad! Kui äkki sellele nutt ei järgne!
VASSILISSA: Oi, kui hirmus! Oi, küll kardan!
LUKA: Vassili — mine ära! Näed ju — ta ässitab sind üles, õrritab vihale — mõistad?
PEPEL: Jah... ahaa! Valetab... valetad! Aga seda sa ei näe, mida tahad.
VASSILISSA: Ka seda mitte, mida ma ei taha, Vasja!
PEPEL *(ähvardab teda rusikaga)*: Eks näeme... (Läheb *minema.)*
VASSILISSA *(kaob aknalt)*: Küll ma sulle ehin pulmad!
KOSTÕLJOV *(tuleb Luka juurde)*: Mis on, vanataat?
LUKA: Ei midagi, vanataat!...
KOSTÕLJOV: Nii... Räägitakse, sa hakkavat ära minema?
LUKA: Oleks juba aeg...
KOSTÕLJOV: Kuhu?
LUKA: Kuhu jalad viivad...
KOSTÕLJOV: Tähendab, hulkuma... Sul nähtavasti pole mugav ühe koha peal elada?
LUKA: Lamava kivi alla — öeldakse — ei jookse isegi vesi...
KOSTÕLJOV: See on — kivi... Aga inimene peab elama ühel kohal... Ei kõlba, et inimesed elaksid nagu prussakad... Kuhu keegi tahab, sinna ka poeb... Inimene peab endale kindla koha määrama... mitte ilmaaegu maad mööda aelema...
LUKA: Aga kui mõni koht ongi — igal pool?
KOSTÕLJOV: Siis, tähendab, ta on hulgus... tarbetu inimene... On vaja, et inimesest oleks kasu, et ta töötaks...
LUKA: Tskae!
KOSTÕLJOV: Jah. Kuidas muidu? Mis on rändur või erak — üks erandlik inimene, teistele mitte sarnane... Kui ta on tõesti

erandlik, teab midagi... on midagi teada saanud seal niisugust... mida kellelgi vaja ei ole... võib olla, et ka tõtt seal... noh, iga tõde pole ka vajalik... jah! Ta hoidku see endale... ja olgu vait. Kui ta ikka tõepoolest on... erandlik... siis vaikigu! Või kõnelgu nii, et keegi sellest aru ei saa... Ja ärgu tahtku midagi, ärgu end millessegi segagu, ärgu ilmaaegu inimeste päid segi ajagu... Kuidas inimesed elavad — see pole tema asi... Ta peab elama vaga elu... peab elama metsas... koobastes... nägematult! Ja mitte kedagi segama, mitte kedagi hukka mõistma... vaid kõikide eest palvetama... kõigi maailma pattude pärast... minu, sinu... kõikide pattude pärast! Sellepärast ta maailma askeldustest põgenebki... et palvetada. Näed, kuidas... *(Paus.)* Aga sina, mis rändur või erak sina oled?... Passi sul pole... Korralikul inimesel peab olema pass... Kõigel paremal rahval on passid... jaa!...

LUKA: On rahvast, aga on — teisi — ka inimesi...

KOSTÕLJOV: Sa... ära targuta! Ära esita mõistatusi. Ma pole sust rumalam. Mis see tähendab — rahvast, inimesi?

LUKA: Ei ole siin mingit mõistatust. Ma räägin — on olemas külviks kõlbmatud maad... ja on viljakandvat... mida sa sellele ka ei külvaks — kõik võrsub... Nõnda on lugu...

KOSTÕLJOV: Noh? Ja mis sa sellega ütelda tahad?

LUKA: Vaat sina näiteks... Lausuks sulle kas või issand jumal ise: «Mihhailo! Ole inimene!»... Tühi vaev — mingit tolku sellest ei tuleks... nagu sa oled — nii ka jääd...

KOSTÕLJOV: Aa... aga — kas tead? — mu naise onu on — politseinik. Ja kui ma...

VASSILISSA *(tuleb lavale)*: Mihhaila Ivanõtš, tule teed jooma.

KOSTÕLJOV *(Lukale)*: Sina... vaat mis: käi õige minema! Korterist välja!...

VASSILISSA: Jah, kasi minema, vanamees!... Sul on liialt pikk keel... Ja kes teab... ehk oled mõni karanu...

KOSTÕLJOV: Et veel tänapäev su haisu siin enam ei oleks! Või muidu ma... vaata sa!

LUKA: Tahad onu kutsuda? Eks kutsu onu... Näe, püüdsin ära karanu kinni... Onu võib saada autasu... kopikat kolm...

BUBNOV *(aknast)*: Millega siin kaubeldakse? Mille eest kolm kopikat?

LUKA: Näe, mind ähvardavad maha müüa...

VASSILISSA *(mehele)*: Lähme...

BUBNOV: Kolme kopika eest? Noh, vaata ette, vanamees... Nad on valmis su ka kopika eest maha müüma.

KOSTÕLJOV *(Bubnovile)*: Jõllitad seal nagu kodukäija ahju alt! *(Läheb naisega minema.)*

VASSILISSA: Küll on maailmas ka palju kahtlast rahvast... ja igasuguseid sulisid!...

LUKA: Head isu teile!...

VASSILISSA *(pöördub ümber):* Pea keel hammaste taga... mädanenud tatikas! *(Kaob mehega nurga taha.)*
LUKA: Täna öösel — lähen ära...
BUBNOV: Ongi parem. Õigel ajal ära minna on alati parem...
LUKA: Õige jutt!...
BUBNOV: Mina tean. Ma ehk pääsesin selle tõttu sunnitööst, et taipasin õigel ajal ära minna.
LUKA: Tõesti või?
BUBNOV: Tõsi. Lugu oli nõnda: mu naine hakkas meistriga amelema. Meister, ütleme, oli tubli poiss... oskas väga osavasti koeri pesukarudeks ümber värvida... kasse kah — kängurunahaks... biisamrotiks ja muuks. Osav, tõbras. Nii siis — mu naine lõi temaga mesti... ja nii kõvasti olid nad teineteises kinni, et — vaata, kas mürgitavad mu ära või saadavad kuidagi teisiti teise ilma. Mina kukkusin naist peksma... aga meister mind. Ägedalt nüpeldas! Kord rebis mul poole habet eest ära ja lõi ribi katki. Noh, mina läksin siis ka marru... kord koputasin naisele isegi rauast arssinapuuga pähe... ja üldse — läks meil lahti igaveseks sõjaks! Näen siiski — ei tule sellest niimoodi midagi välja... nemad on minust üle! Siis tekkis mul mõte — naine õige vagaseks teha... kõva mõte oli! Kuid õigel ajal võtsin aru pähe — tulin tulema...
LUKA: Parem ongi! Tehku nad seal pealegi koertest pesukarusid edasi!...
BUBNOV: Ainult... töökoda oli naise nimel, ja nii ma jäingi — nagu näed! Ehk küll, tõtt öelda, oleksin töökoja niikuinii maha joonud... Põen, näed, joomatõbe...
LUKA: Joomatõbe? Aa!
BUBNOV: Ränka joomatõbe! Nii kui kukun purjutama — siis joon enda puha läbi, paljas nahk jääb selga... Ja siis veel — olen laisk. Mitte ei viitsi tööd teha!

(Sisse tulevad vaieldes Satin ja Näitleja.)

SATIN: Lora! Kuhugi sa ei lähe... see on kõik hullutus! Vanamees! Mis sa sellele tolvanile oled pähe ajanud?
NÄITLEJA: Valetad! Vanataat! Ütle talle, et ta — valetab! Mina — lähen. Ma täna — töötasin, pühkisin tänavat... aga viina — pole joonud. Ahaa! Siin nad on — kaks viieteistkümnekopikalist, aga mina olen kaine!
SATIN: Jaburdus ja muud midagi! Anna siia, ma joon ära... või — mängin maha...
NÄITLEJA: Käi metsa! See on teerahaks!
LUKA *(Satinile):* Miks sa püüad ta pead segi ajada?
SATIN: «Sa ütle mull', tark, lemmik jumalate, mis ootab mind ees minu elus?» Mängisin enda, vennas, purulagedaks. Veel pole kadunud kõik, taat, — leidub veel maailmas sulisid, kes on minust targemad!

LUKA: Oled lõbus, Kostjantin... meeldiv!
BUBNOV: Näitleja! Tule veidi siia!

(Näitleja läheb akna juurde ja laskub selle ette kükakile; ajab Bubnoviga tasakesi juttu.)

SATIN: Mina, vennas, olin noorelt — huvitav poiss! Mõnus on meelde tuletada!... Poiss kui ponks... tantsisin suurepäraselt, mängisin näitemängudes kaasa, armastasin inimestele nalja teha... uhke!
LUKA: Kuidas sa siis teelt nõnda kõrvale sattusid, ah?
SATIN: Kui uudishimulik sa oled, vanapapi! Kõike sul tarvis teada... aga — milleks?
LUKA: Tahan inimeste elust selgusele saada... aga kui sind vaatan — siis ei saa! Ise oled niisugune tore, Kostjantin... pole rumal... ja äkki...
SATIN: Türm, papi! Ma istusin neli aastat seitse kuud türmis... aga pärast türmi — polnud enam vedu!
LUKA: Oho-hoo! Mis eest sa siis istusid?
SATIN: Ühe lurjuse pärast... tapsin ägedast peast vihahoos lurjuse... Türmis õppisingi kaarte mängima...
LUKA: Ja tapsid — muidugi naisterahva pärast?
SATIN: Lihase õe pärast... Siiski — sa jäta mind rahule! Ma ei salli, kui mult järele päritakse... ja... kõik see oli ammu... õde on surnud... juba üheksa aastat... möödas... Tore inimeseke oli mu õde, vennas!...
LUKA: Sa kannad elu kergelt! Aga, näe, siin vähe aja eest... lukksepp — kus pani ulguma... a-a-i-ai!
SATIN: Kleštš?
LUKA: Tema neh. Karjub, et tööd ei ole... midagi ei ole!
SATIN: Küllap harjub... Mis ma küll peaksin tegema hakkama?
LUKA *(tasa):* Näe! Tuleb...

(Kleštš tuleb — aeglaselt, pea sügavasti rinnal.)

SATIN: Hei, leskmees! Miks su nospel nii longu on vajunud? Mis plaani sa haud?
KLEŠTŠ: Mõtlen... mis teha? Tööriista — pole... matused panid kõik nahka!
SATIN: Ma annan sulle nõu: ära tee midagi! Lihtsalt — koorma maad...
KLEŠTŠ: Ah... ära räägi... Mul on ikka veel raas häbi inimeste ees...
SATIN: Jäta! Inimesed ju ei häbene, et sina pead elama hullemini kui koer. Mõtle — sina jätad töötamise, mina jätan töötamise... veel sajad... tuhanded, kõik! — mõistad? kõik jätavad töötamise! Keegi ei taha enam midagi teha — mis siis saab?
KLEŠTŠ: Kõngevad kõik nälga...
LUKA *(Satinile):* Niisuguste juttudega kõlbaks sul «kargajate»

juurde minna... On niisugused inimesed, kutsutakse «kargajateks»...

SATIN: Ma tean... nad pole — lollid, papi!
(Kostõljovide aknast kostab Nataša karjatus: «Mis eest? Pidage... mispä-ärast?»)

LUKA *(rahutult):* Nataša? Tema karjub? Aa? Heldus küll...

(Kostõljovide korteris müra, askeldamine, purunevate lauanõude klirin ja Kostõljovi kiunuv kisa: «Aah... sa ketser... sandinahk...»)

VASSILISSA: Pea... oota... Ma talle... att... att...
NATAŠA: Peksavad! Tapavad...
SATIN *(karjub aknasse):* Hei, teie seal!
LUKA *(sekeldades):* Vassilit kui... kutsuks Vasja siia... ah, issand! Vennad... poisid...
NÄITLEJA *(jookseb minema):* Oot ma... kutsun ta kohe...
BUBNOV: On aga tihti teda peksma hakanud...
SATIN: Lähme, vanamees... oleme tunnistajaiks!
LUKA *(läheb Satinile järele):* Mis tunnistaja mina olen! Kus sa sellega... Kui saaks kiiremini Vassilit...
NATAŠA: Õde... õekene... Va-a-a...
BUBNOV: Suu topiti kinni... lähen vaatama...

(Lärm Kostõljovide korteris vaibub, kandudes nähtavasti toast eeskotta. Kostab vanamehe kisa: «Seisa!» *Paugatab valjusti uks, ja see heli raiub kära nagu kirvega pooleks. Laval jääb vaikseks. On õhtune videvik.)*

KLESTŠ *(istub osavõtmatult reel, hõõrub tugevasti käsi; hakkab siis midagi pomisema — algul ebaselgelt, siis selgemini):* Kuidas siis?... Tarvis elada... *(Valjusti.)* Kodukotust on tarvis... noh?... Pole kodukotust... pole midagi! Inimene on üksi... üksi, täiesti... Abi pole... *(Läheb aeglaselt, kössis minema. Mõned sekundid pahaendelist vaikust. Siis tärkab kuskil koridoris tume müra, häälte kaos. See kasvab, läheneb. Kostavad üksikud hääled.)*
VASSILISSA: Mina olen ta õde! Lase...
KOSTÕLJOV: Mis õigus sul on?
VASSILISSA: Sunnitööline...
SATIN: Kutsu Vaska siia... kiiremini, Lott — viruta talle!

(Politseivile.)

TATARLANE *(jookseb lavale; ta parem käsi on sidemes):* Misuke niisuke seadus on — päeval tappa?
KÕVER LOTT *(tema järel Medvedev):* Aga ma andsin talle siraka!
MEDVEDEV: Sina — kuidas sa tohid kakelda?
TATARLANE: Aga sina? Misuke on sinu kohus?
MEDVEDEV *(ajab laadijat taga):* Seisa! Anna vile tagasi...

KOSTÕLJOV *(tuleb joostes lavale):* Abram! Püüa kinni... Võta! Ära tappis...

(Nurga tagant väljuvad Kvašnja ja Nastja — nad talutavad käe alt Natašat, kelle välimus on korratuses. Satin liigub tagurpidi nende järel, tõrjudes eemale Vassilissat, kes vehib kätega ja püüab õde lüüa. Vassilissa kõrval kargleb nagu pöörane Aljoška, vilistab talle kõrvu, karjub, ulub. Ilmuvad veel mõned närudes kujud — mehed ja naised.)

SATIN *(Vassilissale):* Kuhu sa tikud? Neetud öökull...
VASSILISSA: Käi eest, sunnitööline! Maksku kas või mu elu, aga — puruks rebin...
KVAŠNJA *(juhib Natašat kõrvale):* Noh, noh, Karpovna, aitab juba... häbene! Mis sa märatsed?
MEDVEDEV *(haarab Satinist kinni):* Ahaa... kätte sain!
SATIN: Lott! Vala neile!... Vaska... Vaska...
(Kõik vajuvad tulemüüri juures läbikäigu ees ühte salka. Nataša viiakse paremale ära ja pannakse seal lauavirnale istuma.)
PEPEL *(sööstab läbikäigust välja, lükkab kaklejad vaikides tugevate käeliigutustega laiali):* Kus on Natalja? Sina...
KOSTÕLJOV *(peites end nurga taha):* Abram! Võta Vaska kinni... vennikesed — aidake siduda Vaskat! Varast... röövlit...
PEPEL: Ah sina... vana patuorikas! *(Lööb vanameest täiest jõust. Kostõljov kukub maha nõnda, et nurga tagant jääb paistma ainult ülemine osa ta kehast. Pepel tormab Nataša juurde.)*
VASSILISSA: Pekske Vaskat! Paikesed... pekske varast!
MEDVEDEV *(karjub Satinile):* Ei või... siin on — perekonna asi! Nemad on sugulased... aga kes sina oled?
PEPEL: Mis... millega ta sind? Noaga?
KVAŠNJA: Vaata kus elajad! Kõrvetasid tüdrukul jalad keeva veega ära...
NASTJA: Lükkasid samovari ümber...
TATARLANE: Ehk — kogemata... tarvis teada kindlast... ilmaaegu ei maksa rääkida...
NATAŠA *(peaaegu minestunult):* Vassili... võta mind... varja mind...
VASSILISSA: Heldene aeg! Vaadake, vaadake nüüd! Surnud! Ära tapsid...

(Kõik kogunevad läbikäigu juurde Kostõljovi ümber salka. Salgast väljub Bubnov, läheneb Vassilile.)

BUBNOV *(tasa):* Vaska! Vanamees, näh... on seda... valmis!
PEPEL *(vahib talle otsa, nagu ei mõistaks teda):* Mine... kutsu... tarvis haiglasse... küll ma õiendan siin nendega!
BUBNOV: Ma räägin, et — keegi on vanamehe vagaseks koksanud...
(Kära laval kustub nagu lõkketuli, millele vett peale valatakse. Kostavad üksikud poolvaljud hüüatused: «Kas tõesti?» — «Vaat

sulle säh!» — «No-o?» — «Läki minema, vennas!» — «Ah, kurat!» — «Hoia end nüüd!» — «Kaome, enne kui politsei tuleb!» *(Salk hõreneb. Hakatakse lahkuma. Bubnov, Tatarlane, Nastja ja Kvašnja tõttavad Kostõljovi laiba juurde.)*

VASSILISSA *(tõuseb maast, kisendab võidurõõmsa häälega):* Ära tapsid! Minu mehe... vaat kes tappis! Vaska tappis! Ma nägin! Paikesed — ma nägin! Mis — Vasja? Politsei!

PEPEL *(tuleb Nataša juurest ära):* Lase... ma lähen! *(Vaatab vanameest; Vassilissale.)* Noh? oled rõõmus? *(Puudutab laipa jalaga.)* Ära kõnges... vana koer! Läks nii, nagu sa tahtsid... Aa... kui lööksin õige sinu ka maha? *(Sööstab talle kallale. Satin ja Kõver Lott haaravad temast kärmesti kinni. Vassilissa kaob läbikäiku.)*

SATIN: Võta aru pähe!

KÕVER LOTT: Ptruu! Mis sa perutad?

VASSILISSA *(tuleb jälle nähtavale):* Noh, Vasja, kallis sõber! Saatuse eest ei pääse... Politsei! Abram... vilista!

MEDVEDEV: Rebisid mul vile käest ära, saadanad...

ALJOŠKA: Näe, siin ta on! *(Vilistab. Medvedev ajab teda taga.)*

SATIN *(viib Pepeli Nataša juurde):* Vaska — ära pelga! Mõrv kakluses on tühine asi! See ei lähe kalliks maksma...

VASSILISSA: Hoidke Vaska kinni! Tema tappis... ma nägin!

SATIN: Mina virutasin vanamehele ka korda kolm... Paljuke talle vaja oligi!... Kutsu mind tunnistajaks, Vaska...

PEPEL: Mul... pole vaja ennast õigeks pesta... Mul on tarvis Vassilissa sisse vedada... ja vean ka! Tema tahtis seda... Tema õhutas mind meest tapma... käis peale!...

NATAŠA *(äkki valjusti):* Ahaa... sain aru! Ah nii, Vassili?! Head inimesed! Nad tegid seda ühel nõul! Minu õde ja — tema... ühel nõul! Nad on selle kõik ette valmis plaanitsenud! Nii, Vassili?... Sina... selleks sa ennist rääkisidki minuga... et õde kõik kuuleks? Head inimesed! Õde on tema armuke... te teate... seda teavad kõik... nad on ühes mestis! Õde oligi... kes talle pähe rääkis, et ta mehe surnuks lööks... mees oli neile tülinaks... ja mina olin ka tülinaks... Näe — tegid mu nüüd vigaseks...

PEPEL: Natalja! Mis juttu sa ajad?

SATIN: Vaat kus... kurat!

VASSILISSA: Valetad! Tüdruk valetab... mina... tema, Vaska, on mõrtsukas!

NATAŠA: Nad on ühes mestis! Olge te neetud! Teie mõlemad...

SATIN: Noh, on aga tükk! ... Pea vastu, Vassili! Veavad su laukasse.

KÕVER LOTT: Võimatu mõista!... Ah sind... küll on lood!

PEPEL: Natalja! Kas sa... tõesti? Kas tõega usud, et mina... temaga...

SATIN: Jumala eest, Nataša, sa... mõtle ise järele!

VASSILISSA *(vahekäigus):* Tapsid mu mehe ära... teie kõrge-

ausus... Vaska Pepel, varas... tema tappis... härra pristav! Ma nägin... kõik nägid...
NATAŠA *(viskleb peaaegu meelemärkusetult):* Head inimesed... minu õde ja Vaska tapsid! Politsei — kuula... vaat see, minu õde, õpetas... rääkis kokku... oma armukesega... vaat selle, neetuga! — nemad tapsid! Võtke nad kinni... mõistke kohut... Pange ka mind... türmi! Jumala pärast... pange mind türmi!...

Eesriie.

NELJAS VAATUS.

Esimese vaatuse lavaseadeldis. Kuid Pepeli kambrit pole enam, vaheseinad on maha lõhutud. Kohal, kus istus Klešš, pole alasit. Nurgas, kus oli Pepeli kamber, lamab TATARLANE, vähkreb aegajalt ja oigab. Laua taga istub KLEŠŠ; ta parandab lõõtspilli, proovides vahel selle sõrmiseid. Laua teises otsas istuvad SATIN, PARUN ja NASTJA. Nende ees on pudel viina, kolm pudelit õlut, käntsakas musta leiba. Ahjul kobistab ja kõhib NÄITLEJA. On öö. Lava on valgustatud keset lauda asetsevast lambist. Väljas on tuuline.

KLEŠŠ: J-jah... selle segaduse sees ta siis kaduski...
PARUN: Kadus politsei eest... ainagu suits tule palge eest...
SATIN: Nendagu patused kaovad vagade palge eest!...
NASTJA: Ta oli hea vanataat!... Aga teie... pole inimesed... olete — rooste!
PARUN *(joob):* Teie terviseks, leedi!
SATIN: Huvitav taadikrõhv... jah! Näe, Nastjake on temasse lausa armunud...
NASTJA: Jah olen... ja olengi armunud! Just! Tema — nägi kõik... mõistis kõik...
SATIN *(naerdes):* Ja üldse... oli paljudele... nagu nämm hambutuile...
PARUN *(naerdes):* Nagu plaaster paisele...
KLEŠŠ: Temal oli... haletsevat südant... teil, näe... pole haletsust...
SATIN: Mis kasu sul sellest on, kui ma sind haletseksin?...
KLEŠŠ: Sina — võid... mitte just et haletseda... sa oskad mitte solvata...
TATARLANE *(ajab enda naril istuli ja kiigutab oma haiget kätt nagu sülelast):* Vanamees oli hea... tal oli seadus hinges... Kellel on seadus hinges — on hea! Kellel seadus kadunud — läbi omadega!...
PARUN: Missugune seadus, vürst?
TATARLANE: Niisuke... Igasugune... Tead, misuke...
PARUN: Edasi!
TATARLANE: Ära tee inimesele kurja — vaat niisugune seadus on!

SATIN: Seda kutsutakse «Kriminaal- ja paranduskaristuste seaduste koguks»...
PARUN: Või ka — «Rahukohtunike poolt pealepandavate karistuste määrustikuks»...
TATARLANE: Koraaniks kutsutakse... teie koraan peab olema seadus... Hing — peab olema koraan... jah!
KLESTS *(lõõtspilli proovides)*: Susiseb, kurat! Aga vürst räägib õigust... tarvis elada — seadust mööda... evangeeliumi järgi...
SATIN: Ela...
PARUN: Eks proovi...
TATARLANE: Muhamed andis koraani, ütles: «Vaat — seadus! Tee, nagu siin kirjutatud!» Pärast tuleb aeg, — kus koraanist on vähe... aeg annab oma uus seadus... Iga aeg annab oma seadus...
SATIN: Noh jah... tuli aeg ja andis «Karistusseadustiku»... Kõva seaduse... peab kaua vastu!
NASTJA *(lööb klaasiga vastu lauda)*: Ja miks... milleks ma siin elan... teiega? Lähen ära... lähen kuhugi... maailma otsa!
PARUN: Ilma kingadeta, leedi?
NASTJA: Alasti! Neljakäpukil rooman!
PARUN: Oleks väga ilus pilt, leedi... kui neljakäpukil...
NASTJA: Näe, ja roomangi! Ainult et ma enam su lõusta ei näeks... Ah, kõik on mulle vastikuks läinud! Kogu elu... kõik inimesed!...
SATIN: Kui lähed — siis võta Näitleja kaasa... ta valmistub sinnasamasse... olevat teada saanud, et haigla organonide jaoks asuvat kõigest poole versta kaugusel maailma otsast...
NÄITLEJA *(pistab pea ahjult esile)*: Orga-nis-mi-de jaoks, loll!
SATIN: Organonide jaoks, mis on alkoholist mürgitatud...
NÄITLEJA: Jah! Ta — läheb ära! Ta läheb ära siit... küll näete!
PARUN: Kes — tema, sir?
NÄITLEJA: Mina!
PARUN: *Merci,* sa jumalanna teener... mis ta nimi nüüd oligi? Draama, tragöödia jumalanna... kuidas teda kutsuti?
NÄITLEJA: Muusa, tobu! Mitte jumalanna, vaid — muusa!
SATIN: Lahhesis... Hera... Afrodite... Atropos[1]... kurat neid mäletab! Aga puha tolle vanamehe tegu... ajas Näitlejale kärbsed pähe... mõistad, Parun?
PARUN: Vanamees oli loll...
NÄITLEJA: Juhmid! Metslased! Mel-po-me-ne[2]! Südametud inimesed! Küll te näete — ta läheb ära! «Te õgige end laiaks, sünged ajud»... Béranger' luuletus... jah! Tema — leiab endale koha... kus pole... pole...
PARUN: Pole mitte midagi, sir?

[1] Lahhesis ja Atropos — saatusejumalannad vanade kreeklaste usulistes näidendites. Hera — jumalate valitsejanna, Zeusi abikaasa.
[2] Melpomene — vana-kreeka mütoloogias muusa, tragöödia kaitsja.

NÄITLEJA: Jah! Mitte midagi! «Auk sees... mulle hauaks jäeti... suren, vilets ja väeti!» Misjaoks te elate? Milleks?
PARUN: Kuule sina! Kean ehk geenius ja liiderlikkus![1] Ära lõuga!
NÄITLEJA: Valetad! Nüüd alles hakkan lõugama!
NASTJA *(tõstab pea laualt, vehib kätega):* Karju! Las kuulavad!
PARUN: Mis mõte sellel on, leedi?
SATIN: Jäta nad, Parun! Käigu kuradile... Las karjuvad... las jooksevad peaga vastu müüri... las jooksevad! Mõte sellel ju on!... Ära sega inimest, nagu ütles vanamees... Tema'p see, vana kaljapära, ajaski meil elanikud käärima...
KLEŠTŠ: Meelitas neid kuhugi... aga teed ei ütelnud ühti...
PARUN: Vanamees oli šarlatan...
NASTJA: Valetad! Ise oled šarlatan!
PARUN: Kõtt, leedi!
KLEŠTŠ: Tõtt ta... ei armastanud, see vanamees. Väga seisis tõe vastu... nii ongi vaja! Õige, — mis tõtt siin veel? Ilma tematagi — pole, — midagi hingata... Näe vürst... muljus endal käe töö juures ära... nüüd tuleb käsi maha lõigata... säh sulle tõde!
SATIN (lööb *rusikaga vastu lauda):* Vait! Te olete kõik — lojused! Puupead... vaikige vanamehest! *(Rahulikumalt.)* Sina, Parun, oled veel kõige hullem!... Sa ei saa millestki aru... ja valetad! Vanamees — polnud šarlatan. Mis on tõde? Inimene — vaat see on tõde! Tema mõistis seda... teie — mitte! Teie olete tuimad nagu telliskivid... Mina saan vanamehest aru... jah! Ta valetas... kuid — kaastundest teie vastu, kurat teid võtaks! On palju inimesi, kes valetavad kaastundest ligimese vastu... ma — tean! olen lugenud! Ilusalt, hingestatult, ahvatlevalt valetavad. On olemas lohutavat valet, lepitavat valet... Vale võib õigustada seda raskust, mis muljus puruks töömehe käe... ja võib süüdistada nälgasurijaid... mina — tunnen valet! Kes on hingelt nõrgad... ja kes elavad võõraist mahladest — neile on vale vajalik... ühtesid ta toetab, teised varjavad end temaga... Milleks aga vale sellele, kes on ise enda isand... kes on sõltumatu ega õgi võõrast vara? Vale on orjade ja peremeeste usutunnistus... Tõde — on vaba inimese jumal!
PARUN: Braavo! Toredasti öeldud! Olen nõus! Sa kõneled... nagu korralik inimene!
SATIN: Miks ei või sulid mõnikord kõnelda hästi, kui korralikud inimesed... räägivad nagu sulid? Jah... ma olen palju unustanud, kuid — üht-teist veel tean! Vanamees? Ta oli — tark!... Ta mõjus minusse nagu hape vanasse roostetanud rahasse... Joome tema terviseks! Vala sisse...

(Nastja valab klaasi täis ja annab Satinile kätte.)

---

[1] «Kean ehk geenius ja liiderlikkus» — prantsuse kirjaniku D u m a s'-isa (1802—1870) näidend, mille peakangelaseks on tuntud inglise näitleja Kean.

SATIN *(muiates):* Vanamees elab iseenda arukusest... ta vaatab kõigele omaenda silmadega. Kord ma küsisin temalt: «Taat, milleks inimesed elavad?»... *(Püüab kõnelda Luka häälega ja matkib tema käitumist.)* «Aga — parema jaoks elavad inimesed, kullakene! Vaat, ütleme, elavad puusepad, ja puha — rämps rahvas... Ja vaat, neist sünnib puusepp... niisugune puusepp, kelle sarnast maailmas veel pole nähtud; kõigist on ta üle ja pole talle puuseppade seas võrdset. Kogu puusepa-asjandusele annab ta oma näo... ja viib asja korrapealt kakskümmend aastat edasi... Nõnda ka kõik teised... lukksepad... kingsepad seal ja teised tööinimesed... ka talupojad kõik... ja isegi härrased — kõik elavad parema jaoks! Igaüks mõtleb, et elab enda jaoks, aga tuleb välja, et parema jaoks! Kas või sada aastat... või veel enam elavad parema inimese jaoks!»

(Nastja vahib üksisilmi Satinile näkku. Kleštš lakkab töötamast lõõtspilli kallal ja kuulab ka pealt. Parun, pea sügaval kummargil, peksab sõrmedega tasa vastu lauda. Näitleja upitab end ahjult ja püüab ettevaatlikult narile laskuda.)

SATIN: «Kõik, paikene, kõik, nagu on, elavad parema jaoks! Seepärast tulebki igast inimesest lugu pidada... pole ju meile teada, kes ta niisugune on, milleks sündis ja mis ta teha võib... võibolla sündis ta meile õnneks... suureks kasuks meile? Eriti aga lapsi tuleb austada... lapsukesi! Lapsukestele on vaja avarust! Ärge takistage lapsukestel elada... Pidage lastest lugu!»

(Paus.)

PARUN *(mõtlikult):* Mm-jaa... parema jaoks? See... tuletab meelde meie perekonda... Vana suguvõsa... Katariina ajast pärit... aadlikud... sõjamehed!... tulnukad Prantsusmaalt... Teenisid, tõusid ikka kõrgemale... Nikolai I ajal seisis mu vanaisa, Gustave Débil... kõrgel kohal... rikkus... sajad pärisorjad... hobused... kokad...
NASTJA: Valetad! Pole seda olnud!
PARUN *(hüppab püsti):* Mi-is? N-noh... edasi?!
NASTJA: Pole seda olnud!
PARUN *(karjub):* Maja Moskvas! Maja Peterburis! Tõllad... tõllad vappidega!

(Kleštš võtab lõõtspilli, tõuseb ja läheb kõrvale, kust jälgib stseeni.)

NASTJA: Pole olnud!
PARUN: Kõtt! Ma ütlen... kümned teenrid!...
NASTJA *(naudinguga):* P-pole olnud!
PARUN: Ma löön su maha!
NASTJA *(valmistub pakku jooksma):* Polnud tõldasid!
SATIN: Jäta, Nastjake! Ära teda vihasta...

PARUN: Oota... sa, näru! Minu vanaisa...
NASTJA: Polnud vanaisa! Mitte midagi ei olnud!
(Satin naerab valjusti.)
PARUN *(vihast väsinuna istub pingile):* Satin, ütle talle... lirvale... sina — naerad ka? Sa... ka ei usu? *(Kisendab meeleheitel, pekstes rusikatega vastu lauda.)* Oli, kurat võtaks teid!
NASTJA *(võiduröömsalt):* Ahah, ulguma pistis? Sai aru, mida tunneb inimene, kui teda ei usuta?
KLEŠTŠ *(tuleb laua juurde tagasi):* Ma mõtlesin, et läheb löömaks...
TATARLANE: A-ah, rumalad inimesed! Väga paha!
PARUN: Ma... ei või lubada ennast mõnitada. Mul on — tõendid... dokumendid, saatan!
SATIN: Viska nad metsa! Ja unusta need vanaisa tõllad... mineviku tõllas ei sõida kuhugi...
PARUN: Kuidas ta siiski julgeb!
NASTJA: Ü-ütelge! Kuidas julgen!
SATIN: Näed, julgeb! Mille poolest ta sinust halvem on? Ehk küll temal minevikus kindlasti polnud mitte üksi tõldu ja — vanaisa, vaid isegi isa ega ema...
PARUN *(rahustudes):* Kurat sind võtaks... sa... oskad rahulikult arutada... Aga mul... nähtavasti pole iseloomu...
SATIN: Soeta endale. Kasulik asi... *(Paus.)* Nastja! Kas haiglas käid?
NASTJA: Milleks seal?
SATIN: Natašat vaatamas.
NASTJA: Kus tuli meelde! Ta on ammu väljas... läks ja kadus! Pole teda enam kuskil...
SATIN: Tähendab — läbi...
KLEŠTŠ: Huvitav, kumb kumma kõvemini sisse veab? Kas Vaska Vassilissa või Vassilissa Vaska?
NASTJA: Vassilissa rabeleb enda välja! Ta on kaval! Aga Vaska saadetakse sunnitööle...
SATIN: Mõrva eest kakluses on ainult türm...
NASTJA: Kahju. Parem juba sunnitööle... Kõiki teid... sunnitööle... pühkida nagu rämpsu... kuhugi auku!
SATIN *(imestunult):* Mis sa? Kas hulluks oled läinud või?
PARUN: Vaat, ma annan talle vastu kõrvu... häbematuste eest!
NASTJA: Eks katsu! Puutu ainult!
PARUN: Ma — katsun!
SATIN: Jäta! Ära puutu... ära solva inimest! Mul ei lähe peast... see vanamees! *(Naerab valjusti.)* Ära solva inimest!... Aga kui mind kord on solvatud, ja — kogu eluajaks korraga! Kuidas siis? Kas andestada? Mitte midagi. Mitte kellelegi...
PARUN *(Nastjale):* Sa pea meeles, et ma pole sulle paariline! Oled... rämps!
NASTJA: Oh sa õnnetu! Sa ju... minust elad, nagu uss õunast!
(Meeste ühine naerupahvak.)

KLEŠTS: Ai... lolli! Õunakene!
PARUN: Ei saa... isegi vihastada... ta on idioot!
NASTJA: Naerate? Vale puha! Teil — pole naljakas!
NÄITLEJA *(süngelt)*: Viruta neile!
NASTJA: Kui ma... saaksin! Ma teeksin teiega... *(võtab laualt tassi ja viskab põrandale)* vaat nõnda!
TATARLANE: Miks nõud lõhud! E-e... totakas!...
PARUN *(tõuseb püsti)*: Ei, ma nüüd otsekohe... õpetan talle kombeid!
NASTJA *(jookseb ära)*: Võtaks teid kurat!
SATIN *(hõikab talle järele)*: Hei! Aitab juba! Keda sa hirmutad? Milles lõpuks asi seisab?
NASTJA: Hundid! Et te kärvaksite! Hundid!
NÄITLEJA *(süngelt)*: Aamen!
TATARLANE: U-u! Tige eit — see vene eit! Jultunud... liiga käest ära! Tatarlanna — ei! Tatarlanna — seadust tunneb!
KLEŠTS: Talle tuleks naha peale anda...
PARUN: L-lurjus niisugune!
KLEŠTS *(proovib lõõtspilli)*: Valmis! Aga tema peremeest — pole ikka... Poiss kui säde...
SATIN: Joo nüüd selle peale!
KLEŠTS: Aitäh! Ja aeg oleks juba küljele kah...
SATIN: Kas hakkad meiega harjuma?
KLEŠTS *(joonud, läheb nurka nariide juurde)*: Pole viga... Igal pool inimesed... Esiteks — ei näe seda... pärast — vaatad, tuleb välja, inimesed puha... pole viga!

(Tatarlane laotab midagi narile laiali, laskub põlvili ja palvetab.)

PARUN *(osutab Satinile tatarlast)*: Vahi!
SATIN: Jäta. Ta on tubli poiss... ära sega! *(Naerab valjusti.)* Ma olen täna hea... kurat teab, miks!...
PARUN: Kui sa enda vinti võtad, siis sa oled alati hea... Ja tark...
SATIN: Kui ma purjus olen... siis meeldib mulle kõik... N-jaa... Ta — palvetab? Ilus! Inimene võib uskuda ja mitte uskuda... see on tema asi! Inimene on vaba... ta maksab kõige eest ise: usu ja uskumatuse, armastuse ja mõistuse eest. Inimene maksab kõige eest ise ja sellepärast on ta — vaba!... Inimene — see on tõde! Mis on inimene?... See pole sina, mina ega nemad... ei! Vaid see on sina, mina, nemad, vanamees, Napoleon, Muhamed... kõik koos! *(Tõmbab sõrmega õhus inimese piirjooned.)* Mõistad? See on — määratud! Selles on kõik algused ja lõpud... Kõik on inimeses, kõik on inimese jaoks! On olemas ainult inimene, kõik muu aga on tema käte ja aju töö! Ini-mene! See on — suurepärane! See kõlab — uhkelt! Inimene! Inimest peab austama! Mitte haletsema... mitte haletsemisega alandama... austama peab! Joome inimese terviseks, Parun. *(Tõuseb püsti.)* Hea on tunda end inimesena! Olen ares-

tant, mõrvar, võltsmängija — nojah! Kui ma tänaval lähen, vaatavad inimesed mulle otsa nagu sulile... tõmbuvad kõrvale, vaatavad veel tagasigi... ja ütlevad mulle tihti: «Lurjus! Šarlatan! Tee tööd!» Töötada? Milleks? Et kõht täis oleks? *(Naerab valjusti.)* Olen alati põlanud inimesi, kes väga selle eest muretsevad, et neil kõht täis oleks. Asi ei seisa selles, Parun! Mitte selles! Inimene on kõrgem! Inimene on kõrgem kui täis kõht!

PARUN *(vangutab pead)*: Sa — arutad... See on hea..., see vist soojendab südant... Minul — pole seda... ma — ei oska! *(Vaatab selja taha, siis tasakesi, ettevaatlikult.)* Ma, vennas, vahel... kardan. Mõistad? Olen arg... Sest et — mis siis edasi tuleb?

SATIN *(käib edasi-tagasi)*: Tühja kah! Keda peaks inimene kartma?

PARUN: Tead... sealt peale, kus ma ennast mäletama hakkasin... seisab mul kolus mingi udu. Ma pole kunagi ega millestki aru saanud. Mul on... kuidagi ebamugav... mulle näib, nagu oleksin ma eluaeg ennast ainult ümber rõivastanud... aga milleks? Ei saa aru! Õppisin, — kandsin aadli-instituudi mundrit... aga mida õppisin? Ei mäleta... Abiellusin, — panin selga fraki, siis öökuue... naise sain aga nurjatu, ja — milleks? Ei mõista... Lasksin läbi kõik, mis mul oli — kandsin mingisugust halli pintsakut ja punakas-pruune pükse... aga kuidas ma laostusin? Ei märganudki... Teenisin kroonupalatis... munder, tärniga müts... raiskasin kroonu raha, — topiti mulle selga vangikuub... pärast — näe, pugesin sellesse... Ja kõik... nagu unes... ah? Kas pole naljakas...

SATIN: Mitte eriti... pigem — rumal...

PARUN: Jah... ma mõtlen ise ka, et rumal... Aga millegi jaoks olen ma ometi sündinud... ah?

SATIN *(naerab)*: Väga võimalik... Inimene sünnib parema jaoks! *(Noogutab pead.)* Nii... kena!

PARUN: See... Nastka!... Jooksis minema... ei tea, kuhu? Lähen, vaatan... kus ta on? Ikkagi... ta... *(Väljub. Paus.)*

NÄITLEJA: Tatarlane! *(Paus.)* Vürst!

(Tatarlane pöörab pead.)

NÄITLEJA: Palveta... minu eest...

TATARLANE: Mis?

NÄITLEJA *(tasemini)*: Palveta... mu eest!...

TATARLANE *(vaikib veidi aega)*: Palveta ise...

NÄITLEJA *(ronib kärmesti ahjult alla, tuleb laua juurde, valab väriseva käega viina, joob ja tõttab peaaegu joostes eeskotta)*: Ta lahkus!

SATIN: Hei sina, sikambr! Kuhu nüüd? *(Vilistab. Sisse tulevad — Medvedev naisterahva vattjakis ja Bubnov; mõlemad on vintis, kuid mitte väga. Bubnovil on ühes käes kimp kringleid, teises — mõned särjekalad, kaenla all — pudel viina, pintsaku taskus — teine pudel.)*

MEDVEDEV: Kaamel — see on umbes... eesli moodi! Ainult ilma kõrvadeta...

BUBNOV: Jäta! Sa ise oled eesli moodi.

MEDVEDEV: Kõrvu pole kaamelil ollagi... ta kuuleb — sõõrmetega...

BUBNOV *(Satinile)*: Sõber! Otsisin sind taga mööda kõiki kõrtsetrahtereid! Võta pudel ära, mul on kõik käed kinni!

SATIN: Sa pane kringlid lauale, siis saab üks käsi vabaks...

BUBNOV: Õige! Ah, sina... Putkasoojendaja, kas kuulsid! Näe, kui tark ta on, aa?

MEDVEDEV: Sulid on kõik targad... ma tean! Nemad ei saa ilma mõistuseta läbi. Hea inimene on ka lollina hea, aga pahal peab tingimata olema nuppu. Kuid kaameli suhtes sa eksid... ta on sõiduloom... sarvi tal ei ole... ja hambaid pole kah.

BUBNOV: Kus on rahvas? Miks siin inimesi ei ole? Hei, ronige välja... mina — kostitan! Kes seal nurgas on?

SATIN: Kas varsti oled enda paljaks joonud? Tohman!

BUBNOV: Varsti! Seekord on kapital — üsna napp... Lott! Kus on Lott?

KLEŠTŠ *(tuleb laua juurde)*: Teda pole...

BUBNOV: U-u-rrr! Karjamuri! Brluu, brluu, brluu! Kalkun! Ära haugu, ära urise! Joo, prassi, ära noruta... Mina kostitan kõiki! Ma, vennas, armastan kostitada! Oleksin ma rikas... siis avaksin maksuta trahteri! Jumala eest! Muusikaga, ja et oleks lauljate koor... Astu sisse, joo, söö, kuula laulu... lahuta südant! Oled vaene inimene... marss — minu maksuta trahterisse! Satin! Ma oleksin sulle... kohe... võta pool kõigest mu kapitalist! Vaat kuidas!

SATIN: Sa parem anna mulle praegu kõik...

BUBNOV: Kogu kapital? Kohe? Säh! Vaat — rubla... näe veel kahekümne-kopikaline... viiekopikalised... kahelised... kõik...

SATIN: Noh hüva! Minu käes on nad õiges kohas... Ma panen nad mängu...

MEDVEDEV: Olen tunnistajaks... raha hoiule antud... kui palju?

BUBNOV: Sina? Sa oled kaamel... Meil pole tunnistajaid tarvis...

ALJOŠKA *(tuleb sisse palja jalu)*: Vennikesed! Mu jalad said märjaks!

BUBNOV: Tule, kasta kurk ka märjaks... Muud midagi... Sa oled kena poiss... laulad ja mängid... see on väga hea! Aga juua ei maksa! See, vennas, on kahjulik... juua on kahjulik!...

ALJOŠKA: Seda on sinust näha! Sina — ainult purjus peaga oledki inimese sarnane... Kleštš! Kas lõõtspill on parandatud? *(Joob ja kepsutab tantsu.)*

E-eh, et mu nägu pole
mitte väga kole,
siis vaderike
mind ehk armastab!

Keha on kangeks jäänud, vennikesed! Kü-ülm!
MEDVEDEV: Mm... aga kui küsida: kes see vaderike on?
BUBNOV: Käi seenele! Sa, vennas, ole nüüd — tu-tuu! Sa pole enam linnavaht... lõpp! Ei linnavaht ega onu...
ALJOŠKA: Vaid lihtsalt — mammi mees!
BUBNOV: Su üks õetütar istub türmis ja teine — kärvab...
MEDVEDEV *(uhkelt)*: Valetad! Ei kärva: ta on mul teadmata kadunud!

(Satin naerab laginal.)

BUBNOV: Teeb üks välja, vennas! Inimene ilma õetütardeta — pole onu!
ALJOŠKA: Teie kõrgeausus! Errulastud kitse trummilööja!

Vaderikesel — vara
ja kaugas raske;
aga mul — ilus hing
ja tühi tasku.

Külm!

(Sisse tuleb Lott, seejärel — vaatuse lõpuni — veel mõned mees- ja naisolendid. Nad vabastavad endid rõivaist, heidavad naridele, torisevad.)

KÕVER LOTT: Bubnov! Miks sa ära jooksid?
BUBNOV: Tule siia! Istu... lööme laulu lahti, vennas! Minu lemmiklaulu... noh!
TATARLANE: Öö on, magada vaja! Laul laulda päeval vaja!
SATIN: Noh, pole midagi, vürst! Tule ka siia!
TATARLANE: Kuidas — pole midagi? Kära saab... kui laul lauldakse, kära tuleb...
BUBNOV *(läheb tema juurde)*: Vürst! Kuidas su käega on? Kas lõikasid sul käe otsast maha või?
TATARLANE: Misjaoks? Ootame... ehk ei ole tarvis lõigata... Käsi pole rauast, lõigata — käib kähku...
KÕVER LOTT: Su asi on sant, Assanka! Ilma käeta ei kõlba sa kuhugi! Meiesuguseid hinnatakse ainult käte ja turjade järgi. Käsi läinud — ja sa polegi enam inimene. Su asi on korstnas!... Tule, joo parem viina... muud midagi!
KVAŠNJA *(tuleb sisse)*: Ah te, armsad elanikud! Kus õues, õues, kus on — külm, lõrts!... Kas mu putkavaht on siin? Putkar!
MEDVEDEV: Jah!
KVAŠNJA: Jälle minu jakk sul seljas? Ja... oleksid mul justkui... natuke sedamoodi, ah? Mis see siis jälle tähendab?

MEDVEDEV: Nimepäeva puhul... Bubnovi... ja — külm... lõrts!
KVAŠNJA: Vaata sa mul... lõrts! Ära tembuta... Mine parem magama...
MEDVEDEV *(läheb ära kööki)*: Magada — võib... tahangi... aeg ka juba!
SATIN: Miks sa ta vastu... nii karm oled?
KVAŠNJA: Ei saa teisiti, sõbrake. Sihukest meesterahvast peab pidama valjuses. Võtsin ta oma eluseltsiliseks, mõtlesin, et saan tast natuke abi... ta nagu sõjaväelasest inimene, teie siin olete ju poolmetslased... mina — nõrk naisterahvas... Aga näe: tema kipub jooma. See ei sobi mulle mitte sugugi!
SATIN: Halva abilise oled endale valinud...
KVAŠNJA: Kust sa paremat võtad?... Sina ju minuga elada ei tahaks... näe, mihuke sa oled? Ja kui hakkaksidki, siis kõige rohkem nädala pärast... mängiksid mu kaartidega maha kogu mu koliga!
SATIN *(hirnub naerda)*: Õigus, perenaine! Maha mängiksin...
KVAŠNJA: Noh, näed! Aljoška!
ALJOŠKA: Siin ta on — mina ise!
KVAŠNJA: Mis sa seal minu kohta oled lobisenud?
ALJOŠKA: Mina? Kõike! Kõike, puhtast südamest. «Näe,» räägin, «kus eit! Imestamisväärne! Kus liha, rasva, konti — kümme puuda, aga aru — mitte kriipsugi!»
KVAŠNJA: Noh, nüüd sa valetad! Mul on nutti kuipalju tahes... Ei, aga miks sa oled rääkinud, et ma oma putkarit peksan?
ALJOŠKA: Ma arvasin, et sa teda peksid, kui sa teda juukseidpidi vedasid...
KVAŠNJA *(naerab)*: Loll! Nagu sa ise ei näeks. Milleks musta pesu ilma ette kanda?... Ja jällegi, talle on see ju haavav... Sinu juttude peale ta jooma hakkaski...
ALJOŠKA: Tähendab, on ikka tõsi, nagu räägitakse, et ka kana joob!

(Satin ja Kleštš hirnuvad täiest kõrist.)

KVAŠNJA: Kõtt, irvhammas! Mis inimene sa küll oled, Aljoška?
ALJOŠKA: Päris esimest sorti inimene! Igat kanti osav! Kuhu silmad sean, sinna enda vean!
BUBNOV *(Tatarlase nari juures)*: Tule! Niikuinii me magada ei lase! Hakkame laulma... kogu öö! Lott!
LOTT: Laulda? Võib...
ALJOŠKA: Aga mina mängin!
SATIN: Eks kuulame!
TATARLANE *(naeratades)*: Noh, šaitan[1] Bubna... ulata viina! Jooma hakkame, lööma hakkame, tuleb surm — surema hakkame!
BUBNOV: Kalla talle, Satin! Lott, istu maha! E-eh, vennad! Palju

[1] Šaitan (tatari k.) — kurat, sorts.

siis inimesele vaja on? — Näe — jõin enda täis — ja olengi rõõmus! Lott!... Hakka peale... mu lemmikut! Saab lauldud... saab nutetud...

KÕVER LOTT *(alustab):*

Pä-ike tõuseb ja läeb lo-oja...

BUBNOV *(võtab omakorda üles):*

Va-angikambris pime mul!

(Uks läheb järsku lahti.)

PARUN *(karjub lävel seistes):* Hei... teie! Tule... tulge siia! Õues... seal... Näitleja... on enda üles poonud! *(Vaikus. Kõik vahivad Parunile otsa. Tema selja tagant väljub Nastja ja aeglaselt, suurte ümmarguste silmadega, läheneb lauale.)*

SATIN *(poolvaljusti):* E-eh... ära rikkus laulu... t-tõbras!

Eesriie.

EMA.

(Katkendeid samanimelisest romaanist.)

Esimene osa

1.

Iga päev värises ja hüürgas vabrikuvile suitsuses õlises õhus töölisaguli kohal, ning hüüdele kuulekad sünged inimesed, kes polnud jõudnud lihaseid unega värskendada, jooksid otsekui ehmunud tarakanid väikestest hallidest majadest tänavale. Külmas hämaruses läksid nad piki sillutamata tänavat vabriku kõrgete kivist tahukate poole; vabrik ootas neid tuima enesekindlusega, valgustades porist teed kümnete õliste silmaruutudega. Jalge all lirtsus pori. Kõlas uniste häälte kähedaid hüüatusi, jõhker sõim rebis vihaselt õhku, inimestele ujusid vastu muud helid — masinate raske rähklemine, auru urin. Süngelt ja kurjalt mustasid kaugusest kõrged tumedad korstnad, tõustes jämedate teivastena aguli kohale.

Õhtul, kui päike loojus ja tema punased kiired väsinult majade akendel läikisid, paiskas vabrik oma kivisest põuest inimesi nagu äratarvitatud räbu, ja jälle läksid nad piki tänavaid, tahmunud, mustade nägudega, levitades õhus masinaõli kleepjat lõhna ja läigatades näljaseid hambaid. Nüüd kõlas nende häältes elavus ja isegi rõõm — tänaseks oli vaeva-sunnitöö lõppenud, kodus ootas õhtusöök ning puhkus.

Vabrik oli neelanud päeva, masinad olid imenud inimeste lihastest niipalju jõudu, kuipalju nad vajasid. Päev oli jäljetult elust maha kriipsutatud, inimene oli teinud veel ühe sammu haua poole, kuid ta tundis lähedal enda ees puhkuse mõnu, suitsuse kõrtsi rõõme ja — oli rahul.

Pühapäeviti magati umbes kella kümneni; soliidsed ja abielus inimesed riietusid siis oma parimaisse rõivaisse ja läksid kuulama hommikupalvust, kirudes samal ajal noori nende ükskõiksuse pärast kiriku vastu. Kirikust pöörduti koju, söödi pirukaid ja magati jälle kuni õhtuni.

Aastaid kogutud väsimus oli inimestelt võtnud isu, ja selleks et süüa, joodi palju, ärritades magu viina teravate kõrvetustega.

Õhtul jalutati laisalt mööda tänavaid, ja see, kellel olid kalossid, pani need jalga isegi kuiva ilmaga, ning kellel oli vihmavari, kandis seda kaasas, paistku või päike.

Üksteist kohates kõneldi vabrikust, masinaist, kiruti meistreid — kõneldi ja mõeldi ainult sellele, mis oli tööga seotud. Vilumatu ning jõuetu mõtte üksikuid sädemeid vilkus hädiselt päevade igavas üksluisuses. Koju saabudes tülitseti naistega ja peksti neid sageli rusikaid säästmata. Noored istusid trahtereis või korraldasid üksteise juures tantsuõhtuid, mängisid lõõtspilli, laulsid rõvedaid, inetuid laule, tantsisid, ropendasid ja jõid. Tööst kurnatud inimesed jäid kiiresti purju ja kõigi rinnus tärkas arusaamatu haiglane erutus. See nõudis väljapääsu. Ja igast selle äreva tunde laengu tühjendamise võimalusest kinni haarates sööstsid inimesed asja ees teist taga loomaliku vihaga üksteisele kallale. Tekkis veriseid kaklusi. Vahel lõppesid need raskete vigastustega, mõnikord koguni tapmisega.

Inimeste vahekordades oli kõige rohkem varitseva tigeduse tunnet, see oli niisama sügavale juurdunud kui lihaste parandamatu väsimuski. Inimesed sündisid selle isadelt päritud hingehaigusega ning see saatis neid musta varjuna hauani, kihutades neid elu jooksul soooritama rida oma sihitult julmuselt jõledaid tegusid.

Pühade ajal tulid noored hilja öösel koju lõhkirebitud rõivastes, poriste ja tolmustena, veriseks pekstud nägudega, kelkides seltsimeestele antud hoopidega, või solvunutena viha ning kibeduspisarais, purjuspäised ja väetid, õnnetud ning vastikud. Mõnikord talutasid emad-isad poisse koju. Nad otsisid need üles kuskilt tänavalt aia alt või kõrtsidest meelemärkusetult joobnuina, sõimasid neid ropult, peksid rusikatega laste pehmeid, viinast vedeldunud kehi, siis aga panid võsukesed enam-vähem hoolikalt magama, et vara hommikul, kui õhus hakkab tumeda ojana voogama vile kuri ulgumine, äratada nad tööks.

Lapsi sõimati ja peksti rängasti, kuid noorte purjutamine ja kaklused näisid vanadele täiesti seaduspärase nähtusena — kui isad olid noored, jõid ja kaklesid nemad samuti, ka neid peksid emad ja isad. Elu oli olnud alati selline — see voolas ühetasaselt

ning aeglaselt kuhugi sogase ojana aastaid ja aastaid ning oli täielikult seotud tugevate, ammuste harjumustega mõtelda ning teha ühte ja sedasama päevast päeva. Ja kellelgi ei olnud soovi katsuda seda muuta.

Vahetevahel tulid agulisse kuskilt võõrad inimesed. Algul pöörasid nad endale tähelepanu lihtsalt sellega, et olid võõrad, hiljem äratasid enda vastu kerge, välise huvi jutustustega paikadest, kus nad olid töötanud, siis kulus uudsus nendelt maha, nendega harjuti ning nad muutusid märkamatuks. Nende jutustustest oli selge: töölise elu on kõikjal ühesugune. Ja kui see on nii — millest siis kõnelda?

Kuid vahetevahel rääkisid mõned neist midagi agulis ennekuulmatut. Nendega ei vaieldud, kuid nende kummalisi jutte kuulati umbusklikult. Need jutud kutsusid ühtedes esile pimesi erutuse, teistes ähmase ärevuse, kolmandaid tegi rahutuks millelegi ebaselgele lootmise kerge vari, ja nad hakkasid rohkem jooma, et tarbetut, segavat häiret eemale peletada.

Võõra juures märgatud ebatavalisust ei andestanud agulielanikud temale kaua aega ja põliselanikest erinevaisse inimestesse suhtusid nad ebateadliku kartusega. Nad otsekui kartsid, et inimene heidab ellu midagi sellist, mis häirib selle nukralt-korrapärast, kuigi rasket, ent rahulikku käiku. Inimesed olid harjunud, et elu rõhub neid alati ühesuguse jõuga, ja ootamata mingeid muutusi parema poole, pidasid kõiki muutusi ainult surve suurendamise võimalusteks.

Uut kõnelevaist inimestest hoidus agulirahvas vaikides kõrvale. Siis kadusid need inimesed, lahkusid jällegi kuhugi; jäid nad aga vabrikusse, siis elasid nad eraldi, kui ei osanud agulielanike üksluise massiga ühte sulada ...

Pärast viitkümmend aastat sääraselt elatud elu saabus inimesele surm.

3.

Umbes kaks nädalat pärast isa surma, pühapäeval, tuli Pavel Vlassov koju tugevasti joobnult. Tuikudes ronis ta toanurka, virutas rusikaga vastu lauda, nagu seda oli teinud isa, ja hüüdis emale:

«Süüa!»

Ema tuli ta juurde, istus kõrvale ja embas poega, tõmmates ta pea oma rinnale. Naaldudes käega vastu ema õlga, puikles poeg vastu ja karjus:

«Memm — kähku! ...»

«Lollike oled!» ütles ema nukralt ja hellalt, poja vastupanust jagu saades.

«Ka — suitsetama hakkan! Anna mulle isa piip ...» pomises Pavel sõnakuulmatut keelt raskelt liigutades.

Ta oli end esmakordselt purju joonud. Viin nõrgestas tema keha, kuid ei kustutanud taju, ja peas vasardas küsimus:

«Joobnud? Joobnud?»

Teda hämmeldasid ema hellitlused ja liigutas nukrus ema silmades. Oli tahtmine nutta, ja et seda soovi maha suruda, püüdis ta teeselda rohkem joobnut kui oli.

Ema aga silitas käega tema higiseid sassis juukseid ja ütles tasa:

«Seda poleks sul vaja . . .»

Pojal lõi süda iiveldama. Pärast tormilist oksendushoogu asetas ema ta voodisse ja kattis kahvatu lauba märja käterätikuga. Poeg kainenes veidi, kuid kõik tema all ja tema ümber õõtsus lainetaoliselt, tema silmalaud raskenesid ja tundes suus halba, mõru maitset vaatas ta läbi ripsmete ema suurt nägu ja mõtles seosetult:

«Nähtavasti on mul veel vara. Teised joovad ja pole midagi, mind aga paneb iiveldama . . .»

Kuskilt kaugelt ulatus kõrvu ema mahe hääl:

«Mis toitjat sinust mulle saab, kui jooma hakkad . . .»

Poeg sulges tihedalt silmad ja ütles:

«Kõik joovad . . .»

Ema ohkas raskesti. Pojal oli õigus. Ema teadis ise, et peale kõrtsi pole inimestel mingit rõõmu. Kuid ometi ütles ta:

«Sina aga — ära joo! Niipalju kui vaja, jõi isa sinu eest ära. Ja mind on ta küllalt piinanud . . . sinul peaks ju ometi emast kahju olema, eks?»

Kuulates nukraid, mahedaid sõnu meenutas Pavel, et isa ajal oli ema majas märkamatu, sõnaaher ja elas alati ärevas hoopide ootuses. Hoidudes kõrvale kohtumisest isaga oli poeg viimasel ajal vähe kodus viibinud, võõrdus emast ja vaatas nüüd teda teraselt, pikkamööda kainenedes.

Ema oli pikk, veidi vimmas; tema kauasest tööst ja mehe peksust rusutud keha liikus käratult ja kuidagi külg ees, otsekui kardaks ta alati midagi riivata. Laia ovaalset kortsudest uuristatud nägu valgustasid tumedad silmad, ärevalt-nukralt nagu enamikul agulinaistel. Parema kulmu kohal oli sügav arm, mis tõstis kulmu veidi kõrgemale; tundus, et ta parem kõrvgi oli vasakust kõrgemal, see andis ta näole sellise ilme, nagu kuulataks ta alati arglikult. Paksudes tumedates juustes helkis halle salke. Ta oli üleni pehme, nukker, alandlik . . .

Ja ta põskedel voolasid aeglaselt pisarad.

«Ära nuta!» palus poeg tasa. «Anna mulle juua.»

«Ma toon sulle jäävett . . .»

Kui aga ema tagasi tuli, oli poeg juba uinunud. Ema seisis poja aseme ees umbes minuti, kopsik värises ta käes ja jää pekses tasa vastu plekki. Asetanud kopsiku lauale, laskus ta vaikides põlvili pühakujude ette. Vastu aknaklaase pekslesid purjus elu helid. Sügisõhtu pimeduses ja rõskuses vingus lõõtspill, keegi

laulis valjusti, keegi sõimles rüvetute sõnadega, ärevalt kõlasid naiste erutatud, väsinud hääled...

Elu hakkas Vlassovite väikeses majas voolama vaiksemalt ja rahulikumalt kui enne ning mõnevõrra teisiti kui kõikjal agulis. Nende maja seisis aguli serval, madalavõitu, ent järsult sohu viival nõlvakul. Kolmandiku majast võttis enda alla köök ja sellest õhukese vaheseinaga eraldatud väike toake, kus magas ema. Ülejäänud kaks kolmandikku oli kahe aknaga toaruut; selle ühes nurgas — Paveli voodi, esinurgas — laud ja kaks pinki. Mõni tool, pesukummut, sellel väike peegel, kirst rõivastega, kell seinal ja kaks ikooni nurgas — see oligi kõik.

Pavel tegi, mis noor poiss kunagi: ostis lõõtspilli, tärgeldatud rinnaesisega särgi, ereda kaelasideme, kalossid, jalutuskepi ja muutus samasuguseks nagu tema aastates noorukid. Käis tantsuõhtuil, õppis tantsima kadrilli ja polkat, pühadeti pöördus koju joobnuna ja kannatas alati tugevasti viina all. Teise päeva hommikul valutas pea, vaevasid kõrvetised, nägu oli kahvatu, igav.

Kord küsis temalt ema:

«Noh, kuidas on, kas sul oli eile lõbus?»

Poeg vastas tusase erutusega:

«Hirmus igav! Hakkan parem kalu õngitsema. Või — ostan endale püssi.»

Ta töötas usinasti, puudumisteta ja trahvideta, oli jutukehv; ning tema suured silmad, sinised nagu emalgi, vaatasid rahulolematult. Ta ei ostnud endale püssi ega hakanud kalu õngitsema, ent hakkas märgatavalt kõrvale kalduma kõigi tallatud teest: külastas simmaneid harvemini, ja kuigi pühadeti kuhugi läks, pöördus ta tagasi kainelt. Teda teraselt silmas pidades nägi ema, et poja tõmmu nägu muutub teravamaks, silmad vaatavad ikka tõsisemalt ja tema huuled on kummaliselt karmilt kokku tõmbunud. Tundus, et ta on millelegi vaikides pahane või teda närib haigus. Varem astusid tema juurde sisse kaaslased, nüüd, teda kodust leidmata, lakkasid nad ilmumast. Emal oli meeldiv näha, et ta poeg muutub teistsuguseks kui vabrikunoored, kuid et poeg ujub keskendatult ja kangekaelselt elu tumedast voolust välja kuhugi kõrvale — see tekitas ema hinges ebaselge kartusetunde.

«Sa pole ehk terve, Pavluša?» küsis ema talt mõnikord.

«Ei, olen terve!» vastas poeg.

«Oled väga kõhetu!» rääkis ema ohates.

Poeg hakkas tooma raamatuid ja püüdis neid vargsi lugeda, olles aga läbi lugenud, peitis kuhugi. Mõnikord kirjutas ta raamatuist midagi välja eri paberitükile ja peitis selle samuti...

Nad kõnelesid vähe ja nägid teineteist vähe. Hommikul jõi poeg vaikides teed ja läks tööle, keskpäeval ilmus lõunatama, laua taga vahetati tähtsusetuid sõnu, ning poeg kadus uuesti kuni hilisõhtuni. Tulnud koju, pesi ta end esiteks hoolikalt, siis sõi ja luges kaua oma raamatuid. Pühadeti lahkus juba hommikul, pöördus tagasi hilja öösel. Ema teadis, et poeg käib linnas, külas-

tab seal teatrit, kuid linnast ei käinud tema juures keegi. Emale tundus, et poeg kõneleb aja jooksul ikka vähem, ja samal ajal ta märkas, et poeg vahetevahel tarvitab mingeid uusi, emale arusaamatuid sõnu, ning pojale tavalised, toored ja jämedad väljendused on tema jutust välja langenud. Poja käitumisse ilmus palju pisiasju, mis paelusid ema tähelepanu: poeg jättis maha moenarrused, hakkas rohkem hoolitsema keha ja rõivaste puhtuse eest, liikus vabamalt, osavamalt ja, muutudes väliselt lihtsamaks, pehmemaks, kutsus emas esile äreva tähelepanu. Ka emasse suhtumises oli midagi uut: mõnikord pühkis ta toapõrandat, tegi pühadeti ise endale aseme, üldse püüdis kergendada ema vaeva. Agulis ei teinud keegi nii.

Kord tõi ta ja riputas seinale pildi — kolm vestlevat meest astusid kuhugi kergelt ja südilt.

«See on ülestõusnud Kristus Emmausesse minemas!» seletas Pavel.

Emale meeldis pilt, kuid ta mõtles:

«Kristust pead au sees, aga kirikus ei käi . . .»

Ikka rohkem tekkis raamatuid kaunile riiulile, mille oli Pavelile valmistanud tema tislerist sõber. Tuba omandas meeldiva välimuse.

Poeg ütles emale «teie» ja nimetas «memmekeseks», mõnikord aga pöördus äkki lahkelt tema poole:

«Sina, ema, palun ära ole rahutu, ma tulen hilja koju . . .»

Emale see meeldis, poja sõnades tundis ta midagi tõsist ja tugevat.

Kuid ema ärevus kasvas. Aja jooksul selgemaks muutumata näpistas see ikka teravamalt südant eelaimusega millestki ebatavalisest. Vahel tekkis emas rahulolematus poja vastu ja ta mõtles:

«Kõik on inimesed, nagu peab olema, aga tema — nagu munk. Küll on karm. Tema vanuse kohta on see imelik . . .»

Mõnikord mõtles ema:

«Võib-olla on ta endale mõne tüdruku soetanud?»

Kuid tüdrukutega jändamine nõuab raha, poeg aga andis peaaegu terve oma palga emale.

Nõnda kulgesid nädalad, kuud, ja märkamatult möödus kaks aastat kummalist, sõnaahtrat elu, täis rahutuid mõtisklusi ning aina kasvavaid kartusi.

4.

Kord pärast õhtusööki laskis Pavel aknaeesriide alla, riputas seinale oma pea kohale plekklambi, istus nurka ja hakkas lugema. Ema koristas sööginõud ja tuli köögist väljudes ettevaatlikult poja juurde. Poeg tõstis pea ja vaatas küsivalt emale näkku.

«Ei midagi, Paša, ma niisama!» ütles ema kähku ja lahkus hämmeldunult kulme liigutades. Kuid olles seisnud umbes minuti

liikumatult, mõtlikuna, murelikuna, pesi ta käed puhtaks ja tuli uuesti poja juurde.

«Ma tahan sult küsida,» ütles ta tasakesi, «mida sa aina loed?»

Poeg pani raamatu kinni.

«Sina — istu, memmeke...»

Ema laskus raskelt tema kõrvale, ajas end sirgu ja jäi midagi tähtsat oodates teraselt kuulama.

Emale vaatamata hakkas Pavel tasaselt ja millegipärast väga karmilt kõnelema:

«Ma loen keelatud raamatuid. Nende lugemist keelatakse sellepärast, et nad kõnelevad tõtt meie tööliselust... Neid trükitakse vargsi, salamahti, ja kui need minu juurest leitakse, pannakse mind vanglasse — vanglasse selle eest, et ma tahan teada tõtt. Kas mõistad?»

Emal oli järsku raske hingata. Ta vaatas poega pärani silmi, see tundus talle võõrana. Pojal oli teistsugune hääl — madalam, mahlakam ja kõlavam. Ta näppis sõrmedega õhukesi, kohevaid vurre ja vaatas kummaliselt altkulmu kuhugi nurka. Emal hakkas poja pärast hirm ja kahju.

«Miks sa siis seda teed, Paša?» lausus ta.

Poeg tõstis pea, vaatas emale ja vastas tasaselt, rahulikult: «Tahan teada tõtt.»

Tema hääl kõlas vaikselt, aga kindlalt, silmad särasid kangekaelselt. Ema mõistis südames, et tema poeg on enda jäädavalt pühendanud millelegi salajasele ja hirmsale. Kõik elus tundus emale möödapääsmatuna, ta oli harjunud mõtlemata alistuma ning puhkes nüüd ainult tasakesi nutma, leidmata sõnu murest ja tusast ahistatud südames.

«Ära nuta!» kõneles Pavel hellalt ja tasa, emale aga tundus, et poeg jätab temaga hüvasti.

«Mõtle järele, millist elu me elame? Sina oled neljakümne aastane — aga kas sa oled elanud? Isa peksis sind — nüüd ma mõistan, et ta sinu turjale valas välja oma muret — oma elu muret; see rõhus teda, tema aga ei mõistnud — kust see tuleb? Ta töötas kolmkümmend aastat, hakkas töötama, kui kogu vabrik paiknes kahes korpuses, nüüd aga on neid seitse.»

Ema kuulas teda hirmuga ja ahnelt. Poja silmad põlesid kaunilt ja helgelt; rinnaga lauale toetudes nihkus poeg temale lähemale ja kõneles otse pisaraist märga näkku oma esimest kõnet tõest, mida ta mõistis. Kogu noorusjõuga ja teadmistest uhke, nende tõesse pühalikult uskuva õpilase innuga kõneles ta sellest, mis oli temale selge — kõneles mitte niipalju ema jaoks, kuivõrd iseennast kontrollides. Vahel peatus ta leidmata sõnu, ja siis nägi ta enda ees kurba nägu, millel tuhmilt särasid pisaraist udused heasüdamlikud silmad. Need vaatasid hirmu ja nõutusega. Pojal hakkas emast kahju, ta alustas uuesti kõnelust, kuid juba emast, tema elust.

«Missugust rõõmu oled sa tundnud?» küsis poeg. «Mida head on sul mäletada oma elus?»

Ema kuulas ja vangutas nukralt pead, tundes midagi uut, talle tundmatut, murelist ja rõõmustavat — see hellitas leebelt tema valulevat südant. Selliseid sõnu endast, oma elust kuulas ta esmakordselt ja need äratasid temas ammu uinunud, ähmaseid mõtteid, puhusid tasa hõõgvele ebaselgeid eluga rahulolematuse tundeid — kauge nooruse mõtteid ja tundeid. Ema oli kõnelnud sõbratariidega elust, oli kõnelnud palju, kõigest, kuid kõik — ka tema ise — ainult kurtsid, keegi ei seletanud — miks on elu nii raske ja vaevaline. Nüüd aga istub tema ees tema poeg, ja see, mida kõnelevad poja silmad, nägu, sõnad — kõik see puudutab südant, täites seda uhkustundega poja üle, kes on oma ema elu õigesti mõistnud, kõneleb talle tema kannatustest, haletseb teda.

Emasid — ei haletseta.

Ema teadis seda. Kõik, mida poeg kõneles naise elust, oli kibe, tuttav tõde, ja ema rinnas vabises tasa tunnete hulk, mis ikka rohkem soojendas teda tundmatu hellitusega.

«Mida sa siis tahad teha?» küsis ta poja juttu katkestades.

«Õppida, pärast aga — õpetada teisi. Meil töölistel on vaja õppida. Meie peame teada saama, peame mõistma — miks meie elu on nii raske.»

Emal oli rõõm näha, et poja alati tõsised ja karmid helesinised silmad põlesid nüüd mahedalt ja lahkelt. Ema huultele ilmus rahulolev, vaikne naeratus, kuigi põskede kortsudes värisesid alles pisarad. Ema valdas kaksipidine uhkustunne poja üle, kes nii hästi näeb elu muret, kuid ta ei võinud unustada poja noorust ja seda, et poeg ei kõnele nii nagu kõik, et tema üksi on otsustanud vastu hakata sellele kõigele — ka emale — harjumuspärasele elule. Ema oleks tahtnud pojale ütelda:

«Armas, mida sa üksi suudad?»

Kuid ta kartis segada end imetlemast poega, kes äkki oli kerkinud tema silme ette nii targana... ehkki talle pisut võõrana.

Pavel nägi naeratust ema huultel, tähelepanu näol, armastust silmis, ja pojale tundus, et ta oli ema pannud mõistma oma tõde, ning noor uhkus tõstis sõnade jõuga tema usku endasse. Olles erutusest haaratud kõneles ta kord naeratades, kord kulme kortsutades, vahel kõlas tema sõnades vihkamine, ning kui ema kuulis selle vihkamise kõlisevaid, kalke sõnu, vangutas ta kohkudes pead ja küsis pojalt tasa:

«Kas on see nii, Paša?»

«On!» vastas poeg kindlalt ja tugevasti. Ning jutustas emale inimestest, kes rahvale head soovides külvavad tema hulgas tõde; aga elu vaenlased püüavad neid selle eest nagu loomi, heidavad vanglaisse, saadavad sunnitööle...

«Ma olen näinud selliseid inimesi!» hüüdis poeg tuliselt. «Need on parimad inimesed maa peal!»

Emas tekitasid need inimesed hirmu, ta tahtis uuesti pojalt küsida:

«Kas on see nii?»

Kuid ei söandanud ja kuulas hinge kinni pidades jutustusi talle arusaamatuist inimestest, kes olid õpetanud poja kõnelema ja mõtlema niivõrd ohtlikult pojale endale. Lõpuks ütles ema:

«Varsti lööb valgeks, vahest heidaksid pikali, uinuksid!»

«Jah, heidan kohe!» nõustus poeg. Ja olles kummardunud ema poole, küsis:

«Kas sa mõistsid mind?»

«Mõistsin!» vastas ema ohates. Tema silmist hakkasid uuesti veerema pisarad, ta nuuksatas ja lisas: «Hukkud!»

Poeg tõusis, käis toas edasi-tagasi ja ütles siis:

«Noh, nüüd siis tead, mida ma teen, kus käin, ma olen sulle kõik ütelnud! Palun sind, ema, kui olen sulle armas — ära sega mind!...»

«Sa mu kullake!» hüüatas ema. «Võib-olla oleks mul olnud parem mitte midagi teada!»

Poeg võttis tema käe ja pigistas seda kõvasti oma kätes.

Sõna «ema», mida poeg ütles tulise jõuga, ja see käepigistus, uus ning imelik, vapustasid ema.

«Midagi ma ei tee!» ütles ta katkelise häälega. «Ainult hoia sina end — hoia!»

Teadmata, mille eest peab hoidma, lisas ema nukralt:

«Jääd järjest kõhnemaks...»

Ja sülelnud poja tugevat, sihvakat keha hellitava sooja pilguga, hakkas kõnelema rutakalt ja tasa:

«Jumal sinuga! Ela kuidas tahad, mina ei hakka sind segama. Ainult ühte palun — ära kõnele inimestega ilma kartuseta! Inimestega tuleb olla ettevaatlik — kõik vihkavad üksteist! Elatakse aplusest, elatakse kadedusest. Kõik on rõõmsad kurja tegema, kui sa aga neid paljastaksid ja nende üle kohut mõistaksid — hakkavad nad sind vihkama, hukutavad!»

Poeg seisis uksel ja kuulatas nukrutsevaid sõnu, kui aga ema oli lõpetanud, ütles ta naeratades:

«Jah, inimesed on halvad. Kui aga sain teada, et maailmas on tõde — muutusid inimesed paremaks!...»

Ta naeratas jälle ja jätkas:

«Ise ei tea, kuidas see juhtus. Lapsest saadik kartsin kõiki, kasvasin suuremaks — hakkasin vihkama, keda nurjatuse pärast, keda — ei tea mille pärast — niisama, lihtsalt! Nüüd aga näen neid kõiki teisiti oma silme ees — on nagu kahju kõigi pärast! Ei oska aru saada — kuid süda läks kergemaks, kui sain teada, et mitte kõik pole süüdi oma räpasuses...»

Ta vaikis, otsekui kuulatades endas midagi, siis ütles tasaselt ja mõtlikult:

«Näed, kuidas ilmutab end tõde!»

Ema vaatles poega ja sõnas vaikselt:

«Hirmu teeb sinu muutumine, oh issand!»

Kui Pavel pikali heitis ja uinus, tõusis ema ettevaatlikult oma asemelt ja lähenes tasa pojale. Poeg lamas rinnaga ülespoole ning valgel padjal paistis selgesti tema tõmmu, kangekaelne ja karm nägu. Käed rinnale surunud, seisis ema palja jalu ja särgiväel poja aseme juures, tema huuled liikusid helitult, silmadest aga voolasid aeglaselt ja ühetasaselt üksteise järel suured hägused pisarad.

5.

Ja jälle elasid nad vaikides, teineteisele kauged ja lähedased.

Kord nädala keskel, kui oli püha, ütles Pavel emale kodunt lahkudes:

«Laupäeval tuleb mulle külalisi linnast.»

«Linnast?» kordas ema ja — äkki — nuuksatas.

«Noh miks siis, memmeke?» hüüdis Pavel rahulolematult.

Ema pühkis nägu põllega ja vastas ohates:

«Ei tea — küllap niisama . . .»

«Kas kardad?»

«Kardan!» tunnistas ema.

Poeg kummardus ema näo juurde ja lausus kurjalt — justkui ta isa:

«Hirmust me kõik hukkumegi! Aga need, kes meid kamandavad, kasutavad meie hirmu ja heidutavad meid veelgi rohkem.»

Ema puhkes kaeblikult nutma:

«Ära ole pahane! Kuidas ma ei peaks kartma? Kogu elu olen elanud hirmuga — kogu süda on hirmus kasvanud!»

Poeg ütles tusaselt ja leebemalt:

«Andesta mulle — teisiti ei saa!»

Ja lahkus.

Kolm päeva võbises ema süda, jäädes seisma iga kord, kui talle meenus, et majja tulevad mingid võõrad, kohutavad inimesed. Nemad olid need, kes näitasid pojale teed, mida see praegu käib . . .

Laupäeva õhtul tuli Pavel vabrikust, pesi ennast, rõivastus ümber, tegi uuesti kuhugi minekut ja ütles emale vaatamata:

«Kui ilmuvad, ütle, et tulen kohe tagasi. Ja palun ära karda . . .»

Ema laskus jõuetult pingile. Poeg heitis emale sünge pilgu ja andis nõu:

«Võib-olla sina . . . võiksid kuhugi ära minna?»

See solvas ema. Ta vangutas eitavalt pead ja ütles:

«Ei. Miks siis?»

Oli novembri lõpp. Päeval oli külmunud maale sadanud kuiva peent lund, ja nüüd oli kuulda, kuidas see krigiseb lahkuva poja jalge all. Aknaklaasidele naaldus liikumatult tihe pimedus, vaenulikult midagi varitsedes. Ema istus, nõjatus kätega pingile, silmitses ust ja ootas . . .

Talle tundus, et pimeduses hiilib igalt poolt ettevaatlikult maja juurde küürutõmbunud ja ringivahtivaid veidralt riietatud halbu inimesi. Nüüd käib juba keegi ümber maja, kobab kätega seina. Kuuldus vile. See väänles vaikuses peenikese nirena, nukker ja meloodiline, eksles mõtlikult pimeduse kõrbes, otsis midagi, lähenes. Ja äkki kadus akna all, justkui seinapalki tungides.

Eeskoda hakkasid kraapima kellegi jalad, ema võpatas, tõstis pingutatult kulme ja tõusis.

Uks avati. Algul pistis end tuppa suure karvase mütsiga pea, siis puges aeglaselt küürutõmbunud pikk keha, ajas end sirgu, tõstis ruttamata parema käe, ohkas kärarikkalt ja ütles mahlaka rinnahäälega:

«Tere õhtust!»

Ema noogutas vaikides.

«Kas Pavelit kodus polegi?»

Mees võttis aeglaselt seljast nahkse pealiskuue, tõstis ühte jalga, lõi mütsiga lume saapalt maha, siis tegi sedasama teise jalaga, viskas mütsi nurka ja tuli pikkadel jalgadel õõtsudes tuppa. Astus tooli juurde, silmitses seda otsekui veenduda tahtes selle tugevuses, lõpuks istus, kattis käega suu ja haigutas. Tema pea oli korrapäraselt ümar ja ühetasaselt pügatud, põsed paljaks aetud, pikad vurrud otstega allapoole. Suurte kumerate halli värvi silmadega tähelepanelikult tuba silmitsenud, asetas ta jala üle põlve ja küsis toolil kiikudes:

«On's see teie tare, või üürite?»

Küsija vastu istudes kostis ema:

«Üürime.»

«Kehv tare!» tähendas mees.

«Paša tuleb varsti, oodake!» palus ema tasa.

«Aga ma ju ootangi!» ütles pikk mees rahulikult.

Tema rahulikkus, mahe hääl ja näo lihtsus julgustasid ema. Mehe pilk oli aval, heatahtlik; tema läbipaistvate silmade sügavuses mängles lõbus säde, kogu nurgelises, vimmas, pikkade jalgadega kujus oli midagi lõbusat ja poolehoidu-äratavat. Tal oli seljas sinine särk ja jalas saabastesse topitud mustad kottpüksid. Emal oli tahtmine temalt küsida — kes ta on, kust, kas ta Pavelit ammu tunneb, kuid äkki kaldus mees küljele ja küsis ise:

«Kes see teie otsaesise lõhki lõi, memm?»

Ta küsis lahkelt, selge naerätus silmis, kuid — naist solvas see küsimus. Ema surus huuled kokku, vaikis veidi ja päris jaheda viisakusega:

«Aga mis asja on teil sellega, kulla mees?»

Mees võnkus kogu kehaga tema poole:

«Ärge nüüd pahandage, pole vaja! Ma küsisin sellepärast, et minu kasuemal oli pea samuti mõlki löödud, täpselt samuti nagu teie oma. Vaadake, tema pea lõi liistuga lõhki manuline, kingsepp. Võõrasema oli pesunaine, mees kingsepp. Võõrasema — juba pärast seda, kui mind pojaks võttis — leidis kuskilt oma suu-

reks õnnetuseks selle joodiku. Kuidas küll kingsepp teda peksis, ma ütlen! Mul tõusid hirmu pärast juuksed püsti...»

Ema tundis end relvituna võõra mehe avameelsusest ja tal käis peast läbi mõte, et Pavel vahest pahandab tema peale ebalahke vastuse pärast sellele veidrikule. Ta ütles süüdlaslikult naeratades:

«Ma ei saanud pahaseks, aga teie ju liiga järsku... küsisite. Meheke kostitas mind nii, rahu ta hingele! Kas te pole ehk tatarlane?»

Mees sirutas jalgu ja naeratas nii laialt, et isegi ta kõrvad nihkusid kukla poole. Siis ütles ta tõsiselt:

«Pole veel.»

«Teie murrak pole nagu vene oma!» seletas ema ja naeratas, olles mõistnud teise nalja.

Külaline noogutas lõbusalt pead ja ütles:

«See on parem vene omast! Olen ukrainlane, Kanevi linnast.»

«Olete juba ammu siin?»

«Elasin linnas ligi aasta, nüüd aga tulin üle teie juurde vabrikusse, kuu aega tagasi. Leidsin siit häid inimesi — teie poja ja teisi. Siin — elan mõne aja!» kõneles külaline vurre sikutades.

Võõras meeldis emale, ja alistudes soovile tasuda millegagi poja kohta öeldud sõnade eest, tegi ta ettepaneku:

«Võib-olla jooksite teed?»

«Ega ma siis üksinda kosti võtma hakka?» vastas mees ja kehitas õlgu. «Kui juba kõik on koos, eks te siis kostita...»

Külaline meenutas emale hirmu.

«Kui kõik oleksid sellised!» soovis ema palavalt.

Uuesti kõlas eeskojas samme, uks avanes rutukalt — ema tõusis jälle püsti. Kuid ta imestuseks astus kööki väikest kasvu, lihtsa talunaisenäoga ja heledapäine paksu palmikuga tütarlaps. Ta küsis tasa:

«Ega ma hiljaks jäänud?»

«Aga ei!» vastas ukrainlane toast välja vaadates. «Kas jalgsi?»

«Muidugi! Kas olete Pavel Mihhailovitši ema? Tere! Minu nimi on Nataša...»

«Aga isanime järgi?» küsis ema.

«Vassiljevna. Ja teie?»

«Pelageja Nilovna.»

«Noh, nii olemegi tuttavad...»

«Jah!» ütles ema, ohkas kergelt ja silmitses tütarlast naeratusega.

Ukrainlane abistas tulijat üleriietest vabanemisel ja päris:

«Kas oli külm?»

«Väljal? Väga. Tuul...»

Ta hääl oli mahlakas, selge, suu väike, ümarik, ja ta oli üleni ümarik, värske. Üleriietest vabanenud, hõõrus ta väikeste külmast punaste kätega tugevasti oma punaseid põski ja tuli kiiresti tuppa, poolsaabaste kontsadega kõlavalt põrandal trampides.

«Käib kalossideta!» vilksatas ema peas.

«Ja-ah,» venitas tütarlaps ja võpatas. «Olen kõvasti külmetanud... oi kuidas!»

«Kohe panen teile samovari üles!» hakkas ema ruttama ja lahkus kööki. «Silmapilk...»

Talle tundus, et ta seda tütarlast ammu tunneb ja armastab hea, härda emaarmastusega. Naeratades kuulatas ta kõnelust toas.

«Miks te nii igav olete, Nahhodka?» küsis tütarlaps.

«Aga — niisama,» vastas ukrainlane tasaselt. «Lesel on hellad silmad, mu peast käiski mõte läbi, et võib-olla on minu emal samasugused? Mina, kas teate, mõtlen sageli emale, ja ikka näib mulle, et ta on elus.»

«Te rääkisite ju, et ta on surnud?»

«Too oli kasuema, kes suri. Mina mõtlen aga — lihast ema. Mulle tundub, et ta korjab kuskil Kiievis armuande. Ja joob viina. Talle, joobnule, aga taovad politseinikud vastu nägu.»

«Oh, sina, vaene hing!» mõtles ema ja ohkas.

Nataša hakkas midagi kõnelema kiiresti, palavalt ja vaikselt. Uuesti kostis ukrainlase kõlav hääl.

«Hee, te olete alles noor, seltsimees — vähe olete sibulaid söönud! Sünnitada on raske, head õpetada veel raskem...»

«Eks sa näe!» hüüdis ema endamisi, ja tal tekkis tahtmine ütelda ukrainlasele midagi lahket. Kuid uks avanes aeglaselt ja sisse astus Nikolai Vessovštšikov, vana varga Danilo poeg, kogu agulile tuntud inimestepelgaja. Ta hoidus alati süngelt kõigist eemale ja tema üle irvitati sellepärast. Ema küsis hämmastunult:

«Mis sul oli, Nikolai?»

Noormees pühkis laia peopesaga armilist tugevate põsenukkidega nägu ja küsis teretamata tumedalt:

«Kas Pavel on kodus?»

«Ei ole.»

Ta heitis pilgu tuppa, astus edasi ja sõnas:

«Tere, seltsimehed...»

«See?» mõtles ema vaenulikult ja imestas väga nähes, et Nataša sirutab sõbralikult ja rõõmsalt Nikolaile käe.

Hiljem tulid veel kaks noorukit, peaaegu alles poisid. Ühte neist tundis ema — see oli vana vabrikutöölise Sizovi õepoeg — Fjodor, teravanäoline, kõrge otsaesise ja käharate juustega. Teine, siledalt kammitud ja tagasihoidlik, oli emale võõras, kuid samuti ei olnud hirmuäratav. Lõpuks ilmus Pavel ja temaga kaks noormeest; ema tundis neid, mõlemad olid vabrikutöölised. Poeg ütles talle lahkesti:

«Kas samovari panid üles? Noh, aitäh!»

«Võib-olla tuleks viinakest osta?» tegi ema ettepaneku, teadmata, kuidas väljendada pojale oma tänu millegi eest, mida ta veel ei mõistnud.

«Ei, see on ülearune!» kostis Pavel emale sõbralikult naeratades.

Emal käis äkki peast mõte läbi, et poeg meelega liigselt suurendas koosoleku ohtlikkust, et tema üle nalja heita.

«Kas need ongi siis — keelatud inimesed?» küsis ta tasakesi.

«Needsamad!» vastas Pavel tuppa minnes.

«Eh sind!...» saatis ema teda lahke hüüatusega, endamisi aga mõtles ta leebelt: «Laps alles!»

6.

Samovar läks keema, ema tõi selle tuppa. Külalised istusid tiheda sõõrina laua ääres, Nataša aga, raamat käes, võttis aset nurgas lambi all.

«Et mõista, miks inimesed elavad nii halvasti...» rääkis Nataša.

«Ja miks nad ise on halvad,» ütles ukrainlane vahele.

«On vaja vaadata, kuidas nad hakkasid elama...»

«Vaadake, armsad, vaadake!» pomises ema teed tõmmata lastes.

Kõik jäid vait.

«Mis on, memmeke?» küsis Pavel kulme kortsutades.

«Minul?» Ema vaatas ringi, ja nähes, et kõik silmitsevad teda, seletas kohmetult:

«Mina niisama, endamisi — vaadake, näe!»

Nataša puhkes naerma, Pavelgi muigas, ukrainlane aga ütles: «Aitäh, teile, memm, tee eest!»

«Pole veel joonud, aga juba tänate!» kostis ema, vaatas pojale ja küsis:

«Ega mina ometi tüliks ole?»

Nataša vastas:

«Kuidas siis teie, perenaine, saate külalistele tüliks olla?»

Ja palus lapseliku kaeblikkusega:

«Kallike! Andke mulle kiiremini teed! Vabisen üleni, jalad on koledasti külmunud!»

«Kohe, kohe!» hüüdis ema rutuga.

Nataša jõi tassitäie teed, ohkas kõvasti, viskas palmiku üle õla ja hakkas lugema kollaste kaantega ja piltidega raamatut. Püüdes nõudega mitte kolistada valas ema teed ja süvenes tütarlapse sujuva kõneluse kuulamisse. Kõlav hääl sulas ühte samovari heleda, mõtliku lauluga, toas keerles ilusa paelana jutustus metsinimestest, kes elasid koobastes ja tapsid kividega loomi. See sarnanes muinasjutuga, ja ema vaatas mitu korda pojale, soovides küsida temalt — mis on siis selles loos keelatut? Kuid varsti väsis ta jutustuse jälgimisest ja hakkas vaatlema külalisi, pojale ja neile märkamatult.

Pavel istus Nataša kõrval; poeg oli kõigist ilusam. Nataša, madalalt kummardunud raamatu kohale, kohendas tihti meelekohtadele libisevaid juukseid. Peaga noogutades ja häält madal-

dades kõneles ta midagi omaenda sõnadega raamatusse vaatamata ja libistas silmadega lahkelt üle kuulajate nägude. Ukrainlane laskus laia rinnaga lauanurgale, kõõritas silmi, püüdes silmitseda oma kitkutud vurruotsi. Vessovštšikov istus toolil sirgelt, otsekui puust, nõjatus peopesadega põlvedele, ja tema armiline kulmudeta õhukeste huultega nägu oli liikumatu nagu mask. Kitsaid silmi pilgutamata vaatas ta visalt oma samovari läikivas vases peegelduvat nägu ja tundus mitte hingavat. Väike Fedja liigutas lugemist kuulates kõlatult huuli, otsekui korrates endamisi raamatu sõnu, ta seltsimees aga tõmbus kühma, olles asetanud küünarnukid põlvedele, toetas põsenukke peopesadega ja naeratas mõtlikult. Üks Paveliga tulnud poistest oli punajuukseline, käharpäine, lõbusate roheliste silmadega, ta tahtis vististi midagi öelda ja niheles kärsitult; teine, heledajuukseline, madalalt pügatud, silitas peopesaga pead ja vaatas maha, ta nägu polnud näha. Toas oli kuidagi eriti mugav. Ema tundis seda erilist, talle tundmatut ja meenutas Nataša hääle vulina saatel oma nooruse kärarikkaid simmaneid, alati põletatud viina järele lehkavate poiste jõhkraid sõnu, nende küünilisi nalju. Meenutas — ja ängistav haledustunne enda vastu näpistas vaikselt ta südant.— —

«Mul pole vaja teada seda, kuidas inimesed elasid, vaid kuidas on vaja elada!» kostis toas Vessovštšikovi rahulolematu hääl.

«Just nimelt!» toetas teda punapea tõustes.

«Pole nõus!» karjus Fedja.

Puhkes vaidlus, hakkasid sätendama sõnad, otsekui tulekeeled lõkkes. Ema ei mõistnud, miks karjutakse. Kõikide näod süttisid põlema erutuspunas, kuid keegi ei vihastunud, ei rääkinud emale tuttavaid teravaid sõnu.

«Preilit häbenevad!» otsustas ta.

Emale meeldis kõiki tähelepanelikult vaatleva Nataša tõsine nägu, otsekui oleksid need poisid tema jaoks lapsed.

«Oodake, seltsimehed!» ütles tüdruk järsku. Ja kõik nad vaikisid teda vaadates.

«Õigus on neil, kes ütlevad — meie peame kõike teadma. Meil on vaja süüdata iseendid mõistuse valgusega, et pimedad inimesed näeksid meid, meil on vaja vastata kõigele ausalt ja õigesti. On vaja teada kogu tõtt, kogu valet . . .»

Ukrainlane kuulas ja kallutas pead neiu sõnade taktis. Vessovštšikov, punapea ja Paveli toodud vabrikutööline seisid kõik kolm tihedas rühmas ja millegipärast ei meeldinud emale.

Kui Nataša vaikis, tõusis Pavel ja küsis rahulikult:

«Kas me tõesti tahame olla ainult söönud? Ei,» vastas ta iseendale, vaadates kindlalt kolme poole. «Meie peame näitama neile, kes istuvad meie turjal ja sulevad meie silmi, et näeme kõike — me pole rumalad, pole metsloomad, tahame mitte ainult süüa — meie tahame elada inimväärselt! Me peame näitama vaenlastele, et meie sunnitöö-elu, mille nad on meile peale sundinud,

ei takista meid muutumast neile mõistuselt võrdseks ja tõusta nendest isegi kõrgemale!...»

Ema kuulas poega, ja tema rinnas värises uhkus — näe kui ladusalt kõneleb.

«Söönuid on palju, ausaid pole!» rääkis ukrainlane. «Me peame ehitama purde üle selle roiskuva elu raba tulevasse südameheaduseriiki, see on meie ülesanne, seltsimehed!»

«Kui on tulnud aeg võidelda, siis pole aega käsi ravida!» kostis Vessovštšikov tumedalt.

Oli juba üle kesköö, kui nad laiali minema hakkasid. Esimestena lahkusid Vessovštšikov ja punapea, see jälle ei meeldinud emale.

«Ennäe, ruttavad!» mõtles ta neile ebasõbralikult kummardades.

«Kas te saadate mind, Nahhodka?» küsis Nataša.

«Aga kuidas siis!» vastas ukrainlane.

Kui Nataša köögis riietus, ütles ema talle:

«Sukakesed on teil ju õhukesed sellise aastaaja kohta! Kas lubate, ma koon teile villased?»

«Aitäh, Pelageja Nilovna! Nad torgivad, need villased!» vastas Nataša naerdes.

«Mina aga koon teile niisugused, mis ei hakka torkima!» ütles Vlassova.

Nataša vaatas teda, silmad natuke vidukil, ja see terane pilk pani ema kohmetuma.

«Andestage minu rumalust — ma ju südamest!» lisas ta tasa.

«Kui tore te olete!» kostis Nataša samuti tasaselt ja surus kiiresti ta kätt.

«Head ööd, memm!» ütles ukrainlane, olles talle silmi vaadanud, tõmbus küüru ja väljus Nataša järel eeskotta.

Ema vaatas poega — see seisis toaukse juures ja naeratas.

«Mis sa naerad?» küsis ema hämmeldunult.

«Niisama — on lõbus!»

«Muidugi, ma olen vana ja rumal, kuid head mõistan minagi!» tähendas ema kerge solvanguga.

«Ja ongi tore!» kostis poeg. «Heida õige puhkama, on aeg!...»

«Kohe heidan!»

Ta hakkas askeldama laua ümber, koristades sööginõusid, rahulolev ja isegi higine meeldivast erutusest — ema oli rõõmus, et kõik läks nii hästi ja lõppes rahulikult.

«Oled hästi välja mõtelnud, Pavluša!» rääkis ema. «Ukrainlane on väga armas! Ja preili — oh, milline tarkpea! Kes ta niisugune on?»

«Õpetaja!» vastas Pavel lühidalt, toas edasi-tagasi sammudes.

«See'p see ongi — vaene! Riietatud kehvalt — oh, kui kehvalt! Kas nii on kunst külmetada? Kus on ta vanemad?»

«Moskvas!» ütles Pavel, peatus ema vastas ning hakkas tõsiselt, tasaselt kõnelema:

«Kas tead: ta isa on rikas, kaupleb rauaga, tal on mitu maja. Sellepärast, et neiu läks seda teed, ajas ta tütre minema. Neiu on kasvatatud soojuses, teda hellitati kõigega, mida ta tahtis, praegu aga, näe, läheb seitse versta öösi, üksinda...»

See hämmastas ema. Ta seisis keset tuba, liigutas imestunult kulme ja vaatas vaikides poega. Pärast küsis tasa:

«Kas läheb linna?»

«Linna.»

«Ai-ai! Ja — ei karda?»

«Näe — ei karda!» muigas Pavel.

«Aga miks? Oleks võinud ööbida siin — heita minu kõrvale!»

«Tülikas! Teda võidakse homme hommikul siin näha, seda aga pole meil vaja.»

Ema vaatas mõtlikult aknast välja ja küsis tasa:

«Ma ei mõista, Paša, mis on siin — ohtlikku, keelatut? Pole ju midagi halba, ega?»

Ta polnud selles veendunud, tal oli tahtmine kuulda pojalt jaatavat vastust. Poeg vaatas rahulikult ta silmadesse ja teatas kindlalt:

«Halba ei ole. Aga ometi on meil kõigil ees — vangla. Pea sa siis seda meeles...»

Emal värahtasid käed. Ärevusest hädise häälega lausus ta:

«Aga võib-olla — kui jumal aitab, kuidagi ehk läheb hästi?...»

«Ei!» ütles poeg lahkelt. «Ma ei või sind petta. Ei lähe hästi!»

Ta naeratas.

«Heida pikali, oled ju väsinud. Head ööd!»

Üksinda jäänud, lähenes ema aknale, jäi selle ette seisma ja vaatas tänavale. Akna taga oli külm ja ähmane. Mängles tuul, puhudes lund väikeste uniste majade katustelt, peksles vastu seinu ja sosistas midagi rutukalt, langes maapinnale ja kihutas piki tänavat kuivade lumehelvete valgeid pilvi...

«Jeesus Kristus, halasta meie peale!» sosistas ema tasa.

Süda lõhkes pisaraist ja ööliblika sarnaselt värises ebaselgelt ja kaeblikult mure ootus, millest nii rahulikult, kindlalt kõneles poeg. Ta silme ette kerkis lame lumine lagendik. Külmalt ja teravalt vilistades kihutab, viskleb tuul — valge, lipendav. Keset lagendikku astub üksildaselt, tuikudes väike tume tütarlapsekuju. Tuul rüseleb tal jalus, ajab seeliku puhevile, viskab talle näkku okkalisi lumehelbeid. Raske on käia, väikesed jalad vajuvad lumme. Külm ja õudne. Neiu kummardub ettepoole ja — on otsekui rohukõrs keset ähmast lagendikku sügistuule vallatus mängus. Temast paremal, soos seisab tumeda müürina mets, seal kohisevad kaeblikult peened raagus kased ja haavad. Kuskil kaugel eespool vilguvad tuhmilt linnatuled...

«Issand — halasta!» sosistas ema hirmust võpatades...

12.

Vlassovite hall väike maja tõmbas endale aguli tähelepanu ikka enam ja enam. Selles tähelepanus oli palju umbusklikku ettevaatust ja ebateadlikku vaenu, kuid tärkas ka usalduslikku uudishimu. Vahel tuli mõni inimene ja ütles Pavelile ettevaatlikult ringi vahtides:

«Noh, vennas, sina loed meil raamatuid, seadused on ju sul teada. Nii et, seleta...»

Ja jutustas Pavelile mingist politsei või vabrikuadministratsiooni ülekohtust. Keerulistel juhtumitel andis Pavel inimesele sedeli linna tuttava advokaadi juurde, aga kui suutis, selgitas asja ise.

Järk-järgult tekkis inimestes austus noore tõsise mehe vastu, kes kõneles kõigest lihtsalt ja julgelt, vaatas kõigele ja kuulas kõike tähelepanuga, mis kangekaelselt tuhnis iga üksikjuhtumi segasuses ja alati, kõikjal leidis mingi ühise, lõputu, inimesi tuhandete tugevate aasadega siduva niidi.

Eriti tõusis Pavel inimeste silmis pärast «sookopika» lugu.

Vabriku taga, seda mädarõngana peaaegu ümber piirates, laius kuusiku ja kaskedega kattunud lai soo. Suvel õhkus sealt paksu kollast auru ja lendas agulisse sääskede pilvi, mis külvasid palavikku. Soo kuulus vabrikule, ja uus direktor, soovides saada temast kasu, võttis nõuks soo kuivendada ja ühtlasi sealt turvast lõigata. Näidates töölistele, et see abinõu teeb paikkonna tervislikumaks ja parandab kõigi elutingimusi, tegi direktor korralduse nende töötasust kopika rublalt soo kuivendamiseks maha arvata.

Töölised erutusid. Eriti solvas neid, et teenistujad ei kuulunud uue maksu maksjate hulka.

Pavel oli laupäeval haige, siis kui pandi välja direktori kuulutus kopika korjamise kohta; ta ei olnud tööl ega teadnud loost midagi. Teisel päeval, pärast päevast jumalateenistust tulid tema juurde väärika välimusega vanamees, valaja Sizov, pikk ja kuri lukussepp Mahhotin ning jutustasid talle direktori otsusest.

«Meie, kes me oleme vanemad, tulime kokku,» rääkis Sizov väärikalt, «arutasime seda, ja nüüd saatsid meid seltsimehed sinu juurde küsima — sest sa oled meil teadja mees —, kas on niisugune seadus, et direktor meie kopika abil võib sääskedega sõdida?»

«Saa aru!» ütles Mahhotin kitsaid silmi välgutades. «Neli aastat tagasi korjasid nemad, sulid, sauna jaoks. Kolm tuhat kaheksasada korjati. Kus see on? Sauna pole!»

Pavel selgitas maksu ebaõiglust ja selle riuka ilmset kasulikkust vabrikule; mõlemad mehed muutusid süngeks ja lahkusid. Saatnud neid, ütles ema muiates:

«Näe, Paša, vanamehedki on hakanud käima sinu juures tarkust saamas.»

Vastamata istus murelik Pavel laua taha ja hakkas midagi kirjutama. Mõne minuti pärast ütles ta emale:

«Ma palun sind: sõida linna, anna see sedel ära . . .»

«Kas see on ohtlik?» küsis ema.

«Jah. Seal trükitakse meil ajalehte. On vajalik, et kopikalugu numbrisse pääseks . . .»

«Noh-noh!» vastas ema. «Ma kohe . . .»

See oli esimene poja poolt temale antud ülesanne. Ema rõõmustas, et poeg avalikult talle ütles, milles asi seisab.

«Seda ma mõistan, Paša!» kõneles ta riietudes. «Siin nad küll nöörivad! Kuidas on selle mehe nimi — kas Jegor Ivanovitš?»

Ema tuli tagasi hilja õhtul, väsinuna, kuid rahulolevana.

«Sašenkat nägin!» rääkis ta pojale. «Tervitab sind. Aga see Jegor Ivanovitš on niisugune lihtne — naljahammas! Naljakalt kõneleb.»

«Olen rõõmus, et nad meeldivad sulle!» ütles Pavel tasa.

«Lihtsad inimesed, Paša! On hea, kui inimesed on lihtsad! Ja sind austavad kõik . . .»

Esmaspäeval ei läinud Pavel jälle tööle, tal valutas pea. Kuid lõuna ajal jooksis kohale Fedja Mazin, erutatud, õnnelik ja teatas väsimusest hingeldades:

«Lähme! Kogu vabrik on kihamas. Saadeti sinu järele. Sizov ja Mahhotin räägivad, et suudad kõigist paremini seletada. Mis küll toimub!»

Pavel hakkas vaikides riietuma.

«Eided jooksid kohale — muudkui kiunuvad!»

«Mina tulen kah!» teatas ema. «Mis nad seal on nõuks võtnud? Ma tulen!»

«Tule!» ütles Pavel.

Tänaval mindi kiiresti ja vaikides. Emal oli erutusest hing kinni jäämas ja ta tundis, et läheneb midagi tähtsat. Vabrikuväravates seisis hulk naisi ja kirus käratsevalt. Kui nad kolmekesi õue lipsasid, sattusid nad kohe tihedasse musta erutatult kõmavasse rahvahulka. Ema nägi, et kõik pead olid pööratud ühele poole, sepatsehhi seina poole, kus vanaraua hunniku otsas ja punaste telliste taustal seisid ja vehkisid kätega Sizov, Mahhotin, Vjalov ja veel umbes viis meest elatanud, mõjukaid töölisi.

«Vlassov tuleb!» hüüdis keegi.

«Vlassov? Tooge ta siia . . .»

«Tasem!» karjuti korraga mitmes kohas.

Ja kuskil lähedal kõlas Rõbini ühetasane hääl:

«Mitte kopika eest . pole vaja hea seista, vaid — õigluse eest, — nii! Meile pole kallis mitte meie kopikas, ta pole teistest ümmargusem, kuid — ta on raskem — temas on inimverd rohkem kui direktori rublas — nii! Ja meie ei pea kalliks mitte kopikat, vaid verd, tõde — nii!»

Tema sõnad langesid rahvahulgale ja lõid üles tuliseid hüüatusi:

«Õige, Rõbin!»

«Tõsi, ahjukütja!»

«Vlassov tuli!»

Summutades masinate rasket rähklemist, auru ränki ohkeid ja juhtmete sahinat, sulasid hääled üheks kärarikkaks keeriseks. Igalt poolt jooksis rutakalt kokku inimesi, kes vehkisid kätega, sütitasid üksteist tuliste, teravate sõnadega. Väsinud rindades alati uniselt peituv ärritus virgus, nõudis väljapääsu, lendas hõisates õhku, tumedaid tiibu ikka laiemaks sirutades, inimesi ikka tugevamini haarates, neid endaga kaasa kiskudes, üksteisega kokku tõugates, leegitsevaks vihaks ümber sündides. Rahvamurru kohal õõtsus tahma- ja tolmupilv, higist nõretavad näod õhetasid, põskede nahk nuttis musti pisaraid. Tumedail nägudel särasid silmad, läikisid hambad.

Sinna, kus seisid Sizov ja Mahhotin, ilmus Pavel ja kõlas tema hüüe:

«Seltsimehed!»

Ema märkas, et poja nägu kahvatas ja huuled värisesid; ema nihkus tahtmatult ettepoole, rahvamurdu kõrvale tõugates. Ärritatult öeldi talle:

«Kuhu sa tikud?»

Ema tõugati. Kuid see ei peatanud teda. Inimesi õlgade ja küünarnukkidega laiali nihutades, tungis ta pikkamisi pojale ikka lähemale, alistudes soovile tema kõrvale astuda.

Pavel aga, heitnud rinnast välja sõna, millesse ta oli harjunud panema sügava ja tähtsa mõtte, tundis, et ta kurku pigistas võitlusrõõmu kramp; teda haaras soov heita inimestele oma tõeunistuse tulest süüdatud süda.

«Seltsimehed!» kordas ta, ammutades sellest sõnast vaimustust ja jõudu. «Meie oleme need inimesed, kes ehitavad kirikuid ja vabrikuid, sepistavad ahelaid ja raha, meie oleme see elav jõud, mis toidab ja lõbustab kõiki hällist hauani...»

«Nii!» hüüatas Rõbin.

«Meie oleme alati ja kõikjal — esimesed töös ja viimased elus. Kes hoolitseb meie eest? Kes tahab meile head? Kes peab meid inimesteks? Mitte keegi!»

«Mitte keegi!» kostis kellegi hääl otsekui vastukaja.

Ennast taltsutades hakkas Pavel kõnelema lihtsamalt, rahulikumalt, rahvamurd nihkus aeglaselt temale lähemale, kujunedes tumedaks tuhandepealiseks kehaks. Hulk vaatas tema näkku sadade tähelepanelike silmadega, imes tema sõnu.

«Me ei saa kätte paremat osa, kuni ei tunne endid seltsimeestena, tugevasti ühise sooviga seotud sõprade perena — sooviga võidelda meie õiguste eest.»

«Räägi asjast!» karjuti jämedalt kuskil ema kõrval.

«Ära sega!» kõlas tasa kaks hüüdu eri kohast.

Tahmased näod krimpsusid umbusklikult, süngelt, kümned silmad vaatasid Paveli näkku tõsiselt, mõtlikult.

«Sotsialist, aga pole lollpea!» tähendas keegi.

«Oi! Julgelt kõneleb!» ütles pikk ühe silmaga tööline, vastu ema õlga müksates.

«Seltsimehed, on aeg mõista, et keegi peale meie eneste ei aita meid! Üks kõigi eest, kõik ühe eest — see on meie seadus, kui tahame vaenlasest jagu saada!»

«Õige jutt, poisid!» hüüdis Mahhotin.

Ja ta viipas laialt käega ning raputas õhus rusikat.

«On vaja direktor välja kutsuda!» jätkas Pavel.

Otsekui marutuul lõi rahvamurdu. Hulk hakkas kõikuma ja kümned hääled hüüdsid korraga:

«Direktor siia!»

«Saata saadikud tema järele!»

Ema rüseles ettepoole ja vaatas poega alt üles, tulvil uhkust. Pavel seisis vanade, lugupeetud tööliste keskel, kõik kuulasid teda ja nõustusid temaga. Emale meeldis, et poeg ei vihastu, ei kiru nagu teised.

Otsekui rahe raua peale sadasid katkelised hüüatused, sõimusõnad, kurjad sõnad. Pavel vaatas inimesi ülalt ja otsis pärani avatud silmadega midagi nende keskelt.

«Saadikuid!»

«Sizov!»

«Vlassov!»

«Rõbin! Temal on kohutavad hambad!»

Äkki kõlas rahvahulgas tasaseid hüüdeid:

«Ise tuleb!...»

«Direktor!...»

Rahvahulk astus kõrvale, andes teed kõrge kasvuga, terava väikese habeme ja pika näoga mehele.

«Lubage!» ütles direktor töölisi oma teelt lühikese käeliigutusega eemaldades, kuid neid mitte puudutades. Tema silmad olid pilukil ja kogenud võimutseja pilguga kobas ta uurivalt tööliste nägusid. Tema ees võeti mütsid maha, teretati — ta sammus kummardustele vastamata ja külvas rahvahulka vaikust, kohmetust, häbelikke naeratusi ja vaikseid hüüatusi, millest juba kuuldus laste kahetsust, kes teavad, et nad on teinud vallatusi.

Nüüd möödus ta emast, libistas karmide silmadega üle ta näo, peatus raualasu ees. Keegi sirutas talle ülalt käe — ta ei võtnud seda vastu, ronis vabalt, tugeva kehaliigutusega üles, astus Paveli ja Sizovi ette ning küsis:

«Mis koosolek see on? Miks te töö katki jätsite?»

Mõni sekund oli vaikne. Inimpead kõikusid nagu viljapead. Sizov viipas nokkmütsiga läbi õhu, kehitas õlgu ja laskis pea longu.

«Ma küsin!» käratas direktor.

Pavel astus tema kõrvale ja ütles valjusti, osutades Sizovile ja Rõbinile:

«Meie kolm oleme seltsimeeste poolt volitatud nõudma, et teie tühistaksite oma korralduse kopika mahaarvamise kohta...»

«Mispärast?» küsis direktor Pavelile pilku heitmata.

«Meie ei pea õiglaseks niisugust meile pandud maksu!» ütles Pavel valjusti.

«Kuidas siis, kas näete minu sookuivendamise kavatsuses ainult soovi töölisi ekspluateerida, mitte aga hoolitsemist nende elu-olu parandamise eest? Jah?»

«Jah!» vastas Pavel.

«Ja teie samuti?» küsis direktor Rõbinilt.

«Kõik ühteviisi!» vastas Rõbin.

«Aga teie, auväärne?» pöördus direktor Sizovi poole.

«Minagi samuti paluksin: jätke juba kopikas ometi meile!» Ja Sizov laskis jälle pea longu ning naeratas süüdlaslikult.

Direktor heitis pilgu aeglaselt üle rahvamurru, kehitas õlgu. Siis silmitses uurivalt Pavelit ja tähendas talle:

«Teie näite küllalt intelligentse inimesena — kas tõesti teiegi ei mõista selle abinõu kasulikkust?»

Pavel vastas valjusti:

«Kui vabrik kuivendab soo omal kulul — seda mõistavad kõik!»

«Vabrik ei tegele filantroopiaga!» tähendas direktor jahedalt. «Ma käsin kõiki jalamaid tööle asuda!»

Ja hakkas alla laskuma, ettevaatlikult jalaga rauda kobades ja kellelegi vaatamata.

Rahvahulgas kajas rahulolematu kõmin.

«Mis on?» küsis direktor seisatades.

Kõik vaikisid, ainult kuskilt kaugelt kõlas üksik hääl:

«Tööta ise!...»

«Kui teie viieteistkümne minuti pärast ei alusta tööd — ma annan käsu kõigilt trahvi võtta!» vastas direktor jahedalt ja selgelt.

Ta astus jälle rahvamurrus edasi, kuid nüüd tekkis tema taga kume nurin, ja mida sügavamale kadus ta kogu, seda kõrgemale tõusid hüüded.

«Räägi siis temaga!»

«Säh sulle nüüd õigused! Äh, küll on elu...»

Pöörduti Paveli poole, karjuti temale:

«Hei, seadusetundja, mis nüüd teha?»

«Sina kõnelesid, kõnelesid, tema aga tuli ja pühkis kõik ära!»

«Noh, Vlassov, mis teha?»

Kui hüüded muutusid tungivamaks, teatas Pavel:

«Ma teen ettepaneku, seltsimehed, jätta töö seni, kuni ta ei loobu kopikast...»

Erutatult hakkasid sõnad lendama:

«Leidis lolle!»

«Streik?»

«Kas kopika pärast?»

«Aga mis siis? Noh olgu streik!»
«Selle eest kõiki — kraedpidi välja . . .»
«Aga kes töötama hakkab?»
«Küllap leidub!»
«Juudaid?»

13.

Pavel astus alla ja jäi seisma ema kõrvale.

Kõik ümberringi olid hakanud sumisema üksteisega vaieldes, erutudes, karjudes.

«Ei tee streiki!» ütles Rõbin Pavelile lähenedes. «Rahvas on küll ahne, kuid kartlik. Sadat kolm asuvad sinu poolele, mitte rohkem. Sihukest sõnnikuhunnikut ühele hangule ei tõsta . . .»

Pavel vaikis. Tema ees lainetas rahvamurru tohutu must nägu ja vaatas nõudlikult talle silmi. Süda peksis ärevalt. Vlassovile tundus, et tema sõnad kadusid inimestes jäljetult, otsekui harvad, kauasest põuast kurnatud mullale langenud vihmapiisad.

Ta läks koju nukrana, väsinuna. Tema taga kõndisid ema ja Sizov, kõrval aga sammus Rõbin ja põrises kõrva sisse:

«Sa kõneled hästi, kuid mitte südamele — nii! On vaja südamesse, otse südame põhja säde visata. Inimesi mõistusega ei võida, see jalanõu ei passi — liiga peenike, kitsas!»

Sizov ütles emale:

«Meil vanadel on aeg mulda minna, Nilovna! Algab uus rahvas. Kuidas meie elasime? Põlvili roomasime ja aina maani kummardusime. Nüüd aga inimesed — kas on meele pähe võtnud või — eksivad veel hullemini — noh — pole enam meie sarnased. Näe nemad, noored kõnelevad direktoriga juba nagu võrdsega . . . ja-ah! Nägemiseni, Pavel Mihhailov, hästi seisad, vennas, inimeste eest! Annaks sulle jumal — ehk leiad teid ja radu — annaks jumal!»

Ta hakkas minema.

«Jah, surge ometi!» pomises Rõbin. «Te pole juba nüüdki inimesed, vaid — kitt, teiega võib pragusid kinni määrida. Kas nägid, Pavel, kes karjus, et sind saadikuks valida? Need, kes räägivad, et sina oled sotsialist, ässitaja — nii! — nemad! «Et ta minema aetaks — see on talle paras.»»

«Nendel on omamoodi õigus!» ütles Pavel.

«Huntidelgi on õigus, kui nad seltsimeest murravad . . .»

Rõbini nägu oli sünge, hääl värahtas ebatavaliselt.

«Ei usu inimesed paljast sõna — kannatada on vaja, sõna on vaja verega pesta . . .»

Kogu päeva liikus Pavel tusasena, väsinuna, kummaliselt rahutuna, ta silmad põlesid, otsekui otsisid midagi. Ema märkas seda ja küsis ettevaatlikult:

«Mis sul on, Paša, ah?»

«Pea valutab,» ütles poeg mõtlikult.

«Kui heidaksid õige pikali — mina aga kutsun arsti...»
Pavel vaatas emale otsa ja vastas rutakalt:
«Ei, pole vaja!»
Ja äkki hakkas ta tasa rääkima:
«Olen noor, nõrgajõuline — näed sa! Ei ustud mind, ei mindud minu tõe järele — tähendab — ei osanud seda ütelda!... Paha on mul — hale endast!»
Vaadates poja tusasesse näkku ja soovides lohutada, ütles ema tasakesi:
«Sa — oota! Täna ei mõistetud — homme mõistetakse...»
«Peavad mõistma!» hüüdis Pavel.
«Näe, isegi ju mina näen sinu tõde...»
Pavel astus ta juurde.
«Sina, ema, oled hea inimene.»
Ja pöördus emast kõrvale. Ema võpatas nagu vaikseist sõnadest põletatuna, pani käe südamele ja läks ära, poja hellitust hoolikalt kaasa viies.
Öösel, kui ema magas, poeg aga voodis lamades raamatut luges, ilmusid sandarmid ja hakkasid tigedalt tuhnima kõikjal, õues, pööningul. Kollasenäoline ohvitser käitus samuti nagu esimeselgi korral — solvavalt, pilkavalt, leides naudingut mõnitamisest, püüdes riivata südant. Ema istus nurgas ja vaikis, silmi poja näolt eemaldamata. Pavel püüdis oma erutust mitte reeta, ent kui ohvitser naeris, liikusid tema sõrmed kummaliselt, ja ema tundis, et pojal on raske sandarmile mitte vastata, raske ta nalju taluda. Nüüd ei olnud emal niisugust hirmu nagu esimese läbiotsimise ajal, ta tundis rohkem viha nende kannustega hallide öökülaliste vastu ja viha neelas ärevuse.
Pavel jõudis talle sosistada:
«Mind võetakse kinni...»
Ema kallutas pea ja vastas tasa:
«Mõistan...»
Ema mõistis — poeg pannakse vanglasse sellepärast, et ta kõneles täna töölistele. Kuid sellega, mida ta kõneles, nõustusid kõik ja kõik peavad tema eest välja astuma, tähendab — kaua teda kinni ei peeta...
Emal oli tahtmine poega emmata, nutma puhkeda, kuid kõrval seisis ohvitser ja vaatles teda pilusilmi. Ohvitseri huuled tõmblesid, vurrud liikusid — Vlassovale tundus, et see mees ootab tema pisaraid, kaebusi ja palveid. Ema võttis kokku kogu jõu, püüdis kõnelda vähem, pigistas poja kätt ja ütles hinge kinni pidades aeglaselt, tasa:
«Nägemiseni, Paša. Kas võtsid kõik kaasa, mis vaja?»
«Kõik. Ära nukrutse...»
«Kristus olgu sinuga...»
Kui poeg oli ära viidud, istus ema pingile, sulges silmad ja hakkas tasa ulguma. Seljaga seinale toetudes, nagu vahel tegi tema mees, viskas pea kuklasse ja pingsalt aheldatud nukrusest

ning oma jõuetuse solvavast teadmisest ulgus kaua ja ühetooniliselt, valades nendes helides välja haavatud südame valu. Tema ees aga seisis liikumatu laiguna kollane hõredate vurrudega nägu ja pilutatud silmad vaatasid mõnuga. Ema rinnas rullus musta kerasse kokku kibedus ja tigedus inimeste vastu, kes võtavad emalt poja sellepärast, et poeg otsib tõde.

Oli külm, vastu aknaklaase rabistas vihma, tundus, et öös käivad ümber maja varitsedes hallid laiade punaste nägudega ilma silmadeta pikkade kätega kogud. Käivad ja kõlistavad vaevalt kuuldavalt kannuseid.

«Kui oleksid minugi võtnud,» mõtles ema.

Ulgus vabriku vile, nõudes inimesi tööle. Täna ulgus see tumedalt, madalalt ja ebakindlalt. Avanes uks, sisse astus Rõbin. Ta jäi ema ette seisma ja küsis habemelt peopesaga vihmapiisku pühkides:

«Viisid ära?»

«Viisid ära, neetud!» vastas ema ohates.

«On lugu!» ütles Rõbin muiates. «Mindki — otsiti läbi, kobati läbi, ja-ah. Sõimati läbi... Noh — ometigi ei tehtud liiga. Tähendab, Pavel viidi ära! Direktor pilgutas silma, sandarm noogutas ja — inimest pole! Nemad elavad sõbralikult. Ühed lüpsavad rahvast, teised — hoiavad sarvist...»

«Teil tuleks Paveli eest ometi välja astuda!» hüüdis ema püsti tõustes. «Ta läks ju kõigi eest.»

«Kellel välja astuda?» küsis Rõbin.

«Kõigil!»

«Eks sa näe! Ei, seda ei juhtu.»

Muiates väljus ta oma raskel kõnnakul, olles suurendanud ema muret oma sõnade karmi lootusetusega.

«Äkki — hakatakse peksma, piinama?...»

Ema kujutles poja keha pekstuna, rebestatuna, veres, ja hirm lasus külma rahnuna rinnale ning rõhus teda. Silmadel oli valus. Ta ei kütnud ahju, ei keetnud endale lõunat ega joonud teed, ainult hilja õhtul sõi tüki leiba. Ja kui heitis magama — tundus talle, et kunagi veel polnud ta elu olnud nii üksildane, paljas. Viimastel aastatel oli ta harjunud elama millegi tähtsa, hea alalises ootuses. Tema ümber liikusid kärarikkalt ja südilt noored ning alati püsis tema ees poja, selle äreva, kuid hea elu looja tõsine nägu. Nüüd aga ei ole teda ja — midagi ei ole.

14.

Aeglaselt möödus päev, unetu öö ja veel aeglasemalt teine päev. Ema ootas kedagi, kuid keegi ei ilmunud. Saabus õhtu. Ja — öö. Külm vihm ohkas ja krabistas seinal, korstnas huilgas; põranda all liikus midagi. Katuselt tilkus vett ja selle langemise kaeblik heli liitus kummaliselt kella tiksumisega. Tundus, et kogu maja

kiigub tasa, ja kõik ümberringi oli tarbetu, oli nukrusesse tardunud...

Aknale koputati tasa — kord, kaks... Ema oli harjunud nende koputustega, need ei hirmutanud teda, kuid nüüd võpatas ta rõõmsast pistest südamesse. Ebaselge lootus tõstis ta kiiresti jalule. Ta viskas salli õlgadele ja avas ukse...

Sisse astus Samoilov, tema järel aga veel keegi mantlikraesse varjatud näoga, kulmudele tõmmatud mütsiga mees.

«Kas me äratasime teid?» küsis ebaharilikult murelik ja sünge Samoilov teretamata.

«Ma ei maganud!» vastas ema ja jäi neid vaikides, ootavate silmadega üksisilmi vahtima.

Raskelt ja kähisevalt ohates võttis Samoilovi kaaslane mütsi peast, sirutas emale laia, lühikeste sõrmedega käe ja ütles talle sõbralikult, nagu vanale tuttavale:

«Tervist, memmeke! Kas ei tundnud ära?»

«Kas see olete teie?» hüüdis Vlassova, millegi üle äkki rõõmu tundes. «Kas Jegor Ivanovitš?»

«Mina olen!» vastas see, kummardades oma salmilauljataoliselt pikkade juustega suurt pead. Tema täidlane nägu naeratas heasüdamlikult, väikesed hallid silmad vaatasid ema näkku lahkelt ja selgelt. Ta sarnanes samovariga — samasugune ümarik, madaluke, paksu kaela ja lühikeste kätega. Nägu läikis ja säras, ta hingas kärarikkalt, ning rinnas mulksus kogu aeg midagi, korises...

«Astuge tuppa, ma panen end kohe riidesse!» tegi ema ettepaneku.

«Meil on teie juurde asja!» ütles Samoilov murelikult, heitnud emale altkulmu pilgu.

Jegor Ivanovitš astus tuppa ja kõneles sealt.

«Täna hommikul, armas memmeke, tuli vanglast välja teile tuntud Nikolai Ivanovitš...»

«Kas ta oli seal?» küsis ema.

«Kaks kuud ja üksteist päeva. Nägin seal ukrainlast — ta laseb teid tervitada, ja Pavelit, kes — samuti laseb tervitada, palub teid mitte muretseda ja ütelda teile, et tema teel on inimesele puhkepaigaks alati vangla — nõnda on juba meie hoolitseva ülemuse poolt korraldatud. Nüüd, memmeke, asun asja juurde. Te teate, kui palju rahvast eile siin kinni võeti?»

«Ei. Aga kas siis — peale Paša veel?» hüüdis ema.

«Tema on neljakümne üheksas!» katkestas Jegor Ivanovitš rahulikult. «Ja on oodata, et ülemus vangistab veel kümmekond inimest! Näe, ka selle isanda...»

«Jah, ka minu!» ütles Samoilov süngelt.

Vlassova tundis, et tal on kergem hingata...

«Mitte tema üksi pole seal!» vilksatas läbi ta pea.

Olles riietunud, astus ta tuppa ja naeratas külalisele erksalt.

«Kindlasti kaua ei peeta, kui nii palju on kinni võetud...»

«Õige!» ütles Jegor Ivanovitš. «Aga kui meil on taipu seda

nende kavatsust nurja ajada, siis saavad nad hoopiski pika nina. Asi on nii: kui me jätame nüüd järele meie raamatukeste toimetamise vabrikusse, siis haaravad sandarmikesed kinni sellest kurvast nähtusest ja suunavad selle Paveli ja temaga ühes vangikotta heidetud seltsimeeste vastu...»

«Kuidas siis seda?» hüüatas ema ärevalt.

«Aga väga lihtsalt!» ütles Jegor Ivanovitš pehmelt. «Mõnikord arutavad sandarmidki õigesti. Te mõtelge: oli Pavel — olid raamatud ja lendlehed; pole Pavelit — pole ei raamatuid ega lehekesi! Tähendab, tema oli see, kes külvas raamatukesi, ahaa? Noh, hakkavadki kõiki närima — sandarmid armastavad inimest nõnda ära nudida, et temast ei jääks suurt midagi järele!»

«Ma mõistan, mõistan!» ütles ema nukralt. «Ah, issand! Kuidas siis nüüd?»

Köögist kostis Samoilovi hääl:

«Peaaegu kõik on nad kinni nabinud — kurat neid võtaks!... Nüüd on meil vaja tööd endiselt jätkata, mitte ainult töö pärast — vaid ka seltsimeeste päästmiseks.»

«Aga — töötegijaid pole,» lisas Jegor muiates. «Meil on suurepärase väärtusega kirjandust — ise tegin!... Aga kuidas seda vabrikusse kanda, see on teadmata!»

«On hakatud kõiki väravas läbi otsima!» ütles Samoilov.

Ema tundis, et temalt midagi tahetakse, oodatakse ja päris rahulikult:

«Noh, mis siis nüüd? Kuidas siis?»

Samoilov jäi uksele seisma ja ütles:

«Teie, Pelageja Nilovna, olete tuttav korvinaise Korssunovaga...»

«Olen, aga mis siis!»

«Kõnelge temaga, kas tema ei viiks läbi?»

Ema hakkas eitavalt kätega vehkima.

«Oh ei! Tema on lobasuu — ei! Kui saadakse teada, et minu kaudu — sellest majast — ei, ei!»

Ja haaratuna äkki tärganud mõttest hakkas ta järsku tasa kõnelema:

«Te andke mulle, andke — mulle! Ma juba korraldan, ma leian ise tee! Ma palun Marjat ennast — las ta võtab mind abiliseks! Mul on vaja leiba süüa, töötada on ju vaja! Nüüd hakkangi sinna lõunaid kandma! Küll ma juba asjad joonde ajan!»

Ta surus käed rinnale ja kinnitas rutuga, et teeb kõik hästi, märkamatult, ning hüüdis lõpuks hõisates:

«Nad näevad — Pavelit ei ole, tema käsi aga ulatab isegi vanglast välja — nad näevad!»

Kõik kolm sattusid hoogu. Jegor hõõrus tugevasti käsi, naeratas ja sõnas:

«Tore, memmeke! Kui te teaksite, kui tore see on! Otse — võluv.»

«Ma istun vanglasse nagu tugitooli, kui see õnnestub!» tähendas Samoilov käsi hõõrudes.

«Te olete kaunitar!» karjus Jegor kähisevalt.

Ema naeratas. Talle oli selge: kui lendlehed nüüd vabrikusse ilmuvad, peab ülemus mõistma, et mitte tema poeg ei levita neid. Ja tundes end suutelisena ülesannet täitma, võpatas ta üleni rõõmust.

«Kui lähete Paveliga kokkusaamisele,» kõneles Jegor, «ütelge talle, et tal on hea ema...»

«Ma näed teda varsti!» lubas Samoilov muiates.

«Ütelge talle just nõnda — ma teen kõik, mis vaja! Et ta seda teaks!»

«Aga kui teda ei vangistata?» küsis Jegor Samoilovile osutades.

«Noh, mis siis ikka teha!»

Nad pahvatasid mõlemad laginal naerma. Emagi, mõistnud oma eksitust, hakkas naerma, tasa ja kohmetunult, veidi kavalalt.

«Veri on paksem kui vesi!» ütles ta silmi maha lüües.

«See on loomulik!» hüüdis Jegor. «Aga Paveli suhtes olge rahulik, ärge nukrutsege. Vanglast pöördub ta tagasi veel paremana. Seal puhkad ja õpid, vabaduses aga pole meiesugustel selleks aega. Mina, näe, olen kolm korda kinni istunud ja iga kord, olgugi et vähese mõnuga, kuid kahtlematu kasuga mõistusele ja südamele.»

«Te hingate raskelt!» ütles ema sõbralikult Jegori lihtsasse näkku vaadates.

«Selleks on erilisi põhjusi!» vastas Jegor ja tõstis sõrme ülespoole. «Nii et, tähendab, on otsustatud, emake? Homme toimetame teile materjalikese — ja uuesti hakkab keerlema sajandite-pikkuse pimeduse purustamise saag. Elagu vaba sõna ja elagu ema süda! Seniks aga — nägemiseni!»

«Nägemiseni!» ütles Samoilov, surudes kõvasti ema kätt. «Mina aga, näe, oma emale ei saa kõssatagi millestki sellisest — jah!»

«Kõik mõistavad!» ütles Vlassova, soovides teha talle heameelt.

Kui nad lahkusid, sulges ta ukse, laskus põlvili keset tuba ja hakkas palvetama vihmarabina saatel. Palvetas sõnadeta, ainsa suure mõttega inimestest, keda Pavel on toonud tema ellu. Need otsekui oleksid möödunud tema ja ikoonide vahelt, möödusid — kõik nii lihtsad, üksteisele imeliselt lähedased ja üksildased.

Vara hommikul läks ta Marja Korssunova juurde.

Turunaine, nagu alati rasvast määrdunud ja lärmakas, võttis teda kaastundlikult vastu.

«Kas igatsed?» küsis ta, patsutades rasvase käega ema õlale. «Jäta! Võeti kinni, viidi ära, kah mõni häda! Midagi halba siin pole. See oli varem — varguste pärast pandi vanglasse, nüüd aga on tõe pärast hakatud kinni panema. Pavel ütles võib-olla midagi valesti, kuid ta astus kõigi eest välja — ja kõik mõistavad teda, ära ole rahutu! Mitte kõik ei ütle, kuid kõik teavad, kes on hea. Ma kavatsesin ikka sinu juurde sisse astuda, aga näe, pole aega.» — — —

«Aga mina tulin ennast sulle abiliseks paluma!» ütles Vlassova teise lobisemist katkestades.

«Kuidas, kuidas?» küsis Marja, ja sõbratari ära kuulanud, noogutas jaatavalt pead.

«Võib! Mäletad, sa peitsid mind vahel minu mehe eest? Noh, nüüd peidan mina sind puuduse eest... Sind peavad kõik aitama, sest sinu poeg on hukkumas üldise asja pärast. Hea poiss on ta sul, seda räägivad kõik nagu ühest suust ja kõigil on tast kahju. Ma ütlen — nendest arestidest ei tule ülemusele head — sa vaata, mis vabrikus toimub? Pahasti räägitakse, armas! Nemad seal, ülemused, mõtlevad — hammustati inimest kannast, kaugele ei lähe! Kuid tuleb välja nii, et kümme sai lüüa — sajad vihastasid!»

Jutt lõppes sellega, et järgmise päeva lõuna ajal oli Vlassova Marja toiduse kahe suure savist toidunõuga vabrikus, Marja ise aga läks turule kaubitsema.

15.

Töölised märkasid uut kaubanaist kohe. Lähenedes talle ütlesid ühed heakskiitvalt:

«Oled tööle asunud, Nilovna?»

Ja ühed lohutasid, tõendades, et Pavel lastakse varsti välja, teised häirisid ta kurba südant kaastundesõnadega, kolmandad sajatasid vihaselt direktorit, sandarmeid, leides tema rinnas vastukaja. Oli inimesi, kes vaatasid teda kahjurõõmsalt, tabelipidaja Issai Gorbov aga ütles läbi hammaste:

«Kui mina oleksin kuberner, ma oleksin sinu poja — üles poonud! Ärgu ajagu rahval päid segi!»

Sellest õelast ähvardusest õhkus emale surmakülmust. Ta ei ütelnud Issaile midagi vastuseks, ainult vaatas korraks mehe väikesse, tedretähti täiskülvatud näkku, ohkas ja lõi silmad maha.

Vabrikus oli rahutu, töölised kogunesid salkadesse, kõnelesid millestki poole häälega omavahel, kõikjal sõelusid murelikud meistrid, vahel kõlas sõimusõnu, ärritatud naeru.

Kaks politseinikku viisid emast mööda Samoilovi; see astus, pistnud ühe käe taskusse, teisega aga oma punakaid juukseid siludes.

Teda saatis murd töölisi, sadakond inimest, ajades politseinikke sõimu ja pilgetega...

«Jalutama lähed, Griša!» hüüdis talle keegi.

«Au meiesugustele!» toetas teine. «Auvahtidega käime...»

Ja vandus vängelt.

«Varaste püüdmine ei tasu nähtavasti ära!» ütles pikk ja ühe silmaga tööline vihaselt ning valjusti. «On hakatud ausaid inimesi nabima...»

«Kui nabitakse vähemalt öösi!» kajas kellegi hääl rahvahulgast vastu. «Aga lausa päeval — ilma häbenemata — kaabakad!»

Politseinikud astusid mornilt, kiiresti, püüdes mitte midagi

näha ja otsekui kuulmata hüüdeid, millega neid saadeti. Neile vastu kandsid kolm töölist suurt raudlatti ja karjusid seda nendele sihtides:

«Hoidke eest, kalapüüdjad!»

Vlassovast möödudes noogutas Samoilov naeratades talle pead ja lausus:

«Lohistatakse!»

Ema kummardas talle sõnatult, sügavalt, teda liigutasid need noored, ausad, karsked, kes läksid vanglasse naerunägudel; tal tekkis nende vastu harras emaarmastus. — — — .

26.

Päevad lendasid üksteise järel kiirusega, mis ei lasknud emal mõtelda esimesele maile. Ainult öösiti, kui ta päeva kärarikkaist erutavaist askeldusist väsinuna sängi heitis, pakitses ta süda vaikselt.

«Tuleks juba rutemini . . .»

Koidikul ulgus vabrikuvile, poeg ja Andrei jõid kiiruga teed, einetasid ja lahkusid, jättes emale kümmekond ülesannet. Ja terve päev keerles ta nagu orav puuris, keetis lõunat, keetis lillat tarretist ja liimi lendlehtede jaoks, tuli mingisuguseid inimesi, nad toppisid pihku sedeleid Pavelile üleandmiseks ja kadusid, nakatades ema oma ärevusega.

Lendlehti; mis kutsusid töölisi üles pühitsema esimest maid, kleebiti peaaegu igal öösel plankaedadele, neid ilmus isegi politseivalitsuse ustele, neid leiti iga päev vabrikus. Hommikuti käis politsei vandudes mööda agulit, lillasid pabereid plankudelt maha rebides ja lahti kraapides, lõuna ajal aga lendasid need uuesti tänaval teekäijate jalge alla veeredes. Linnast saadeti nuhke, nad seisid nurkadel ja kobasid silmadega töölisi, kes lõbusalt ja elavalt vabrikust lõunale ja tagasi läksid. Kõigile meeldis näha politsei jõuetust, ja isegi elatanud töölised ütlesid muiates üksteisele:

«Mis küll tehakse — ah?»

Kõikjal kogunes inimeste salgakesi, kes arutasid tuliselt erutavat üleskutset. Elu läks keema, ta oli sel kevadel kõigile huvitavam, kõigile tõi midagi uut, ühtedele — jälle põhjuse ärrituda, mässulisi vihaselt sajatada, teistele — ebaselge ärevuse ja lootuse, kolmandatele aga — neid oli vähemus — terava rõõmu teadmisest, et nemad on jõuks, mis äratab kõiki.

Pavel ja Andrei peaaegu ei maganud öösiti, ilmusid koju alles vile eel, mõlemad väsinud, kähisevad, kahvatud. Ema teadis, et nad korraldavad koosolekuid metsas, rabas, talle oli teada, et aguli ümber luusib öösiti ratsapolitsei patrulle, roomab nuhke, üksikuid töölisi kinni nabides ja läbi otsides, rühmi laiali ajades ja vahel ühte või teist vangistades. Mõistes, et ka poega ja Andreid võidakse samuti arreteerida igal ööl, ta peaaegu soovis seda — see oleks parem nendele, nagu talle näis. — — —

... Ja siis jõudiski kätte see päev — esimene mai.

Vabrikuvile röögatas nagu alati nõudlikult ja käskivalt. Ema, kes öösel polnud ühekski hetkeks uinunud, hüppas sängist, pistis tule õhtust saadik valmis pandud samovari, tahtis nagu alati koputada poja ja Andrei uksele, kuid mõtles järele, lõi käega ja istus akna alla, käsi näo ees, nii nagu valutaksid tal hambad.

Kahvatult helesinises taevas ujus kiiresti valge ja roosa parv kergeid pilvi, nagu lendaksid seal auru lajatavast möirgamisest hirmutatud suured linnud. Ema vaatas pilvi ja kuulatas oma mõtteid. Ta pea oli raske ja unetust ööst punetavad silmad olid kuivad. Rinnas oli imeline rahulikkus, süda tuksus ühtlaselt ja mõte tegeles lihtsate asjadega...

«Vara panin samovari üles, vesi keeb ära! Magagu nad täna kauem. Mõlemad on surmväsinud...»

Lõbusalt särades piilus aknast sisse noor päikesekiir, ema seadis talle käe ette ja kui hele kiir laskus ema käenahale, silitas ema teda vaikselt teise käega, naeratades mõtlikult ja lahkelt. Siis tõusis ta püsti, võttis samovarilt toru; püüdes mitte kolistada, pesi silmad puhtaks ja hakkas palvetama, innukalt risti ette lüües ning sõnatult huuli liigutades. Tema nägu lõi helendama, parem kulm aga kerkis kord aeglaselt üles, kord laskus äkki alla...

Teine vile kisendas tasemini, mitte nii kindlalt, värinaga jämedas ja niiskes hääles. Emale näis, et vile karjub täna kauem kui alati.

Toas kõlas ukrainlase kõmisev ja selge hääl:

«Pavel! Kas kuuled?»

Keegi neist patsatas paljaste jalgadega põrandale, keegi haigutas magusalt...

«Samovar on valmis!» hüüatas ema.

«Tõusemegi!» vastas Pavel lõbusalt.

«Päike tõuseb!» kõneles ukrainlane. «Ja pilved jooksevad. See on ülearune täna — pilved...»

Ja astus kööki, sasipäine, unest roidunud, ent lõbus.

«Tere hommikust, memm! Kuidas magasite?»

Ema astus ta juurde ja ütles tasa:

«Sina, Andrjuša, käi ikka tema kõrval!»

«Aga muidugi!» sosistas ukrainlane. «Kuni oleme koos — käime igal pool kõrvuti — pidage meeles!»

«Mis te seal sosistate?» küsis Pavel.

«Ei midagi, Paša!»

«Ta ütleb mulle — pese paremini nägu! Tüdrukud vaatavad!» vastas ukrainlane esikusse pesema minnes.

«Töörahvas, nüüd tõuse, on võitlus sul ees...» hakkas Pavel tasa laulma.

Päev oli muutumas üha selgemaks, tuule aetud pilved hajusid. Ema tõi lauale teejooginõud ja mõtles pead vangutades sellele, kui kummaline on kõik: mõlemad naljatavad, naeratavad sel hommikul, keskpäeval aga ootab neid — kes teab — mis? Temal endalgi oli millegipärast rahulik, peaaegu rõõmus tunne.

Teed joodi kaua, püüdes ootamist lühendada. Ja Pavel segas nagu alati pikkamisi ja hoolikalt lusikaga suhkrut klaasis, raputas korralikult soola leivatükile — tema armastatud kannikale. Ukrainlane liigutas laua all jalgu — ta ei saanud kunagi kohe oma jalgu mugavalt asetada — ja vaadates, kuidas lael ja seinal jookseb teeveelt peegelduv päikesekiir, jutustas:

«Kui olin umbes kümneaastane poisinolk, tärkas mul soov päikest klaasi püüda. Võtsingi klaasi, hiilisin juurde ja — matsti vastu seina! Käe lõikasin katki, mind peksti selle eest! Aga kui peksu kätte olin saanud, läksin õue, silmasin päikest lombis ja kukkusin teda jalgadega tallama. Pritsisin enda üleni poriseks — sain jälle peksa... Mis ma pidin tegema? Hakkasin siis karjuma päikesele: «Aga mul pole valus, punapäine kurat, pole valus!» Ja üha näitasin talle keelt. See — lohutas.»

«Mispärast ta sulle punapäisena näis?» küsis Pavel naerdes.

«Aga meie vastas oli sepp, selline punetava lõusta ja punaka habemega. Lõbus, heasüdamlik meesterahvas. Nii et päike sarnanes minu arvates temaga...»

Suutmata kauem vastu pidada, ütles ema:

«Rääkige ometi parem sellest, kuidas lähete!»

«Tehtud otsusest rääkida tähendab ainult segi ajada!» vastas ukrainlane pehmelt. «Juhul, kui meid kõiki kinni võetakse, memm, tuleb teie juurde Nikolai Ivanovitš, ja tema ütleb teile, mis teha.»

«Hästi!» ütles ema ohates.

«Kui läheks õige tänavale!» lausus Pavel unistavalt.

«Ei, istu parem esialgu kodus!» kostis Andrei. «Milleks ilmaaegu politseil silmi tüüdata? Oled talle küllaltki hästi tuntud!»

Kohale jooksis sädelev Fedja Mazin, punased laigud põskedel. Tulvil rõõmuvabinat, peletas ta ootuseigavuse.

«Juba algas!» hakkas ta rääkima. «Rahvas läks liikvele! Tikub tänavale, näod kõigil nagu kirved. Vabrikuväravate juures seisis kogu aeg Vessovštšikov Gussevi Vasjaga ja Samoiloviga, pidasid kõnesid. Suur hulk rahvast saadeti koju tagasi! Lähme, on aeg! Kell on juba kümme!...»

«Ma lähen!» ütles Pavel otsustavalt.

«Küll näete,» lubas Fedja, «pärast lõunat jääb seisma kogu vabrik!»

Ja jooksis minema.

«Põleb nagu vahaküünlake tuule käes!» saatis ema teda vaiksete sõnadega, tõusis püsti, astus kööki ja hakkas riietuma.

«Kuhu teie, memm?»

«Teiega kaasa!» ütles ema.

Andrei sikutas vurre ja vaatas Pavelile otsa. Pavel kohendas kiire käeliigutusega juukseid ja astus ema juurde.

«Mina ei ütle sulle, ema, midagi... Ja sina ära räägi mulle ka midagi! Hästi?»

«Hästi, hästi — Kristus olgu teiega!» pomises ema.

Kui ema tänavale väljus ja õhus inimhäälte ärevat, ootavat kõminat kuulis, kui ta silmas kõikjal majaakendes ja väravate juures inimrühmi, kes saatsid tema poega ja Andreid uudishimulike pilkudega — tõusis ta silmisse udune laik, mis hakkas värve muutes õõtsuma — kord oli see läbipaistvalt roheline, kord tuhmilt hall.

Neid teretati ja tervitustes oli midagi iseäralikku. Ema kõrv tabas katkendlikke, poolvalje märkusi:

«Siin nad on, eestvedajad...»

«Meil pole teada, kes eest veab...»

«Aga ma ei räägi ju midagi halba!...»

Teisal karjus keegi hoovis ärritatult:

«Politsei püüab nad kõik kinni, ja nad ongi läbi...»

«Teame seda püüdmist!»

Naise ulguv hääl põrkas ehmunult aknast tänavale.

«Võta mõistus pähe! Mis sa oled, vallaline või?»

Kui mööduti vigastuse tõttu vabrikult igakuist abiraha saava jalutu Zossimovi majast, pistis see pea aknast välja ja hakkas karjuma:

«Paška! Käänatakse sul lurjusel kael sinu tegude pärast, seda sa ootadki!»

Ema võpatas, peatus. See karje tekitas temas teravat vihatunnet. Ta vaatas vigase tursunud, paksu näkku, see peitis kirudes pea. Siis jõudis ema sammu kiirendades pojale järele, ja püüdes temast mitte maha jääda, käis kannul.

Pavel ja Andrei, nagu näis, ei märganud midagi, ei kuulnud neid saatvaid hüüdeid. Mindi rahulikult, ruttamata. Nüüd peatas neid Mironov, elatanud ja tagasihoidlik, oma karske, puhta elu pärast kõikide poolt lugupeetud mees.

«Kas teiegi ei läinud tööle, Danilo Ivanovitš?» küsis Pavel.

«Mul on naine mahasaamisel. Noh, päevgi on selline rahutu!» seletas Mironov seltsimehi teraselt silmitsedes ja küsis poolvaljusti:

«Teie, poisid, kõneldakse, tahate direktorile mürglit teha, tema aknad lõhkuda?»

«Kas me oleme siis purjus või?» hüüdis Pavel.

«Me lihtsalt läheme lippudega tänavale ja laulame laule!» ütles ukrainlane. «Eks kuulake meie laule — nendes on meie usk!»

«Teie usku ma tean!» ütles Mironov mõtlikult. «Neid pabereid olen lugenud. Tohoo, Nilovna!» hüüdis ta, naeratades emale tarkade silmadega. «Sinagi oled mässama hakanud?»

«Vaja on kas või enne surmagi tõe kõrval jalutada.»

«Eks sa näe!» ütles Mironov. «Nähtavasti räägitakse sinust tõtt, et viisid vabrikusse keelatud raamatuid!»

«Kes seda räägib?» küsis Pavel.

«Aga küllap — räägitakse! Noh, jääge terveks, käituge soliidsemalt!...»

Ema naeris tasa, tal oli meeldiv, et temast nõnda räägitakse. Pavel ütles talle muiates:

«Satud pokri, memm!»

Päike tõusis järjest kõrgemale, valades oma soojust kevadise päeva erksasse värskusse. Pilved ujusid aeglasemalt, nende varjud muutusid õhemaks, läbipaistvamaks. Need roomasid pehmelt piki tänavat ja majakatuseid, mähkisid inimesi ning otsekui puhastasid agulit, pühkides pori ja tolmu seintelt ja katustelt, igavust nägudelt. Muutus lõbusamaks, hääled helisesid valjemini, summutades masinate rähklemise kauget müra.

Uuesti roomas ja lendas ema kõrvu kõikjalt, akendest, õuedest ärevaid ja vihaseid, tõsiseid ja lõbusaid sõnu. Kuid nüüd oli tal tahtmine vastu väita, tänada, seletada, oli tahtmine selle päeva kummaliselt kirevasse ellu vahele segada.

Tänava nurga taha, kitsasse põiktänavasse oli kogunenud rahvahulk, sadakond inimest, ja selle sügavuses kõlas Vessovštšikovi hääl.

«Meist pigistatakse verd nagu jõhvikatest mahla!» kandusid kohmakad sõnad üle inimeste peade.

«Õige!» vastas mitu häält korraga kõmiseva helina.

«Poiss pingutab!» ütles ukrainlane. «Aga noh, lähen, aitan teda!...»

Ta tõmbus kühma, ja enne kui Pavel teda peatada jõudis, kruvis oma pika, painduva keha rahvahulka nagu korgitõmbaja korki. Juba kõlas ta laulev hääl:

«Seltsimehed! Kõneldakse, et maa peal elab mitmesuguseid rahvaid — juute ja sakslasi, inglasi ning tatarlasi. Mina aga — ei usu seda! On ainult kaks rahvast, kaks lepitamatut suguharu — rikkad ja vaesed! Inimesed riietuvad erinevalt ja kõnelevad erinevalt, aga vaatate, kuidas rikkad prantslased, sakslased, inglased töötavat rahvast kohtlevad, siis näetegi, et nad kõik on töölisele — ühed ja samad röövlid, kont neile kurku!»

Rahvahulgas pahvatas keegi naerma.

«Aga vaatame teisest küljest — siis näeme, et prantslasest tööline kui ka tatarlane ja türklane — elavad sedasama koeraelu nagu meiegi, vene töötav rahvas!»

Tänavalt tuli juurde ikka rohkem rahvast, ja üksteise järel poetusid inimesed põiktänavasse, vaikides, kaelu õieli ajades, varbaile tõustes.

Andrei kõrgendas häält.

«Välismaal on töölised juba mõistnud seda lihtsat tõde ja täna, helgel esimese mai päeval...»

«Politsei!» karjatas keegi.

Tänavalt põiktänavasse otse inimestele peale ratsutasid nuute vibutades neli politseinikku, kes karjusid:

«Laiali minna!»

Inimesed kortsutasid kulme, andes vastumeelselt hobustele teed. Mõned ronisid plankaedadele.

«Pandi sead hobuste selga ja need rõhivad — nüüd oleme meiegi eestvedajad!» karjus kellegi hele, trotslik hääl.

Ukrainlane jäi üksinda keset põiktänavat, päid raputades tungisid kaks hobust talle peale. Ta siirdus kõrvale, ja samal ajal haaras ema tal käest ning tõmbas enda järele, torisedes:

«Lubasid olla ühes Pašaga, ise aga lööd üksipäini astla vastu üles!»

«Anna andeks!» ütles ukrainlane naeratades.

Nilovnat valdas ärev, muserdav väsimus, see tõusis sisimast ja pani pea pööritama, südames kummaliselt kurbust ja rõõmu vaheldades. Oli tahtmine, et lõunavile kiiremini röökima hakkaks.

Tuldi väljakule, kiriku juurde. Selle ümber aias seisis ja istus paksult rahvast, siin oli umbes viissada lõbusat noorukit ja jõnglast. Rahvahulk lainetas, inimesed tõstsid rahutult päid ülespoole ja vaatasid kaugusse, kõikjale, kärsitult oodates. Oli tunda midagi ülevat, mõned näisid olevat ähmi täis, teised käitusid teeseldud uljusega. Tasa kostsid naiste summutatud hääled, mehed pöördusid neist meelepahaga kõrvale, vahel kajas tasane sõimusõna. Vaenuliku hõõrumise tume sumin süleles kirevat rahvahulka.

«Mitenka!» värises tasa naisehääl. «Hoia ennast!...»

«Jäta rahule!» kõlas vastuseks.

Sizovi väärikas hääl aga kõneles rahulikult, veenvalt:

«Ei, meil pole vaja noori maha jätta! Nad on muutunud meist mõistlikumaks, nad elavad julgemalt! Kes võttis tagasi sookopika? Nemad! Seda on vaja meeles pidada. Neid lohistati selle eest mööda vanglaid — aga võitu oli sellest kõigile...»

Vile röögatas ja neelas oma musta heliga inimeste kõnekõmina. Rahvahulk lõi vankuma, istujad tõusid püsti, hetkeks tardus kõik, haistis hädaohtu, ja paljud näod kahvatusid.

«Seltsimehed!» kajas Paveli kõlav ja tugev hääl. Kuiv tuline udu põletas ema silmi ja ta astus järsku tugevnenud keha ainsa liigutusega poja selja taha. Kõik pöördusid Paveli poole, ümbritsedes teda nagu rauapuru magnetitükki.

Ema vaatas tema näkku ja nägi ainult silmi, uhkeid ja julgeid, põletavaid...

«Seltsimehed! Oleme otsustanud avalikult teatada, kes me oleme, me tõstame täna kõrgele oma lipu, mõistuse, tõe, vabaduse lipu!»

Valge ja pikk puuvarras vilksatas õhus, kaldus kõrvale, lõikas rahvahulga kaheks, kadus sellesse, ja hetke pärast sööstis ülestõstetud inimnägude kohale punase linnuna töörahva lipu lai kangas.

Pavel tõstis käe — lipuvarras kõikus, siis haaras kümmekond kätt valgest siledast puust kinni, ja nende hulgas oli ka ta ema käsi.

«Elagu töörahvas!» hüüdis Pavel.

Sajad hääled vastasid talle kõmiseva hüüdega.

«Elagu sotsiaaldemokraatlik töölispartei, meie partei, seltsimehed, meie vaimne kodumaa!»

Rahvahulk kihas, sellest läbi tungisid lipu juurde need, kes olid mõistnud selle tähendust. Paveli kõrvale asusid Mazin, Samoilov, Gussévid, pead kallutades tõukas Nikolai inimesi laiali, ja veel mingid emale tundmatud inimesed, noored, põlevate silmadega, tõrjusid teda kõrvale...

«Elagu kõigi maade töötavad inimesed!» hüüdis Pavel. Ja jõus ning rõõmus järjest suurenedes vastas talle tuhandesuine vastukaja hinge vapustava heliga.

Ema haaras Nikolai käe ja veel kellegi oma, ta oli pisaratest lämbumas, kuid ei nutnud, tema jalad vabisesid ja ta kõneles värisevate huultega:

«Armsad...»

Üle Nikolai rõugearmilise näo valgus lai naeratus, ta vaatas lipule ja pomises midagi, sirutades selle poole kätt, pärast aga haaras äkki sama käega ema kaelast kinni, suudles teda ja pahvatas naerma.

«Seltsimehed!» alustas ukrainlane kõlavalt, kattes oma maheda häälega rahvahulga kõminat. «Me läheme nüüd ristikäigule uue jumala, valguse ja tõe jumala, mõistuse ning headuse jumala nimel! Kaugel on meist meie eesmärk, kibuvitsakroonid — lähedal! Kes ei usu tõe jõusse, kellel pole julgust selle eest surmani seista, kes ei usu endasse ja kardab kannatusi — mingu meist kõrvale! Meie kutsume enda järele neid, kes usuvad meie võidusse; need, kes ei näe meie eesmärki — ärgu tulgu meiega, niisuguseid ootab ainult häda. Ridadesse, seltsimehed! Elagu vabade inimeste püha! Elagu esimene mai!»

Rahvahulk sulas tihedamalt ühte. Pavel viipas lipuga, see laotus õhku ja ujus päikesest valgustatuna edasi, punaselt ja laialt naeratades...

«Vana maailm nüüd langemas põrmu...»

kõlas Fedja Mazini hele hääl, ja kümned hääled lõid kaasa pehme, tugeva lainena:

«Langeb põrmu me jalgade ette!»

Ema astus, kuum naeratus huulil, Mazini taga ning vaatas üle selle pea poega ja lippu. Tema ümber vilksatasid rõõmsad näod, mitmevärvilised silmad — kõigi ees astusid ta poeg ja Andrei. Ta kuulis nende hääli — Andrei mahe ja niiske hääl sulas harmooniliselt poja mahlaka ja sügava bassihäälega üheks heliks.

«Töörahvas, nüüd tõuse, on võitlus sul ees,
nüüd tõuse sa, näljane rahvas!»

Ja rahvas jooksis punasele lipule vastu, karjus midagi liitudes salgaga ja läks ühes sellega tagasi, ning hüüded kustusid laulu

helides — selle laulu helides, mida kodus lauldi teistest tasemini — tänaval voolas see aga ühtlaselt, otse kohutava jõuga. Selles kõlas raudne mehisus, ja kutsudes inimesi kaugele teele tulevikku, kõneles ta ausalt teekonna raskustest. Laulu suures rahulikus leegis sulas läbielatu tume räbu, harjumuspäraste tunnete raske tomp ja põles tuhaks neetud kartus uue ees...

Kellegi ehmunud ja rõõmus nägu õõtsus ema kõrval, ja värisev hääl hüüdis nuuksudes:

«Mitja! Kuhu lähed?»

Ema kõneles peatumata:

«Las tuleb — ärge muretsege! Kartsin samuti väga, minu oma on kõigi ees. Kes kannab lippu — see on minu poeg!»

«Rõõvlid! Kuhu te lähete? Seal on sõdurid!»

Ja äkki haaras pikk ja kõhn naine kondiste sõrmedega ema käest kinni, ning hüüatas:

«Mu armas — kuidas küll lauldakse! Mitjagi laulab...»

«Ärge muretsege!» pomises ema. «See on püha asi... Mõtelge — Kristustki ju poleks olnud, kui tema pärast poleks inimesi hukkunud!»

See mõte süttis järsku ta peas ja rabas teda oma selge, lihtsa tõega. Ta vaatas näkku naisele, kes tugevasti tema kätt hoidis, ja kordas hämmastunult naeratades:

«Poleks ju ometi Kristust olnud, kui inimesed tema, issanda pärast poleks hukkunud!»

Ema kõrvale ilmus Sizov. Ta võttis mütsi peast, lehvitas sellega laulu taktis ja kõneles:

«Avalikult mindi, ema, ah? Laul mõeldi välja. Missugune laul, ema, ah?»

«Tsaaril soldateid sõjaks on tarvis,
talle poegasid andke te nüüd...»

«Midagi ei kardeta!» kõneles Sizov. «Aga minu pojuke on hauas...»

Ema süda hakkas lööma liiga tugevasti ja ta hakkas maha jääma. Ta tõugati ruttu kõrvale, suruti vastu planku, ning õõtsudes voolas temast mööda tihe inimlaine — neid oli palju ja see rõõmustas ema.

«Töörahvas, nüüd tõuse, sul võitlus on ees...»

Näis, nagu laulaks õhus tohutu vaskpasun, laulaks ja ärataks inimesi, kutsudes ühes rinnas esile valmisolekut heitluseks, teises ebaselget rõõmu, millegi uue eelaimust, põletavat uudishimu, seal — äratades lootuste hämarat värinat, siin — avades väljapääsu aastate vältel kogutud viha sööbivale voolule. Kõik vaatasid ettepoole, kus hõljus ja lehvis õhus punane lipp.

«Läki!» möirgas kellegi innustatud hääl. «Tore on, poisid!»

Ja tundes nähtavasti midagi suurt, mida ei saanud väljendada tavaliste sõnadega, kirus mees vänge sõimuga. Kuid ka viha,

tume, pime orjaviha sisises maona, vingerdades tigedais sõnades, ärritatuna temale langenud valgusest.

«Ketserid!» karjus aknast rebestatud hääl rusikaga ähvardades.

Ja pealetükkivalt tungis ema kõrvu kellegi puuriv kiunumine:

«Keisrihärra vastu, tema kõrguse tsaari vastu? Mässama?»

Emast vilksatas mööda hämmeldunud nägusid, hüpeldes jooksis mööda mehi, naisi, voolas tumeda laavana rahvas, kaasa kistuna sellest laulust, mis helide survega näis enda ees kõik ümber paiskavat, puhastades teed. Vaadeldes punast lippu kauguses, nägi ema nägematagi poja nägu, tema pronksivärvi laupa ja eredas usutules põlevaid silmi.

Kuid nüüd on ema rahvahulga sabas, inimeste keskel, kes astusid tõttamata, ajuti ükskõikselt, vaatepildi lõppu etteteadvate pealtvaatajate külma uudishimuga ettepoole vahtides. Astuti ja kõneldi poolvaljusti, kindlalt.

«Üks rood seisab kooli juures, teine vabriku juures...»

«Kuberner sõitis kohale...»

«Tõsi?»

«Ise nägin — sõitis!»

Keegi kirus rõõmsalt ja ütles:

«Ikkagi on meiesuguseid kartma hakatud! Nii sõjavägi kui kuberner.»

«Armsad!» tuikas ema rinnas.

Kuid sõnad ta ümber kõlasid elutult ja külmalt. Ta kiirendas sammu, et lahkuda nendest inimestest, ja tal oli kerge nende aeglasest, laisast käigust ette jõuda.

Ja äkki nagu põrkas rahvahulga pea millegi vastu, ta keha taarus peatumatult äreva tasase kõminaga tagasi. Laulgi värahtas samuti, hakkas siis voolama kiiremini, valjemini. Ja uuesti lõtvus helide tihe laine, hakkas roomama tagasi. Üksteise järel langes hääli koorist välja, kõlas üksikuid hüüdeid, mis püüdsid laulu endisele kõrgusele tõsta, edasi tõugata:

«Töörahvas, nüüd tõuse, sul võitlus on ees,
nüüd tõuse sa, näljane rahvas!»

Kuid selles kutses ei olnud enam ühist, liidetud veendumust, ja juba vabises temas ärevus.

Midagi nägemata, teadmata, mis juhtus eespool, tõukas ema kiiresti ettepoole nihkudes rahvahulka laiali, temale vastu aga taandus inimesi, ühed norgus peade ja kortsus kulmudega, teised häbelikult naeratades, kolmandad pilkavalt vilistades. Ema silmitses nukralt nende nägusid, ta silmad pärisid sõnatult, palusid, kutsusid...

«Seltsimehed!» kajas Paveli hääl. «Soldatid on samasugused inimesed nagu meie. Nad ei hakka meid tapma. Mille eest tappa? Selle eest, et kanname kõigile vajalikku tõde? Seda tõde on ju neilgi vaja. Esiotsa nad ei mõista seda, kuid on juba lähedal aeg, millal nemadki astuvad meie kõrvale, millal nad sammuvad mitte

röövimiste ja tapmiste lipu all, vaid meie vabaduslipu all. Ja selleks, et nad mõistaksid rutemini meie tõde, peame minema edasi. Edasi, seltsimehed! Alati — edasi!»

Paveli hääl kõlas kindlalt, sõnad helisesid õhus täpselt ja selgelt, kuid rahvahulk lagunes, inimesed läksid üksteise järel paremale ja vasakule majade poole, nõjatusid plankudele. Nüüd oli rahvahulgal kiilu kuju, selle teravikuks oli Pavel, ja ta pea kohal leegitses punaselt töötava rahva lipp. Ja veel sarnanes rahvahulk musta linnuga — oma tiivad kaugele laiali laotanud, asus see valvel, valmis õhku tõusma ja lendama; Pavel aga oli tema nokaks...

28.

Ema nägi, et tänava lõpus seisis väljakule läbipääsu sulgedes ühetaoline nägudeta inimeste hall müür. Igaühel neist helkisid õla taga külmalt ja peenelt tääkide teravad triibud. Ja sellest vaikivast, liikumatust müürist hoovas töölistele külmust, see naaldus ema rinnale ja tungis ta südamesse.

Ema poetas enese rahvahulka, sinna, kus talle tuttavad, lipu juures ees seisvad inimesed sulasid ühte tundmatutega, justkui neile toetudes. Ema liibus küljega tihedalt pika raseeritud mehe vastu, mees oli ühe silmaga ja emale vaatamiseks pööras ta järsult pead.

«Mis sa? Kes sa oled?...» küsis ta.

«Pavel Vlassovi ema!» vastas ema tundes, et ta põlveõndlad värisevad ja alahuul tahtmatult alla laskub.

«Ahaa!» ütles ühesilmaline.

«Seltsimehed!» kõneles Pavel. «Kogu eluaeg edasi — teist teed meil pole!»

Jäi vaikseks, erksaks. Lipp tõusis, kõikus ja liikus inimeste peade kohal mõtlikult, lehvides sujuvalt sõdurite halli müüri poole. Ema võpatas, sulges silmad ja ahhetas — Pavel, Andrei, Samoilov ja Mazin olid ainult neljakesi rahvahulgast eraldunud.

Kuid õhus hakkas aeglaselt värisema Fedja Mazini hele hääl:

«Täis piiritut ohvrimeelt...»

hakkas ta laulma.

«...leegitsev rind...»

— kajasid kahe raske ohkena vastu mahlakad, madaldatud hääled. Inimesed astusid edasi, tihedalt jalgu vastu maad lüües. Ja hakkas voolama uus laul, kindel ja otsustav.

«Kuid rahva heaks, õiguse, priiuse eest...»

— lookles ereda paelana Fedja hääl...

«...mis oli, kõik ohvriks te andnud...»

— laulsid seltsimehed üksmeelselt.

«Aha-a!» röögatas keegi kõrval kahjurõõmsalt. «Hingepalvet hakkasite laulma sunnikud!...»

«Anna talle!» kõlas vihane hüüe.

Ema haaras kätega rinnast, vaatas ringi ja nägi, et varem tänavat tihedalt täitnud rahvahulk seisab ebakindlalt, kõhkleb ja vaatab, kuidas lipuga mehed temast eemalduvad. Nende järel astus mõnikümmend inimest, ja iga samm edasi sundis kedagi kõrvale hüppama, nagu oleks tee keset tänavat hõõguv, põletaks jalataldu.

«Tund tulnud, kus purustab priiuse väes...»

— ennustas laul Fedja suus...

«...kõik ahelad ärganud rahvas!»

— kajas talle kindlalt ja ähvardavalt vastu tugevate häälte koor. Kuid läbi laulu sulava voolu tungis tasaseid sõnu:

«Juba kamandab...»

«Püssid käele!» kõlas lõikav hüüe eespool.

Täägid võnkusid loogeldi õhus, langesid ja sirutusid kavalalt naeratades lipule vastu.

«Ma-arss!»

«Läki!» üfles ühesilmaline, pistis käed taskusse ja astus pikal sammul kõrvale.

Ema vaatas silmi pilgutamata. Hall sõduritelaine nõksatas, venis pikaks kogu tänava laiuselt ja hakkas ühtlaselt, külmalt liikuma, kandes enda ees hõbedaselt sätendavate teraspiide hõredat kammi. Pika sammuga astus ema pojale lähemale, nägi, kuidas Andrei ka Pavelist mööda astus ja teda oma pika kehaga varjas.

«Kõnni kõrval, seltsimees!» hüüdis Pavel järsult.

Andrei laulis, ta oli käed seljale asetanud, pea üles tõstnud. Pavel müksas teda õlaga ja hüüdis uuesti:

«Kõrvale! Sul pole õigust! Ees on lipp!»

«Laia-li minna!» kisendas väike peene häälega ohvitser valget saablit vibutades. Ta loopis jalgu kõrgele ja kompsis põlvi kõverdamata taldu trotslikult vastu maad. Emale torkasid silma ta eredalt läikimalöödud saapad.

Ohvitseri kõrval, veidi tagapool aga sammus raskelt pikakasvuline raseeritud, tihedate hallide vurrudega mees, seljas pikk hall punase voodriga palitu, kollased lampassid laiadel pükstel. Ta hoidis samuti nagu ukrainlane käsi selja taga, oli tihedad hallid kulmud kõrgele tõstnud ja vaatas Pavelit.

Ema nägi ääretult palju, tema rinnas seisis liikumatult vali kisa, valmis iga ohkega paiskuma välja vabadusse; see ängistas ema, kuid ta hoidis karjet tagasi, haarates kätega rinnast. Teda tõugati, ta taarus jalgadel ja läks edasi mõtteta, peaaegu teadvuseta. Ta tundis, et inimesi tema järel jääb järjest vähemaks, külm kõrglaine tuli neile vastu ja paiskas nad laiali.

Ikka lähemale teineteisele nihkusid punalipumehed ja hallide meeste tihe ahelik, oli selgesti näha sõdurite nägu — kogu tänava laiune, inetult lamedaks mustkollaseks kitsaks ribaks litsutud — sinna olid ebaühtlaselt vahele poetatud mitmevärvilised silmad, riba ees aga sätendasid julmalt tääkide peened teravikud. Suundudes inimeste rindu raiusid nad, neid alles puudutamata, ühe teise järel rahvahulgast välja, seda lammutades.

Ema kuulis selja taga jooksumüdinat. Summutatud, ärevad hääled karjusid:

«Minge laiali, poisid...»

«Vlassov, jookse!...»

«Tagasi, Pavluhha!»

«Viska lipp, Pavel!» ütles Vessovštšikov süngelt. «Anna siia, ma peidan ära!»

Ta haaras käega lipuvardast, lipp kaldus tahapoole.

«Jäta!» hüüdis Pavel.

Nikolai tõmbas käe tagasi, nagu oleks seda kõrvetatud. Laul kustus, inimesed peatusid Pavelit tihedalt ümbritsedes, kuid ta murdis läbi — ette. Saabus vaikus, äkki, korraga, nagu oleks ta nähtamatult ülalt laskunud ja läbipaistva pilvena inimesi haaranud.

Lipu all seisis paarkümmend inimest, mitte rohkem, kuid nad seisid kindlalt, tõmmates ema enda juurde hirmutundega nende pärast ja ebaselge sooviga ütelda neile midagi...

«Võtke talt see, porutšik!» kostis pika vanamehe rahulik hääl.

Ta sirutas kätt ja näitas lipule.

Väike ohvitser hüppas Paveli juurde, haaras käega lipuvardast ja käratas vinguvalt:

«Viska maha!»

«Käed küljest!» ütles Pavel valjusti.

Lipp värises õhus punades, paremale ja vasakule kaldudes, ja tõusis uuesti püsti — ohvitserike kargas eemale, langes istukile. Emast mööda lipsas loomuvastaselt kiiresti Nikolai, hoides enda ees väljasirutatud kätt kokkupigistatud rusikaga.

«Kinni võtta!» röögatas vanamees jalaga vastu maad põrutades.

Mitu sõdurit hüppas ette. Üks nendest ropsas püssipäraga — lipp vappus, vajus küliti ja kadus sõdurite halli hunnikusse.

«Äh!» hüüdis keegi tusaselt.

Ja ema hakkas ulguval metsloomahäälel kisendama. Kuid vastuseks talle kõlas sõdurite jõugust Paveli selge hääl:

«Nägemiseni, memm! Nägemiseni, armas...»

«Elus! Tuletas meelde!» lõi emale kaks korda südamesse.

«Nägemiseni, memmeke!»

Kikivarbaile tõustes, kätega veheldes püüdis ema neid silmata ja nägi sõdurite peade kohal Andrei ümmargust nägu — see naeratas, see kummardas talle.

«Mu armsad... Andrjuša!... Paša!...» karjus ema.

«Nägemiseni, seltsimehed!» hüüti sõdurite murrust.
Neile vastas mitmekordne rebestatud kaja. See kõlas vastu akendest, kuskilt ülalt, katustelt.

Teine osa.

1.

Ülejäänud osa päevast möödus kirjus mälestusteudus, raskes väsimuses, mis oli pingeliselt haaranud keha ja hinge. Halli laiguna hüples väike ohvitserike, helkis Paveli pronksjas nägu, naeratasid Andrei silmad.

Ema kõndis toas ringi, võttis akna all istet, vaatas tänavale, kõndis jälle, kulm kõrgele tõstetud, võpatades, tagasi vaadates, ja otsis midagi ilma mõtteta. Ta jõi vett janu kustutamata ega suutnud nukruse ja solvangu põletavat hõõgumist rinnas leevendada. Päev oli katki raiutud — selle alguses oli sisu, nüüd aga oli sealt kõik välja voolanud, ema ees laius nukker tühjus ja õõtsus nõutu küsimus:

«Mis siis nüüd?...»

Tuli Korssunova. Ta vehkis käsi, karjus, nuttis ja oli vaimustuses, trampis jalgu, pakkus midagi ning tõotas, ähvardas kedagi. Kõik see ei liigutanud ema.

«Ahaa!» kuulis ta Marja karjuvat häält. «Ometigi tõmmati rahvast kaasa! Vabrik ju tõusis üles — tõusis tervenisti!»

«Jah, jah!» rääkis ema tasa pead vangutades, tema silmad aga vaatlesid liikumatult ja hoolikalt seda, mis oli juba muutunud minevikuks, oli lahkunud temast koos Andrei ja Paveliga. Nutta ta ei suutnud — süda oli kokku tõmbunud, kuivanud, huuledki olid kuivanud ja suus ei jätkunud niiskust. Käed värisesid, seljanahk tõmbles tihedas värinas.

Õhtul tulid sandarmid. Ema võttis nad vastu imestuseta, hirmuta. Mehed sisenesid kärarikkalt ja nendes oli midagi lõbusat, rahulolevat. Kollasenäoline ohvitser kõneles hambaid paljastades:

«Nn-oh, kuidas käsi käib? Kolmandat korda kohtame, ah?»

Ema vaikis, tõmmates kuiva keelega üle huulte. Ohvitser kõneles palju, õpetlikult; ema tundis, et mehele meeldib rääkida. Kuid ohvitseri sõnad ei jõudnud emani, ei seganud teda. Ainult seda kuulis ta, kui ohvitser ütles:

«Sina ise oled süüdi, kallis emand, kui ei osanud sisendada pojale lugupidamist jumala ja tsaari vastu...»

Seistes ukse juures ja ohvitserile otsa vaatamata vastas ema tumedalt:

«Jah — lapsed on meie kohtumõistjad. Nad mõistavad meid õigusega hukka, et jätame nad maha sellisel teel.»

«Mis?» röögatas ohvitser. «Valjemini!»

«Ma ütlen: lapsed on kohtumõistjad!» kordas ema ohates.

Siis hakkas ohvitser ruttu ja pahaselt millestki rääkima, kuid ta sõnad väändusid ümberringi, ema riivamata.

Tunnistajaks oli Marja Korssunova. Ta seisis ema kõrval, kuid ei vaadanud talle otsa, ja kui ohvitser pöördus tema poole mingi küsimusega, kummardas ta rutakalt ja sügavalt ning vastas üksluiselt:

«Ei tea, teie kõrgeausus! Olen harimatu naisterahvas, tegelen kauplemisega, oma rumala peaga ei tea midagi...»

«Noh, ole vait!» käsutas ohvitser vurre liigutades. Korssunova kummardas, näitas talle märkamatult tagasa ja sosistas emale:

«Säh sulle!»

Tal kästi Vlassova läbi otsida. Ta hakkas silmi pilgutama, ajas need pärani ohvitseri poole ja ütles ehmunult:

«Teie kõrgeausus, seda ma ei oska!»

Ohvitser põrutas jalaga, hakkas kärkima. Marja langetas silmad ja palus ema tasa:

«Mis parata, nööbi hõlmad lahti, Pelageja Nilovna...»

Ema rõivaid kobades ja kompides sosistas Marja veripunaseks läinud näoga:

«Ah, koerad — ah?»

«Sa räägid seal midagi?» käratas ohvitser rämedalt, heites pilgu nurka, kus Marja läbiotsimist toimetas.

«Naiste asjus, teie kõrgeausus!» pomises Marja ehmunult.

Kui ohvitser käsutas ema protokollile alla kirjutama, kriipseldas ta oskamatul käel paberile rasvaselt läikivate trükitähtedega:

«Töömehe lesk Pelageja Vlassova».

«Mis sa kirjutasid? Milleks see?» hüüdis ohvitser põlastavalt nägu krimpsutades ja lausus siis muiates:

«Metslased...»

Nad lahkusid. Ema jäi seisma akna juurde, käed rinnal vaheliti, ja vaatas pilgutamata, midagi nägemata kaua enda ette, kulmud kõrgele tõstetud, huuled kinni pigistatud; ta surus lõualuud nii kokku, et tundis varsti valu hammastes. Lambis oli petrooleum otsakorrale põlenud, tuli hakkas praksatades kustuma. Ema puhus tule ära ja jäi pimedusse. Nukrutseva mõttetühjuse tume pilv täitis tema rinda, raskendades südame tuksumist. Ta seisis kaua — väsisid jalad ja silmad. Kuulis, kuidas Marja akna all peatus ja joobnud häälega karjus:

«Pelageja? Magad? Mu õnnetu kannataja, maga!»

Ema heitis lahti riietumata voodisse ja vajus kiiresti raskesse unne, otsekui sügavasse võrendikku kukkudes.

Ta nägi unes kollast liivakinku soo taga, linnatee ääres. Kingu serval, jääraku kohal, mis laskus liivaaukude poole, seisis Pavel ja laulis Andrei häälega tasa, helisevalt:

«Töörahvas, nüüd tõuse, on võitlus sul ees...»

Ema möödus künkast piki teed, asetas peopesa otsmiku ette ja silmitses poega. Selgesti ja teravalt joonistus poja kuju helesinise

taeva taustal. Ema häbenes poja juurde astuda, sest ta oli rase. Ja ta kätel oli samuti laps. Läks edasi. Väljal mängisid lapsed palli, neid oli palju, ja pall oli punane. Laps sirutus ema käte vahelt nende poole ja hakkas valjusti nutma. Ema andis talle rinda ja pöördus tagasi, kingul aga seisid juba sõdurid, täägid tema poole suunatud. Ta pistis kiiresti jooksma keset välja seisva kiriku poole, valge, kerge, justkui pilvedest ehitatud ja mõõtmatult kõrge kiriku poole. Seal maeti kedagi, puusärk oli suur, must, kaanega umbselt kinni kaetud. Kuid papp ja diakon kõndisid valgeis preestririüüdes mööda kirikut ja laulsid:

Kristus on surnuist üles tõusnud...

Diakon suitsetas viirukit, kummardas emale, muheles, tema juuksed olid erepunased ja nägu lõbus nagu Samoilovil. Ülalt, kuplist, langes päikesekiiri, laiu kui käterätte. Mõlemal kliirosel laulsid poisid tasa:

Kristus on surnuist üles tõusnud...

«Võtta nad!» röögatas äkki preester, peatudes keset kirikut. Preestririüü kadus ta seljast, näole tekkisid hallid, kurjad vurrud. Kõik pistsid jooksu, ka diakon hakkas jooksma, olles viirukipanni kõrvale lennutanud ja kätega peast kinni haaranud just nagu ukrainlane. Ema pillas lapse põrandale, inimeste jalge alla, need jooksid kõrvalt ringi, vaadates kartlikult alasti kehakesele, ema aga langes põlvili ja karjus neile:

«Ärge jätke last maha! Võtke ta...»

Kristus on surnuist üles tõusnud...

laulis ukrainlane käsi selja taga hoides ja naeratades.

Ema kummardus, tõstis lapse üles ja pani ta istuma voodrilaua koormale, mille kõrval aeglaselt astus Nikolai ja naeris täiest suust, kõneldes:

«Anti aga mulle raske töö...»

Tänav oli porine, majade akendest pistsid inimesed päid välja ja vilistasid, karjusid, lehvitasid kätega. Päev oli selge, päike põles eredalt, varjusid aga polnud kuskil.

«Laulge, memm!» rääkis ukrainlane. «Niisugune on elu!»

Ja laulis, summutades oma häälega kõik helid. Ema sammus tema kannul; komistas äkki, lendas kiiresti põhjatusse sügavusse ja see sügavus ulgus talle hirmunult vastu...

Ema ärkas värinast haaratuna. Otsekui kellegi kare, raske käsi oleks haaranud ta südame ja muljub nüüd seda tasakesi, õelalt mängides. Tungivalt huilgas töölekutse, ema otsustas, et see on juba teine. Toas vedeles korratult raamatuid, kõik oli paigalt ära nihutatud, segi tuhnitud, põrand mustaks tallatud.

Ema tõusis püsti, ja silmi pesemata, jumalat palumata hakkas tuba koristama. Köögis sattus tema silme alla punase riidetükiga

kepp, ta võttis selle vaenulikult kätte ja tahtis pista ahju alla, kuid ohkas, võttis liputüki lahti, pani punase riidetüki hoolikalt kokku ja peitis taskusse, kepi aga murdis põlvel pooleks ning viskas ahjusuhu. Siis pesi aknad ja põranda külma veega puhtaks, pani samovari üles, riietus. Istus kööki akna alla, ja uuesti kerkis tema ette küsimus:

«Mis siis nüüd teha?»

Meenutanud, et ta pole veel palvetanud, astus ta ikoonide ette, seisis mõne sekundi ja istus uuesti — südames oli tühi.

Oli kummaliselt vaikne — nagu oleksid inimesed, kes eile tänaval nii palju karjusid, end täna majadesse peitnud ja vaikides erakordsele päevale mõtelnud.

Äkki meenus talle pilt, mida ta oli näinud kord oma nooruse päevil: härraste Zaussailovite vanas pargis oli suur, paksult valgeisse vesiroosidesse kasvanud tiik. Hallil sügispäeval läks ta mööda tiigikallast ja silmas tiigi keskel paati. Tiik oli tume, vaikne ja paat oli nagu kleebitud kollaste lehtedega nukralt kaunistatud musta vee külge. Sügavat kurbust, tundmatut muret tundus hoovavat sellest sõudjata ja aerudeta, üksildaselt, liikumatult paadilt tuhmil veel surnud lehtede keskel. Ema seisis tookord kaua tiigi kaldal, mõeldes — kes see küll võis olla, kes paadi kaldalt lahti tõukas, milleks? Sama päeva õhtul saadi teada, et tiiki oli enda ära uputanud Zaussailovite kupja naine, väike naisterahvas mustade, alati sassis juuste ja kiire kõnnakuga.

Ema tõmbas käega üle näo ja ta mõte ujus vabisevalt eilse päeva muljete kohal. Nendest haaratuna istus ta kaua, pilk jahtunud teetassil, tema hinges aga lõi lõkkele soov näha kedagi tarka, lihtsat, pärida temalt palju.

Ja nagu vastates tema soovile ilmus pärast lõunat Nikolai Ivanovitš. Aga kui ema külalist nägi, võttis temas äkki võimust ärevus, ja mehe tervitusele vastamata hakkas ta tasa kõnelema:

«Ah, isake, nüüd tulite küll ilmaaegu! See on ettevaatamatu! Teid nabitakse ju kinni, kui nähakse...»

Tugevasti ema kätt surudes kohendas tulija prille, kummardas näo ema lähedale ja seletas talle omapäraselt ruttavalt kõneldes:

«Ma, kas näete, leppisin Paveli ja Andreiga kokku, et kui nad arreteeritakse — pean kohe järgmisel päeval teid linna ümber paigutama!» rääkis ta lahkelt ja murelikult. «Teil oli läbiotsimine?»

«Oli. Tuhniti läbi, kobati läbi. Neil inimestel pole häbi ega au!» hüüatas ema.

«Milleks neile häbi?» lausus Nikolai õlgu kehitades ja hakkas jutustama, miks emal on vaja linnas elada.

Ema kuulas sõbralikult hoolitsevat häält, silmitses külalist kahvatu naeratusega, ja mõistmata tema põhjendusi, imestas lahke usaldustunde üle selle mehe vastu.

«Kui Paša seda tahtis,» ütles ema, «ja ma teile tüli ei tee...»

Nikolai Ivanovitš katkestas ema:

«Selle üle ärge tundke muret. Elan üksi, ainult õige harva käib seal õde.»

«Priileiba sööma ei hakka,» kaalutles ema kuuldavalt.

«Kui tahate, küllap tegevust leidub!» ütles Nikolai.

Ema silmis liitus tegevuse mõiste juba lahutamatult kujutlusega poja ja Andrei ning nende seltsimeeste tööst. Ta nihkus Nikolaile lähemale, vaatas talle silmi ja küsis:

«Kas leidub?»

«Mu majapidamine on väike, poissmehe oma...»

«Ega ma sellest, kodusest!» lausus ema tasa.

Ja õhkas nukralt, tundes end solvatuna sellest, et Nikolai Ivanovitš teda ei mõistnud. Mees naeratas lühinägelike silmadega ja ütles mõtlikult:

«Näete, kui te Paveliga kokkusaamisel katsuksite temalt nõutada nende talupoegade aadressi, kes palusid ajalehe suhtes...»

«Ma tunnen neid!» hüüdis ema rõõmsalt. «Leian ja teen kõik, nagu ütlete. Kes võib arvata, et ma keelatut kannan? Vabrikussegi kandsin — jumal hoidku!»

Tal tärkas järsku soov minna kuhugi piki teid, metsadest ja küladest mööda, pamp seljas, kepp käes.

«Teie, kullake, sobitage mind ometi selle töö juurde, ma palun teid!» kõneles ema. «Ma lähen teil igale poole. Kõigisse kubermangudesse, leian kõik teed! Hakkan käima talvel ja suvel — kuni lausa hauani — rändajana — on see siis halb saatus minu jaoks?»

Ema muutus nukraks, kui nägi end külatarede akende all armuandi kerjava kodutu rändajana.

Nikolai võttis ettevaatlikult tema käe ja silitas seda oma sooja peoga. Ja siis, heitnud pilgu kellale, ütles:

«Sellest räägime hiljem!»

«Kullake!» hüüdis ema. «Lapsed, meie kõige kallimad südametükid, annavad oma vabaduse ja elu, hukkuvad haledustundeta enda vastu — aga mis siis mina, ema?»

Nikolai nägu kahvatus, ta lausus vaikselt, vaadates ema sõbraliku tähelepanuga:

«Teate, kuulen esmakordselt selliseid sõnu...»

«Mida võin mina ütelda?» sõnas ema kurvalt pead vangutades ja lahutas jõuetu liigutusega käsi. «Kui mul oleks sõnu, et rääkida oma emasüdamest...»

Ta tõusis püsti, kergitatuna jõust, mis kasvas tema rinnas ja uimastas pead põlastavate sõnade kuuma survega.

«Hakkasid nutma — paljud... Isegi õelad, häbitud...»

Ka Nikolai tõusis, heitnud uuesti pilgu kellale.

«Nii et on otsustatud — te kolite linna minu juurde?»

Ema noogutas sõnatult pead.

«Millal? Tehke kiiremini!» palus Nikolai ja lisas leebelt: «Ma tunnen teie pärast rahutust, tõesti!»

Ema vaatas külalisele hämmastunult otsa — mis on Nikolail temast? Pea alla kallutanud, kohmetunult naeratades seisis Niko-

lai tema ees vimmas, lühinägelik, riietatud lihtsasse musta pintsakusse, ja kõik ta seljas oli Nikolaile mitteomane...

«Kas teil raha on?» küsis Nikolai, langetanud silmad.

«Ei!»

Nikolai võttis kähku taskust rahakoti, avas selle ja ulatas emale.

«Siin, olge hea, võtke...»

Ema naeratas tahtmatult ja tähendas pead vangutades:

«Kõik on uut moodi! Rahagi on väärtuseta! Inimesed kaotavad raha pärast oma hinge, teile aga on see niisama! Nagu peaksite te raha enda juures armust inimeste vastu...»

Nikolai puhkes tasa naerma.

«Hirmus tülikas ja ebameeldiv asi — raha! Alati on piinlik teda nii võtta kui anda...»

Ta võttis ema käe, surus tugevasti ja palus teda veel kord:

«Nii et siis kiiremini!»

Ja — lahkus, vaikne nagu alati.

Tema ära saatnud, mõtles ema:

«Niisugune heasüdamlik — aga ei haletsenud.»

Ja ei suutnud mõista — on see talle ebameeldiv või ainult hämmastab?

24.

... Tänaval teretasid teda agulituttavad, ta kummardas vaikides, tungides läbi sünge rahvahulga. Kohtu koridorides ja saalis kohtasid teda kohtualuste sugulased ja kõnelesid samuti midagi tasandatud häältega. Sõnad tundusid emale tarbetuina, ta ei mõistnud neid. Kõik inimesed olid haaratud ühest ja samast nukrast tundest — see kandus üle emale ja masendas teda veel rohkem.

«Istu minu kõrvale!» ütles Sizov pingil nihkudes.

Ema istus sõnakuulelikult, kohendas kleiti ja vaatas ümberringi. Tema silmade ees hakkasid ühtesulanult ujuma mingisugused rohelised ja vaarikpunased vöödid ning laigud, lõid sätendama peened kollased niidid.

«Sinu poeg on hukutanud meie Griša!» lausus ema kõrval istuv naine tasa.

«Ole vait, Natalja!» vastas Sizov mornilt.

Ema vaatas naisele — see oli Samoilova, kaugemal istus tema mees, paljaspäine, väärika välimusega punase täishabemega inimene. Mehe nägu oli kondine, silmad pilukil vahtis ta ettepoole ja tema habe värises.

Läbi kõrgete akende voolas ähmane valgus ühtlaselt saali, väljas libises lumi aknaklaasidel. Akende vahel rippus suur tsaariportree paksus rasvaselt läikivas kuldraamis, rasked vaarikavärvi aknadrapeeringud katsid raami külgedelt sirgete voltidena. Portree ees sirgus peaaegu kogu saali laiuses rohelise kaleviga kaetud laud,

paremal seina ääres seisid võre taga kaks puupinki, vasakul — kaks rida vaarikpunaseid tugitoole. Mööda saali jooksis käratult roheliste kraedega ametnikke, kuldnööbid rinnal ja kõhul. Ähmases õhus eksles arglikult tasane sosin, hõljus segatud apteegilõhn. Kõik see — värvid, helgid, helid ja lõhnad — rõhus silmadele, tungis ühes hingamisega rinda ja täitis laastatud südame nukra kartuse liikumatu kireva sogaga.

Järsku ütles keegi inimeste hulgast midagi valjusti, ema võpatas, kõik tõusid püsti, ema haaras Sizovi käest kinni ja ajas enese samuti püsti.

Saali vasakus nurgas avanes kõrge uks, sellest tuli taarudes sisse prillidega vanake. Tema väiksel hallil näol tudises valge hõre põskhabe, raseeritud ülahuul oli suhu vajunud, teravad põsenukid ja lõug toetusid kõrgele mundrikraele, näis, et krae all kaela polegi. Teda toetas tagant käe alt punapalgelise ja ümmarguse portselannäoga pikk noormees, nende kannul liikusid aga aeglaselt veel kolm meest kullaga tikitud mundrites ja kolm tsiviilisikut.

Nad õiendasid kaua laua taga tugitoolidesse istet võttes, ja kui olid istunud, hakkas üks neist, lahtinööbitud mundris, laisa raseeritud näoga, vanakesele midagi rääkima, pundunud huuli hääletult ja raskelt liigutades. Vanake kuulas kummaliselt sirgelt ja liikumatult istudes, tema prilliklaaside taga nägi ema kahte väikest värvuseta täppi.

Laua otsas puldi juures seisis pikk kiilaspäisusele kalduv mees, kõhis aeg-ajalt, krabistas pabereid.

Vanake vajus ettepoole ja hakkas rääkima. Esimese sõna hääldas ta selgesti, kuid järgmised nagu valgusid tema õhukestel ja hallidel huultel laiali.

«Avan... Tooge sisse...»

«Vaata!» sosistas Sizov ema tasakesi müksates ja tõusis püsti.

Seinas võre taga avanes uks, sisse astus soldat, paljastatud mõõk õlal, tema järel ilmusid Pavel, Andrei, Fedja Mazin, mõlemad Gussevid, Samoilov, Bukin, Somov ja veel inimest viis emale nimede järgi tundmatut noort. Pavel naeratas lahkesti, Andrei noogutas samuti naeratades pead; saal muutus kuidagi valgemaks, lihtsamaks nende naeratustest, elavatest nägudest ja liikumisest, mida nad olid toonud pinevasse jonnakasse vaikimisse. Kulla rasvane läige mundritel tuhmus, muutus mahedamaks; erksa enesekindluse hoovus, elava jõu puhang puudutasid ema südant ja virgutasid seda. Ka pinkidel tema selja taga, kus inimesed olid seni rõhutult oodanud, kasvas nüüd tasane vastukõmin.

«Ei pelga!» kuulis ema Sizovi sosinat, paremal pool aga nuuksatas tasa Samoilovi ema.

«Tasem!» kõlas karm käratus.

«Hoiatan...» ütles vanake.

Pavel ja Andrei istusid kõrvuti, koos nendega istusid esimesele pingile Mazin, Samoilov ja Gussevid. Andrei oli oma habeme maha ajanud, ta vurrud olid suureks kasvanud ja rippusid alla, andes ta ümmargusele peale sarnasuse kassi peaga. Midagi uut oli ilmunud ta näkku — teravat ja kibedat suuvoltidesse, tumedat silmadesse. Mazini ülahuulel mustendasid kaks vööti, nägu oli muutunud täidlasemaks, Samoilov oli niisama käharpäine nagu ennegi, ja niisama laialt muheles Ivan Gussev.

«Eh, Fedka, Fedka!» sosistas Sizov, pea norgus.

Ema kuulas vanakese ebaselgelt kuuldavaid küsimusi — see küsis kohtualuste otsa vaatamata ja ta pea lebas liikumatult mundrikrael, — kuulis poja rahulikke lühikesi vastuseid. Emale näis, et vanem kohtunik ja kõik tema ametivennad ei või olla kurjad, julmad inimesed. Ema silmitses kohtunike nägusid tähelepanelikult, ja püüdes midagi ette aimata, kuulatas ta tasakesi uue lootuse kasvamist oma rinnas.

Portselanmees luges ükskõikselt paberilt, tema ühetooniline hääl täitis saali igavusega, ja sellega ülevalatud inimesed istusid liikumatult, nagu oleksid nad kangestunud. Neli advokaati vestlesid kohtualustega tasa, kuid elavalt; kõik nad liikusid tugevasti, kiiresti ja meenutasid suuri musti linde.

Vanakese ühel käel täitis oma kehaga tugitooli paks, lihav, väikeste, rasvaläinud silmadega kohtunik, teisel käel — vimmas turiaga kohtunik, punakad vurrud kahvatul näol. Ta oli pea loiult toolikorjule heitnud ja mõtles millelegi, silmad poolsuletud. Prokuröril oli samuti roidunud, igav nägu. Kohtunike taga istus mõtlikult põske silitades linnapea, tüse, soliidne mees; aadelkonna peamees, hallijuukseline, suure habemega ja punase näoga, suurte heade silmadega inimene; vallavanem kerges kurdudega palitus, tohutu kõhuga, mis teda nähtavasti segadusse viis, — ta püüdis seda järjest katta vammusehõlmaga, kuid see libises ikka jälle alla.

«Siin pole kurjategijaid, pole kohtumõistjaid,» kõlas Paveli kindel hääl, «siin on ainult vangid ja võitjad . . .»

Jäi vaikseks, mõne silmapilgu kuulis ema kõrv ainult peent rutulist sulekribinat paberil ja oma südame tuikamist.

Ka vanem kohtunik jäi nagu midagi kuulatama, ootama. Tema ametivennad hakkasid end liigutama. Siis ütles ta:

«M-jaa — Andrei Nahhodka! Kas tunnistate . . . »

Andrei ajas end aeglaselt püsti, tõmbus sirgu ja vaatas oma vurre näppides altkulmu vanamehele.

«Aga milles ma siis võin end süüdlaseks tunnistada?» hakkas ukrainlane pärast õlakehitust kõnelema, laulvalt ja kiirustamata nagu alati. «Ma pole tapnud, pole varastanud, lihtsalt ma pole nõus sellise elukorraga, milles inimesed on sunnitud üksteist riisuma ja tapma . . .»

«Vastake lühemalt,» ütles vanamees pingutusega, kuid arusaadavalt.

Ema tundis pinkidel oma selja taga elavnemist, inimesed sosis-

tasid omavahel tasa millestki ja liigutasid end nagu portselanist mehe hallide sõnade ämblikuvõrgust vabastudes.

«Kuuled, kuidas nad?» sosistas Sizov.

«Fjodor Mazin, vastake...»

«Ei taha!» ütles Fedja selgelt, olles jalule hüpanud. Ta nägu kattus erutuspunaga, silmad sätendasid, millegipärast peitis ta käed selja taha.

Sizov ahhetas tasakesi, ema ajas silmad hämmastunult pärani.

«Ma loobusin kaitsest — ma ei kõnele midagi — teie kohut pean ebaseaduslikuks! Kes te olete? Kas rahvas on andnud teile õiguse meie üle kohut mõista või? Ei, ta pole andnud! Ma ei tunne teid!»

Ta istus ja peitis oma lõkendava näo Andrei õla taha.

Paks kohtunik kallutas pea vanema poole ja sosistas midagi. Kahvatu näoga kohtunik kergitas lauge, kõõritas kohtualuste poole silmi, sirutas käe lauale ja kriipseldas pliiatsiga midagi enda ees lebavale paberile. Vallavanem vangutas pead, asetas jalad ettevaatlikult teisiti, seadis kõhu põlvedele ja kattis kätega kinni. Pead liigutamata pööras vanake oma keha punavurrulise kohtuniku poole, kõneles sellega hääletult, see kuulas teda, pea kummargil. Aadelkonna peamees sosistas prokuröriga, linnapea kuulas neid põske hõõrudes. Jälle hakkas kostma vanema kohtuniku tuhm kõne.

«Kuidas ta vastu nähvas? Otse — kõigist paremini!» sosistas Sizov hämmastunult emale kõrva sisse.

Ema naeratas nõutult. Kõik toimuv tundus talle algul ülearuse ja tüütava sissejuhatusena millelegi hirmsale, mis ilmub ja rusub kõik kohe külma õudusega maha. Kuid Paveli ja Andrei rahulikud sõnad kõlasid nii kartmatult ning kindlalt, nagu oleksid nad öeldud väikeses agulimajakeses, mitte aga kohtu ees. Fedja tuline väljaastumine elustas ema. Midagi julget kasvas saalis, ja ema taipas inimeste liikumise järgi oma selja taga, et mitte ainult tema ei tunne seda.

«Teie arvamus?» ütles vanake.

Kiilaspäisusele kalduv prokurör tõusis püsti ja hakkas ühe käega puldist kinni hoides kiiresti kõnelema, esitades arvusid. Hirmsat ta häälest ei kostnud.

Kuid samal ajal osatas ja häiris ema südant kuiv torkav kirme — oli ebaselge tunne millestki temale vaenulikust. See ei ähvardanud, ei kisendanud, vaid arenes nähtamatult, tabamatult. Laisalt ja tõntsilt võnkus ta kuskil kohtunike ümber, nagu mähkides neid läbitungimatu pilvena, mis väljastpoolt midagi nendeni jõuda ei lasknud. Ema vaatas kohtunikke ja kõik nad olid talle arusaamatud. Nad ei olnud Pavelile ja Fedjale vihased, nagu ema oli oodanud, ei solvanud neid sõnadega, kuid kõik, mida nad pärisid, tundus emale nende jaoks tarbetuna, nad küsivad nagu vastumeelselt, kuulavad vaevaga vastuseid, teavad kõike ette, ei ole millestki huvitatud.

Nüüd seisab nende ees sandarm ja kõneleb bassihäälel:
«Pavel Vlassovit nimetasid kõik peamiseks eestvedajaks...»
«Aga Nahhodkat?» küsis paks kohtunik laisalt ja poolvaljusti.
«Ja teda kah...»
Üks advokaatidest tõusis ja ütles:
«Kas ma võin?»
Vanake küsib kelleltki:
«Teil pole midagi selle vastu?»
Kõik kohtunikud näisid emale ebatervete inimestena. Haiglane väsimus avaldus nende poosides ja häältes, see lasus nende nägudel — haiglane väsimus ja pealetükkiv, hall igavus. Nähtavasti on neile ränk ja tülikas kõik see — mundrid, saal, sandarmid, advokaadid, kohustus istuda tugitoolides, küsida ja kuulata.
Nende ees seisab tuttav kollase näoga ohvitser ja jutustab tähtsalt, sõnu venitades, valjusti Pavelist, Andreist. Ema mõtles teda kuulates tahtmatult:
«Palju sa ei tea.»
Ja vaatas võretaguseid inimesi juba hirmuta nende pärast, haledustundeta nende vastu — nende külge haledustunne ei hakanud, kõik nad tekitasid emas ainult imestust ja armastust, mis embas soojalt südant; imestus oli rahulik, armastus — rõõmsalt selge. Noortena ning tugevatena istusid nad kõrval seina ääres, segamata end peaaegu üldse tunnistajate ja kohtunike üksluisesse kõnelusse, advokaatide ja prokuröri vaidlustesse. Vahel muigas keegi põlglikult, ütles midagi kaaslastele, ja üle nende nägude veeres pilkav naeratus. Andrei ja Pavel vestlesid peaaegu kogu aeg tasa ühe kaitsjaga — ema oli teda kohtu eelpäeval Nikolai juures näinud. Nende jutlemist kuulatas teistest elavam ja liikuvam Mazin, Samoilov rääkis vahetevahel midagi Ivan Gussevile, ja ema nägi, et Ivan tõukas iga kord seltsimeest küünarnukiga märkamatult eemale, suutes vaevu naeru tagasi hoida; ta nägu lõi õhetama, põsed läksid pungi ja ta kallutas pea alla. Paar korda oli ta juba turtsatanud, ja pärast seda istus mõni minut täispuhutud põskedega, püüdes olla soliidsem. Ja igaühes säras nii või teisiti noorus, mis aitas kergesti üle saada pingutustest pidurdada oma elavat käärimist.
Sizov puudutas kergelt ema küünarnukki, ema pöördus tema poole — Sizovi nägu oli rahulolev ja pisut murelik. Ta sosistas:
«Sa vaata, kui tugevaks nad on muutunud, pagana poisid, ah? Parunid, ah?»
Saalis kõnelesid tunnistajad — ruttavalt ja luitunud häältega, kohtunikud — vastumeelselt ja osavõtmatult. Paks kohtunik haigutas, lihava käega suud kattes, punavurruline muutus veel kahvatumaks, ta tõstis mõnikord käe, vajutas sõrmega kõvasti oimudele ja vaatas kaeblikult päraniaetud silmil sõgedalt lakke. Prokurör kritseldas vahetevahel pliiatsiga paberile ja jätkas jälle hääletult vestlust aadelkonna peamehega, see aga silitas halli habet, ajas tohutu suured ilusad silmad pungi ja naeratas tähtsalt

kaela painutades. Linnapea istus, jalg üle põlve visatud, trummeldas käratult sõrmedega vastu põlve ja jälgis keskendunult sõrmede liigutusi. Ainult vallavanem istus, kõhu põlvedele toetanud ja seda kätega hoolitsevalt hoides, pea kummargil, ning näis olevat ainsana süvenenud häälte üksluise vulina kuulamisse; ning tugitooli pistetud vanake püsis seal liikumatult nagu tuulelipp tuuletul päeval. See kestis kaua, ja jälle pimestas inimesi igavusekangestus.

«Kuulutan...» ütles vanake, litsus järgmised sõnad oma õhukeste huultega puruks ja tõusis püsti.

Kära, ohked, tasased hüüatused, köha ja jalgade sahin täitsid saali. Kohtualused viidi ära; lahkudes naeratasid nad, noogutasid peadega omastele ja tuttavaile, Ivan Gussev aga hüüatas poolvaljusti kellelegi:

«Ära araks löö, Jegor!»

Ema ja Sizov väljusid koridori.

«Kas trahterisse teed jooma tuled?» küsis vanamees talt hoolitsevalt ja mõtlikult. «Meil on poolteist tundi aega.»

«Ei taha.»

«Noh, mina ka ei lähe. Ei — missugused poisid, ah? Istuvad nõnda, nagu ainult nemad oleksidki tõelised inimesed, aga teised kõik — ei kõlba kuhugi! Aga Fedka, ah?»

Neile lähenes Samoilovi isa, mütsi käes hoides. Ta naeratas mornilt ja kõneles:

«Näed sa, kus minu Grigori! Kaitsjast loobus ja ei taha rääkidagi. Tema tuli, kas kuuled, esimesena sellele. Ja sinu oma, Pelageja, oli advokaatide poolt — aga minu oma ütles — ei taha! Ja siis neljakesi ütlesidki ära...»

Tema kõrval seisis naine. Too pilgutas sageli silmi ja pühkis rätiotsaga nina. Samoilov võttis habeme käte vahele ja jätkas põrandale vahtides:

«Näed, küll on ikka lugu. Vaatad neid, paganaid, mõistad — ilmaaegu on nad kõike seda nõuks võtnud — ilmaaegu hukutavad endid. Ja korraga hakkad mõtlema — aga võib-olla on neil õigus? Tuletad meelde, et neid vabrikus aina kasvab ja kasvab, neid nabitakse ühtelugu kinni, kuid nemad nagu kiisad jões ei sure välja, ei. Jälle mõtled — aga võib-olla ongi jõud nende poolel?»

«Raske on meil, Stepan Petrov, seda asja mõista!» ütles Sizov.

«Raske — jah!» nõustus Samoilov.

Ta naine tõmbas ninaga tugevasti õhku ja tähendas:

«Kõik on tervise juures, nurjatud...»

Ja suutmata laial lõdval näol naeratust tagasi hoida, jätkas:

«Sina, Nilovna, ära ole pahane — ennist rahmasin sulle, et, näe, sinu oma on süüdi. Kuid pagan neid mõistab, kes on rohkem süüdi, kui tõtt ütelda! Ennäe, mida rääkisid sandarmid ja nuhid meie Grigori kohta. Kah on sekeldanud — punapäine krants!»

Ta oli nähtavasti uhke oma pojale oma tunnet võib-olla mitte

mõistes, kuid tema tunne oli emale tuttav ja ta vastas naise sõnadele hea naeratusega, vaiksete sõnadega:

«Noor süda on alati tõele lähemal...»

Inimesed hulkusid mööda koridori, kogunesid rühmadesse, vestlesid summutatud häälil erutatult ja mõtlikult. Peaaegu keegi ei seisnud üksikult — kõigi nägudel oli selgesti näha soov kõnelda, pärida, kuulata. Kitsas valges torus kahe seina vahel kõlkusid inimesed edasi-tagasi nagu tugevates tuuleiilides, ja näis, et kõik otsisid võimalust millelegi kindlalt ning kõvasti seisma jääda.

Bukini vanem vend, pikk ja samuti luitunud, vehkles kätega, keerles kiiresti igasse külge ja väitis:

«Vallavanem Klepanov pole selles asjas omal kohal...»

«Ole vait, Konstantin!» keelitas teda isa, väike vanake, ja vahtis kartlikult ringi.

«Ei, las ma räägin! Tema kohta käib jutt, et ta olevat tapnud möödunud aastal oma poeselli selle naise pärast. Poeselli naine elab temaga — kuidas sellest aru saada? Ja pealegi on ta tuntud varas...»

«Ah sa issake, Konstantin!»

«Tõsi!» ütles Samoilov. «Tõsi! Kohus pole kuigi õige...»

Bukin kuulis ta häält, lähenes kähku kõiki endaga kaasa kiskudes, vehkles kätega ja karjus erutusest punasena:

«Varguse, tapmise pärast mõistavad kohut vandemehed, lihtinimesed, talupojad, linnakodanikud — lubage! Kuid inimeste üle, kes on ülemuse vastu, mõistab kohut ülemus — kuidas siis nii? Kui sa mulle liiga teed ja mina sulle vastu hambaid annan ning sina mõistad minu üle sellepärast kohut, muidugi, mina jään süüdlaseks, aga kes tegi esimesena ülekohut — sina? Sina!»

Kohtuteener, hall, kongus ninaga, medalid rinnas, trügis inimeste vahelt läbi ja ütles Bukinile sõrmega ähvardades:

«Hei — sa ära karju! Ega siin kõrts ole!»

«Lubage, kavaler — ma mõistan! Kuulake — kui mina teid löön ja mina ise kohut mõistan, kuidas te arvate...»

«Aga näe, ma käsin su siit välja viia!» ütles kohtuteener karmilt.

«Kuhu siis? Miks?»

«Tänavale. Et sa ei röögiks...»

Bukin silmitses kõiki ja lausus tasa:

«Neil on peaasi, et inimesed vait oleksid...»

«Aga mis siis sina arvasid?» käratas vanamees rangelt ja jämedalt.

Bukin lahutas käsi ja hakkas tasemini kõnelema.

«Ja jällegi, miks pole kohtusse lastud rahvast, vaid ainult omaksed? Kui sa õiglaselt kohut mõistad, mõista kõigi juuresolekul — mida seal karta?»

Samoilov kordas, aga juba valjemini:

«Kohus pole aus, see on õige!...»

Ema tahtis talle ütelda, mida oli kuulnud Nikolailt kohtumõist-

mise ebaseaduslikkuse kohta, kuid ta oli seda halvasti mõistnud ja sõnad osalt unustanud. Püüdes neid meenutada nihkus ta inimestest kõrvale ja märkas, et teda silmitseb keegi heledate vurrudega noormees. Paremat kätt hoidis mees püksitaskus, sellest oli tema vasak õlg madalam, ja see kuju iseärasus tundus emale tuttavana. Kuid noormees pööras emale selja, ema aga oli mures meeldetuletamise pärast ning ta unustas noormehe otsekohe.

Kuid minuti pärast puutus ta kõrvu tasane küsimus:

«Kas see?»

Ja keegi vastas valjemini, rõõmsalt:

«Jah!»

Ema vaatas tagasi. Viltuste õlgadega mees seisis küljega tema poole ja kõneles midagi oma naabrile, musta habemega, lühikese palitu ja põlviniulatuvate saabastega noormehele.

Jälle võpatas ema mälu rahutult, kuid ei loonud midagi selget. Ta rinnas löi käskivalt lõkkele soov kõnelda inimestele poja tõest, tal oli tahe kuulda, mis ütlevad inimesed selle tõe vastu, oli tahe nende sõnade järgi aimata kohtuotsust.

«Kas siis nii mõistetakse kohut?» alustas ta ettevaatlikult ja poolvaljusti, pöördudes Sizovi poole. «Päritakse seda — mis kellegi poolt tehtud, aga miks on tehtud — ei küsita. Ja nad kõik on vanad, noorte üle peaksid kohut mõistma noored...»

«Jah,» ütles Sizov, «raske on meil mõista seda asja, raske!» Ja vangutas mõtlikult pead.

Kohtuteener avas saaliukse ja hüüdis:

«Sugulased! Näidake piletid ette...»

Sünge hääl lausus kiirustamatult:

«Piletid — justkui tsirkuses!»

Kõigis inimestes oli nüüd tunda tumedat ärritust, ähmast trotsi, nad käitusid vabamalt, käratsesid ja vaidlesid kohtuteenritega.

25.

Pingil istet võttes torises Sizov midagi.

«Mis sul on?» küsis ema.

«Niisama! Rahvas on loll...»

Kell helises. Keegi kuulutas ükskõikselt:

«Kohus tuleb...»

Kõik tõusid uuesti püsti, ja uuesti, samas järjestuses astusid sisse kohtunikud, võtsid istet. Kohtualused toodi saali.

«Hoia nüüd!» sosistas Sizov. «Prokurör hakkab kõnelema.»

Ema sirutas kaela õieli, tõmbus kogu kehaga ettepoole ja tardus uues, millegi kohutava ootuses.

Prokurör seisis küljega kohtunike suunas, pea nende poole pööratud, toetus küünarnukiga puldile, ohkas ja hakkas kõnelema, parema käega järsult õhus veheldes. Esimestest sõnadest ei saanud ema aru, prokuröri hääl oli sorav, mahlakas ja voolas eba-

ühtlaselt kord aeglaselt, kord kiiremini. Sõnad venisid üksluiselt pikaks reaks nagu niidipisted ja hakkasid äkki rutates lendama, keereldes nagu mustade kärbeste parv suhkrutüki kohal. Kuid ema ei leidnud nendes midagi hirmsat, midagi ähvardavat. Need sadasid jääkülmade ja tuhkhallidena, sadasid ja täitsid saali millegi pahandavalt-tüütavaga nagu peenike kuiv tolm. See tundeaher sõnarohke kõne ei ulatunud vististi Paveli ja tema seltsimeesteni — nähtavasti ei puudutanud see neid kuidagi —, nad istusid rahulikult, vestlesid endiselt hääletult, vahel naeratasid, vahel kortsutasid kulmu, et naeratust varjata.

«Valetab!» sosistab Sizov.

Ema ei oleks võinud seda ütelda. Ta kuulis prokuröri sõnu, mõistis, et see süüdistab kõiki, kedagi eraldamata; rääkinud Pavelist, hakkas ta rääkima Fedjast, ja asetanud Fedja Paveli kõrvale nihutas visalt nende juurde Bukini — tundus, ta pakib, ömbleb kõiki ühte kotti, neid tihedalt üksteise kõrvale ladudes. Kuid prokuröri sõnade väline tähendus ei rahuldanud, ei puudutanud ega heidutanud ema, ta ootas siiski midagi kohutavat ja otsis seda visalt sõnade tagant — prokuröri näolt, silmadest, häälest, tema valgest õhus kiirustamata välkuvast käest. Midagi kohutavat pidi olema, ema tundis seda, kuid see oli tabamatu — seda oli võimatu kindlaks määrata ja see kattis ema südame uuesti kuiva ning kibeda kirmega.

Ema vaatles kohtunikke — neil oli kahtlemata igav kuulata seda kõnet. Ilmetud, kollased ja hallid näod ei väljendanud midagi. Prokuröri sõnad levitasid õhus silmale märkamatut udu, see aina kasvas ja tihenes kohtunike ümber, mähkides neid tihedamalt ükskõiksuse ja väsinud ootamise pilve. Vanem kohtunik ei liigutanud end, oli kuivanud oma sirgesse poosi, hallid täpid ta prilliklaaside taga kadusid ajuti, valgusid näole laiali.

Ja nähes seda surnud osavõtmatust, seda õeluseta ükskõiksust, küsis ema endalt nõutult:

«Mõistetakse kohut?»

Küsimus pigistas tema südant, surus sellest pikkamööda esile hirmsa ootuse ja pani kurgu teravast ülekohtutundest kipitama.

Prokuröri kõne katkes kuidagi ootamatult — ta tegi veel mõne kiire väikese õmbluspiste, kummardas kohtunikele ja istus käsi hõõrudes. Aadelkonna peamees hakkas talle silmi jõllitades pead noogutama, linnapea sirutas käe, vallavanem aga vaatles oma kõhtu ja naeratas.

Kuid kohtunikele prokuröri kõne nähtavasti rõõmu ei valmistanud, nad ei liigutanud end.

«Sõna on,» ütles vanake, tõstes oma näo juurde mingi pabetüki, «Fedossejevi, Markovi ja Zagarovi kaitsjal.»

Advokaat, keda ema oli Nikolai pool näinud, tõusis püsti. Ta nägu oli heasüdamlik, lai, ta väikesed silmad naeratasid kiirgavalt — näis, et punakate kulmude alt ulatuvad välja kaks tera ja lõikavad midagi õhus nagu käärid. Ta hakkas kõnelema kiirusta-

matult, kõlavalt ja selgelt, kuid ema ei saanud mahti kõne kuulamisse süveneda — Sizov sosistas talle kõrva:

«Kas said aru, mis ta rääkis? Kas said aru? Inimesed, räägib, on segased, pöörased. Kas — Fjodor?»

Ema ei vastanud, olles rõhutud rängast pettumusest. Solvumistunne kasvas ja masendas hinge. Nüüd sai Vlassovale selgeks, miks ta oli oodanud õiglust, oli lootnud näha poja tõe ranget, ausat heitlust tema kohtumõistjate tõega. Ema oli kujutlenud, et kohtunikud esitavad Pavelile kaua, tähelepanelikult ja üksikasjaliselt küsimusi kogu ta hingeelu kohta, et nad vaatavad teravate silmadega läbi kõik poja mõtted ja teod, kõik ta päevad. Ja kui nad näevad ta õigsust, siis ütlevad ka õiglaselt, valjusti:

«Sel inimesel on õigus!»

Kuid midagi selletaolist ei olnud — näis, et kohtualused on kohtunikest nähtamatult kaugel, ja et kohtunikud on nende jaoks ülearused. Roidununa kaotas ema huvi kohtu vastu ning mõtles solvunult, sõnu kuulamata:

«Kas siis nõnda mõistetakse kohut?»

«Nõnda!» sosistas Sizov kinnitavalt.

Juba kõneles teine advokaat, väike, terava, kahvatu ja pilkava näoga; kohtunikud aga segasid teda.

Prokurör hüppas püsti, ütles midagi ruttu ja vihaselt protokolli kohta, siis hakkas vanake manitsedes kõnelema — kaitsja langetas aupaklikult pea, kuulatas neid ja jätkas jälle kõnet.

«Urgitse!» tähendas Sizov. «Urgitse lahti...»

Saalis tärkas elevus, sätendas võitlustrots, advokaat ärritas teravate sõnadega kohtunike vana nahka. Kohtunikud nihkusid nagu tihedamalt koomale, paisusid ja tursusid, et tagasi tõrjuda sõnade torkavaid ning kibedaid nipse.

Kuid nüüd tõusis Pavel, ja järsku jäi ootamatult vaikseks. Ema nõksatas kogu kehaga ettepoole. Pavel hakkas rahulikult rääkima:

«Parteiinimesena tunnistan ma ainult oma partei kohut ega räägi mitte enda kaitseks, vaid — minu seltsimeeste soovil, kes on samuti kaitsest loobunud — püüan seletada teile seda, mida te pole mõistnud. Prokurör nimetas meie väljaastumist sotsiaaldemokraatia lipu all mässuks ülemvõimu vastu ja vaatles meid kogu aeg mässajatena tsaari vastu. Pean avaldama, et meile pole isevalitsus ainsaks ahelaks, mis on kinni neetinud maa keha, see on ainult esimeseks ja lähimaks ahelaks, mida meie oleme kohustatud rahva ümbert maha rebima...»

Vaikus tõstis esile kindla hääle kõla, see nagu avardas saali seinu, Pavel nihkus nagu inimestest kaugele, muutus reljeefsemaks.

Kohtunikud hakkasid end raskelt ja rahutult liigutama. Aadelkonna peamees sosistas midagi laisa näoga kohtunikule, see noogutas pead ja pöördus vanakese poole, aga teiselt poolt rääkis talle samal ajal kõrva haige kohtunik. Tugitoolis paremale ja

vasakule kiikudes ütles vanake midagi Pavelile, kuid tema hääl uppus Vlassovi kõne ühtlasse ja laia voolu.

«Meie oleme sotsialistid. See tähendab, et oleme vaenlased eraomandile, mis lahutab inimesi, ässitab neid üksteise vastu, loob lepitamatut huvide vaenu, valetab, püüdes seda vaenu varjata või õigustada, ning demoraliseerib kõiki vale, silmakirjalikkuse ja tigedusega. Meie ütleme: ühiskond, mis näeb inimeses ainult oma rikastumise vahendit, on ebainimlik, ta on meile vaenulik, me ei või leppida tema kahekeelse ja võltsi moraaliga; ta isiksusse suhtumise künism ja julmus on meile vastikud, meie tahame võidelda ning võitleme inimese füüsilise ja moraalse orjastamise kõigi vormide vastu sellise ühiskonna poolt, kõigi võtete vastu killustada inimest kasuahnuse meeleheaks. Meie, töölised, oleme inimesed, kelle vaevaga luuakse kõik — hiiglaslikest masinaist kuni lasteleludeni, meie oleme inimesed, kellelt on võetud õigus võidelda oma inimväärikuse eest, meid püüab ja võib igaüks oma eesmärkide saavutamise vahendiks muuta; meie aga tahame nüüd omada niipalju vabadust, et see annaks meile võimaluse aja jooksul kätte võita kogu võim. Meie loosungid on lihtsad — maha eraomand, kõik tootmisvahendid rahvale, kogu võim rahvale, töö on kõigile kohustuslik. Te näete — me pole mässajad!»

Pavel naeratas, tõmbas käega pikkamisi üle juuste, ta siniste silmade tuli lõõmatas heledamalt.

«Palun teid — asjale lähemale!» ütles esimees selgesti ja valjusti. Ta pöördus rinnaga Paveli poole, vaatas teda, ja emale näis, et vanamehe vasak tuhm silm hakkas lõkendama halvas, ahnes tules. Ja kõik kohtunikud vaatasid tema poega nii, et näis, nende silmad kleepuvad ta näole, imevad kaanidena keha külge, janunevad ta verd, et sellega oma kulunud kehi elustada. Aga tema — sirge, pikk — sirutas kindlalt ja tugevalt seistes käe nende poole ning kõneles poolvaljusti, selgesti:

«Meie oleme revolutsionäärid ja jääme nendeks senikaua, kui ühed ainult käsutavad, teised ainult töötavad. Oleme ühiskonna vastu, kelle huvisid teid on kästud kaitsta, kui selle ühiskonna ja teie lepitamatud vaenlased — ning leppimine meie vahel on võimatu senikaua, kui me ei võida. Meie, töölised, võidame! Teie volitajad pole sugugi nii vägevad, kui neile näib. Seesama omand, mida kogudes ja säilitades nad ohverdavad miljoneid nende poolt orjastatud inimesi, seesama jõud, mis annab neile võimu meie üle, kutsub nende keskel esile vaenulikke hõõrumisi, laostab neid füüsiliselt ja moraalselt. Omand nõuab liiga palju pingutusi enda kaitsmiseks, ja õieti öeldes olete kõik teie, meie valitsejad, rohkem orjad kui meie — teie olete orjastatud vaimselt, meie — ainult füüsiliselt. Teie ei suuda loobuda eelarvamuste ja harjumuste survest, survest, mis on teid vaimselt tapnud — meid ei takista miski olemast sisemiselt vabad, — mürgid, millega teie meid mürgitate, on nõrgemad neist vastumürkidest, mida teie tahtmatult meie teadvusse valate. See teadvus

kasvab, ta areneb lakkamatult, ta lööb ikka kiiremini lõkkele ja kisub endaga kaasa kõik parema, kõik vaimselt terve isegi teie hulgast. Vaadake — teil ei ole enam inimesi, kes võiksid ideeliselt võidelda teie võimu eest, te olete juba kulutanud kõik argumendid, mis on suutelised kaitsma teid ajaloolise õigluse surve eest, teie ei suuda luua midagi uut ideede vallas, teie olete vaimselt viljatud. Meie ideed kasvavad, nad löövad ikka heledamalt lõkkele, nad haaravad rahvahulki, organiseerides neid võitlusele vabaduse eest. Teadmine töölise suurest ülesandest liidab maailma kõik töölised üheks hingeks — teie ei suuda millegagi peale julmuse ja künismi peatada seda elu uuendamise protsessi. Kuid künism on kõigile nähtav, julmus ärritab. Ja käed, mis meid täna kägistavad, suruvad varsti seltsimehelikult meie käsi. Teie energia on kulla kasvamise mehhaaniline energia, see ühendab teid üksteist õgima määratud jõukudesse; meie energia on kõigi tööliste solidaarsuse järjest kasvava teadvuse elav jõud. Kõik, mida te teete, on kuritegelik, sest see on suunatud inimeste orjastamisele; meie töö vabastab maailma viirastustest ja koletistest, mis teie vale, tigedus, ahnus on sünnitanud, koletistest, kes on rahva ära heidutanud. Teie olete inimese elust lahti kiskunud ja ta laostanud; sotsialism ühendab teie poolt laostatud maailma ühtseks suureks tervikuks ja see — tuleb kord!»

Pavel peatus silmapilguks ja kordas tasemini, võimsamini: «See — tuleb!»

Kohtunikud sosistasid üksteisega, moonutasid veidralt nägusid ega pööranud ikka veel oma ahneid silmi Pavelilt; ema aga tundis, et nad reostavad oma pilkudega poja painduvat, tugevat keha, kadestades tervist, jõudu, värskust. Kohtualused kuulasid tähelepanelikult seltsimehe kõnet, nende näod muutusid kahvatuks, silmad särasid rõõmsalt. Ema neelas poja sõnu, ja need söövad hästikorrastatud ridadena sügavasti tema mällu. Vanake peatas Pavelit korduvalt, seletas talle midagi, naeratas isegi kord kurvalt — Pavel kuulas teda vaikides ja hakkas uuesti kõnelema karmilt, kuid rahulikult ning sundis oma sõnu kuulama, alistas oma tahtele — kohtunike tahte. Kuid lõpuks hakkas vanamees karjuma, käsi õieli Paveli poole; talle vastuseks voolas pisut pilkavalt Paveli hääl:

«Ma lõpetan. Isiklikult teid solvata ma ei tahtnud, vastupidi — viibides tahtmatult selle komöödia juures, mida teie kohtuks nimetate, tunnen peaaegu kaastunnet teie vastu. Siiski olete inimesed, aga meil on alati hale näha inimesi, olgugi meie eesmärgile vaenulikke, kuid vägivalla teenimisest nii häbistavalt alandatuina, kaotanud niisuguse määrani oma inimväärikuse teadvuse...»

Ta istus vaatamata kohtunikele, keda ema silmitses ainiti, hinge kinni pidades ja oodates.

Üleni särav Andrei pigistas kõvasti Paveli kätt, Samoilov, Mazin ja kõik sirutusid elavalt Paveli poole; ta naeratas, pisut koh-

metu seltsimeeste tundepuhangutest, heitis pilgu sinna, kus istus ema, ja noogutas talle pead nagu küsides:

«Kas pole nõnda?»

Ema vastas talle sügava rõõmuohkega, üleni tulisest armastuslainest kantuna.

«Näe — algaski kohtumõistmine!» sosistas Sizov. «Ku-uidas ta neile — ah?»

Ema noogutas vaikides pead, rahul sellega, et poeg kõneles nii julgelt — võib-olla veel rohkem rahul sellega, et poeg lõpetas. Tema peas tuikas värelev küsimus:

«Noh? Kuidas te siis nüüd?»

26.

See, mida poeg kõneles, ei olnud emale uus, ta teadis neid mõtteid; kuid siin, kohtu ees, tundis ema esmakordselt poja usu imelikku kaasakiskuvat jõudu. Teda üllatas Paveli rahulikkus, ja poja kõne ning tema enda veendumus poja õigsuses ja võidus liitusid ema rinnas tähetaoliseks kiirgavaks tombuks. Ema ootas nüüd, et kohtunikud hakkavad pojaga käredalt vaidlema, talle vihaselt vastama, oma tõde esile nihutama. Kuid nüüd tõusis püsti Andrei, kaldus korraks ettepoole, heitis kohtunikele altkulmu pilgu ja hakkas kõnelema:

«Härrad kaitsjad...»

«Teie ees on kohus, mitte kaitse!» tähendas talle haige näoga kohtunik vihaselt ja valjusti. Andrei näoilmest nägi ema, et ukrainlane tahab tembutada, ta vurrud värisesid, silmis säras emale tuntud kaval kassihellitus. Ta hõõrus tugevasti pead oma pika käega ja ohkas.

«Kas tõesti või?» ütles ta pead vangutades. «Mina aga arvan, et te pole kohtunikud, vaid ainult kaitsjad...»

«Ma palun teid kõnelda asja sisust!» tähendas vanake jahedalt.

«Sisust? Hästi! Ma juba sundisin end mõtlema, et teie olete tõepoolest kohtunikud, sõltumatud, ausad inimesed...»

«Kohus ei vaja teie iseloomustust!»

«Ei vaja? Hm — noh, ma jätkan ikkagi... Teie olete inimesed, kelle jaoks pole ei omi ega võõraid, teie olete vabad inimesed. Nüüd seisavad teie ees kaks poolt ja üks kurdab — teine on mu paljaks riisunud ja täiesti vaeseomaks piinanud! Teine aga vastab — mul on õigus esimest riisuda ja piinata, sest mul on püss...»

«Kas teil on midagi öelda asja sisu kohta?» küsis vanake häält tõstes. Ta käsi värises ja emal oli meeldiv näha, et vanake on vihane. Kuid Andrei käitumine ei meeldinud emale — see ei sulanud ühte poja kõnega — ema tahtis tõsist ja ranget vaidlust.

Ukrainlane vaatas vaikides vanakesele otsa, hõõrus siis pead ja ütles tõsiselt:

«Sisust? Aga milleks ma teile peaksin rääkima sisust? Seda, mida teil oli vaja teada — ütles juba seltsimees. Ülejäänu ütlevad teile, kui tuleb aeg, teised...»

Vanake kerkis istmel ja kuulutas:

«Võtan teilt sõna ära! Grigori Samoilov!»

Ukrainlane pigistas huuled tihedalt kokku ja laskus laisalt pingile, tema kõrval raputas Samoilov käharaid ja tõusis.

«Prokurör nimetas seltsimehi metslasteks, kultuuri vaenlasteks...»

«On vaja rääkida ainult sellest, mis puutub teie küsimusse!»

«See — puutub. Pole midagi, mis ei puutuks ausatesse inimestesse. Ja ma palun teid mitte katkestada. Ma küsin teilt — mis on see teie kultuur?»

«Meie pole siin selleks, et teiega vaielda! Asja juurde!» kõneles vanake hambaid paljastades.

Andrei käitumine oli kohtunikke ilmselt muutnud, tema sõnad nagu pühkisid neilt midagi maha, hallidele nägudele ilmus laike, silmades põlesid külmad rohelised sädemed. Paveli kõne ärritas neid, kuid hoidis ärritust tagasi oma tahtmatult austust sisendava jõuga, ukrainlane kiskus maha selle tagasihoituse ja paljastas kergesti, mis oli selle all. Nad sosistasid omavahel veidrate grimassidega ja hakkasid liikuma nende kohta liiga kiiresti.

«Teie kasvatate nuhke, teie rikute naisi ja tütarlapsi, teie asetate inimese varga ja mõrvari olukorda, teie mürgitate teda viinaga — rahvusvahelised tapatalgud, avalik vale, liiderlikkus ja metsistumine — see on teie kultuur! Jah, meie oleme selle kultuuri vaenlased!»

«Palun teid!» käratas vanake lõuga raputades. Kuid Samoilov, üleni punane, karjus silmi välgutades samuti:

«Kuid meie austame ja hindame seda, teistsugust kultuuri, mille loojaid teie olete vanglais mädandanud, hulluks ajanud...»

«Võtan sõna ära! Fjodor Mazin!»

Väike Mazin tõusis, nagu oleks äkki naaskel välja nihkunud, ja ütles rebeneva häälega:

«Ma... ma vannun! Ma tean — te olete mu süüdi mõistnud.»

Ta ahmis õhku, kahvatas, näost olid tal säilinud ainult silmad, ta sirutas käe välja ja hüüdis:

«Mina — ausõna! Kuhu te mu saadategi — jooksen minema, pöördun tagasi, töötan alati — kogu eluaja. Ausõna!»

Sizov kääksatas valjusti, hakkas nihelema. Ja kogu publik, alistudes järjest kõrgemale tõusvale ärevuselainele, sumises kummaliselt ja tumedalt. Keegi naine nuttis, keegi kõhis läkastavalt. Sandarmid vahtisid kohtualuseid tõlbi hämmastusega, publikut tigedusega. Kohtunikud õõtsusid, vanamees kisendas heledalt:

«Gussev, Ivan!»

«Ei taha rääkida!»

«Vassili Gussev!»

«Ei taha!»

«Bukin, Fjodor!»

Valkjajuukseline luitunud näoga poiss tõusis raskelt püsti ja ütles pikkamisi, pead vangutades:

«Te peaksite häbenema! Olen raske mõtlemisega inimene ja siiski saan aru õiglusest!» Ta tõstis käe pea kohale ja vaikis, silmad pooleldi suletud, nagu midagi kauguses vaadeldes.

«Mis see on?» kiljatas vanamees tugitoolis tagasi paiskudes ärritatult, hämmastusega.

«Ah, teid...»

Bukin laskus süngelt pingile. Ta tumedates sõnades oli midagi tohutut, tähtsat, oli midagi nukralt etteheitvat ja naiivset. Seda tundsid kõik, ja isegi kohtunikud kuulatasid nagu oodates, kas ei helise vastukaja, mis oleks selgem kui need sõnad. Ka publiku pinkidel tardus kõik, ainult tasane nutt võnkus õhus. Siis kehitas prokurõr õlgu, muigas, aadelkonna peamees kõhatas kõmisevalt ja jälle tekkis aegamisi sosinaid, mis looklesid ärevalt saalis ringi.

Ema kummmardus Sizovi poole ja küsis:

«Kas kohtunikud hakkavad ka rääkima?»

«Kõik on lõpetatud... ainult otsus kuulutatakse...»

«Rohkem mitte midagi?»

«Jah...»

Ema ei uskunud teda.

Samoilova liikus rahutult pingil, õla ja küünarnukiga ema müksides ning ütles mehele tasa:

«Kuidas see siis on? Kas siis nõnda tohib?»

«Näed, et tohib!»

«Mis siis tehakse temaga, Grišaga?»

«Jäta mind rahule...»

Kõigis oli tunda midagi kohaltnihutatut, häiritut, purustatut. Nõutult pilgutasid inimesed pimestatud silmi, nagu oleks nende ees süttinud midagi eredat, millel on ebaselged piirjooned, arusaamatu tähendus, kuid kaasakiskuv jõud. Ja mõistmata seda suurt, mis oli ootamatult avanenud, kulutasid inimesed rutuliselt selle uue tunde väikese, silmanähtava, neile arusaadava peale. Vanem Bukin sosistas valjusti, end tagasi hoidmata:

«Lubage — miks ei lastud rääkida? Prokurõr võis kõnelda kõike ja kuipalju tahtis...»

Pinkide juures seisis ametnik, vehkides kätega inimestele ja kõneles poole häälega:

«Tasem! Tasem...»

Samoilov viskus tahapoole ja ümises naise selja taga, katkendlikult sõnu pursates:

«Muidugi — nad on süüdi, ütleme. Aga lase seletada! Mille vastu nad läksid? Ma tahan aru saada! Mul on kah oma huvi...»

«Tasem!» hüüdis ametnik teda sõrmega ähvardades.

Sizov noogutas mornilt pead.

Ema aga vaatas ainiti kohtunikke ja nägi — need erutusid järjest rohkem üksteisega ebaselgel häälel kõneldes. Nende kõne-

luse kõla, külm ja libe, riivas ema nägu ja tekitas oma puudutusega värinat põskedel, haiget, vastikut tunnet suus. Emale näis millegipärast, et kõik nad kõnelevad ta poja ja poja seltsimeeste kehadest, tulisest verest, elavast jõust tulvavatest noorukite lihastest ning jäsemetest. Need kehad süütavad kohtunikes kerjuste inetut kadedust, kurnatute ja haigete kleepjat ahnust. Nad matsutavad huuli ja neil on kahju neist kehadest, mis on suutelised töötama ja rikastama, nautima ja looma. Nüüd lahkuvad need kehad elu asjalikust käibest, loobuvad elust, viivad endaga kaasa võimaluse valitseda neid, kasutada nende jõudu, seda õgida. Ja seepärast kutsuvad noorukid vanades kohtunikes esile kättemaksuhimulise, tusase ärrituse, mis esineb nõrgenenud kiskjal, kes näeb värsket toitu, kuid kellel pole enam jõudu sellest kinni haarata, kes on kaotanud võõrast jõust küllastumise võime ja uriseb põduralt, ulub kaeblikult, nähes, et küllastuse allikas temast eemaldub.

See krobeline ja pentsik mõte võttis seda eredama kuju, mida tähelepanelikumalt ema kohtunikke silmitses. Nad ei varjanud, nagu emale näis, kunagi palju õgida suutnud näljaste loomade erutatud aplust ja jõuetut viha. Temal — naisel ning emal, kellele poja keha on alati ja siiski kallim sellest, mida hingeks nimetatakse — tal oli hirmus näha, kuidas need kustunud silmad roomasid poja näol, kobasid poja rinda, õlgu, käsi, nühkisid end vastu kuuma nahka, nagu otsides võimalust süttida, lõkkele lüüa ja soojendada verd kalestunud soontes, poolsurnud inimeste kulunud lihastes, kes on nüüd mõnevõrra elustunud ahnuse ja kadeduse pistest noore elu vastu, mis nad on pidanud hukka mõistma ning iseendilt ära võtma. Emale näis, et poeg tunneb neid niiskeid, vastikult kõdistavaid puudutusi ja vaatab võpatades temale.

Pavel vaatas ema otsa pisut väsinud silmadega rahulikult ja hellalt. Vahel noogutas talle pead, naeratas.

«Varsti on vabadus käes!» kõneles see naeratus emale ja otsekui silitas tema südant pehmete puudutustega.

Järsku tõusid kohtunikud kõik korraga üles. Emagi tõusis tahtmatult jalule.

«Läksid!» ütles Sizov.

«Otsust tegema?» küsis ema.

«Jah...»

Ema pinevus hajus äkki, keha valdas lämmatav väsimuseraugus, kulm hakkas värisema ja otsaesisele kerkis higi. Rusuv pettumus- ja solvumistunne uhkas südamesse ning muutus kiiresti hinge masendavaks põlguseks kohtunike ja kohtu vastu. Tundes kulmudes valu tõmbas ema tugevasti peoga üle otsaesise, vaatas ümber — kohtualuste sugulased lähenesid võrele, saal täitus jutukõminast. Emagi lähenes Pavelile, pigistas kõvasti tema kätt, puhkes nutma, tulvil solvumist ja rõõmu, ekseldes vasturääkivate tunnete kaoses. Pavel rääkis talle lahkeid sõnu, ukrainlane naljatas ja naeris.

Kõik naised nutsid, kuid rohkem harjumusest kui murest. Äkilise nüri hoobina jahmatavat ja ootamatult ning nähtamatult pähelangevat muret ei olnud, oli kurb teadmine lastest lahkumise paratamatusest, kuid seegi uppus, lahustus muljeis, mida see päev oli esile kutsunud. Isad ja emad vaatasid lapsi segase tundega, kus umbusaldus nooruse vastu, harjunud teadmine oma üleolekust laste suhtes, sulas kummaliselt ühte teise tundega, mis oli lähedane nende austamisele, ning kurb, visalt püsiv mõte, kuidas nüüd elada, nürines teistsuguse, hea elu võimalusest julgelt ja kartmatult kõneleva nooruse poolt äratatud uudishimu vastu. Tundeid talitseti oskamatusega neid väljendada, sõnu kulutati ohtralt, aga kõneldi lihtsaist asjust, pesust ning rõivaist, vajadusest tervist hoida.

Bukini vend aga vehkis kätega ja veenis nooremat venda:

«Just nimelt — õiglus! Ja rohkem mitte midagi!»

Noorem Bukin vastas:

«Hoia kuldnokka...»

«Saab tehtud!...»

Aga Sizov hoidis õepoega käest ja kõneles aeglaselt:

«Nõnda, Fjodor — tähendab, sa sõidad...»

Fedja kummardus ja sosistas talle midagi kõrva sisse ning naeratas kelmikalt. Konvoisõdurgi naeratas, kuid tegi siis otsekohe kurja näo ja kõhatas karedalt.

Ema kõneles Paveliga nagu teisedki, sellestsamast — rõivaist, tervisest; kuid ta rinnas tungles kümneid küsimusi Sašast, endast, temast. Kuid üle kõige selle lasus ja kasvas pikkamisi armastusetulva tunne poja vastu, pingeline soov talle meeldida, olla lähemal tema südamele. Millegi kohutava ootamine suri, jättes endast ainult ebameeldiva värina kohtunike meenutamisel ja kuskil taamal tumeda mõtte nendest. Ta tundis endas suure, helge rõõmu sündi, ei mõistnud seda ja sattus segadusse. Nähes, et ukrainlane kõneleb kõigiga, mõistes, et tema vajab hellitust rohkem kui Pavel, kõnetas ema teda:

«Kohus ei meeldinud mulle!»

«Aga miks, memm?» hüüdis ukrainlane tänulikult naeratades. «Veski on logu, kuid jahvatab siiski...»

«Ei olegi nii hirmus, ja inimestel pole selge — kellel on siis õigus?» ütles ema kõhklevalt.

«Ohoo, mis te veel ei taha!» hüüdis Andrei. «Aga kas siin siis õiguse pärast vägikaigast veetakse?...»

Ema ohkas ja ütles naeratades:

«Mina ometi arvasin, et on hirmus...»

«Kohus tuleb!»

Kõik tormasid ruttu kohtadele.

Vanem kohtunik toetus ühe käega lauale, varjas näo paberi taha ja alustas selle lugemist nõrgalt sumiseva kimalasehäälega.

«Süüdi mõistab,» ütles Sizov teraselt kuulatades.

Muutus vaikseks. Kõik tõusid ja vaatlesid vanameest. Väikese,

kõhetu ja sirgena oli tal midagi ühist kepiga, mida hoiab nähtamatu käsi. Kohtunikud seisid samuti: vallavanem — pead õlale kallutades ja lakke vahtides, linnapea — käed rinnal vaheliti, aadelkonna peamees — habet silitades. Haige näoga kohtunik, tema lihav ametivend ja prokurör vaatasid kohtualuste poole. Aga kohtunike tagant, portreelt, vaatas üle nende peade tsaar, punases mundris, ükskõikse valge ilmega, ning tema näol roomas mingi putukas.

«Asumisele!» ütles Sizov kergendatult ohates. «Noh ongi lõpetatud, jumal tänatud! Kõneldi — sunnitöö! Pole midagi, ema! See pole midagi!»

«Ma ju — teadsin,» vastas ema väsinud häälega.

«Ikkagi! Nüüd on päris kindel! Aga kes neid muidu teab?» Sizov pöördus juba äraviidavate süüdimõistetute poole ja ütles valjusti.

«Nägemiseni, Fjodor! Ja ongi kõik! Jumal kaasa!»

Ema noogutas pojale ja kõigile vaikides pead. Oleks tahtnud nutma hakata, kuid oli piinlik.

27.

Ema väljus kohtust ja imestas, et linna kohal on juba öö, tänaval põlevad laternad ja tähed on taevas. Kohtuhoone juurde oli kogunenud inimmurd, lumi rudises pakases õhus, kõlas üksteisest läbi lõikudes noori hääli. Hallis paslikus mees heitis pilgu Sizovi näkku ja küsis kiiresti:

«Kuidas on otsus?»

«Asumisele.»

«Kõik?»

«Kõik.»

«Aitäh!»

Mees eemaldus.

«Kas näed?» ütles Sizov. «Päritakse...»

Järsku ümbritses neid kümmekond noormeest ja tütarlast, ning kiiresti hakkas sadama inimesi ligitõmbavaid hüüatusi. Ema ja Sizov peatusid. Päriti kohtuotsust, seda, kuidas kohtualused käitusid, kes kõneles, millest — ja kõigis küsimustes kõlas üks ja seesama ahne uudishimu noot — see siiras ja tuline uudishimu äratas soovi seda rahuldada.

«Härrased! See on Pavel Vlassovi ema!» hüüdis keegi poolvaljusti, ja kõik jäid mitte kohe, vaid varsti vait.

«Lubage suruda teie kätt!»

Kellegi tugev käsi pigistas ema sõrmi, kellegi hääl sõnas erutatult:

«Teie poeg on mehisuse eeskujuks meile kõigile...»

«Elagu vene tööline!» kajas kõlav hüüe.

Hüüded kasvasid, rohkenesid, puhkesid siin ja seal, kõikjalt jooksid inimesed kokku ning tunglesid Sizovi ja ema ümber. Õhus hakkasid hüplema politseiviled, kuid nende trillerid ei summutanud hüüdeid. Vanamees naeris, emale aga tundus kõik see armsa unenäona. Ta naeratas, surus käsi, kummardas, ja head selged pisarad pigistasid kurku, tema jalad värisesid väsimusest, kuid rõõmust küllastunud süda koondas kõik ühte ja peegeldas muljeid nagu selge järvepale. — — —

29.

Väljas embas pakane õhk ihu kuivalt ja tugevasti, tungis kurku, kõditas nina ja ahistas hetkeks hingamist rinnas. Ema seisatas, vaatas ringi: tema lähedal nurgal seisis karvase mütsiga voorimees, eemal — kõndis keegi mees, küürus, pead õlgade vahele tõmmates, ning tema ees jooksis soldat, hüpeldes ja kõrvu hõõrudes.

«Soldat-poiss saadeti vist poodi!» arvas ema ning läks edasi, mõnuga kuulates, kui noorelt ja kõlavalt ragiseb lumi tema jalge all. Ta jõudis vaksalisse vara, tema rong polnud veel ees, kuid kolmanda klassi räpasesse, suitsust tahmunud saali oli juba kogunenud palju rahvast — külm oli ajanud siia teetöölisi, oli tulnud end soojendama voorimehi ja mingeid halvastirõivastatud kodutuid inimesi. Oli ka reisijaid, mõni talupoeg, paks kaupmees pesukarunahast kasukas, papp tütrega, rõugearmilise piigaga, neliviis soldatit, askeldavaid linnakodanikke. Inimesed suitsetasid, ajasid juttu, jõid teed, viina. Puhveti ääres naeris keegi laginal, peade kohal hõljusid suitsupilved. Uks vingus avanedes ja ruudud värisesid ning klirisesid, kui ta paukudes kinni löödi. Tubaka ja soolakala lõhn tungis paksult ninasse.

Ema istus sissekäigu juurde nähtavale kohale ja ootas. Kui uks avanes — sööstis ta peale külma õhu pilv, see meeldis talle, ja ta hingas seda sügavalt täie rinnaga. Sisse astus inimesi, kompsud käes — raskelt rõivastatuina jäid nad kohmakalt uksel takerduma, kirusid, viskasid asjad põrandale või pingile, raputasid kuiva härmatist palitukraedelt ja käistelt, pühkisid seda habemelt ning vurrudelt, puhkisid kergendatult.

Nüüd astus sisse noormees, kollane kohver käes, vaatas kähku ringi ja tuli otse ema juurde.

«Moskvasse?» küsis ta tasa.

«Jah. Tanja juurde.»

«Säh!»

Noormees asetas kohvri ema kõrvale pingile, võttis ruttu paberossi, süütas selle, kergitas mütsi ja läks vaikides teise ukse poole. Ema silitas käega külma kohvrinahka, toetus küünarnukiga sellele ja hakkas rahulolevana publikut vaatlema. Minuti pärast tõusis ta ja läks teisele pingile, mis asus perrooniuksele lähemal. Ta hoidis kohvrit kergelt käes — see ei olnud suur — ja astus, pea püsti, ning vaatles enda ees vilksatavaid nägusid.

Keegi noormees lühikeses palitus, krae üleval, põrkas temaga kokku ja kargas vaikides kõrvale, kätt näo juurde lüües. Emale tundus noormehes midagi tuttavat, ta vaatas ümber ja nägi, et noormees vahib teda krae tagant ühe heleda silmaga. See tähelepanelik silm nõelas ema, ning käsi, milles ta kohvrit hoidis, värahtas ja kandam muutus järsku raskeks.

«Olen teda kuskil näinud!» mõtles ema, summutades selle mõttega ebameeldivat ja segast tuksatust rinnas, lubamata teistel sõnadel määrata seda tunnet, mis tasakesi, ent võimukalt tema südant külmusega ahistas. Kuid see kasvas ja tõusis kurguni, täitis suu kuiva kibeda maiguga: ta tahtis juba kannatamatult ümber pöörduda, et veel kord vaadata. Ta tegi nii — mees seisis, ettevaatlikult jalalt jalale tammudes selsamal kohal, näis, nagu tahaks ta midagi, kuid on kahevahel. Ta parem käsi oli pistetud palitunööpide vahele, teist hoidis ta taskus, sellest näis parem õlg vasakust kõrgemana.

Ema lähenes ruttamata pingile ja istus ettevaatlikult, pikkamisi, otsekui kartes endas midagi rebestada. Teravast õnnetuseaimusest äratatud mälu seadis selle mehe tema ette kaks korda — üks kord põllul, linna taga, pärast Rõbini põgenemist, teine kord — kohtus. Seal seisis mehe kõrval politseirajooni ülem, kellele ema valesti oli juhatanud Rõbini teed. Teda tunti, teda jälitati — see oli selge.

«Olen lõksus?» küsis ta endalt. Kuid järgmisel hetkel vastas võpatades:

«Võib-olla veel mitte...»

Ja samas ütles jõudu pingutades karmilt:

«Olen lõksus!»

Vaatas ringi ega näinud midagi, aga mõtted ta ajus süttisid üksteise järel sädemetena ja kustusid.

«Kohver maha jätta — lahkuda?»

Kuid eredamalt vilksatas teistsugune säde:

«Poja sõna ära visata? Säärastesse kätesse...»

Ja surus kohvri enda vastu.

«Aga — sellega minna?... Põgeneda...»

Need mõtted näisid talle võõraina, nagu oleks neid keegi väljastpoolt väevõimuga temasse pistnud. Nad põletasid teda, nende kõrvetused torkasid valusasti aju, piitsutasid südant tuleniitidena. Ja äratades valu solvasid need naist, teda iseendast, Pavelist ja kõigest, mis oli ta südamega juba kokku kasvanud, eemale kihutades. Ta tundis, et vaenulik jõud ahistab teda järeleandmatult, rõhub ta õlgadele ja rinnale, alandab, uputades teda surmahirmu; tema meelekohtades lõid sooned tugevasti tuikama ja juuksejuurtel hakkas soe.

Siis, ainsa suure ja järsu südamepingutusega, mis teda nagu üleni vapustas, kustutas ta kõik need kavalad väikesed, nõrgad tulukesed, olles öelnud endale käskivalt:

«Häbene!»

Tal oli kohe kergem ja ta tugevnes täiesti, lisades:

«Ära häbista ometi poega! Keegi ei karda.»

Tema silmad kohtasid kellegi nukrat, arglikku pilku. Siis vilksatas mälus Rõbini nägu. Mõni silmapilk kõhklemist oleks nagu kõike temas tihendanud. Süda hakkas rahulikumalt tuksuma.

«Mis siis nüüd saab?» mõtles ta ringi vaadates.

Nuhk kutsus valvuri ja sosistas sellele midagi, näidates silmadega emale. Valvur vaatles nuhki ja taandus. Siis tuli teine valvur, kuulatas, kortsutas kulmu. See oli suur hallipäine ajamata habemega rauk. Nüüd noogutas ta nuhile pead ja lähenes pingile, kus istus ema; nuhk aga kadus kiiresti kuhugi.

Vanamees sammus ruttamata, kobades oma vihaste silmadega tähelepanelikult ema nägu. Ema nihkus pingi sügavusse.

«Kui ainult ei pekstaks...»

Valvur peatus ema kõrval, vaikis pisut ja küsis poolvaljusti karmilt:

«Mis sa vahid?»

«Ei midagi!»

«See'p see on — varganägu! Vana juba, aga — tempe ei jäta!»

Emale tundus, et valvuri sõnad lõid talle näkku, kord, kaks; kurjade ja kähisevatena tegid need valu, otsekui rebisid põski, piitsutasid silmi peast...

«Mina? Mina ei ole varas, valetad!» karjahtas ta täiest rinnast, ja kõik tema ees hakkas keerlema nördimuse pöörises, südant solvumiskibedusega joobnustades. Ta haaras järsult kohvri, ja see avanes.

«Vaata! Vaadake kõik!» karjus ema püsti tõustes ja lehvitas pea kohal kohvrist tõmmatud lendlehepakki. Läbi sumina kõrvus kuulis ta kokkujooksvate inimeste hüüatusi ja nägi — joosti kiiresti, kõik, kõikjalt.

«Mis siin on?»

«Näe, nuhk...»

«Mis on?»

«Olevat varastanud, räägitakse...»

«Ise niisugune auväärne — ai-ai-ai!»

«Ma pole varas!» ütles ema täiel häälel, rahunedes pisut igast küljest tihedalt temale suruvaid inimesi nähes.

«Eile mõisteti kohut poliitiliste üle, seal oli mu poeg — Vlassov, ta pidas kõne — siin see on! Ma viin seda inimestele, et nad loeksid, tõele mõtleksid...»

Keegi sikutas ettevaatlikult paberid ema käest, ema lehvitas nendega õhus ja viskas rahvahulka.

«Selle eest kah ei kiideta!» hüüdis kellegi kartlik hääl.

Ema nägi, et pabereid kahmatakse, peidetakse põue, taskutesse — see seadis ta uuesti kindlalt jalule. Rahulikumalt ja tuge-

vamini, üleni pingutades ning tundes, kuidas temas kasvab äratatud uhkus, lööb lõkkele maharudjutud rõõm, kõneles ta, haarates kohvrist paberipakke ja pildudes neid laiali vasakule ning paremale kellegi nobedaisse, ahneisse kätesse.

«Mille eest mõisteti kohut mu poja ja kõigi üle, kes on temaga — kas teate? Ma ütlen teile, ja teie uskuge ema südant, tema halle juukseid — eile mõisteti kohut inimeste üle sellepärast, et nad kannavad teile kõigile tõde! Eile sain teada, et see tõde... keegi ei suuda tema vastu vaielda, mitte keegi!»

Rahvahulk vaikis ja kasvas, muutudes järjest tihedamaks, ümbritsedes naist liitunult elavate kehade rõngaga.

«Vaesus, nälg ja haigused, näete, mida annab inimestele nende töö. Kõik on meie vastu — me vaagume hinge, töötades kogu meie eluaja päevast päeva, alati mustuses, pettuses, aga meie töövaevaga lõbutsevad ja prassivad teised, ning hoiavad meid nagu koeri keti otsas, harimatuses — me ei tea midagi, ja hirmus — me kardame kõike! Öö on meie elu, pime öö!»

«Nii!» kajas tumedalt vastuseks.

«Topi ta kõri kinni!»

Rahvahulga taga märkas ema nuhki ja kahte sandarmit, ning ta ruttas jagama viimaseid pakke, kui ta käsi aga kohvrisse laskus, kohtas ta seal kellegi võõra kätt.

«Võtke, võtke!» ütles ta kummardudes.

«Laiali minna!» kisendasid sandarmid inimesi tõugates. Need andsid tõugetele järele vastumeelselt, muljusid sandarmeid oma massi vahele, takistasid neid võib-olla tahtmatult. Neid tõmbas võimsalt ligi hallipäine naine suurte ausate silmadega heasüdamlikus näos, ja elus lahutatuina, üksteisest eemalekistuina liitusid nad nüüd mingiks tervikuks, soojendatuina leekivast sõnast, mida võib-olla ammu olid otsinud ja janunenud paljud elu ülekohtust solvatud südamed. Kõige lähemad seisid vaikides, ema nägi nende ahnelt-tähelepanelikke silmi ja tundis oma näol sooja hingust.

«Mine ära, eideke!»

«Kohe võetakse kinni!»

«Ah, kus on julgus!»

«Eest ära! Minge laiali!» kõlasid ikka lähemalt sandarmite käratused. Inimesed ema ees vaarusid jalul, üksteisest kinni haarates.

Emale näis, et kõik on valmis teda mõistma, teda uskuma, ja ta tahtis, tõttas ütlema inimestele kõike, mida teadis, kõiki mõtteid, mille jõudu ta tundis. Need tõusid kergelt tema südame sügavusest ja kujunesid lauluks, kuid ema tundis kahetsusega, et tal ei jätku häält, see kähiseb, tõmbleb, katkeb.

«Mu poja sõna on töömehe, äraostmatu hinge puhas sõna! Tundke äraostmatut tema julgusest!»

Kellegi noored silmad vaatasid vaimustuse ja hirmuga ema näkku.

Talle tõugati rindu, ta vaarus ja istus pingile. Inimeste peade kohal välkusid sandarmite käed, nad kahmasid kraedest ja õlgadest, virutasid kehi kõrvale, kiskusid mütse peast ning viskasid neid kaugele. Kõik tumenes ema silmis, lõi võnkuma, kuid oma väsimust võites karjus ta veel hääle riismetega:

«Rahvas, koonda oma jõud ühiseks jõuks!»

Sandarm haaras suure punase käega teda kraest ja raputas.

«Vait!»

Ema lõi kukla vastu seina, süda kattus silmapilguks hirmu kibeda suitsuga ja süttis uuesti eredalt, olles suitsu hajutanud.

«Tule!» ütles sandarm.

«Ärge kartke midagi! Pole kibedamat piina sellest, mida te kogu eluaja niikuinii hingate . . .»

«Vait, ütlen ma!» Sandarm võttis ema käe alt, tõmbas. Teine haaras ema teise käe, ja pikkade sammudega astudes hakkasid nad ema talutama.

«Mis iga päev närib südant, kurnab rinda!»

Nuhk jooksis ta ette ja käratas vinguvalt, teda rusikaga näkku ähvardades:

«Vait, sa närakas!»

Ema silmad laienesid, välgatasid, lõug hakkas värisema. Jalgadega libedale põrandakivile toetudes hüüdis ta:

«Ärganud hinge — ei tapeta!»

«Koer!»

Lühikese käerapsatusega lõi nuhk talle näkku.

«Paras talle, vanale raipele!» kajas kahjurõõmus hüüe.

Miski must ja punane pimestas hetkeks ema silmi, soolane vere maik täitis suu.

Tihe, ere karjetepuhang elustas ema.

«Ei tohi lüüa!»

«Poisid!»

«Ah sina, kaabakas! . . .»

«Anna talle!»

«Mõistust verega ei kustutata!»

Emale tõugati vastu turja, selga, peksti õlgadele, pähe, kõik hakkas keerlema, pöörlema tumeda keerisena hüüetes, ulgumises, vilistamises; midagi paksu, kurdistavat tungis kõrvadesse, kogunes kõrisse, mattis hinge, põrand vajus ta jalge all, kõikus, jalad nõtkusid, keha tõmbles valukõrvetustes, raskenes ja õõtsus rammetuna. Kuid ema silmad ei kustunud ja nägid paljusid teisi silmi — need põlesid talle tuttavas julges, teravas tules — tema südamele omases tules.

Ta tõugati ukse vahele.

Ta kiskus käe lahti, haaras kinni uksepiidast.

«Veremerega tõtt ei kustuta.»

Talle löödi vastu kätt.

«Ainult viha kogute, te meeletud! Ta langeb teie eneste peale!»

Sandarm haaras tal kõrist kinni ja hakkas kägistama.

Ema korises.
«Õnnetud . . .»
Keegi vastas talle valju nuuksumisega.

1906. a.

KOLLASE SAATANA LINN.

(1906)

. . . Ookeani ja maa kohal rippus tihedasti suitsuga segatud udu, peent vihma sadas laisalt linna tumedaile hooneile ja veidi sogasele veele.

Emigrandid olid kogunenud laevapardale, silmitsedes kõike ümberringi uurivate lootuse ja kõhklemise, hirmu ja rõõmu silmadega.

«Kes see on?» küsis tasa poola neiu, osutades hämmastunult Vabaduse kujule. Keegi vastas:

«Ameerika jumal . . .»

Massiivne pronksist naisekuju oli peast jalgadeni kaetud rohelise oksüüdiga. Külm nägu vaatas pimedana läbi udu tühjale ookeanile, nagu ootaks pronks päikest, et see elustaks tema surnud silmi. Vabaduse jalge all on vähe maad, ta näib tõusvat ookeanist, tema alus on kui hangunud laine. Tema kõrgele, ookeani ja mastide kohale tõstetud käsi annab poosile uhket ülevust ja ilu. Tundub, et kohe puhkeb leegitsema tõrvik tugevasti kokkusurutud sõrmede vahel, hajutab halli suitsu ja valab kõigile heldelt sooja, rõõmsat valgust.

Selle tillukese maalapi ümber, millel ta seisab, libisevad ookeani vetel uputuse-eelsete koletistena tohutud raudlaevad, vilksatavad näljaste kiskjatena väikesed kaatrid. Möirgavad muinasjutuliste hiiglaste häälel sireenid, kõlavad raevukad viled, mürisevad ankruketid, kohisevad karmilt ookeani lained.

Kõik ümberringi jookseb, tungleb, liigub pingeliselt. Laevade vindid ja rattad peksavad kiiresti vett; see on kaetud kollase vahuga, on läbistatud kurdudest.

Ja tundub, et kõik — raud, kivid, vesi, puu — on täis protesti elu vastu ilma päikeseta, laulude ja õnneta, raske töö orjuses. Kõik oigab, ulub, kiristab, alludes mingile salajasele, inimesele vaenulikule jõule. Kõikjal veepinnal, mis on rebitud ja üles kaevatud raua poolt, määritud rasvaste õlilaikudega, reostatud pilbaste ja laastude, õle ning toidujäätmetega, töötab silmale nähtamatu külm ja tige jõud. Ta annab karmilt ja üksluiselt tõukeid kogu sellele tohutule masinavärgile, milles laevad ja dokid on ainult väikesed osad, inimene aga tühine krüvike, nähtamatu täpike keset raua ja puu inetuid, räpaseid kombinatsioone, laevade, paatide ja mingite lamedate, vagunitega lastitud pargaste kaoses.

Kärast uimastatud, kurdina, vintsutatuna sellest surnud mateeria tantsust vahib mind kummaliselt kahejalgne olend, tahmunud ja õline, käed püksitaskutes. Tema nägu katab rasvane mustusekord ja selles ei sädele mitte elusa inimese silmad, vaid hammaste valge luu.

*

Aeglaselt roomab laev teiste laevade vahel. Emigrantide näod on muutunud veidralt halliks, need on nürinenud, midagi ühesuguselt lambalikku on ilmunud silmadesse. Inimesed seisavad reelingu ääres ja vahivad sõnatult uttu.

Selles aga sünnib, kasvab midagi tajumatult suurt, täis tumedat müra, see hingab inimestele vastu rasket lehkavat hingust ja tema müras kostab midagi ähvardavat, ahnet.

See on linn, see on New York. Kaldal seisavad kahekümnekorruselised majad, vaikivad ja tumedad «pilvelõhkujad». Nelinurksed, soovimata olla kaunid, nürid rasked hooned kerkivad üles süngelt ja igavalt. Igas hoones tundub kõrki upsakust oma kõrguse; oma inetuse üle. Akendel pole lilli ja pole näha lapsi...

Kaugelt paistab linn tohutu lõualuuna ebaühtlaste mustade hammastega. Ta hingab taevasse suitsupilvi ja ägiseb nagu rasvumise all kannatav õgard.

Temasse sisenedes tunned, et oled sattunud kividest ja rauast kõhtu, mis on neelanud mitmed miljonid inimesed ja seedib, purustab neid.

Tänav on libe, ahne kurk; teda mööda ujuvad kuskile sügavusse tumedad tombud linna toitu — elusaid inimesi. Kõikjal — sinu pea kohal, jalge all ja kõrval — elab, müriseb, pühitseb oma võitu raud. Kulla jõu läbi ellu kutsutud, tema poolt hingestatud raud ümbritseb inimest oma võrguga, lämmatab teda, imeb verd ja aju, õgib lihaseid ja närve ning kasvab, kasvab, tuginedes vaikivale kivile, oma ahela lülisid üha laiemale levitades.

Tohutute ussidena ronivad vedurid, vedades enda järel vaguneid, prääksuvad rasvaste partidena autopasunad, süngelt ulub elekter — umbne õhk on küllastatud tuhandest ulguvast helist nagu käsn niiskusest. Surutud sellesse räpasesse, vabrikute suitsust määrdunud linna, on ta liikumatu nende tahtmaste kõrgete müüride vahel.

Väljakuil ja väikestel platsidel, kus puude tolmused lehed ripuvad surnult okstel, kerkivad tumedad monumendid. Nende palged on kaetud paksu mustusekorraga, nende silmad, mis kunagi põlesid armastusest kodumaa vastu, on täis linna tolmu. Need pronksist inimesed on surnud ja üksildased kõrgete hoonete võrgus, nad paistavad kääbustena kõrgete müüride mustas varjus, nad on eksinud nende ümber valitseva hulluse kaosesse ja vaatavad poolpimedatena, kurvalt, valutava südamega inimeste ahnele sagimisele oma jalge ees. Inimesed, väikesed ja mustad, jooksevad askeldavalt monumentidest mööda ja keegi ei heida ühtki pilku kange-

lase näole. Kapitali ihtüosaurused on inimeste mälust pühkinud vabaduse loojate tähtsuse.

Tundub, et neid pronksist inimesi on haaranud üks ja sama raske mõte:

«Kas ma siis niisugust elu tahtsin luua?»

Ümberringi keeb nagu leem pliidil palavikuline elu ja selles keemises jooksevad, tiirlevad, kaovad nagu tanguterad leemes, nagu puukillud meres väikesed inimesed. Linn rebib ja neelab neid üksteise järel oma täitmatute lõugadega.

Mõned kangelased on langetanud käed, teised on sirutanud need üle inimeste peade, neid hoiatades:

«Peatuge! See pole elu, see on hullumeelsus . . .»

Kõik nad on ülearused tänavaelu kaoses, nad pole omal kohal selles ahnuse metsikus möirges, selles kivi, klaasi ja raua sünge fantaasia ängistavas vanglas.

Ükskord öösel astuvad nad kõik alla oma pjedestaalilt ja sammuvad solvatute raskel sammul mööda tänavaid, viies oma üksildase igatsuse sellest linnast ära põldudele, kus helgib kuu, kus on õhku ja vaikset rahu. Kui inimene on kogu elu töötanud oma kodumaa hüveks, on ta sellega kahtlemata pälvinud, et teda pärast surma rahule jäetaks.

*

Kõnniteedel ruttavad inimesed siia-sinna, kõigis tänavate suundades. Neid imevad endasse kivimüüride sügavad poorid. Raua pidulik mürin, elektri tugev ulgumine, kõmisev töökära uute metallvõrkude, uute kivimüüride ehitamisel — kõik see lämmatab inimeste hääled, nagu torm ookeanil lämmatab lindude kisa.

Inimeste näod on liikumatult rahulikud — nähtavasti ei taju nad õnnetust olla elu orjad, linnakoletise toit. Haledas enesetundes peavad nad end oma saatuse isandaks, nende silmis helgib puhuti oma sõltumatuse tunne, kuid nähtavasti nad ei taipa, et see on ainult kirve sõltumatus puusepa käes, vasara sõltumatus sepa käes, tellise sõltumatus nähtamatu müürsepa käes, kes kavalalt naeratades ehitab neile kõigile üht ja sama kitsast vanglat. On palju tarmukaid nägusid, kuid igas näos märkad kõigepealt hambaid. Sisemist vabadust, vaimset vabadust ei helgi inimeste silmades. Ja see vabaduseta tarmukus meenutab noa külma helki, mis pole veel suutnud nürineda. See on pimeda relva vabadus Kollase Saatana — Kulla — kätes.

Ma näen esmakordselt säärast koletislikku linna, ja kunagi varem pole inimesed tundunud mulle nii väetitena, nii orjastatuina. Kuid ühtlasi pole ma neid kuskil kohanud nii halenaljakalt endaga rahulolevaina, nagu nad on selle õgardi ahnes ja räpases kõhus, kes ahnusest on langenud idiotismi ja elaja metsiku möirgamisega õgib ajusid ning närve . . .

*

Inimestest on hirmus ja valus kõnelda.

«Õhuraudtee» vagun kihutab ulgumise ja mürinaga piki rööpmeid kitsa tänava müüride vahel kolmanda majakorruse kõrgusel. Aknad on avatud ja igas aknas näeb inimeste päid. Ühed töötavad, õmblevad midagi või arvutavad, kummardades pea laua kohale, teised lihtsalt istuvad akna juures, nõjatuvad rinnaga aknalauale ja vahivad vaguneid, mis neil iga minut silme ees vilksatavad. Vanad, noored ja lapsed — kõik on ühteviisi sõnatud, ühteviisi rahulikud. Nad on harjunud selle eesmärgitu tunglemisega, on harjunud mõtlema, et sellel on eesmärk. Silmis pole viha raua võimutsemise vastu, pole vihkamist tema võidu vastu. Vagunite möödavilksatamine paneb rappuma majaseinad — võbisevad naiste rinnad, meeste pead; rõdude võrestikel lebavad lapsed ja värisevad samuti, harjudes võtma seda põlastusväärset elu kui väärilist, vältimatut. Alati võbisevais ajudes ei suuda mõtted põimida oma julget, kaunist pitsi, ei suuda sündida elav, julge unistus.

Vilksatas mööda räpases, rinnalt avatud jakis vanaeide tume nägu. Vagunile teed andes paiskus mürgitatud õhk ehmunult aknasse — hallid juuksed vanaeide peas lendlesid nagu halli linnu tiivad. Ta sulges tinased, kustunud silmad. Kadus.

Tubade ähmastes sisemustes vilksatavad kaltsudega kaetud sängide raudvarvad, laudadel määrdunud toidunõud ja toidujäänused. Tahaksin näha akendel lilli, otsid inimest raamatuga käes. Müürid voolavad otsekui ülessulatatult silme eest mööda, nad ujuvad sulle räpase vooluna vastu, ja selle voolu kiires jooksus askeldavad rusuvalt sõnatud inimesed.

Tolmukihiga kaetud akna taga helkis ähmaselt kiilaspea. See kõikus üksluiselt mingi tööpingi kohal. Punapäine ja peenepihaline neiu istub aknal ja koob sukka, lugedes tumedate silmadega sukasilmi. Õhusurve lükkas teda aknast eemale, ta ei tõstnud silmi töölt, ei kohendanud tuulest sasitud kleiti. Kaks umbes viieaastast poisikest ehitavad rõdul pilbastest maja. See variseb rappumisest. Lapsed haaravad väikeste kätega õhukesi pilpaid, et need läbi rõduvõre aukude tänavale ei langeks, — ja ka nemad ei heida pilku põhjusele, mis takistas nende ülesannet. Veel ja veel nägusid, üksteise järel vilksatavad need akendes nagu millegi suure, kuid pihuks purustatu, kruusaks hõõrutu osakesed.

Vagunite metsikust jooksust kihutatud tuul hõljutab inimeste riideid ja juukseid, lööb neile näkku sooja, lämmatava lainena, täidab nende kõrvad tuhandete helidega, paiskab neile silmadesse peent, söövibat tolmu, pimestab, kurdistab kestva, lakkamatu ulguva heliga . . .

Elavat inimest, kes mõtleb, loob oma ajus unistusi, pilte, kujusid, sünnitab soove, igatseb, tahab, eitab, ootab, — elavat inimest see metsik ulgumine, kääksumine, möirgamine, see kiviseinte võbin, aknaklaaside arg klirin segaksid ja takistaksid. Nördinult väljuks ta majast ja purustaks, hävitaks selle ilguse — «õhuraud-

tee»; ta sunniks vaikima raua ülbe müra; tema on elu peremees, elu on tema jaoks ja kõik, mis segab ta elu, tuleb hävitada.

Inimesed Kollase Saatana linna majades taluvad kannatlikult kõike, mis tapab inimest.

«Õhuraudtee» raudse võrgu all, tänavate tolmus ja mustuses askeldavad hääletult lapsed, — hääletult, kuigi nad naeravad ja karjuvad nagu kogu maailma lapsed, kuid nende hääled upuvad nende kohal olevasse mürinasse nagu vihmapiisad merre. Nad tunduvad lilledena, mis kellegi jõhker käsi on heitnud majaaknast tänavaporri. Toites oma keha linna rasvaste aurangutega, on nad kaamed ja kollased, nende veri on mürgitatud, närvid rikutud roostetanud metalli tigedast kärast, orjastatud välkude süngest ulgumisest.

Kas võib neist lastest kasvada terveid, julgeid, uhkeid inimesi? küsid endalt. Vastuseks on kõikjal kiristamine, naerulagin, tige ulgumine.

Vagunid tormavad mööda East-Side'ist, vaeste linnaosast, linna sõnnikuaugust. Tänavate sügavad kraavid, mis viivad inimesi kuskile linna sisemusse, kus kujutled mingit tohutut, põhjatut auku, katelt või kastrulit, kuhu voolavad kõik need inimesed, ja seal keedetakse neist kulda. Tänavate kraavid kihisevad lastest.

Ma olen palju näinud viletsust, ma tunnen hästi tema rohelist, veretut, kondist nägu. Tema silmi, nürisid näljast ja ahnusest põlevaid, kurikavalaid ja kättemaksvaid või orjalikult alistuvaid ja alati ebainimlikke, olen näinud kõikjal, kuid East-Side'i viletsuse koledus on süngeim kõigest, mida ma tunnen.

Neil tänavail, mis on täis tuubitud inimesi nagu kotid tangu, sorivad lapsed ahnelt jalgteede ääres seisvaist prügikastikestest mädanenud juurvilja ja õgivad selle ühes hallitusega kohe samas, sööbivas tolmus ja lämbuses.

Kui nad leiavad hallitanud leivakoorukese, tekitab see nende hulgas metsikut vaenu; haaratud soovist seda alla neelata, kisklevad nad kui väikesed koerad. Nad täidavad parvedena tänavaid nagu ahned tuvid; öösel kell üks, kell kaks ja hiljemgi askeldavad nad ikka veel mudas, haledad viletsuse mikroobid, Kollase Saatana rikaste orjade ahnuse elavad etteheited.

Räpaste tänavate nurkadel seisavad mingid ahjud või soojendusanumad, neis keeb midagi, läbi peenikese toru väljatungiv aur puhub toru otsas asetsevat väikest vilet. See hale, kõrvadesse lõikav vile rebib oma väriseva teravusega katki kõik tänavahääled, see venib lõputult kui pimestav-valge külm niit, see mähib end ümber kurgu, ajab mõtted segi, hullutab, kihutab kuskile ja minutitki vaikimata väriseb õhku õgivas määrdunud lehas, väriseb pentsikult, seda porist elu õelalt läbistades.

Mustus on stiihia, see on läbi immutanud kõik: majaseinad, aknaklaasid, inimeste riided, nende ihupoorid, ajud, soovid, mõtted . . .

Uste tumedad avad neis tänavais meenutavad mädanevaid

haavu müürikivis. Kui sa neist sisse vaadates näed räpaseid trepiastmeid täis prahti, siis paistab, et seal sisemuses on kõik lagunenud ja mäda nagu laibas. Inimesed aga tunduvad ussidena...

Pikakasvuline suurte tumedate silmadega naine seisab uksel; ta kätel on laps, ta jakk on avatud, ta sinine rind ripub lõdvalt pika kotina. Laps karjub, küünistab sõrmedega ema lõtva külma keha, torkab selle vastu näoga, matsutab suud, vaikib hetkeks, karjub siis veelgi kõvemini, peksab käte ja jalgadega ema rinda. Ema seisab kivinenult ja tema ümmargused silmad nagu öökullil vahivad ainiti ettepoole ühte punkti. Sa tunned, et see pilk pole võimeline nägema midagi peale leiva. Ta on kõvasti sulgenud suu ja hingab läbi nina, söörmed liiguvad, tõmmates endasse tänava lehkavat, vänget õhku; see inimene elab vaid mälestustes toidust, mida ta neelas eile, unistuses leivatükist, mille ta kunagi tulevikus ehk sööb. Laps karjub, ta väike kollane keha tõmbleb krampliikult, — ema ei kuule tema kisa, ei taju hoope...

Vanamees, pikk ja kõhn, kiskjaliku näoga, ilma mütsita hallidel juustel, pilutab haigete silmade punaseid laugusid ja sorib hoolikalt prügihunnikus, korjates sellest kivisõetükikesi. Kui talle lähenetakse, pöördub ta kohmakalt kogu kehaga nagu hunt ja pomiseb midagi.

Nooruk, väga kahvatu ja kõhn, vahib laternapostile nõjatudes hallide silmadega piki tänavat ja raputab aeg-ajalt oma sasipead. Ta käed on surutud sügavale püksitaskutesse ja sõrmed liiguvad seal kramplikult...

Siin, neil tänavail on inimene märgatav, on kuulda tema häält, tigedat, ärritatud, tasuhimulist. Siin on inimesel pale — näljane, erutatud, igatsev. On näha, et inimesed tunnevad, märgata, et nad mõtlevad. Nad kihavad räpastes kraavides, nühivad end üksteise vastu nagu prügi sogase vee voolus; neid tiirutab ja keerutab nälja jõud, elustab terav soov midagi süüa.

Toidu ootel, unistustes täissöömise naudingust neelavad nad mürkidest tiinet õhku ja nende tumedais hingesügavustes sünnivad teravad mõtted, kurikavalad tunded, kuritegelikud soovid.

Nad sarnanevad haigusi tekitavate pisikutega linna kõhus, ja tuleb aeg, kus nad mürgitavad ta samade mürkidega, millega ta neid praegu nii heldelt toidab!

Laternaposti juures seisev noormees raputab aeg-ajalt pead, surudes näljaseid hambaid kõvasti kokku. Mulle tundub, et ma mõistan, millele ta mõtleb, mida ta tahab — omada tohutuid, hirmsa jõuga käsi, ja mulle näib, ta tahab tiibu oma selja taha. Selleks, et ühel päeval tõusta linna kohale, vajutada sellesse käed nagu kaks teraskangi ja puistata kogu linn prahi- ja põrmuhunnikuks, — tellis ja pärlid, kuld ja orjade liha, klaas ja miljonärid, mustus, idioodid, pühakojad, porist mürgitatud puud ja need narrid, paljukorruselised «pilvelõhkujad», kõik, kogu linn, — ühte hunnikusse, pori ja inimvere tainaks, vastikuks kaoseks. See hirmus soov on nooruki ajus loomulik nagu paise kurtunud kehal.

Seal, kus on palju orjatööd, pole kohta vabal, looval mõttel, seal võivad õitseda ainult hävitamise ideed, kättemaksu mürgised lilled, looma tormine protest. See on mõistetav — olles vigastanud inimese hinge, ei saa inimesed temalt oodata halastust enda vastu.

Inimesel on õigus kätte maksta — selle õiguse annavad talle inimesed.

Tahmaga kaetud ähmases taevas kustub päev. Tohutud majad muutuvad üha süngemaks, raskemaks. Siin-seal pimedates sisemustes süttivad tuled ja helgivad kummaliste loomade kollaste silmadena, kes peavad kogu öö valvama nende hauakambrite surnud aardeid.

Inimesed on lõpetanud päevatöö ja mõtlemata sellele, miks nad seda tegid, kas oli see neile vajalik, jooksevad kiiresti magama. Kõnniteed on tulvil inimkehade tumedat voolu. Kõik pead on ühteviisi kaetud ümmarguste mütsidega ja kõik ajud, seda on näha silmadest, on juba uinunud. Töö on lõppenud, pole enam millelegi mõtelda. Kõik mõtlevad ainult peremehele, endale ei mõtle keegi: kui on tööd, on ka leiba ja odavaid elunaudinguid, peale nende pole inimesele Kollase Saatana linnas midagi vaja.

Inimesed lähevad oma magamisasemete, oma naiste, oma meeste juurde, ja öösel, õhuvaestes tubades, higised ja libedad higist, suudlevad, et linnale sünniks uut, värsket toitu...

Nad lähevad. Pole kuulda naeru, lõbusat vestlust ega sära naeratused.

Autod krääksuvad, piitsad plaksuvad, kumedalt laulavad elektrijuhtmed, müriseva vagunid. Arvatavasti mängib kuskil muusika.

Poisikesed karjuvad järsult ajalehtede nimesid. Leierkasti nurjatu hääl ja kellegi kisa sulavad ühte mõrvari ja tsirkuseklouni traagikoomilises süleluses. Tahtetult liiguvad väikesed inimesed ja veerevad nagu kivikesed mäest alla...

Üha rohkem ja rohkem süttib kollaseid tulesid — terved müürid säravad tulisõnades õllest, viskist, seebist, uuest habemenoast, kübaraist, sigaritest, teatritest. Raua mürin, mida kõikjal tänavail kihutavad taga Kulla ahned tõuked, ei vaibu. Nüüd, kus kõikjal põlevad tuled, on see lakkamatu möirgamine veelgi mõjusam, omandab uue mõtte, veelgi rusuvama jõu.

Majaseintelt ja restorani akende siltidelt voolab sula Kulla pimestavat valgust. Jultunult ja karjuvana vilgub see võidukalt kõikjal, lõikab silma, moonutab nägusid oma külma säraga. Selle kaval hetk on täis teravat iha kiskuda inimeste taskust nende viletsad teenitud pennid; ta reastab oma pilgutlused helendavaiks sõnadeks ja kutsub nende tulisõnadega vaikivalt töölisi odavatele naudingutele, pakub neile mugavaid asju...

Hirmus palju tulesid on selles linnas! Algul näib see kaunina ja lõbustab erutades. Tuli on vaba stiihia, uhke päikeselaps. Kui ta puhkeb tormiliselt õitsema, värelevad ja elavad ta õied kaunimalt kui kõik teised õied maailmas. Ta puhastab elu, ta on võimeline hävitama kõike lagunenut, surnut ja räpast.

Kuid selles linnas vaadates tulele, mis on suletud läbipaistvaisse klaasvanglaisse, taipad, et siin on ka tuli orjastatud nagu kõik muu. Ta teenib Kulda, on Kulla jaoks ja inimestest vaenulikult kauge...

Nagu kõik — raud, kivi, puu — on ka tuli vandenõus inimese vastu, pimestab teda, kutsub: «Tule siia!»

Ja meelitab: «Anna ära oma raha!»

Inimesed lähevad tema kutse peale, ostavad ülearust prahti ja vahivad neid nüristavaid vaatemänge.

Paistab, et kuskil linna südamikus keerleb ihara ulgumisega ja kohutava kiirusega tohutu rahn Kulda, seda pihustub kõiki tänavaid mööda peente tolmukübemetena, ja terve päeva püüavad, otsivad, haaravad inimesed neid ahnelt. Kuid siis saabub õhtu, kullarahn hakkab tiirlema vastassuunas, moodustades külma, leegitseva keerise, mis tõmbab endasse inimesi, et nad annaksid tagasi päeva jooksul tabatud kullatolmu. Nad annavad alati ära rohkem, kui nad on saanud, ja teisel hommikul on kullarahn oma mahult kasvanud, tema tiirlemine muutub kiiremaks, kaikub raua, tema orja võidutsev ulgumine ja kõigi tema poolt orjastatud jõudude mürin.

Ja veelgi ahnemalt, suurema võimuga kui eile, imeb ta inimeste verd ning aju, selleks et veri ning aju muutuksid õhtuks külmaks kollaseks metalliks. Kullarahn on linna süda. Tema tukses on kogu elu, tema mahu kasvus — selle elu mõte.

Selleks kaevavad inimesed kogu päeva maad, taovad rauda, ehitavad maju, hingavad vabrikute suitsu, imevad oma ihupooridesse mürgitatud, haige õhu saasta ja müüvad selleks oma kaunist keha.

See kuri lummutus uinutab nende hinged, muudab inimesed painduvaiks relvadeks Kollase Saatana käes, maagiks, millest ta väsimatult sulatab Kulda, oma liha ja verd.

*

Ookeani kõrbest tuleb öö ja hingab linna peale jahedat soolast hingust. Tuhandete nooltena tungivad temasse külmad tuled — ta tuleb, mähkides kaastundlikult tumedaisse riietesse hoonete näotuse, kitsaste tänavate ilguse, kattes viletsuse räbalate räpasust. Talle kandub vastu ahne hullumeelsuse metsik hädakisa, käristades tema vaikuse — ta tuleb ja kustutab pikkamööda orjastatud tule ülbe sära, kattes oma pehme käega kinni mädapaised.

Kuid astudes tänavate võrku, on ta jõuetu võitma, oma värske hingusega hajutama linna mürgiseid auranguid. Ta hõõrdub vastu päikesest kuumutatud müüride kive, roomab katuste roostetanud raual, mööda tänavate pori, imbub täis mürgist tolmu, neelab lehkasid ja heidab tiibu langetades jõuetult, liikumatult majakatustele, rentslitesse. Temast säilib ainult pimedus, värskus ja jahedus on haihtunud, neelatud kivi, raua, puude, inimeste sopaste kopsude poolt. Temas pole enam vaikust ega luulet...

Linn uinub õhupuuduses, ta uriseb kui tohutu loom. Ta on päeva jooksul liiga palju õginud mitmesugust toitu, tal on palav ja ebamugav, ta näeb raskeid, halbu unesid.

Võbisedes kustub tuli, olles teinud oma haleda provokaatoritöö, reklaamiteenri kohustuse. Majad imevad inimesed üksteise järel oma kivistesse sisemustesse.

Pikk, kõhn ja kühmus mees seisab tänavanurgal ja vahib igavalt värvitute silmadega paremale ja vasakule, aeglaselt pead pöörates. Kuhu minna? Kõik tänavad on ühesarnased ja kõik majad vahivad üksteist sama ükskõikselt ja surnult tuhmide aknasilmadega.

Umbne nukrus surub kõri sooja käega, ängistades hingamist. Majakatuste kohal seisab liikumatult neetud, õnnetu linna päevaste aurangute läbipaistev pilv. Läbi selle loori vilguvad tuhmilt taeva kättesaamatus kõrguses väikesed tähed.

Mees võtab mütsi peast, tõstab pea ja vaatab üles. Majade kõrgus on selles linnas tõuganud taeva maast kaugemale kui kuskil mujal. Tähed on väikesed, üksildased...

Kaugelt kostab ärevalt vasktrompet. Mehe pikad jalad tõmblevad veidralt ja ta sammub ühte tänavasse, astudes aeglaselt, kallutades pea rinnale ja vehkides kätega. On juba hilja, tänavad muutuvad üha tühjemaks. Üksikud väikesed inimesed hääbuvad nagu kärbsed pimedusse kadudes. Tänavanurkadel seisavad liikumatult politseinikud hallides mütsides, kepid käes. Nad närivad tubakat, aeglaselt liigutades lõuapärasid.

Mees sammub neist mööda, ta möödub telefonipostidest ja paljudest majaseintes asuvaist tumedaist ustest, mis on unistena avanud oma mustendavad nelinurksed kurgud. Kuskil kaugel ulub ja müriseb trammivagun. Öö on lämbunud tänavate sügavais puurides, öö on surnud.

Mees sammub mõõdetult jalgu tõstes ja kõigutab oma pikka, vimmas keha. Tema kujus on midagi mõtlevat ja kuigi kõhklevat, siiski otsustavat...

Mulle tundub, et ta on varas.

Meeldiv on näha inimest, kes tunneb end elusana linna mustades püünistes.

Avatud aknad hingavad inimhigi ilget lehka. Umbses, nukras pimeduses sagib uniselt arusaamatuid, kumedaid hääli.

Kollase Saatana sünge linn on uinunud ja sonib magades.

V. I. LENIN.[1]

(1930)

Vladimir Lenin on surnud.

Isegi mõned tema vaenlaste leerist tunnistavad ausalt: Leniniga on maailm kaotanud inimese, «kes kõigi tema kaasaegsete

[1] Katkendeid koguteosest «Ленин о литературе», Гослитиздат, М., 1941, стр. 264—273.

suurte inimeste hulgas kõige silmapaistvamalt kehastas geniaalsust». Saksa kodanlik ajaleht «Prager Tageblatt», mis avaldas Leninist artikli täis austavat imetlust tema kolossaalse kuju ees, lõpetas selle artikli sõnadega:

«Suur, ligipääsematu ja hirmus paistab Lenin isegi surmas.»

Artikli toonist on selge, et selle on esile kutsunud mitte füsioloogiline rahulolu, mis küüniliselt väljendub aforismis: «Vaenlase laip lõhnab hästi», mitte rõõm, mida tunnevad inimesed, kui nende juurest lahkub suur rahutu inimene, — ei, selles artiklis kõlab valjusti inimese uhkus inimese üle.

Vene pagulaste ajakirjandus ei leidnud endas ei jõudu ega takti, et suhtuda Lenini surmasse sama lugupidamisega, mida avaldasid kodanlikud ajalehed elutahte ja mõistuse kartmatuse ühe suurema väljendaja isiksuse hindamisel.

Raske on maalida tema portreed. Lenin on väliselt tervenisti sõnades nagu kala soomustes. Ta oli lihtne ja otsekohene nagu kõik, mis ta rääkis.

Tema kangelaslikkusel puudub peaaegu täiesti väline hiilgus, tema kangelaslikkus on Venemaal tihti esinev ausa vene intelligendi-revolutsionääri tagasihoidlik, askeetlik ennastsalgavus, kes on vankumatult veendunud sotsiaalse õigluse võimalikkuses maa peal, see on inimese kangelaslikkus, kes on keeldunud kõigist maailma rõõmudest, et teha rasket tööd inimeste õnne heaks.

See, mis ma kirjutasin temast kohe pärast tema surma, on kirjutatud masendatud olekus, kiirustades ja halvasti. Üht-teist ei saanud ma kirjutada «takti» tõttu, mis loodetavasti on täiesti mõistetav. See inimene oli läbinägev ja tark, kuid «suures tarkuses on palju kurbust!».

Ta nägi kaugele ette ja aastail 1918—1921 ütles ta mõtiskledes ning inimeste üle kõneldes tihti ja eksimatult ette, missugused nad on mõne aasta pärast. Ma ei tahtnud alati tema ettenägelikkust uskuda ja need olid tihtipeale solvavad, kuid kahjuks õigustasid üsna paljud inimesed tema skeptilisi iseloomustusi. Minu mälestused temast on kirja pandud mitte ainult halvasti, vaid ka ebajärjekindlalt, pahandavate lünkadega. Ma oleksin pidanud alustama Londoni kongressiga, nende päevadega, kui Vladimir Iljitš kerkis minu ette suurepäraselt valgustatuna ühtede kahtlustest ja usaldamatusest, teiste ilmsest vaenulikkusest ja isegi vihkamisest.

Ma näen veel praegugi selgesti Londoni äärelinnas asuva puukiriku lagedaid seinu, veidraid oma armetuses, ja vaese koolimaja klassitoale sarnaneva väheldase, kitsa saali teravakaarelisi aknaid. See hoone meenutas kirikut ainult väljastpoolt, selle sisemuses aga puudusid täiesti kultuse-esemed ja isegi madalavõitu jutlustajapult ei asetsenud ees, saali tagapõhjas, vaid selle sissekäigu juures, kahe ukse vahel.

Ma polnud selle aastani Leninit veel kohanud ja lugenudki polnud ma teda nii palju, kui oleksin pidanud. Kuid see, mis mul oli õnnestunud lugeda, eriti aga nende seltsimeeste vaimustatud jutud,

kes teda isiklikult tundsid, tõukas mind suure jõuga tema poole. Kui meid tutvustati, surus ta tugevasti mu kätt ja hakkas rääkima nagu vana tuttavaga, naljatades ja mind oma teraste silmadega kombates:

«See on hea, et te siia sõitsite! Te ju armastate kaklust? Siin tuleb suur kaklus.»

Ma olin kujutlenud, et Lenin on teistsugune. Mul nagu puudus midagi tema juures. Räägib r-häälikut põristades ja käed on ta pistnud kuskile kaenla alla, seisab väljakutsuvalt. Ja üldse on ta kuidagi liiga lihtne, temas ei tundu mitte midagi «juhilikku». Olen literaat. Elukutse kohustab mind pisiasju tähele panema, see kohustus on muutunud harjumuseks, vahel juba tüütavaks.

Kui mind «viidi» G. V. Plehhanovi juurde, seisis ta käed risti rinnal ja vaatas karmi, igavleva pilguga, nagu oma kohustustest kurnatud õpetaja vaatab veel üht uut õpilast. Ta ütles mulle üpris tavalise lause: «Olen teie talendi austaja.» Peale selle ei ütelnud ta midagi, mis oleks mu mälusse pidama jäänud. Ja kogu kongressi kestel ei tekkinud ei temal ega minul soovi «südamest südamesse» vestelda.

Kuid see kiilaspäine r-hääliku põristaja, turd, sitke mees hakkas ühe käega oma sokrateslikku laupa hõõrudes, teisega mind käest tõmmates, sõbralikult oma üllatavalt elavaid silmi välgutades otsekohe kõnelema minu raamatu «Ema» puudustest; selgus, et ta oli seda lugenud I. P. Ladõšnikovilt võetud käsikirjas. Ütlesin, et ma ruttasin raamatu kirjutamisega, kuid ei jõudnud seletada, miks ma ruttasin. Lenin noogutas kinnitavalt, seletades seda ise: väga hea, et ma ruttasin, raamat on vajalik, paljud töölised võtsid revolutsioonilisest liikumisest osa ebateadlikult, stiihiliselt, ja nüüd nad loevad «Ema» läbi — enda suureks kasuks.

«Väga õigeaegne raamat.» See oli tema ainus, kuid äärmiselt väärtuslik kompliment minule. Siis päris ta asjalikult, kas «Ema» tõlgitakse võõrkeeltesse, kuivõrd vene ja ameerika tsensuur raamatut rikkus, kuuldes aga, et autor on otsustatud vastutusele võtta, krimpsutas ta algul nägu, siis aga heitis pea selga, puhkes silmi sulgedes kuidagi haruldaselt naerma; tema naer meelitas ligi töölisi, meie juurde astus vist Foma Uralski ja veel inimest kolm.

Tulin kord tema juurde ja näen: laual lebab «Sõda ja rahu» köide.

«Jah, Tolstoi! Tahtsin lugeda jahistseeni, aga näe, tuli meelde, et peab seltsimehele kirjutama. Lugemiseks aga üldse aega ei jää. Alles täna öösel lugesin läbi teie raamatu Tolstoi üle.»

Naeratades ja silmi vidutades sirutas ta end mõnutundega tugitoolis ja jätkas häält tasandades kiiresti:

«Missugune kaljurahn, ah? Missugune vägev inimesemürakas! Vaata see, isake, on kunstnik... Ja teate, mis veel on hämmastav? Enne seda krahvi polnud kirjanduses tõelist talumeest.»

Siis küsis ta, vaadates mulle vidukil silmadega otsa:

«Keda võib Euroopas talle kõrvale seada?»

Vastas endale ise:

«Ei kedagi.»

Ja puhkes käsi hõõrudes rahulolevalt naerma.

Märkasin temas tihti seda uhkuse joont vene kunsti üle. Vahel tundus mulle see joon Lenini juures kummalisena ja võõrana ja isegi naiivsena, kuid hiljem õppisin selles kuulma kajastust sügavalt varjatud rõõmuküllasest armastusest töörahva vastu.

Jälgides Capril, kui ettevaatlikult kalurid harutavad hai poolt rebitud ja sassiaetud võrkusid, tähendas ta:

«Meie omad töötavad vilkamalt!»

Kui ma selle kohta kahtlust avaldasin, ütles ta, mitte ilma meelepahata:

«Hm-hm, ega te siin käbi otsas elades Venemaad ära ei unusta?»

V. A. Desnitski-Strojev jutustas mulle, et ta sõitnud kord koos Leniniga raudteevagunis mööda Šveitsi ja silmitsenud saksa monograafiat Dürerist.

Kupeekaaslased-sakslased küsisid temalt, mis raamat see on. Edasises jutuajamises selgus, et nad pole oma suurest kunstnikust midagi kuulnud. Lenin sattus selle üle peaaegu vaimustusse ja ütles Desnitskile kaks korda uhkusega:

«Nemad omi ei tunne, aga meie tunneme.»

Ühel õhtul Moskvas J. P. Peškova korteris ütles Lenin, kuulates Beethoveni sonaate Issai Dobroveini ettekandes:

«Ma ei tunne midagi paremat «Apassionatast», olen valmis seda iga päev kuulama. Imeteldav, üliinimlik muusika. Ma mõtlen alati — võib-olla naiivse — uhkustundega: missuguseid imesid võivad teha inimesed!»

Ja ta lisas nukralt, silmi vidutades ning muiates:

«Kuid ma ei või muusikat tihti kuulata, mõjub närvidele, tahaksid armsaid lollusi rääkida ja silitada pead inimestel, kes räpases põrgus elades suudavad luua niisugust ilu. Praegu aga ei tohi kellelgi pead silitada — hammustavad käe otsast, vaja on vastu pead peksta, halastamatult peksta, kuigi meie ideaaliks on võitlus igasuguse vägivalla vastu inimeste üle. Hm-hm, — põrgulikult raske amet!»

Tema suhtumine minusse oli range õpetaja ja hea «hoolitseva sõbra» suhtumine.

«Te olete mõistatuslik inimene,» ütles ta mulle naljatades, «kirjanduses oleksite nagu hea realist, inimeste suhtes aga olete romantik. Teile on kõik — ajaloo ohvrid? Me tunneme ajalugu ja me räägime ohvritele: paisake ümber ohvrialtarid, lõhkuge kirikud, maha jumalad! Teie aga tahate mind veenda, et töölisklassi võitluspartei on ennekõike kohustatud mugavalt korraldama intelligentide elu.»

Võib-olla ma eksin, kuid mulle paistis, et V. Iljitšile meeldib minuga vestelda. Ta tegi alati ettepaneku:

«Kui te siia sõidate — helistage, saame kokku.»

Ükskord aga ütles:

«Teiega on alati huvitav juttu ajada, teie muljetering on mitmekesisem ja laiem.»

Ta küsitles mind intelligentsi meeleolude üle, eriti tähelepanelikult teadlaste üle, — töötasin sel ajal teadlaste elu-olu parandamise komisjonis. Tundis huvi proletaarse kirjanduse vastu.

«Mida te siis temalt ootate?»

Ma rääkisin, et ootan palju, kuid pean täiesti hädavajalikuks Kirjanduse Ülikooli asutamist, kus oleksid kateedrid keeleteaduse, võõrkeelte — lääne ja ida keelte, folkloori, maailmakirjanduse ajaloo ja eraldi vene kirjanduse ajaloo alal.

«Hm-hm,» ütles ta silmi vidutades ja naerdes. «Laiaulatuslikult ja hiilgavalt! Et laiaulatuslikult, selle vastu ma ei ole, aga et hiilgav tuleb, mis? Omi professoreid meil sel alal ei ole, kodanlikud näitavad aga niisugust ajalugu, et... Ei, praegu me sellega toime ei tule. Peab ootama aastat kolm, viis.»

Ja kurtis:

«Lugemiseks ei jää üldse aega!»

Tarmukalt ja korduvalt rõhutas ta Demjan Bednõi teoste agitatsioonilist tähtsust, kuid rääkis:

«Jämedavõitu. Käib lugeja järel, kuid peab pisut ees olema... Aga kas te ei leia, et väga palju kirjutatakse värsse? Ajakirjades on terved leheküljed luuletusi ja kogusid ilmub peaaegu iga päev.»

Ütlesin, et noorsoo kalduvus luule poole on niisugustel päevadel loomulik ja et minu arvates on keskpäraseid luuletusi kergem kirjutada kui head proosat ja aega nõuavad luuletused ka vähem; pealegi on meil palju häid õpetajaid värsitehnika alal.

«Noh, et luuletused on kergemad kui proosa, seda ma ei usu! Ei suuda kujutleda. Minul tõmba kas või nahk maha — mitte kaht ridagi ei kirjuta,» ütles ta ja kortsutas kulmu. «Massidesse tuleks viia kogu vana revolutsiooniline kirjandus, niipalju kui seda on meil ja Euroopas.»

Ta oli vene inimene, kes oli kaua elanud väljaspool Venemaad, oli oma maad tähelepanelikult silmitsenud, — kaugelt paistab see värviküllasem ja eredam. Ta hindas õigesti tema potentsiaalset jõudu — rahva erakordset andekust, mis väljendus alles nõrgalt ja mida polnud äratanud raske ja tüütu ajalugu, kuid andekust, mis kuldsete tähtedena helkis kõikjal fantastilise vene elu tumedal taustal.

Vladimir Iljitš, selle maailma suur, tõeline inimene, on surnud. See surm lõi valusa hoobi nende inimeste südamele, kes teda tundsid, väga valusa!

Kuid surma must kriips rõhutab kogu maailma silmis veelgi teravamalt tema tähtsust — kogu maailma töörahva juhi tähtsust.

Ja kui vihkamise pilv tema vastu, vale ja laimu pilv tema nime ümber oleks veelgi tihedam — ikkagi ei leidu jõudusid, kes suudaksid varjutada tungalt, mille tõstis Lenin hullunud maailma lämmatavas pimeduses.

Ei ole olnud inimest, kes nii nagu tema tõesti on pälvinud igavese mälestuse maailmas.

Vladimir Lenin on surnud. Tema mõistuse ja tahte pärijad elavad. Elavad ja töötavad nii edukalt, nagu pole keegi, kunagi, kuskil maailmas töötanud.

ETTEKANNE I NÕUKOGUDE KIRJANIKE KONGRESSIL.[1]

17. augustil 1934. a.

... Inimeste sotsiaalse ja kultuurilise kasvu protsess areneb normaalselt ainult siis, kui käed õpetavad pead, siis targemaks saanud pea õpetab käsi ja targad käed uuesti ning juba tugevamalt soodustavad aju arenemist. See tööinimeste kultuurilise arengu normaalne protsess katkes muistsel ajal teile teadaolevatel põhjustel. Pea irdus kätest, mõte — maast. Tegelaste hulgas tekkisid mõttetargad, kes seletasid maailma ja mõtte kasvu eraldatult, sõltumatult tööprotsessidest, mis muudavad maailma vastavalt inimeste huvidele ja eesmärkidele. Algul olid nad vististi töökogemuste organiseerijad ja samasugused «kuulsad inimesed», töökangelased, nagu me neid näeme meie päevil meie maal. Kuid siis tekib nende hulgas kõigi sotsiaalsete õnnetuste allikas — kiusatus ühel omada võimu paljude üle, kerge elu taotlus võõra töö-jõu arvel ja võikalt liialdatud kujutlus oma individuaalsest jõust, — kujutlus, mida algul toitis antud üksikisiku erakordsete võimete tunnustamine, kuigi need võimed olid ainult tööliskollektiivi — sugukonna, suguharu — töösaavutuste kontsentratsioon, peegeldus. Töö lahkulöömist mõtlemisest omistavad kultuuriajaloolased kogu ürginimeste massile ja nende poolt individualistide kasvatamist loetakse neile isegi teeneks kui positiivse iseloomuga nähtust. Individualismi arenemise ajalugu on näidatud suurepärase täiuse ja selgusega kirjanduse ajaloos. Ma juhin teie tähelepanu, seltsimehed, uuesti sellele faktile, et kõige sügavamad ja eredamad, kunstiliselt kõige täiuslikumad kangelastüübid on loonud folkloor, töötava rahva suuline looming. Sellised täiuslikud kujud, nagu Herkules[2], Prometheus[3], Mikula Seljaninovitš, Svjatogor, edasi doktor Faust[4], Ülitark Vassilissa, irooniline

---

[1] Katkendeid.

[2] Herkules (Herakles) — kangelane vana-kreeka mütoloogias. Silmapaistev oma tohutu jõu poolest.

[3] Prometheus — kangelane vana-kreeka mütoloogias. Röövis taevast tule inimeste jaoks ja selle eest needis Zeus ta Kaukasuses kalju külge, kus kotkas käis iga päev ta maksa välja nokkimas. Herkules vabastas ta.

[4] Faust — saksa rahvajutu kangelane, kes oli müünud oma hinge põrgule, lootes sellega tõde kätte saada. Legend Faustist oli saksa kirjaniku Goethe silmapaistva teose aineks.

õnneseen Loll-Ivan ja lõpuks Petruška, kes võidab tohtri, papi, politseiniku, kuradi ja isegi surma, on kujud, mille loomisel on harmooniliselt liitunud *ratio*[1] ja *intuitio*[2], mõte ja tunne. Selline ühendus on võimalik üksnes looja vahetu osavõtu korral loovast tööst tegelikus elus, võitlusest elu uuendamise eest.

On väga tähtis märkida, et rahvaluulele on täiesti võõras pessimism, hoolimata tõsiasjast, et rahvaluule loojate elu oli raske ja nende piinarikas orjatöö oli tehtud ekspluateerijate poolt mõttetuks, nende isiklik elu oli õigusetu ja kaitsetu. Kuid kõige selle juures näib kollektiivile omane olevat teadlikkus oma surematusest ja veendumus, et ta võidab kõik temale vaenulikud jõud. Rahvaluule kangelane — «loll», keda põlgavad isegi isa ja vennad, osutub alati neist targemaks, ta võidab alati kõik eluraskused, nii nagu võidab need ka Ülitark Vassilissa ...

*

Kunagi, muistsel ajal, oli töötajate suuline kunstiloomine nende kogemuste ainsaks organiseerijaks, ideede kehastuseks kujudes ja kollektiivi tööenergia äratajaks. Meil tuleb sellest aru saada. Meie maal on seatud eesmärgiks kõigi üksikute ühtlane kultuuriline kasvatamine, ühiskonnaliikmete ühtlane tutvustamine töö edusammude ja saavutustega, püüdes muuta inimeste tööd loodusjõudude üle valitsemise kunstiks. Meile on enam-vähem teada inimeste majanduslike ja — seega — poliitilise kihistumise protsess, tööinimeste mõistuse vaba arendamise õiguse usurpeerimise[3] protsess. Kui maailmamõistmine sai preestrite asjaks, võisid nad selle enesele kindlustada ainult sel teel, et nad seletasid loodusnähtusi ning loodusjõudude poolt tööinimeste eesmärkidele ja energiale avaldatavat vastupanu metafüüsiliselt[4]. See miljonite inimeste maailmamõistmisest väljalülitamise, eemaldamise kuritegelik protsess, mida alustati muistsel ajal ja mis kestab meie päevini, viis selleni, et sajad miljonid inimesed, keda lahutavad rassi, rahvuse ja religiooni ideed, jäid sügavasse teadmatusse, kohutavasse vaimupimedusse, igasuguste ebauskumuste ja eelarvamuste sõgedusse. Kommunistide-leninlaste partei ja sotsialistlike nõukogude Liidu töölis-talupoegade võim, hävitanud kapitalismi kogu ääretul tsaari-Venemaal, andnud poliitilise võimu tööliste ja talupoegade kätte, organiseerides vaba, klassideta ühiskonna, seadsid oma julge, targa, väsimatu töö eesmärgiks töötava massi vabastamise vana, oma aja äraelanud kultuuri kapitalistliku arengu ajaloo sajandeid kestnud ikkest, kultuuri, mis

[1] *Ratio* (ladina k.) — mõistus, aru.

[2] *Intuitio* (ladina k.) — vahetu kaemus, aisting, tunnetus, millel pole mõistusepärast iseloomu.

[3] Usurpeerimine — mingi õiguse, võimu seadusevastane, ülekohtune, vägivaldne omastamine.

[4] Metafüüsiline — abstraktne, ebateaduslik, elukogemustega vastuolus olev.

nüüd on täie selgusega näidanud kõiki oma pahesid ja oma loomingulist jõuetust. Selle suure eesmärgi kõrguselt peamegi meie, Nõukogude Liidu ausad kirjanikud, vaatlema, hindama, organiseerima oma tegevust.

Me peame olema teadlikud sellest, et just masside töö on kultuuri peamine organiseerija ja kõigi ideede looja, — niihästi nende ideede, mis sajandite vältel alandasid töö, meie teadmiste allika otsustavat tähtsust, kui ka nende Marxi-Lenini-Stalini ideede looja, mis meie ajal kasvatavad kõigi maade proletaarlaste revolutsioonilist õiguseteadvust ning muudavad meie maal töö selleks jõuks, mis on teaduse ja kunsti loomingu aluseks. Et meie tööl oleks edu, on meil vaja mõista ja läbi tunda, et meie kodumaal on poolkirjaoskamatute tööliste ja primitiivse talurahva sotsialistlikult organiseeritud töö loonud lühikese ajaga — kümmekonna aastaga — grandioosseid väärtusi ja on väga hästi relvastunud kaitseks vaenlase kallaletungide vastu. Selle fakti õige hinnang näitab meile kogu maailma proletariaati ühendava õpetuse kultuurilis-revolutsioonilist jõudu.

Meie kõik — kirjanikud, vabrikutöölised, kolhoosnikud — töötame ikka veel halvasti ega suuda isegi täielikult omandada kõike seda, mis on loodud meie poolt ja meie jaoks. Meie töötavad hulgad saavad ikka veel halvasti aru, et nad töötavad ainult endale, enda jaoks. See teadvus hõõgub kõikjal, kuid ei ole veel puhkenud võimsaks ja rõõmsaks tuleks. Kuid miski ei saa süttida lõkkele enne, kui ta on saavutanud teatud temperatuuri, ja mitte iialgi pole keegi osanud nii suurepäraselt tõsta tööenergia temperatuuri, nagu oskavad seda teha Vladimir Lenini geeniuse poolt organiseeritud partei ja selle partei meie kaasaegne juht.

Oma raamatute peamiseks kangelaseks peame me valima töö, s. o. inimese, keda organiseerivad tööprotsessid, kes meil on relvastatud moodsa tehnika kogu võimsusega, inimese, kes omakorda organiseerib tööd kergemaks, produktiivsemaks, tõstes seda kunsti tasemele. Me peame õppima mõistma tööd kui loomingut. Looming on mõiste, mida meie, kirjanikud, kasutame liiga sageli, ilma et meil oleks selleks õigust. Looming on see mälutegevuse pinge aste, kus ta töötamise kiirus võtab teadmiste, muljete tagavarast kõige esileküündivamad ja iseloomulikumad faktid, pildid, detailid ja paneb need kõige täpsemaisse, eredamaisse, üldarusaadavaisse sõnadesse. Meie noor kirjandus ei saa kiidelda selle omadusega. Meie kirjanike muljete tagavara ja teadmiste hulk ei ole suur ja erilist hoolitsemist nende laiendamise ning süvendamise eest ei ole tunda.

XIX sajandi Euroopa ja vene kirjanduse peateemaks on isiksus, seatuna vastu ühiskonnale, riigile, loodusele. Peapõhjuseks, mis sundis isiksust end kodanlikule ühiskonnale vastu seadma, oli omapärane, klassi-ideedega ja elukondlike traditsioonidega vastuolus olev negatiivsete muljete külluse organisatsioon. Isiksus tundis hästi, et need muljed suruvad teda maha, pidurdavad tema

kasvuprotsessi, kuid sai halvasti aru oma vastutusest kodanliku ühiskonna aluste banaalsuse, alatuse, kuritegelikkuse eest. Jonathan Swift[1] on üks üle kogu Euroopa, kuid Euroopa kodanlus arvas, et Swifti satiir piitsutab ainult Inglismaad. Ja üldse, mässav isiksus, kritiseerides oma ühiskonna elu, oli harva ja väga halvasti teadlik oma vastutusest ühiskonna häbiväärse praktika eest. Ja veel harvemini oli olemasoleva korra kritiseerimise peamotiiviks sügav ning õige arusaamine sotsiaal-majanduslike põhjuste tähtsusest; kõige sagedamini oli kriitika tingitud kas oma olemise lootusetuse tajumisest kapitalismi kitsas raudpuuris või jälle püüdest kätte maksta ebaõnnestumiste eest oma elus, oma elu alandamise eest. Ja võib öelda, et kui indiviid pöördus töölishulkade poole, ei teinud ta seda mitte hulkade huvide pärast, vaid lootuses, et töölisklass, purustanud kodanliku ühiskonna, kindlustab temale mõttevabaduse ja omavoli tegevuses. Kordan: revolutsioonieelse kirjanduse põhiliseks ja peamiseks teemaks on inimese draama, kellele elu näib kitsana, kes tunneb end liigsena ühiskonnas, otsib selles endale sobivat kohta, ei leia seda — ja kannatab, hukkub või lepib temale vaenuliku ühiskonnaga või siis hakkab jooma, jõuab enesetapmiseni.

Meil, sotsialistlike nõukogude Liidus, ei tohi, ei saa olla liigseid inimesi. Igale kodanikule on antud täielik vabadus arendada oma võimeid, andeid, talenti. Inimeselt nõutakse ainult üht: ole aus oma suhtumises klassideta ühiskonna loomise kangelaslikku töösse.

Sotsialistlike nõukogude Liidus on töölis-talupoegade võim kutsunud kogu rahvastiku uut kultuuri üles ehitama. Sellest järgneb, et vastutus vigade, viperuste, tööpraagi eest, kõigi väikekodanliku labasuse, alatuse, kahekeelsuse ja põhimõttelageduse avalduste eest on pandud meile kõigile ja igaühele. Ja järelikult peab meie kriitika olema tõepoolest enesekriitika, ja järelikult me peame välja töötama sotsialistliku moraali süsteemi, meie töö, meie vastastikuste suhete reguleerija.

Jutustades faktidest, mis tähistavad vabrikutöölise intellektuaalset kasvu ja põlise maaomaniku muutumist kollektivistiks-kolhoosnikuks, meie, kirjanikud, ainuüksi jutustame, kujutades väga halvasti nende muutuste emotsionaalset protsessi.

Me näeme tõsielu ikka veel halvasti. Isegi maastik on meie maal suuresti muutunud, on kadunud selle kerjuslik kirevus, sinakas riba kaera, selle kõrval must tükike küntud maad, kuldne rukkivööt, rohekas nisu, umbrohtu kasvanud maaribad, kokku aga — üldise killustuse, katkirebituse mitmevärviline pitser. Meie päevil on tohutud maa-alad värvitud võimsalt, ühevärviliselt, küla ja maakonnalinna hoonete keskelt ei tõuse esile mitte kirik, vaid ühiskondlikud suurehitised, hiiglavabrikud säravad klaasi külluses

[1] Jonathan Swift (1667—1745) — inglise kirjanik-satiirik, «Gulliveri reiside» autor.

ja väikesed vanad kirikud, paganlikult mitmekesised, justkui mängukannid, kõnelevad meile veenvalt meie rahva kirikuehituskunstis väljendatud andekusest. Kirjanduses ei ole uut maastikku, mis on muutnud teiseks meie maa palge.

Me elame vana elulaadi põhjaliku lammutamise ajastul, ajastul, millal inimeses ärkab tema väärikusetunne, millal ta saab teadlikuks endast kui jõust, mis tõeliselt muudab maailma. Paljudele pakub nalja lugeda, et inimesed muudavad nimed Svinuhhin, Sobakin, Kuteinikov, Popov, Svištšev jne. Lenski, Novõi, Partizanovi, Dedovi, Stoljarovi jne. vastu. See ei ole naljakas, sest see kõneleb just inimese väärikuse kasvust, inimese keeldumisest kanda perekonna- või hüüdnime, mis alandab teda, meenutades vanaisade ja isade rasket orjapõlve.

Meie kirjandus ei suhtu nii tähelepanelikult väliselt väikestesse, kuid sisemiselt väga väärtuslikesse inimeste enesehinnangu muutumise näitajaisse, uue, Nõukogude kodaniku arenemise protsessidesse. Võib-olla ei võtnud Svinuhhin Lenski nime Puškinilt, vaid seoses tööliste massilise tapmisega Leena kaevandustes aastal 1912, et Kuteinikov tõepoolest oli partisan ja et Sobakin, kelle vanaisa, pärisori, võib-olla vahetati koera vastu, tõepoolest tunneb end «uuena» (новый). Enne revolutsiooni oli selleks, et nime muuta, vaja anda vastav palve tsaari «kõigekõrgemale nimele», ja kui keegi Pevtsov palus muuta tema perekonnanime ema ja vanaema eesnime järgi Avdotjiniks, oli palvekirja peale kirjutatud resolutsioon: «vaimuhaige» ...

Uue inimese kasvu on eriti kujukalt märgata lastes, keš aga on kirjanduse vaateväljast täielikult kõrvale jäänud. Meie sõnasepad justkui peavad oma väärikusele alandavaks kirjutada lastest ja lastele.

Mulle näib, et ma ei eksi, märgates, et isad hakkavad üha hoolitsevamalt ja õrnemalt suhtuma lastesse, ja minu arvates on see täiesti loomulik, sest esmakordselt kogu inimkonna elu jooksul ei ole lapsed vanemate raha, majade ja mööbli pärijad, vaid on tõelise ja kõige võimsama väärtuse — sotsialistliku riigi pärijad, mis on loodud isade ja emade tööga ...

Tegelikkus annab meile üha rohkem «toormaterjali» kunstilisteks üldistusteks. Kuid ei draama ega romaan pole seni andnud küllalt eredat nõukogude naise kuju, kes vabalt ja väga hästi töötab sotsialistliku elu kõigil ülesehitusaladel. On isegi märgata, et näitekirjanikud püüavad anda võimalikult vähe naistegelasi. Raske on seletadagi — mispärast? Ja ometi, kuigi naine on meil sotsiaalselt üheõiguslik mehega, kuigi ta edukalt tõendab oma annete mitmekesisust ja töövõimete ulatuslikkust, — osutub see üheõiguslus väga sagedasti ja väga paljudel juhtudel väliseks, formaalseks ...

Edasi pean ma vajalikuks tähendada, et nõukogude kirjandus ei ole üksnes venekeelne kirjandus, see on üleliiduline kirjandus. Et meie vennasvabariikide kirjandused, erinedes meist ainult keele

poolest, elavad ja töötavad sellesama idee valguses ja heategeva mõju all, mis ühendab kogu kapitalismi poolt killustatud töötajate maailma, siis on selge, et meil ei ole õigust ignoreerida vähemusrahvuste kirjanduslikku loomingut ainult sellepärast, et meid on rohkem. Kunsti väärtusi mõõdetakse mitte kvantiteedi, vaid kvaliteedi järgi. Kui meil minevikus oli gigant Puškin, siis see veel ei tähenda, et armeenlased, grusiinlased, tatarlased, ukrainlased ja teised rahvad ei suuda anda kirjanduse, muusika, maalikunsti ning ehituskunsti suurmeistreid. Ei tule unustada, et kogu Sotsialistlike Vabariikide Liidu territooriumil areneb kiiresti kogu töötava rahva ärkamise protsess «ausale inimese-elule», uue ajaloo vabale loomistööle, sotsialistliku kultuuri loomistööle. Me juba näeme, et mida kaugemale edasi, seda võimsamalt tõstab see protsess esile 170-miljonilises rahvahulgas kätkevaid võimeid ja talente...

KUI VAENLANE EI ALISTU — TA HÄVITATAKSE.

(1930)

Tööliste eelväe energia, organiseeritud Marxi ja Lenini õpetusest, juhib enese järel Nõukogude Liidu töörahva hulki eesmärgi poole, mille mõtte võib kokku võtta kolme lihtsa sõnaga: luua uus maailm. Nõukogude Liidus mõistavad isegi lapsed-pioneerid, et uue maailma loomiseks, uuteks elutingimusteks on vältimatu: teha võimatuks, et üksikute kätesse ja taskuisse kuhjuvad hiiglarikkused, mis igal pool välja pigistatakse, ja alati on välja pigistatud tööliste ja talupoegade verest ja higist; hävitada inimeste jagamine klassideks, hävitada igasugune võimalus vähemuse poolt ekspluateerida enamuse töö ja loovjõu energiat; hajutada usuliste ja natsionaalsete eelarvamuste mürgine vale, mis lahutab inimesi üksteisest, mitte lastes neid üksteist mõista ja tehes neid üksteisele võõraks; välja kitkuda tööliste elust sinna põlisest orjusest sissejuurdunud metsikud ja sopased harjumused; hävitada kõik, mis, takistades töörahvas arenemast teadvust, et neil kõigil on ühtsed elulised huvid, lubab kapitalistidel korraldada inimestele verepulmi, mille põhiliseks eesmärgiks on alati: kindlustada kapitalistide õigust röövimistele, kindlustada nende mõttetut varanduste ahnitsemise nälga, nende võimu tööliste üle.

Lõppkokkuvõttes tähendab see: luua kõigi inimeste ja iga üksikisiku jaoks vabad arenemistingimused nende oma jõudude ja annete väljaarendamiseks, luua igaühele võrdne võimalus jõuda selle kõrguseni, milleni tõusevad, kulutades ülemäära palju energiat, ainult erandlikud, nii-öelda «suured» inimesed.

Kas see on ainult fantaasia, romantika? Ei, see on reaalsus. Fantaasiaks ja romantikaks nimetavad seda uue maailma ehitamise massiliikumist tööliste ja talupoegade vaenlased, inimesed,

kes, nagu mulle hiljuti kirjutas «Vene Naine», esindavad «õhukest kihti haritud ja euroopalikult mõtlejaid», kes, nagu ta kirjutab, on veendunud, et:

«Arukus — see on ainult üksikute pärisosa, ei saa otsida arukust massides. Kultuur — see on väheste, kõrgeandeliste inimeste looming.»

Nende sõnadega väljendas «Vene Naine» jämedalt, kuid õigesti kodanliku ideoloogia kogu mõtte ja kogu ta armetuse, väljendas kõik, mida kodanlik mõte võib vastu seada proletaarsete masside vaimsele uuestisünnile. Proletariaadi vaimne uuestisünd kogu maailmas on vastuvaidlematu tõelisus. Nõukogude Liidu töölisklass, käies kõigi maade proletaarlaste ees, kinnitab suurepäraselt seda uut tõelisust. Ta püstitas endale grandioosse ülesande ja ta kontsentreeritud energia lahendab selle kiires korras. Lahenduse raskused on tohutud, kuid kui tahetakse, siis ka võidakse! Oma diktatuuri 13 aasta kestel lõi töölisklass, kes oli peaaegu relvadeta, paljasjalgne, rõivasteta ja näljane, oma maalt välja Euroopa kapitalistide poolt rikkalikult relvastatud valged armeed, lõi välja interventide sõjaväed.

Töötades 13 aastat väheste ausate, siiralt andunud spetsialistidega oma riigi ülesehitamise kallal, olles läbi põimitud paljude alatute reeturitega, kes vastikult kompromiteerivad ka oma seltsimehi ja teadust ennastki, töötades maailma kodanluse põlguseatmosfääris, «mehhaaniliste kodanike» ussisisinas, kes kahjurõõmsalt märgivad kõige pisemaidki vigu, puudusi, pahesid, töötades tingimustes, mille raskuste ja kohutavuse üle tal endalgi veel ei ole selget kujutlust — neis põrgulikes tingimustes arendas ta tõeliselt revolutsioonilise ja imet loova energia imeteldava pingsuse.

Ainult tööliste ja partei kangelaslik mehisus, mis väljendab ta arukust — revolutsioonilise massi arukust, võib kõigi nende antud eitavate tingimuste juures luua selliseid saavutusi, nagu on näiteks see, et 1929.—1930. aasta plaani järgi pidid töölised tõstma tööstust 20% võrra, aga tõstsid 25% võrra; kolhoosid pidid andma 20 miljonit hektarit, aga meil on juba 36! Seejuures ühtlasi kulutades oma jõudu tööstuse ülesehitamiseks, juhtides maa reorganiseerimist, annavad töölisklass ja talupoegkond enda hulgast alatasa sadu andekaid eesrindlasi, lööktöölisi, tööliskorrespondente, kirjanikke, leiutajaid ja üldse — oma uut intellektuaalset jõudu.

Maa keskustes organiseerivad meie kavalaimad vaenlased meie vastu toidunälga, kulakud terroriseerivad talupoegi-kollektiviste tapmiste, põletamiste, mitmesuguste nurjatustega, meie vastu on kõik, mis on juba üle elanud talle ajaloo poolt antud tähtajad, ja see kõik annab meile õiguse end ikka veel lugeda kodusõja olukorras olevaks. Siit järeldub loomulikult: kui vaenlane ei alistu — ta hävitatakse.

Väljastpoolt on Nõukogude Liidu loova töö vastu — Euroopa kapital. Ka see on üle elanud oma aja ja määratud hävitamisele. Kuid see tahab ikka veel ja omab ikka veel jõudu vastu panna

möödapääsematule. See on seotud nende reeturitega, kes teevad kahju Liidu sisemuses, ja need reeturid, kuivõrd suudab nende alatus, on valmis kaasa aitama selle roimari kavatsustele.

Poincaré[1], Euroopa 1914.—1918. aasta verepulmade silmapaistvamaid korraldajaid, mida on kutsutud «Poincaré-sõjaks», inimene, kes peaaegu oleks ise hävitanud Prantsusmaa kapitalistide mängu, kunagine sotsialist Briand[2], kuulus alkohoolik lord Birkenhead[3] ja teised kapitali siirad kannupoisid valmistavad ette kristliku kiriku poolt õnnistatud roimarlikku kallaletungi Nõukogude Liidule.

Me elame lakkamatu sõja tingimustes kogu maailma kodanlusega. See kohustab töölisklassi aktiivselt valmistuma enesekaitseks, selle kõige kaitseks, mis ta on juba loonud 13 aasta kestel kangelasliku, ennastsalgava uue maailma ülesehitustööga enda jaoks ja õpetuseks kõigi maade proletaarlastele.

Nii töölisklass kui ka talupoegkond peavad relvastuma, meenutades, et Punaarmee võimas jõud on juba kord võidukalt välja kannatanud maailma kapitalismi surve, olles relvadeta, nälgiv, paljasjalgne, rõivasteta ja juhitud oma seltsimeeste poolt, kes polnud veel väga tuttavad sõjategevuse kavalustega. Nüüd on meil Punaarmee, võitlejate armee, kelledest igaüks hästi teab, mille eest ta sõdib.

Kui Euroopa kapitalistid, olles lõplikult hullunud hirmust möödapääsematu tuleviku ees, siiski söandavad saata meie vastu oma töölisi ja talupoegi, siis on vajalik, et neid nii sõnades kui ka tegudes tabaks nende rumalate peade pihta selline löök, mis muutuks viimseks löögiks kapitali peakolu vastu ja viskaks ta hauda, mis täiesti õigeaegselt on ajaloo poolt talle valmis kaevatud.

KULTUURIDEST.[4]

(1935)

On olemas maa, kus kõigi töölis- ja talurahvahulkade tahet ja mõistust äratab ja kasvatab riiklikult vajalik töö, mis on võrdselt kasulik igale töötavale inimesele, ja kus kogu tööenergia hulk on rakendatud uute elutingimuste, s. t. uue, sotsialistliku kultuuri mitmekesisesse loomistöösse...

Kus proletariaat, järgides Marxi-Lenini õpetust ja juhituna

[1] Poincaré (1860—1934) — Prantsusmaa poliitika- ja riigitegelane, imperialistliku kodanluse esindaja; 1914.—1918. a. sõja ajal Prantsuse vabariigi president. Interventsiooni organiseerijaid Nõukogude Venemaa vastu.

[2] Briand (1862—1932) — Prantsusmaa tähtis poliitikategelane, imperialistliku kodanluse esindaja. Minevikus anarhist, sotsialist, «iseseisev sotsialist».

[3] Birkenhead — kuni peeriks ülendamiseni (1919) F. Smith (1872—1930), inglise jurist, poliitik, riigitegelane, «puupäiste» konservatiivide esindaja, NSV Liidu vaenlane.

[4] Katkend artiklist.

Jossif Stalini poolt, vabastas talurahva idiootlikust «maa võimust», kuulekast alistumisest looduse tujudele ja eraomandi inetuks tegevast mõjust, kus proletariaat muutis eraomaniku kollektivistiks.

Kus proletaarlane, kodanliku ühiskonna mustatööline, tõestab, et teadmistega varustatuna on ta täiesti võimeline olema suurepärane kultuurimeister ja kultuurilooja.

Kus isiku kultuuritööd kogu töötava elanikkonna hulk hindab nii kõrgelt, nagu seda pole veel kunagi ega kuskil hinnatud, ja kus see hinnang lakkamatult tõstab isiku kasvu ja tema töö kangelaslikkust.

Kus naised, pool maa elanikkonnast, on mehega võrdõiguslikud ja kangelaslikult töötavad koos temaga kõigil maailma ümberkujundava mõistuse-energia rakendamise punktidel ja kus naiste andekus, julgus, töövaimustus kasvavad muinasjutulise kiirusega.

Kus lapsi kasvatatakse väljaspool kiriku moonutavat mõju, kelle eesmärgiks on inimeses kasvatada kannatlikkust, vagurust, alistumist «varakate võimule».

Kus hulk mitmesuguseid, isegi arvuliselt väikesi poolmetsikuid hõimusid, kellel puudus oma kirjakeel, on nüüd sellega varustatud, on omandanud õiguse vabaks arenemiseks ja näitavad maailmale oma elutajumuse primitiivset värskust, oma tööalast andekust ja oma lihtsuse poolest kaunist luulet.

Kus igivanad hõimud, kelle kultuuri surus maha poodnike ja tsaari koloniaalpoliitika, avaldavad nüüd suurepäraselt oma andeid ja vabanenud vaimu väärtusi.

Sellel maal piirab kunstnikku ja teadlast ainult töötava rahva tahe, mis püüab vabastada kõik inimkonna tõelised kultuuriväärtused.

Kuid see maa elab vaenlaste rõngas, kes on kadedad tema rikkustele, kardavad tema heategevat mõju kogu maailma töörahvale ja unistavad röövkallaletungist temale. Sellepärast piirab selle maa tulist püüdu minevikku tundma õppida, kuivõrd see on vajalik tuleviku loomiseks, vajadus töötada enese kaitsmiseks vaenlaste vastu, mis mõnevõrra pidurdab tema materiaalse kultuuri kasvu, tema rikastumise kasvu. Mineviku tundmaõppimise püüdu piirab mõningal määral ka see, et kodanliku kultuuri pärandis on mesi ja mürk tugevasti segatud . . .

Proletariaadile on inimene kallis. Isegi siis, kui inimene on paljastanud sotsiaalselt kahjulikke kalduvusi ja on mõnda aega tegutsenud sotsiaalselt ohtlikuna, ei hoita teda vangla laostavas tegevusetuses, vaid kasvatatakse ta ümber kvalifitseeritud tööliseks, kasulikuks ühiskonnaliikmeks. Selles kindlalt kehtestatud suhtumises «kurjategijaisse» avaldub proletariaadi aktiivne humanism, mida pole kunagi kuskil olnud ega saagi olla ühiskonnas, kus «inimene on inimesele hunt».

Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu tark töölis-talurahvavõim hoolitseb töötava elanikkonna vaimse tervise, eriti aga laste ja noorsoo tervise eest. Niisama hoolsalt ja oskuslikult hoolitseb ta kehalise kasvatuse eest, kehalise tervise kaitse eest, milleks ongi loodud ÜEMI[1] — esimene inimese organismi kompleksse uurimise instituut maailmas. Võib viidata reale täiesti uutele algatustele, mis maad otsustavalt ja kiiresti rikastavad, tema füüsilist geograafiat muudavad: lakkamatult laiendatakse tööstust, reorganiseeritakse põllumajandust, võetakse kasutusele uusi kõrreliste ja puuviljade kultuure, juurviljade ja teraviljade kultuure nihutatakse üha kaugemale põhja poole; kuivendatakse soid, niisutatakse põuaseid maa-alasid, kanaliseeritakse jõgesid, maa rikastub aastast aastasse elektrienergia poolest, kasvab söe, õli, metallimaakide, mineraalväetiste tagavara, on käimas Arktika vallutamise protsess, ja see pole muidugi veel kõik, mis on toimumas maal, kus on puudu töökätest, samal ajal kui Euroopa ja Ameerika Ühendriikide poodnikud on loonud kümneid miljoneid töötuid. Kõik, mis on loodud Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidus, on loodud vähem kui kahe aastakümne kestel ja see räägib kõige ilmekamat keelt Liidu rahva andekusest, tema tööalasest kangelaslikkusest, sellest, et meie maal on töö muutumas kunstiks, et Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu proletariaat, keda juhivad Lenini õpetus ja partei ning Jossif Stalini ammendamatu, üha kasvav energia, loob uut kultuuri, uut töötava inimkonna ajalugu. Missugune aga on mõiste «kultuur» reaalne, tegelik sisu kaasaegse kodanluse silmis?

Kõige selle põhialuses, mis siin on lühidalt ja ebatäielikult loetletud, toimib sinna lülitatud proletaarse humanismi, Marxi ja Lenini humanismi võimas loov energia. See pole sama humanism, millega kodanlus alles hiljuti kiitles kui oma tsivilisatsiooni ja kultuuri põhialusega.

Nendel humanismidel pole midagi ühist peale sõna — humanism. Sõna on sama, kuid selle reaalne sisu on järsult erinev. Olles ilmunud aastat viissada enne meie päevi, oli see humanism kodanluse enesekaitse võtteks feodaalide ja oma «vaimse juhi», kiriku vastu, mille eesotsas seisid samuti feodaalid. Kõneldes inimeste samaväärsusest, mõtles rikas kodanlane-tööstur, kaupmees selle all ainult oma isiklikku samaväärsust rüütli raudrüüs või piiskopikuues parasiidi-feodaaliga. Kodanluse humanism eksisteeris suurepäraselt kõrvuti orjapidamisega, orjakauplemisega, «esimese öö õigusega», kirikliku inkvisitsiooniga, Toulouse'i «albilaste»[2] täieliku hävitamisega, Giordano Bruno, Jan Husi ja kümnete tuhandete nimetute «ketserite», «nõidade», käsitööliste ja talupoegade

[1] ÜEMI — NSV Liidu Teaduste Akadeemia Üleliiduline Eksperimentaalse Meditsiini Instituut.

[2] Albilased — usulahk Lõuna-Prantsusmaal, võitles XII—XIII sajandil kiriku vägivalla vastu. Paavsti ja Prantsuse kuninga võitlus (1209—1229) albilaste vastu omandas sõdade iseloomu. Nimetus tuleb Albi linnast.

põletamisega tuleriidal, keda võlusid piiblis ja evangeeliumis säilinud primitiivse kommunismi kajastused.

Kas kodanlus kunagi osutas vastupanu kiriku ja feodaalide metsikusele? Kui klass ei pannud ta kunagi vastu, vastupanu avaldasid üksikud tema hulgast, ja kodanlus hävitas nad. Minevikus aitasid kodanlased-humanistid feodaalidel niisama usinalt hävitada Wat Tyler'i[1] sõjaväe talupoegi, prantsuse «jacques'e»[2], «taboriite»[3], nagu XX sajandi kultuursed poodnikud külmavereliselt ja julmalt hävitavad töölisi Viini, Antverpeni ja Berliini tänavatel, Hispaanias, Filipiinidel, India linnades, Hiinas, igal pool. Kas on vaja kõnelda jälkidest kuritegudest, mis on kõigile tuntud ja mis tunnistavad, et «humanism kui kodanliku kultuuri alus» on meie päevil elust kustutatud? Temast ei räägitagi enam, nähtavasti on aru saadud, et liiga häbitu on meenutada humanismi, lastes peaaegu iga päev maha näljaseid töölisi linnade tänavail, tuupides neid vanglatesse, kõige aktiivsematel aga päid maha raiudes või neid tuhandete kaupa sunnitööle saates.

Üldse pole kodanlus kunagi püüdnud töölishulkade elu kergendada teisiti kui ainult almusega, mis alandab tööinimese väärikust, Praktiliselt avaldus väikekodanluse humanism «filantroopiana»[4], s. t. kui armuand paljaksröövitule. Oli välja mõeldud ja kasutamisel üpris rumal, sulilik «käsusõna»: «Sinu parem käsi ei pea teadma, mis vasak teeb», ja niisiis, olles kokku röövinud miljonid, miljardid, kulutasid «elu peremehed» koolidele, haiglatele, invaliididekodudele näruseid krosse. Väikekodanluse kirjandus jutlustas «halastust langenute vastu», kuid langenud olidki samad inimesed, keda poodnikud olid paljaks röövinud, maha paisanud, mutta tallanud.

Kui kodanluse humanism oleks olnud tõeline, kui ta oleks siiralt püüdnud tema poolt orjastatud inimestes äratada ja kasvatada inimväärsuse tunnet, teadvust nende kollektiivsest jõust, teadvust inimese kui maailma ja loodusjõudude organiseerija tähtsusest, siis ei oleks humanism tohtinud sisendada labast ideekest kannatuse paratamatusest ega passiivset kaastunnet, vaid oleks pidanud kasvatama aktiivset vastumeelsust igasuguse kannatuse, eriti aga selle kannatuse vastu, mille on esile kutsunud sotsiaalsed ja majanduslikud põhjused.

Füsioloogiline valu pole midagi muud kui inimese organismi viide mingi kahjuliku elemendi sissetungimisele tema normaalsesse elutegevusse; organism ütleb valu kaudu: kaitse ennast, inimene! Kaastunnet jutlustades õpetab väikekodanlik humanism leppimist

---

1 Wat Tyler — talurahva ülestõusu juht Inglismaal 1381. a.

2 «Jacques'id» — osavõtjad Jacquerie'st, talurahva ülestõusust Prantsusmaal 1358. a. Aadlikud nimetasid Prantsusmaal talupoegi põlgliku pilkenimega Jacques Bonhomme (kohtlane Jacques).

3 Taboriidid — osavõtjad võitlusest kuninga ja kiriku vastu, võrdõiguslikkuse eest Tšehhimaal XV sajandil. Nimetus tuleb Tabori asulast Böömimaal.

4 Filantroopia — heategevus.

selle solvava valuga, mille kutsuvad esile näilikult kõrvaldamatud, igaveseks ajaks antud klassivahekorrad, inimeste alandav jagamine kõrgemateks ja alamateks rassideks ja tõugudeks, valgeteks aristokraatideks ja «värvilisteks» orjadeks. See jagamine raskendab töötava inimkonna teadvuse kasvu tema huvide ühtsusest, selleks see ju ongi maksma pandud.

Revolutsioonilise proletariaadi humanism on sirgjooneline. See ei räägi kõlavaid ja magusaid sõnu armastusest inimeste vastu. Tema eesmärgiks on: vabastada kogu maailma proletariaat kapitalistide häbistavast, verisest, meeletust ikkest, õpetada inimesi ennast mitte pidama kaubaks, mida müüakse-ostetakse, tooraineks väikekodanlastele kulla ja luksuse valmistamise jaoks... Proletaarse humanismi ülesanne ei nõua lüürilisi armuavaldusi, ta nõuab, et iga tööline oleks teadlik oma ajaloolisest kohustusest, oma õigusest võimule, oma revolutsioonilisest aktiivsusest, mis on eriti vajalik uue sõja eelõhtul, mida plaanitsevad kapitalistid sisuliselt just tema vastu.

Proletariaadi humanism nõuab kustumatut vihkamist väikekodanluse vastu, kapitalistide võimu vastu, selle toapoiste, parasiitide, fašistide ja timukate, töölisklassi reetjate vastu, vihkamist kõige vastu, mis paneb kannatama, kõigi vastu, kes elavad sadade miljonite inimeste kannatuste arvel. Arvan, et sellest reaalsete andmete skemaatilisest loetelust on igale ausale inimesele küllalt selge kodanliku ja proletaarse kultuuri väärtus.

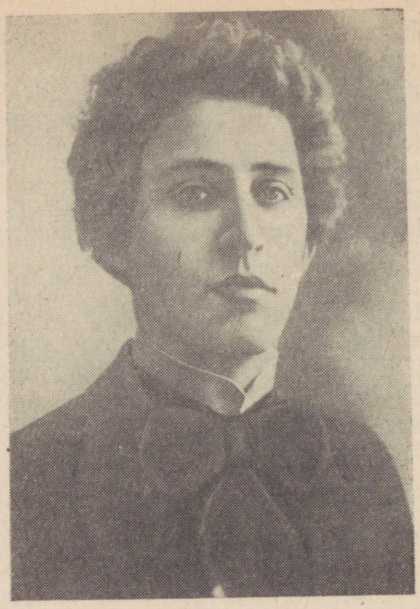

ALEKSANDER ALEKSANDROVITS BLOK

(1880—1921)

KAKSTEIST

(1918)

1.

Õhtu must
ja lumi valge.
Tuul, oi tuul!
Vaevalt seisad veel kuidagi jalgel.
Tuul, oi tuul
süngel talvekuul!
Valget kidulund
keerutab tuul.
Lume all jää,
libe ja sile,
ei ole hää
lennata upakile!

On hoonelt hoonele
pikk tõmmatud traat.
Ja traadil plakatilt lugeda saad:
«Kõik võim Asutavale Kogule!»[1]
Pead eideke vaevab
ja nutab ja kaebab,
et kel on sest plakatist tulu,
kes küll sinna ta torgand,
parem küll selga ja jalga ta kuluks,
nüüd igaüks paljas kui porgand...

Ja eit nagu kanake
kaob üle hange, laiali tiivad.
«Oh, emake Maarjake!
Oh, bolševikud hauda meid viivad!»

Tuul nii viiliv!
Pakanegi maha ei jää!
Ristteel kodanlane hiiliv
kraesse peitu tõmbab pää.

Ent kes on see? — Juuksed õlani,
sosistab mõne sõna nii:
«Reetjad!
Otsas on Venemaa!»
Vist keegi poeet ja —
tõugu peenemat...

Kes see seal pikarüüne
nii vargsi komberdab?
Miks nüüd sa nõnda tüüne,
seltsimees papp?
Vast veel mäletad sa
endist kõndimist:
läikis keset vatsa
rahva poole rist?
Vaat prouake algab juttu
ja teisele usaldab:
«Küll oli nuttu meil, nuttu...»
Äkki libastab
ja — mauhti — prantsatab!
«Ai, ai!
Tõmba üles, ole pai!»
Tuul aga vallatab,
rõõmus või kuri,

[1] «Kõik võim Asutavale Kogule!» — sellise loosungiga esinesid 1918. a. jaanuaris kodanlikud parteid, kes võitlesid nõukogude võimu vastu.

undrukuid keerutab,
pikali virutab,
kisub, rullib ja sirutab
plakatit, mis on kui puri:
«Kõik võim Asutavale Kogule!»
— — — — — — — — — —

Õhtu hiline.
Tänav on tühi.
Ainult üks hulgus
vargsi rühib.
Tuul aga vilistab . . .

Kui on julgust —
ligine!
Suudleme . . .

Leiba!
Mis on see?
Käi eest!

Must on taevas, nii must.

Rind täis tigedust . . .
Sellise ilmaga
õelana salvata . . .
Seltsimees,
tuleb sul valvata
mõlema silmaga!

2.

Tuul ulub ja lund hõljub pilvedest.
Ja kõnnivad tänaval kaksteist meest.

Püss rihmal, astub iga mees,
ning tuled taga, tuled ees . . .

Suits suus, peas mütsinäss,
veel selga kuluks üks ruutuäss![1]

Oi vabadust, vabadust!
Eh, eh, ristita!
Tra-ta-ta!

[1] Ruutuäss — tunnusmärk, mis õmmeldi kuni revolutsioonini sunnitöölise seljale.

Külm on seltsimehed, külm!
Kuid Vankat-Katkat kõrtsinukas . . .
Sel plikal kerenskid[1] on sukas!

On Vanka rikas. Aga miks?
See poiss on saanud soldatiks!

«Noh, Vanka, tõprapoeg, pursui,
säh musu, ära ole nui!»

Oi vabadust, vabadust!
Eh, eh, ristita!
Katkal miskit Vankaga —
mida, mida mõtelda? . . .
Tra-ta-ta!
On tuled taga, tuled ees,
püss rihmal, astub iga mees . . .

Revolutsioonilist käige sammu!
Veel vaenlasel ei ole murtud rammu!

Kui, seltsimees, julged ja lasta saad,
siis kõmmuta püha Venemaad —
seda täisverelist,
seda tarelist,
seda paksukerelist!
Eh, eh, ristita!

3.

Vaat kus läksid alles poisid
Punakaarti teenima,
Punakaarti teenima,
tuulutama tuisupäid!

Oh sa mure, mureke,
magus eluke!
Räbal palituke,
püssiloksuke!

Hei, pursui, nüüd seda tea:
kogu maailm lõõmab pea!
Tuleleil — meil veres ta! —
issand ise õnnista!

[1] Kerenski — Ajutise Valitsuse poolt 1917. a. väljalastud 20- ja 40-rublane paberraha. Nimetus on tulnud Ajutise Valitsuse juhi Kerenski nimest.

4.

Kutsar kisab, lumi keeb,
Vanka Katkal' sõitu teeb —
«lektri»-latern sädeleb
aisa ees
tuisu sees...

Vankal seljas sõdursinel,
nägu totralt naeruvinel,
keerab, keerab musta vuntsi,
keeruteleb,
naljateleb...
Vaata Vankat nupukat,
vaata Vankat jutukat!
Katkat narri kallistama,
Katkat kõnetama...
Katja selga viskab pea,
hambad nagu pärliread.
Oh, mu Katja lokiline,
pruntismokaline...

— — — — — — — —

6.

...Taas kutsar vastu kihutab
ning hüüab, hõikab, kisendab...

Pea, pea! Andrjuhha, aita sa!
Petrjuhha, ette jookse sa!

Trah-tararah-tah-tah-tah!
Käib vastu taevast lumevaht!

Kuid Vanka kihutab kui tuul...
Veel pauk! Veel järgi püssikuul!

Trah-tararah! Nüüd vahest tead,
kuis võõraga sa sõitma pead!

Läks, saatan! Ei saand lahti reost,
oot, homme sa ei pääse peost!

Kuid Katja kus? — Ah, külm kui jää!
tal kuulist läbi lastud pää!

Noh, said nüüd, Katja? Oled vait...
Võid lamada seal lumel, mait!...

Revolutsioonilist käigem sammu!
Veel vaenlasel ei ole murtud rammu!

7.

Püssid seljas, läbi lume
jälle läevad kõik kaksteist.
Palgelt kadunud on jume
ainult ühel, vaesel, neist...

Astub järjest kiiremini,
tahaks otse liduda,
kaelarätti paremini
kaela ümber siduda...

«Miks sa, vennas, nõnda ruttad?
Miks, Petrjuhha, kähku käid?
Kas sa Katkat taga nutad?
Miks nii nukravõitu näid?»
«Oh mu sõbrad, oh mu kallid,
meeles mustad, joobnud ööd...
Kui kord tüdrukut nii sallid,
eks siis valu südant söö...

Ah, see uljas tulukene
tema pilgus säravas,
tume sünnimärgikene
tema kaenla õnaras,
siit läks viltu mõttekene,
see mind rööpast raputas!...»

«Juba töinab, vaata lolli!
Ära, Petka, ole memm!
Milleks meenutad, mis oli?
Unusta! On hubasem!
Enda üle pea kontrolli!
Ole sirgem, mehisem!

Ei näe aeg nüüd välja nõnda,
et sind hoitaks hälli sees!
Küllap raskustki veel mõnda
näeme, kallis seltsimees!»

Juba Petka vähe virgub,
juba käik tal tasane...

Juba peake üles sirgub,
tujukene laheneb . . .

Eh, eh, poleks patt
lusti lüüa lõbusalt!

Käänge majal kinni lukk,
algab röövkäik, algab hukk!

Ainult jätke avatuks
hulkureile keldriuks!

8.

Oh sa mure mõrkjake,
igavus nii igav,
surmamaigune!

Küll saab ajakestki
viidetud, viidetud . . .

Küllap kuklakestki
sügatud, sügatud . . .

Küllap seemnekestki
näritud, näritud . . .

Küllap pussikestki
susatud, susatud!

Nüüd, pursui, tee jalgel tuld!
Verd veel imen sult
oma tulisilmse,
oma mustakulmse eest . . .
Issand, heida armu vaese patuse peale . . .
Igav on!

9.

Ei kuskil ole müra lahti,
ka Nevski tuksub tasemalt.
Ei ole enam linnavahti —
las, poisid, käia, julgemalt!

Pursui, näe, ristteel seisab norgus
ja nina peidab taha krae.

Ta kõrval kössis, saba sorgus,
üks kärnas peni, silmil kae.

Pursui, näe, nagu peni nälgiv,
risttänaval kui pehkind känd.
See vana maailm — peni jälgiv
ta selja taga, sorgus händ.

10.

Lahti pääsend lumesajud,
oi mis tuisk, oi mis tuisk!
Vaevalt naabrit kõrval tajud,
säärane on lumepuist!

Lume lehtriks veeretab,
üles sambaks keerutab...
«Oh sa issand, seda tuisku!
Ütle, Petka, ära luiska,
kas on sinu kurva tuju
päästnud kuldne pühakuju?
Kuigi oled mõistmata sa,
mõtle selgelt, mõtle tasa —
kas ei nõrgu käed sul verest
Katka armastuse pärast?»

Revolutsioonilist käigem sammu!
Veel vaenlasel ei ole murtud rammu.

Edasi, edasi vahvast'
sa, töötav rahvas!

11.

...Nii neid läbi lume astub
edasi kaksteist....
Pole elu vastu
kelgi härdust neist...

Nende teraspüssikesed
vastu vaenlast sihitud...
Ees neil tänavsopikesed
tuisused ja silmitud...
Oh need umbsed hangekesed —
viivad jalast säärikud...

Lipp, näe, majal
punane.

Samm neil kajab
ühtlane.

Vastu ajab
vaenlane...

Vihur vastu nägu lööb,
silmi sööb
päevad, ööd...

Edasi, edasi vahvast'
sa, töötav rahvas!

12.

...Läevad võitja sammudega...
Kes seal ees veel põrmitseb?
Tuul see lipu punasega
mängleb vaid ning sõrmitseb...

Jõuavad nii hangedeni.
Kes seal hanges kohmerdab?
Ainult vilets nälgind peni
longib, järel komberdab...

«Kasi eest, sa koeranäru,
kõdi teen sul' täägiga!
Küll veel maailm saab mult säru
kõige vana jäägiga!»

Hambad irvi, susi nälgiv
maha kuidagi ei jää,
saba sorgus, aina jälgib.
Hei, kes on seal, kes sealt läeb?

Kes seal vehib punast lippu?
Vahi hästi uttu, vend!
Ära vargsi mööda kipu,
maja taha peida end!

Niikuinii su kinni nabin,
andu parem elavalt!
Algab muidu kuulirabin,
katsu siis veel hoida alt!

Trah-tah-tah! Ja kuule kiunub,
kajab vastu majadest...

Kuna tuisk veel pikalt viunub,
üle joostes hangedest...

Trah-tah-tah!
Trah-tah-tah!...

...Nii nad võitja sammul läevad —
punalipu lehvides,
taga näljast peni näevad,
kuna ees neil nähtamatult,
kuulist igipuutumatult,
tuisus õhulisel astel
pärlendaval lumekastel
kõnnib valges roosikees —
Jeesus Kristus kõige ees.

MIHHAIL ALEKSANDROVITS SOLOHHOV

(Sünd. 1905)

ÜLESKÜNTUD UUDISMAA.[1]

(1932)

1. peatükk.

Näärikuu lõpul esimese sula hoovuses lõhnavad kirsiaiad hästi. Keskpäeval, kui päike soojendab, tõuseb siin-seal tuulevarjus koos sulalume mageda rõskusega ja lume ning surnud lehestiku alt paljastuva maa võimsa ning iidse hingusega nukrat vaevalt märgatavat kirsipuukoore lõhna.

Peen paljulõhnaline aroom seisab aedade kohal püsivalt kuni sinise videvikuni, tolle ajani, mil raagus okste vahelt lükkub rohekalt läikiv kuusirp, mil rasvuvad jänesed hakkavad lumele oma härmaseid jäljetäppe jätma . . .

Siis aga toob tuul stepiseljandikult aedadesse külmavõetud koirohu kõige peenemat hõngu, päevased lõhnad ning helid sumbuvad ja üle pujude, üle stepirohu, üle kõrreväljal luitunud kuke-

[1] Lühendatult.

leivataimede, üle sügiskünni lainjate vagude tuleb ida poolt öö, kuulmatult, nagu hall emahunt, jättes enda järele steppi nagu jälgi, videviku varjude lohistusi.

Äärmist stepipoolset põiktänavat mööda sõitis 1930. aasta nääri-kuuõhtul ratsanik Gremjatši Logi külasse. Jõekese ääres peatas ta väsinud hobuse, kelle säbrus kube oli härmatises, ja hüppas sadulast maha. Kahel pool kitsast põiktänavat kulgevate aedade mustendava pimeduse kohal, kõrgel paplisaludest saarekeste kohal seisis kahanev kuu. Põiktänavas oli pime ning vaikne. Kuskil jõe taga ulgus koer kiljuvalt, kollendas tuluke. Ratsanik tõmbas ahnelt jäist õhku sõõrmeisse, võttis kiirustamatult kinda käest, tegi suitsu, pingutas siis sadulavööd, torkas sõrmed sadulateki alla, tundis higiseks tõmbunud hobuseselja märga palavat nahka ja vinnas osavalt oma suure kere sadulasse. Hakkas madalast, talvelgi kinnikülmumata jõekesest üle sõitma. Kabjaraudade tumedalt kõlksatades vastu põhjaklibu küünitus hobune käigu pealt jooma, kuid ratsanik kiirustas teda tagant ja kubeme kroosudes hüppas ratsu lausikule kaldale.

Eespool jutukõma ja reejalaste kriiksumist kuuldes peatas ratsanik uuesti hobuse. See liigutas heli kuuldes erksalt kõrvu ja keeras end. Põiktänava pimedusest kuukiirte alla sattudes välgatasid järsku hõbedane rinnarihm ja kasakasadula hõbedaga ülelöödud kõrge hari halja rabava helgiga. Ratsur heitis valjad sadulaharjale, pani kärmesti seni õlgadel rippunud kaamelikarvadest kasakapasliku pähe, mässis näo paslikusse ja kihutas laias traavis minema. Möödunud reest, hakkas ta endiselt sammu sõitma, ent paslikut ära ei võtnud.

Ta oli juba külasse sisse sõitnud, kui küsis vastutulevalt naiselt:

«Ütle õige, tädi, kus teil siin Jakov Ostrovnov elab?»

«Jakov Lukitš või?»

«Seda küll.»

«Eks seal paplist mööda ongi tema tare, kivikatusega, kas näete?»

«Näen küll. Tänan.»

Kivikatusega ruumika talutare kõrval hüppas ta sadulast maha, talutas hobuse läbi jalgvärava ja piitsavarrega tasa aknale koputades hüüdis:

«Peremees! Jakov Lukitš, tule korraks välja!»

Mütsita, kuub õlgadel, väljus peremees trepile, astus külalist tunnistades trepist alla.

«Kes see nihuke on sõitnud siia?» küsis ta hallivõitu vurrudesse naeratades.

«Ega oska arvata, Lukitš? Lase öömajale. Ei tea, kuhu võiks hobuse panna, soojemasse kohta?»

«Ei, kallis seltsimees, mitte ei tunne. Ega te rajooni täitevkomiteest ole? Kas mitte maaosakonnast? Hakkan nagu aimama... Teie hääl, tuleb ette, oleks nagu tuttav...»

Raseeritud huuli naeruks seades lükkas võõras pasliku näo eest eemale.

«Kas Polovtsevit mäletad?»

Ja Jakov Lukitš, välgutades silmadega ehmunult ringi, kahvatas, sosistas:

«Teie ausus!... Kust siis teie?... Härra jessaul[1]!... Hobuse korraldame kohe... Viime talli... Küll on aastaid mööda läinud...»

«Nonoh, tasemini sina! Aega on jah palju möödunud... Kas sul hobusetekki on? Ega sul majas kedagi võõrast ole?»

Külaline ulatas ratsmed peremehele. Võõra käe tõmbele loiult alistudes, õieli kaela otsas pead püsti ajades ja tagumisi jalgu väsinult järele vedades läks hobune talli poole. Ta kõlksatas kabjaga vastu puupõrandat ja norsatas, haistes võõra hobuse õdusat lõhna. Võõra inimese käsi laskus ta ninale, vilunult ning hoolikalt vabastasid sõrmed hõõrdunud igemed suuraudade magedast metallist ja hobune asus tänulikult heinte kallale.

«Ma lasksin tal vööd järele, las seisab saduldatult; kui vähe jahtub, siis võtan sadula maha,» rääkis peremees, hobusele külmaks läinud tekki hoolikalt peale visates. Ise aga oli juba saduldust katsudes jõudnud kindlaks teha selle järgi, kui pingule oli sadulavöö tõmmatud ja kui äärmiselt lõdvaks jaluserihmade ühendus lastud, et külaline on kaugelt sõitnud ja kaunikese maa selle päevaga maha ratsutanud.

«Kaeru sul ikka leidub, Jakov Lukitš?»

«Veidi on. Kui ära joodame, anname kaeru ka. Noh, lähme tarre, mis nimega teid nüüd tohiks, ei teagi... vanaviisi — võõrdunud juba ja poleks nagu sünnis...» naeratas peremees pimeduses kohmetult, kuigi teadis, et tema naeratust pole näha.

«Hüüa nime ja isanime järgi. Ega ole unustanud?» küsis külaline, esimesena tallist väljudes.

«Kus sellega! Kogu Saksa sõja vihtusime üheskoos ja selles siin tuli ka... Olete mul, Aleksander Anissimovitš, tihti meeles mõlkunud. Sestsaadik, kui me Novorossiiskis lahku läksime, pole me teist kippu ega kõppu kuulnud. Mõtlesin juba, et te kasakatega koos Türki purjetasite.»

Astuti palavaks köetud kööki. Võõras võttis pasliku ja valgest tallenahast mütsi maha, paljastades võimsa nurgelise kolba, mis oli kaetud hõredate valkjate juustega. Järsu paljaksmineva hundilauba alt heitis ta vilka pilgu üle toa, kissitas naerule helesiniseid silmi, mis koobaste sügavaist õõnsustest raskelt särasid, ja kummardas pingil istuvaile naistele — pereemale ja miniale.

«Tervist kah, naispere!»

«Tere, jumalime,» vastas talle pereema tagasihoidlikult, mehele äraootavat ning küsivat pilku heites. «Et mis inimese sa oled toonud ja mismoodi teda kohelda?»

---

[1] **Jessaul** — tsaariarmee kasakaväe keskmine ohvitseriaukraad.

«Tooge õhtusöök lauale,» käsutas peremees lühidalt, külalist kambrisse laua äärde kutsudes.

Sealihaga keedetud kapsasuppi süüa ahmides tegi külaline naiste juuresolekul juttu ilmast ja kaasteenijaist. Tema tohutu alalõualuu, mis oli nagu kivist tahutud, liikus raskelt; ta mälus pikkamisi, väsinult nagu ärakurnatud härg puhkehetkel. Pärast õhtusööki tõusis, palvetas tolmunud paberõitega ehitud pühapiltide ees, raputas vanalt, õlgadest kitsalt tolstovkalt[1] leivaraasud maha ja lausus:

«Aitäh kõhutäie eest, Jakov Lukitš! Nüüd hakkame asja arutama.»

Minia ja perenaine koristasid kärmesti laua; alistudes pereisa kulmuliigutusele, kadusid nad kööki.

2. peatükk.

Lühinägelik ja loidude liigutustega partei rajoonikomitee sekretär istus laua taha, vaadates viltu Davõdovile, ja volte kottidena silmade alla kogudes hakkas vidusilmi tema dokumente lugema.

Akna taga vilistas tuul telefonitraatides; ratsmeidpidi pistandi külge seotud hobuse seljas, otse laudjal, jalutas harakas, külg ees, ja nokkis midagi. Tuul murdis tal saba, tõstis teda lendu, ent ta laskus uuesti vanaduse kurnatuses kõige vastu tülpinud kronu selga, vahtis sõjakal pilgul võidukalt ringi. Madalal staniitsa[2] kohal lendas rebenenud pilvetomp. Ajuti langes pilvede vahelt poolviltu päikesekiiri, vilksatas tükike suviselt sinist taevast ja siis näisid aknast paistev Doni jõe käär, mets taamal ja kauge seljandik väikese tuuleveskiga silmapiiril omandavat joonistuse erutava pehmuse.

«Sa jäid siis Rostovi peatuma haiguse pärast? No mis parata ... Ülejäänud kaheksa partei volinikku saabusid kolme päeva eest. Oli miiting. Kolhooside esindajad võtsid neid vastu.» — Sekretär liigutas mõtlikult huuli. — «Praegu on meil eriti keerukas olukord. Kollektiviseerimise protsent rajoonis on 14,8. Enamikus kõik maaharimisühistud. Jõukate kulakute kihil on viljavarumise alal veel miinuseid. Inimesi on tarvis. Vä-ga! Kolhoosid saatsid nõudmise neljakümne kolmele töölisele, saadeti aga kõigest üheksa.» — Ja vaatas tursunud laugude alt kuidagi uutmoodi, uurivalt ning kaua Davõdovile otse silmateradesse, nagu hinnates, milleks see inimene on võimeline.

«Nii et sa, kallis seltsimees, oled siis lukksepp? Vä-ga hea! Kas sa aga Putilovis ammu töötad? Tee suitsu!»

«Demobiliseerimisest saadik. Üheksa aastat.» — Davõdov ulatas

---

[1] Tolstovka — vene moodi päevasärk.

[2] Staniitsa — suurem asula, rajoonikeskus.

käe paberossi järele ja sekretär, märganud Davõdovi randmel tätoveeringu tuhmjat sina, muigas ripakil huulte nurkadega.

«Au ja uhkus? Olid mereväes?»

«Jah.»

«Seepärast siis see ankurgi sul...»

«Noor olin, tead... roheline ja rumal, siis söövitasingi...» Davõdov tõmbas varruka tusaselt alamale, mõeldes: «Näe, seal sul silmi, kus tarvis pole. Aga viljavarumise oleks peaaegu kahe silma vahele jätnud!»

Sekretär vaikis ja peletas järsku oma haiglaselt tursunud näolt mitte midagi tähendava külalislahke naeratuse.

«Sina, seltsimees, sõidad juba täna rajoonikomitee volinikuna üldist kollektiviseerimist läbi viima. Kas partei kraikomitee viimast direktiivi lugesid? Oled tuttav? Niisiis sõidad sa Gremjatši külanõukogusse. Puhkad pärastpoole, praegu pole aega. Press peale sajaprotsendiliseks kollektiviseerimiseks! Seal on olemas kääbusartell, kuid meie peame hiiglakolhoose looma. Niipea kui organiseerime agitatsioonikolonni, saadame selle ka teie juurde. Seniks aga sõida kohale ja loo kulakluse ettevaatliku pigistamise baasil kolhoos. Kõik kehv- ja kesktalundid peavad sul olema kolhoosis. Alles seejärel asutate ka ühiskondliku seemnefondi kogu kolhoosi 1930. aasta külvipinna jaoks. Tegutse seal ettevaatlikult. Keskmikusse ära puutu! Gremjatšis on kolmest kommunistist koosnev parteirakuke. Rakukese sekretär ja külanõukogu esimees on tublid poisid, endised punased partisanid,» ja jälle huuli näsinud, lisas: «kõigi sellest tulenevate järeldustega. On arusaadav? Poliitiliselt on nad «kirjaoskamatud», võivad vigu teha. Juhul, kui raskusi tekib, sõida rajoonikomiteesse. Ah, telefoniühendust pole veel, see on paha! Peale selle: rakukese sekretär on seal Punalipu ordeni kandja, käredavõitu, üleni nurgeline, ja kõik nurgad... teravad.»

Sekretär trummeldas sõrmedega portfelli luku pihta ja nähes, et Davõdov tõuseb, ütles elavalt:

«Oota, vaat mis veel: iga päev saada ratsakäskjalaga kokkuvõte, tõmba seal poisid pingule. Nüüd astu sisse meie organiseerimisosakonna juhataja juurde ja asu teele. Ma ütlen, et sind rajooni täitevkomitee hobustel kohale viidaks. Nõnda, aja kollektiviseerimise protsent sajale. Protsendi järgi hakkamegi sinu tööd hindama. Loome kaheksateistkümnest külanõukogust hiiglakolhoosi. Eks ole? Põllumajanduslik punane putiilovlane,» ja naeratas talle endale meeldinud võrdluse üle.

«Sa rääkisid mulle midagi ettevaatusest kulakute suhtes. Kuidas seda mõista?» küsis Davõdov.

«Vaat kuidas,» naeratas sekretär soosivalt, «on kulakuid, kes on täitnud viljavarumiskohustuse, ja on teisi, kes kangekaelselt seda ei täida. Sellise kulakuga on asi selge: paragrahv 107 talle ja valmis. Aga esimesega on asi keerukam. Kuidas sina näiteks temaga toimiksid?»

Davõdov mõtles järele...

«Annaksin talle — uue kohustuse.»

«No see alles oleks! Ei, seltsimees, nii ei kõlba. Sedasi võib hävitada igasuguse usalduse meie sammude vastu. Ja mis ütleb siis keskmik? Ta ütleb: «Näe, missugune on see nõukogude võim! Keerutab talumeest siia-sinna.» Lenin on meid õpetanud talurahva meeleolu tõsiselt arvestama, sina aga räägid — «teistkordne kohustus». See, vennas, on poisikeselikkus.»

«Poisikeselikkus?» Davõdov läks näost punaseks. «Stalin, nagu näha ... on sinu arust eksinud?»

«Mis puutub siia Stalin?»

«Lugesin tema kõnet marksistide, nende, kuidas neid ... konverentsil, noh, neid seal maaküsimusega ... kuidas tont neid nimetada? Kas maategelasteks või!»

«Agraartegelased?»

«Need jah!»

«Ja mis siis?»

«Vaata «Pravdat», kus see kõne sees on!»

Asjaajaja tõi «Pravda». Davõdov laskis silmad ahnelt üle käia. Ootavalt muiates vahtis sekretär talle näkku.

«Näe! Kuidas seda mõista? ... «Kulakute varanduse võõrandamist ei võinud seni lubada, kuni asusime kulakluse kurnamispüüete piiramise seisukohal ...» Ja edasi ... näe kus: «Aga nüüd? Nüüd on teine asi. Nüüd on meil võimalus teostada otsustav rünnak kulaklusele, murda tema vastupanu, likvideerida tema kui klass ...» Kui klass, mõistad? Miks ei või siis anda teistkordset viljakohustust? Miks ei või temale koguni — päkka peale?»

Sekretär peletas naeratuse näolt, muutudes tõsisemaks.

«Seal on edasi öeldud, et kulakute varandust võõrandab kolhoosi siirduv kehvikute-keskmike mass. Kas pole nii? Loe.»

«Oled sina kah!»

«Sa ära «kahhita» midagi!» sai sekretär pahaseks, isegi tema hääl võpatas. «Ja mida sina soovitad? Administratiivvahendeid eranditult iga kulaku jaoks. Ja seda rajoonis, kus on ainult neliteist protsenti kollektiviseerimist, kus keskmik veel alles seab kolhoosiminekut. Selle asja juures võib silmapilkselt kaela murda. Vaat niisugused sõidavadki siia, kohalikke olusid tundmata ...» Sekretär taltsutas end ja jätkas juba tasemini: «Sääraste vaadetega võid sa puid murda palju tahes.»

«See on, kuidas sulle öelda ...»

«Ole juba rahulik! Kui niisugune vahend oleks olnud vajalik ning ajakohane, oleks kraikomitee meid otsemaid käsutanud: «Kulak hävitada! ...» Ja ol-ge lahked! Paugupealt. Miilits, kogu aparaat on meie käsutada ... Seni aga karistame kulakut-viljavarjajat ainult osaliselt, majanduslikult, rahvakohtu kaudu, paragrahv 107 põhjal.»

«Kas siis sinu arvates sulased, kehvikud ja keskmikud on kulakute varanduse võõrandamise vastu? Või kulaku poolt? Kas on neid vaja kulaku vastu juhtida või ei?»

Sekretär klõpsutas järsult portfelli lukku, sõnas kuivalt:

«Sinul on vaja juhi iga sõna omamoodi tõlgendada, kuid rajooni eest vastutab rajoonikomitee büroo, isiklikult mina. Seal, kuhu me su saadame, võta vaevaks meie oma, aga mitte sinu leiutatud seisukohta läbi viia. Mul aga, vabanda, pole aega sinuga vaielda. Mul on selletagi tegemist.» Ja ta tõusis püsti.

Taas valgus tume puna Davõdovi palgele, kuid ta taltsutas end ja ütles:

«Asun partei seisukohta läbi viima, sulle aga, seltsimees, ütlen suu sisse, tõölise kombel: sinu seisukoht on ekslik, poliitiliselt vale, fakt!»

«Mina vastutan enda eest... Aga see «tööliste kombel» on vana nagu...»

Telefon hakkas helisema. Sekretär haaras toru. Tuppa kogunes rahvast ja Davõdov läks organiseerimisosakonna juhataja juurde.

«Ta lonkab paremat jalga... Fakt!» mõtles ta rajoonikomiteest väljudes. «Loen veel kord läbi agraartegelastele peetud kõne; kas ma tõesti eksin? Ei, vennike, andesta! Oma ususallivusest sa oledki kulaku ülekäte lasknud. Räägiti veel ringkonnakomitees: «hakkaja mees», aga kulakutelt vilja ei tule. Üks asi on pigistada, teine — kahjur juurtega välja. Miks sa ei juhi massi?» pöördus ta endamisi vaidlust jätkates sekretäri poole. Nagu alati, tulid kõige veenvamad väited hiljem. Seal, rajoonikomitees, oli ta erutudes ning ülepeakaela kinni haaranud esimesest ettejuhtunud vastuväitest. Oleks tarvis olnud külmaverelisemalt. Ta sammus külmunud loike mööda tatsudes, härjasõnnikukänkareile turuplatsil komistades.

«Kahju, et ruttu lõpetasime, muidu oleksin sinust jagu saanud,» lausus Davõdov kuuldavalt ja vaikis pahaselt, nähes, kuidas vastutulev naine temast naeratades möödub...

Gremjatši Logini oli staniitsast kakskümmend kaheksa kilomeetrit mööda inimasulateta seljandikku. Lahtisulanud sõnnikust mustjaspruun talitee kulgeb mööda seljandiku harja. Ümberringi, veel kaugemale, kui silm ulatub, on lumelagendik. Ärmetult küürutavad tee ääres pujude ja ohakate lumme maetud ladvad. Ainult nõgude kallakutelt vaatab maa oma savisegaste silmadega maailma; lumi pole sinna tuulte tõttu pidama jäänud, see-eest on aga nõgude ja lohkude sopid tihedaks vajunud hangesid ääreni täis.

Püüdes jalgadele sooja teha, jooksis Davõdov kaua, kinni hoides saani korjust, hüppas siis saani ja jäi kuulatades tukkuma. Jalaserauad krigisesid, kuiva raginaga tungisid hobuseraudade näsad lumme, parempoolse priipassihobuse kolgipuu kõlksus. Vahetevahel nägi Davõdov härmatanud laugude alt, kuidas tee pealt hoogsalt lendu tõusvate kesavareste tiivad violetsete pälkudena päikese käes helkisid, ja taas sulges magus rammetus ta silmad.

Ta virgus külmast, mis oli südame pihtide vahele võtnud, ja avanud silmad, nägi ta läbi vikerkaarse värviküllusega sädelevate pisarakeste külma päikest, hääletu stepi ülevat avarust, tinahalli tae-

vast silmapiiri äärel ja mitte kaugel kurgaani[1] valgel lumimütsil ruuget tulekarva helgiga rebast. Rebane oli hiirejahil. Ta tõusis tagajalgadele, hüppas loogeldes üles ja esikäppadele laskudes kraapis maad, säravasse hõbedasse tolmu mattudes, kuna tema saba pehmelt ning sujuvalt lumele libises nagu punane tulekeel.

Gremjatši Logi jõuti õhtu eel. Külanõukogu avaras õues seisis tühi kahehobuse-saan. Trepi kõrval seisis suitsetades trobikond kasakaid, inimest seitse. Krobelise, higist jäätunud karvaga hobused peatusid trepi ees.

«Tere, kodanikud! Kus siin tall on?»

«Tervist teile,» vastas kõigi eest elatanud kasakas, kätt jänesenahkse papaaha serva juurde tõstes. «Näe, seltsimees, tall on seal, kõrkjast katusega.»

«Aja sinna,» käskis madalat kasvu ning rässakas Davõdov küüdimeest ja hüppas saanist välja. Kindaga põski hõõrudes sammus ta saani järel. Kasakad suundusid ka talli poole, olles arusaamatuses, miks võõras, pealtnäha teenistuja, kes räägib karedat suurvene «g-d», läheb saani järel, mitte aga nõukogu ruumi.

Talli ustest hoovas sõnnikuauru sooje sagaraid. Rajooni kutsar peatas hobused. Davõdov hakkas asjatundlikult kolki trengiaasast lahti võtma. Kobaras ümberolevad kasakad vahetasid pilke...

Davõdov kostitas kasakaid paberossidega, pani suitsu põlema, sammus külanõukogu poole.

«Esimees on seal, mine aga. Ka meie parteisekretär on seal,» rääkis taat, tihedalt Davõdovi kannul käies. Paari mahviga suitsu lõpuni kiskudes sammusid kasakad kõrval. Neile meeldis kangesti, et võõras polnud selline nagu mõned tavalised rajooni ülemused: ei hüpanud saanist maha ja portfelli kaenlasse surudes, inimestest mööda, otse külanõukokku, vaid hakkas ise, küüdimeest aidates, hobuseid lahti rakendama, näidates hobuse talitamises kauast oskust ning vilumust. Kuid ühtlasi pani see ka imestama.

«Kuidas sa, seltsimees, halvaks ei pea hobustega jändamist? Kas see on nii-öelda ametniku asi? Mistarvis siis hobusemees on?» ei läbenud musthabe end pidada.

«See paneb meid kohe imestama,» tunnistas taat avameelselt.

Davõdov ei jõudnud vastata.

«Aga ta on ju sepp!» hüüdis pettunult noor kollaste vurrudega kasakas, osutades Davõdovi kätele, mille peopesades nahk oli metalliga tegelemisest tinajas ja küüneääred täis vanu arme.

«Lukussepp,» parandas Davõdov. «No miks siis teie nõukogusse lähete?»

«Huvi pärast,» vastas taat kõikide eest, trepi alumisele astmele seisma jäädes. «Meid huvitab, mis asju sa siin ajad. Kui jälle viljavarumise pärast...»

«Kolhoosi pärast.»

---

[1] Kurgaan — hauaküngas stepis.

Taat vilistas korraks pikalt ning kurvastatult, pöördus esimesena trepi juurest tagasi.

Madalast toast hoovas ülessulanud lambanahksete poolkasukate hapukat soojust ja tuha teravat lõhna. Laua ääres seisis lambitahti üles kruvides pikk sirgeõlaline mees, nägu Davõdovi poole. Tema kaitsevärvi pluusil punetas Punalipu orden. Davõdov taipas, et see ongi Gremjatši parteirakukese sekretär.

«Mina olen rajoonikomitee volinik. Kas sina, seltsimees, oled rakukese sekretär?»

«Jah, mina olen rakukese sekretär Nagulnov. Istuge, seltsimees, nõukogu esimees tuleb kohe.» Nagulnov koputas rusikaga vastu seina, astus Davõdovi juurde. Ta oli laia rinnaga ja ratsaväelase moodi rangjalgne. Tema kollakate silmade kohal, mille läätsed olid ülemäära suured, nagu pigi täis valatud, asetsesid laiahaardelised, ninajuurel kokkukasvanud mustad kulmud. Ta oleks ilus olnud tolle tagasihoidliku, kuid meeldesööbiva meheliku iluga, kui tal poleks olnud väheldase kullinina sõõrmete liiga kiskjalikku lõiget ning ähmast kirmetist silmis.

Kõrvaltoast tuli tüse kasakas hallis kuklasse lükatud kitsenahkses papaahas, sinelikalevist kuues ja lampassidega kasakapükstes, mis olid valgete villaste sukkade sisse kroogitud.

«See ongi nõukogu esimees Andrei Razmjotnov.»

Esimees silus naeratades pihuga valkjaid käharaid vurrusid, ulatades väärikalt Davõdovile käe.

«Aga kes teie olete? Rajoonikomitee volinik? Ahaa. Teie dokumendid... Olete tuttavad, Makar? Küllap vist olete kolhoosi asjus?» Ta silmitses naiivse tagasihoidmatusega, kiiresti oma suvitaevana selgeid silmi pilgutades. Tema tõmmul, mõnda aega raseerimata näol, põiki laupa piirava sinendava armiga, paistis kärsitu ootamine.

Davõdov istus laua äärde, jutustas neist ülesandeist, mis partei on üles seadnud kahekuulise üldise kollektiviseerimise läbiviimise alal, pani ette kohe homme kehvikute ja aktiivi koosolek korraldada.

Olukorda valgustades hakkas Nagulnov Gremjatši ühise maaharimise ühistust rääkima.

Razmjotnov kuulas ka teda niisama tähelepanelikult, harva lauset vahele lisades, võtmata kätt põse juurest, mis oli tõmmupunaseks muutunud.

«Siin on meil olemas niinimetatud ühise maaharimise ühistu. Mina aga ütlen teile, seltsimees tööline, et see on paljas kollektiviseerimise tõgamine ja selge kahju Nõukogude valitsusele,» rääkis Nagulnov märgatavalt erutudes. «Selles on kaheksateist peret — aina puupaljad kehvikud. Ja mis sellest välja tuleb? Kindlasti nöök. Nad lõid küll kokku, aga kaheksateistkümne pere peale on neil neli hobust ja üks paar härgi, sööjaid aga sada seitse. Kuidas võivad nad end õigustada elu ees? Neile antakse

muidugi pikaajalisi laene masinate ja riistade ostuks. Nad võtavad laene, kuid tagasi maksta ei jõua isegi pika aja jooksul. Seletan kohe, miks: oleks neil traktor — teine jutt, kuid traktorit neile ei antud ja härgadega töötades nii pea ei rikastu. Ütlen veel, et nad ajavad santi poliitikat, ja ma oleksin nad ammu laiali kihutanud sellepärast, et nad on nagu kärnased vasikad Nõukogude valitsuse alla pugenud: imevad küll, aga kasvu pole. Ja nende seas on kuulda niisugust arvamust: «Oh, meile antakse niikuinii! Aga võlgade katteks pole meilt midagi võtta.» Siit tuleb neil distsipliini lagunemine ja sel ühise maaharimise ühistul on homme toss väljas. See on väga õige mõte — kõik kolhoosi koguda. See oleks selge lust, aga mitte elamine. Kuid kasakad on rahvas, kes vana kütkes kinni, seda ütlen ma teile, ja neid tuleb murda.» . . .

«Jah, meie maaharimisühistuga on lugu paha,» kinnitas Razmjotnov. «Ka esimehest, va Arkaška Lossevist, pole peremeest. Leiti kah, keda valida! Tuleb tunnistada, et meie selles asjas vea tegime. Poleks tarvis olnud teda ametisse panna.»

«Mis tal siis viga on?» küsis Davõdov, läbi vaadates kulaklike talude varanduste nimekirja.

«Eks seda,» rääkis Razmjotnov naeratades, «et ta on haige inimene. Oma olemuselt peaks ta kaupmees olema. Seda ta põebki: kõike ta ainult vahetaks ja müütaks. Maaharimisühistu on ta paljaks koorinud. Ostis sugupulli — järsku tuli tal tuju seda mootorratta vastu ümber vahetada. Oma liikmetele rääkis augu pähe, meiega nõu ei pidanud; vaatame, veab jaamast seda mootorratast. Imestasime, lõime kaht kätt kokku! Noh, tõi selle siia, aga juhtida ei oska keegi. Ja milleks neile seda tarvis on? Naera või nuta! Vedas teise staniitsasse. Seal vaatasid seda asjatundjad ja ütlesid: «Kõige odavam tuleb: sülita peale ja viska minema.» Niisugused osad puudusid, mida ainult vabrikus võidakse teha. Jakov Lukitš Ostrovnov kuluks neile esimeheks. Sel on nuppu! Uue nisusordi tellis Krasnodarist, melionoopuse[1] sordi; see peab igasugusele suhhoveile vastu, hoiab alati põldudel lund kinni, viljasaak on tal ikka parem kui teistel. Tõuloomi on ta endale muretsenud. Ägiseb küll pisut, kui me talle makse peale surume, aga on tubli peremees, tal on kiituskirigi olemas.»

«Ta on kui mets-isahani kodulindude hulgas, hoidub ikka nagu kõrvale, kaugemale,» vangutas Nagulnov kahtlevalt pead.

«Ei ole! Ta on oma inimene,» teatas Razmjotnov veendunult.

3. peatükk.

Ööl, mil Jakov Lukitš Ostrovnovi juurde tema endine sotnjakomandör[2] jessaul Polovtsev sõitis, oli neil pikem kõnelus. Jakov

[1] Melionoopus — kõvateraline põuakindel suvinisu-sort.
[2] Sotnja — sõjaväe-üksus end: kasakaväes, sadakond ratsanikku.

Lukitši peeti külas arukaks inimeseks, kavalaks ja ettevaatlikuks nagu rebane, aga näe, ta ei suutnud kõrvale jääda raevukalt külades lõõmama löönud võitlusest, mis peadpööritavalt ka teda sündmustesse tõmbas. Sellest päevast peale hakkaski Jakov Lukitši elu ohtlikku kallakut mööda veerema ...

Siis otsis Jakov Lukitš pärast õhtusööki tubakakoti välja, istus kirstu äärele, paksus villases sukas jalga enda alla krõnksu tõmmates, ja hakkas kõnelema ning välja valama seda, mis aastate kestel oli kibedusena talle südamele kogunenud:

«Millest siin ikka arutada, Aleksander Anissimovitš! Elu ei rõõmusta ega lõbusta sugugi. Näe, kasakad hakkasid veidi elujärjele saama, jõukamaks minema. Kahekümne kuuendal või kahekümne seitsmendal aastal olid maksud, noh, võib öelda, nii enamvähem ... Nüüd on aga jälle pahempidi hakanud kiskuma. Kuidas teil staniitsas on, kas kollektiviseerimisest on midagi kuulda või ei ole?»

«On kuulda,» vastas külaline lühidalt, suitsupaberit süljega niisutades ja altkulmu tähelepanelikult peremehele vaadates.

«Küllap vist see laul paneb igal pool pisaraid valama. Olgu korralt ka enese kohta öeldud: tulin kahekümnendal aastal taganemiselt koju. Musta mere äärde jäid kaks paari hobuseid ja kogu varandus. Tulin tühipalja maja juurde. Sellest ajast alates töötasin ööd ja päevad kokku. Esimest korda tegid seltsimehed vilja sundvõtmisega liiga: kõik teravili võeti puhtalt ära. Hiljem aga ei jõudnud seda ülekohut üles arvatagi. Kuigi üles võib seda ju arvata: teevad ülekohut, aga et ära ei unustaks, annavad kviitungi vastu.» Jakov Lukitš tõusis püsti, pistis käe peegli taha ja tõmbas pügatud vurrudesse naeratades kimbukese pabereid välja. «Siin nad ongi, need kviitungid selle kohta, mida ma kahekümne esimesel aastal ära andsin; sai antud küll liha, küll vilja, küll võid, küll nahka, küll villa ja sulgloomi, küll vedasin terveid härjakoormaid varumiskontorisse. Siin aga, näe, on maksulehed põllumajandusmaksu kohta, isikumaksu kohta ja samuti kindlustusmaksu kviitungid ... Maksin suitsu eest korstnast ja selle eest, et elusaid loomi on laudas ... Varsti kogun neid paberilipakaid kotitäie. Ühe sõnaga, Aleksander Anissimovitš, elasin ning sain toidust maa käest ja teised said toidust minu käest. Kuigi mul mitu korda nahk seljast maha võeti, kasvatasin ma selle jälle selga. Muretsesin esialgu paari härgvasikaid, need kasvasid üles. Üks tuli liha eest kroonule anda. Naise õmblusmasina eest ostsin teise. Mõne aja pärast, kahekümne viiendaks aastaks, tõid omad lehmad ka paari. Oli mul siis kaks paari härgi ja kaks lehma. Hääleõigust minult ära ei võetud, edaspidiseks arvati mind varakate kesktalupoegade hulka.»

«Kas sul hobuseid ikka on?» huvitus külaline.

«Oodake natuke, küll räägin hobustestki. Ostsin naaberperenaiselt sälu puhast tõugu doni märast (üksainuke oligi kogu küla peale jäänud). Märake kasvas üles, no just nagu laps! Kasvult

väike, riviks kõlbmatu, pool verssokki[1] puudub, aga ergas, nii et annab otsida. Ringkonnas sain tema eest põllumajandusnäitusel autasu ja ametliku paberi nagu sugumära eest. Hakkasin agronoomide juttu kuulama, õiget külvikorda sisse seadma, maa eest nagu põdura naise eest hoolitsema. Maisikasvatus on mul külas esikohal, saak on kõikidest parem. Ma puhtisin isegi seemet ja kogusin lund põllule. Külvasin suviviljad ainult sügiskünnile, kevadkündi tarvitamata; kesad on mul alati kõige varajasemad. Ühe sõnaga, minust sai kultuurne põllumees ja selle kohta on mul ringkonna MV-lt, teiste sõnadega, maavalitsuselt kiituskiri. Vaadake.»

Külaline vaatas vilksamisi Jakov Lukitši sõrme suunas lakkpitseriga paberile puust raamis, mis pühapiltidega nurgeti rippus kõrvuti Vorošilovi pildiga.

«Jah, saadeti ametlik paber ja agronoom isegi viis kimbukese minu sordinisust Rostovi võimudele näitamiseks,» jätkas Jakov Lukitš uhkusega. «Esimesel aastal külvasin viis tiinu, pärast aga, kui suled selga sain, panin kõvema pressi peale: kolm, viis ja isegi seitse ringi[2] külvasin täis, kas näed! Töötasime mina ja poeg oma naisega. Ainult kahel korral kibedal ajal palkasin abilise. Nõukogude võim käskis neil aastail: «Külva aga võimalikult rohkem!» Ma siis külvasingi, nii et naba paigast, jumala tõsi! Kuid praegu, Aleksander Anissimovitš, mu heategija, uskuge mu sõnu: kardan! Kardan, et selle seitsme täiskülvatud ringi eest tõmmatakse mind läbi nõelasilma, tehakse kulakuks. Meie nõukogu esimees, punane partisan, seltsimees Razmjotnov, lihtsalt öeldes Andrjuška, vedas mind sellesse patusse, et teda saatan võtaks! Rääkis: «Külva, Jakov Lukitš, maksimaalselt, niipalju kui jaksad, aita nõukogude võimu, tal on vilja praegu hädasti vaja.» Ma kahtlesin küll; nüüd aga tuleb välja, et see maksimum seob mu jalad kukla taha sõlme, pagan võtku!»

«Kas teil kolhoosi astujaid on?» küsis külaline. Ta seisis lavatsi kõrval, käed selja taga, laiaõlaline, suure peaga ja tüse nagu viljakott.

«Kolhoosi või? Pole seni just peale käidud, aga homme on kehvikute koosolek. Enne videvikku käidi sõna toomas. Omad kisasid juba jõulust saadik: «Astu ja astu sisse!» Rahvas aga raius vastu, ükski sisse ei kirjutanud. Kes siis iseenese vaenlane on? Küllap hakatakse hommegi kosjakaupa sobitama. Räägitakse, et täna õhtul olevat keegi tööline rajoonist siia sõitnud, kes siis hakkavatki kõiki kolhoosi ajama. Meie elule tuleb lõpp. Suure tööga sain pihutäie rakkusid ja küüru selga, nüüd aga anna kõik vara ühiskatlasse: loomad, vili, sulgloomad ja maja ... Otsustage ise, Aleksander Anissimovitš, mina toon kolhoosi paari härgi

[1] Verssok — 1/16 arssinat, s. o. 4,4 cm. Enne revolutsiooni võeti hobune, kellega kasakas pidi läbi tegema väeteenistuse, vastu ainult sel tingimusel, kui ta kasvult polnud mitte alla 2 arssina ja 1/2 verssoki.

[2] Ring — neli tiinu.

(paari jõudsin siiski lihatsentraalile ära müüa), varsaga mära, kogu inventari, vilja, teine toob aga täitanud püksivöö. Asume temaga ühte ja hakkame kasusid pooleks jagama. Kas see ei tee mulle tuska? ... Tema on ehk kogu elu ahju peal külitanud, magusast suutäiest mõlgutanud, aga mina ... Mis seal suud kulutada! Näe!» Ja Jakov Lukitš tõmbas endal kareda kämbla servaga üle kõri. «Noh, lõpetame selle jutu. Kuidas teie elate? Kas teenite praegu mõnes asutuses või peate mõnda muud ametit?»

Külaline astus Jakov Lukitši juurde, istus taburetile, hakkas uuesti vilkat keerama. Ta vaatas süvenenult tubakakotti, Jakov Lukitš aga — tema vana vammuse kitsast kaelust, mis oli sooninud tõmmusse täisverelisse kaela, kus allpool kõrisõlme olid sooned kahelt poolt pinevile paisunud.

«Sina, Lukitš, teenisid minu sotnjas ... Kas mäletad, millalgi Jekaterinodaris, vist taganemise ajal, oli mul kasakatega juttu nõukogude võimust? Ma hoiatasin juba siis kasakaid, mäletad? «Eksite kibedasti, poisid! Küll kommunistid teid pigistavad, keeravad kõveraks kui oinasarve. Kui aru saate, on juba hilja.»» Vaikis, sinisevõitu silmis kitsenesid tillukesed nööpnõelasuurused silmaterad ja ta muigas peenelt: «Eks läinud nii, nagu rääkisin! Ma ei sõitnud Novorossiiskist omadega ära. Ei õnnestunud, tookord meid reedeti, vabatahtlikud ja liitlased jätsid meid maha. Astusin Punaarmeesse, olin eskadronikomandöriks teel Poola rindele ... Neil oli säärane filtreerimiskomisjon endiste ohvitseride järeleuurimiseks ... See komisjon kõrvaldas mu ametist, vahistas ja saatis revolutsioonilise tribunali ette. Noh, kahtlemata oleksid seltsimehed mu mättasse löönud või koonduslaagrisse saatnud. Kas aimad, mille eest? Keegi koeranägu, keelekandja, minu omakondlane, oli kaevanud, et mina olevat Podtjolkovi[1] hukkamisest osa võtnud. Teel tribunali ma põgenesin ... Olin kaua redus, elasin võõra nime all, aga 1923. aastal tulin oma staniitsasse tagasi. Dokumendi selle kohta, et ma millalgi olin eskadronikomandör, olin ma osanud säilitada; juhtusid head poisid — ühe sõnaga, jäin ellu. Esialgu veeti mind ringkonda Don-tšeka poliitbüroosse; kuidagi keerutasin lahti, hakkasin kooliõpetajaks. Olin õpetajaks kuni viimase ajani. No aga praegu ... Praegu on teine asi. Sõidan, näe, Ust-Hopjorskisse asja pärast, keerasin sinu kui vana sõjakaaslase poole sisse.»

«Või olite õpetaja? Nii-i ... Teie olete paljulugenud inimene, raamatutarkus on teil käes — mis siis edasi saab? Kuhu me kolhoosidega välja tantsime?»

«Kommunismi juurde, vennas. Selle päris tõelise juurde. Olen lugenud nii Karl Marxi kui ka kuulsat «Kommunistliku partei manifesti». Kas tead, missugune ots on kolhoosi asjal? Esmalt kolhoos, siis kommuun — kõige täielikum eraomandi hävitamine. Mitte

---

[1] Podtjolkov — Doni revolutsioonilise kasakluse juht. Poodi 1918. a. valgete poolt.

ainult härjad, vaid ka lapsed võetakse sult ära riigi kasvatada. Kõik on siis ühine: lapsed, naised, kausid, lusikad. Sina tahaksid süüa nuudleid hanerupskitega, aga sind hakatakse kaljaga toitma. Pärisorjaks maa külge muutud.»

«Aga kui ma niimoodi ei taha?»

«Sinu käest ei hakata küsimagi.»

«Kuidas nõnda?»

«Eks ikka sedasi.»

«Osavasti!»

«Või veel! Nüüd küsin ma sinult: kas võib sedaviisi edasi elada?»

«Kuidagi ei või.»

«Kui aga ei või, siis tarvis tegutseda, vaja võidelda.»

«Jätke, Aleksander Anissimovitš! Oleme katsunud ja võidelnud... Pole kuidagi võimalik. Ma ei või sellest mõeldagi!»

«Aga sa tee katset.» Külaline nihutas end tihedasti jutukaaslase kõrvale, vaatas hetkel kõvasti suletud köögiuksele ja hakkas äkki kahvatudes poolsosinal kõnelema: «Ma ütlen sulle otseselt, loodan sinu peale. Meie staniitsas valmistuvad kasakad ülestõusuks. Ja ära sa mõtle, et see on niisama, uisapäisa. Meie oleme ühenduses Moskvaga, kindralitega, kes praegu teenivad Punaarmees, inseneridega, kes töötavad vabrikuis ja tehaseis, ja isegi veel kaugemale: välismaailmaga. Ja-jah! Kui me üksmeelselt organiseerume ja nimelt praegu välja astume, siis on kevadeks välisriikide abiga Don juba puhas. Sügisel küntud maad seemendad sa oma seemnega ja üksi enda jaoks. Oota, küll sa pärast räägid. Meie rajoonis on palju meile kaasatundjaid. Neid on tarvis ühendada ja kokku koguda. Sellesama asja pärast sõidangi ma Ust-Hopjorskisse. Kas sa ühined meiega? Meie organisatsioonis on juba üle kolmesaja teenistuskogemustega kasaka. Meie võitlusrühmad on olemas Dubrovskis, Voiskovois, Tubjanskis, Väike-Olhovatskis ja teistes külades. Samasugune rühm tuleb ka teil Gremjatšis luua... Noh, räägi!»

«Inimesed nurisevad kolhooside ja viljaandmise üle...»

«Oota nüüd! Mitte inimestest ei ole jutt, vaid sinust. Ma küsin sinult, noh?»

«Kas sääraseid asju siis korrapealt otsustatakse?... Siin paned ju pea kirve alla.»

«Mõtle järele... Käsu järgi astume korraga välja kõigis külades. Vallutame teie rajooni staniitsa, miilitsa ja kommunistid nabime ükshaaval kortereist kinni, ja edasi läheb tuuletagi lõõmama.»

«Aga millega?»

«Küllap leidub! Ju vist on sinulgi olemas?»

«Kes seda teab... Vedeles nagu kuskil, mingi loks... austria oma vist...»

«Meil oleks vaja ainult alustada ja nädala pärast toovad välis-

maa laevad nii kahureid kui ka püsse. Isegi lennukeid saab. Noh, kuidas?»

«Andke aega mõtlemiseks, härra jessaul! Ärge nii pakilt sundige...»

Külaline, kelle näolt polnud kahvatus veel kadunud, toetus lavatsi najale, lausus tumedalt:

«Ega me kolhoosi kutsu, meie ei sunni kedagi. Sinu vaba voli, kuid keele poolest... vaata ette, Lukitš! Kuus sinule, aga juba seitsmes...» Ja ta keeras sõrmega taskus kergelt naksuvat nagaanitrumlit.

«Keele juures ei pruugi teil kahelda. Kuid teie asi on kardetav. Ja ma ei salga: hirm on säärase asja peale minna; kuid ka elujärg on ära lõigatud.» Vaikis pisut. «Kui poleks olnud rikaste tagakiusamist, võib-olla oleksin nüüd oma püüdlikkusega esimene mees külas olnud. Vaba elu juures, ära ütle, oleksin ehk oma autot pidanud!» hakkas peremees pärast hetkelist vaikimist kibedusega rääkima. «Aga jälle üksinda säärase asja peale minna... Pea keeravad otsast.»

«Miks siis üksinda?» segas külaline pahaselt vahele.

«Noh, seda ütlesin ma nii muuseas, aga vaat — kuidas teised? See tähendab, kuidas staniitsad? Kas rahvas läheb?»

«Rahvas on kui lambakari. Teda on vaja juhtida. Nii et oled otsustanud või?»

«Ma ütlesin juba, Aleksander Anissimovitš...»

«Pean kindlasti teadma, kas oled otsustanud.»

«Pääsemist pole kuhugi, sellepärast otsustangi. Te andke siiski aega kaalumiseks. Homme hommikul ütlen viimase sõna.»

«Peale selle tuleb sul veel usaldusväärseid kasakaid kaasa tõmmata. Otsi niisuguseid, kes ihuksid hammast nõukogude võimu vastu,» käsutas juba Polovtsev.

«Säärase elu korral ihub igaüks hammast.»

«Aga milline on su poeg?»

«Kuhu jääb siis sõrm käe küljest? Kuhu mina, sinna ka tema.»

«On ta tubli poiss, kindel?»

«Hea kasakas,» vastas peremees vaikse uhkusega.

Külalisele laotati hall väljaõmmeldud viltmatt ja kasukas kambrisse ahjupingi kõrvale maha. Ta võttis saapad jalast, kuid lahti ei riietunud, ja uinus kohe, niipea kui oli põsega puudutanud jahedat sulgedest lõhnavat patja.

Koidu ajal äratas Jakov Lukitš oma vana kaheksakümne-aastase ema, kes magas kõrvalkambris. Jutustas talle lühidalt oma endise sotnjakomandöri siiasõidu otstarbe. Vanaeit kuulas, mustasoonelised, külmetusest moonutatud liigestega jalad lavatsilt alla rippumas, käega kollast kõrvalesta paremaks kuulmiseks seadmas.

«Kas õnnistate, memm?» Jakov Lukitš laskus põlvili.

«Mine, mine nende vaenlaste vastu, latseke! Issand õnnistab! Kirikud pannakse kinni... Pappidel pole enam elamist... Mine!...»

Hommikul äratas Jakov Lukitš külalise:

«Otsustasin! Käskige».

«Loe läbi ja kirjuta alla!» Polovtsev võttis rinnataskust paberi.

«Meiega on jumal. Mina, Suure Doni väe kasakas, astun Kalli Doni Vabastamise Liitu, kohustun oma ülemuse käsu järgi viimse veretilgani kõigi jõudude ja vahenditega võitlema kommunistide-bolševike, ristiusu verivaenlaste ja vene rahva rõhujate vastu. Kohustun vastu vaidlemata oma ülemate ja komandöride sõna kuulama. Kohustun kogu oma vara õigeuskliku isamaa altarile tooma. Ja selleks kirjutan alla.»

4. peatükk.

Kolmkümmend kaks inimest — Gremjatši aktiiv ja kehvikud — hingasid nagu üks mees. Davõdov polnud kõnepidamises meister, ent teda kuulati algul nii, nagu ei kuulata isegi kõige osavamat muinasjutuvestjat.

«Mina, seltsimehed, olen ise «Punase Putilovi» tööline. Mind saatis teie juurde meie kommunistlik partei ning töölisklass, et aidata teil kolhoosi organiseerida ja kulakut, meie ühist vereimejat, hävitada. Ma räägin lühidalt. Teie peate kõik kolhoosi astuma, maa, kõik oma tööriistad ja kõik loomad ühistama. Aga miks meil on vaja kolhoosi? Sellepärast, et võimatu on nõnda elada, noh, ei ole ju võimalik! Viljaga on raskusi sellepärast, et kulak mädandab seda maa sees, tema käest tuleb vilja väevõimuga võtta! Teie aga oleksite meeleldi valmis andma, kuid teil endilgi on vähevõitu. Keskmike-kehvikute viljaga Nõukogude Liitu ei toida. Tarvis on rohkem külvata. Aga kuidas saad harkadraga või ühesahalisega rohkem külvata? Ainult traktor võib siin välja päästa. Fakt! Ma ei tea, kui palju teil Doni ääres ühe adraga sügise jooksul üles küntakse . . .»

«Kui pimedast pimedani adrakured pihus, siis künnad tiinu kaksteistkümmend talveks üles.»

«Ha! Kaksteistkümmend? Aga kui maa on kõva?»

«Mis te seal arutate!» kriiskas naise hääl. «Adra ette on vaja kolm või isegi neli paari tublisid härgi rakendada, aga kus nad meil on? . . . Rikastel muidugi on hea, need purjetavad alati pärituult . . .»

«Mitte sellest pole jutt! Võtaksid parem seelikusaba hammaste vahele ja oleksid vait,» hüüdis kellegi kärisev bassihääl.

«Oled mul alles tark! Õpeta oma naist, mitte mind!»

«Aga traktoriga? . . .»

Davõdov ootas ära vaikuse, vastas:

«Traktoriga, kas või meie Putilovi omaga, võib, kui traktoristid on head ja tunnevad asja, ööpäeva jooksul kahes vahetuses samuti kaksteistkümmend tiinu üles künda.»

Koosolek otse aietas.

«See juba on midagi! Kui aga säärase täkuga künda saaks . . .» kostis kadetsev vilinaga ohe.

Davõdov pühkis peoga erutusest kuivanud huuli ja jätkas:

«Meie, näe, teeme tehases teie jaoks traktoreid. Kehvikul ja keskmikul üksikuna on võimatu traktorit osta: jõud ei kanna! Tähendab, et osta, on vaja sulastel, kehvikutel ja keskmikel kollektiivselt ühineda. Traktor on ju säärane teile tuntud masin, et väikese maalapi peal temaga jännata pole kasulik, talle on suurt välja vaja. Väikesed artellid — neistki pole kasu rohkem kui põrsalt villa.»

«Vahest veelgi vähem!» pahvatas kaalukalt kellegi bassihääl tagumistest ridadest.

«Tähendab, kuidas siis olla?» jätkas Davõdov vahelehüüdele tähelepanu pööramata. «Et teid traktori järele haakida ja teid hädast välja vedada, selleks näeb partei ette üldise kollektiviseerimise. Mis rääkis seltsimees Lenin enne surma? Ainult kolhoosis pääseb töötav talupoeg vaesusest. Muidu on tal lõpp. Kulak-vampiir kurnab ta saelauaks . . . Ja teie peate täiesti kindlalt näidatud teed minema. Töölistega liidus paiskavad kolhoosnikud kõik kulakud ja vaenlased turjalt. Ma räägin tõtt. Nüüd aga lähen üle teie ühistu juurde. Ta on väikesekaliibriline, nõrgajõuline ja seetõttu on tema asjad üpris kurvad. Kuid see on just vesi kulaku veskile . . . Ühe sõnaga, ei mingi vesi, ainult selge kahju! Meie aga peame selle ühistu ümber muutma kolhoosiks, selle kondikavaks, aga selle kondikava ümber kasvab keskmik . . . Niisiis, seltsimehed, ma räägin: ainult kolhoosi kaudu võib . . .»

«Sa ära agiteeri meid! Meie läheme ihu ja hingega kolhoosi,» hüüdis talle vahele punane partisan Pavel Ljubiškin, kes istus uksele kõige lähemal.

«Kolhoosiga oleme päri!»

«Artelliga võib suuri asju teha.»

«Majapidamist peab ainult hästi juhtima.»

Hüüded summutas sama Ljubiškin: ta tõusis toolilt, võttis oma musta morni papaaha peast ja kõrgekasvulisena, laiaõlalisena varjas endaga ukse.

«Mis sa, naljavend, meid nõukogude võimu heaks agiteerid? Me ise seadsime ta siin sõja ajal jalule, ise panime talle õla toeks, et ta ei väärataks. Meie teame, mis on kolhoos ja astume sellesse. Andke masinaid!» Ta sirutas tööst lõhestunud käe välja. «Traktor on hea asi, mis sest rääkida, kuid teie, töölised, olete neid vähe teinud, vaat sellepärast me kirumegi teid! Meil pole millestki kinni haarata, selles on häda. Härgadega — ühe käega aja, teisega pisaraid pühkida vaja — võib ilma kolhoositagi. Mina ise mõtlesin enne kolhoosipööret Kalininile kirja kirjutada, et aidataks talupoegadel mingisugust uut elu alata. Muidu aga oli esimestel aastatel nagu vana režiimi juures: maksa makse; ela, nagu oskad. Aga misjaoks on siis TTP[1]? Noh, saime võidu, aga mis siis? Jälle

[1] TTP — Tööliste-Talupoegade Partei.

vanast pihta, sammu adra järel, kel on, keda adra ette rakendada; aga kellel ei ole? Kas õieli käega kiriku ette? Või puunõelaga silla alla rätsepatööd tegema, kraesid traageldama nõukogude kaupmeestele ja kooperatiivimeestele? Rikastel lubati maid rentida, lubati neil töölisi kaubelda... Kas sedasi dikteeris revolutsioon kaheksateistkümnendal aastal? Te katsite tal silmad! Ja kui küsid: «Mille eest võitlesime?», siis teenistujad, kes pole püssirohtu nuusutanud, naeravad selle sõna üle, aga nende järel itsitab igasugune valge lojus. Ei, sina ära puhu meile habemesse! Oleme ilusaid sõnu küll kuulnud. Sa anna meile masin, kas. võlgu või vilja eest, aga mitte mõni pukker[1] või muldamisader, vaid hea masin. Anna meile traktor, millest kõnelesid! Mille eest sain ma selle?» Ta sammus otse pinkidel istujate põlvedest mööda laua juurde, tehes käigul lahti räbalaid pükse. Laua juurde jõudes tõstis ta kätega üles särgisaba, surus selle lõuaga vastu rinda. Tõmmu kõhu ja puusa peal tulid alistunult nähtavale koledad, nahka kokkukiskuvad armid. «Mille eest sain ma kadettidelt need kingitused?»

«Südametunnistuseta tõbras! Oleks võinud püksid päriselt maha lasta!» hüüdis kriiskavalt Djomka Ušakovi kõrval istuv lesknaine Anisja.

«Tädi Anisja, ole vait! Tööinimesele oma haavu näidata ei ole häbi. Las vaatab! Sest kui nõnda edasi elada, üks tont kõik, pole mul millegagi kogu seda värki katta! Mis püksid need siin on, ainult nimetus!»

Tagapool lagistati naerda, tõusis jutusumin, Ljubiškin aga vaatas karmil pilgul ringi ja jällegi polnud kuulda muud kui põleva lambitahi tasast praksumist.

«Nähtavasti selleks ma kadettidega sõdisin, et rikkad jälle paremini elaksid kui mina? Et nad sööksid parema pala, mina aga leiba sibulaga? Kas pole tõsi, seltsimees tööline? Sina, Makar, ära pilguta mulle silma! Ma räägin aastas kord, siis võib.»

«Räägi edasi,» andis Davõdov peaga märku.

«Räägingi. Sel aastal külvasin ma kolm tiinu nisu. Lapsi on mul kolm, õde on sant, naine haige. Razmjotnov, täitsin ma oma varumisplaani või mitte?»

«Täitsid, kuid ära tee lärmi.»

«Pole parata, tuleb lärmata! Kuid kulak — Frol Rvanõi!»

«No-noo!» Nagulnov koputas rusikaga.

«Kas Frol Rvanõi täitis oma plaani? Ta ju ei täitnud!»

«Selle eest sai ta kohtus karistada ja talt võeti vili,» lisas Razmjotnov julgeid silmi välgutades ja nähtava mõnuga Ljubiškinit kuulates.

«Sind, tasa ja targu käijat, oleks siia vaja!» meenutas Davõdov rajoonikomitee sekretäri.

---

[1] Pukker — ratastega ader madalkünni jaoks.

«Sel aastal saab temast jällegi Frol Ignatõtš! Kevadel aga tuleb mind tööle palkama!» Ja ta viskas Davõdovi jalge ette oma musta papaaha. «Miks sa räägid mulle kolhoosist? Võtke kulakult tema jõud, siis läheme! Andke meile tema masinad, tema härjad, andke tema jõud, siis tuleb meil võrdsus. Muidu aga räägite ja räägite «kulaku hävitamisest», tema aga kasvab aastast aastasse nagu kobruleht, varjates päikest . . .»

Vaevalt suutis Davõdov tõusnud kära vaigistada.

«Selles seisabki meie partei poliitika! Miks kloppida lahtisele uksele? Kulak kui klass tuleb hävitada, tema vara tuleb anda kolhoosile, fakt! Sina aga, seltsimees partisan, viskasid mütsi asjatult laua alla, seda on veel vaja peas kanda. Maade rentimist ja sulaste kauplemist nüüd olla ei saa! Häda pärast kannatasime kulakut: ta andis leiba rohkem kui kolhoosid. Nüüd aga — vastupidi. Seltsimees Stalin lahendas selle küsimuse õigesti ja ütles: kulak tuleb elust kõrvaldada! Tema varandus kolhoosidele anda . . . Sa nutsid aina masinate pärast . . . Nende korrastamiseks antakse kolhoosidele viissada miljonit rubla. Mis see siis on? Oled sellest kuulnud? Miks sa siis kõhtu kratsid? Alguses on tarvis luua kolhoos, masinad aga pärastpoole muretseda. Sina aga tahad enne rangid osta ja siis rangide järgi hobuse. Miks sa naerad? Kas pole tõsi?»

«Ljubiškin läks tagurpidi!»

«Ho-hoo! . . .»

«Puhta hingega läheme kolhoosi.»

«Aga rangide asjus ütles ta . . . hästi!»

«Kas või täna öösel!»

«Kirjuta kohe sisse!»

«Viige meid kulakuid puruks peksma!»

«Kes astub kolhoosi, tõstku käsi üles,» tegi Nagulnov ettepaneku.

Ülelugemisel selgus, et üles tõstetud on kolmkümmend kolm kätt. Keegi oli meeltesegaduses kaks kätt üles tõstnud.

Umbsuse tõttu pidi Davõdov palitu ja kuue maha ajama. Ta tegi särgikaeluse lahti, ootas naeratades rahunemist.

«Teadlikkus on teil hea, fakt! Te vist mõtlete, et astute kolhoosi ja asi sellega? Ei, seda on vähe! Teie, kehvikud, olete nõukogude võimu tugi. Teie peate ise kolhoosi minema ja samuti keskmiku kõikuva kuju kaasa tõmbama.»

«Tõmba siis ka, kui ta ei taha. Kas on ta siis härg, keda lõõgapidi vea?» küsis Arkaška Menok.

«Veena! Mis võitleja sa oled meie õiguse eest, kui ei oska teist nakatada? Eks homme ole koosolek. Hääleta siis ise poolt ja keelita ka naabrit-keskmikku. Praegu me hakkame kulakute kohta aru pidama. Kas võtame vastu otsuse nende väljasaatmise kohta Põhja-Kaukaasia kraist või ei?»

«Kirjutame alla.»

«Juured alt ära!»

«Ei, parem juba kõigi juurtega, kui et juured alt ära lõigata,» parandas Davõdov, ja Razmjotnovi poole pöördudes: «Kanna ette kulakute nimestik. Hakkame kohe nende likvideerimist otsustama.»

Andrei võttis pappkaante vahelt paberi ja ulatas Davõdovile.

«Frol Damaskov, kas on ta teeninud proletaarse karistuse?»

Käed tõusid üksmeelselt. Häälte lugemisel aga avastas Davõdov ühe erapooletu.

«Kas pole nõus?»

Ta kergitas higiseid kulme.

«Hoidun hääletamast,» vastas erapooletuks jäänud, väliselt tasane, mitte millegagi silmatorkav kasakas.

«Miks nii?» nõudis Davõdov seletust.

«Sellepärast, et ta on minu naaber ja ta on mulle palju head teinud. Nii et ma ei või tema vastu kätt tõsta.»

«Lahku otsekohe koosolekult!» käsutas Nagulnov väriseva häälega, tõustes püsti otsekui sadulas.

«Seltsimees Nagulnov, nii ei saa!» katkestas teda karmilt Davõdov. «Kodanik, ei ole vaja lahkuda! Selgita meile oma poliitilist joont. Kas on Damaskov sinu arvates kulak või ei ole?»

«Ma ei mõista. Olen kirjaoskamatu ja palun mind koosolekult ära saata.»

«Ei, sa ole lahke, selgita meile, mis armu sa temalt oled saanud?»

«Kogu aeg aitas ta mind, andis härgi, laenas viljaseemet... või vähe veel... Kuid ega's ma võimu reeda. Mina olen võimu poolt...»

«Kas palus ta sind, et sa räägiksid tema eest? Kas andis raha või leiba? Räägi, ära karda!» segas end vahele Razmjotnov. «No räägi ometi, mis ta sulle lubas!» ja häbenedes rumala inimese ja oma otseste küsimuste üle, naeratas kuidagi saamatult.

«Võib-olla ei andnud midagi, kust sina seda tead?»

«Ära aja puru silma, Timofei! Sa oled äraostetud inimene ja tuleb välja, kulaku käsilane!» hüüdis keegi istujate ridadest.

«On teie teha, sõimake, nagu tahate...»

Davõdov küsis, nagu noaga kõri kallale tulles:

«Kas oled sa kulaku või nõukogude võimu poolt? Sina, kodanik, ära häbista kehvikute klassi, räägi koosolekule selget keelt, kelle eest sa seisad?»

«Mis temaga nii palju jännata!» ütles Ljubiškin äärmise meelepahaga. «Teda võib koos kõigi kaltsudega pudeli viina eest ära osta. Timofei, valus on sind vaadata!»

Erapooletuks jäänud Timofei Borštšov vastas lõpuks teeseldud alandlikkusega:

«Mis te norite? Olen ju võimu poolt. Mind segas minu pimedus...» Kuid teistkordsel hääletamisel tõusis tema käsi siiski silmanähtava vastumeelsusega.

Davõdov märkis blokknooti lühidalt: «Timofei Borštšov on klassivaenlase poolt pimestatud. Läbi töötada.»

Koosolek tegi ühehäälse otsuse veel nelja kulakliku talu kohta. Kui aga Davõdov luges:

«Tiit Borodin. Kes on poolt?», vaikis koosolek raskelt. Nagulnov ja Razmjotnov vahetasid jahmunud pilke. Ljubiškin hakkas mütsiga märga laupa kuivatama.

«Miks vaikite? Mis on lahti?» Davõdov vaatas arusaamatult istujate ridu ja nende pilku mitte tabades, suunas silmad Nagulnovile.

«Asi on selline,» algas see kõhklevalt. «See Borodin, nagu teda kutsutakse, Titok, astus kaheksateistkümnendal aastal vabatahtlikult meiega ühes Punakaarti. Olles kehviku perest, võitles visalt. Sai haavata, omab aumärke; revolutsioonilise teenistuse eest sai hõbedase kella. Ta teenis Dumenkovi salgas. Kas sa mõistad, seltsimees tööline, kuidas ta meie südant lõikas? Koju saabudes haaras ta majapidamisest kinni nagu koer hammastega raipest... Ja vaatamata meie hoiatustele, hakkas rikastuma. Töötas päevad ja ööd, kasvas üleni metsikuisse karvadesse, käis ühtedes ja samades linastes pükstes nii talvel kui suvel. Muretses enesele kolm paari härgi, sai mitmesuguste raskuste tõstmisest kubemesonga ja ikka oli temale sellest veel vähe! Hakkas kahe- ja kolmekaupa töölisi pidama. Omandas tuuleveski, ostis hiljem viiehobusejõulise aurukatla ja hakkas meiereid asutama, loomadega kauplema. Ise sõi halvasti ja näljutas töölisi, kuigi need kakskümmend tundi ööpäeva jooksul töötavad ja ööselgi korda viis asemelt tõusevad, et hobustele rokka teha, loomadele ette anda. Kutsusime teda korduvalt rakukesse ja nõukokku, häbistasime hirmsasti, rääkisime: «Titok, jäta, ära astu risti vastu meie kallile nõukogude võimule! Sa oled ju tema eest kannatanud, rindel olid valgete vastu...»» Nagulnov ohkas ja laiutas käsi. «Mis teha, kui inimene on muutunud saatanaks! Näeme, eraomand närib teda! Kutsume ta uuesti välja, meenutame lahinguid ja meie ühiseid kannatusi, keelitame, ähvardame ta porisse sõtkuda, kui ta meie teele ette asub, buržuiks muutub ja ülemaailmset revolutsiooni oodata ei taha.»

«Lühemalt!» palus Davõdov kärsitult.

Nagulnovi hääl värahtas ja muutus tasasemaks.

«Selle kohta ei saa lühemalt. See on selline valu, et verega... Noh, aga tema, see tähendab Titok, vastab meile: «Ma täidan nõukogude võimu käsku, suurendan külvipinda. Töölisi oman seaduspäraselt: mu naine põeb naistehaigust. Ma polnud midagi, nüüd olen kõik, mul on kõike ja selle eest ma sõdisingi. Ja nõukogude võimgi ei seisa ometi teie najal. Mina oma kätega annan talle, mida süüa, aga teie olete portfellikandjad, näen teid läbi.» Kui me räägime talle sõjast ja meie ühistest läbielatud raskustest, ilmub tal vahel silmisse pisar, kuid ta ei anna sellele normaalset käiku, pöördub kõrvale, teeb südame kõvaks ja ütleb: «Mis olnud, on rohtu kasvanud!» Ja siis jätsime ta kodanikuõigusest ilma. Siis pöördus ta abisaamiseks siia-sinna, kirjutas kirju kraisse ja Moskvasse. Kuid ma saan aru nii, et keskasutustes kõrgematel

kohtadel istuvad vanad revolutsionäärid ja nad mõistavad, et kui reetsid — tähendab, oled vaenlane ja sinu suhtes pole mingit halastust!»

«Kuid räägi siiski lühemalt!»

«Kohe lõpetan. Ei õigustatud teda sealgi ja ta on ikka sama, mis oli; ainult, peab ütlema, töölised vallandas...»

«Noh, ja milles siis asi seisab?» Davõdov vaatas teravalt Nagulnovile näkku. Ent see kattis oma silmad lühikeste päikesest põlenud ripsmetega ja vastas:

«Seepärast koosolek vaikibki. Ma ainult selgitasin, milline oli praegune kulak Tiit Borodin kallil ajal minevikus.»

Davõdov pigistas huuli, tema nägu tumenes:

«Miks esitad sa meile haledaid lugusid? Oli partisan — au talle selle eest; hakkas kulakuks, muutus vaenlaseks — lõmastada! Mida siin enam arutada?»

«Ma ei rääkinud haledusest tema vastu. Sina, seltsimees, ära keeruta asjata minu vastu!»

«Kes on selle poolt, et Borodin likvideerida?» Davõdov laskis silmad üle istujate ridade.

Käed ei tõusnud kohe, kuid kerkisid siiski korratult.

Pärast koosolekut kutsus Nagulnov Davõdovi enese poole ööbima.

«Homme juba leiame teile korteri,» ütles ta kobamisi nõukogu pimedast eeskojast väljudes.

Nad sammusid kõrvuti mööda krudisevat lund. Nööpinud poolkasuka lahti, hakkas Nagulnov tasa rääkima:

«Mina, seltsimees tööline, hakkan kergemini hingama, kuulda saades, et kolhoosi on tarvis tõmmata kogu põllupidajate vara. Mul on lapsest saadik tema vastu viha. Õpetatud seltsimehed Marx ja Engels kirjutasid õigesti, et tema kaudu tuleb kõik kurjus. Inimesed kisuvad ka nõukogude võimu ajal nagu sead molli juures, vinguvad, tõuklevad selle neetud häda pärast! Aga mis oli varem, vana režiimi ajal? Kole on mõelda! Minu isa oli jõukas kasakas, omas neli paari härgi ja viis hobust. Külvasime palju: kuuskümmend, seitsekümmend ja isegi sada tiinu. Pere oli suur, töökas. Tulime ise toime. Ja kujutlege: mul oli ju kolm abielus venda. Ja tead, sööbis mu mällu selline juhtum, mis mu kihutaski üles eraomandi vastu. Kunagi tuli meie aeda naabri siga ja tuhnis üles mõned kartulipesad. Ema nägi seda, võttis pajast kopsikusse keeva vett ja räägib mulle: «Makarka, aja ta välja, ma seisan aiavärava juures.» Ma olin siis umbes kaheteistkümne aastane. Muidugi ma ajasin selle õnnetu sea välja. Aga ema tema pihta tulise veega, nii et karvad suitsesid. Aeg oli suvine, seal tekkisid ussid, haavad läksid mädanema, siga lõppes. Naaber sai vihaseks. Aga nädala pärast põlesid meil stepis kakskümmend kolm nisunapra maha. Isa muidugi teadis, kelle kätetöö see on, ei kannatanud välja, andis asja kohtusse. Ja nende vahel tekkis seesugune vaen, et lihtsalt näha ei või teineteist. Vaevalt võtavad viina — kaklus

lahti. Käisid kohut viis aastat ja jõudsid surmajuhtumini . . . Naabri perepoeg leiti võinädalal rehe alt tapetuna. Keegi oli tal rinna mitmest kohast hanguga läbi löönud. Mõningate asjaolude tõttu taipasin, et see on minu vendade töö. Oli juurdlus, kuid tapjad jäid avastamata . . . Koostati akt, et ta on hukkunud vintis päi. Mina läksin pärast seda isa juurest ära, hakkasin tööliseks. Sattusin sõtta. Juhtus, et lamad ahelikus, sakslane loobib sulle kaela raskeid mürske, must suits lendab maast taevani. Lamad, mõtled: «Kelle pärast, kelle vara pärast pean ma siin hirmu ja surma üle elama?» Endal aga tekib pommituse tõttu tahe raudnaelaks muutuda ja peani maasse tungida. Ah, kallis aeg! Nuusutasin gaase, olin mürgitatud. Nüüd nagu narr, mäkke minnes hakkan hingeldama, veri lööb pähe — ei saa. Targad inimesed õpetasid juba rindel — tulin bolševikuna tagasi. Kodusõjas aga, ah, raiusin halastamatult madusid! Kastornaja all sain põrutuse, hiljem hakkasid mind krambid murdma. Aga nüüd see märk,» Nagulnov pani oma suure pihu ordenile ja tema hääles hakkasid uued toonid iseäraliku soojusega helisema. «Temast hakkab mul kohe nagu soojem. Praegu olen mina, kallis seltsimees, nagu Kodusõja päevil, nagu rindel. Kas või maasse kaevuda, ent kõik kolhoosi tõmmata! Ikka lähemale ülemaailmsele revolutsioonile.»

«Kas sa Tiit Borodini lähemalt tunned?» küsis Davõdov mõtlikult sammudes.

«Kuidas siis, olime ju sõbrad; läksime aga lahku sellepärast, et ta on äärmiselt kiindunud omandisse . . .»

6. peatükk.

Hommikul kella seitsme paiku külanõukokku tulles leidis Davõdov neliteistkümmend Gremjatši kehvikut juba eest.

«Meie ootame teid juba ammu, varahommikust alates,» naeratas Ljubiškin Davõdovi kätt oma kämblamürakasse haarates.

«Ei kärsi . . .» selgitas Štšukari taat.

Tema see oligi valges naisekasukas, kes Davõdovi saabumise esimesel päeval naljatles temaga külanõukogu õues. Sellest päevast peale pidas ta ennast Davõdovi lähedaseks tuttavaks ja kohtles teda erinevalt teistest sõbraliku familiaarsusega. Enne Davõdovi tulekut oli ta nõnda rääkinudki: «Nagu meie Davõdoviga otsustasime, nõnda jääb. Üleeile ajas ta minuga kaua juttu. Eks tõsise jutu vahele sai ka nalja visatud, aga rohkem ikka pidasime temaga plaani, kuidas kolhoosi korraldada. Ta on lõbus mees nagu minagi . . .»

Davõdov tundis Štšukari ära tema valgest kasukast ja tahtmatult haavas teda rängalt:

«Ah see oled sina, taat? Näe nüüd: üleeile jäid sa nagu kurvaks, kui kuulsid, milleks olin siia sõitnud, täna aga oled juba ise kolhoosnik. Tubli!»

«Aega ei olnud ... Aega jah, sellepärast läksingi ära ...» pomises Štšukari taat küljetsi Davõdovist eemale nihkudes.

Otsustati kahes rühmas kulakuid välja tõstma minna. Esimene pidi küla ülemisse ossa minema, teine — alumisse ...

Tänaval mindi vaikides. Akendest silmitsesid naised neid uudishimulikult. Lastekari pidi juba kannule asuma, kuid Ljubiškin tõmbas tarast vitsa ja taibukad lapsed jäid maha. Alles siis, kui Tiidu maja juurde jõuti, ütles Nagulnov kellegi poole pöördumata: «See maja tuleb võtta kolhoosi juhatusele. Näha, et ruumikas. Kuuridest aga teeme kolhoositalli.»

Maja oli tõepoolest ruumikas. Tiit oli selle ostnud nälja-aastal, tuhande üheksasaja kahekümne teisel, naaberkülast Tubjanskist ahtra lehma ja kolme puuda jahu eest. Endiste omanike perekond oli terveni välja surnud. Hiljem ei olnud kellestki Tiiduga kohtusse minejat lurjusliku tehingu pärast. Ta vedas maja Gremjatšisse, pani uue katuse, ehitas palkidest kuurid ja talli, korraldas oma elu igaveseks ... Ookriga värvitud karniisilt paistis tänavale maalri käega osavalt tehtud slaavi kiri:

«T. K. Borodin. 1923. a. p. Kr. s.»

Davõdov silmitses huviga maja. Esimesena astus Nagulnov väravast sisse. Lingi lõksatuse peale hüppas aida alt välja hiiglasuur hundikarva ketikoer. Ta raples haugatamata, tõusis tagakäppadele, välgutades valget kõhualust ja lämbudes ning ägisedes kaelarihmast, mis kõri kinni nööris, hakkas tumedalt jõrisema. Edasi sööstes, tagurpidi kukkudes püüdis ta mitmel korral ketti katki rapsata; et ta aga sellest jagu ei saanud, tormas talli poole ja tema kohal, tallini tõmmatud raudtraadil libisedes, hakkas ketirõngas kõrinal helisema.

«Kui nihuke kurat selga kargab, ei siis pääse,» pomises Štšukari taat kartlikult kõõritades ja igaks juhuks tarale ligemale hoidudes.

Tuppa mindi koos. Tiidu naine, kõhn pikk eit, jootis vannist vasikat. Ta silmitses tigeda kahtlustusega ootamatuid külalisi. Tervitusele pomises ta vastuseks midagi selletaolist, nagu: «Kolavad kuradid ringi ...»

«Kas Tiit on kodus?» küsis Nagulnov.

«Ei ole.»

«Kus ta on?»

«Ei tea,» sähvas perenaine.

«Kas sa tead, Perfiljevna, miks me tulime? Meie ...» pidi Štšukari taat salapäraselt alustama, kuid Nagulnov pööritas tema poole nõnda silmi, et taat kramplikult sülge neelatas, kõhatas ja pingile istus, valge parkimata kasuka hõlmu mõjukalt vaheliti lüües.

«Kas hobused on kodus?» küsis Nagulnov, nagu poleks ta ebalahket kohtlemist märganudki.

«Kodus.»

«Aga härjad?»

«Ei ole. Mis asjas te tulite?»

«Sinuga meie ei võ...» püüdis jälle Štšukari taat alustada, kuid seekord tõmbas Ljubiškin ukse poole taganedes teda hõlmast ja kiiresti kotta tiritud taat ei jõudnudki lauset lõpetada.

«Kus siis härjad on?»

«Tiit sõitis nendega ära.»

«Kuhu?»

«Ma ütlesin sulle, et ei tea!»

Nagulnov pilgutas Davõdovile silma, astus välja. Štšukarile tõstis mööda minnes rusika habeme juurde, soovitas: «Sina ole vait, kuni sinult ei küsita,» ja Davõdovi poole: «Asjad on halvad! Tarvis vaadata, kuhu härjad on jäänud. Kui ta neid kõrvale ei toimetaks...»

«Siis tuleb härgadeta...»

«Mis sa'nd!» kohkus Nagulnov. «Tema härjad on üle küla. Käega sarveni ei ulatu. Kuidas võib sedasi! Tarvis nii Tiit kui ka härjad üles otsida.» Sosistanud Ljubiškiniga, läksid nad karjalauta, sealt kuuri ja rehe alla. Umbes viie minuti pärast sundis roovilatiga relvastunud Ljubiškin ketikoera taanduma, kihutas ta aida alla, Nagulnov aga tõi tallist suure halli ruuna, valjastas selle, haaras lakast kinni ja hüppas selga.

«Mis sina, Makar, siin võõra õue peal küsimata kamandad!» kisendas perenaine trepile joostes ja käsi puusa pannes. «Las tuleb mees tagasi, mina talle!... Küll tema juba sinuga õiendab!...»

«Ära lõuga! Ma ise õiendaksin temaga, kui ta kodus oleks. Seltsimees Davõdov, tule õige siia!»

Nagulnovi käitumisest hämmeldunud Davõdov astus lähemale. «Rehe alt viivad värsked härjajäljed suurteele. Näib, et Tiit sai haisu ninna, ajas härjad ära. Reed on kõik kuuri all. Eit luiskab! Minge ajage seni Kotšatovi juures asi ühele poole, mina aga ratsutan Tubjanskisse. Mujale polnud tal neid kuhugi ajada. Murra mulle mõni oksaraag hobuse ajamiseks.»

Peagi sattus ta jälgedele. Osutus, et härjad olid karjamaa lähedal suurelt teelt kõrvale pöördunud. Kiirel traavil oli Nagulnov need jäljed silmapaari vahele jätnud. Ta taipas, et Tiit oli otse üle seljandiku suundunud Voiskovoi küla poole. «Küllap vist mõne tuttava juurde,» mõtles ta jälgi ajades ja ratsu traavi tasandades. Teisel pool seljandikku, Mjortvõi oru ligidal silmas ta lumel härjasõnnikut, peatas hobuse: sõnnik oli värske: äsja oli tõmbunud sellele jääkirme kahutis kõige õhema härmatisena. Nagulnov katsus poolkasuka taskus nagaani külma pära. Orgu laskus ta sammu. Ta ratsutas veel pool versta ja alles siis märkas ligidal, raagus tammesalu taga ratsanikku ja paari lahtiikestatud härgi. Ratsanik viibutas härgadele lõaga, kössitas sadu-

las. Tema õlgade tagant keerles sinist tubakasuitsu vina, mis haihtus Nagulnovi suunas.

«Keera tagasi!»

Tiit peatas hirnuva mära, vaatas taha, sülitas plotski maha ja sõitis pikkamisi härgade ette, poolvaljusti lausudes:

«Mispärast? Ptruu, stopp, seiske!»

Nagulnov sõitis ligi. Tiit silmitses teda teravalt.

«Kuhu sa tahtsid sõita?»

«Tahtsin härjad ära müüa, Makar. Ma ei varja midagi.» Tiit nuuskas nina. Pühkis punased mongoollase moodi sorgus vurrud hoolikalt labakindaga puhtaks. Hobustelt maha tulemata seisid nad vastakuti. Nende hobused nuusutasid teineteist norsatades. Nagulnovi tuulest õhetav nägu hõõgus ja oli tige. Tiit oli väliselt rahulik ning vaikne.

«Pööra härjad ümber ja aja koju!» käsutas Nagulnov hobust kõrvale juhtides...

Hetke kõhkles Tiit... Ta sõrmitses valjaid, pea norgus alla vajunud, silmad poolsuletud, ja oma hallis kodukootud ülekuues ja räbaldunud läkiläki üle, visatud peakotis sarnanes ta tukkuva kulliga.

«Kui tal kuue all midagi on, siis päästab ta kohe kuue haagi lahti,» mõtles Nagulnov, pilku pööramata liikumatult Tiidult. Ent too viibutas nagu ärgates lõaga. Härjad hakkasid oma jälgi mööda tagasi minema.

«Kas hakkate ära võtma? Kulakult võõrandama?» küsis Tiit pärast kauast vaikimist, välgutades kulmudele tõmmatud peakoti alt Nagulnovi poole sinakaid silmavalgeid.

«Seda sa ootasid! Sunnin sind tagant nagu vangistatud vaenlast!» hüüdis Nagulnov kärsitult.

Tiit tõmbus kössi. Vaikis, kuni seljandikule jõuti. Siis küsis:

«Kuhu te minu panete?»

«Välja saadame. Mis sul seal kuue all pungis on?»

«Püssiots.» Titok heitis kõõrdpilgu Nagulnovile, lõi vammuse hõlma lahti.

Pintsaku taskust vahtis lühikeseks lõigatud püssi hooletult voolitud määrdunud kaba nagu valge kont.

«Anna see õige mulle.» Nagulnov sirutas käe, kuid Titok lükkas selle rahulikult kõrvale.

«Ei, mitte ei anna!» Ja naeratas, paljastades sorgus vurrude alt mustaks suitsetatud hambaid, ning vaatas Nagulnovile tuhkurteravate, ent lõbusate silmadega. «Ei anna! Varanduse võtate ära, ja veel viimase püssijupi kah! Kulak peab olema püssijupiga, nii kirjutatakse temast ajalehtedes. Ilmtingimata püssijupiga. Võibolla hakkan sellega endale igapäevast leiba teenima, äh? Külakirjasaatjaid pole mulle tarvis...» naeris ta pead vangutades, käsi sadulakaarelt võtmata, ja Nagulnov ei hakanud püssi äraandmist nõudma. «Küll ma su seal külas pehmeks teen,» otsustas ta.

«Mõtled küll vist, Makar, et mispärast ta püssijupiga sõitis?» jätkas Titok. «Häda on sellega küllalt... See on mul ju, mäletad, kurat teab, mis ajast pärit, tõin ta hohhollide mässust kaasa. Noh, vedeles teine need ajad ja roostetas. Ma puhastasin ja määrisin teda nagu kord ja kohus, mõtlesin, ehk läheb metslooma või kurja inimese vastu vaja. Eile aga sain teada, et kavatsete kulakuid tuuseldama hakata... Ma ainult ei taibanud, et täna pihta asute... Muidu oleksin härgadega juba öösel ära läinud.»

«Kelle käest sa kuulsid?»

«Nojah, ütle temale ka! Kõik kohad kuulujuttu täis. Jah, öösel pidasime naisega aru, et härjad tuleks kindlatesse kätesse toimetada. Püssijupi haarasin endaga kaasa, tahtsin steppi maha matta, et juhtumisi kodunt ei leitaks, kuid kahju hakkas, ja sina ka — siin ta ongi! Võttis mul kohe põlveõnnaldes kibelema!» kõneles ta elavalt, laskis pilkavalt silmi kilada, trügis Nagulnovi hobust oma mära rinnaga.

«Küll sa pärast naljatad, Titok! Praegu aga pea piiri.»

«Hoi! Nüüd mul see naljategemise aeg ongi. Olen endale hea elu kätte võidelnud, õiglast valitsust kaitsesin, aga see haarab mind turjast...» Tiidu hääl katkes.

Sellest hetkest peale ratsutas Tiit vaikides, hoidis nimme mära tagasi, püüdes Makari kas või poole hobuse võrra ette lasta, kuid see püüdis igaks juhuks ka maha jääda. Härjad olid neist kaugele ette jõudnud.

«Sõida, sõida!» rääkis Nagulnov Tiitu pinevil vahtides ja taskus nagaani pigistades. Tema juba tundis Tiitu! Tundis paremini kui keegi teine. «Ära sa ühtigi maha jää! Kui sa lasta mõtled — niikuinii ei saa, ei jõua.»

«Oled sa mul aga araks muutunud!» muigas Tiit, nähvas hobust lõaotsaga ja kihutas ette...

8. peatükk.

Nagulnov ja Tiit saabusid külasse alles keskpäeval. Nende äraolekul oli Davõdov kahes kulaklikus talus varanduse üles kirjutanud, pererahva välja tõstnud, pöördus siis Tiidu majja tagasi ja ühes Ljubiškiniga mõõtis ning kaalus põletussõnniku kuurist leitud vilja üle. Štšukari taat pani söögijäätmed lammaste sõime ja näinud lähenevat Tiitu, eemaldus kähku lambalaudast.

Tiit käis palja päi mööda õue, vammuse hõlmad lahti. Ta oli rehe poole minemas, kuid Nagulnov hõikas talle:

«Keera kohe tagasi, muidu panen su aita luku taha!...»

Ta oli tige, erutatud, tema põsk tõmbles tavalisest tugevamini... Ta ei märganud, kuidas ja kuhu oli Tiit jõudnud püssijupi visata. Alles siis, kui nad jõudsid rehetoa juurde, küsis Nagulnov:

«Kas annad püssi ära? Muidu võtame ise.»

«Jäta nali!» muigas Tiit. «See vist viirastus sulle! . . .»

Püssijuppi ei leidunud ka ta vammuse all. Tagasi otsima sõita oli mõttetu: sügavast lumest ja stepirohust ei leiaks seda niikuinii. Enese peale tige Nagulnov jutustas sellest Davõdovile ja viimane, kes oli kogu aja uudistades Tiitu silmitsenud, astus tema juurde:

«Sina, kodanik, anna relv ikkagi ära! Nõnda on sinulgi rahulikum.»

«Pole mul relva olnudki! Nagulnov räägib seda kiuste minu peale,» naeratas Tiit tuhkrusilmade kilades.

«Mis parata, tuleb sind vahistada ja rajooni saata.»

«Mind või?»

«Sind jah. Mis sina siis mõtlesid? Või arvad, et arvestame sinu minevikku? Sina varjad vilja, valmistud . . .»

«Mind? . . .» kordas Tiit oma keha nagu hüppeks painutades, vilinal hingates.

Kõik teeseldud lõbusus, enesevalitsemine, eneseohjeldamine — kõik hülgas teda sel hetkel. Davõdovi sõnad andsid tõuke kaua kogunenud ning seni ohjeldatud tigeda viha plahvatuseks. Ta astus sammu taganeva Davõdovi poole, komistas keset õue vedelevale härjaikkele ja tõmbas järsku kummardudes rauast roomapulga välja. Nagulnov ja Ljubiškin tormasid Davõdovi juurde. Štšukari taat põgenes õuest. Nagu kiuste takerdus ta kasuka liiga pikkadesse hõlmadesse, kukkus metsikult kisades:

«Ap-pi, head inimesed! Tapetakse!»

Titok, kel Davõdov vasaku käe randmest kinni haaras, jõudis talle paremaga hoobi pähe anda. Davõdov vaarus, kuid püsis jalul. Löödud haavast purskas paksult verd, tungis silmadesse, pimestas. Davõdov laskis Titoki käe lahti, kattis vaarudes käega silmad. Teine hoop paiskas ta lumele. Just sel hetkel haaraski Ljubiškin Titokil ümbert kinni. Oma tugevast jõust hoolimata ei suutnud ta teda kinni hoida. Tema käte vahelt lahti rabelnud, jooksis Titok hüpetega rehetoa poole. Väravas jõudis talle Nagulnov järele, kopsas nagaanipäraga lamedat tihedajuukselist kukalt. Segadust suurendas veelgi Titoki naine. Nähes, et Ljubiškin ja Nagulnov jooksevad mehe juurde, sööstis ta aida juurde, vallandas koera ketist. Rauast kaelakütket kõlistades laskis see õues tuhatnelja ringi ja kuna Štšukari taadi ehmunud hüüded ja tema lumel lomakil olev kasukas teda ahvatlesid, tormas ta selle kallale . . . Valgest kasukast lendas raginal ning tolmates nahatükke ja villatorte. Štšukari taat hüppas püsti ja püüdis aia seest teivast murda, ise jalgadega pööraselt koera tõrjudes. Sülda kaks tassis ta oma turjal raevunud ketikoera, kes oli ta kraesse klammerdunud, vaarudes ise selle võimsate rapsimiste all. Viimaks õnnestus tal meeleheitliku pingutusega teivas välja tõmmata. Koer hüppas ulgudes eemale, jõudnud lõpuks siiski taadi kasuka kaheks rebida.

«Makar, anna mulle livolver! . . .» kisendas kõrihäälel ja silmi

jõllitades julgust võtnud Štšukari taat. «Anna, kuni süda veel täis on! Ma lasen ta ühes perenaisega paugupealt maha! . . .»

Sel ajal aidati Davõdovil tuppa minna, põeti haava ümbrus juustest paljaks; haavast nõrgus ikka veel mullitades musta verd. Õues rakendas Ljubiškin Tiidu hobuseid kahehobuse-saani ette. Nagulnov kirjutas kiiresti laua taga:

«Rajooni GPU volinikule sm. Zahhartšenkole. Saadan teie korraldusse kulak Borodini, Tiit Konstantinovitši, kui kontrrevolutsioonilise vastiku olluse. Selle kulaku varanduse üleskirjutamisel teostas ta kallaletungi ametlikult siia lähetatud sm. Davõdovile ja jõudis talle rauast roomapulgaga kaks korda pähe virutada.

Peale selle teatan, et nägin Borodinil lühikeseks lõigatud vene vintpüssi, mida olude tõttu, seljandikul viibides ja verevalamist vältides, ei saanud ära võtta. Püssijupi viskas ta märkamatult lumme. Kui oleme üles otsinud, saadame selle kui asitõendi teile.

ÜK(b)P Gremjatši rakukese sekretär ning Punalipu ordeni kandja M. Nagulnov.»

Titok asetati saani. Ta palus juua ja Nagulnovi enda juurde kutsuda. See hüüdis talle trepilt:

«Mis sa tahad?»

«Makar! Pea meeles!» karjus nagu joobnud Titok, kinniseotud käsi raputades. «Pea meeles: meie teed veel ristuvad! Sina oled mind tallanud, aga siis tallan juba mina. Ükskõik — löön maha! Haud olgu meie sõpruse vahel!»

«Sõida, kontra[1]!» heitis Nagulnov käega.

Hobused tõmbasid erksalt saani õuest välja.

9. peatükk.

. . . Saal oli koosolekule tulnud rahvast puupüsti täis. Ruum ei suutnud kõiki ära mahutada. Kasakaid, naisi ja tüdrukuid seisis tihedalt koridoris ja trepil. Pärani paisatud ukseavadest lendas välja auru, segunedes tubakasuitsuga . . .

Tollistest laudadest kokkulöödud laval seisid ligistikku kaks koolipinki. Davõdov ja Nagulnov istusid. Razmjotnov avas koosoleku. Presiidium valiti vahejuhtumiteta.

«Sõna kolhoosi asjus on partei rajoonikomitee volinikul sm. Davõdovil.» Razmjotnovi hääl vaikis ja järsult kahanedes hakkas lainena murdlev jutukõmin alanema.

Davõdov tõusis ja kohendas mähist pea ümber. Ta rääkis ligi pool tundi, lõpuks kähiseva häälega. Koosolek vaikis. Õhupuudus muutus järjest rängemaks. Kahe lambi tuhmis valguses nägi Davõdov esimestes ridades higist leemendavaid nägusid, kaugemal kadus kõik poolhämarusse. Talle ei hüütud kordagi vahele; kui ta oli aga lõpetanud ja sirutas käe veeklaasi järele, hakkas küsimusi otse paduvihmana valama.

[1] Kontra — vastane, kontrrevolutsionäär.

«Kas kõik on tarvis ühisomandiks teha?»
«Aga majad?»
«Kas kolhoos on ajutiseks või igaveseks?»
«Mis saab üksiktalunikest?»
«Ega neilt maad ära võeta?»
«Kas söömine tuleb üheskoos?»

Davõdov vastas kaua ning selgelt. Kui asi puutus põllumajanduse keerukaisse küsimustesse, siis olid Nagulnov ja Andrei talle abiks. Loeti ette näidispõhikiri, ent sellest hoolimata ei lakanud küsimused. Viimaks tõusis keskmistest ridadest rebasenahast läkiläkiga ja musta, lahtiste hõlmadega poolkasukaga kasakas. Ta palus sõna. Rippuv laelamp heitis kaldvalgust rebasenahksele läkiläkile, punakad karvad lõid sätendama ja just nagu suitsema.

«Mina olen keskmik-maapidaja ja mina ütlen nii, kodanikud, ei muidugi, tõsijutt, kolhoos on hea asi, kuid siin tuleb tublisti järele mõtelda! Nii küll ei saa, et — lips ja lops, suhu sulle klops, säh, söö, valmis. Seltsimees partei volinik rääkis, et: «Pange lihtsalt jõud kokku ja sellestki tuleb kasu. Nõnda, näe, on seltsimees Leningi rääkinud.» Seltsimees volinik tunneb põllumajandust vähe, adra taga pole ta oma töölise-elu tõttu küll mitte käinud ja visi ei teagi, kustpoolt härjale ligineda. Sellepärast laskis ta pisut viltu. Minu arvates tuleb nõndamoodi inimesi kolhoosi tõmmata: kes on töökad ja kel on loomi — need ühte kolhoosi, kehvikud — teise, jõukad — omaette, päris loodrid aga välja saata, et GPU nad tööle õpetaks. Vähe sellest, et inimesi ühte hunnikusse ajada, tolku sellest üks kurat kõik ei tule nagu muinasjutus: luik lehvitab tiibu ja kipub lendu tõusma, vähk aga hoiab teda sabast ja tirib tagasi, kuid haug — see on päris kurat, kisub vette...»

Koosolek vastas tagasihoidliku naerukihinaga. Tagapool kiljatas heledalt tüdruk ja kohe röögatas kellegi pahane hääl:

«Teie seal, kel kannatust pole! Välja siit!»

Rebasenahast läkiläki omanik pühkis rätikuga üle lauba ning huulte ja jätkas:

«Inimesi on vaja nii valida, nagu tubli peremees härgi valib. Ta ju valib jõu ja kasvu poolest ühesugused härjad. Rakendada aga erisugused ette, mis sellest saab? Kes on tugevam, see hakkab viltu kiskuma, nõrgem jääb seisma, aga pärast tuleb ka tugeval tingimata seisma jääda. Mis töö sellest tuleb? Seltsimees rääkis: kogu külaga ühte kolhoosi, välja arvatud kulakud... Sealt see tulebki: kõik ühte patta; pärast ei oska, mis ette võtta!»

Ljubiškin tõusis püsti, liigutas pahaendeliselt tiibadena tõusvaid musti vurrusid, pöördus kõneleja poole:

«... Hääl on sinu, aga laul — võõras! Mis sul viga inimesi valida. Küllap õppisid seda siis, kui Frol Rvanõi juures masinaühistu liikmeks olid? Jõumasin võeti teilt aga möödunud aastal ära. Nüüd aga puistame ka sinu Froli tule ja suitsuga laiali! Olite Froli jõumasina ümber kogunenud kah nagu kolhoosi, ainult kulakute omasse. Ega sa ole unustanud, kui palju teie viljapeksu

eest nöörisite? Kas mitte kaheksa puuda sajalt? Sa tahaksid ehk nüüdki sedasama: rikastele toetuda . . .»

Tõusis midagi säärast, et Razmjotnovil vaevu õnnestus rahu jalule seada . . .

Järjekorras palus sõna kehvavõitu keskmik Nikolai Ljušnja.

«. . . Tahan vaadata, kuidas see elu kolhoosis minema hakkab. Kui hästi — kirjutan sisse, kui mitte — mis sinna siis kippuda! See on ju kala, rumalukene, kes tikub mõrda . . .»

«Õige!»

«Ootame sellega!»

«Proovigu teised uut elu!» . . .

«Sõna on Ahvatkinil. Räägi!»

«Kallid kodanikud, mina räägin enese kohta. Näe, elasime lihase vennaga, Pjotriga, koos. Aga läbisaamist ei olnud! Kord lähevad naised omavahel kokku, et vesigi ei lahuta, tuli teisi karvupidi teineteisest lahti kiskuda. Kord jälle meie Pjotriga ei klapi. Siin aga tahetakse kogu küla ühte hunnikusse ajada! Siit tuleb ju päris segapuder välja. Niipea kui steppi kündma sõidame — kohe kaklus lahti. Ivan olevat minu härjad ära väsitanud, mina aga ei olevat tema hobuste eest hoolitsenud . . . Miilits siit külast välja sõita ei saagi. Igaühel on suu sappi täis. Üks töötab rohkem, teine vähem. Meie töö on mitmesugune, see pole tehases treipingi juures seismine. Pidasid seal oma kaheksa tundi vahti ja siis kepike kätte, jalutama . . .»

«Kas oled sa millalgi tehases olnud?»

«Seltsimees Davõdov, mina pole seal olnud, aga tean.»

«Mitte midagi ei tea sa töölisest! Ja kui sa pole olnud, pole näinud, mis sa siis keelt lõksutad! Need on kulakute jutud töölisest, kes käib kepiga!»

«No kas või kepita: on tööaeg täis, võid minna. Aga meil tõused juba pimedas kündma. Enne kui öö tuleb, on sul mitukümmend korda särk märg, jalgadel on kanamunasuurused verivillid; öösel aga karjata härgi, magada ei saa: kui härg ei õgi, siis ader ei liigu. Mina olen küll kolhoosis püüdlik, teine aga, näe, nagu meie Kolõba, heidab vao vahele magama. Kuigi nõukogude võim räägib, kehvikute hulgas polevat vedelvorste, selle olevat kulakud välja mõelnud, kuid see pole tõsi. Kolõba on kogu eluaja ahju peal lesinud. Kuidas ma säärasega hakkan koos töötama? Mina kolhoosiminekule alla ei kirjuta!»

«Sõna on Kondrat Maidannikovil. Räägi!»

Tagumistest ridadest trügis aeglaselt lava poole väheldane hallis vammuses kasakas. Budjonnõi mütsi luitunud tipp kõikus papaahade ning läkiläkide ja naiste sallide ning rätikute värvikülluse kohal.

Jõudnud lavale, pööras ta selja presiidiumi poole, pistis käe aegamööda kasakapükste taskusse.

«Kas loed kõne maha või?» küsis Djomka Ušakov naeratades.

«Võta müts maha!»

«Las tulla peast!»

«See kirjutab terve oma elu paberile.»

«Ha-haa! Kirja-a-oska-aja!...»

Maidannikov leidis oma võidunud taskuraamatu, hakkas kiiresti varesejalgu täisveetud lehekülgi lehitsema.

«Pidage oma naeru, ehk tuleb nutta!...» algas ta vihaselt. «Jah, kõik kirjutan ma üles, millest ma elan. Ja loen kohe teile ette. Siin on igasuguseid hääli kuulda, aga mitte ainustki mõistlikku. Vähe mõtlete elu üle...»

Davõdov muutus valvsaks. Esiridades muiati. Häälte virvendus läbis koolitoa.

«Minul on keskmine majand,» algas Maidannikov kohmetumata, enesekindlalt. «Möödunud aastal külvasin viis tiinu vilja. Nagu teile kõigile teada, on mul paar härgi, hobune, lehm, naine ja kolm last. Töökäed — siin need on, ainukesed. Saaki sain: üheksakümmend puuda nisu, kaheksateistkümmend puuda otri ja kakskümmend kolm puuda kaeru. Endale on tarvis pere toiduks kuuskümmend puuda, kodulindudele läheb puuda kümme, kaer jääb hobusele. Mis ma võin müüa riigile? Kolmkümmend kaheksa puuda. Pane ümmarguselt rubla kümme kopikat puud, saab nelikümmend üks rubla puhast sissetulekut. Noh, kodulinnud müün maha, pardid viin staniitsasse, saan rublat viisteistkümmend.» Ja silmad täis igatsust, kõrgendas ta häält: «Kas saan ma selle raha eest saapad jalga, riided selga, lambiõli, tikke, seepi osta? Aga hobusel kõik neli jalga rautada maksab ka raha? Mis te siis vaikite? Kas võin ma nii edasi elada? Ja hea veel see, kui viljasaak on suur. Aga äkki trahh — ikaldus? Kes ma siis olen? Kerjus! Mis õigus teil siis on — susi teid söögu — mind kolhoosi minemast keelitada, kõrvale tõrjuda. Kas tõesti mul seal on halvem? Lori! Ja kõigil teil, keskmikel, samuti. Aga mispärast teie vastu ajate, iseendil ja teistel pea segamini ajate, seda ütlen kohe.»

«Vala neile, Kondrat!» kisendas Ljubiškin vaimustatult.

«Ja valangi, las tunnevad! Sellepärast olete kolhoosi vastu, et oma lehma, oma majapuuri tagant maailma ei näe... See on kõik. Mina istun juba täna laua taha kolhoosi astumiseks avaldust kirjutama ja kutsun ka teisi seda tegema. Kes aga ei taha, ärgu segagu ka teisi.»

Razmjotnov tõusis püsti.

«Kodanikud, siin on asi selge. Lambid hakkavad meil kustuma ja aeg on hiline. Tõstke käsi, kes on kolhoosi poolt. Ainult maaomanikud hääletavad.»

Kahesaja seitsmekümnest kohalolevast maaomanikust tõstsid käe ainult kuuskümmend seitse.

«Kes on vastu?»

Ainustki kätt ei tõusnud.

«Teie ei taha ennast kolhoosi kirjutada?» küsis Davõdov. «Tähendab, seltsimees Maidannikov rääkis õigesti?»

«Ei ta-ha-a!» kõlas nohininaline naisehääl.

«Sinu Maidannikov pole meile seaduseks.»
«Isad ja esiisad on elanud...»
«Sina ära sunni meid!»
Ja kui hüüded olid juba vaikinud, hõikas tagumistest ridadest, pimedusest, kus kumasid plotskite siratused, kellegi hilinenud, õelusest läbiimbunud hääl:
«Ega meid saa lollide pähe sisse vedada! Titok laskis sulle korra aadrit ja võib veelgi...»
Davõdovit oleks nagu piitsaga nähvatud. Hirmsas vaikuses seisis ta minuti kestel sõnatult, kahvatudes, hambalüngaga suu poolavali, siis hüüdis kähisevalt:
«Sina! Vaenlase hääl! Vähe on mul verd lastud! Küll elan tolle ajani, mil kõik sinusugused hauda ajame. Aga kui läheb tarvis, annan ma partei... oma partei ja töölisklassi eest kogu oma vere! Kas kuuled, kulakumadu? Kõik, kuni viimse tilgani!...»

10. peatükk.

Kondrat Maidannikov sammus koosolekult koju. Tema kohal hõõgus Sõel nagu kustumatu tulease. Oli nii vaikne, et kaugele kostis pakase käes lõhkeva maa paugatusi ja külmuva oksakese krõbinat. Kodus astus Kondrat härjalauta, pani härgadele sõime napi sületäie heinu, kuid meenutades, et homme tuleb nad ühislauta viia, lisas suure seljatäie heinu, lausudes kuuldavalt:
«Ongi, näe, lahkumine käes... Lauk, anna teed! Neli aastat oleme, kasakas härjale ja härg kasakale, tööd murdnud... Kuid midagi mõistlikku pole meil välja tulnud. Teie olete poolnäljas ja ka minul pole mingit lusti. Seepärast vahetangi teid ühise elamise vastu. No mis sa kõrvu liigutad, nagu saaksid mu jutust aru?» Ta müksas vaohärga jalaga, eemaldas käega tema mäletseva ilase suu ja kohates pilguga härja lillat silma, tuletas järsku meelde, kuidas ta viis aastat tagasi oli seda härga oodanud...
Härga vaadeldes tundis Kondrat järsku teravat tompu kurgus, kipitust silmis. Ta puhkes nutma ja läks laudast minema, nagu kergendust tundes tulvanud pisaraist. Ülejäänud osa ööst ta ei maganud, aina suitsetas.
«Kuidas küll läheb kolhoosis? Kas igaüks tunneb, taipab nii, nagu on tema aru saanud, et tee sinna on ainuke, et see on vältimatu? Kui kahju ka oleks viia ja ühiskätesse heita oma loomi, kes on inimestega koos tare muldpõrandal kasvanud, aga viia on tarvis. Seda salvavat kahetsust oma vara suhtes tuleb alla suruda, seda mitte südame lähedale lasta!...» Ja mõtles veelgi: «Aga kuhu me siis lamba- ja kitsetalled paneme? Neil on ju sooja taret ja suurt hoolt tarvis. Kuidas neid vaenlasi äragi tunda, kui nad kõik on peaaegu ühesugused? Neid hakkavad nii emad kui ka inimesed ära vahetama. Aga lehmad? Kuidas toitu kokku vedada? Kui palju küll kaotsi läheb? Mis siis, kui inimesed raskusi kartma

lüües nädala pärast laiali lähevad? Siis — kaevandusse minna, lahkuda Gremjatšist kogu eluajaks. Ei jää midagi, millest elada.»

Aovalgel jäi ta tukastama. Ka unes oli tal raske ja ränk. Polnud kerge asi Kondratil kolhoosiga! Vere ja pisaratega rebis ta katki selle nabanööri, mis ühendas teda eraomandiga, härgade ja oma maalapiga ...

Hommikul ta einestas ja kirjutas kaua avaldust, kibrutades murelikult päevitusevöödiga poolitatud laupa. Sellest sai:

«Seltsimees Makar Nagulnovile, kommunistliku partei Gremjatši rakukesse.

Avaldus.

Mina, Kondrat Kristofori p. Maidannikov, keskmik, palun mind kolhoosi vastu võtta ühes minu naise, laste ja varaga ning kõigi loomadega. Palun mind lubada uuele elule, sest ma olen sellega täitsa nõus.

K. Maidannikov.»

Juba hommikul tõid kaksteist keskmikku, öö jooksul järele mõtelnud, avaldused, ajasid loomad kohale.

Nagulnov koos kahe puusepaga tahus Titoki õues leppi sõimede jaoks. Esimeste ühissõimede jaoks Gremjatši Logis.

12. peatükk.

Elu Gremjatši Logis ajas enese püsti nagu tujukas hobune raskesti ületatava tõkke ees. Kasakad kogunesid päeval põiktänavaisse ja taredesse, vaidlesid, arutasid kolhooside üle, tegid oletusi. Koosolekud toimusid nelja päeva kestel igal õhtul järgemööda ja vältasid kuke äratuslauluni.

Need päevad tegid Nagulnovi nii kõhnaks, nagu oleks ta kaua raskesti põdenud. Kuid Davõdov säilitas endiselt välispidise rahu, ainult sügavad visaduskurrud huulte kohal, põskede piirmetel süvenesid. Ta oli kuidagi suutnud ka Razmjotnovisse, kes tavaliselt kergesti süttis ja niisama kergesti põhjendamatusse paanikasse langes, kindlust sisendada. Andrei käis mööda küla, vaatas üle kariloomade ühislautu, veendunud muie tigedavõitu silmades sädelemas. Arkaška Menokile, kes kolhoosi juhatuse valimiseni seisis kolhoosi võimu eesotsas, kõneles ta sagedasti:

«Küll me neil sarved murrame! Kõik tulevad kolhoosi!»

Davõdov saatis ratsakäskjala rajoonikomiteesse, et seni on kolhoosi võetud ainult kolmkümmend kaks protsenti, kuid kaasatõmbamistööd jätkuvad lööktöö tempos.

Oma taludest väljatõstetud kulakud asusid sugulaste ja lähemate tuttavate juurde. Frol Rvanõi, saatnud Timofei otse ringkonda prokuröri juurde, elas oma hea tuttava Borštšovi juures, sellesama Borštšovi, kes kehvikute koosolekul oli keeldunud hääle-

tamast. Borštšovi kitsas kahetoalises majas käis kulakute aktiiv koos.

Tuldi harilikult päeval, et hoiduda võõrastest kõrvale, hiiliti ühe-kahekaupa tagaõuede ja rehealuste kaudu, et inimestele silma ei torkaks, et mitte nõukogu tähelepanu endile tõmmata. Tulid Davõd Gajev ja vilunud kelm Lapšinov, kes pärast kulakluse likvideerimist oli vagatsevaks kelm-kerjuseks muutunud, vahetevahel ilmus Jakov Lukitš Ostrovnov pinda sondeerima. «Staabiga» lõid kaasa ka mõned keskmikest, Nikolai Ljušnja ja teised, kes olid otsustavalt kolhoosi vastu üles astunud. Peale Borštšovi olid isegi kaks kehvikut: Vassili Atamantšukov, pikk kulmudeta kasakas, alati vaikiv, paljas nagu muna, puhtaks põetud ja raseeritud, teine — Nikita Hoprov, kaardiväe kahurväelane, omaaegne Podtjolkovi teenistuskaaslane, kes Kodusõjas kogu aja oli teenistusest kõrvale hoidunud ja ometi 1919. aastal kalmõkist polkovniku Aštõmovi karistussalka teenima sattunud. See määraski Hoprovi edaspidise elukäigu nõukogude võimu all. Kolm meest külas — Jakov Ostrovnov pojaga ja vana Lapšinov — olid teda näinud 1920. aastal taganemisel Kuštševkas Aštõmovi karistussalga allhorunži[1] kitsa valge paelaga pagunitel, olid näinud, kuidas ta oli kolme kalmõkist kasakaga ajanud raudteedepoo arreteeritud töölisi Aštõmovi juurde ülekuulamisele... Olid näinud... Aga kui palju oli see Hoprovi vanemaks teinud, kui ta Novorossiiskist Gremjatši Logi saabudes kuulis, et Ostrovnovid ja Lapšinov olid elus! Millist hirmu pidi rinnakas kaardiväelane üle elama kontrrevolutsiooniga valju arveteõiendamise aastatel! Ja tema, kes hobuse rautamisel suutis ükskõik missuguse hobuse tagajalga kapjapidi ülal hoida, vabises nagu külmavõetud hiline tammeleht, kui kohtas salakavalat Lapšinovi. Teda kartis ta kõige enam. Kohtumisel kähistas ta vaevu huuli liigutades:

«Vanaisa, ära saada kasaka hinge hukka, ära anna mind üles!»

Lapšinov rahustas teeseldud pahameelega:

«Mis sa'nd, Nikita! Jumal sinuga! Kas ma siis risti kaelas ei kanna või! Aga kuidas õnnistegija õpetas: «Halasta oma ligimesele kui iseendale.» Ära mõtlegi säärast, ei mina ütle! Kas või lõika — mitte ei tule verd. Minul on niimoodi... Ainult aita ka sina, kui midagi on... Seal koosolekul ehk on keegi minu vastu või hakkab riigivõim peale tungima... Sa kaitse, kui juhtub... Käsi peseb kätt. Aga kes mõõga on tõmmanud, see saab ka mõõga läbi hukka. On see nii? Ja veel tahtsin sind paluda, et sa mul künda aitaksid. Jumal on mulle andnud nõrga aruga poja, temast pole abilist, töömeest palgata on aga kallis...»

Aastast aastasse «aitas» Nikita Hoprov Lapšinovi; tasuta kündis ja äestas, laskis Lapšinovi peksumasinasse Lapšinovi nisu,

---

[1] Allhorunži — tsaariarmee kasakavägede madalaim ohvitseriaukraad.

töötades allalaskjana. Siis aga tuli koju, istus laua taha, mattis oma laia ruugevurrulise näo malmist pihkudesse ja mõtles: «Kui kaua siis kestab niimoodi? Tapan ta!»

Jakov Lukitš Ostrovnov ei tüüdanud palvetega, ei ähvardanud, teadis, et kui ta millalgi peaks küsima, siis ei julgeks Hoprov mitte ainult viinapudelit keelata, vaid ka rohkemat. Viina aga jõi Jakov Lukitš tema juures õige sagedasti, alatasa tänades: «Aitäh kostitamise eest.»

«Et see sul kurku kinni jääks!» mõtles Hoprov, poolepuudaseid rusikapomme täis vihkamist laua all pigistades.

Polovtsev elas ikka veel Jakov Lukitši juures väikeses kambrikeses, kus varem oli Ostrovnovi vanaeit elutsenud. See kolis ahju peale üle, Polovtsev aga suitsetas tema kambrikeses peaaegu lakkamatult, lamades lühikesel asemel ja toetades paljaid soonilisi jalgu vastu palavat müüri. Ta kõndis sageli öösiti pimedas majas ringi (ükski uks ei kriiksunud, inged olid hoolikalt hanerasvaga määritud). Vahel viskas ta poolkasuka ülle, kustutas plotski ja läks vaatama hobust, kes oli aganikku peidetud. Seismisest kangeks jäänud hobune võttis teda vastu väriseva summutatud hirnumisega, nagu oleks ta teadnud, et pole aeg oma tundeid täiel häälel väljendada. Peremees silitas teda, kobas oma paindumatute raudsete sõrmedega ta jalaliigeseid. Kord eriti pimedal ööl viis ta ratsu aganikust välja ja kihutas sadulata steppi. Tagasi jõudis ta hommiku eel. Hobune oli märg nagu higiga pestud, tema küljed tõmblesid kiiresti, ta vappus raskeist harvadest värinatest. Polovtsev ütles Jakov Lukitšile hommikul:

«Käisin oma staniitsas. Mind otsitakse seal... Kasakad on valmis ja ootavad ainult käsku.»

See oli tema tegu, et teistkordselt kolhoosi küsimuses kokkukutsutud gremjatšilaste üldkoosolekul esines Jakov Lukitš üleskutsega kolhoosi astumiseks ja rõõmustas ütlematult Davõdovit oma aruka pooldava kõnega ning sellega, et pärast külas mõjuvõimsa Jakov Lukitši sõnu, kes teatas enda kolhoosiastumisest, esitati kohe kolmkümmend üks avaldust.

Jakov Lukitš rääkis kolhoosist ladusasti, ent teisel päeval perest perre käies ja Polovtsevi raha eest usaldusväärseid kolhoosivastaseid keskmikke kostitades ning ka ise pisut viina võttes rääkis hoopis muud:

«Veider oled sa, vennas! Minul on rohkem kui sinul tarvis kolhoosi astuda, ja vastu rääkida ma ei tohi. Elasin jõukalt, võidakse kulakuks tembeldada: aga mis häda on sinul sinna trügida? Kas pole iket näinud? Kolhoosis ikestatakse sind, vennas, nii, et päevavalgetki ei näe!» Ja hakkas tasakesi jutustama, mida oli eelseisvast ülestõusust pähe õppinud, ühisnaisepidamisest, ja kui jutukaaslane osutus järeleandlikuks, oli vihaselt valmis kõigeks — manitses, meelitas, ähvardas kättemaksuga, kui «meie omad» välismaalt saabuvad, ja lõpuks saavutaski oma: läks ära, kui oli saanud «liitu» astumiseks nõusoleku.

Kõik läks hästi ja ladusalt. Jakov Lukitš värbas ligi kolmkümmend kasakat, kõige valjemalt hoiatades, et «liitu» astumisest ja kõnelusest temaga mitte kellelegi ei räägitaks. Kuid kord läks ta kulakute staapi asja lõpule viima (likvideeritud kulakuile ja nende ümber rühmitunuile lootsid nii tema kui ka Polovtsev vankumatult; sellepärast jäetigi nende värbamine kui lihtne asi kõige viimaseks) ja just siin tuli tal esimene äpardus... Vammusesse mässunud Jakov Lukitš ilmus õhtu eel Borštšovi juurde. Eeskojas küdes podzemka[1]. Kõik olid koos. Peremees Timofei Borštšov toppis põlvitades podzemka koldesse lühikeseks murtud hagu. Pinkidel, nurka kuhjatud söögikõrvitsatel, mis nagu Georgi lindid olid mustade ja oranžide vöötidega kirjatud, istusid Frol Rvanõi, Lapšinov, Gajev, Nikolai Ljušnja, Vassili Atamantšukov ja patareilane Hoprov. Seljaga akna poole seisis alles samal päeval ringkonnast tagasitulnud Timofei, Frol Rvanõi poeg. Ta jutustas sellest, kui karmilt oli teda vastu võtnud prokurör, kuidas ta oli tahtnud teda kaebuse läbivaatamise asemel arreteerida ja rajooni tagasi saata. Jakov Lukitš astus tuppa ja Timofei jäi vait, kuid isa julgustas teda: «See on oma inimene, Timoša. Sa ära pelga teda.»

Timofei lõpetas jutu, ütles silmi välgutades:

«Elu on niisugune, et kui oleks üks jõuk praegu koos, istuksin hobuse selga ja hakkaksin kommunistidel verd laskma.»

«Kitsaks on elu jäänud, kitsaks...» kinnitas ka Jakov Lukitš. «Ja kui sellega veel lõpeks, siis tänu jumalale...»

«Aga mis halbust võib veel oodata?» vihastas Frol Rvanõi. «Sind ei puudutatud, sellepärast sul ongi hea, aga mulle hakkab leib juba vastu. Elasime sinuga tsaariajal peaaegu võrdselt, aga nüüd oled sina nagu kukk, kuna mul võeti viimased vildid jalast.»

«Mis ma nüüd sellest! Kardan, et aga midagi ei juhtuks...»

«Mida siis?»

«Kui sõda ehk!...»

«Annaks jumal! Ole armuline, püha Georgi Võidutooja! Kas või jalamaid! Ja piiblis on õeldud apostel...»

«Teivastega läheksime, nagu vešenlased 19-ndal aastal!»

«Viimse vere laseksin elavatel välja, õh, hm-m-m!...»

Atamantšukov, kes oli Filonovskaja jaama juures kõrist haavata saanud, rääkis, nagu oleks karjapasunat mänginud, segaselt ja heledalt:

«Rahvas on õelaks läinud, hammastega hakatakse purema!...»

Jakov Lukitš vihjas ettevaatlikult, et naaberstaniitsades ei olevat rahulik, et kohati pandavat juba kommunistidele aru pähe, kasaklikult, nagu vanasti ebasoovitavaid, Moskva poole hoidvaid atamane õpetati; õpetati neid aga lihtsalt: peadpidi kotti ja vette. Ta kõneles tasa, mõõdukalt, kaalutles iga sõna. Tähendas möödaminnes, et kevadeks oodatakse dessanti. Seda rääkinud talle tuttav

[1] Podzemka — madal ahi põrandaaluse suitsulõõriga.

oma polgu ohvitser, kes nädal tagasi Gremjatšist läbi sõitnud. Ainult ühte varjas Jakov Lukitš: et see ohvitser on praegugi tema juures redus.

Kogu aja vaikinud Nikita Hoprov küsis:

«Jakov Lukitš, sa õige ütle mulle ühte: heakene küll, tõstame mässu, lööme oma kommunistid maha, aga mis edasi saab? Miilitsast saame küll jagu, aga kui jaamast meile kaela saadetakse sõjaväge, mis siis? Kes meid nende vastu juhib? Ohvitsere pole, oleme tumedad vennad, taevatähtede järgi leiame teed... Kuid sõjas ei lähe väeosad umbropsu, kaartide järgi juhitakse, kaardid joonistatakse staapides. Käterammu meil oleks, aga peanuppu mitte.»

«Küll tuleb ka nuppu!» kinnitas Jakov Lukitš õhinal. «Ilmub ohvitsere. Nad on punastest komandöridest targemad. Vanade junkrute killast ülemateks tõusnud, kõik kõrged teadused läbi uurinud. Kuid mis komandörid on punastel? Võtame kas või meie Makar Nagulnovi. Pead maha raiuda — seda ta võib, kas saab tema aga sotnjat juhtida? Eluilmaski! Ons tal kaartidest palju tolku?»

«Kust neid ohvitsere siis tuleb?»

«Eks naised sünnita!» sai Jakov Lukitš pahaseks. «Mis sa oled, Nikita, mu küljes nagu takjas lambasabas? «Kust kohalt, kust kohalt!» Või siis mina tean, kust!»

«Välismaalt tulevad! Tingimata tulevad!» andis Frol Rvanõi lootust ja riigipööret, kättemaksu verist magusust ette nautides puhus heal meelel terveksjäänud sõõrme laiali, imes lurinal selle kaudu suitsuvingust õhku.

Hoprov tõusis, müksas kõrvitsat jalaga ja ütles mõjukalt ruugeid laiu vurrusid siludes:

«Nõnda nüüd küll... Ainult kasakad on nüüd targemad. Neid on mässude pärast veriselt karistatud. Nad ei lähe. Kubanimaa ei toeta...»

Jakov Lukitš muigas hallivõitu vurrudesse ja kinnitas:

«Lähevad nagu üks mees! Ja Kuban lööb üleni põlema... Kakluses on aga nõndaviisi: praegu olen mina all, abaluud maad vajutamas, aga näe, mõne aja pärast olen mina juba vaenlase kukil ja teen talle tuupi.»

«Ei, mehed, kuidas tahate, aga selle peale pole ma nõus minema,» hakkas Hoprov rääkima, külmenedes otsustavuse juurdevoolust. «Valitsuse vastu mina üles ei astu ja ei soovita ka teistel. Ja sina, Jakov Lukitš, ässitad ilmaaegu rahvast sääraste tempude peale... See ohvitser, kes sinu juures ööbis, oli võõras, tundmatu isik. Tema ajab vee sogaseks ja ise kaob kõrvale, meil aga tuleb see supp jälle ära süüa. Selles sõjas ajasid nad meid nõukogude võimu vastu, õmblesid kasakaile paelu pagunitele, küpsetasid neist üleöö ohvitsere, ise aga pugesid tagalasse, staapidesse, peenesääreliste preilidega ulama... Kas mäletad, kui asi jõudis arveteõiendamiseni, kes maksis üldiste pattude eest? Novoros-

siiskis raiusid punased kalmõkkidel sadamas päid otsast, aga ohvitserid ja teised kõrgeausused sõitsid sel ajal aurikutega võõrale soojale maale. Terve Doni armee rüseles Novorossiiskis nagu lambakari, aga kindralid? ... Õh! Ma ju tahtsingi ühtlasi küsida: see «teie kõrgeausus», kes käis ööbimas, kas ta ehk praegugi sinu juures ei ole? Paaril korral olen märganud, et sa kannad pangega vett aganikku ... Mõtlesin: milleks kannab Lukitš vett sinna, keda kuradit ta seal joodab? Siis kord kuulsin — hobune hirnatas.»

Hoprov tundis naudingut, vaadeldes, kuidas Jakov Lukitši nägu muutus hallikate vurrude karva. Oli üldine hämmeldus ja kohkumine. Õel rõõm paisutas Hoprovi rinda, ta loopis sõnu, ise aga nagu kuskilt kõrvalt kuulas oma häält nagu võõrast kõnet.

«Minu juures ei ole mingisugust ohvitseri,» ütles Jakov Lukitš tumedalt. «See oli minu mära, kes hirnus, aga vett pole ma aganikku kandnud, vahest mõnikord solki ... Meil on siga seal ...»

«Sinu mära häält ma tunnen, mind sa ei peta! Aga mis see minu asi on! Teie asjast ma osa ei võta, teie aga mõtelge ise ...»

Hoprov surus papaaha pähe, vaatas kahele poole ja läks ukse juurde. Lapšinov pani tal tee kinni. Tema hall habe vabises; kuidagi veidralt põlvist nõtkudes, käsi laotades, päris ta:

«Kas lähed üles andma? Oled juudas? Müüdav hing? Kui aga ütelda, et sina olid karistussalgas, koos kalmõkkidega ...»

«Sina, taat, ära podise!» algas Hoprov külma raevuga ja tõstis oma nagu valatud rusika Lapšinovi habeme kõrgusele. «Kõigepealt annan ise enese üles, ütlengi: olin karistussalgas, olin allhorunžli, mõistke kohut, ku-u-id ka teie vaadake ette! Ka sina, mära sabaalune rihm ... Ka sina ...» Hoprov oli lämbumas, tema laias rinnas ragises nagu sepalõõtsas. «Sa oled minust kõik vere välja imenud! Saab kordki sinu üle võidutseda!»

Hoogu võtmata, nagu lükates lõi Lapšinovile näkku ja väljus uksega paugutades ega vaadanud läve ette kukkunud vanamehele. Timofei Borštšov tõi tühja ämbri. Lapšinov põlvitas selle kohale. Musta verd jooksis tema sõõrmeist nagu avatud tõmbsoonest. Vaikuses oli ainult kuulda, kuidas Lapšinov nuuksub ning hambaid kiristab ja kuidas veri Lapšinovi habet mööda alla nirisedes vastu ämbri külge tiniseb.

«Vaat nüüd oleme täitsa kadunud!» ütles perekas kulak Gajev. Ja kohe hüppas Nikolai Ljušnja püsti, tormas hüvasti jätmata, mütsi pähe panemata tarest välja. Tema järel väljus väärikalt Atamantšukov, lausudes jumalagajätuks heledalt ning kähisevalt:

«Vaja laiali minna, muidu ei tea veel, mis tuleb.»

Mõned minutid istus Jakov Lukitš vaikides. Talle tundus, nagu oleks süda suureks paisunud ja kurku tõusnud. Hingamine muutus raskeks. Veri lõi hoogsalt pähe, otsmikule aga ilmus külm higi. Ta tõusis siis, kui paljud olid juba lahkunud, möödus põlastavalt ämbri kohale kummardunud Lapšinovist ja ütles Timofei Rvanõile tasa:

«Lähme ühes, Timofei!»

See pani vaikides kuue selga, mütsi pähe. Väljuti. Külas kustusid viimased tuled.

«Kuhu me läheme?» küsis Timofei.

«Minu poole.»

«Milleks?»

«Küll pärast saad teada. Lähme kohe!»

Jakov Lukitš möödus meelega külanõukogust: seal ei olnud tuld, akendes haigutas pimedus. Jõuti Jakov Lukitši õue. Trepi kõrval seisatas ta ja puudutas Timofei kuue varrukat.

«Oota siin pisut. Ma siis hõikan sind.»

«Olgu peale.»

Jakov Lukitš koputas, minia lükkas riivi eest.

«Kas sina, isa?»

«Mina.» Ta tõmbas ukse enese järel korralikult kinni ja koputas kööki minemata kambri uksele. Kähisev bassihääl küsis:

«Kes on?»

«See olen mina, Aleksander Anissimovitš. Kas tohib?»

«Astu sisse.»

Polovtsev istus musta salliga kaetud akna ees lauakese taga ja kirjutas midagi. Kattis täiskirjutatud lehe oma suure soonilise kämblaga, pööras laialaubalist pead.

«Noh, mis? Kuidas asi on? . . .»

«Halb . . . Paha lugu! . . .»

«Mis on? Räägi rutemini . . .» Polovtsev hüppas püsti, torkas täiskirjutatud lehe taskusse, nööpis kiiresti tolstovka kaeluse kinni ja vere näkku valgudes kummardus punetades ettepoole, koondunud nagu suur hüppevalmis kiskja.

Jakov Lukitš jutustas talle katkendlikult juhtumist. Polovtsev kuulas sõna lausumata. Tema sinakad silmad vaatasid sügavaist koopaist raskelt ning ainiti Jakov Lukitšile. Ta ajas enda pikkamisi sirgu, pigistas rusikaid kokku ja lahti, kõverdas lõpuks koledalt oma raseeritud huuli ning sammus Jakov Lukitši poole.

«Ka-a-a-bakas! Kas sa, hall pärdik, — tahad mind hukka saata? Tahad asja nurja ajada? Sa oled selle juba oma totra ettevaatamatusega pooleldi nurja ajanud. Kuidas mina sind käskisin? Kuidas mi-na sind käs-ki-sin? Tarvis oli kõigi meeleolu ükshaaval enne teada saada! Sina aga nagu pull karjamaal! . . .» Ta summutatud bassiks pulbitsev sosin pani Jakov Lukitši kahvatuma, paiskas veel suuremasse hirmu ning hämmeldusse. «Mis nüüd teha? On ta juba teatanud, see Hoprov? Äh! Ei ole? Siis räägi ometi, Gremjatši känd? Ei? Kuhu ta läks? Kas jälitasid?»

«Ei mitte . . . Aleksander Anissimovitš, heategija, meie oleme nüüd kadunud!» Jakov Lukitš haaras pea käte vahele. Üle tema tõmmu palge veeres kõdistades pisar hallidesse vurrudesse. Ent Polovtsev krigistas ainult hambaid.

«Sina memm! . . . Tarvis tegutseda, mitte aga . . . Kas su poeg on kodus?»

«Ei tea . . . Tõin endaga kellegi kaasa.»

«Kelle?»
«Frol Rvanõi poja.»
«Ahaa! Milleks sa ta tõid?»
Nende pilgud kohtusid, nad mõistsid teineteist sõnadeta. Jakov Lukitš pööras esimesena pilgu kõrvale, Polovtsevi küsimusele: «Kas poiss on ustav?» noogutas ta ainult vaikides pead. Polovtsev krahmas tulivihaselt naela otsast oma poolkasuka, võttis padja alt äsja puhastatud nagaani, keeras korraks selle trumlit ja hülssidesse surutud kuuliotste nikkel välgatas särava sõõrina padrunipesade avaustest. Poolkasukat kinni nööpides kamandas Polovtsev selgesti nagu lahingus:
«Võta kirves. Juhi kõige lühemat teed mööda. Mitu minutit on käia?»
«See pole kaugel, kaheksas maja . . .»
«On tal perekond?»
«Ainult naine.»
«Naabrid on lähedal?»
«Ühest küljest rehi, teisest aed.»
«Külanõukogu?»
«Sinna on palju maad . . . »
«Läki!»
Seni kui Jakov Lukitš käis puukuurist kirvest toomas, pigistas Polovtsev vasaku käega Timofei küünarnukki ja ütles tasa:
«Vastuvaidlematult minu sõna kuulata! Kui sinna jõuame, siis muuda sina, poiss, oma häält, ütle, et oled valvekorraline külanõukogust, et talle on paber. Vaja, et ta ise ukse avaks.»
«Teie vaadake ette, seltsimees, kuidas teid . . . pole teiega tuttav . . . See Hoprov on tugev nagu härg; kui te teda kohe ei taba, võib ta virutada palja rusikaga, nii et . . . » algas Timofei koduselt juttu.
«Ole vait!» katkestas teda Polovtsev ja sirutas käe Jakov Lukitši poole. «Anna siia. Juhi!»
Ta pistis poolkasuka alla püksirihma vahele saarepuust kirvevarre, mis oli Jakov Lukitši pihust soe ja märg, ja tõstis krae.
Põiktänavat mööda mindi vaikides. Polovtsevi tüseda suure kogu kõrval paistis Timofei jõmpsikana. Ta sammus õõtsuvalt kõndiva jessauli kõrval ja vahtis talle pealetükkivalt näkku. Kuid pimedus ja ülestõstetud krae segasid . . .
Üle punutud aia roniti rehe juurde.
«Minge üksteise jälgedes, et ühed jäljed oleksid,» käsutas Polovtsev sosinal.
Sõtkumata lund mööda mindi hundiahelikus sammhaaval. Õuevärava juures surus Jakov Lukitš peo vastu vasakut külge ja sosistas tusaselt:
«Issake . . . »
Polovtsev osutas uksele.
«Koputa! . . . » ennem aimas huulte liigutusest kui kuulis seda Timofei. Ta lõksatas hiljukesi linki ja kuulis samal viivul, kuidas

valge papaahaga võõral, kes oli asunud paremale uksest, sõrmed tuliägedalt kriibivad, poolkasuka haake lahti rebivad. Timofei koputas veel kord, Jakov Lukitš vaatas õudusega koeraklutti, kes lahtises õues seisva adra alt välja ronis. Ent külmast kange kutsikas haugatas hääletult, hakkas niuksuma ja kadus kõrkjast katusega keldri poole.

. . . . . .

Mõtteist rusutuna saabus Hoprov koju, kõndimise kestel pisut rahunenud. Naine tõi talle õhtusöögi lauale.

Ta sõi vastu tahtmist, sõnas nukralt:

«Ma sööksin, Marja, praegu soolast arbuusi.»

«Kas peaparanduseks või?» naeratas see.

«Ei, ma pole täna joonud. Homme ma teatan võimudele, Mašutka, et olin karistussalgas. Mul pole enam jaksu nii elada.»

«Küll aga mõtles! Miks sa täna nii endast väljas oled? Ei saa sinust arugi.»

Nikita naeratas, sikutas laia ruuget vurru ja juba magama heites ütles uuesti tõsiselt:

«Sa tee mulle kuivikuid või magedaid paistekakke. Lähen istuma.»

Ja lamas siis kaua avasilmi, naise manitsusi kuulamata, mõtles: «Annan teada endast ja Ostrovnovist; mingu need, kuradid, ka istuma! Mis mulle ikka tehakse? Ega maha ju ei lasta? Istun kolm aastakest ära, raiun Uraalis puid ja tulen sealt puhtana tagasi. Siis ei saa keegi minevikku ette heita. Ei tule mul oma patu pärast enam kedagi orjata. Ütlen puhtast südamest, kuidas sattusin Aštõmovi juurde. Just nõnda ütlengi: «Tahtsin rindeleminekust pääseda. Kel siis on isu pead kuuli ette panna?» Mõistku kohut; ammune asi, saab kergendust. Kõik jutustan ära. Ise ma pole inimesi maha lasknud; noh, aga mis puutub nuutidesse... No mis siis, nuuti andsin nii kasakaist väejooksikuile kui ka mõnedele bolševismi pärast... Olin siis pimedam kui öö ega teadnud, mis ja kuhu.»

Ta uinus. Varsti kiskus koputus ta esimesest uinakust lahti. Ta jäi pikali. «Kel see häda võiks olla?» Koputus kordus. Pahaselt ähkides hakkas Nikita end üles ajama, tahtis juba lampi süüdata, kuid Marja ärkas ja sosistas:

«Võib-olla jälle koosolekule? Ära süüta! Ei päeval ega öösel saa rahu... Päris marru läinud, neetud!»

Nikita astus palja jalu kotta.

«Kes seal on?»

«Mina olen, onu Nikita, nõukogust.»

Kuuldes lapse võõrast häält, tundis Nikita midagi rahutusetaolist, nagu häireärevuse tundemärki ja küsis:

«Kes see ometi on? Mis vaja?»

«See olen mina, Nikolai Kuženkov. Sulle on esimehelt paber, käskis kohe nõukogusse tulla.»

«Torka ukse alt läbi.»

... Viivuke vaikust sealpool ust... Ähvardav, sundiv pilk valge tallenahkse papaaha alt ja hetkeks ennatanud Timofei leiab väljapääsu:

«Nõutakse veel allkirja, tee lahti!»

Ta kuuleb, kuidas Hoprov kärsitult tammub, paljaste jalatalddega koja muldpõrandat kaabib. Ukseriiv klõpsatab. Ukseruudu tumedale taustale ilmub Hoprovi valge kogu. Sel hetkel asetab Polovtsev vasaku jala lävele, tõstab kirve ja virutab kirve silmaga Hoprovile kulmude vahele.

Nagu haamri löögist enne tapmist uimastatud härg varises Nikita põlvili ja langes pehmelt selili...

13. peatükk.

Gremjatši Logis veedetud nädala jooksul kerkis Davõdovi ette terve küsimuste müür... Õõsiti, kui ta oli naasnud külanõukogust või kolhoosi juhatusest, mis asus Titoki avaras majas, käis ta kaua mööda tuba, suitsetas, luges siis postivedaja poolt toodud «Pravdat», «Molot'it» ja tuli oma mõtisklustes jälle tagasi Gremjatši inimeste, kolhoosi ja läbielatud päeva sündmuste juurde. Nagu sissepiiratud hunt katsus ta kolhoosiga seotud mõteteringist välja pääseda, meenutas oma osakonda vabrikus, sõpru, tööd; sellest hakkas pisut kurb, et seal on nüüd paljugi muutunud, ja seda kõik tema äraolekul, et nüüd ta juba ei saa ööd läbi istuda katerpillerimootori[1] jooniste kallal, püüdes käigukasti ümberehitamiseks uut moodust leida; et tema tujukal ning nõudlikul tööpingil töötab teine, vist see iseteadlik Goldschmidt; et pärast seda, kui ärasõitvate partei volinike saatmisel peeti ilusaid tuliseid kõnesid, on ta nüüd nähtavasti unustatud. Ja äkki lülitus tema mõte uuesti Gremjatšile, nagu oleks keegi ta ajus kindlal käel lülitit pööranud, mõtete voolu uude suunda juhtides. Ta oli sõitnud maale tööle mitte just nii väga naiivse linlasena, kuid ta ei kujutlenud ometi klassivõitluse ulatust, selle umbsõlmi ja tihtigi salajasi varjatud vorme nii keerukatena, nagu ta neid nägi oma esimestel Gremjatšis viibimise päevadel. Keskmike enamiku visa keeldumine kolhoosi minemast, vaatamata kolhoosikorra määratu suurtele paremustele, oli talle arusaamatu. Ta ei suutnud võtit leida paljude inimeste ja nende vastastikuste suhete tunnetamiseks. Titok — eilne partisan, kuid tänapäeval kulak ning vaenlane. Timofei Borštšov — avalikult kulakuid kaitsema asunud kehvik. Ostrovnov — kultuurne peremees, kes on teadlikult kolhoosi astunud, ja Nagulnovi valvsalt vaenulik suhtumine temasse. Kõik Gremjatši inimesed käisid Davõdovi vaimusilma eest läbi... Ja paljugi neis oli talle arusaamatut, varjatud mingi ebaselge nähtamatu linikuga.

[1] Katerpilleri-mootor — sisepõlemismootor roomiktraktori jaoks.

Küla oli talle nagu uue konstruktsiooniga keerukas mootor ja Davõdov püüdis tähelepanelikult ning pingsalt seda mõista, iga üksikut osa tundma õppida, läbi katsuda, kuulda iga korratust selle komplitseeritud masina igapäevases väsimatus pingsas tuksumises...

Kehvik Hoprovi ja ta naise[1] mõistatuslik mõrvamine tõukasid ta mõttele, et selles masinas tegutseb mingi salavedru. Ta aimas ähmaselt, et Hoprovi surmal on põhjuslik side kollektiviseerimisega, selle uuega, mis tormiliselt sisse murrab killustunud majapidamise mädanenud seinte vahele. Sel hommikul, kui avastati Hoprovi ja tema naise laibad, kõneles ta kaua Razmjotnovi ja Nagulnoviga. Ka need olid nõutud oma oletustes ja aimustes. Hoprov oli kehvik, minevikus valgekaartlane, ühiskondlikus elus passiivne, ühe küljega kulak Lapšinovi najale toetunud. Oletus, et mõrv toimus röövimise otstarbel, näis olevat ilmselt mõttetu, sest varandusest polnud mitte midagi võetud ja Hoprovilt ju polnudki midagi võtta...

Nagulnov vaikis, ta ei armastanud mõtlematult kõnelda. Kui aga Davõdov esitas oletuse, et mõrvas on asjaosaline mõni kulakuist, ja pani ette nad kiires korras külast välja saata, toetas Nagulnov teda otsustavalt:

«Nende leerist kopsati Hoprovile, see on selge! Raisad külmale maale välja saata!»

Razmjotnov muigas naerda, kehitas õlgu:

«Välja saata, see on õige. Nad takistavad rahval kolhoosi astuda. Ainult et Hoprov ei saanud nende läbi kannatada. Tema neisse ei puutu. Tõsi küll, ta kaldus Lapšinovi poole, töötas alatasa selle juures, ega ta seda täiskõhu pärast teinud! Häda ajas, eks ta siis läinudki Lapšinovi kampa. Ei saa ju iga asja kulakute kaela veeretada; ärge viirastusi nähke, vennad!...»

Rajoonist sõitsid arst ja kohtu-uurija kohale. Mõrvatute laibad lahati, Hoprovi naabrid ja Lapšinov kuulati üle. Kuid uurijal ei õnnestunudki leida niidiotsa asjaosaliste ja mõrva põhjuste avastamiseks. Järgmisel päeval, 4. veebruaril võttis kolhoosnikute üldkoosolek üksmeelselt vastu otsuse, et kulakute perekonnad tuleb Põhja-Kaukaasia kraist välja saata. Koosolek kinnitas volinike poolt valitud kolhoosijuhatuse, mille koosseisu läksid Jakov Lukitš Ostrovnov (Razmjotnov ja Davõdov toetasid agaralt tema kandidatuuri, hoolimata Nagulnovi vastuväiteist), Pavel Ljubiškin, Djomka Ušakov, hädavaevalt läks läbi Arkaška Menok, viiendaks, valiti üksmeelselt, vaidlusteta Davõdov. Selleks aitas kaasa eelmisel päeval rajooni põllumajandusliidult saabunud paber, milles kirjutati, et rajooni parteikomitee kooskõlas rajooni põllumajandusliiduga esitab kolhoosi juhatuse esimehe kohale rajooni parteikomitee voliniku seltsimees Davõdovi.

Üldkoosolekul vaieldi kaua selle üle, mis nimi kolhoosile anda. Razmjotnov pidas lõpuks kõne:

---

[1] Hoprovi naine tapeti samuti elajalikult Polovtsevi ja ta kaaslaste poolt.

«Olen «Punase Kasaka» nime vastu: see on surnud ning määritud nimetus. Kasaka nimega hirmutasid töölised varem oma lapsi. Panen ette, kallid seltsimehed, praegused kolhoosnikud, meie kallile teele tõelise sotsialismi poole, meie kolhoosile anda seltsimees Stalini nimi. Meie kõik teame temast, et ta algusest peale käib otseteed, siia ega sinna ei kaldu, ja meie tema kannul hajulaviinil sellesama sotsialismi poole, mille eest oleme võidelnud, naised-lapsed hüljanud, oma noore elu maha salanud ja armutult käsi nii omasse kui võõrasse verre kastnud.»

Andrei oli märgatavalt erutunud, arm tema laubal veretas. Ainult hetkeks looritas pisarate udu ta tigedavõitu silmi, kuid ta kogus end ja hääl muutus kindlamaks:

«Vennad, elagu ja juhtigu kaua meid seltsimees Jossif Vissarionovitš! Panen ette tema auks püsti tõusta ja mütsid maha võtta!»

Koosolijad tõusid, erisuguses juustetoonis segamini pead paljastusid, kiilaspead hakkasid läikima. Razmjotnov jätkas:

«Võtkem siis endile tema nimi. Peale selle teen fakti teatavaks: kui meie Tsaritsõnit kaitsesime, siis ma nägin ja kuulsin eesliinil isiklikult seltsimees Stalinit. Ta oli tookord koos Vorošiloviga meie revolutsiooniliseks sõjanõukoguks, kandis erariideid, kuid peab ütlema — oli asjatundja. Ta rääkis meile, võitlejatele, siis ülevaatustel ja tuleliinil, kuidas on tarvis vastu pidada.»

«Sa kaldud asjast kõrvale, Razmjotnov,» katkestas teda Davõdov.

«Või asjast kõrvale? Siis ma muidugi palun vabandust, kuid ma seisan kindlasti tema nime poolt!»

«See kõik on teada, ka mina olen selle poolt, et kolhoosile Stalini nimi anda, kuid see on vastutusrikas nimetus,» manitses Davõdov, «seda ei tohi häbisse saata! Siis peab nõnda töötama, et kõik ümberkaudsed ületada.»

«Sellega oleme põhjalikult päri,» ütles Štšukari taat.

«Arusaadav!» naeratas Razmjotnov. «Kallid seltsimehed, mina kui külanõukogu esimees teatan autoriteetselt: paremat nimetust kui seltsimees Stalini nimi ei saa olla. Mina nimetaksin kõik kolhoosid nõnda. Meie kommunistlik partei seisab nii tihedalt ning kindlalt seltsimees Stalini ümber ja peab temast niivõrd kinni, et siin ei oska paremat mõteldagi. Mina näiteks olin üheksateistkümnendal aastal pealtnägijaks, kuidas Topolki küla kõrval meie punane jalavägi vallutas tammi Tsulimi jõekesel, vesiveski kõrval...»

«Juba jälle sa laskud mälestustesse,» ütles Davõdov tusaselt. «Ole hea, juhata koosolekut ja pane küsimus konkreetselt hääletusele!»

«Vabandust, kodanikud, panen küsimuse hääletusele, aga kui sõda meelde tuleb — süda hakkab nagu sügelistest kihelema, tahaksin sõna võtta,» naeratas Razmjotnov süüdlaslikult ja istus.

Koosolek andis ühel häälel kolhoosile Stalini nime...

14. peatükk.

... Juba enne valget äratas Jakov Lukitš poja ja naised. Ähi pandi küdema. Jakov Lukitši poeg Semjon ihus luisul pussnuga Jessaul Polovtsev mässis villaseis sukis jalad hoolikalt jalarättidesse, tõmbas vildid jalga. Koos Semjoniga mindi lambalauta. Jakov Lukitšil on seitseteistkümmend lammast ja kaks kitse. Semjon teab, missugune lammas on tiine ja missugusel on juba talled. Ta püüab, valib kobamisi jääri, oinaid, uttesid, lükkab ükshaaval sooja lauta. Polovtsev lükkab valge papaaha laubale, haarab jäära tema külmast soonilisest, krobelisest ja kõverast sarvest, paiskab looma maha ja heites rinnuli sirakil maas olevale jäärale, käänab tal pea selga, tõmbab pussiga kõri läbi, päästab valla allikana voolava musta vere.

Jakov Lukitš on kokkuhoidlik mees. Ta ei taha, et kuskil vabriku sööklas toituks tööline või punaväelane tema lammaste lihast. Need on nõukogude inimesed, aga nõukogude võim on Jakov Lukitšile maksude ja rekvireerimistega kümme aastat ülekohut teinud, ei andnud talle võimalust majapidamist heale järjele tõsta, rikast elu alustada, süüa head ja paremat. Nõukogude võim ja Jakov Lukitš on vastastikku vaenlased. Jakov Lukitš on kõik elupäevad püüdnud rikkuse poole nagu laps tule poole. Enne revolutsiooni hakkas ta juba jõudu koguma, mõtles poja Novotšerkasski junkrukooli panna, mõtles õliveski osta ja oli juba selleks rahagi kogunud, mõtles enda juures kolme töölist pidada (siis oli südagi vahel seisatanud rõõmust selle muinasjutulise tuleviku üle, mida tõotas elu!) ... Ta oli plaanitsenud pärast kaupluse lahtilöömist saamatult mõisnikult, kasakaväe vanemalt Žorovilt ära osta tema poolenisti laostunud püüliveski ... Jakov Lukitš oli siis näinud ennast oma mõlgutustes mitte tondinahast pükstes, vaid heas ülikonnas, kulduurikett üle kõhu, mitte rakkus pihkudega, vaid pehmete valgete kätega, mis porist mustad küüned nagu uss oma kesta endilt maha heidavad. Poeg oleks polkovnikuks tõusnud ja haritud preiliga abiellunud ja Jakov Lukitš oleks neile jaama vastu sõitnud mitte vankriga, vaid oma autoga, säärasega, nagu oli mõisnik Novopalovil ... Oh, või siis vähe nägi Jakov Lukitš ilmsi unes noil unustamatuil aegadel, mil elu säras ning krabises tema kätes nagu vikerkaarevärviline sajarublane raha «katarinka»[1]. Revolutsioon uhkas ennenägematut vapustuste külma, maa lõi Jakov Lukitši jalgade all vankuma, kuid tema ei kaotanud tasakaalu. Kogu temale omase kainuse ja kavalusega suutis ta eemalt märgata liginevaid raskeid aegu ja kiiresti, naabritele ja külaelanikele märkamatult realiseeris kokkukraabitu ... Ta müüs 1916. a. ostetud aurumasina, peitis kolmkümmend kuldkümnelist ja nahkkoti täie hõbedat maa sisse, müüs liigsed kariloomad, vähendas külvipinda. Ta oli ette valmistunud. Ja revolutsioon,

[1] «Katarinka» — 100-rublane rahatäht tsaariajal. Sai oma nimetuse temal olevast Katariina II pildist.

sõda, rinded käisid temast üle nagu must stepi tuulekeeris üle rohu: painutasid mis painutasid, et murda või vigastada — seda polnud. Maru murrab ainult papleid ja tammi ning kangutab juurtega välja, kuid stepi kõrge umbrohi ainult kummardub maani, paindub, siis ajab enda jälle püsti. Kuid «püsti ajada» Jakov Lukitš ei saanudki. Sellepärast ta oligi nõukogude võimu vastu, sellepärast elaski igavalt, sellepärast ongi Polovtsev talle nüüd naisest lähem, lihasest pojast omasem. Kas minna ühes temaga, et tagasi tuua seda elu, mis sillerdas ja krabises varem vikerkaarevärvilise sajarublalisena, või loobuda praegusestki? Sellepärast Jakov Lukitš — Stalini-nimelise Gremjatši kolhoosi juhatuse liige — tapabki neliteistkümmend ületalve jäetud lammast. «Parem on need heita selle musta koera ette, kes jessaul Polovtsevi jalgade ees lakub ahnelt auravat lambaverd, kui et need kolhoosi karja lasta, et nad vaenlaste võimu ülalpidamiseks rasvuksid ning sigineksid,» mõtleb Jakov Lukitš. «Ka õpetatud jessaul Polovtsev rääkis õigesti: «Kariloomad tuleb hävitada! Bolševike jalgade alt tuleb maa ära kiskuda. Kärvaku härjad hoolitsuse puudumisel! Härgi saame jälle, kui oleme võimu oma kätte haaranud! Härgi hakatakse meile saatma Ameerikast ja Rootsist. Meie lämmatame nad nälja, laostumise ja mässuga. Kuid mära pärast ära kurvasta, Jakov Lukitš; see on hea, et hobused on kollektiviseeritud. See on meile hea ja kasulik... Kui mässu tõstame ja hakkame külasid vallutama, siis on hobuseid ühistallidest lihtsam võtta ja saduldada kui perest peresse joostes otsida.» Kuldsed sõnad! Pea töötab jessaul Polovtsevil niisama kindlalt nagu käedki...»

Hädavaevalt jõuti keskhommikuks valmis. Nülitud lambakered riputati aita. Naised sulatasid rasvasabasid. Polovtsev lukustus kambrikesse (päeval ta sealt väljas ei käinud). Talle toodi värsket kapsasuppi lambalihaga ja rasvasaba kõrneid. Vaevalt sai minia tema juurest väljuda, kui õuevärav kriiksatas.

«Isa! Davõdov tuleb meile,» hüüdis Semjon, kes esimesena märkas õue astuvat Davõdovit. Jakov Lukitš muutus valgemaks kui sõelutud jahu. Davõdov aga pühkis juba kojas vihakontsuga saapaid, köhis valjusti, astus iseteadlikult kindlal sammul.

«Olen kadunud!» mõtles Jakov Lukitš. «Hulgub ringi, koeranägu! Justkui oleks kogu maa peremees! Justkui oma talus käiks ringi! Oh, olen kadunud! Küllap tuli Nikita pärast arreteerima, välja nuhkis, vaenlasenahk.»

Koputus uksele, tugev tenor: «Kas tohib sisse astuda?»

«Tulge sisse!» Jakov Lukitš tahtis valjusti ütelda, kuid hääl vajus sosinaks.

Davõdov seisatas ja avas ukse. Jakov Lukitš ei tõusnud laua tagant (ei suutnud; ta isegi tõstis värisevad jõuetud jalad kõrgemale, et kuulda poleks, kuidas kontsad vastu põrandat klõbisevad).

«Tere, peremees!»

«Tere, seltsimees!» vastasid Jakov Lukitš ja ta naine ühel häälel.

«Pakane on väljas...»

«Jah, on pakane.»

«Kuidas arvad, kas külm rukkioraseid ei riku?» Davõdov pistis käe taskusse, tõmbas sealt mullakarva, määrdunud rätiku ja seda pihku varjates nuuskas nina.

«Astuge tahapoole, seltsimees, istuge!» kutsus Jakov Lukitš.

«Naljakas, miks ta nii ära kohkus?» imestas Davõdov, kes märkas, kuidas peremees kahvatas, kuidas tema huuled hirmuvärinal vaevalt liikusid.

«Kuidas siis on rukkiga?»

«Ei, ei ole viga... Ta on ju lume all... Võib-olla näpistab veidikese sealt, kust lumi on ära puhutud...»

«Alustab küll rukkiga, aga küll ta kohe ütleb: «Noh, sea end minekule!» Ehk on keegi Polovtsevist rääkinud? Läbiotsimine,» mõtles Jakov Lukitš. Vähehaaval toibus ta ehmatusest, veri valgus hooga näkku, nahapooridest tungis välja higi, veeres mööda otsmikku alla hallikatele vurrudele, habemetüükalisele lõuale.

«Astuge kambrisse, olge külaliseks.»

«Tulin sinuga jutlema; kuidas muuseas on su nimi ja isanimi?»

«Jakov Luka poeg.»

«Jakov Lukitš? Nii siis, Jakov Lukitš, sa rääkisid koosolekul kolhoosist väga hästi, väga selgesti. Muidugi on sul õigus, et kolhoosile on ka häid masinaid vaja. Aga töö organiseerimise asjus sa eksisid, fakt! Kavatseme sind majandusjuhiks edutada. Olen kuulnud, et sa oled kultuurne peremees...»

«Astuge ometi tahapoole, kallis seltsimees! Gaša, korralda teemasin. Või ehk maitsete kapsasuppi? Või soolast arbuusi? Astuge tahapoole, olge meie kallis külaline! Uue elu juurde meid...» Jakov Lukitš hingeldas rõõmujoovastusest, just nagu mägi oleks õlgadelt võetud. «Ütlesite õigesti, olin kultuurne peremees. Tahtsin meie pimedaid inimesi esiisade kombeist võõrutada... Kuidas meil küntakse? Lihtsalt narritakse maad! Mul on kiituskiri ringkonna põllumajandusvalitsuselt. Semjon! Too see kiituskiri, mis klaasi all on, siia. Või lähme ise sinna, pole tarvis.»

Jakov Lukitš viis külalise tagakambrisse, andis Semjonile silmaga märku. See taipas, läks koridori selle kambri ust lukustama, kus istus Polovtsev, vaatas sisse ja ehmus: kamber oli tühi. Semjon vaatas saali. Polovtsev seisis villaste sukkade peal tagakambri ukse kõrval. Ta andis Semjonile märku väljaminekuks, surus vastu ust oma krõmpsja kõrva, kikkis nagu metsloomal. «Kartmatu, saatan,» mõtles Semjon saalist väljudes.

Talvel Ostrovnovi maja suures külmas saalis ei elatud. Värvitud põrandale ühte nurka puistati aastast aastasse kanepiseeme. Ukse kõrval seisis pütt marineeritud õuntega. Polovtsev istus püti servale. Talle oli kuulda iga sõna kõnelusest. Härmatunud aknaisse immitses roosat ehavalgust. Polovtsevi jalad külmetasid, kuid ta istus liikumatult, pakitseva vihaga kuulatades vaenlase kähisevat tenorit, mida temast ainult uks eraldas.

«Ära on oma hääle miitingutel karjunud, koer! Ma sulle... Ah, kui võiks praegu!» Polovtsev surus verest tursunud rusikad vastu rinda, tema küüned puurisid peopesadesse.

Ukse taga:

«Mina ütlen teile, meie kallis kolhoosi juhataja: vanaviisi majandada meie ei või. Võta kas või rukis; mispärast külm ta ära võtab ja tiinult hea kui puuda kakskümmend saad, paljud ei saa vahel seemetki kätte. Mul aga on alati nii, et viljast ei pääse läbi. Vahel sõidan oma mära seljas ja seon üle sadulakaare viljapäid kokku. Ja viljapea on kah — peopesalegi ei mahu. See kõik on selle pärast, et ma lund kogusin, maad jootsin. Mõni kodanik lõikab päevalilli juure pealt, ahnitseb, et kõik kõlbavat kütteks. Temal laiskvorstil pole suvel aega laudas sõnnikut lõigata, laiskus on enne teda sündinud, kleepub talle külge, aga seda ta ei mõista, et päevalillevarred, kui need on kõrgelt lõigatud, hakkavad lund kinni pidama, nende vahel ei saa tuul jõudu võtta ega lund nõgudesse kihutada. Kevadeks on niisugune maa kõige sügavamast sügiskünnist parem. Aga kui lund ei hoia, sulab see kasutult, voolab kõrgveena ära ja pole tast kasu ei inimesele ega maale.»

«See on õige küll.»

«Mitte asjatult, seltsimees Davõdov, ei andnud nõukogude võim, meie toitja, mulle kiituskirja. Mina tean, mida on vaja ja milleks. Eksivad ju agronoomidki vahel mõnes asjas, aga paljugi on õiget nende tarkuses. Kas või näiteks, ma tellisin endale agronoomilise ajakirja ja selles kirjutas üks väga tark mees, nendest, kes üliõpilasi õpetavad, et rukist ei hävita külm, vaid ta hävib selle tõttu, et paljas maa, kus lumikate puudub, lõhkeb ja ühes sellega rebib viljal juured katki.»

«Ahaa, see on huvitav! Ma pole sellest kuulnud.»

«Ja ta kirjutab õigesti. Olen temaga nõus. Isegi katsetasin. Kaevasin välja ja vaatasin: pisikesed juuspeened narmakesed juure küljes, mille läbi idanenud tera imeb maa seest musta verd, ennast toidab, olid katkised, rebenenud. Taimel pole millegagi toitu võtta, nii ta lähebki hukka. Kui inimese sooned läbi lõigata — kas ta jääb siis veel elama? Niisamuti ka taim.»

«Jah, Jakov Lukitš, seda räägid sa faktiliselt õigesti. Lumi tuleb kinni pidada. Sa anna mulle neid agronoomilisi ajakirju lugeda.»

«Sul ei lähe neid vaja! Sa ei jõua. Sinu elumõõt on lühike, mõõdetud!» muigas Polovtsev.

«Või jälle, kuidas sügiskünnil lund hoida? Lumeväravaid on tarvis. Olen juba niisuguse väravagi välja mõtelnud, hagudest... Uhteorgudega tuleks võidelda, need võtavad meilt ära iga aasta üle tuhande tiinu maad.»

«See kõik on õige. Aga ütle, kuidas me paremini saaksime ruumid kariloomade jaoks soojaks teha. Et tuleks odav ja hea, mis?»

«Laudad või? Küll teeme kõik! Naised tuleb panna põimtara-

sid saviga kinni määrima, see on esiteks. Aga kui mitte, siis võib kahe puneme vahele kuiva sõnnikut laduda.»

«Seda kü-üll... Aga kuidas on lugu peitsimisega?»

Polovtsev tahtis tünni otsa mugavamini asetuda, kuid kaas libises ja kukkus kolinal maha. Polovtsev krigistas hambaid, kuuldes, kuidas Davõdov küsis:

«Mis see seal kukkus?»

«Vist ajas kass midagi maha. Talvel meie seal ei ela, vajab palju kütet. Tahan teile veel sordikanepit näidata. Välja tellitud. Hoiame seda talvel seal saalis. Olge head.»

Polovtsev viskus ühe hüppega koridoriukse juurde, aegsasti hanerasvaga õlitatud uks ei kriiksatanud, laskis ta käratult välja...

Davõdov väljus Jakov Lukitši juurest, ajakirjade pakk kaenlas, külaskäigu tagajärgedega rahul ja Ostrovnovi kasulikkuses veelgi enam veendunud. «Näe, niisugustega võiks küla ühe aastaga ümber pöörata! Tark talumees, pagan, on palju lugenud. Ja kuidas ta majapidamist ja põldu tunneb. See on alles kvalifikatsioon! Ma ei mõista, miks Makar tema peale viltu vaatab. Fakt, et ta kolhoosile hiiglakasu toob!» mõtles ta külanõukogusse sammudes.

15. peatükk.

Jakov Lukitši kergekäelisel algatusel hakati Gremjatšis igal ööl kariloomi tapma. Vaevalt pimeneb ja juba on kuulda, kuidas kuskil lammas hakkab summutatult ning lühidalt määgima või läbistab siga surmaeelse vingumisega vaikust või möögatab vasikas. Loomi tapsid nii kolhoosi astunud kui ka üksiktalupidajad. Tapeti härgi, lambaid, sigu, lehmi; tapeti isegi suguloomi... Kahe ööga vähenes sarvloomade hulk Gremjatšis poole võrra. Külas hakkasid koerad loomade soolikaid ja magusid lohistama, lihaga täitusid keldrid ja aidad. Kahe päevaga müüs kooperatiivpood ligi kakssada puuda soola, mis poolteist aastat oli laos seisnud. «Tapa, see pole nüüd enam meie oma!» — «Tapke, niikuinii läheb kõik lihavarumiseks!» — «Tapa, muidu ei saa kolhoosis liha hamba alla!» levis must kuuldus. Ja tapetigi. Söödi üle jõu...

Teise päeva õhtupoolel, niipea kui Razmjotnov oli teada saanud, et kariloomade tapmine on massilise iseloomu omandanud, jooksis ta Davõdovi poole.

«Istud või?»

«Loen.» Davõdov pööras väikese kollaka raamatu lehekülge, naeratas mõtlikult: «Kus on alles raamat, vennas! Hinge võtab kinni!» puhkes ta naerma, avades puuduva hambaga suu ja laotades lühikesi tugevaid käsi.

«Romaane loed! Või mõnda laulikut, aga külas...»

«Loll oled, loll! Romaane! Missuguseid laulikuid!» Naeru lagistades pani Davõdov Andrei enda vastu taburetile istuma, torkas

raamatu pihku. «See on ju Andrejevi aruanne Rostovi parteiaktiivile. See raamat väärib kümmet romaani! Fakt! Hakkasin lugema ja, näe, unustasin söömisegi, nii tõmbas kaasa. Oh, pagana kahju küll... Nüüd on vist kõik jahtunud.»

Davõdovi tõmmukale näole ilmus meelepaha ja tusk. Ta tõusis, kehitas nukralt lüheldasi pükse, pistis käed tasku ja läks kööki.

«Kas sa mind kuulama ka hakkad?» küsis Razmjotnov ägestudes.

«Aga miks mitte! Muidugi hakkan. Kohe.»

Davõdov tõi köögist savikausi külma kapsasupiga ja istus. Ta hammustas korraga määratu suure suutäie leiba ja seda mäludes, roosakate sarnade kõrval lihastekimpe liigutades, jäi ta oma väsinult vidukil hallide silmadega vaikides Razmjotnovile otsa vaatama. Kapsasupil olid hangunud kollakad loomarasva litrid-rattakesed, punase leegina helkis supis ujuv piprakaun.

«Kapsasupp lihaga?» küsis Andrei salakavalalt, osutades suitsetamisest parkunud sõrmega kausile.

Kugistades ja pinevalt naeratades noogutas Davõdov rahulolevalt pead.

«Aga kust see liha pärit on?»

«Ei tea, mis siis?»

«Aga lugu on nii, et pooled loomad külas on maha tapetud!»

«Kes tapavad?» Davõdov keerutas leivaviilukat käes ja lükkas selle eemale.

«Kuradid!» Arm Razmjotnovi laubal lõi punetama. «Kolhoosi esimees! Ehitad giganti! Sinu omad kolhoosnikud tapavad, vaat kes! Ja üksiktalupidajad. Päris marru läinud! Tapavad maha kõik, ja isegi võib öelda, tapetakse künnihärgi.»

«Näh, sul on kombeks... karjuda nagu miitingul...» ütles Davõdov, pahaselt kapsasupi kallale asudes. «Sina jutusta mulle rahulikult ja arusaadavalt, kes tapab ja mispärast!»

«Või mina tean, mispärast!»

«Sina aga tuled alati lärmi ja kisaga... Pigista silmad kinni — ja jälle on käes kallis seitsmeteistkümnes aastake.»

«Tahes-tahtmata hakkad karjuma!»

Razmjotnov jutustas, mida ta alanud loomade tapmisest teadis.

Lõpu poole sõi Davõdov peaaegu mälumata; naljatuju oli tal nagu pühitud, silmade ümbrus tõmbus kipra ja nägu otsekui vananes.

«Mine kohe ja kutsu üldkoosolek kokku. Kutsu Nagulnov... Hea küll, ma astun ise tema poole sisse.»

«Miks neid kokku kutsuda?»

«Kuidas, miks? Loomade tapmine tuleb ära keelata! Selle eest kihutame kolhoosist välja, anname kohtu alla. See on ju hirmus tähtis, fakt! Siin loobib jälle kulak meile kaikaid kodaratesse!»...

Koosolekule olid tulnud ainult pooled Gremjatši elanikest. Razmjotnov luges ette Kesktäitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu määruse «Võitlusvahenditest kariloomade röövtap-

mise vastu», siis pidas Davõdov kõne. Lõpuks esitas ta küsimuse otseselt:

«Meil, kodanikud, on kakskümmend kuus sooviavaldust kolhoosi astumiseks, homme arutame neid koosolekul ja seda, kes on kulaku õnge hakanud ja enne kolhoosi astumist loomi tapnud, meie vastu ei võta, fakt!»

«Kui aga need, kes on juba kolhoosi astunud, noorkarja tapavad, mis siis teha?» küsis Ljubiškin.

«Need heidame välja!»

Koosolek jahmatas, tõusis tume kõmin.

«Siis saatke kolhoos laiali! Külas pole niisugust peret, kus poleks kariloomi tapetud!» hüüdis Borštšov.

Nagulnov langes talle rusikaid raputades kallale:

«Sina, kulaku käsilane, ole kuss! Ära tiku kolhoosi asjadesse, saame sinutagi hakkama! Kas sa ise ka ei tapnud oma kolmeaastase härja?»

«Mina olen ise oma loomade peremees!»

«Vaata, saadan su homme istuma, küll sa seal peremehetsed!»

«Liiga karmilt! Liiga karmilt talitate!» karjus kellegi kähisev hääl.

Koosolek oli küll väikesearvuline, kuid tormiline. Laiali minnes vaikis külarahvas ja alles koolimajast välja jõudes ja salknedes hakati minekul mõtteid vahetama . . .

16. peatükk.

Koosolekult lahkus Davõdov koos Razmjotnoviga. Tihedat märga lund paiskus vastu. Kohati vilkus pimeduses tulukesi. Koerte haukumine, mida tuuleiilid käristasid, kajas üle küla nukralt ja vaikimatult. Davõdovile meenus Jakov Lukitši jutt lume põllul hoidmisest ja ta ohkas: «Ei, tänavu on muudki tegemist. Aga kui palju lund võiks niisuguse tuisuga põllule jääda! Päris kahju kohe, fakt!»

«Astume talli, vaatame kolhoosi hobuseid!» tegi Razmjotnov ettepaneku.

«Olgu.»

Pöörduti põiktänavasse. Varsti hakkas tuluke paistma: Lapšinovi küüni kõrval, mis oli talliks ümber kohendatud, rippus latern. Astuti õue. Talli ukse kõrval katuse all seisid umbes kaheksa kasakat.

«Kes on täna päevnik?» küsis Razmjotnov. Üks seisjaist kustutas vastu saabast plotski ja vastas:

«Kondrat Maidannikov.»

«Aga miks on siin nii palju inimesi? Mis te siin teete?» päris Davõdov.

«Niisama, seltsimees Davõdov. Seisame, peame suitsutundi . . .»

«Õhtul vedasime heinu rehalast.»

«Hakkasime suitsu tegema ja jutt venis pikale. Mõtleme oodata, millal tuisk üle läheb.»

Eraldatud latrites krõmpsutavad hobused ühetooniliselt... Iga latri vastas puust nagi otsas ripuvad rangid, leid või trengid. Vahekäik on puhtaks pühitud ja kollase jõeliivaga kergelt üle puistatud.

«Maidannikov!» hõikas Andrei.

«Ae!» kostis hääl talli lõpust.

Maidannikov kandis hangu otsas rukkisasi-kandamit. Ta astus ukse poolt neljandasse latrisse, ergutas maha heitnud musta hobuse jalaga üles, laotas põhu alla.

«Pööra! Kur-rat!» käratas ta tigedalt ja viibutas tukastavale hobusele hanguvart.

See hakkas ehmunult kobistama, jalgadega mööda puupõrandat trampima, puristas ja õiendas kaela sõime poole, magama heitmisest nähtavasti loobudes. Talli ja põhu lõhnast läbi imbunud Kondrat astus Davõdovi juurde, sirutas kareda külma käe.

«Noh, kuidas on, seltsimees Maidannikov?»

«Pole viga, seltsimees kolhoosi esimees.»

«Mis sa nii väga ametlikult: «seltsimees kolhoosi esimees»...» naeratas Davõdov.

«Olen praegu ametikohuste täitmisel.»

«Mis need inimesed talli ümber jõlguvad?»

«Küsige nendelt ise!» Kondrati häälest kostis ärritatud tuska. «Kui aeg tuleb ööseks hobuseid talitada, siis kannab vanakuri nad siia. Inimesed ei saa kuidagi lahti isikliku omandi mõttest. Need on kõik peremehed, kes siin istuvad. Tullakse: «Kas minu kõrvile heinu andsid?» — «Kas raudjale alla panid?» — «Kas mu mära on ikka alles?» Aga kuhu siis näiteks tema mära peaks kaduma? Kas ma ta endale suhu topin või? Aina tikutakse ligi, palutakse: «Las ma aitan hobuseid talitada!» Ja igaüks püüab oma hobusele rohkem heinu panna. Päris häda! Tuleks korraldus teha, et siin ei jõlguks liigseid inimesi.»

«Kas kuulsid?» pilgutas Andrei Davõdovile silma, vangutas murelikult pead.

«Kihuta kõik siit minema!» käsutas Davõdov karmistudes. «Et peale korrapidaja ning abiliste siin kedagi ei oleks! Kui palju sa heinu annad? Kas andameid kaalud?»

«Ei. Ei kaalu. Silmamõõdu järgi, umbes pool puuda looma kohta.»

«Kas alla laotad kõikidele?»

«Kuis muidu, jumala eest!» Kondrat raputas ägedalt oma budjonnõi mütsi, tema tõmmule kaelale ja kulunud vammuse kaelusele pudenes pehmeid pepri. «Meie majandusjuht Jakov Lukitš Ostrovnov käis enne õhtut siin, ütles: «Laota hobustele heinariismed alla.» Kas see on mõni kord? Kuigi teda kuradit peetakse parimaks peremeheks, aga ajab suust niisugust lollust!»

«Mis siis on?»

«Aga kuidas nõnda, Davõdov! Riismed kõlbavad kõik täielikult söödaks. Nende hulgas on koirohtu — see on peenike, söödav — või jälle stepiheina. Selle kõik söövad lambad ja kitsed puhtalt ära, nosivad ära, tema aga käsib hobustele alla visata! Hakkasin talle vastu rääkima, aga tema: «Pole sinu asi mind õpetada!»»

«Ära laota riismeid alla. Õigus! Küll me tal homme saba murrame!» lubas Davõdov.

«Ja veel üks asi: heinakuhi kaevu ligidal tehti lahti. Küsiksin, misjaoks?»

«Mulle rääkis Jakov Lukitš, et see hein olevat halvem. Ta tahab halvema talvel ära sööta, aga parema künniajaks jätta.»

«Noh, kui nii, siis on see õige,» nõustus Kondrat. «Aga riismete suhtes ütelge talle.»

«Küll ütlen. Säh, tee Leningradi suitsu . . .» Davõdov kõhatas. «Seltsimehed tehasest saatsid mulle . . . Kas hobused on kõik terved?»

«Tänan väga. Lubage tuld. Hobused on kõik tervise juures. Möödunud ööl viskas meie traavel, endine Lapšinovi hobune, enda pikali, saime jaole. Aga muidu on kõik korras. Üks on nihuke saatan, mitte ei heida pikali. Räägitakse, et seisvat ööd läbi jalul. Homme hakkame kõiki ümber rautama. Libe oli, hobustel on rauahaagid ära kulunud. Noh, hüvasti! Ma pole neile kõigile veel alla laotanud.»

Razmjotnov läks Davõdovit saatma. Nad läbisid vesteldes kvartali, kuid Davõdovi korteri juurde viival käänakul peatus Razmjotnov üksiktalupidaja Luka Tšebakovi maja ees, puudutas Davõdovit õlast, sosistas:

«Vaata!»

Jalgvärava kõrval, kolme sammu kaugusel neist, mustendas inimkogu. Razmjontov hüppas äkki juurde, haaras vasaku käega sealpool väravat seisvast inimesest, paremasse aga surus nagaani pära.

«Sina, Luka?»

«Olete vist Andrei Stepanõtš?»

«Mis on sul paremas käes? Anna õige siia! Kähku!»

«Ah, see olete teie! Seltsimees Razmjotnov!»

«Anna siia, kas kuuled! Muidu põrutan! . . .»

Davõdov astus meeste juure, lühinägelikult silmi pilutades.

«Mida sa ta käest ära võtad?»

«Anna siia, Luka! Tulistan!»

«No võtke! Mida te märatsete!»

«Näed, millega ta värava juures seisis. Oh, sina! Milleks sa siin öösel pussiga seisad? Keda sa ootasid? Kas mitte Davõdovit? Ma küsin: mispärast sa seisid soome pussiga? Kontra? Mõrtsukaks tahtsid saada või?»

Ainult Andrei teravad kütisilmad võisid värava kõrval seisva mehe käes märgata valendavat noatera. Ta sööstiski relva ära

võtma. Ja võttiski. Ent kui ta lõõtsutades hakkas jahmunud Lukad üle kuulama, avas see jalgvärava ja ütles muutunud häälel:

«Kui te juba asja niimoodi pöörate, siis ei või ma vait jääda! Teie võite mind ei tea milles süüdistada, hoidku jumal. Andrei Stepanõtš! Lähme!»

«Kuhu siis?»

«Lauta.»

«Misjaoks sinna?»

«Vaadake üle ja siis on teil selge, miks ma tulin pussiga tänavale vahtima...»

«Lähme vaatame,» pani Davõdov ette, esimesena Luka õue astudes. «Kuhupoole siis minna?»

«Olge head, minu järel.»

Laudas, mis oli täis poolvarisenud kisjakiriitu[1], põles taburetil latern; selle kõrval kükitas Luka naine, ilus, täidlase näoga ja peenekulmuline inimene. Võõraid silmates tõusis ta kohkunult ja varjas enda taha seina ääres asetsevat kaht pange veega ja pesukaussi. Tema taga, üsna nurgas värskel põhul, mis nähtavasti oli äsja laotatud, tammus nuumatud orikas. Pead hiiglasuurde pesunõusse õiendades, matsutas ta solki õgida.

«Näete, mis häda on...» rääkis Luka kohmetult ning seosetult orikale osutades. «Kavatsesime orika tasapisi ära veristada... Naine annab talle süüa, mina aga tahtsin teda parajasti maha võtta, tapma hakata, kui kuulsin tänaval jutukõminat. Mõtlesin, lähen, vaatan, ega tea, mõni juhtub veel kuulma. Nagu ma olin, üleskääritud varrukate, põlle ja pussiga, nii läksin ka värava juurde. Ja teie — seal te olitegi! Aga mis teie kohe minu kohta mõtlesite? Kas inimest minnakse tapma, põll ees ja käised üles kääritud?» Luka naeratas kohmetult põlle eest võttes ja käratas talitsetud tigeduses naisele: «Noh mis sa siis seisma jäid, tobe! Aja orikas välja!»

«Ära hakka teda tapma!» ütles Razmjotnov pisut häbelikult. «Praegu oli koosolek, ei lubata loomi tappa.»

«Ega ma hakkagi. Võtsite mul kõik tahtmise ära...»

Davõdov astus välja ning nöökas Andreid kogu tee kuni korterini:

«Hoidsid ära kolhoosi esimehe elu kallale kippumise! Kontrrevolutsionääril võtsid relvad käest! Rätsep Türgi sõjas, fakt! Ha-ha-haa!...»

«See-eest päästsin orikal elu,» naljatas Razmjotnov vastu.

17. peatükk.

Järgmisel päeval võeti Gremjatši parteirakukese kinnisel koosolekul ühel häälel vastu otsus ühistada kõik loomad, mis kuuluvad Stalini-nimelise Gremjatši kolhoosi liikmeile, niihästi suuremad

[1] Kisjakk — laudasõnnikust põletusmaterjal.

kariloomad kui ka pudulojused. Peale kariloomade otsustati ka kodulinnud ühistada.

Davõdov astus algul visalt välja pudulojuste ja sulgloomade ühistamise vastu, kuid Nagulnov teatas kategooriliselt, et kui kolhoosnikute koosolekul ei viida läbi otsust kogu elusinventari ühistamise kohta, siis nurjub kevadine külv, sest kogu kari tapetakse maha ja nendega üheskoos ka sulgloomad. Razmjotnov toetas teda ja pisut kõheldes nõustus Davõdov.

Peale selle otsustati ja kanti koosoleku protokolli: alata intensiivset agitatsioonikampaaniat karja kuritahtliku hävitamise vastu, milleks kõik partei liikmed enesekohustuse korras peavad samal päeval hakkama peresid mööda käima. Mis puutub kohtulike abinõude tarvituselevõtusse karja hävitamises paljastatud isikute vastu, siis otsustati neid esialgu mitte kellegi suhtes tarvitusele võtta, vaid ära oodata agitatsioonikampaania tulemused.

«Nõnda on kari- ja sulgloomad päästetud. Muidu ei kuule kevadeks härja ammumist ega kuke kiremist külas,» rääkis rõõmsaks muutunud Nagulnov, protokolli mapi vahele peites.

Kolhoosi koosolek võttis meelsasti vastu otsuse kõigi kariloomade ühistamise kohta, kuivõrd töö- ja piimaloomad juba ühistatud olid, ja otsus puudutas ainult noorkarja ning lambaid ja sigu, kuid kodulindude pärast süttisid kestvad vaidlused. Eriti vaidlesid vastu naised. Lõpuks murti nendegi jonn. Suurel määral soodustas seda Nagulnov.

19. peatükk.

Öö...

Gremjatši Logist põhja poole, kaugel-kaugel hämarate stepiseljandike, orgude ning kuristike ja laiade laante taga on Nõukogude Liidu pealinn. Tema kohal on elektritulede tulv. Nende värelev sinakas sirendus seisab hääletu tulekahjukumana mitmekorruseliste majade kohal, südaöiste tähtede ja kuu tarbetut valgust võites.

Gremjatši Logist poolteise tuhande kilomeetri võrra eemal elab kivisse aheldatud Moskva ööselgi: venivalt, kutsuvalt huugavad vedurite viled, hiiglaharmoonika helidena kõlavad autode sireenid, lõgisevad, vinguvad ning müriseved trammid. Aga Lenini mausoleumi taga, teisel pool Kremli müüri, lehvib ja rullub kõrgel kumendavas taevas külma tuule käes punalipu lõuend. Valgustatud alt pimestavast elektrihõõgusest, lõõskab ta leegitsevalt, voogab nagu punane voolav veri. Kõrge tuul tiirutab keerisena, pöörab hetkeks raskelt lotendavat lippu ja uuesti hakkab see looklema, oma otsa kord läände, kord itta suunates, lõkendab ülestõusude punase lõõmana, kutsub võitlema...

Kaks aastat tagasi, ööl, kui Kondrat Maidannikov Moskvas ülevenemaalisel nõukogude kongressil viibis, oli ta Punasele väljakule tulnud. Siis vaatas ta mausoleumile, võidukalt taevas sära-

vale punalipule ja kahmas kiiresti oma budjonnovka peast. Palja peaga, kodukootud vammuse hõlmad lahti, seisis ta kaua ning liikumatult...

Öösiti on Gremjatši Logis jäik hauavaikus. Sätendavad värske lumega nagu luige udusulgedega ülepuistatud inimtühjad ümberkaudsed künkad. Nõgudesse, lumehangedele, umbrohupadrikuile on valgunud sügavsiniseid varje. Suure Vankri tiisel puudutab peaaegu horisonti. Külanõukogu kõrval kasvav püramiidpappel küünitub nagu must küünal kõrge musta taeva poole. Voolavas jõevees võid sa näha, kuidas langevad tähed, mis oma valguse on ära andnud. Kuulata öö näilikku vaikust ja sa kuuled, sõber, kuidas jänes kõhtu täites närib ja kaabitseb oksa oma puumahlast kollaste hammastega. Kuuvalgusel sätendab tuhmilt kirsipuu tüvel merivaiguliselt külmunud vaigupisar. Rebi ära ja vaata: vaigutükk on nagu valminud puutumata ploom, kaetud imeõrna suitsja kirmega. Aegajalt kukub oksalt jääkooruke — kristalne heli kaob öövaikusse. Kirsipuuokste armiliste hallide leheasemetega võsud on surmliikumatud; lapsed hüüavad neid käopisaraiks...

Vaikus...

Ja alles koidikul, kui põhja poolt, pilvede alt külmade tiibadega lumele puhudes, saabub Moskva tuul, hakkab Gremjatši Logis hommikusi hääli kostma: saludes hakkavad kahisema raagus paplioksad; põldpüüd, kes küla lähedal talvitavad ja öösiti rehalaist toitu otsivad, hakkavad vastastikku häälitsema. Päeva ajaks lendavad nad kulurohu padrikuisse, järsakute liivaseile nõlvadele, jättes aganike juurde lumele kiirekujuliselt laiuvaid jälgede ristpisteid, õlgedesse õõnestatud auke. Vasikad, kes emade juurde kipuvad, hakkavad inisema, ühistatud kuked ägedamalt kirema. Küla kohal venib mõrkjas-kibedat kisjaki suitsuvina...

Kuni aga küla kohal lasub öö, ei maga vist kogu Gremjatšis ainult Kondrat Maidannikov. Suu on tal omakasvatatud tubakast mõru, pea on nagu pomm, süda pööritab suitsetamisest...

Südaöö. Ja Kondrati ette kerkib juubeldav tulede kuma Moskva kohal ja ta näeb Kremli kohal lehviva punase lõuendi ähvardavat ning vihast laialiviskumist, ääretu maailma kohal lehvimist, kus nii palju pisaraid voolab Kondrati-taoliste tööinimeste silmist, kes väljaspool Nõukogude Liidu piire elavad. Talle meenuvad emakadunukese sõnad, mis olid kunagi öeldud selleks, et tema lapsepisaraid kuivatada:

«Ära ulu, kallis Kondrat, ära pahanda jumalat! Vaesed inimesed nutavad niigi kogu maailmas, kaebavad jumalale oma häda, kaebavad rikaste peale, kes kõik rikkused endile on ahnitsenud. Aga jumal on käskinud vaestel kannatada. Ja ta saab täis viha, et vaesed ning näljased aina nutavad, ja ta võtab ning kogub nende pisarad, muudab nad uduks ja paiskab sinistele meredele, mässib taeva sellesse. Siis hakkavadki laevad meredel ekslema, sest nad ei näe vee peal oma teed. Laev jookseb murekaljule ja läheb põhja. Või jumal muudab pisarad kasteks. Ühel ööl langeb

soolane kaste kogu maailma viljadele, meie ja ka võõral maal; pisarate kibedus kõrvetab viljad ära, suur nälg ja katk lähevad mööda maailma laiali... Niisiis ei tohi vaesed kuidagi nutta, muidu nutad endale häda kaela... Said sa aru, kullake?» Ja lõpetas karmilt: «Kondratike, palu jumalat! Sinu palve jõuab rutemini pärale.»

«Aga, ema, kas meie oleme vaesed? Kas isa on vaene?» päris väike Kondrat oma jumalakartlikult emalt.

«Vaesed küll.»

Kondrat langes põlvili vanausuliste stiilis maalitud tuhmi pühapildi ette, palvetas ja hõõrus silmad kuivaks, et vihane jumal ainustki pisarat ei näeks...

Kondrat lesib ja harutab mälestuses minevikku nagu võrgunööri. Isa poolt oli ta kasakas, nüüd aga — kolhoosnik. Palju on ta läbi mõelnud paljude stepiteena pikkade ööde vältel. Kondrati isa oli tegevteenistuse ajal oma sotnjaga vabrikantide huve kaitstes streikivaid Ivanovo-Voznessenski kangruid kantsikuga peksnud ja mõõgaga raiunud. Isa suri, Kondrat sirgus meheks ja 1920. a. raius tema valgeid poolakaid ja vrangellasi, kaitstes o m a nõukogude võimu, nendesamade Ivanovo-Voznessenski tööliste võimu vabrikantide ja nende palgaliste sõjakäigu vastu.

Juba ammu ei usu Kondrat enam jumalat, vaid usub kommunistlikku parteid, kes juhib kogu maailma töörahvast vabanemise, parema tuleviku poole. Ta viis kõik loomad kolhoosi lauta, samuti kõik oma kodulinnud kuni viimse suleni. Tema on selle poolt, et leiba sööks ja rohtu tallaks ainult see, kes töötab. Ta on kõvasti ja lahutamatult nõukogude võimu külge kasvanud. Aga näe, Kondratil ei ole öösiti und... Ja und ei ole sellepärast, et temas on säilinud kahetsuse-uss oma vara pärast, oma tühja-tähja pärast, millest ta ise on vabatahtlikult lahti öelnud... Kahetsuse-uss on südames kerra tõmbunud, levitab nukruse ning igavuse külmust...

Vanasti oli tal ikka päev läbi tegemist: hommikul söödab härgi, lehma, lambaid ja hobust, joodab neid; lõuna ajal tassib jälle rehe alt hangu otsas heinu ja põhku, kartes iga kõrrekest kaotada; ööseks tarvis jälle talitada. Ja ööselgi läheb ta mitut puhku lauta vaatama, jalgade alla tõmmatud heinu sõime korjama. Peremehelik hool rõõmustab ometi südant! Kuid praegu on Kondrati laut tühi ning hingetu. Pole kedagi vaatama minna. Sõimed seisavad tühjad, raagväravad on pärani ja isegi kukelaulu pole terve pika öö jooksul kuulda; pole millegi järgi öö kestel aega määrata...

Ainult siis kaob igavus, kui kolhoosi tallis tuleb päevnikuks olla. Päeval aga püüab ta rutemini kodunt lahkuda, et mitte vaadata hirmus tühjaks jäänud õue, et mitte näha naise murelikke, leinalisi silmi...

Kondratil on aga omad mõtted, ta peksleb neis nagu kala võrgus... «Neetud kahetsus, millal sa annad mulle rahu? Millal

sa küll kärvad, kahjulik uss? ... Ja millest see küll peaks olema? Kui lähen hobuselatritest mööda, seisavad seal võõrad hobused — pole sest mul midagi; aga niipea kui omani jõuan, kui vaatan tema selga, millel must jutt sabajuurikani ulatub, tema märgitud vasakut kõrva, siis hakkab jälle rinnus närima, näib, et ta on sel hetkel mulle naisest lähem. Ja ikka püüad talle maitsvamat ning peenemat, orasheinalisemat heina anda. Ka teised on samuti: igaüks igatseb oma järele, võõraist ei tehta väljagi. Kuigi praegu pole võõraid, kõik on meie omad, aga nii see on ... Elajate järele ei taheta vaadata, need on paljudele võõraks jäänud ... Eile oli Kuženkov päevnikuks, ise ta hobuseid jooma ei viinud, saatis poisikese; see istus ratsa selga, kihutas hobusekarja tuhatnelja jõe äärde. Kas sai mõni juua või ei saanud — kihutas aga jälle tuhatnelja tagasi talli juurde. Ja ära sa kellelegi selle kohta ütle, hambaid näitavad: «Haa, kas sulle on kõige rohkem tarvis!» Ja seda kõike sellepärast, et midagi pole saadud kerge vaevaga. Kel kõike on kõrini, sel pole muidugi nii kahju ... Mitte unustada homme Davõdovile ütlemast, kuidas Kuženkov hobuseid jootis. Säärase hoolitsuse juures ei tõmba hobusekont kevadel äketki paigast. Homme hommikul vaja vaadata, kuidas kanu hoitakse: naised lobisesid, et tükki seitse olevat ruumipuudusest juba kärvanud. Oh, raske küll! Ja milleks on vaja sulgloomi kohe kokku ajada? Oleksid kas või ühegi kuke igasse peresse kella asemel jätnud ... Kooperatiivpoes kaupa ei ole, Kristiina käib palja jalu. Kas või nuta — nii on talle jalatseid tarvis! Südametunnistus ei luba Davõdovilt küsida ... Eh, las veedab veel selle talve ahjuvommil, suvel pole tal neid tarviski.» Kondrat mõtleb puudustele, mida kannatab viisaastakut teostav maa, ja pigistab tekiräbala all rusikaid, räägib mõtetes vihapõlastusega neile Lääne töölistele, kes pole kommunistide poolt: «Olete meid maha müünud oma peremeestelt saadava hea palga eest! Olete, vennad, meid vahetanud küllase elu vastu! ... Mispärast pole teil siiamaani nõukogude võimu? Miks olete nii hiljaks jäänud? ... Või teie ei näe üle piiri, kui raske on meil majandust tõsta? Missugust puudust me kannatame, pooleldi palja jalu ja poolalasti käime, ise aga pigistame hambad risti ja töötame. Piinlik on teil, vennad, siis tulla, kui kõik on valmis!» ... Kondrat uinub. Tema huulte vahelt langeb plotski, põletab ainsasse särki suure musta augu. Ta ärkab põletusest, tõuseb sosinal kirudes, kobab pimedas nõela, et auk särgis kinni nõeluda, muidu Anna märkab hommikul ja täksib oma kaks tundi selle kallal ... Nõel jääbki tal nõnda leidmata.

Ta uinub jälle.

Koidu ajal ärgates läheb ta õue ja kuulab äkki midagi imelikku: ühes kuuris ööbivad ühistatud kuked röögivad ühteaegu mitmehäälelises ning võimsas kooris. Kondrat kuulab, tursunud silmad hämmastunult pärani, paar minutit pidevat, lakkamatut kukekisa, ja kui viimane hilinenud «kukeleegu» rutuliselt vaikib, naeratab ta uniselt: «Küll aga röögivad, saatanahinged! Päris

pasunakoor. Kes nende kuudi lähedal elab, ei saa küll und ega rahu. Varem aga laulsid kord ühes küla otsas, kord teises. Polnud mingit korda ... Oh elu!» ja läheb und jätkama ...

... Kolhoosi juhatuse ruum oli varasest hommikust hoolimata rahvast täis. Õues trepi ees seisis paar saani ette rakendatud hobuseid Davõdovit oodates, kes valmistus rajooni sõitma. Saduldatud Lapšinovi traavel kaapis jalaga lund, tema kõrval aga tammus Ljubiškin, tõmmates sadulavööd koomale. Ka tema valmistus Tubjanskisse sõiduks, kus ta sealse kolhoosi juhatusega pidi triööri[1] suhtes kokku leppima ...

Davõdov, reisikasukas palitu üle, istus laua taga ja vaatas viimast korda läbi kolhoosi koosoleku poolt kinnitatud kevadiste põllutööde plaani; silmi paberilt tõstmata ütles ta:

«... Meil ei maksaks pisiasjadega jännata. Viljaseeme pole meil kogutud, aga meie võtsime sulgloomad käsile. Säärane rumalus! Hammustaksin endal praegu kas või küünarnukki ... Aga rajoonikomitees murtakse mul seemnefondi pärast saba, fakt! Päris ebameeldiv fakt ...»

«Ütle siis, mispärast pole tarvis sulgloomi ühistada! Koosolek oli ometi nõus?»

«Asi pole ju koosolekus!» Davõdov krimpsutas nägu. «Kuidas sa ometi aru ei saa, et linnud — need on tühiasi, meil aga on tarvis kõige tähtsam lahendada: kindlustada kolhoos, tõsta sisseastujate protsent sajani ja lõpuks — külvata! Ja mina, Makar, panen tõsiselt ette tead mis: neetud kodulindudega oleme poliitiliselt eksinud, fakt! Täna öösel lugesin ma üht-teist kolhooside organiseerimisest ja sain aru, milles on viga: meil on ju kolhoos, see tähendab, artell, aga meie kiskusime kommuuni poole. Õigus? See ongi pahempoolne kallak, fakt! Sa mõtle õige järele. Mina sinu asemel (sina viisid selle läbi ja rääkisid meilegi augu pähe) tunnistaksin bolševistliku julgusega seda viga ja käsiksin kanad ning muud sulgloomad igaühel koju viia. Ah? Noh, kui sina aga seda ei tee, siis teen mina omal vastutusel, niipea kui olen tagasi. Ma lähen, nägemiseni!»

Ta surus soni pähe, tõstis kulakukasuka naftaliini järgi haisva kõrge krae üles ja ütles mappi kinni sidudes:

«Igasugused seni veel mahalöömata nunnad käivad ringi ja näed, latravad meist, ässitavad naisi ja eidekesi. Aga kolhoosiasjandus on nii noor ja hädavajalik. Kõik peavad meie poolt olema! Nii vanad kui ka nooremad naised. Naistel on ka oma osa kolhoosis, fakt!» Ja ta väljus raskete pikkade sammudega.

«Makar, lähme kanu koju ajama! Davõdov rääkis täiesti õigesti.»

Vastust oodates vaatas Razmjotnov kaua Nagulnovile ... See istus aknalaual, poolkasuka hõlmad lahti, veeretas käes mütsi, liigutas hääletult huuli. Nii möödus minutit kolm. Makar tõstis järsku pea ja Razmjotnov kohtas tema siirast vaadet.

[1] Triöör — viljasorteerimismasin

«Lähme! Viltu läks. Tõsi küll! Davõdovil, sel hambutul kuradil, on õigus...» Ja ta naeratas pisut kohmetult.

Davõdov istus saani, tema kõrval seisis Kondrat Maidannikov. Nad rääkisid millegi üle elavalt. Kondrat vehkis kätega, jutustades õhinal, kutsar sõrmitses kärsitult ohje, kohendas istme alla torgatud narmendavat piitsa. Davõdov kuulas huuli närides.

Trepist laskudes kuulis Razmjotnov, kuidas ta ütles:

«Sa ära erutu! Rahulikumalt! Kõik on meie kätes, kõik ajame joonde, fakt! Trahvide süsteemi seame sisse, brigadire kohustame järele vaatama nende isiklikul vastutusel. Noh, hüvasti!»

Hobuste selgade kohal vihises ja plaksatas piits. Saan joonistas lumele siniseid kumeraid jalasejälgi, kadus värava taha...

20. peatükk.

Rajoonikomitees keerles sinine suits, klõbises kirjutusmasin, ümmargune ahi hõõgas palavust. Kell kaks päeval pidi olema büroo istung. Rajoonikomitee sekretär — raseeritud, higine, kalevist pluusi kaelus palavuse tõttu lahti nööbitud — kiirustas; Davõdovile tooli pakkudes sügas ta paljast lihavat valget kaela, ütles:

«Mul on vähe aega, võta seda arvesse. No kuidas sul seal on? Missugune on kollektiviseerimise protsent? Kas jõuad varsti sajani? Räägi lühemalt.»

«Varsti. Kuid siin pole asi protsendis. Kuidas on sisemise olukorraga? Tõin kevadiste põllutööde plaani kaasa, ehk vaatad?»

«Ei, ei!» ehmus sekretär ja kottis silmi haiglaselt kissitades pühkis rätikuga laubalt higi: «Sa mine sellega Lupetovi juurde, rajooni põllumajandusliitu. Tema vaatab seal läbi ja kinnitab, mul aga pole aega. Seltsimees ringkonnakomiteest sõitis siia, kohe algab büroo istung. Noh, peab küsima, mis kuradi pärast sa kulakud meile saatsid? Sinuga on häda... Ma rääkisin ju vene keeles, hoiatasin: «Ära sellega rutta, kuni meil pole otseseid direktiive.» Ja selle asemel et kulakuid taga ajada ja, ilma et kolhoos oleks loodud, kulakute likvideerimist alata, oleksid parem kollektiviseerimise lõpule viinud. Ja mis on sul selle seemnefondiga? Kas said rajoonikomitee direktiivi seemnefondi viivitamatu loomise kohta? Miks pole seniajani midagi tehtud selle direktiivi täitmiseks? Olen sunnitud juba täna bürool sinu ja Nagulnovi kohta küsimuse üles tõstma. Mul tuleb nõuda, et see teie toimikusse kantaks. See on ju jõledus! Vaata ette, Davõdov! Rajoonikomitee kõige tähtsama direktiivi täitmatajätmine toob endaga kaasa sinu suhtes vägagi ebameeldivad organisatsioonilised järeldused. Kui palju on sul viimase kokkuvõtte järgi seemnevilja kogutud? Ma vaatan kohe järele...» Sekretär tõmbas lauasahtlist lahterdatud paberilehe, heitis sellele põgusa pilgu ja muutus järsku näost punaseks: «Noh, muidugi! Mitte puudagi pole lisaks tulnud! Miks sa vaikid?»

«Sa ei lase ju mul rääkida. Tõsi küll, seemnefondiga pole me

veel tegemist teinud. Kohe täna, kui tagasi jõuan, hakkame pihta. Kogu selle aja oleme iga päev koosolekuid korraldanud, kolhoosi, juhatust, brigaade organiseerinud, fakt! Tööd on väga palju; ei saa ju nii, nagu sina tahad: imeväel üks-kaks ja kolhoos valmis ja kulak kõrvaldatud ja seemnefond kogutud... Selle kõik me täidame veel ja sina ära kiirusta toimikusse kirjutamisega, küllap jõuad.»

«Kuidas «ära kiirusta», kui ringkond ja krai peale suruvad, hingatagi ei lase! Seemnefond peab olema loodud juba esimeseks veebruariks, sina aga...»

«Aga mina loon selle viieteistkümnendaks, fakt! Ega me veebruaris külvama hakka! Täna saatsin juhatuse liikme Tubjanskisse triööri järele. Kolhoosi esimees Gnedõhh jaurab seal; meie kirjalikule järelepärimisele, millal neil triöör vabaks saab, kirjutas ta resolutsiooni: «Tulevikus.» Ka üks kodukasvanud naljahammas, fakt!»

«Sa ära seleta mulle midagi Gnedõhhist, lase kuulda omast kolhoosist.»

«Teostasime kampaania kariloomade hävitamise vastu, praegu enam ei tapeta. Neil päevil võtsime vastu otsuse sulgloomade ja pudulojuste ühistamiseks, kartusest, et need maha tapetakse, ja üldse... Kuid täna ma ütlesin Nagulnovile, et ta sulgloomad tagasi annaks.»

«Milleks seda?»

«Pean pudulojuste ja sulgloomade ühistamist veaks, kolhoosis pole seda seni veel tarvis.»

«Kas kolhoosi koosolek võttis sellise otsuse vastu?»

«Võttis küll.»

«Milles on siis asi?»

«Pole kanalaid, kolhoosniku meeleolu on langenud, fakt! Teda ei maksa pisiasjadega erutada... Sulgloomade ühistamine pole kohustuslik; meie ehitame kolhoosi, mitte kommuuni.»

«Kenake teooria! Aga milleks siis tagasi anda? Muidugi poleks tarvis olnud hakata lindudega jändama; kui aga viisite läbi, siis pole sugugi vaja taganeda. Teil on mingisugune kohaltammumine, kaksipidisus... Peate ennast otsustavalt kokku võtma! Seemnefondi pole loodud, sajaprotsendilist kollektiviseerimist veel ei ole, inventar on remontimata...»

«Täna jõudsime sepaga kokkuleppele.»

«Näed nüüd, ma räägingi, et tempot pole! Tingimata tuleb agitatsioonikolonn teie juurde saata, ta õpetab teid töötama.»

«Saada. Oleks väga hea, fakt!»...

23. peatükk.

Elades Jakov Lukitši juures, valmistus jessaul Polovtsev energiliselt kevadiseks ülestõusuks. Õõsiti istus ta kuni kukelauluni oma kambris, kirjutas midagi, joonestas mingisuguseid kaarte

keemilise pliiatsiga, luges. Jakov Lukitš, vaadates vahel tema kambrisse, nägi, kuidas Polovtsev, kallutanud oma laialaubalise pea laua kohale, loeb, hääletult oma karedaid huuli liigutades. Vahel aga tabas ta Polovtsevi rasketes mõtisklustes. Neil hetkil istus Polovtsev tavaliselt küünarnukkidele toetunult, sõrmed hõrenevaisse valkjaisse juuksekahludesse pistetud. Tema kokkusurutud järsud lõualuud liikusid, nagu näriksid midagi järeleandmatut-kõva, silmad olid poolkinni. Ta tõstis pea alles pärast mitmekordset hüüdu, tema väikestes, liikumatuse tõttu julmades silmaterades hakkas põlema viha. «Mida sa tahad?» küsis ta haukuval bassihäälel. Neil hetkil tajus Jakov Lukitš tema suhtes veelgi suuremat hirmu ja tahtmatut aukartust.

Jakov Lukitši kohustuseks oli Polovtsevile iga päev teatada, mis sünnib külas, kolhoosis; ta teadustas kohusetruult, tõi aga Polovtsevile iga päev uusi kurvastusi, raiudes ta põskede põikkortse veelgi sügavamaks...

Pärast kulakute väljasaatmist Gremjatši Logist ei maganud Polovtsev kogu öö, koiduni kostsid tema rasked, kuid pehmed sammud ja Jakov Lukitš, tulnud kikivarvul kambri ukse juurde, kuulis, kuidas ta hambaid kiristades pomises:

«Jalgade alt rebitakse maa! Tugesid kangutavad... Raiuda! Raiuda! Raiuda halastamatult!»

Vaikib, hakkab jälle viltidesse pistetud jalgadega pehmelt kõndima; on kuulda, kuidas ta sõrmedega keha kratsib, harjumusest rinda sügab ja uuesti — tumedalt: «Raiuda! Raiuda!» ja sumbunud kotkahäälitsemisega kõris, pehmemalt: «Armuline jumal, kõiknägija, õiglane! Toeta! Kunas tuleb see tund? Issand, lähenda oma nuhtlust!»

Oli juba koitmas, kui rahutuks muutunud Jakov Lukitš kambri ukse juurde läks, kõrva uuesti lukuaugule asetas: Polovtsev sosistas palveid, laskus ägades põlvili, tegi maani kummardusi. Siis kustutas tule, heitis magama ja poolunes sosistas veel kord selgesti kuuldavalt: «Raiuda kõiki... kuni viimseni!» ja hakkas oigama.

Mõni päev hiljem kuulis Jakov Lukitš koputust aknaluugile; ta väljus eeskotta.

«Kes on?»

«Tee lahti, peremees!»

«Kes seal on?»

«Aleksander Anissimovitši juurde...» vastas sosin ukse taga.

«Missuguse? Ei ole siin seesuguseid.»

«Ütle temale, et mina olen saadetisega Tšornõi juurest.»

Jakov Lukitš viivitas veel vähe ja avas siis ukse: «Olgu mis on!» Keegi lühike mees, nägu paslikusse seotud, astus sisse. Polovtsev viis ta enda juurde, tõmbas ukse kõvasti kinni ja poolteist tundi järjest kuuldus kambrist summutatud, ruttavat jutlemist. Samal ajal tõstis Jakov Lukitši poeg saabunud käskjala

hobusele heinu ette, laskis vabamaks sadulavöö, vabastas suuraudadest.

Siis hakkasid ratsakäskjalad saabuma peaaegu iga päev, mitte aga südaööl, vaid koidu eel, öösel kella kolme-nelja paiku. Esimesega võrreldes sõitsid need nähtavasti kaugematest kohtadest.

Jakov Lukitš elas neil päevil lõhestatud, kummalist elu. Hommikul läks ta kolhoosi juhatusse, rääkis Davõdoviga, Nagulnoviga, puuseppade ja brigadiridega. Minutikski ei andnud aega närvilisteks mõtisklemisteks loomade ruumi korraldamise mure, seemnevilja puhtimine, inventari remont. Talle enesele ootamatult sattus toimekas Jakov Lukitš tema südamele omasesse asjalike askelduste, suure hoole olukorda, ainult selle olulise vahega, et nüüd ta askeldas külas, sõitudel, mitte enam oma isiklikke asju ajades, vaid kolhoosile töötades. Ta oli rõõmus sellegi üle, kui aga saaks vabaneda mustadest mõtetest, mitte mõtelda. Teda innustas töö, tal oli tahe töötada, pea haudus mitmesuguseid plaane. Ta võttis usinalt käsile lautade soojendamise, kapitaalse hobusetalli ehitamise, juhtis ühistatud aitade ümbertõstmist ja uue kolhoosiaida ehitamist; õhtul aga, kui vaikis tööpäeva askeldus ja saabus kojumineku aeg, hakkas Jakov Lukitšil paljast mõttest, et seal kambris istub Polovtsev, tusane ja õudne oma üksinduses nagu raisakull kurgaanil, rinde all valutama, liigutused jäid loiuks, sõnul seletamatu roidumus nõrgestas keha. Tulnud koju, läks ta veel enne õhtueinet Polovtsevi juurde.

«Räägi,» käskis see vilkat keerates, olles valmis ahnelt kuulama.

Ja Jakov Lukitš jutustas päevast, mis oli möödunud kolhoositöös. Polovtsev kuulas tavaliselt vaikides, ainult kord, kui Jakov Lukitš rääkis kulakute riiete ja jalatsite jagamisest, mis oli toimunud kehvikute vahel, ei suutnud ta pidada; metsikus vihas, kotkahäälega kõris, karjus ta:

«Kõigil neil, kes võtsid, lõikame kevadel kõrid läbi. Kõik need, kõik see rämps pane nimekirja. Kuulsid?»

«See mul juba on, Aleksander Anissimovitš.»

«On see sul siin?»

«Jah!»

«Anna siia!»

Ta võttis nimekirja ning tegi sellest hoolikalt koopia, kirjutades täielikult välja eesnimed, isa- ja perekonnanimed ja võetud asjad ning pannes iga riideid või jalatseid saanud perekonnanime kõrvale ristikese.

Jakov Lukitš, vestelnud Polovtseviga, läks õhtueinet võtma; enne magamaheitmist läks ta tema juurde instruktsioonide järele: mida tuleks teha järgmisel päeval.

Nimelt Polovtsevi korraldusel käskis Jakov Lukitš 8. veebruaril teise brigaadi töömärkijal eraldada neli hobuveokit ühes inimestega härjalautade juurde jõeliiva vedama. Liiv toodi. Jakov Lukitš

käskis lautade muldpõranda puhtaks pühkida ja liivaga üle puistata. Töö lõpul tuli teise brigaadi lauda juurde Davõdov.

«Mis te siin liivaga jändate?» küsis ta brigaadi laudameheks määratud Demid Vaikurilt.

«Puistame üle.»

«Milleks?»

Vaikus.

«Ma küsin milleks!»

«Ei tea.»

«Kes andis käsu põrandaid liivatada?»

«Majandusjuhataja.»

«Mis ta rääkis?»

«Tarvis, ütleb, puhtust pidada ... Kah mõte koerapojal!»

«See korraldus on hea, fakt! Tõepoolest, nüüd on puhas, muidu aga sõnnik ja hais, isegi härjad võivad haigestuda. Nemadki vajavad puhtust, nagu ütlevad veterinaarid, fakt! Sa kirud asjatult, avaldad rahulolematust. Nüüd on lauta isegi mõnus vaadata: liiv, puhtus, ah? Mis sa arvad?»

Vaikuriga Davõdov siiski vestelda ei saanud, see läks vaikselt aganikku; Davõdov aga kiitis mõttes oma majandusjuhataja initsiatiivi ja läks lõunastama.

Õhtu eel jooksis tema juurde Ljubiškin ja küsis vihaselt:

«Kas härgadele, tähendab, hakatakse tänasest päevast alates õlgede asemel liiva alla laotama?»

«Liiva jah!»

«Ega see Ostrovnov, mis, pole kuu pealt kukkunud? Kus seda on nähtud? Ja sina, seltsimees Davõdov, kiidad veel nihukest rumalust?»

«Sina ära ärritu, Ljubiškin! Asi seisab tervenisti hügieenis. Küllap Ostrovnov toimis õieti. Ohutum on elada puhtuses: pole karta nakkust.»

«Mis hügieen see on! ... Mille peale härg nüüd maha heidab? Pakane, näe, kuidas pigistab. Õlgede peal on tal soe, aga proovi sa liiva peal lamada!»

«Palun väga, ära parem vastu räägigi! Endistviisi karjatalitamisest tuleb loobuda! Teadusliku põhimõtte peame igal alal maksma panema.»

«On see siis kellegi põhimõte? Eh! ...» Ljubiškin ropsas oma musta papaahaga vastu saapasäärt, hüppas Davõdovi juurest välja, näost punasem kui vabarnamari.

Kakskümmend kolm härga ei saanud hommikul maast üles. Öösel külmunud liiv ei lasknud härgade uriini läbi, härg heitis märja maa peale maha ja külmus kinni ... Üles tõustes jätsid neist mõned kivikõvaks tõmbunud liivale oma nahatükke, neljal murdusid kinnikülmunud sabad, ülejäänud said külmetada, jäid haigeks.

Jakov Lukitš, täites Polovtsevi korraldust, oli tublisti üle trumbanud ja peaaegu oleks ta majandusjuhataja kohalt lennanud. «Just nõnda külmeta nende härgi. Nad, lollid, usuvad, et see on

puhtuse pidamiseks. Kuid hobuste eest pead sa hoolitsema, et nad oleksid kõlblikud kas või tänapäev rivisse tulema!» rääkis Polovtsev selle juhtumi eelpäeval. Ja Jakov Lukitš viis korralduse täide.

Davõdov kutsus ta hommikul enda poole; pannud ukse haaki, küsis ta silmi tõstmata:

«Mis sa tegid?...»

«Kallis seltsimees Davõdov, eksitus juhtus! Kas siis mina... jumal hoidku... Olen valmis endal juukseid kiskuma...»

«Madu oled sa!...» Davõdov kahvatas, vaatas Jakov Lukitšile vihapisarad silmis. «Kahjuriks hakkasid?... Kas sa ei teadnud, et liiva ei või latritesse puistata? Kas ei teadnud, et härjad võivad põranda külge kinni külmuda?»

«Tahtsin härgadele... Jumal näeb, ei teadnud!»

«Ole vait, sina!... Ei usu, et sina, niisugune majandusmees, ei teadnud!»

Jakov Lukitš hakkas nutma; nina nuusates pomises ta aina üht ja sama:

«Tahtsin puhtust pidada... Et poleks sõnnikut... Ei võinud teada ega mõtelda, et asi sedasi välja kukub...»

Käi välja, asjaajamine anna Ušakovile üle. Hakkame sinu üle kohut mõistma.»

«Seltsimees Davõdov!...»

«Ütlen sulle veel kord, hakka minema!»

Pärast Jakov Lukitši lahkumist kaalus Davõdov sündmust juba rahulikumalt. Temale näis nüüd, et Jakov Lukitši kahjurlikkuses süüdistada oleks mõttetu. Ostrovnov ei olnud ju kulak. Kui teda keegi selliselt nimetaski, siis oli see tingitud isiklikest vaenumotiividest. Kord, varsti pärast seda, kui Ostrovnov oli edutatud majandusjuhatajaks, ütles Ljubiškin nagu muuseas järgmise lause: «Ostrovnov ise on endine kulak!» Davõdov kontrollis siis kohe järele ja leidis, et Jakov Lukitš oli paljude aastate eest tõesti jõukalt elanud, kuid viljaikaldus oli ta hiljem laostanud ja keskmikuks teinud. Davõdov mõtles, mõtles ning tuli järeldusele, et õnnetuses, mis härgadega juhtus, Jakov Lukitš süüdi ei ole, et härgadele liiva puistata käskis ta tahtest puhtust maksma panna ja osaliselt võib-olla alatisest uuendustepüüdlusest: «Oleks ta kahjur, poleks ta töötanud sellise hooga, peale selle said kannatada ka tema enese kaks härga,» mõtles Davõdov. «Ei, Ostrovnov on truu kolhoosnik, juhtum liivaga on aga lihtsalt kurb eksisamm, fakt!» Talle meenus, kuidas Jakov Lukitš hoolikalt ja nupukalt soojelautu korraldas, kuidas heinu kokku hoidis, kuidas ta kord, kui haigestusid kolm kolhoosi hobust, hommikust õhtuni talli juures viibis ja isiklikult hobustele klistiiri tegi, neile kanepiõli sisse kallas, et kõhupisteid leevendada, ja pärast esimesena soovitas hobuste haiguses süüdi oleva esimese brigaadi tallipoisi Kuženkovi kolhoosist välja heita, kes, nagu selgus, oli nädal aega hobuseid palja odrapõhuga toitnud. Nagu Davõdov märkas, hoolitses Jakov Lukitš hobuste eest, peab ütlema, enam kui keegi teine. Davõdov, kõike

seda meelde tuletades, tundis end majandusjuhataja ees oma õigustamata vihapurske pärast häbistatuna ja süüdlasena. Tal oli piinlik, et ta nii jämedalt oli karjunud hea kolhoosniku peale, keda kaaskodanikud, kolhoosi juhatuse liikmed austasid, ja isegi kahtlustas teda, kes oli süüdi ainult ettevaatamatuses, — kahjurlikkuses. «Milline lollus!» Davõdov sagis oma juuksed turri, kõhatas kohmetult ja väljus toast.

Jakov Lukitš, hoides võtmekimpu käes, rääkis raamatupidajaga, tema huuled värisesid haavunult...

«Vaat mis, Ostrovnov... Ära ametit maha pane, tööta edasi, fakt. Kui aga peaks sinuga uuesti juhtuma selline lugu... ühe sõnaga selline... Kutsu rajoonist välja veterinaarvelsker, brigadiridele aga ütle, et külmetada saanud härjad vabastataks tööst.»

Jakov Lukitši esimene katse kolhoosi kahjustada lõppes talle õnnelikult. Ajutiseks vabastas Polovtsev Ostrovnovi järgnevatest ülesannetest, sest ta oli seotud muuga. Nagu ennegi sõitis nüüd tema juurde ööse uus inimene ning saates küüdimehe tagasi, astus majja ja Polovtsev viis ta kohe enda juurde kambrisse, keelas kedagi sisse lasta. Nad rääkisid hilisööni ja järgmisel hommikul kutsus rõõmsaks muutunud Polovtsev Jakov Lukitši enda juurde.

«Nõnda, kallis Jakov Lukitš, see on meie liidu liige, nõndaöelda meie kaasvõitleja, nooremleitnant, kasakate keeles alamjessaul, Vatslav Avgustovitš Ljatjevski. Ole tema vastu lahke. See siin on minu peremees, vana ja karastatud kasakas, töötab aga praegu kolhoosis majandusjuhatajana... Nõukogude teenistuja, võib öelda...»

Nooremleitnant ajas enda voodilt püsti ja ulatas Jakov Lukitšile laia valge käe. Välimuselt oli ta kolmekümne-aastane, kollasenäoline ja kõhn. Üle pea kammitud mustad käharad juuksed langesid alla tema musta satäänpluusi püstkraele. Otseste ja rõõmsate huulte kohal kihardusid hõredad vurrukesed. Ta vasak silm oli vist põrutuse tagajärjel alatiselt poolkinni, elutuisse voltidesse kogutud nahk oli selle silma all kuiv ja surnud, liikumatult krobeline nagu sügisene leht. Ta alaliselt pilukil silm ei häirinud, vaid pigemini rõhutas endise nooremleitnandi Ljatjevski rõõmsat, naerulist ilmet. Näis, et nüüdsama pilgutab ta kurikavalalt oma pruuni silma ja nahk läheb siledaks ning roomab kiirtetaoliste kortsukestena oimude poole, elurõõmus nooremleitnant ise aga puhkeb nooruslikult ja kaasakiskuvalt naerma. Tema riietuse näilik lohakus oli sihilik, see ei kitsendanud omaniku järske liigutusi ega varjanud tema uhket hoiakut.

Polovtsev oli sel päeval erakordselt rõõmus, isegi lahke Jakov Lukitšiga. Tähtsusetu vestluse lõpetas ta kohe; ütles näoga Ostrovnovi poole pöördudes:

«Nooremleitnant Ljatjevski jääb sinu juurde kaheks nädalaks, mina aga sõidan täna, kui pimeneb, minema. Muretse kõik, mida Vatslav Avgustovitš vajab, kõik tema käsud on ka minu käsud,

arusaadav? Niisiis, Jakov Lukitš, kullake!» Ja oma tähtsust rõhutades pani ta paksu soonilise käe Jakov Lukitši põlvele: «Varsti algame! Ei tule enam kaua kannatada. Ütle seda ka meie kasakatele, las võtavad julgust. Noh, nüüd mine, meil on veel tarvis vestelda.»

Et Polovtsev kaheks nädalaks Gremjatši Logist lahkus, pidi olema juhtunud midagi ebatavalist. Jakov Lukitš põles uudishimu kärsituses. Sel otstarbel poetas ta enese samasse saali, kus Polovtsev tema vestlust Davõdoviga oli pealt kuulanud, ja liibus kõrvaga vastu õhukest vaheseina. Kambrist, läbi seina kostis vaevaltkuuldav kõnelus.

Ljatjevski: Tingimata on teil vaja Bõkadoroviga ühendusse astuda... Tema ekstsellents, mõistagi, teatab kohtumisel teile, et plaanid... soodne situatsioon... See on ju tore! Salski ringkonnas... soomusrong... lüüasaamise puhul...

Polovtsev: Tss!

Ljatjevski: Loodan, et meid keegi ei kuule?

Polovtsev: Siiski... Igas asjas konspiratsioon...

Ljatjevski (veelgi tasemini, mistõttu Jakov Lukitš paratamatult tema kõne seose kaotas): Kaotus... mõistagi... Afganistan... Nende abil läbi minna...

Polovtsev: Kuid vahendid... GPU... (ja edasi üksainus — sum-sum-sum...).

Ljatjevski: Variant on selline: üle piiri minna... Minskis... Möödudes... Ma tõendan teile, et piirivalve... Kindralstaabi osakonnas tingimata vastu võetakse... Polkovnik, tema nime ma tean... kindlaksmääratud kohtumine... see on ju võimsaim abi! Selline toetus... Asi ei seisa subsideerimises...

Polovtsev: Aga erilise arvamus?

Ljatjevski: Kindel, et kindral kardab... palju! Ma sain käsu suusõnal, et... äärmiselt pingeline, ära kasutades... momenti tabada...

Hääled muutusid sosinaks ja katkendlikust jutust mitte midagi aru saanud Jakov Lukitš ohkas ja läks kolhoosi juhatusse. Tulnud Titoki endise maja juurde ja vaadanud harjumuse järgi väravate kohale löödud valgele lauakesele, mis kandis pealkirja «Stalininimelise Gremjatši kolhoosi juhatus», tundis ta jällegi tavalist kahepaiksust. Siis meenus talle nooremleitnant Ljatjevski ja Polovtsevi poolt antud kindel lubadus: «Varsti algame!» ja kahjurõõmsalt ning enese peale tige olles mõtles ta: «Tuleks rutem! Muidu kärisen nende ja kolhoosi vahel lõhki nagu härg libedal jääl!»

Öösel saduldas Polovtsev hobuse, ladus sadulakottidesse kõik oma paberid, võttis toitu kaasa ja jättis hüvasti. Jakov Lukitš kuulis, kuidas Polovtsevi kaua seisnud hobune kapjade kuival müdinal lustiliselt ja kepslevalt aknast mööda tantsis.

Uus elanik oli kärsitu ja sõjaväelasena hoolimatu inimene. Rõõmus, naeratlev, kolas ta päevade viisi majas ringi, naljatles naistega ega andnud rahu vanaemale, kes põrmugi ei sallinud

tubakasuitsu; käis ringi ega kartnud, et Jakov Lukitši juurde võiks mõni võõras sisse astuda, nii et Jakov Lukitš pidi temale isegi märkuse tegema:

«Te peaksite olema ettevaatlikum... Tea, kes võib sisse tulla ja teid märgata, teie ausus.»

«Ega mulle ometi laubale ole kirjutatud, et — «teie ausus»?»

«Ei ole, kuid võidakse küsida, kes olete ja kust tulete...»

«Mul, peremees, on taskud võltsdokumente täis; kui aga kitsikusse satun ega usuta, siis esitan vaat selle mandaadi... Sellega võib igal pool läbi minna!» Ja ta võttis põuest musta tuhmilt läikiva mauseri, ikka rõõmsalt naeratades, krobeliste nahavoltide taha peidetud liikumatu silmaga väljakutsuvalt vaadates...

Ljatjevskile tuli aeg-ajalt kirju. Ta luges need läbi ja põletas kohe ahjus. Lõpuks hakkas ööseti jooma, muutus morniks ja järjest sagedamini palus Jakov Lukitši või Semjoni, et need tooksid talle pool liitrit, toppis neile pihku uusi krabisevaid tšervoonetseid. Joobnult kaldus ta poliitilistesse vestlustesse, vestlustes — laialdastesse üldistustesse ja tegelikkuse omamoodi objektiivsesse hinnangusse. Kord viis ta Jakov Lukitši suurde segadusse. Kutsus selle enda juurde kambrisse, kostitas viinaga, küsis küüniliselt silma pilgutades:

«Laostad kolhoosi või?»

«Ei, milleks?» imestas Jakov Lukitš silmakirjatsedes.

«Milliste meetodite järgi sa töötad?»

«See tähendab, kuidas?»

«Mis tööd sa teed? Sa oled ju diversant... Mis sa seal teed? Kas söödad hobustele strühniini, rikud tootmisvahendeid või tegutsed mõnda muud moodi?»

«On kästud hobustesse mitte puutuda, vaid isegi vastupidi...» tunnistas Jakov Lukitš.

Viimasel ajal Jakov Lukitš alkoholi ei tarvitanud, sest klaas viina mõjus temasse põrutavalt, meelitas avameelsusele. Ta tahtis kaevata, kuidas kannatab hingeliselt, ehitades ja purustades üheaegselt küla ühismajapidamist, kuid Ljatjevski ei lasknud tal rääkida; viina ära joonud ning Jakov Lukitšile mitte enam kallates küsis ta:

«Aga milleks sa, selline tolvan, üldse meie kampa tulid? Milleks kuradiks? Polovtsevil ja minul pole mujale minna, meie läheme surma... Jah, surma! Või võidame, kuid muuseas, tead sa, Hamlet, et võidulootusi on kurvastama-panevalt vähe... Mitte rohkem kui üks sajandik protsenti! Kuid oleme seesugused, kel pole midagi peale ahelate kaotada, nagu ütlevad kommunistid. Aga vaat sina. Minu arvates oled sa lihtsalt süütu ohver... Sa, rumal, võiksid ju elada ja elada... Peab ütlema, et ma ei usu, et sellised hamletid nagu sina võiksid üles ehitada sotsialismi, kuid siiski... te vähemalt segate vettki selles maailma rabas. Aga muide, tuleb mäss, löövad su, halli tondi, mättasse või lihtsalt võtavad vangi ja saadavad su kui väheteadliku Arhangelski kuber-

mangu. Hakkad seal metsa raiuma kuni kommunismi teise tulekuni... Eh, sina, saabas!... On arusaadav, miks mina pean mässu tõstma: ma olen mõisnik! Mu isal oli viis tuhat tiinu künnimaad ja peaaegu kaheksasada metsa. Minul ja teistel taolistel oli veriselt solvav ära minna oma maalt ja kuskil võõrsil palehigis, nagu öeldakse, igapäevast leiba teenida. Sina aga? Kes sa oled? Viljakasvataja ja leivasööja. Sõnnikusitikas! Vähe on teid, kasakakesi, kodusõjas maha tapetud!»

«Meil ei ole ju mingit elu!» vaidles vastu Jakov Lukitš. «Lämmatavad maksudega, loomad võetakse ära, üksiktalupidamist ei ole; aga muidu küll, enesestki mõista, milleks on meile vaja teid, aadlikke ja igasuguseid sellelaadilisi! Eluilmaski poleks ma selle patu sisse läinud!»

«Mõtle ometi, maksud! Nagu teistes maades talupojad makse ei maksagi. Veel enam maksavad!»

«Ei tahaks uskuda!»

«Tõendan sulle.»

«Kust teie teate, kuidas seal elatakse ja kuidas makstakse?»

«Olen seal elanud, tean.»

«Võib-olla sõitsitegi välismaalt?»

«Miks sul seda tarvis teada?»

«Uudishimust.»

«Kui liiga palju tead, lähed ruttu vanaks. Mine too veel viinakest!»

Jakov Lukitš saatis Semjoni viina järele, ise aga läks üksindust igatsedes rehe alla ja istus tundi kaks õlevirna ääres, mõtles: «Neetud kortssilm! Rääkis nii, et pea läks paistesse. Ehk ta proovib mind, tahab teada, mis ma ütlen, kas ma ei hakka neile vastu, siis aga teatab sellest tagasijõudnud Aleksander Anissimovitšile... ja see virutab mulle siis pähe nagu Hoprovile... Või mõtleb ta tõepoolest sedasi? Eks ju, mis kainel peas, see joobnul keele peal... Ehk polegi vaja Polovtseviga jännata, vaid vaikselt kolhoosis aasta või kaks oodata? Võib-olla võimud, nähes, kui halvasti asjad lähevad, ajavad kolhoosid aasta pärast laiali? Ja jälle elaksin ma nagu inimene... Ah, mu jumal, jumal! Kuhu küll minna? Ei püsi mu pea õlgadel... Nüüd siis nähtavasti ükspuha... Kas öökulliga vastu kändu või kännuga öökulli pihta, ükspuha, öökull enam ei tõuse...»

Tuul, tulnud üle tara, jalutas rehe all nagu peremees. Ta ajas värava ette mahapudenenud õlgi kuhja juurde, litsus neid koerte poolt tehtud urgudesse, rehitses siledaks kuhja nurki, kus õled mitte nii kõvasti polnud kinni vajunud, pühkis kuhja tipust kuiva lume. Tuul oli suur, tugev ja külm. Jakov Lukitš ei suutnud kaua aega kindlaks teha, kust kaarest tuul puhub. Näis, nagu tammuks tuul ümber kuhja ja nagu puhuks ta järgemööda kõigist neljast kaarest. Õlgedes — tuulest erutatud — hakkasid sabistama hiired. Nad jooksid piiksudes salakäikusid mööda, vahel otse Jakov Lukitši selja juures, kes oli enese vastu järsakat kuhja toetanud.

Kuulatades tuult, õlgede sahinat, hiirte piiksumist ja kaevukoogu kriiksumist, jäi Jakov Lukitš peaaegu tukkuma; kõik öised hääled hakkasid talle tunduma kauge, imelise ja kurva muusikana. Poolsuletud pisarais silmadega vahtis ta tähistaevast, hingas õlgede lõhna ja stepi tuult; kogu ümbrus näis temale kaunina ja lihtsana...

Polovtsevi juurest Voiskovoi külast saabus südaööl ratsakäskjalg. Ljatjevski luges kirja, mille ümbrikule oli märgitud: «V. kiire», äratas köögis magava Jakov Lukitši üles:

«Võta ja loe läbi.»

Silmi hõõrudes võttis Jakov Lukitš Ljatjevskile adresseeritud kirja. Taskumärkmikust rebitud lehele oli selgelt tindipliiatsiga kirjutatud, kõvendusmärke ja «jätte»[1] tarvitades:

«Härra leitnant!

Oleme saanud kindlaid teateid, et bolševike KK kogub talupoegade hulgas vilja ettekäändel, nagu läheks see kolhoosidele külviseemneks. Tegelikult aga läheb see vili välismaale mahamüümiseks; talupojad, nende hulgas ka kolhoosnikud, on määratud rasket nälga kannatama. Nõukogude võim, aimates oma möödapääsematut lähedat lõppu, müüb viimse viija, hävitab lõplikult Venemaa. Käsin Teid viivitamata Gremjatši Logi elanike keskel, kus Teie praegusel ajal esindate meie liitu, selle petliku seemneviljakogumise vastu kihutustööd alata. Tehke Teile saadetud kiri sisuliselt teatavaks ka J. L-le ja kohustage teda selgitustööd kiiresti läbi viima. Olgu mis tahes, kuid on äärmiselt vajalik vilja kogumist takistada.»

Juhatusse sisse astumata läks Jakov Lukitš hommikul Banniku ja teiste mõttekaaslaste juurde, keda ta oli «Doni Vabastamise Liitu» värvanud.

24. peatükk.

Agitatsioonikolonni komandöri Kondratko poolt Gremjatši Logi jäetud kolmeliikmeline brigaad asus seemnevilja koguma...

Juba esimestel päevadel selgus, et seemnefondi võib ainult suurte raskuste ja suure hilinemisega kokku saada. Kõik brigaadi ja kohaliku parteirakukese poolt seemnevilja kogumise tempo kiirendamiseks ettevõetud abinõud põrkasid kolhoosnikute ja üksiktalupidajate enamiku poolt ülesseatud suurte takistuste vastu. Külas hakkas liikuma kõmu, et vilja kogutakse välismaale saatmiseks, et sel aastal külvi ei tule ja et tund-tunnilt on oodata sõja puhkemist... Nagulnov kutsus iga päev koosolekuid kokku, tegi brigaadi abil selgitustööd, tõrjus tagasi ebasündsaid jutte, ähvardas halastamatult karistada neid, kes paljastatakse «nõukogude-

[1] Kõvendusmärk ja jätt — enne Oktoobrirevolutsiooni vene keeles tarvitatud tähed, mis ortograafia asjatult keerukaks tegid.

vastase propaganda» tegemisel, kuid vilja kokkutulek oli siiski väga aeglane...

Nagu kellegi võimas käsi oleks vilja kinni hoidnud...

Brigaadi staabis aga võis kuulda tavaliselt selliseid vestlusi:

«Kas seemnevilja tõid?»

«Ei toonud.»

«Miks?»

«Vilja ei ole.»

«Miks ei ole?»

«Sellepärast, noh päris lihtsalt... Kavatsesin küll külviseemet hoida, pärast aga andsin ülejäägi viljavarumisel ära, polnud eneselgi midagi süüa. Vili sai otsa.»

«Mis siis nüüd teha. Sa vist ei mõtelnudki külvata?»

«Mõtlesin küll, aga pole seemet.»

Paljud viitasid sellele, et nad olevat viljavarumise korras ära andnud kogu seemnevilja. Davõdov juhatuses ja Vanja Naidjonov[1] staabis tuhnisid nimekirjades, varumispunktidest saadud kviitungites, kontrollisid ja paljastasid vastupunnijaid valeandmete esitamises: seemnevili, nagu selgus, pidi olema alles. Selleks oli tarvis vahel isegi kokku võtta kahekümne üheksanda aasta viljapeksu üldsaak, kokku arvata viljavarumisel antud vilja hulk ja otsida ülejääki. Kuid isegi siis, kui oli välja selgitatud vilja ülejääk, ei andnud vastupunnija alla.

«Jäi küll teri järele, mis seal rääkida. Kuid te isegi teate, seltsimehed, kuidas see talus toimub. Oleme harjunud leiba kaalumata sööma, mõõtmata kulutama. Mulle jäeti hinge peale kuu kohta üks puud toiduvilja, mina aga näiteks tarvitan päevas kolm-neli naela. Kulub sellepärast nii palju, et leivakõrvane on vilets. Siin ongi teil ülekulutus. Vilja mul ei ole, otsige või läbi!»

Parteirakukese koosolekul tegi Nagulnov ettepaneku jõukamate külaelanike juures, kellel seemnevili toomata, läbiotsimine toime panna, kuid Davõdov, Lubno[2], Naidjanov ja Razmjotnov olid selle vastu. Samuti oli rajoonikomitee seemnefondi loomise direktiivis läbiotsimiste toimetamine kõvasti keelatud.

Brigaadi ja kolhoosi juhatuse kolmepäevase töö tagajärjel oli kogutud kolhoosi sektoris 480 puuda, üksiktalundite alal — kõigest 35 puuda. Kolhoosi aktiiv aga tõi oma osa täielikult. Kondrat Maidannikov, Ljubiškin, Dubtsov, Demid Vaikur, Štšukari taat, Arkaška Menok, sepp Šalõi, Andrei Razmjotnov ja teised tõid oma vilja juba esimesel päeval. Järgmise päeva hommikul sõitsid sammu ühisaida ette kahe reega Jakov Lukitši poeg Semjon ja Jakov Lukitš ise. Lukitš läks aega viitmata juhatusse, Semjon aga hakkas koormast viljakotte maha tõstma. Djomka Ušakov võttis vilja vastu ja kaalus. Semjon oli juba neli kotti tühjendanud ja avas viienda koti suu, kui Ušakov kullina talle peale hüppas:

---

[1] Tööline, kommunistlik noor, agitatsioonikolonni brigaadi liikmeid.

[2] Agitatsioonikolonni brigaadi liige.

«Kas sinu vana tahab niisuguse seemnega külvata?» ja pistis Semjoni nina alla pihutäie teri.

«Missugusega?» Semjon lõi leegitsema. «Sina oma kõõrdsilmadega pead nisu nähtavasti maisiks!»

«Ei, mitte maisiks! Ma olen küll kõõrdsilm, kuid sinust, sulist, näen paremini. Olete mõlemad isaga head küll, tea-ame! Mis see on? Kas see on seemnevili? Sa ära pööra nina kõrvale! Mis asja sa puistasid minu puhta vilja sisse, raipelõust?»

Djomka toppis oma pihu Semjoni näo ette, pihu peal aga oli näputäis umbrohusegast, mulla ja vikiga segatud teri.

«Kutsun kohe inimesed siia . . .»

«Ära tee lärmi!» ehmus Semjon. «Nähtavasti eksisin kottidega. Toon kohe uued, vahetan ümber. Naljakas oled sa, jumala eest! No mis sa perutad nagu püttsepa hobune? On öeldud: juhtus eksitus, vahetan ümber . . .»

Djomka praakis kohaletoodud neljateistkümnest kotist välja kuus. Ja kui Semjon palus teda aidata üht väljapraagitud teradega kotti õlale tõsta, pöördus Djomka kaalude juurde, just nagu poleks palvet kuulnudki.

«Ei aita, tähendab?» küsis Semjon värisedes.

«Tõpra südametunnistus! Kui kodus tõstsid, oli kerge, nüüd aga muutus raskeks! Tõsta ise, sihuke!»

Pingutusest punane, võttis Semjon koti ristipidi sülle ja viis rekke . . .

Kahel järgmisel päeval viljatoojaid peaaegu ei olnudki. Parteirakukese koosolekul otsustati peresid mööda käima hakata. Davõdov oli sõitnud eelmisel päeval naaberrajooni selektsioonijaama, et tuua sealt väljaspool plaani põuakindlat suvinisuseemet kas või mõne hektarigi seemendamiseks: see nisu oli suurepäraselt kauakestvale põuale vastu pannud ja oli andnud möödunud aastal jaama katsepõllul oivalist saaki. Jakov Lukitš ja brigadir Agafon Dubtsov olid sageli rääkinud uuest nisusordist, mis oli saadud selektsioonijaamas sissetoodud «kalifornia» ja kohaliku «valgeteralise» risttolmlemisest, ja Davõdov, kes viimasel ajal öösiti suure hoolega agrotehnilisi ajakirju luges, otsustas jaama sõita ja uut nisu muretseda.

Ta tuli teekonnalt 4. märtsil tagasi, kuid tema saabumise eelpäeval juhtus järgmine lugu: teise brigaadi juurde kinnistatud Makar Nagulnov koos Ljubiškiniga käis hommikust saadik läbi umbes kuuskümmend peret ja õhtul, kui Razmjotnov koos sekretäriga külanõukogust lahkus, hakkas sinna välja kutsuma neid peremehi, kelle talundeid ta polnud jõudnud päeval läbi käia. Umbes neli inimest laskis ta tagasi, saavutamata vähimaidki positiivseid tulemusi. «Ei ole vilja seemneks ja kõik. Las riik annab!» Nagulnov manitses alguses rahulikult, pärast aga hakkas rusikaga lauale taguma.

«Kuidas te räägite, et vilja ei ole? Sina ju, olgu näiteks, Konstantin Gavrilovitš, peksid sügisel umbes puuda kolmsada!»

«Aga kas sina minu eest riigile vilja andsid?»
«Palju sa andsid?»
«Noh, sada kolmkümmend puuda.»
«Kus on ülejäänu?»
«Kus on? Ära sõin!»
«Valetad! Lõhki läheksid, kui nii palju vilja nahka paneksid. Peret on ainult kuus hinge ja nii palju vilja ära söödud? Too vili kohale, või muidu ajame pikema jututa kolhoosist välja!»
«Ajage kolhoosist välja või tehke, mis tahate, kuid vilja, jumala eest, ei ole! Andku valitsus kas või protsendi eest...»
«Sa oled harjunud nõukogude võimu imema. Kas sa külvimasina ja heinaniitja ostmiseks laenatud raha krediidiseltsingule tagasi maksid? See'p see on! Lõid raha üle, nüüd vaja veel leiva arvel teenida?»
«Mis siis, ükspuha — heinaniitja ja külvimasin kuuluvad ju nüüd kolhoosile; kui ma neid ei kasutanud, ei ole vaja ka süüdistada.»
«Too vili ära, muidu võib sul halvasti minna! Oled vana valetaja! Ja häbi sul ka ei ole!»
«Tooksin hea meelega, kui oleks...»
Kuidas Nagulnov ka katsetas, kuidas ka rääkis, millega ähvardas, kuid ikkagi tuli lasta minna neil, kes ei tahtnud vilja anda.
Nad väljusid, vestlesid omavahel paar minutit eeskojas, siis hakkasid nagisema trepiastmed. Hetke pärast astus sisse üksiktalunik Grigori Bannik. Nähtavasti teadis ta juba, kuidas külanõukogust praegu väljunud kolhoosnikutega jutuajamine lõppes; tema huulenurkades värises iseteadlik, väljakutsuv naeratus. Nagulnov õiendas värisevate kätega laua peal olevat nimekirja ja lausus tumedalt:
«Istu, Grigori Matveitš!»
«Tänan lahkuse eest.»
Bannik istus, asetas jalad laiali.
«Miks sa, Grigori Matveitš seemnevilja ära ei too?»
«Aga milleks mul seda tarvis tuuagi?»
«Oli ju üldkoosoleku otsus, et nii kolhoosnikud kui ka üksiktalunikud peavad seemnevilja ära andma. Sul on ju seemet?»
«Kuidas siis muidu, eks ikka ole.»
Nagulnov heitis pilgu nimekirjale: lahtris «suvivilja kavatsetud külvipind 1930. aastal» oli Banniku nime vastas märgitud number 6.
«Sa kavatsed käesoleval aastal külvata kuus hektarit nisu?»
«Just nii.»
«Tähendab, sul peab olema nelikümmend kaks puuda seemet?»
«Kõik on täielikult olemas, vili on tuulatud ja puhastatud, nagu kuld!»
«Noh, sina oled siis tõesti kangelane!» kiitis Nagulnov kergendatult ohates. «Too see juba homme ühiskondlikku aita. Vilja võid isegi oma kottidesse jätta. Üksiktalunikelt võtame vilja ühes

nende kottidega, kui nad ei taha vilja ühte kallata. Tood siia, annad kaalu järgi aidamehele üle, ta paneb kottidele lakkpitserid peale, annab sulle kviitungi, kevadel aga saad oma vilja tervelt tagasi. Aidas on see aga kõige kindlamas kohas.»

«Seltsimees Nagulnov, jäta see jutt!» Bannik naeratas vabalt, silus valkjaid vurre. «See sinu number ei lähe läbi! Oma vilja ma teile ei anna.»

«Lubage küsida, miks siis?»

«Seepärast, et minu käes on see kindlamas kohas. Anna see aga teile, siis ei saa kevadeks tühje kottegi tagasi. Meie oleme ju kah haridust saanud, enam kõrvalt mööda ei aja!»

Nagulnov liigutas laiu kulme, isegi kahvatus.

«Kuidas sa võid kahelda nõukogude võimu suhtes? Sul ei ole tema vastu, tähendab, usaldust?!»

«Seda küll, ei usalda! Oleme kuulnud küllalt petujutte teiesugustelt vendadelt!»

«Kes see teid siis pettis? Ja kuidas?» Nagulnov kahvatus veelgi, tõusis aeglaselt püsti.

Bannik aga, nagu poleks midagi märganudki, muigas ikka veel endiselt vaikselt oma hõredaid terveid hambaid näidates, ainult tema hääl hakkas solvunult ja vihast põledes värisema, kui ta ütles:

«Lasete vilja kokku tuua, siis laadite selle laevadesse ja — välismaale. Teil on vaja autosid osta, millega parteilased oma püga-tud preilnasid saaksid sõidutada! Tea-ame küll... kuhu meie viljake läheb! Tunneme teie üheõiguslikkust!»

«Oled sa tont, hulluks läinud! Mis sa siin räägid?»

«Küllap lähed hulluks ka, kui sul kõri pihku võetakse! Vilja-varumisel andsin oma sada kuusteistkümmend puudakest! Nüüd tahate aga viimase seemneiva ära võtta... et mu lapsi... näl-jutada...»

«Vait! Ära laima, madu!» Nagulnov virutas rusikaga lauale. Arvelaud kukkus põrandale, tindipott läks ümber. Läikides nõrgus paks lillakas nire mööda paberit, tilkus Banniku pargitud nahast poolkasuka siilule. Bannik äigas käega tinti, tõusis. Ta silmad kitsenesid, suunurkades keesid valged pritsmed, ta kähistas tagasihoitud meeletusega:

«Sa minuga ära kärgi! Oma naist Luškat võid sa rusikatega ähvardada, mina pole sulle teinepool! Praegu pole kahekümnes aasta, sellest peaksid sa aru saama. Vilja mina aga ei anna. Minge te kõik!...»

Nagulnov pidi enese juba üle laua tema poole sirutama, kuid vankuma lüües ajas enese kohe sirgu.

«Mis see's... kelle jutud? Mis juttu sa, kontra, mulle siin ajad? Sa naerad sotsialismi üle, madu! Mina sind praegu...» Ta ei leidnud sõnu, hingeldas, kuid kuidagi endast jagu saanud, pühki-des käeseljaga kleepuvat higi laubalt, ütles: «Anna mulle kohe allkiri selle kohta, et homme tood vilja ära, ja juba homme ma

saadan sind sinna, kuhu tarvis. Seal uuritakse välja, kust sa sellised jutud oled võtnud!»

«Sa võid mind arreteerida, kuid mingisugust allkirja ma ei anna ja vilja ei too!»

«Kirjuta, ütlen ma sulle!...»

«Oota natuke...»

«Ma palun sind heaga...»

Bannik läks ukse poole, kuid viha temas oli nähtavasti nii metsikult leekima löönud, et ta ei suutnud end pidada ja võttes käega ukserauast, ütles:

«Lähen koju ja puistan kohe vilja sigadele: Olgu, söögu parem nemad, kui et teile, parasiitidele, annan!»

«Sigadele? Seemnevili?!»

Nagulnov oli kahe hüppega ukse juures. Haaranud taskust nagaani, lõi ta selle päraga Bannikule meelekohta. Bannik lõi vankuma, laskus vastu seina — seinalt lupja maha pühkides hakkas põrandale langema. Kukkus. Meelekohta löödud haavast imbus musta verd, mis niisutas juukseid. Nagulnov, end mitte enam valitseda suutes, lõi lamajat paar korda jalaga ja astus eemale. Bannik, nagu kuivale sattunud kala, ahmis paar korda suuga õhku, siis aga haaras küüntega seinast, hakkas end püsti ajama. Ja vaevalt oli ta saanud üles tõusta, kui veri juba ohtramalt voolama hakkas. Vaikides pühkis ta seda varrukaga, tema valgelt seljalt langes kriiditolmu. Nagulnov jõi karahvinist hambaid vastu klaasi lõgistades vastikut, soojaks muutunud vett. Heitnud kõõrdpilgu ülestõusnud Bannikule, astus Nagulnov tema juurde, võttis käega nagu tangidega tema küünarnukist kinni, lükkas ta laua juurde ja pistis pliiatsi pihku:

«Kirjuta!»

«Kirjutan küll, kuid teatan ka prokurörile... Ma võin ju kirjutada, kui mind nagaaniga ähvardatakse... Peksta nõukogude võim ei luba... Tema — partei — sind selle eest just väga ei kiida!» pomises kähisedes Bannik, laskudes jõuetult taburetile.

Nagulnov seisis ta vastas, tõmbas nagaani kuke vinna.

«Nii, meenutasid nõukogude võimu ja parteid, kontra! Ei hakka sind mõistma rahvakohus, mina mõistan sulle ise praegu kohut. Kui sa ei kirjuta, lasen su maha nagu kahjuliku elaja, pärast võin istuma minna, kas või kümneks aastaks! Mina sul nõukogude võimu mõnitada ei lase! Kirjuta: «Allkiri». Valmis? Kirjuta: «Mina, endine aktiivne valgekaartlane, mamontovlane[1], kes võitlesin relvaga Punaarmee vastu, võtan oma sõnad tagasi...» On kirjutatud? «... oma äärmiselt laimavad sõnad ÜK(b)P» ÜKP suurte tähtedega, valmis? «... ja Nõukogude valit-

[1] Mamontovlased — «vabatahtliku armee» ratsavägi. Kindral Mamontovi juhtimisel vallutas see ratsavägi 1919. a. Tambovi ja tungis Punaarmee seljataha. Tungides linnadesse ja küladesse, hävitasid mamontovlased loomaliku halastamatusega kommuniste, nõukogude teenistujaid, töölisi ja talupoegi.

suse kohta, palun nende ees vabandust ja tõotan edaspidi, kuigi ma olen kontra . . .»»

«Ei kirjuta! Miks sa mind sunnid?»

«Küll sa kirjutad! Või mis sa arvad? Et mina, valgetest veristatud, nende poolt pekstud, jätaksin sulle need sõnad? Et ma vaikiksin, kui sa minu silmade all nõukogude võimu teotad? Kirjuta, või ma saadan su hinge teise ilma! . . .»

Bannik kummardus laua kohale ja pliiats hakkas uuesti tema käes aeglaselt mööda paberilehte liikuma. Sõrme nagaani päästikul hoides dikteeris Nagulnov:

«. . . kuigi ma olen salakaval kontra, kuid kõigile töötajaile kallist, rohke töörahva verega saavutatud nõukogude võimu ma enam ei kahjusta sõnadega, kirjalikult ega tegudega. Ma ei sõima ega kiusa teda, vaid jään kannatlikult ülemaailmset revolutsiooni ootama, kes meid, tema vaenlasi ülemaailmses mastaabis, külmetuspunktini viib. Siis tõotan veel nõukogude võimule, et ma ei aseta end põiki tema teele, ei varja vilja ja juba homme, 3. märtsil 1930. aastal toon ühiskondlikku aita . . .»

Sellal astus tuppa käskjalg ja ühes temaga kolm kolhoosnikut.

«Oodake veidi eeskojas!» hüüdis Nagulnov ja pöördudes näoga Banniku suunas, jätkas:

««. . . nelikümmend kaks puuda nisuseemet natuuras. Selleks kirjutan alla». Kirjuta alla!»

Bannik, kelle nägu lõi uuesti tuliselt õhetama, kritseldas nime.

«Makar Nagulnov, sa vastutad selle eest! . . .»

«Igaüks meist peab vastutama oma tegude eest, ent kui sa homme vilja ära ei too, tapan sinu!»

Nagulnov keeras allakirjutatud paberi kokku ja pistis selle kaitsevärvi pluusi rinnataskusse, heitis nagaani lauale, saatis Banniku ukse juurde. Ta ise jäi kesköönі külanõukokku. Ta ei lubanud käskjalal ära minna ja tema abiga sulges ta tühja tuppa veel kolm kolhoosnikut, kes ei lubanud seemnevilja tuua. Oli juba üle kesköö, kui ta, istudes külanõukogu laua taga, toetanud oma pulstunud pea pikkadele pihkudele, uinus murtuna väsimusest ja üleelatud vapustustest . . .

. . . Hommikul kella kuue ajal külanõukokku tulnud Razmjotnov leidis Nagulnovi veel magamas. Makari kollasel põsel, mida valgustas märtsikuu hommiku violetne valgus, oli tardunud pingeline ja ootav naeratus, piinavas pinevuses liikus tema lai kulmujoon. Razmjotnov raputas Makari üles ja kirus:

«Tegid lollusi ja nüüd magad! Näed ilusaid unesid! Miks sa Banniku läbi peksid? Juba koidu ajal tõi ta ära seemnevilja, andis ära ja kihutas otsemaid rajooni. Ljubiškin jookseb minu poole, räägib, Bannik sõitnud miilitsasse sinu peale kaebama. Leidsid, mida otsisid! Ei tea, mis Davõdov ütleb, kui tagasi tuleb! Ah, Makar! . . .»

Nagulnov haaras pihkudega ebamugavast magamisest tursunud nägu ja naeratas mõtlikult:

«A-andrjuška! Millist und ma nägin! Väga meeldiv uni!»

«Jäta oma unedest rääkimine! Tee parem juba Banniku kohta ettekanne.»

«Ma ei taha säärasest mürgisest maost rääkidagi! Sa ütled, et ta tõi vilja ära? Tähendab, mõjus... Nelikümmend kaks puuda seemnevilja — ega seda maast leia. Kui iga kontra käest pärast üht hoopi nagaanipäraga saaks nelikümmend puuda vilja, mina muud ei teekski, kui käiksin kogu eluaeg neid togimas. Temale oleks kulunud tema sõnade eest veel suuremgi muhk ära. Küllap ta rõõmustab, et ma temal jalgu alt ei rebinud!» Ja maruvihaselt silmadega läigatades, lõpetas: «Tema, raibe, kolas kindral Mamontoviga ringi. Võitles meie vastu, kuni me teda Mustas meres leotasime, ja praegugi tahab meile teele risti vastu heita, kahjustada ülemaailmset revolutsiooni. Ja mis sõnu ta mulle nõukogude võimu ja partei kohta rääkis! Juuksed tõusid solvumisest peas püsti!»

«Paljugi mis! Aga sa siiski ei tohiks peksta, ennem siis juba arreteerida.»

«Ei, arreteerida pole teda vaja, vaid maha tappa!» Nagulnov laiutas masendatult käsi. «Ning miks ma teda ei tulistanud? Mitte aru ei saa! Vaat, mida ma praegu kahetsen.»

«Kui sind lolliks nimetada, siis haavud, kuid lollust on sinus põhjatu palju. Kui Davõdov tagasi tuleb, küll ta veel õpetab sulle aabitsat!»

«Kui Semjon saabub, kiidab mu tegu. Tema pole selline okas nagu sina.»

Razmjotnov naeris, koputas oma kõvera sõrmega lauale, siis Makari laubale, tõendas:

«Eks ole, ühesugune heli!»

Makar tõrjus tema käe kurjalt tagasi, hakkas poolkasukat selga tõmbama. Ja hoides kätt ukse käepidemel, pomises pead pööramata:

«Kuule sa, tarkpea! Lase väikekodanlased tühjast toast välja ja et nad vilja kohe kohale tooksid! Vastasel korral, kui silmad pesen ja tagasi tulen, panen nad uuesti istuma.»

Razmjotnov ajas silmad imestusest pungi... Ta astus kiiresti tühja toa juurde, kus hoiti külanõukogu arhiive ja teravilja-eksponaate möödunud aasta rajooni põllumajanduslikult näituselt, avas ukse ja leidis sealt kolm kolhoosnikut: Krasnokutovi, Antip Gratši ja kõhetu Apollon Peskovatskovi. Põrandale laotatud vanade ajalehtede komplektidel olid nad rahulikult öö veetnud, Razmjotnovi sisse astudes tõusid nad üles.

«Mina, kodanikud, pean muidugi...» algas Razmjotnov, kuid üks arreteerituist, vana kasakas Krasnokutov, ütles kärmesti vahele:

«Noh, mis seal rääkida, Andrei Stepanõtš, oleme süüdi rääkimatagi... Lase meid lahti, me toome vilja kohe ära... Me siin öösel pidasime endi vahel vähekese nõu, noh, otsustasimegi vilja ära anda... Ei maksa pattu maha salata, tahtsime nisuvilja endile jätta...»

Razmjotnov, kes just Nagulnovi mõtlematu sammu üle vabandust tahtis paluda, arvestas olukorda ja võttis hetkelt uue hoiaku.

«Oleks võinud juba ammugi sedasi! Olete ju kolhoosnikud! Kas ometi pole häbi varjata vilja!»

«Ole nii hea, lase meid lahti! Kes aga vana meelde tuletab . . .» Antip Gratš naeratas oma pigimusta habemesse.

Avanud ukse pärani, astus Razmjotnov laua juurde; temas tärkas, peab ütlema, sel hetkel mõtteke: «Vahest siiski Makaril on õigus? Kui pigistada tugevamini, vist ühe päevaga toovad vilja kokku!»

25. peatükk.

Davõdov sõitis selektsioonijaamast tagasi ühes kaheteistkümne puuda sordinisuga, olles asja õnnestumise puhul rahul ja õnnelik. Lõunalauda kattes jutustas temale perenaine, et tema äraolekul peksnud Nagulnov Grigori Bannikut ja hoidnud öösel külanõukogus kinni kolme kolhoosnikut. Kuuldus selle kohta oli Gremjatši Logis juba nähtavasti laialt levinud. Davõdov einetas kähku, läks ärritunult juhatusse. Üksikasjadega täiendades kinnitati seal talle perenaise jutustust. Nagulnovi käitumist hinnati väga mitut moodi: ühed kiitsid, teised laitsid, mõned aga vaikisid tagasihoidlikult. Ljubiškin näiteks asus kindlalt Nagulnovi seisukohale, kuid Jakov Lukitš tõmbas huuled mossi ja oli pealtnäha nii solvunud, nagu oleks ta ise Nagulnoviga vestluse läbi teinud. Peatselt tuli ka Makar ise juhatusse. Ta oli pealtnäha karmim kui tavaliselt, tervitas Davõdovit tagasihoidlikult, kuid vaatas talle varjatud ärevuse ja ootusega. Kui nad kahekesi olid jäänud, küsis Davõdov kannatamatult käredalt:

«Mis uudised need sul on?»

«Kui kuulsid, miks siis päridki?»

«Siis sääraste meetoditega hakkad sa seemnevilja kogumist agiteerima?»

«Kuid ärgu tema mulle niisuguseid nurjatusi rääkigu! Ma ei ole tõotust andnud vaenlase, valge mao mõnituste kannatamiseks.»

«Oled sa aga mõtelnud selle üle, kuidas see teistesse mõjub, kuidas säärasele asjale poliitiliselt vaadatakse?»

«Siis polnud aega mõtelda.»

«See pole kellegi vastus, fakt! Sa oleksid pidanud ta võimude haavamise pärast arreteerima, kuid mitte peksma. Kommunisti häbistab säärane väljaastumine, fakt! Ja juba täna tõstame selle küsimuse rakukeses üles. Tead, millist kahju tegid sa meile oma väljaastumisega! Me peame seda hukka mõistma. Ja ära ootamata rajoonikomitee otsust, räägin faktiliselt sellest kolhoosi koosolekul. Sest kui me sellest vaikime, arvavad kolhoosnikud, et oleme selles asjas sinuga ühel nõul ning peame seda õigeks. Ei, vennike! Me tõmbame kriipsu endi ja sinu vahele ja taunime sind.

Sina oled kommunist, kuid käitusid nagu sandarm. Milline häbi! Et kurat sind nüliks sellise toimimise pärast!»

Kuid Nagulnov oli kangekaelne nagu härg: kõigile Davõdovi väidetele, kes katsus teda veenda sellise teo lubamatuses ja poliitilises kahjulikkuses kommunistile, vastas ta:

«Ma peksin teda õigesti! Ma isegi ei peksnud, vaid ainult korra virutasin, kuid tarvis oleks olnud rohkem. Jäta mind rahule! Õpetada on mind hilja; olen partisan ja tean ise, kuidas ma oma parteid pean igasuguse rämpsu kallaletungide vastu kaitsma.»

«Ma ju ei räägi, et Bannik oleks oma inimene, tühi teda võtku! Räägin ainult üht, et sinul poleks tarvis olnud teda peksta. Parteid oleks võinud kallaletungide vastu hoopis teisiti kaitsta, fakt! Mine, jahuta end, mõtle vähe järele, õhtul aga tuled parteirakukesse ja ütled, et ma rääkisin õigesti, fakt!»

Õhtul enne rakukese koosoleku algust, kui mässav Nagulnov sisse astus, küsis Davõdov aega viitmata:

«Kas mõtlesid järele?»

«Mõtlesin.»

«Kuidas siis on?»

«Vähe sai antud koerapojale. Vaja oleks olnud ta vagaseks teha!»

Agitatsioonikolonni brigaad asus tervenisti Davõdovi seisukohale ja hääletas Nagulnovile valju noomituse avaldamise poolt. Andrei Razmjotnov jäi erapooletuks, vaikis kogu aeg, kuid enne laialiminekut, kui sõrad vastu ajanud Makar pursatas: «Jään oma õige arusaamise juurde», hüppas Razmjotnov püsti ja raevunult sülitades ning vandudes jooksis toast välja.

Pimedas eeskojas suitsu tehes ja tuletiku valgusel Nagulnovi päeva jooksul tumestunud nägu vaadates, lausus Davõdov leplikult:

«Asjata sa, Makar, oled solvunud meie peale, fakt!»

«Ma ei ole solvunud.»

«Sa töötad vanade partisanlike meetoditega, nüüd on aga uus aeg, positsioonisõda, mitte enam lendsalkade võitlus... Meie kõik, eriti meie, mereväelased, noh, muidugi mõista ka mina, põdesime partisanitõbe. Kuigi sa oled närvihaige, kuid tarvis on ometi, kallis Makar, end nii-öelda... valjastada, ah? Sa vaata meie kaastöölisi: missuguseid imeasju sooritab meie agitatsioonikolonni kommunistlik noor Vanja Naidjonov! Tema kvartalis on seemnevilja kokkutulek kõige suurem, on juba peaaegu kõik kohale toodud. Väliselt ta polegi nii väga käbe, nihuke tedretähniline, väikesekasvuline, aga töötab teist kõige paremini. Tont teda teab, räägitakse, käib mööda peresid, heidab nalja, jutustab meestele mingisuguseid muinasjutte... Ja vilja tuuakse tema pool kandis hambaid sisse löömata ja kartserita, fakt.» Kui Davõdov rääkis Naidjonovist, võis tema hääles kuulda naeratust ja sooje toone. Nagulnov aga tundis, kuidas temas midagi kadedusetaolist kärme kommunistliku noore suhtes liigahtas. «Sa mine temaga homme peredesse, kas või

uudishimu pärast, ja vaata, milliste ähinõudega ta seda saavutab,» jätkas Davõdov, «selles pole sinule, jumala eest, midagi haavavat. Meil on, vennas, vahel vaja ka noortelt midagi õppida, fakt! Need kasvavad teistsugusteks inimesteks kui meie, nad on kuidagi paremini kohanenud . . .» — — —

28. peatükk.

Suurvee tõttu hilinenud ringpost tõi 20. märtsil Gremjatši Logi ajalehed Stalini artikliga «Peapööritus edusammudest». Kolm eksemplari 4. märtsi «Molot'it» käisid päeva jooksul kõik pered läbi ja muutusid õhtuks määrdunud katkisteks niisketeks lipakateks. Gremjatši Logi olemasolu ajal polnud ajaleht veel kunagi kogunud enda ümber nii suurt kuulajaskonda nagu sel päeval. Loeti rühmadesse kogunenult majades, põiktänavatel, karjaaedades, aidaesistel . . . Üks luges kõva häälega, teised kuulasid rangelt vaikust pidades, kartes kaotada ainsatki sõna. Artikkel kutsus kõikjal esile suuri vaidlusi. Igaüks tõlgitses omamoodi, peamiselt nii, nagu see kellelegi meeldis. Ja peaaegu igal pool anti Davõdovi või Nagulnovi ilmudes ajaleht millegipärast kiiresti käest kätte, kuni ta, valge linnuna kogu salga läbi lennanud, kadus kellegi laia taskusse.

«Noh, nüüd rebenevad kolhoosid nagu pehkinud rõivas õmblustest lahti,» lausus juubeldav Bannik esimesena oma arvamuse.

«Sõnnik ujub minema; mis raskem, jääb alles,» vaidles Djomka Ušakov vastu.

«Vaata, kui ei juhtuks vastupidi või ümberpöördult,» pilkas Bannik ja ruttas minema, et juba teises kohas enam usaldatavatele inimestele sosistada: «Lõõ lärmi, lahku kolhoosist, kuni pärisorjadele on vabadus kuulutatud!»

«Keskmikul on jalad harkis! Ühe jalaga on ta kolhoosis, teise aga on üles tõstnud, raputab seda ja mõtleb, kuidas saaks kohe kolhoosist tagasi oma tallu astuda,» rääkis Pavlo Ljubiškin Menokile, osutades reipalt jutlevaile kolhoosnikuile-keskmikele.

Paljust mitte aru saanud naised hakkasid oma naiselikul kombel oletama ja mõistatama. Ja külas läks lahti:

«Kolhoosid lastakse lahti!»

«Moskvast on kästud lehmad tagasi anda.»

«Kulakud tuuakse tagasi ja pannakse kolhoosidesse.»

«Neile, kellelt hääleõigus on ära võetud, antakse see tagasi.»

«Tubjanskis avatakse kirik; seemnevili aga, mis oli sinna paigutatud, jagatakse kolhoosnikuile toiduks.»

Lähenesid suured sündmused. Seda aimasid kõik. Õhtul rääkis Davõdov parteirakukese kinnisel koosolekul närvitsedes:

«Seltsimees Stalini artikkel on kirjutatud vägagi õigel ajal! Makarile käib see näiteks mitte kulmu, vaid otse silma pihta! Makaril hakkas edusammudest pea pööritama, ühteaegu hakkasid ka meie pead veidi ringi käima . . . Tehke, seltsimehed, ettepanekuid, kui-

das asja parandada! Noh, saime parajal ajal aru pähe, kodulinnud andsime tagasi, aga kuidas toimida lammastega, lehmadega? Ma küsin teilt, kuidas nendega toimida. Kui seda poliitiliselt valesti teha, siis, fakt, peetakse seda ... võetakse seda nagu märguannet: «Päästku end, kes suudab! Põgene kolhoosist!» Ja hakatakse laiali jooksma, kari viiakse tervenisti ära ja meie jääme väga lihtsalt oma lõhutud küna juurde.»

Viimasena koosolekule tulnud Nagulnov tõusis üles ja hakkas rääkima, vahtides veriselt punetavate pisarais silmadega otse Davõdovile ja Davõdov tundis, kuidas Makari suust teravat viinahaisu levis.

«Räägid, et see artikkel sattus mulle silma? Mitte silma, vaid otse südamesse! Ja läbistas südame! Ja mitte siis ei hakanud mu pea pööritama, kui kolhoosi asutasime, vaid praegu, pärast seda artiklit...»

«Ta hakkas sul pööritama, kui olid pudeli viina ära joonud,» lisas Vanja Naidjonov vaikselt.

Razmjotnov muigas ja pilgutas kaastundlikult silma, Davõdov langetas näo laua kohale, Makar aga puhus kahvatud ninasõõrmed laiali, tema segastes silmades välgatas meeletus:

«Sina, noor kollanokk, tahad mind õpetada ja mulle märkusi teha! Sinu naba polnud veel kuiv, kui mina juba nõukogude võimu eest võitlesin ja parteilane olin... Nõndaks! Aga et ma täna jõin, siis see on fakt, nagu ütleb meie Davõdov. Ja mitte ühe pudeli, vaid kaks!»

«Leidsid, millega kiidelda! Seepärast sinust seda rumalust hoovabki...» paiskas Razmjotnov tusaselt.

Makar ainult kõõritas silmi tema suunas, hakkas siis aga vaiksemalt rääkima ega vehkinud enam juhmilt käega, vaid surus selle tugevasti vastu rinda ja seisis nõnda oma segase tulise kõne lõpuni.

«Valetad, Andruša, praegu mina rumalusi ei räägi. Jõin ma aga sellepärast, et see Stalini artikkel mind kuulina läbistas ja tuline veri minus keema hakkas...» Makari hääl värahtas, muutus veelgi vaiksemaks. «Mina olen siin rakukese sekretär, nii! Mina olin see, kes nõudis rahvalt ja teilt, kuraditelt, et kanad-haned tuleb kolhoosi ajada, nõnda! Kuidas agiteerisin kolhoosi eest? Aga vaat nõnda: mõnelegi meie vaenlastest, kuigi nad kuulusid keskmike hulka, ütlesin otse näkku: «Kui sa kolhoosi ei tule, oled nõukogude korra vaenlane! Üheksateistkümnendal aastal olid meie vastane, võitlesid meie vastu ja ka praegu oled vastu. Noh, ära oota siis ka minult rahu! Mina löön sind, madu, nõnda, et kõigil kuraditel süda iiveldama hakkab!» Kas rääkisin ma nii? Rääkisin. Isegi nagaanipäraga koputasin vastu lauda. Ei salga! Tõsi, mitte kõikidele, kuid mõnedele, kes südames eriti meie vastu on, rääkisin. Ja praegu pole ma põrmugi joobnud, palun ilma lollusteta. Ma ei suutnud taluda seda artiklit, seepärast jõingi poole aasta jooksul

esimest korda. Mis artikkel see on? Aga see on selline artikkel, et selle kirjutas seltsimees Stalin, mina aga, see tähendab, Makar Nagulnov, järsku laman kummuli poris, peeneks tambitud, jalust maha rabatud... Kuidas nõnda? Seltsimehed! Ma nõustun sellega, et kanade ja muude lojustega pahempoolset kallakut võtsin... Kuid, vennad, vennad, miks ma seda tegin? Ja milleks te mulle Trotskit kaela riputate, mind temaga ikestate, et ma temaga paaris käiksin? Sina, Davõdov, oled see, kes mulle näkku karjus, et ma olevat pahempoolne trotskist. Kuid ma ei tunne sellist kirja nagu Trotski ja ma ei ole mitte nii nagu tema... Ma ei ole õpetatud sabakontsuna partei küljes, vaid olen selle külge kasvanud südame ja oma partei eest valatud verega.»

«Räägi asjalikult, Makar! Miks sa säärasel kallil ajal venitama hakkad? Aeg ei oota! Tee ettepanek, kuidas me oma ühiseid vigu parandaksime, kuid nii, mis see siis on, nagu Trotski: «Mina olen parteilane, mina ja partei...»»

«Luba rääkida!» möirgas Makar lõkkele lüües ja paremat kätt veelgi tugevamini vastu rinda surudes. «Trotski ma heidan endast eemale! Mul on häbi praegu temaga ühel tasemel olla! Ma ei ole reetur ja ütlen ette: kes mind trotskistiks nimetab, sellel löön näo segamini! Teen pehmeks! Ja mitte Trotski pärast ei võtnud ma kanadega pahempoolset kurssi, vaid ma ruttasin ülemaailmse revolutsiooni poole! Seetõttu ma tahtsingi kõigega rutem hakkama saada, eraomanikku-väikekodanlast kõvemini pihku võtta. Jälle samm lähemale arveteõiendamiseks ülemaailmse kapitalismiga! Noh! Mida te vaikite? Nüüd siis nõnda: mis mees ma seltsimees Stalini artikli järgi olen? Vaadake, mis on selles artiklis kirjutatud!» Makar võttis poolkasuka taskust «Pravda», lõi selle lahti, hakkas aeglaselt lugema: «Kellele on tarvis neid moonutusi, seda bürokraatlikku kolhoosiliikumise dekreteerimist, neid kõlbmatuid ähvardusi talurahva suhtes? Mitte kellelegi peale meie vaenlaste. Kuhu need moonutused võivad viia? Meie vaenlaste kõvendamisele ja kolhoosiliikumise idee halvustamisele. Kas pole selge, et nende moonutuste autorid, kes peavad endid «pahempoolseks», tegelikult kallavad vett parempoolse oportunismi veskile?» Nii selgubki, et olen esmajoones dekreedibürokraat ning autor, et olen kolhoosnikuid maha teinud ja parempoolsetele oportunistidele vett muretsenud, nende veskeid käima pannud. Ja kõik see, lõpku nad ära, mingisuguste lammaste ja kanade pärast. Ja veel sellepärast, et hirmutasin mõnda üksikut endist valgekaartlast, kes oli kõheldes kolhoosi tulnud. See pole tõsi! Lõime, lõime kolhoosi, kuid artikkel lööb ärakella. Olen juhtinud eskadroni nii poolakate kui ka Wrangeli vastu ja tean: oled kord rünnakule asunud, ära pöördu poolelt teelt tagasi!»

«Sa kihutasid eskadronist sada sülda ette,» lausus tusaselt Razmjotnov, kes viimasel ajal kindlalt Davõdovi seisukohti kaitses. «Ja sina, Makar, palun väga, lõpeta, tarvis on asja arutada! Kui aga sind, vaata, Keskkomitee sekretäriks valitakse, siis võid sa üle-

peakaela rünnata, praegu aga pead nagu reavõitleja kindlalt rivis olema, või muidu me sunnime sind.»

«Ära sega mind, Andrei! Mina alistun igasugusele partei käsule ja praegugi ei taha ma rääkida mitte sellepärast, et oma kalliile parteile vastu töötada kavatsen, vaid sellepärast, et ma temale head soovin! Seltsimees Stalin kirjutas, et töötades oli tarvis kohalikke olusid arvestada, nii! Aga miks sina, Davõdov, räägid, et artikkel nimelt mind on silma pihta puudutanud? Selles ei ole ju otseselt öeldud, et Makar Nagulnov on autor ja bürokraat? Võibolla mind need sõnad üldse ei puudutagi? Aga vaat, kui seltsimees Stalin ise Gremjatši Logi sõidaks, siis ütleksin ma temale: «Meie kallis Jossif Vissarionovitš! Sa ei poolda, tähendab, seda, et meie keskmikke on tarvis käsile võtta? Sa hellitad neid ja tahad neid õrnustega enda poole võita? Aga kui tema, seesama keskmik, oli möödunud aegadel valgete kasakate juures ja kuni tänaseni on hiigla kõvasti oma eraomandi küljes kinni? Et tema, seesama keskmik, ei suuda kolhoosi astudes kuidagi eraomandist loobuda, vaid sihib ikka sinnapoole, kuidas oma endisi lojuseid paremini toita — vaat niisugune on tema!» Noh, ja kui siis seltsimees Stalin, näinud sellist rahvast, ikkagi kinnitab, et mina olen moonutanud ja kolhoosnikud maha teinud, siis ütleksin ma temale kohe: «Seltsimees Stalin, kaelustagu neid kurat, kuid mina enam ei suuda, sest olen oma tervise sõjarinnetele jätnud. Laske mul Hiina piirile minna, seal on mind parteile enam tarvis. Gremjatši aga las kollektiviseerib Andruša Razmjotnov. Tema on selgroo poolest painduv, võib endistele valgetele kummardusi teha ja pisaraid poetada... Seda võib ta küll!»

«Sa ära puutu mind, muidu võin ka mina sind...»

«Noh, aitab! Jätkub tänaseks!» Davõdov tõusis püsti, astus Nagulnovile otse ligi ja küsis ebatavalise jahedusega hääles: «Stalini kiri, seltsimees Nagulnov, on Keskkomitee poliitiline joon. Kas sina oled selle vastu?»

«Ei!»

«Kas sa oma vigu tunnistad? Mina näiteks tunnistan omi. Faktide vastu ei saa, mõnestki asjast kõrgemale ei hüppa. Et meie üle soolasime, pudulojuseid ja vasikaid ühistasime, seda ma mitte ainult ei tunnista, vaid katsun oma vigu parandada. Kollektiviseerimise üldprotsent kiskus mind liialt kaasa, kuigi selles on süüdi ka rajoonikomitee; samuti töötasime vähe kolhoosi tegeliku kindlustamise alal. Kas tunnistad seda, seltsimees Nagulnov?»

«Tunnistan.»

«Milles siis asi seisab?»

«Artikkel pole õige.»

Davõdov silus minuti jooksul kätega räpast vahariidest laudlina, keeras korralikult põleva lambitahi kes teab milleks kõrgemale; nähtavasti tahtis ta ärritust leevendada, kuid ei suutnud.

«Sina! Puunott, kurat!... Selliste juttude eest oleks sind teises kohas parteist välja löödud! Fakt! Kas oled sa ogaraks muutunud

või? Kas lõpetad praegu kohe selle... selle oma... oma opositsiooni, või meie sind... Fakt! Oleme küllalt su targutusi sallinud, aga kui sa selle juba tõsiselt üles sead — siis olge lahke! Teatame ametlikult rajoonikomiteele — sinu väljaastumisest partei joone vastu.»

«Teata. Ma ise teatan rajoonikomiteele. Vastutan ühekorraga nii Banniku kui ka kõige muu eest...»...

Rusuvas vaikuses trummeldas Davõdov sõrmedega lauale. Vanja Naidjonov, kes kogu aja oli nõutu muigega Makari vaadelnud, palus:

«Seltsimees Davõdov, lõpetame ära.»

«Niisiis, seltsimehed,» elavnes Davõdov, «teen järgmise ettepaneku: pudulojused ja lehmad kolhoosnikuile tagasi anda; kes aga andis kaks lehma — neid agiteerida, et nad ühe lehma kolhoosi ühiskondliku karja juurde jätaksid. Homme hommikul on vaja koosolek kokku kutsuda ja selgitustööd teha. Kogu rõhk tuleb praegu selgitustööle panna! Ma kardan, et hakatakse kolhoosist lahkuma, kuid meie peame juba täna-homme põllule minema... Vaata, Makar, kus sa võiksid oma karastust näidata. Veena neid, kuid ilma nagaanita, et nad kolhoosi jääksid, see oleks juba fakt! Noh, mis veel, kas paneme minu ettepaneku hääletusele? Kes on poolt? Kas sa ei hääleta, Makar? Kirjutamegi nii: «Üks jäi erapooletuks...»»

29. peatükk.

Järgmisel päeval esitati kakskümmend kolm kolhoosist väljaastumise avaldust. Välja astusid peamiselt keskmikud, kes olid viimastena kolhoosi tulnud, koosolekutel tavaliselt vaikinud, tööjuhatajatega alati vaielnud ja vastumeelselt tööle läinud. Nagulnov oligi nende kohta öelnud: «Kas siis need on kellegi kolhoosnikud? See on nii-öelda ei liha ega kala!» Lahkusid sellised, kes olid brigaadides sisuliselt surnud ballastiks, kes kolhoosnikuikski hakkasid kas võimude viha alla sattumise kartusest või kaasatõmmatuina üldisest võimsast kolhoosi astumise tungist, mis algas jaanuaris.

Avaldusi vastu võttes püüdis Davõdov neid manitseda, soovitas järele mõelda, aega anda, kuid väljaastujad jäid oma kavatsuse juurde kindlaks ja Davõdov heitis lõpuks käega:

«Minge, kodanikud, kuid pidage meeles, hakkate kolhoosi tagasi paluma — siis me veel mõtleme, kas võtta teid vastu või mitte!»

«Vaevalt et hakkame tagasi paluma! Loodame uuesti kolhoosita ära elada... Muide, tead sa, Davõdov, eks oleme ju varemgi kuidagi kolhoosita elanud, näljast paistesse pole läinud; olime oma vara üle ise peremehed, ei õpetanud meid võõrad onud, kuidas künda, kuidas külvata, ei olnud me kellegi tõugata-tõmmata... Nii et mõtleme praegugi kolhoosita elada, mitte igavust tunda!» vas-

tas kõigi eest Batalštšikov oma üleskeeratud kastanpruunidesse vurrudesse muiates.

«Eks me katsu ilma teieta kuidagi toime tulla! Nutma ja kurvastama juba ei hakka, fakt! Vanaeit vankrilt — hobusel kergem!» lõikas Davõdov.

«Eks olegi parem, kui heaga lahkume. Lõigatud leivapätsi enam ei paranda! Lubage meil loomad brigaadidest tagasi võtta!»

«Ei, selle küsimuse anname juhatuse otsustada. Oodake homseni.»

«Meil pole aega oodata. Teie võib-olla hakkate külvama kolhoosis pärast nelipühi, meil aga on vaja kohe põllule sõita. Homseni me ootame, ent kui te ka homme meie loomi veel tagasi ei anna, siis võtame ise!»

Batalštšikovi hääles oli otsest ähvardust ja Davõdov punastus viha pärast kergelt, kui talle vastas:

«Ma vaatan, kuidas sa oskad võtta midagi kolhoosi tallist juhatuse teadmata! Esiteks me ei anna, teiseks aga, kui võtad — vastutad kohtu ees.»

«Omade loomade eest?»

«Seni on need loomad kolhoosi omad.»

Davõdov loobus neist endistest kolhoosnikutest vähimagi kahjutundeta, kuid ebameeldivalt üllatas teda Demid Vaikuri lahkumisavaldus. Demid tuli alles õhtu eel, ta oli kõvasti purjus ja ikka endiselt sõnakehv. Tervitamata pistis ta pihku ajalehepaberitükikese, kuhu oli kritseldatud põiki üle ridade: «Laske mind kolhoosist välja.»

Davõdov keerutas käes Vaikuri napisõnalist avaldust, küsis teatava arusaamatuse ja rahulolematusega hääles:

«Miks sina siis, ah?»

«Lähen ära,» põristas Vaikur.

«Kuhu? Milleks?»

«Kolhoosist ära, tähendab.»

«Kuid miks sa ära lähed? Kuhu sa lähed?»

Demid ei vastanud, tegi vaid laia käeviipe.

«Tahad minna iga nelja tuule poole,» tõlgitses tema käeviibet Razmjotnov.

«Nojah!»

«Kuid miks sa siiski lahkud?» päris Davõdov, üllatatud kehviku, sõnakehva aktivisti lahkumisest.

«Rahvas läheb ... Eks minagi siis.»

«Aga kui need kuristiku äärelt peadpidi alla hakkavad hüppama, kas sina toimid samuti?» küsis vaikselt naeratlev Razmjotnov.

«Noh, vennas, seda küll vaevalt!» Vaikur hakkas kõvasti naerma. Tema naer sarnanes tühja vaadi põrinaga.

«Noh, mis siis, eks mine,» ohkas Davõdov, «võid võtta oma lehma. Anname selle sulle kui kehvikule pikema jututa tagasi, fakt! Kas anname tagasi, Razmjotnov?»

«Tarvis anda,» nõustus Razmjotnov, kuid Demid hakkas uuesti laialt ja laginal naerma, pahvas:

«Lehma, seda pole mul tarviski! Kingin selle kolhoosile. Mina lähen vist koduväiks. Kuidas see teile meeldib? Ma arvan, et imestate?» Ja väljus hüvasti jätmata.

Davõdov vaatas aknast välja: Vaikur oli trepi juurde liikumatult seisma jäänud. Punane õhtupäike valgustas heledalt tema karuselga, vägevat pruuni kaela, mis oli särgikaeluseni kuldkollaseid käharaid karvu täis kasvanud. Kolhoosi õu oli sulanud lumevee loikudes. Hiiglasuur loik ulatus trepi eest aidani. Trepi eest aia äärt mööda läks karedasse lumme ja mudasse tallatud jalgrada. Ümber loigu minnes läksid inimesed tavaliselt otse aia äärt mööda, kätega aiateivastest kinni hoides. Demid seisis nüris rängas mõtiskluses. Siis kaldus ta ja astus purjus ükskõiksusega otse vette ja aeglaselt kahele poole vaarudes sammus aida poole.

Huviga tema tegevust jälgides nägi Davõdov, kuidas Vaikur aida esikule püstipandud raudkangi võttis ja värava juurde tuli.

«Ega ometi ta, vanapagan, meid rüüstama hakka?» lausus akna juurde astunud Razmjotnov ja pahvatas naerma. Vaikurisse suhtus ta alati soojalt, sõbralikult, tundes võitmatut aukartust ta füüsilise võimsuse vastu.

Vaikur avas värava ja virutas raudkangiga jäätunud hange pihta sellise jõuga, et sealt silmapilkselt suur kolmepuudane kamakas lahti kukkus. Jääkillukesed lendasid raheteradena robinal vastu väravat ja varsti hakkas vesi kangiga raiutud renni mööda õuest pikkamisi välja voolama.

«No küll see tuleb jälle kolhoosi tagasi!» sõnas Razmjotnov, haarates Davõdovil õlast ja osutades Vaikurile: «Märkas korratust, tegi oma töö ja läks. Tähendab, hing on tal jäänud meie majandisse. Kas räägin ma õigesti?» ...

30. peatükk.

Nädala jooksul lahkus Gremjatši Logi kolhoosist umbes sada talu. Eriti suur äravool oli teisest brigaadist, kuhu üldse jäi järele kakskümmend üheksa peret, ja nendestki oli veel osa inimesi «põgenemisvalmis», nagu brigadir Ljubiškin väljendas.

Sündmused panid küla kõikuma. Iga päev tõi Davõdovile uusi ebameeldivusi. Tema teistkordsele järelepärimisele, kas väljaastunutele veojõud ja põllumajanduslik inventar tagasi anda kohe või pärast külvi, vastasid rajooni põllumajandusliit ja rajooni parteikomitee äikesetaolise käskkirjaga, mille mõte seisis selles, et gremjatšilased kõigi jõudude ja vahenditega takistaksid kolhoosi lagunemist, väldiksid suurema hulga kolhoosnikute väljaastumise ja kõik arvepidamised väljaastujatega ning samuti nende vara tagastamise jätaksid sügise peale.

Peatselt saabus kuidagiviisi Gremjatšisse rajooni maaosa-

konna juhataja, rajoonikomitee büroo liige Beglõh. Ta tutvus pealiskaudselt olukorraga (samal päeval pidi ta külastama mitut külanõukogu) ja teatas:

«Loomi ja inventari väljaastujatele praegu mingil juhul tagasi mitte anda! Ootame sügiseni, siis vaatame.»

«Inimesed kipuvad ju kõri kallale!» katsus Davõdov vastu vaielda.

Beglõh, resoluutne ja kindel inimene, naeratas ainult:

«Kipu sina omakorda. Muide, me peaksime sisuliselt tagastama, kuid on olemas selline ringkonnakomitee korraldus: tagastada ainult äärmistel juhtudel, pidades silmas klassiprintsiipi.»

«Kuidas nii?»

«No see peaks minu arvates olema sulle arusaadav ilma «kuidas niitagi»! Kehvikutele tagasi anda, keskmikule lubada sügiseks; peaks olema arusaadav?»

«Beglõh, kas siin ei juhtu samuti nagu sajaprotsendilise kollektiviseerimisega? Rajoonikomiteel oli ju selline korraldus: «Aja kuni sajani, maksku mis maksab, ja võimalikult rutem.» Ja peapööritus tuligi... Keskmikule loomi mitte tagastada, see tähendab faktiliselt temale survet avaldada, eks? Millega ta siis kündma ja külvama hakkab?»

«See pole sinu mure. Sa ära mõtle üksiktalunikust, vaid oma kolhoosist. Millega sa siis ise töötama hakkad, kui loomad ära annad? Peale selle pole see mitte meie, vaid ringkonnakomitee korraldus ja meie kui revolutsiooni sõdurid peame sellele vastuvaidlematult alistuma. Ja siis, kuidas sa mõtled plaani täita, kui loomadest viiskümmend protsenti läheb üle üksiktalunikule? Ei mingisugust juttu ega diskussioone! Loomi hoia kinni küünte ja hammastega. Kui külviplaani täitmata jätad, kisume sul pea otsast!»

Ja istudes kahehobuse-vedruvankrisse, lausus nagu muuseas:

«Üldiselt ja tervenisti on ras-ke-võitu! Kõrvalepõigete eest, vennike, tuleb tasuda, üht või teist ohvriks tuua... Sihuke on juba kord. Meie rajooni rahvas on metsikult Nagulnovi vastu. Mida ta küll siin on teinud? Kedagi keskmikukest peksnud, vahistanud, nagaaniga ähvardanud. Samohhin jutustas mulle. Tal on tema kohta terve toimik koostatud. Jaa-jah. Nagulnov osutus suurekaliibriliseks «pahemlaseks». Ja nüüd tead, milline hoiak? Karistada kuni parteist väljaheitmiseni! No ole terve. Hoia, hoia loomi!»

Beglõh sõitis Voiskovoisse. Ei suutnud tuul veel kuivatada tema vedruvankri rattajälgi, kui erutatud Agafon Dubtsov, kolmanda brigaadi brigadir, sinna jooksis.

«Seltsimees Davõdov! Need, kes kolhoosist välja astusid, võtsid ära minu härjad ja hobused. Jõuga võtsid!»

«Kuidas, võtsid?» hüüdis Davõdov punastudes.

«Väga lihtsalt, võtsid! Härjapoisi panid küüni kinni, härjad

aga lasti lõast lahti ja aeti steppi. Kaheksateist paari härgi ja seitse hobust. Mida nüüd peale hakata?»

«Aga sina? Aga mis tegid siis sina, päevavaras? Kus olid sina? Kuidas sa lasksid? Kus sa, kurat... Noh!»

Agafoni rõugest täkitud nägu muutus valgelaiguliseks, temagi kõrgendas häält:

«Ega ma ole kohustatud tallis või härgade laudas magama! Minu peale pole tarvis karjuda! Kui teie aga üleliia vahva olete, siis minge ja ajage härjad tagasi! Küllap laotakse teibaid küüru peale!»

Alles õhtu eel suudeti härjad tagasi võita karjamaalt stepist, kuhu peremehed nad kõvendatud valve all olid ajanud. Ljubiškin, Agafon Dubtsov ja kolmanda brigaadi kuus kolhoosnikut istusid hobustele, kihutasid steppi. Näinud teisel oruveerul karjatatavaid härgi, lahutas Ljubiškin oma väikesearvulise rühma kaheks.

«Agafon, võta kolm meest ja ratsuta kiiret traavi üle oru paremale tiivale, mina aga piiran neid vasakult.» Ljubiškin silus oma musti vuntse, kamandas: «Ratsmed lõdvaks! Minu järel traavi, mar-rss!»

Juhtum ei lõppenud kakluseta: Ljubiškini lellepoeg Zahhar Ljubiškin, kes koos kolme teise väljaastunuga härgi hoidis, oskas härgade juurde ratsutanud Miška Ignatenkol jalast kinni kahmata, tõmbas ta hobuse seljast maha ja tegi ta mööda maad lohistades lühikese ajaga vaeseomaks, peksis ta mitut kanti siniseks ja rebis ta õlgadelt särgi sootuks maha. Ja kuni kohale ratsutanud Pavlo Ljubiškin hobuselt maha tulemata kostitas lellepoega jämeda pika kantsikuga, tõrjusid teised karjaseid, võtsid härjad oma valdusse ja traavi ratsutades hakkasid neid küla poole ajama.

Davõdov tegi korralduse härjalaudad ja tallid ööseks lukustada, kolhoosnikuist valvepostid välja panna.

Kuid vaatamata kõigile loomade kaitseks ettevõetud vahendeile, oskasid väljaastunud kahe päeva jooksul seitse paari härgi ja kolm hobust ära ajada. Loomad aeti stepi kaugematele söödamaadele ja saadeti alaealised karjatama, et täisealiste puudumine silma ei paistaks.

Kolhoosi juhatuses ja külanõukogus oli rahvas hommikust õhtuni koos. Täie teravusega kerkis esile hädaoht, et kolhoosist väljaastunud võtavad väevõimuga kolhoosi maad.

«Eraldage meile kohe maa, või muidu hakkame oma endisi põlde kündma!» asusid väljaastunud Davõdovi kallale.

«Me eraldame teile maa, ärge kartke, kodanikud üksiktalunikud! Homme hakkame mõõtma. Pöörduge Ostrovnovi poole, räägin teile faktiliselt, tema hakkab neid asju ajama,» rahustas Davõdov.

«Kust kohast te meile maad annate? Ja missugust?»

«Kus vaba on.»

«Võib-olla on see vaba maa küla põldude taga, kuidas siis?»

«Sina, seltsimees Davõdov, ära vigurda! Lähedased maad on kõik kolhoosi alla läinud. Tuleb välja, et meile antakse see, mis on

kaugel. Veoloomi tagasi ei saa, võib-olla hakkame meie omal jõul, lehmadega kündma, ja meile pealegi kauged põllud? Eh, kus on meil aga õiglane võim!»

Davõdov manitses, selgitas, et tema ei saa anda maad sealt, kust aga keegi soovib, sest tema ei või kolhoosi maa-ala lõhkuda, seda ribadeks lõigata ja rikkuda sügisel läbiviidud maakorraldust. Väljaastunud käratsesid ja läksid minema, kuid mõne minuti pärast saabus uus jõuk ja algas lävelt:

«Andke maad! Mis asi see ometi on? Mis õigus on teil meie maad kinni pidada? Teie ei lase ju meil külvata! Aga mis kirjutas seltsimees Stalin meie kohta? Meiegi võime temale kirjutada, et mitte üksi veoloomi ei anta, vaid isegi õigusest maale on täiel määral ilma jäetud. Ega ta teid selliste asjade eest juba kiitma hakka!»

«Jakov Lukitš, mõõda neile Vähitiigi tagant homme hommikul maa välja.»

«Uudismaa, tähendab?» karjusid väljaastunud.

«Sööt! Mis uudismaa see on? Seda ju künti varem, aastat viisteist tagasi,» rääkis Jakov Lukitš.

Ja kohe algas karjumine, maruline, pulbitsev:

«Ei taha kõva maad!»

«Kuidas me teda künname?»

«Andke pehmet maad!»

«Andke veoloomad tagasi, siis hakkame kõva maad kündma!»

«Saadame saadikud otse Moskvasse Stalini juurde.»

«Mis te meilt elu ära võtate?»

Naised märatsesid. Kasakad toetasid neid innuga ja üksmeelselt. Oli vaja tugevat jõupingutust, et kära vaigistada. Davõdov, kaotanud lõplikult kannatuse, karjus:

«Ah te tahate, et teile parem maa antaks? Seda te ei saa, fakt! Nõukogude võim annab kõik eelised kolhoosidele, aga mitte kolhoosivastastele. Käige siit minema kus kurat! . . .»

Üksiktalunikud hakkasid juba siin-seal kunagi neile kuulunud ja pärast kolhoosi alla läinud maid kündma ja harima. Ljubiškin ajas nad kolhoosipõllult minema. Jakov Lukitš läks aga süllapuuga steppi ja mõõtis kahe päeva vältel üksiktalunikele Vähitiigi taga maatükid kätte.

Djomka Ušakovi brigaad sõitis 25-ndal kergemaid maid kündma. Davõdov eraldas kõige töövõimelisemad kolhoosnikud põllutööde juhatajate korraldusse, asetas jõud paigale. Vanad mehed läksid enamikus külvajatena, kündjatena, äestajatena. Käsitsikülvi otsustati mitte teostada. Isegi vana ätt — endine «kanakatsuja» Akim Beshlebnov — avaldas soovi külvajaks hakata. Štšukari määras Davõdov kolhoosi juhatuse tallipoisiks. Kõik oli valmis. Külvi takistas umbvihm, mis kaks päeva järjest Gremjatši künkaid ja sügiskündi kõvasti leotas, neid hommikuti valge udulinikuga kattes . . .

33. peatükk.

...Sel päeval saabusid juba hommikul Jarski külast kakskümmend kolm kolhoosi voorivankrit Gremjatši Logi. Tuuleveski juures kohtas neid Bannik. Valjad õlal, läks ta steppi mära otsima. Esimene vanker jõudis temani.

«Tere, kodanikud kasakad!»

«Jumalime!» vastas musta habemega kasakapoiss, juhtides lühikeseks lõigatud sabadega hobuseid.

«Kust need voorivankrid sõidavad?»

«Jarskist.»

«Miks teie hobused sabadeta on? Miks te nad nõnda ära narrisite?»

«Trr! Pea! Vana nõid! Saba maha raiutud, aga tema ikka veel kempleb. Sa räägid, et sabad puuduvad. Lõigati kroonu jaoks ära. Linnaprouad hakkavad nendega kärbseid peletama... Kas sul suitsu on, hea inimene? Kostita, meil on tubakast suur põud.» Kasakas hüppas vankrilt.

Tagumised vankrid jäid samuti seisma. Bannik kahetses juba, et vestlema hakkas. Vastu tahtmist võttis ta taskust tubakakoti, nähes, kuidas vankrite juurest tuli veel inimest viis, käigul ajalehepaberit plotski jaoks rebides.

«Vaeseks teete mu...» kraaksatas ihnsavõitu Bannik.

«Nüüd, tead, on kolhoos. Kõik peab ühine olema,» lausus habemik rangelt ja võttis nagu omast kotist tubli pihutäie pinutagust tubakat.

Tehti suitsu. Bannik pistis tubakakoti rutates püksitasku, naeratas, vaadates põlastava kahetsustundega peaaegu rootsuni mahalõigatud hobusesabasid. Hobuseid ründasid verejanulised kevadised kärbsed, laskusid higist märgadele laudjatele, rangidest hõõrutud pihtadele. Peletades kärbseid, vehkisid hobused harjumuse kohaselt sabadega, kuid lühikesed jõhvideta, äranarritud sabajupid ei täitnud oma ülesannet.

«Ei tea, kuhu ta selle sabaga näitab?» küsis Bannik nöökavaltõelalt.

«Ikka sinna — kolhoosi. Kas teil veel ei lõigatud?»

«Lõigati, kuid ainult kahe verssokini.»

«See on meie nõukogu esimehe korraldus, tema sai selle eest preemia; kui aga parmud välja tulevad, on hobused kadunud! Noh, sõidame! Tänu tubaka eest. Suitsetasin ja süda sai pehmemaks, muidu olin suitsuta kogu tee vihane.»

«Kuhu te siis sõidate?»

«Gremjatšisse.»

«Tähendab, meile. Aga mis asjus?»

«Seemnevilja järele.»

«See... See on kuidas?»

«Rajoonis kästi teilt seemnefond võtta — nelisada kolmkümmend puuda. Nõõ!»

«Noh, seda ma arvasin!» hüüdis Bannik. Ja jooksis valjaid keerutades külasse.

Ei jõudnud Jarski voorihobused veel kolhoosi juhatuse juurde, kui juba poolele külale sai teatavaks, et jarskilased sõitsid seemnevilja järele. Silgates õuest õue, ei hoidnud Bannik oma jalgu.

Esimestena kogunesid naised tänavanurkadele, kädistasid ja käratsesid nagu erutatud kari põldpüüsid.

«Meie vili viiakse ära, armsakesed!»

«Meil pole siis enam millegagi külvata!»

«Oo, mu rumal peake!»

«Head inimesed ju rääkisid, et ei oleks tarvis olnud ühisaita anda...»

«Oleksid kasakad meid kuulanud!»

«Vaja kasakatele öelda, et nad vilja ära ei annaks.»

«Ega me anna isegi! Lähme õige, eidekesed, aitade juurde! Võtame nuiad kätte ja ärgem laskem neid lukkude juurde.»

Siis ilmusid kasakad. Nendegi seas levisid samad jutud. Minnes ühest tänavanurgast teise, uulitsast uulitsasse, kogunesid nad suurde kampa, liikusid aitade juurde.

Samal ajal luges Davõdov jarskilaste toodud rajooni põllumajandusliidu juhatuse ametlikku kirja.

«Sm. Davõdov,» kirjutas Lupetov, «sul on aitadesse jäänud viljavarumise arvel 73 tsentnerit nisu. Panen ette see nisu (kõik 73 tsentnerit) välja anda Jarski kolhoosile. Neil ei jätku seemnematerjali. See küsimus on viljavarumisliidu kontoriga kooskõlastatud...»

Davõdov luges kirja läbi, tegi korralduse vili välja anda. Jarskilased sõitsid kolhoosi juhatuse õuest aitade juurde, kuid tänaval, aitade juures oli rahvas ees. Umbes paarsada eite ja kasakat piiras voorivankreid.

«Kuhu sõidate?»

«Või meie vilja järele? On teil, kuraditel, ka aru peas!»

«Pööra tagasi!»

«Me ei anna!»

Djomka Ušakov jooksis Davõdovi järele. See tuli traavis aitade juurde.

«Milles asi seisab, kodanikud? Miks olete kokku tulnud?»

«Miks sa jarskilastele meie vilja annad? Kas me nende jaoks vilja aita panime?»

«Kes andis sulle, Davõdov, säärase õiguse?»

«Millega meie külvama hakkame?»

Davõdov astus lähema aida trepile ja selgitas rahulikult, et ta ei anna rajooni põllumajandusliidu korraldusel mitte seemnevilja, vaid seda, mis on jäänud viljavarumise arvele.

«Teie, kodanikud, ärge ärrituge, meie vili on käes. Ja selle asemel et siin tegevuseta luusida ja päevalilleseemneid närida, oleks teil vaja põllule minna. Pidage silmas, et brigadirid peavad

arvestust ka tööle mitteilmumise kohta. Kes tööle ei lähe, seda trahvitakse.»

Osa kasakaid lahkus tänavalt. Paljud, keda Davõdovi seletus oli rahustanud, läksid põllule. Aidamees hakkas jarskilastele vilja välja andma. Davõdov läks juhatusse. Ent poole tunni jooksul oli aida juures endiselt valvavate naiste tuju järsku muutunud. Seda oli Jakov Lukitš soodustanud, ta öelnud mitmele kasakale:

«Davõdov valetab! Just seemnevili viiakse ära. Kolhoos külvab, aga see vili, mille tõid üksiktalunikud, antakse Jarski kolhoosile.»

Naised hakkasid närvitsema. Bannik, Demid Vaikur, Donetskovi taat ja veel umbes kolmkümmend kasakat läksid pärast nõupidamist kaalude juurde.

«Meie vilja ei anna!» teatas Donetskov kõikide nimel.

«Ega sinu käest küsita,» nähvas vastu Djomka Ušakov.

Nende vahel algas sõnelemine...

Djomka Ušakovilt taheti võtta aida võtmed, kus seemnevilja hoiti, kuid nupukas Djomka lipsas kakluse ajal rahva seast välja ja jooksis juhatusse.

«Seltsimees Davõdov, kuhu võtmed panna? Meie omad peksavad jarskilasi ja on näha, et varsti tuleb kord ka meie kätte.»

«Anna võtmed siia,» ütles Davõdov rahulikult.

Ta võttis võtmed, pani need tasku ja läks aitade juurde. Sel ajal olid naised juba jõudnud Andrei Razmjotnovi külanõukogust välja tuua, nad karjusid pealetungivalt:

«Ava miiting!»

«Eidekesed! Tädikesed! Memmekesed! Minu kullakesed! Praegu pole miitingute aeg! Tarvis on külvata, aga mitte miitinguid pidada! Milleks teile miitingut vaja on? See on soldati sõna. Enne kui seda välja öelda, on tarvis kolm aastat kaevikus istuda. Vaja on sõjas olla, täisid toita ja siis alles miitingust rääkida,» katsus Razmjotnov naistele mõistust pähe panna.

Nemad aga ei kuulanud: haaranud teda pükstest, varrukatest ja särgihõlmadest, lohistasid nad tusase Andrei koolimajja...

Näitelava täitus alatasa naistega, paljukäeline jõuk piiras Andreid, hingates talle tuliselt näkku ja kuklasse, piirates katkematu rõngana.

«Mina olen esimees,» hüüdis Razmjotnov. «Kes mind teotab, teotab nõukogude võimu! Eest ära! Vilja ma teil võtta ei luba! Loen koosoleku lõpetatuks!»

«Võtame ise!»...

«Lähme Davõdovi juurde ja raputame ka teda.»

«Jah, mis siis, lähme juhatusse!»...

Davõdov, kuuldes aitade juurest kostvat pidevat tigedat karjumist, aeglustas tahtmatult sammu. «Aa-jaa-jaa-jaa!» helises, tõustes kõrgele üle meeste bassihäälte, naiste läbilõikav karjumine. See eraldus väga teravalt ühisest häältekoorist, nagu tõuseb esile ühisest kilkamisest sügismetsas pärast esimesi ööküimi kirglik

hingeldav, vihast nuttev emahagija hääl, kes koos koertekarjaga metslooma värskeid jälgi ajab.

«Tarvis oleks teisele brigaadile sõna saata, muidu võtavad vilja ära,» mõtles Davõdov. Ta otsustas juhatusse tagasi minna, et kuhugi ära peita seemneviljaaitade võtmed. Värava juures seisis ähmi täis Djomka Ušakov.

«Ma kaon ära, seltsimees Davõdov. Muidu nad kisuvad mu võtmete pärast lõhki.»

«Tee, kuidas tahad. Kus on Naidjonov?»

«Teise brigaadi juures.»

«Kas teisest brigaadist kedagi siin ei ole?»

«Kondrat Maidannikov on siin.»

«Kus ta on? Mis ta siin teeb?»

«Ta sõitis seemne järele. Näe, seal ta jooksebki.»

Maidannikov lähenes neile rutates. Ta viipas juba eemalt piitsavarrega, hüüdis:

«Rahvas arreteeris Andrei Razmjotnovi. Nad panid ta keldrisse kinni ja lähevad praegu aitade juurde. Seltsimees Davõdov, peida end kuhugi; muidu kes teab, mis võib juhtuda... Rahvas on marru läinud!»

«Ei mina end peitma hakka! Oled sa hulluks läinud?! Säh, võta võtmed ja kihuta brigaadi juurde, ütle Ljubiškinile, et ta inimest viisteistkümmend hobustele paneks ja kohe siia ratsutaks! Näed isegi, meil siin läheb sagimiseks... Rajooni ma häirida ei taha, tuleme ise toime. Kuidas sa sõitsid?»

«Vankriga.»

«Võta üks hobune lahti, istu selga ja kihuta!»

«Seda teen ma kohe!» Maidannikov pani võtmed tasku ja pistis mööda tänavat jooksma.

Davõdov läks aeglaselt aitade poole. Teda oodates jäi rahvas veidi vaiksemaks. «Tulebki, vaenlasenahk!» hüüdis üks naistest hüsteeriliselt, osutades Davõdovile. Ent Davõdov ei rutanud, jäi kõikide nähes suitsu tegema, pööras selja tuule poole, tõmbas tikust tuld.

«Tule aga tule! Küll sa jõuad veel ka suitsetada!»

«Küll sa endal teises ilmas isu täis suitsetad!»

«Kas sa võtmed tõid või ei toonud?»

«Küll ta toob, ära karda! Aru sai kass, kelle liha nahka pani!»

Suitsu puhudes jõudis Davõdov, käed taskus, esimeste ridade juurde. Tema iseteadlik, rahulik hoiak mõjus jõugusse kahte moodi: ühed tajusid selles enesekindluses Davõdovile kuuluvat jõu- ja üleolekutunnet, teisi aga ärritas tema väliselt rahulik olek. Nagu rahet plekk-katusele hakkas sadama hüüdeid:

«Anna võtmed!»

«Saada kolhoos laiali!»

«Käi minema siit! Kes, kurat, sind siia kutsus?»

«Anna meile seemnevili välja!»

«Miks sa ei lase meil külvata?»

Tasane tuuleke mängles naiste pearättide nurkadega, kahistas kõrkjatuustidega aitade katustel, kandis stepist kuivava maa mahkjat lõhna ja noore rohu käärimata viinamarja hõngu. Paplite pakatavate pungade meearoom oli nii läägelt magus, et Davõdovil tekkis rääkima hakates selline tunne, nagu kleepuksid tema huuled, ja keelega suulage puudutades tundis ta isegi meemaitset.

«Miks teie siis nüüd, kodanikud, lakkasite alistumast nõukogude võimu korraldustele? Miks te vilja Jarski kolhoosile ei andnud? Kas teie ei arva, et selle kui kevadise külvikampaania nurjaajamise eest tuleb teil kohtus vastust anda? Fakt, et tuleb! Nõukogude võim teile seda ei andesta.»

«Sinu nõukogude võim istub praegu meie juures kinni! Istub nagu kullake keldris!» vastas üksiktalunik, madalakasvuline lombak kasakas Miron Dobrodejev, Razmjotnovi arreteerimisele vihjates.

Mõned hakkasid naerma, Bannik aga astus ette ja hüüdis kurjustavalt:

«Nõukogude võim ei dikteeri nõnda, nagu teie siin välja mõtlete! Meie sellele nõukogude võimule, mis teie siin Nagulnovi Makarkaga välja mõtlesite, ei alistu! On see siis kellegi tegu, kui talumeestel ei lasta külvata? Mis asi see on? See on partei moonutamine!»

«Kas me sinul külvamise ära keelasime?»

«Kas pole keelanud või?»

«Kas sa ühiskondlikku aita seemnevilja andsid?»

«Noh, andsin.»

«Kas oled seemne tagasi saanud?»

«Jah olen. Mis edasi?»

«Aga kes sul siis keelab külvata? Miks sa siin aitade juures laveerid? . . . »

«Anna võtmed siia! Anna heaga, kuuled?»

Üks naistest kahmas Davõdovil õlast kinni, pistis käe talle püksitaskusse.

Davõdov tõukas teda kõigest jõust. Naine taandus, lendas selili, pistis teesklevalt lõugama:

«Oi, ära tappis, ära tappis! Kallikesed, ärge laske hukka saada!»

«Mis see siis on?» lausus keegi jõugu tagumistest ridadest tenori värisedes. «Tähendab, kaklema kipub! Kuulge seal, tõugake teda õige nõnda, et tal oinas ninast välja kargab! . . . »

Davõdov astus sammu, et kukkunud naist maast üles aidata, kuid seal löödi tal müts peast, löödi veel mitu korda vastu nägu ja selga, haarati kinni kätest. Õlgu raputades heitis ta endalt kallaletulnud naised, kuid nad haarasid kisades uuesti temast kinni, kiskusid tema särgikaeluse lõhki ja mõne sekundi vältel otsisid ta taskud läbi ning pöörasid pahupidi . . .

Davõdov peksti nii põhjalikult läbi, et ta vaevalt veel jalgadel seisis. Ta ei naljatanud enam, vaid ikka sagedamini komistas

tasasel maal, ikka sagedamini haaras kinni peast ja näost kahvatades palus kõlatu häälega:

«Jätke! Tapate ju ära... Ärge pekske pähe... Mul ei ole võtmeid! Öö läbi võin teid vedada, kuid võtmeid ei ole... Ei anna!»

«Ahaa, või öö läbi?!» oigasid raevunud naised ja imesid end uuesti kaanidena jõuetuks muutunud Davõdovi külge, kriimustasid, peksid ja isegi puresid.

Kolhoosi juhatuse õue juures istus Davõdov teele maha. Tema purjeriidest pluus oli verine, lühikesevõitu linnapüksid (vanadusest alt narmendama hakanud) olid põlvede kohalt katki rebitud, pluusi lahtirebitud kaeluse alt paistis tõmmu tätoveeritud rind. Ta hingas raskesti nohisedes ja näis armetuna.

«Tule, koerapoeg!» Ignatenko vanaeit trampis jalgadega.

«Teie eest ju, lurjused!...» hüüdis Davõdov ootamatult heledasti ja vaatas ringi imelikult valgete silmadega. «Teie eest töötame!... Kuid teie peksate!... Oo, lurjused! Ma ei anna teile võtmeid, kas saate aru? Fakt, et ei anna! Noh?»

«Jätke ta!...» hüüdis kohalerutanud tüdruk. «Kasakad lõid tabad maha ja jagavad juba vilja!»

Naised jätsid Davõdovi juhatuse väravate ette, ise aga jooksid aitade juurde.

35. peatükk.

Nagulnov jõudis külasse, kui seemnejagamine oli parajasti täies hoos. Ljubiškin oli oma brigaadiga ikka veel põllul. Aitade juures oli suur tunglemine. Kaalule pilluti kiiruga viljakotte, vankrid sõitsid pidevalt ette, kasakad ja naised kandsid vilja roguskites, kottides ja põlledes, aida trepp ja trepiesine olid ümberringi tihedalt viljateradega kaetud...

Nagulnov aimas, milles on asi. Rahvast tõrjudes tungis ta kaalude juurde.

Endine kolhoosnik, Ivan Batalštšikov kaalus ja andis vilja välja, teda abistas kõhetu Apollon Peskovatskov. Ei Davõdovit, Razmjotnovit ega ühtki brigadiri olnud aitade juures. Ainult majandusjuhataja Jakov Lukitši hämmastunud nägu vilksatas hetkeks rahva seas, kuid seegi kadus varsti kuhugi kokkusõitnud kaarikute varju.

«Kes lubas teil vilja jagada?» hüüdis Makar, tõugates Batalštšikovi eemale ja astudes kaaludele.

Rahvahulk vaikis.

«Kes on sind volitanud vilja kaaluma?» küsis Makar Batalštšikovilt häält madaldamata.

«Kogukond...»

«Kus on Davõdov?»

«Ma pole tema hoidja.»

«Kus on juhatus? Kas juhatus lubas?»

Kaalude juures seisev Demid Vaikur naeratas, pühkis varrukaga higi. Tema mürisev bass helises julgelt ja lihtsameelselt:

«Lubasime endile ise, ilma juhatuseta! Võtame ise.»

«Ise? Nõnda?!» Nagulnov oli kahe hüppega aidatrepil, lõi rusikahoobiga ukse ees seisva külapoisi kõrvale, virutas ukse kinni ja toetus seljaga tugevasti selle vastu.

«Laiali minna! Vilja ei anta! Kes julgeb veel aida juurde tulla, selle kuulutan nõukogude korra vaenlaseks! . . . »

«Ohoo!» lausus irvitades Dõmok, aidates naabri vilja vankrisse tõsta.

Nagulnovi ilmumine oli enamikule üllatuseks. Enne tema ärasõitu rajoonikeskusesse liikusid Gremjatšis visad jutud, et Nagulnovi üle hakatakse Banniku peksmise pärast kohut mõistma, et ta tagandatakse kohalt ja pannakse päris kindlasti istuma. Hommikul, kuuldes Makari väljasõidust, lausus Bannik:

«Nagulnov ei tule enam tagasi. Prokurör ise ütles mulle, et ta võetakse kõvasti käsile. Las saab Makarkagi tuuseldada! Kui lüüakse parteist välja, küll siis teab, kuidas talumeest peksta. Ega praegu ole neil enam endised õigused!»

Seepärast võetigi Makari tulek kaalude juurde hämmelduse ja nõutu vaikusega vastu. Ent pärast seda, kui ta kaalude juurest aidatrepile hüppas, enese ukse ette seisma seadis, võttis enamiku meeleolu kohe kindla suuna. Dõmoki hüüde järel hakkas sadama hüüdeid:

«Meil on praegu oma võim!»

«Rahva võim!»

«Pilduge teda, poisid!»

«Kao, kust tulid!»

«Käsutaja säherdune! . . . »

Dõmok hakkas esimesena aidale lähenema; ta liigutas vapralt õlgu, vaatas muiates tagasi. Talle hakkasid kaheldes järgnema veel mõned kasakad. Üks neist tõstis käigu pealt maast kivi . . .

Ruttamata võttis Nagulnov püksitaskust nagaani, tõmbas kuke üles; Dõmok seisatas, kohmetas otsustamisjõuetult. Ka teised jäid seisma. See, kes oli relvastunud kaaluka kiviga, veeretas seda käes ja viskas siis kõrvale. Kõik teadsid, et kui Nagulnov on kord kuke üles vinnanud, siis vajaduse korral ta ei kahtle seda päästes. Ja Makar kinnitas seda ajaviitmata.

«Seitse madu lasen enne maha, alles siis pääsete aita. Noh, kes on esimene? Astuge ligi!»

Soovijaid millegipärast ei olnud . . . Minutiks tekkis üldine segadus. Julgemata aidale läheneda, jäi Dõmok mõttesse. Nagulnov laskis nagaani otsa alla, käratas:

«Käige minema! . . . Otsekohe minge laiali, või muidu avan tule!»

Ta ei jõudnud lauset lõpetada, kui vankri rauast kaelpulk mürinal tema pea kohal vastu ust prahvatas. Selle viskas Dõmoki sõber Jefim Trubatšov, sihtides Makarile pähe, nähes aga, et ei

tabanud, istus kiiresti kaariku taha maha. Nagulnov tegutses nagu lahingus: põiganud rahva seast visatud kivi eest kõrvale, tulistas ta korra õhku ja hüppas aidatrepilt alla. Rahvajõuk ei pidanud vastu: üksteist pikali paisates hakkasid esimesed põgenema, raksatasid vankrite ja kaarikute tiislid, kasakate poolt jalust maharabatud eideke hakkas halisevalt ulguma.

«Ärge jookske! Ainult kuus padrunit on tal veel järele jäänud!» ergutas ja püüdis jooksjaid peatada kuskilt väljailmunud Bannik.

Makar tuli jälle aida juurde tagasi, kuid ei astunud trepile, vaid jäi seina äärde seisma, et pidada silmas ka teisi aitu.

«Ärge tulge ligi!» hüüdis ta uuesti kaalude juurde tulevale Dõmokile, Trubatšovile ja teistele. «Poisid, hoiduge eemale! Maha lasen!»

Aitadest umbes saja sammu kaugusel olevast rahvajõugust astusid välja Ivan Batalštšikov, Atamantšukov ja veel kolm kolhoosist välja astunud kasakat. Nad otsustasid tegutseda kavalusega. Tulid sammu kolmekümne kaugusele, Batalštšikov tõstis hoiatuseks käe.

«Seltsimees Nagulnov! Oota, ära veel relva tõsta!»

«Mis teil vaja? Käsin teil laiali minna!»

«Kohe lahkume, kuid sina ägetsed ilmaaegu... Viljavõtmiseks on meil ju luba...»

«Kelle luba?»

«Ringkonnast sõitis keegi siia... Noh, ringkonna täitevkomiteest vist, ja eks tema siis lubaski.»

«Aga kus ta praegu on? Kus on Davõdov? Razmjotnov?»

«Nad on juhatuses, peavad koosolekut.»

«Valetad, mait!... Käi, ütlen sulle, kaalude juurest eemale! Noh?...» Nagulnov kõverdas küünarliigesest vasaku käe, asetas nagaani mustast terasest, kuid vanadusest valgeks hõõrdunud toru ülestõstetud käsivarrele.

Batalštšikov jätkas julgelt:

«Kui ei usu meid, mine ise ja vaata; kui aga mitte — siis võime nad kohe siia tuua. Jäta aga relvaga ähvardamine, seltsimees Nagulnov, sest muidu võib asi halvasti lõppeda! Sest kelle vastu sa lähed? Rahva vastu! Kogu küla vastu!»

«Ära tule ligi! Ära end paigalt liiguta! Sina ei ole mulle seltsimees! Kui sa riigile kuuluvat vilja röövid, siis oled sa kontra!... Mina ei luba teil nõukogude võimu jalge alla sõtkuda!»

Batalštšikov tahtis midagi öelda, kuid samal hetkel ilmus Davõdov aida nurga tagant välja. Koledasti läbipekstuna, siniseks taotuna, kriimustatuna ja muhkudes tuli ta kobaval, komistaval sammul. Nagulnov, näinud teda, kargas kähiseva karjumisega Batalštšikovi kallale: «Ah sa madu! Või valetama!... Või meid peksma!?...»

Batalštšikov ja Atamantšukov pistsid jooksma. Nagulnov tulistas neid kaks korda, ent laskis mööda. Dõmok murdis eemal

tarateivast, ülejäänud aga, sammugi taganemata, urisesid tumedalt...

«Ma ei lase... tallata... jalge alla... nõukogude võimu!» möirgas Makar läbi kokkusurutud hammaste, jooksujalu rahvajõugu poole tormates...

Rahvajõuk murdus järsku pooleks, hüppas kõrvale, laiali, Makarile vastu...

«Miilits!!!» karjus metsiku hirmu ajel Nastja Donetskova.

Kolmkümmend ratsameest kihutasid hajurünnakul künkalt alla küla poole. Nende hobuste kapjade all kerkisid kergete viirastuslike suitsupilvekestena kevadise tolmu sagarad.

Viie minuti pärast ei olnud tühjal platsil aitade juures kedagi peale Davõdovi ja Makari. Hobusekapjade plagin hakkas ikka enam lähenema. Ratsanikud paistsid juba karjatänaval. Teiste ees Lapšinovi teldril ratsutas Pavlo Ljubiškin, temast paremal nuiaga relvastatud rõugearmiline ja oma otsustuskindluses kole Agafon Dubtsov, tagapool aga mitut masti hobustel korratu jõuguna teise ja kolmanda brigaadi kolhoosnikud...

Järgmisel päeval hakati laialiviidud vilja kokku koguma. Makar Nagulnov käis läbi kõik pered, kes olid eile vilja võtnud; teretamata, kõrvale vaadates küsis ta tagasihoidlikult:

«Kas vilja võtsid?»

«Võtsin...»

«Kas tood tagasi?»

«Tuleb viia...»

«Vii,» ja sellega väljuski head aega ütlemata.

Paljud kolhoosist väljaastunud olid seemnevilja ära viinud rohkem kui ise olid varem toonud. Väljajagamine toimus küsitelu alusel. «Palju sa nisu tõid?» küsis Batalštšikov kärsitult. «Seitse puuda tiinu peale kahes ringis.» — «Vii kotid kaalu peale!»

Tegelikult aga oli saaja andnud seemnefondi seitse või isegi neliteist puuda vähem. Peale selle tassisid naised põlledes ja kotikestes kaalumata umbes sada puuda laiali.

Õhtuks oli nisu täielikult koos, välja arvatud mõned puudad. Puudusid ainult puuda kakskümmend otra ja mõned kotid maisi. Samal õhtul aga jagati üksiktalunikele nende seeme täielikult tagasi.

Hämariku saabudes algas Gremjatšis üldkoosolek. Koolimajas seninägematu rahvahulga ees rääkis Davõdov:

«Mis tähendab see eilne hiljutiste kolhoosnikute ja ühe osa üksiktalunike väljaastumine, kodanikud? See tähendab seda, et nad kaldusid kulakliku elemendi poole. See on fakt, nad kaldusid meie vaenlaste poole. Ja see on häbistav fakt teile, kodanikud, kes te eile röövli kombel aitadest vilja riisusite, kalleid teri jalge alla sõtkusite ja põlledes laiali kandsite. Teie seast, kodanikud, kostsid need ebameeldivad hääled, mis kihutasid naisi minu kallale ja nad peksid mind iga kättejuhtuva asjaga ning üks naiskodanik hakkas isegi nutma, sest et ma nõrkusetunnuseid ei avaldanud.

Ma räägin sinust, naiskodanik!» Davõdov osutas seina juures seisvale Nastja Donetskovale, kes Davõdovi rääkima hakates kärsitult oma näo pearätikusse mässis. «Just sina tagusid mind rusikatega selga ja ise nutsid viha pärast ning rääkisid: «Küll peksan, peksan teda, aga tema, puuslik, on nagu kivikamakas!»

Nastja varjatud nägu lõkendas tulena häbi pärast. Teda vahtis terve koosolek, ent tema, pilk piinlikkusest ja kohmetusest põrandal, liigutas ainult õlgu, nühkis seinalt lupja.

«Vingredab, madu, nagu rästik vigla all!» ei läbenud Djomka Ušakov.

«Kogu seina seljaga ära hõõrunud!» toetas teda rõugearmiline Agafon Gubtsov.

«Ära väänle, punnsilm! Kui peksta oskasid, siis oska ka koosolekule silma vaadata!» möirgas Ljubiškin.

Davõdov jätkas halastamatult, ent tema lõhkilöödud huultel libises juba naeruvine, kui ta rääkis:

«...Ta tahtis, et oleksin põlvili laskunud, halastust palunud ja aidavõtmed temale andnud. Aga ei, kodanikud, meie, bolševikud, pole tehtud sellisest tainast, et meist keegi suudaks kujusid voolida! Mind on Kodusõjas junkrud peksnud ja ikkagi midagi välja ei peksnud! Ei ole bolševikud kellegi ees põlvitanud ega hakka kunagi seda tegema, fakt!»

«Õige!» Makar Nagulnovi võpatav, erutatud hääl helises südamlikult ja kähisevalt.

«Meie, kodanikud, oleme ise harjunud proletariaadi vaenlasi põlvili panema. Ja meie nad panemegi!»

«Paneme ülemaailmses ulatuses!» hüüdis Nagulnov uuesti vahele...

«Need, kes olid korratuste algatajad ja kes aktiivselt välja astusid, on arreteeritud; kuid teised kulakute õnge otsa minejad peavad aru pähe võtma ja mõistma, et nad on eksitusse sattunud. Mina räägin seda faktiliselt... Presiidiumi on keegi tundmatu kodanik paberilehekese saatnud, kus küsitakse: «Kas on tõsi, et kõik, kes vilja võtsid, arreteeritakse ja koos varanduse konfiskeerimisega välja saadetakse?» Ei, see pole tõsi, kodanikud! Bolševikud ei tasu kätte, nad karistavad halastamatult ainult vaenlasi; teid aga, kolhoosist väljaastujaid, kulakute kihutustele altid, kuigi te röövisite vilja ja peksite meid, — me vaenlasteks ei pea. Te olete kõikuvad keskmikud, teelt ajutiselt kõrvale läinud, ja administratiivseid abinõusid me teie suhtes tarvitusele ei võta, tahame teil aga faktiliselt silmi avada.»

Üle koolitoa veeres tagasihoidlik kõmin. Davõdov jätkas:

«Ja sina, naiskodanik, ära karda, vabasta oma nägu, keegi sind ei puutu, kuigi sa eile mind tublisti tümitasid. Vaata aga, kui homme külvama sõidame ja kui sa töötad halvasti, siis ma juba puistan sulle kuradeid, tea seda ette!...»

«...Vedelesite küll, kodanikud, aitab! Küntud maa seisab, aeg kaob, töötada on tarvis; aga mitte rumalusi teha, fakt! On põllud

külvatud, siis on võimalik nii kakelda kui ka maadelda... Mina sean küsimuse otseselt üles: kes on nõukogude võimu poolt, see sõidab homme põllule; kes vastu — see närigu päevalilleseemneid. Kes homme külvama ei sõida, sellelt võtame meie, kolhoosnikud, maa ja külvame ise.»

Davõdov lahkus lava äärest, istus presiidiumi laua juurde, ja kui ta käe karahvini järele ulatas, kuuldus tagumistest ridadest hämarast pimedusest, mida punakaskollane lambivalgus nõrgalt valgustas, kellegi soe ja rõõmus bassihääl liigutatult:

«Pipart sulle keele peale, kulla Davõdov!... See on sellepärast, et sa viha südames ei kanna... viha ei pea... Rahvas on rahutu... Ei tea, kuhu silmi peita... Südametunnistus vaevab... Ja naisedki on verest väljas... Aga meil tuleb ju ühes elada... Olgu, Davõdov, nõnda: kes vana asja meelde tuletab, sel silm peast välja! Ah?»

Hommikul andsid viiskümmend kolhoosist väljaastunud peremeest avaldused sisse palvega, et nad kolhoosi tagasi võetaks. Üksiktalunikud ja kõik kolm Gremjatši kolhoosi brigaadi sõitsid aovalgel steppi.

Ljubiškin soovitas aitade juurde valve jätta, kuid Davõdov naeratas:

«Minu arvates pole seda praegu vaja...»

Nelja päevaga külvas kolhoos ligikaudu poole ülesküntud põldudest. Kolmas brigaad siirdus 2. aprillil kevadkünnile. Kogu selle aja jooksul käis Davõdov ainult ühe korra juhatuses. Kõik töövõimelised saatis ta põllule ja vabastas isegi Štšukari taadi ajutiselt tallipoisi-kohustustest, saatis ta teise brigaadi juurde; ise aga sõitis koidu ajal brigaadide töökohtadele ja tuli külasse tagasi pärast keskööd, kui õuedes kuked vastastikust äratuslaulu laulma hakkasid.

36. peatükk.

...Stepi kohal helises ikka veel vihm. Gremjatši Logist kauge tiigini ulatus üle poole taeva värviline vikerkaarelook. Laagris polnud hingegi. Davõdov jättis Razmjotnoviga hüvasti ja läks lähema künnivälja juurde. Selle kõrval käisid rohtu süües lahtirakendatud härjad, kündja aga — Akim Beshlebnov —, viitsimata laagrisse minna, oli vao vahele pikali heitnud, riidest kuue üle pea visanud ning vihmapiiskade sosistava jutu all uinunud. Davõdov äratas ta üles.

«Miks sa ei künna?»

Akim tõusis vastumeelselt, haigutas, naeratas.

«Vihmaga künda ei või, seltsimees Davõdov. Kas te siis seda ei tea? Ega härg ole traktor. Nii nagu tal vähekesegi karvad kaela peal märjaks saavad, kohe hõõrud tal ikkega kaela veriseks ja siis temaga enam ei tööta. Tõsi mis tõsi!» lõpetas ta,

märgates Davõdovi pilgus kahtlustust, ja soovitas: «Minge parem riiukukkesid lahutama. Kondrat Maidannikov norib juba hommikust saadik Atamantšukovi kallal... Praegu aga, näete, kaklevad seal väljal; Kondrat käsib härjad lahti rakendada, Atamantšukov aga vastu: «Ära puuduta mu rakendit või ma virutan sulle pähe...» Kas nad isegi, näe, pole rinnutsi kokku läinud!»

Davõdov vaatas aida taga olevat teise künnisiilu lõppu ja nägi, et seal tõesti oli lahti midagi kaklusetaolist: Maidannikov keerutas raudpolti nagu mõõka käes, pikk Atamantšukov aga tõrjus teda ühe käega ikke eest eemale, teist, rusikasse tõmmatud kätt hoidis selja taga. Hääli polnud kuulda. Kärmesti sinnapoole sammuma hakates hüüdis Davõdov eemalt:

«Mis seal lahti on?»

«Kuidas siis sedasi, Davõdov! Vihma sajab, aga tema künnab! Sedaviisi võib ju härgadel kaelad ära hõõruda! Mina räägin temale: «Ära künna vihmaga», tema aga vastab mulle vandumisega: «Pole sinu asi!» Kuid kelle asi see on, koerapoeg sihuke? Kelle asi, hääletu kurat?» hakkas Maidannikov karjuma, pöördudes juba Atamantšukovi poole ja raudpoldiga vehkides.

Nad olid nähtavasti teineteist juba löönudki: Maidannikovil oli kulmul musta ploomi suurune sinine muhk. Atamantšukovil aga särgikaelus pikuti lõhki, raseeritud huul paistes ja verine.

«Kolhoosi mina kahjustada ei luba!» karjus Maidannikov Davõdovi tulekust julgust võttes. «Tema räägib: «Härjad pole minu, vaid kolhoosi omad!» Kui, tähendab, kolhoosi omad, siis tõmba nahk seljas? Astu härgade juurest, vaenlasenahk, eemale!»

«Sina pole minu käsutaja. Ja lüüa pole sul õigust! Vaat kui võtan adratera, siis ma sulle näitan. Mina pean päevanormi üles kündma, sina aga takistad mind!» kähistas kahvatunud Atamantšukov, kobades vasaku käega särgikaelust, katsudes seda kinni nööpida.

«Kas vihmaga künda võib?» küsis temalt Davõdov, haaranud mööda minnes Maidannikovilt raudpoldi ja visanud selle jalgade ette maha.

Atamantšukovil hakkasid silmad välkuma. Oma peent kaela väänates sisistas ta kurjalt:

«Peremeeste juures ei või, kolhoosis aga peab!...»

«Kuidas nii — «peab»?»

«Peab plaani täitma, vaat kuidas! Olgu vihm või mitte, peab kündma! Ei künna ära — hakkab Ljubiškin sind päev otsa närima nagu rooste rauda!»

«Need sinu jutukesed... Kas sa eile ilusa ilmaga normi ära kündsid?»

«Kündsin niipalju, kui jõudsin.»

Maidannikov turtsus:

«Kündis ainult veerand tiinu! Härjad, vaata, on tal missugused! Ei ulatu käega sarvede juurde, kuid palju ta kündis? Lähme, Davõdov! Vaatad üle.» Ta haaras Davõdovi märjast palituvarru-

kast, vedas vao juurde; suutmata erutusest pikalt rääkida, pomises:

«Otsustasime vähemalt kolme ja poole verssoki sügavuselt künda, aga siin kuidas? Mõõda ise!»

Davõdov kummardus, pistis sõrmed pehmesse ja libedasse vakku. Vao põhjast kamara ääreni ei olnud üle poolteise-kahe verssoki.

«On see künd? See on maa sügamine, aga mitte kündmine! Ma tahtsin teda sellise hoole eest juba hommikul läbi kolkida. Käi läbi terve künd — igal pool temal sihuke sügavus.»

«Kuuled sa, tule siia! Ma räägin sinuga, fakt!» hüüdis Davõdov Atamantšukovile, kes härgi vastumeelselt lahti rakendas.

See läks laisalt, ruttamata.

«Miks sa siis... nõnda künnad?» küsis Davõdov tasa, tühjakohalist hammasterida paljastades.

«Aga kuidas teie soovite? Kas kuni kaheksa verssokini ajada?» Atamantšukov kissitas kurjalt silmi ja võtnud paljakspõetud peast mütsi, kummardas: «Tänan teid! Katsuge ise sügavamalt künda! Sõnade poolest oleme kõik nagu orelid, kuid tegijat pole meist kellestki!»

«Tahaksime teha nii, et sina, lurjus, kolhoosist kaoksid!» hüüdis näost punetama löönud Davõdov. «Ajame su välja!»

«Olge lahke! Lähen ise! Pole ma neetud, et teile siin oma elu jätta... Ei tea isegi, mille eest oma jõudu raiskan!» Ta läks vilistades laagri suunas.

Õhtul, kui terve brigaad oli laagri juurde kogunenud, ütles Davõdov:

«Sean brigaadi ette küsimuse: kuidas toimida selle ebakolhoosnikuga, kes petab kolhoosi ja nõukogude võimu — rikub maad, kündes kolme ja poole verssoki asemel ainult poolteise verssoki sügavuselt? Kuidas toimida sellega, kes vihma käes töötades tahab teadlikult härgi hukata, ilusa ilmaga aga künnab ainult poole normi?»

«Välja ajada!» lausus Ljubiškin.

Naised toetasid teda eriti energiliselt.

«Meie seas on üks selline kolhoosnik-kahjur. Seal ta ongi!» Davõdov osutas kaariku tiislil istuvale Atamantšukovile. «Brigaad on koos. Panen küsimuse hääletamisele: kes on selle poolt, et kahjur ning looder kolhoosist välja?»

Kahekümne seitsmest häälest anti poolt kakskümmend kolm. Davõdov luges hääled üle ja lausus Atamantšukovile jahedalt:

«Lahku! Sa ei ole enam kolhoosnik, fakt! Aasta pärast aga vaatame: kui parandad end, võtame tagasi. Nüüd aga, seltsimehed, kuulake ära minu lühike, kuid tähtis sõna. Peaaegu kõik te töötate halvasti. Väga halvasti! Keegi peale Maidannikovi norme ei täida. See on teise brigaadi kohta, seltsimehed, häbistav fakt! Nõndaviisi võib end lõplikult ära teotada. Sellise tööga võime silmapilkselt mustale tahvlile sattuda ning sinna kuivadagi.

Stalini-nimeline kolhoos — ja järsku selline inetu nähtus. Sellele asjale tuleb juba alguses piir panna!»

«Norm käib liialt üle jõu! Härjad ei jaksa,» ütles Akim Beshlebnov.

«Ei jaksa? Härjad? Lori! Aga kuidas Maidannikovi härjad jaksavad? Ma jään teie brigaadi, võtan Atamantšukovi härjad ja näitan teile elava eeskujuna, kuidas päeva jooksul on võimalik üles künda üks hektar või isegi üks ja veerand.»

«Oo, Davõdov, sa oled ju osav mees! Sa pole suu peale kukkunud,» hakkas naerma Kuženkov, võtnud pihku lühikese halliksmineva habemesalgu. «Atamantšukovi härgadega võib vanakuradil sarved maha ajada! Minagi võin nendega ühe hektari künda . . . »

«Aga omadega sa ei künna?»

«Eluilmaski!»

«Noh, siis vahetame! Hakka sina kündma Atamantšukovi härgadega, mina — sinu omadega! Kas sobib?»

«Las käia,» vastas Kuženkov pärast hetkelist mõtlemist tõsiselt ja ettevaatlikult.

. . . Davõdov veetis öö rahutult. Ta magas väliõnnis, ärkas sageli, kas seetõttu, et tuul kolistas onni plekk-katusega, või siis südaõise külma tõttu, mis tungis vihma käes märjaks saanud, kuivamata palitu alla, või kirpude tõttu, kes asustasid tihedalt temale allalaotatud lambanahkset kasukat . . .

Koidu ajal äratas teda Kondrat Maidannikov. Kondrat oli juba jalule ajanud terve brigaadi. Davõdov ruttas onnist välja. Taeva lääneserval vilkusid tuhmilt tähed, noor vibuna kõveraks painutatud kuu ilutses kuldse täkkena taeva terassinisel raudrüül. Davõdov pesi end, võttes tiigist vett, tema kõrval aga seisis Kondrat ja rääkis tusaselt oma kollakat vurruotsa närides:

«Päeva jooksul üle tiinu — see pole kerge asi . . . Pakkusid eile üle, seltsimees Davõdov. Kui me ainult vahele ei jääks . . . »

«Kõik on meie teha, kõik on meie! Mida sa kardad, veidrik?» rahustas teda Davõdov, ent ise mõtles: «Kas või suren põllul, kuid lõpetan! Künnan öösel laterna valgusel, ent tiinu ja veerandi künnan üles, teisiti ei saa. Muidu ma häbistan kogu tööliisklassi . . . »

Kuni Davõdov purjeriidest särgi hõlma külge silmi kuivatas, rakendas Kondrat nii tema kui ka oma härjad adra ette, hüüdis: «Lähme!»

Adrarataste kriuksumise saatel jutustas Kondrat Davõdovile härgadega kündmise lihtsaid, aastakümnete vältel kujunenud aluseid.

«Kõige paremaks adraks peame meie Sacki oma. Võta kas või Aksaiski ader, pole midagi öelda — riist, kuid Sacki adrast on ta kaugel. Tal pole sellist ladusust. Me otsustasime künda nõndaviisi: mõõdame igaühele oma ruudu kätte ja siis muudkui las käia. Esialgu Beshlebnov, Atamantšukov, Kuženkov — isegi Ljubiškin lõi nendega kampa — hakkasid kündma üksteise järel. «Kui meil on kolhoos,» ütlevad, «siis käigu, tähendab, ader adra järel.» Läksidki.

Ent mina näen — asi läheb viltu...Seisatab esimene ader, tuleb ka tagumistel peatuma jääda. Kui esimene künnab aeglaselt, peavad tagumisedki tahtmatult tema järgi toimima. Ma siis hakkasingi mässama: «Laske mul minna,» ütlen, «esimesena või mõõtke igaühele oma ruut kätte.» Siis, teadagi, sai Ljubiškingi aru, et nõnda künda ei või. Pole näha, kuidas keegi töötab. Jagasime tükid välja; noh, mina siis muidugi läksin nende juurest ära, andsin neile kuraditele kümme silma ette! Iga tükk on meil tiinu suurune — sada kuuskümmend sülda pikuti ja viisteistkümmend laiuti.»

«Miks teil ringkündi ei tehta?» küsis Davõdov ülesküntud tükki vaadates.

«Aga see on vaat sellepärast: sa lõpetad pikuti vao ja vao lõpul keerad härgi, nõndaks. Kui neid järsku pöörata, siis peksad nende kaelad iketega ära ja — härg on mokas, künda temaga enam ei saa. Seepärast künnad ainult pikuti, vao lõpul aga pöörad adra maa seest välja ning sõidad tühjalt viisteistkümmend sülda. Traktor — tema keerab järsku, sest tal käivad esirattad kere alla, ja jälle võib sõita kas või tagasi, kuid kas pöörad sa sedasi kolme, nelja paari härgi? Nad peavad siis pöördel nagu rivis ainult vasakul jalal pöörduma, kui on tarvis ringkündi teha. Seepärast härgadega kündes ei või ka suuri künniruutusid võtta. Traktoriga mida pikem ots, seda rahulikum, aga härgadega ajan ma pikuti sada kuuskümmend sülda, aga ruudu otsas käib ju mu ader tühjalt, nihkuril. Olgu pealegi, ma joonestan.» Ja seisma jäänud, joonestas Kondrat maa peale puhastusraua terava otsaga pikliku ruudu. «Olgu siin pealegi neli tiinu. Pikuti — sada kuuskümmend sülda ja risti — kuuskümmend. Nüüd ma ajan esimest äärmist vagu, vaadake: kui künnan üht tiinu, tuleb mul künniruudu otsas viisteistkümmend sülda tühjalt sõita, kui nelja tiinu — kuuskümmend. Ei kõlba ju? Mõistate? See on ju ajakaotus...»

«Mõistsin. Sa ju tõestasid seda faktiliselt.»

«Aga kas te kunagi kündnud olete?»

«Ei, vennas, pole juhtunud. Atra ma umbkaudu tunnen, kuid töötada temaga küll ei oska. Sa näita mulle, olen taibukas.»

«Sean teile kohe adra korda; ajame ühiselt paar vagu, küll te siis harjute.»

Kondrat seadis Davõdovi adra korda, asetas tõstepadjal konksu teise kohta, tellis sügavuse kolme ja poole verssoki peale ja tähelepandamatult «sina» peale üle minnes, seletas vagu ajades:

«Kündes näed sa ise, kui härgadel on raske, siis keerad umbes poolteist ringi seda vänta. Me tellime sellega vao laiust, näed, kus liigub kett — vao sügavust see ei muuda. Keerad seda vänta ja adrahõlm pöördub ainult üsna vähe, kahandab vagu ja ader ei lõika enam tervelt kaheksa tolli, vaid kuus, ning härgadel on kergem. Noh, laseme käia! Tsop, Lauk! Tsop!... Ära karda raskusi, seltsimees Davõdov!»

Davõdovi härgade ajaja — noor poisike — plaksutas piitsa ja esimesed härjad liikusid üksmeelselt paigast. Veidi erutatult pani

Davõdov käed adrakurgedele ja hakkas adra järel käima, vaadates, kuidas adrateralt tõuseb lõigatud must rasvane mullakiht, roomab mööda läikivat hõlma üles, pöördub ümber ja nagu lõpnud hiiglakala langeb küljeli.

Vao lõpul, pöörangul, jooksis Maidannikov Davõdovi juurde ja õpetas:

«Hoia ader vasakule, et ta nihkuril läheks; aga et sul poleks vaja hõlma puhastada, tee nõnda, vaata!» Ta rõhus parempoolset adrakurge, vajutas adralehe vastu maad ja mullakiht, mis serviti ja tihkelt hõlma riivas, tõmbas nagu keelega ära pori, mis adrahõlmale kõvasti külge oli jäänud. «Vaata, kuidas tuleb teha!» Kondrat keeras adra tagasi, naeratas. «Ka siin on oma tehnika! Aga kui atra serviti jooksma ei sea, tuleb seni, kui härjad põiki siilu liiguvad, pori puhastusrauaga hõlma pealt maha kraapida. Praegu on ader nagu pestud ja sa võid käigu peal südame lõbuks suitsu teha. Säh!»

Ta andis Davõdovile toruna kokkukeeratud tubakakoti, keeras vilka ette ja noogutas peaga oma härgade suunas:

«Vaata, kuidas mu naine tegutseb! Ader on hästi korras, maa seest välja ei kipu, ta võiks künda üksipäinigi . . .»

«Sul on siis naine härgi ajamas?» küsis Davõdov.

«Naine jah! Temaga on mugavam. Hirmutad teda vahel isegi kõva sõnaga — ei pane pahaks; aga kui vihastub, siis ainult ööni . . . Öö lepitab — omad, mis seal ikka . . .»

Kondrat naeratas ja läks, astudes mööda künnimulda laial kõikuval sammul.

Esimese söömavahega enne keskhommikut kündis Davõdov umbes veerand tiinu. Ta sõi isutult putru ja oodanud, kuni härjad olid söönud, pilgutas Kondratile silma:

«Kas algame?»

«Mina olen valmis, Anjuta, aja härjad siia!»

Ja uuesti, vagu vao järel langeb adraterast lõigatud aastasadade jooksul tihedaks ja vintskeks muutunud maa, pöörduvad tagurpidi taeva poole surmasõlmedena kõverad rohtude juured, kaob mustade mullavallide alla lõhutud kamara rohuladvastik. Maa adrahõlma kõrval kõigub, pöördub, justkui ujub. Mustmulla mahkjas lõhn on elustav ja magus. Päike on veel kõrgel, ent käealusel härjal muutub takerdunud karv juba higist tumedaks . . . Õhtuks hakkasid Davõdovil hõõrdunud jalad kingades kõvasti valutama, valutas selg ristluude kohal. Komistades mõõtis ta oma künnisiilu ja naeratas paatunud, tolmust mustade huultega: päeva jooksul oli ta kündnud ühe tiinu.

«Noh, palju siis tegid?» küsis Kuženkov õelalt, vaevu märgatava muigega, kui Davõdov jalgu järele vedades laagrisse tuli.

«Palju sa lubaksid?»

«Poolest tiinust said vist jagu.»

«Ei, kurat võtaks, kündsin terve tiinu ja pealegi . . .»

Kuženkov, võides koopaorava rasvaga äkkepulga vastu vigasta-

tud jalga, hakkas ägisema ja läks Davõdovi künnitükki mõõtma... Poole tunni pärast, juba tihedas videvikus, tuli ta tagasi, istus tulelõkkest eemale.

«Miks sa ei räägi, Kuženkov?» küsis Davõdov.

«Jalg millegipärast valutab... Ja pole millesti rääkida; noh, kündsid, siis kündsid... Vaat kus asi!...» vastas see vastumeelselt ja heitis tule äärde pikali, kuube peale kiskudes.

«Kas suu on nüüd kinni kliisterdatud? Ei saa enam haukuda?» hakkas naerma Kondrat, ent Kuženkov vaikis, nagu poleks kuulnudki.

Davõdov heitis onni ette pikali, sulges silmad. Lõkke juurest kandus tuki lõhna. Ägedasti hõõgusid käimisest hõõrdunud jalatallad, põlvedes pakitses raskus; kuidas ka jalgu seada, ikka ei sobi, jälle tahaks neid teisiti asetada... Ja peaaegu samal momendil, kui ta oli pikali heitnud, hakkas tema silmade ees ujuma laineline must muld: vaikselt libises adrahõlma valge tera, selle kõrval aga kuju muutes kobrutas, roomas pigimust maa... Tundnud kerget peapööritust ja iiveldust, avas Davõdov silmad, hüüdis Kondratti.

«Kas ei saa magada?» küsis see.

«Jah, pea käib millegipärast ringi, silmade ees — adra all liigub maa...»

«See on alati nõnda.» Kondrati hääles kuuldus kaastundlikku naeratust. «Terve päeva jooksul vahid jalgade ette, sellest see peapööritus tulebki. Ja seal veel see kuradima puhas maa lõhn, see lihtsalt paneb purju. Sina, Davõdov, ära homme aina jalgade ette vahi, katsu rohkem ümbrust silmas pidada...»

Davõdov ei tundnud öösel kirpude hammustusi, ei kuulnud hobuste hirnatusi ega stepiseljandikul ööbivate hilinenud metshanede karja kaagutusi — ta magas nagu surnu. Ärganud alles koiduajal, nägi ta, kuidas end palitusse mässinud Kondrat onni poole tuli.

«Kus sa käisid?» küsis Davõdov poolunes pead tõstes.

«Karjatasin sinu ja omi härgi... Härgadel on kõhud tublisti täis... Ajasin nad nõkku, seal on juba ilusat rohtu...»

Kondrati kähisev hääl hakkas uuesti kiiresti eemalduma, sumbuma... Davõdov ei kuulnud lause lõppu: uni murdis tema pea uuesti kastest märjale kasukale, kattis unustusega.

Selle päeva õhtuks kündis Davõdov tiinu ja kaks siilu, Ljubiškin täpselt tiinu, Kuženkov — peaaegu tiinu, kuid nendele täiesti ootamatult tuli esimesele kohale Antip Gratš, kes seni oli kuulunud mahajäänute rühma, keda Ljubiškin naljatades «nõrgajõuliste komandoks» oli ristinud. Ta kündis Titoki kõhnade härgadega — lõuna ajal vaikis ta oma künni tulemustest —, ent pärast lõunat söötis ta naine, kes tema juures härgadeajajaks oli, veohärgadele põlle pealt jõutoitu, igaühele ettenähtud kuus naela. Antip puistas isegi lõunasöögist järelejäänud leivapuru oma takuselt sär-

gilt naise sülle — härgadele toidulisaks. Ljubiškin märkas seda, naeratas:

«Osavasti pingutad, Antip!»

«Pingutangi! Töö suhtes pole meie tõug viimaste hulgas!» lausus väljakutsuvalt kevadise päikese käes näost hoopis tõmmuks muutunud Gratš. Ja pingutaski: õhtuks oli tal küntud tiin ja veerand. Kuid juba päris pimedas ajas Kondrat oma härjad laagri juurde. Davõdovi küsimusele: «Palju kündsid?» kähistas: «Ilma ühe siiluta poolteist tiinu . . .» ja vaatas Davõdovile roidunud, kuid võidukate silmadega.

Pärast õhtusööki tegi Davõdov kokkuvõtte:

«Sotsialistlik võistlus, seltsimehed, on hakanud arenema teises brigaadis — oo-jaa! On võetud väga väärt tempo. Kündmise eest kolhoosi juhatuse poolt brigaadile bolševistlik tänu! Lõhest, kallid seltsimehed, me ronime välja, fakt! Ja miks siis mitte ronida, kui normi täitmist on tegelikult tõestatud? Nüüd on tarvis kogu rõhk äestamisele suunata. Ja et maa oleks tingimata kolm korda läbi äestatud! Maidannikovile aga eriline tänu, sest tema on kõige faktilisem lööklane!»

Naised pesid lauanõud puhtaks, kündjad läksid magama, härjad aeti karjamaale. Kondrat oli juba uinumas, kui naine küsis:

«Kondratike, Davõdov ülistas sind . . . justkui kiituseks . . . Kuid mis asi see on — lööklane?»

Kondrat oli palju kordi kuulnud seda sõna, kuid seletada ei osanud. «Tarvis Davõdovilt küsida,» mõtles ta veidi tusasena. Ent naisele selgitamata jätta, oma väärikust tema silmas vähendada ta ei võinud ja seepärast ta vastas, nagu oskas:

«Lööklane või? Eh, sina rumal eit. See . . . noh, kuidas sulle arusaadavamalt öelda? Vaat näiteks, vintpüssil on selline osa, mis purustab sütikut — seda nimetatakse nõnda-öelda löökrauaks. Vintpüssi juures on see peamine osa, ilma selleta tulistada ei saa . . . Nii ka kolhoosis on lööklane kõige peamisem kuju. Said aru? Noh, nüüd aga maga ja ära mulle juurde tiku.»

37. peatükk.

. . . Pärast külvitööde lõpetamist kasvas Gremjatši rakuke kahekordseks. Partei kandidaatideks võeti vastu Pavlo Ljubiškin, kes oli kolm aastat Titokki teeninud, Nestor Loštšilin, kolmanda brigaadi brigadir, ja Djomka Ušakov. Rakukese koosoleku päeval, kui Ljubiškin ja teised parteisse võeti, tegi Nagulnov Kondrat Maidannikovile ettepaneku:

«Kondrat, astu parteisse, sinule annaksin ma meeleldi soovituse. Teenisid minu juhatuse all eskadronis, ja nagu sa siis olid vahva ratsaväelane, nõnda oled sa praegu esimese numbri kolhoosnik. Noh, küsitakse, miks seisad sa parteist eemal? Asi liigub sinnapoole, et tund-tunnilt läheneme ülemaailmsele revolut-

sioonile, võib-olla tuleb minul ja sinul jällegi teenida ühes ja samas eskadronis, nõukogude võimu eest väljas olla; ent arvestamata möödunud aegu, oled sa parteitu nagu varemgi! See nõnda ei kõlba! Astu parteisse!»

Kondrat ohkas ja avaldas selle, mis ta oma südames mõtles:

«Ei, seltsimees Nagulnov, südametunnistus ei luba mul praegu parteisse astuda... Võitlema nõukogude võimu eest lähen jälle ja kolhoosis töötan südametunnistuse järgi, kuid parteisse astuda ei saa...»

«Miks?» tusastus Makar.

«Vaat sellepärast ei või, et olles praegu kolhoosis, igatsen ikka veel oma vara järele...» Kondrati huuled värahtasid ja ta hakkas kiiresti sosistama: «Mu hing on haige oma härgade pärast ja mul on neist kahju... Ei hoolitseta nende eest nii nagu vaja... Akim Beshlebnov hõõrus hobusel äestades kaela veriseks — nagu ma seda nägin, ei saanud päev otsa leivapala kurgust alla... Kuidas tohib väikesele hobusele suuri range kaela ajada! Ja seetõttu pole mul midagi parata. Kui ma pole veel omandist lahti saanud, siis südametunnistus ei luba mul ka parteis olla. Ma mõistan seda nõnda.»

Makar mõtles ja ütles:

«Seda räägid sa õigesti. Oota vähe, ära veel astu. Võitleme halastamatult igasuguse korralageduse vastu kolhoosis, rangid tehakse parajaks. Ent kui sa siiski magades oma endistest härgadest und näed, siis sa veel parteisse ei sobi. Parteisse tuleb astuda ilma igasuguse kannatuseta omandi pärast. Parteisse tuleb astuda siis, kui sa oled üleni puhas ja tiivustatud ainult ühest mõttest: saavutada ülemaailmne revolutsioon. Mu isa elas jõukalt ja harjutas ka mind noorest peast majapidamisega, kuid mul ei olnud sellesse vähimatki kiindumust, majapidamine oli minule tähtsusetu asi. Mina läksin jõuka elu ning nelja paari härgade juurest vaesusse, hakkasin tööliseks... Nii et ära sa enne astu, kuni oled lõplikult sellest omandi mustusekoorikust puhtaks saanud.»...

38. peatükk.

1930. aastal kadus esimest korda «jõudeaeg»[1]. Endistel aastatel, kui elati veel vanamoodi, ei nimetatud seda kaht kuud mitte asjatult «jõudeajaks». Külvitööd lõpetanud, hakkasid peremehed pikkamisi heinatöö vastu valmistuma: härjad ning hobused jalutasid karjamaadel ja kogusid jõudu, kasakad aga voolisid rehavarsi, parandasid kaarikuid, korrastasid niidumasinaid... Harva, kes maikesa künnile läks. Rängas vaikuses puhkasid külad. Keskpäeval ei kohanud sa ühtki inimest surnud tänaval. Kasakad on sõitudel või puhkavad taredes või keldrilakas, või siis kopsivad loiult

[1] Tööde vaheaeg külvist heinaniitmiseni.

kirvestega; unised naised aga, istudes kuskil jahedas kohas, otsivad üksteisel päid. Tühjus ja unine vaikus valitseb külades.

Ent juba kolhoosielu esimesel aastal kadus Gremjatši Logis «jõudeaeg». Vaevalt said viljad tärgata, kui algasid kitkumistööd.

«Põllud rohime kolm korda läbi, nii et kolhoosi nurmedele ei jääks ühtki umbrohututti!» teatas Davõdov koosolekul.

Jakov Lukitš Ostrovnov juubeldas. Temale — kärsitule, elava loomuga inimesele — meeldis väga selline kord, kus kogu küla liikus hoolitsevas tegevuses ja askeldustes. «Nõukogude võim lendab kõrgelt; vaatame, kuidas ta laskub! Põlde rohida, kesa künda, loomi nuumata, inventari parandada... Kas aga rahvas hakkab tööle? Kas suudetakse naisi põlde rohima panna? See on ju kuulmatu asi. Kogu Doni kasakaväe oblastis pole varem vilja rohitud. Ent asjata ei rohitud. Saak oleks rikkalikum olnud. Minagi, vana loll, oleksin pidanud rohima. Üks kurat kõik, naised ju kogu suve jooksul midagi ei teinud,» kahetses ta murelikult, et miks ta siis, kui veel isiklikult oma majapidamist juhtis, ei rohinud oma põlde.

Ent vesteldes Davõdoviga, rääkis ta:

«Nüüd, seltsimees Davõdov, upume ülepeakaela viljasse. Mis oli aga varem — inimene viskab seemne mulda ja ootab, mis tuleb. Aga ühes nisuga kerkivad maast ka orashein, piimohakas, nadahein, piimalill ja igasugune teine kuradima rohi. Hakkad peksma, vili justkui polegi vilets; kaalud terad ära — saak tiinult nelikümmend puuda või isegi vähem.»

Davõdov tahtis pärast seda, kui gremjatšilased kolhoosi aitadest seemnevilja olid laiali kandnud, vabastada Ostrovnovi majandusjuhataja kohalt. Davõdovil tekkis raske kahtlustus... Talle meenus, et kui ta nägi Ostrovnovi aitade juures rahva seas, libises üle vanamehe näo mitte ainult kohmetus, vaid ka kahjurõõmsa naeratuse ja ootuse vari... Nõnda vähemalt näis see tol korral Davõdovile.

Juba järgmisel päeval kutsus ta Jakov Lukitši enda juurde tuppa, saatis välja kõrvalised inimesed. Nad vestlesid poolsosinal.

«Mis sul eile aitade juurde asja oli?»

«Manitsesin rahvast, seltsimees Davõdov. Keelitasin vaenlasi, et nad aru pähe võtaksid ega riisuks omavoliliselt kolhoosi vilja,» vastas Jakov Lukitš ladusalt.

«Kuid naistele... Miks sa ütlesid naistele, et aidavõtmed peaksid minu käes olema?»

«Mis te nüüd! Jumal teiega! Kellele ma seda rääkisin? Eluilmas pole ma kellelegi seda öelnud...»

«Naised, kui mind vedasid, rääkisid nõnda...»

«Luiskasid! Lähen kas või vande alla. See on keelepeks... Viha pärast minu vastu.»

Ja Davõdov hakkas oma otsuses kahtlema. Ent siis hakkas Jakov Lukitš kohe nii kibedasti tegelema rohimistööde ettevalmistusega, ühiskondlikuks toitlustamiseks vajalike vahendite kogumisega, üle puistates juhatuse selliste majanduslike kavadega, et

Davõdov pidi jällegi oma energilisele majandusjuhatajale alistuma.

Jakov Lukitš soovitas juhatusel kaevata brigaadide põlluväljadele mõned uued tiigid. Ta märkis isegi kohad nõgudes, kus kõige soodsamalt saaks kevadisi vesi tõkestada. Tema kaalutluste kohaselt pidi uued tiigid rajatama nõnda, et loomade jootmiskohad ei oleks brigaadidest kaugemal kui pool kilomeetrit. Ja nii Davõdov kui ka kõik juhatuse liikmed olid sunnitud tunnistama Ostrovnovi kava väärtust, sest endised tiigid polnud rajatud vastavalt kolhoosi majapidamise nõuetele. Need asusid korratult siinseal stepis laiali ja kevadel tuli brigaadi laagrist loomi jooma ajada umbes kahe ja poole või kolme kilomeetri taha. Ajakaotus oli suur. Väsinud härgadel kulus joogikohta minekuks ja laagrisse tagasitulekuks peaaegu kaks tundi, kuid selle aja jooksul oleks võinud künda või äestada mitu hektarit. Juhatus andis uute tiikide ehitamiseks nõusoleku ja Jakov Lukitš, ära kasutades põllutööde vaheaega, hakkas Davõdovi teadmisel tammide jaoks metsa raiuma.

Vähe sellest: Jakov Lukitš pani ette ehitada väike tellisepõletamistehas ja tõestas suurema vaevata Arkaška Menokile, kes kahtles selle tasuvuses, et võrdlematult tulusam on omada kapitaalse talli ja härjalautade ehitamiseks omi telliseid, kui neid vedada rajoonist kahekümne kaheksa kilomeetri tagant ja pealegi maksta iga saja tellise eest neli rubla viiskümmend kopikat. Ja edasi manitses seesama Jakov Lukitš kolmanda brigaadi kolhoosnikuid kindlustama Durnoi Logi kaldaid, mis aastast aastasse uhtus ära külaveerseid rammusaid maid, kus kasvasid hästi hirss ja suuruselt ning magususelt imestamisväärsed arbuusid. Tema juhatusel taoti nõo pervedesse vaiu, laoti nende vahele sõnnikut ja hagu, täideti kividega, istutati kallakutele noori papleid ja pajusid, et nende juured üksteisest läbi põimudes kobedat maad kindlustaksid. Mitte just väike osa põldu oli seega kaitstud uhtumisohu vastu.

Kõik need asjaolud kokku kindlustasidki kolhoosis Jakov Lukitši kõikuma löönud seisundi. Davõdov oli kindlasti otsustanud majandusjuhatajast mingil juhul mitte loobuda ja toetas igakülgselt tema tõepoolest ammendamatut algatusvõimet. Nagulnov, seegi muutus Jakov Lukitši suhtes heatahtlikuks.

«Vaimult küll võõras inimene, kuid hakkaja peremees. Kuni me pole oma inimest, seesugust teadlikku, üles kasvatanud, seni peamegi Ostrovnovi majandusjuhataja kohal. Meie partei on väga tark. Seal on koos miljon mõistust, seepärast ta ongi nii tark. Mõni insener on madu ja seesmiselt kontra, vaimu poolest oleks pidanud ta aegsasti seina äärde seadma, ent teda ei seata, talle antakse tööd ja öeldakse: «Sina oled õpetatud inimene! Säh võta raha, õgi kolme eest, osta oma naisele meeleheaks siidsukki, ent liiguta oma ajukerasid, tööta inseneritöö alal ülemaailmse revolutsiooni kasuks!» Ja ta töötab. Ja kuigi ta endist elu taga nutab, aga töötab. Lased ta maha — mis sa temalt saad? Kantud püksid ja

võib-olla kella ripatsiga. Nii ta aga töötab ja toob tuhandeid kasu. Nõnda ka meie Ostrovnov: las ta kindlustab nõopervi, kaevab veetiike. Kõik see läheb kasuks nõukogude võimule ja lähendab ülemaailmset revolutsiooni,» rääkis ta kord rakukese koosolekul.

Jakov Lukitši elu omandas uuesti teatava tasakaalu. Ta mõistis, et kõik need jõud, mis Polovtsevi seljataga olid ja mis juhtisid ettevalmistusi ülestõusuks, on seekord mängu kaotanud; ta oli kindlasti veendunud, et ülestõusu enam ei tule, sest aeg on mööda lastud ja nõukogude võimusse isegi kõige vaenulikumalt suhtuvate kasakate meeleolus on toimunud teatav pööre. «Polovtsev ja Ljatjevski on nähtavasti üle piiri putkanud,» arvas Jakov Lukitš ja terava kahetsuse juurde, et nõukogude võimu ei saadud maha raputada, segunes rahustavat rõõmu, rahulolu: sellest peale ei ähvardanud miski Jakov Lukitši rahulikku olemist. Nüüd, nähes Gremjatši Logi sõitnud jaoskonna militsionääri, ei tundnud ta enam iiveldama panevat hirmu; varem aga kutsus ainuüksi militsionääri musta sineli nägemine temas esile seletamatuid lõdinaid ja värinaid.

«Mis on? Kas lõpeb juba uskmatute võim? Kas varsti juba meie omad välja astuvad?» küsis Ostrovnovilt nelja silma all tema vana ema.

Ja Jakov Lukitš, ebasobivast küsimusest äärmiselt häiritud, vastas kibedalt, ärritatult:

«Kas see pole teil ükspuha, mammake?»

«Selles see asi ongi, et pole ükspuha: kirikud pandi kinni, papid tehti kulakuteks ... Ja see on õigus!»

«Teie aastad on lõpul, paluge jumalat ... Ilmalikesse asjusse pole teil vaja kippuda. Te olete liiga uudishimulik, mammake!»

«Aga kuhu jäid ohvitserid? Kuhu lendas see üleannetu, suitsetaja ühesilmaline? Ja sina kah! ... Kord palusid õnnistust, aga nüüd teenid ise sama võimu!» ei vaikinud vanaeit, aru saamata, miks tema poeg Jaška ei tahtnud «võimuvahetusega» nõustuda.

«Ah, mammake, te panete mu vere tarretama! Jätke oma rumalad jutud! Noh, milleks te seda meelde tuletate? Järsku kohmate ka rahva kuuldes ... Te võtate mul pea maha, mammake. Te ise rääkisite: «Mis jumal teeb, on hästi tehtud.» Noh, elagegi siis oma lõbuks. Teil on ninas kaks sõõret, nohisege nende kaudu ja pidage suu ... Leivatükki teilt ära ei võeta ... Mida teile — jumal anna andeks — veel vaja oleks? ...»

Jakov Lukitš tuli pärast sellist vestlemist kambrist välja, nagu oleks talle keeva vett kaela visatud, ega suutnud veel kaua pärast seda rahuneda. Semjonil ja naistel aga käskis eriti rangelt:

«Jälgige tähelepanelikult vanaema! Ta viib mu hauda! Kui ilmub mõni võõras inimene õue, sulgege ta kohe kambrisse.»

Ja vanaeite hakatigi nii öösel kui päeval luku taga pidama. Pühapäeval lasti ta aga takistamatult välja. Ta läks teiste omasuguste igivanade eitede juurde ja nuttis ning kaebas neile:

«Oo, mu emakesed, kullakesed! Minu omad, Jakov ja minia,

hoiavad mind luku taga... Söögiks antakse mulle ainult paastukuivikuid, söön kuivikut ja joon oma silmavett. Aga varem paastu ajal, kui veel ohvitserid meie juures elasid, Jaška komandör ja selle sõber, siis keedeti mulle paastusuppi kapsastega, anti vahel suslatki... Nüüd on nad aga minu peale tigedad... oi kui tigedad... Minia ja poeg... Oi-oi-oi!... Olen elanud küll ajani, mu kullakesed: lihane poeg, ja läks kurjaks, mille eest — ei tea isegi! Enne tuli, palus õnnistust, et sedasama uskmatute võimu hävitada, nüüd aga ära ütle sõnakestki vastu, kirub ja sõimab...»

Ent Jakov Lukitši vaiksele elule, mida tumestasid ainult vestlused emaga, tuli ootamatult ja kiiresti lõpp...

40. peatükk.

Järgmisel päeval pärast Gremjatšist ülekäinud paduvihma sõitis Jakov Lukitš ratsa Punasesse tammikusse. Ta soovis mahavõetavad tammed isiklikult ära märkida, sest juba homme pidi peaaegu terve kolmas brigaad tammideks tarvisminevat materjali valmistama hakkama.

Jakov Lukitš sõitis hommikul välja. Tema hobune, veheldes peremehelikult palmitud sabaga, astus aeglaselt. Tema rautamata esijalad libastusid libedal rasvasel mudal, ent Jakov Lukitš ei tõstnud kordagi kantsikut: tal polnud kuhugi rutata. Lasknud oheliku sadulakaarele, suitsetas ta ja vaatles Gremjatši Logi ümbritsevat steppi, kus iga jäärak, iga nõgu ja koopaorava urg oli talle juba lapsepõlvest tuttav ja südamelähedane; ta imetles kohedaid, niiskusest tursunud põlde, vihmast pestud ja kallutatud oraseid ning mõtles suure tusa ja pahameelega: «Ennustas siiski vihma, hambutu kurat! Isegi kubani nisu tuleb üles! Tahes-tahtmata on jumalgi selle neetud võimu poolt! Varem oli ikaldusi ja äpardusi, kuid juba kahekümne esimesest aastast peale aina mühisevad viljad! Kogu loodus pooldab nõukogude võimu — kunas ta niiviisi kaob? Kui liitlased kommuniste minema kihutada ei aita, ei tee me ise mitte midagi. Polovtsevi-taolised ei saa sellega hakkama, olgu nad nii targad kui tahes. Jõud murrab õlekõrre, kuidas sa jõu vastu saad! Ka rahvas, olgu ta neetud, on raisku läinud... reedavad üksteist, saadavad igasuguseid kaebekirju. Et aga tema üksi, koerapoeg, elada saaks, aga mujal ärgu kasvagu rohigi! Viletsad ajad! Ja mis sest aasta või paari pärast saab, ei tea vist vanasarvikki... Ent mina, nagu näha, olen küll õnnetähe all sündinud, muidu poleks mu lugu Polovtseviga nii hästi lõppenud. Lõõg oleks härjakesel kaelas olnud! Jumalale tänu, et kõik nõnda korralikult ja puhtalt lõppes. Ootame veel, vaatame, mis edasi saab. Seekord ei õnnestunud nõukogude võimust lahti saada, võib-olla läheb edaspidi paremini!»

Päikese käes harali läinud rohukõrtel, jõuduvõtnud viljalehtedel värisesid klaashelmestena rippuvad kastepiisad. Läänetuul

raputas neid ja vikerkaarselt sätendades langesid piisad vihmast lõhnavale ihaldatud ja hellale maapinnale.

Maasse imbumata vihmavesi seisis veel teel rattarööpmeis, Gremjatši Logi kohal aga tõusis hommikune roosakas udu üle paplilatvade ja noor hõbedane kuu, haaratuna päevavalgusest, kustus tumesinisel vihmavalinguist pestud taevafoonil.

Kuu näis metalselt õhukesena, liuskjana, suuri vihmu ennustavana, ja Jakov Lukitš, heitnud sellele pilgu, veendus lõplikult mõttes: «Tuleb hea suvi!»

Tammikusse jõudis ta umbes keskpäevaks. Ta pani hobuse rohumaale kammitsasse, ise aga võttis vöö vahelt väikese puusepakirve ja hakkas metsniku poolt Gremjatši kolhoosile eraldatud langil tammesid märkima.

Ta märkis langi ääres tamme kuus, astus järgmise juurde. Kõrge, kasvult teistest ettejõudnud tamm, mis oma sihvakuselt sobis isegi heaks mastipuuks, tõusis uhkelt üle madalate laiaharuliste raukvanade jalakate. Tema ladva tipus läikivalt rohelise lehestiku vahel rippus must ja sünge varesepesa. Tüve jämeduse järgi otsustades võis tamm olla Jakov Lukitšiga ühe-ealine, ja see, sülitanud pihku, heitis surmale määratud puule kaastundliku ja kurva pilgu.

Ta tahus kirvega laigu, kirjutas koorest paljastatud küljele tindipliiatsiga «GK», tõukas mahla immitsevad, niisked laastud jalaga eemale ja istus suitsu tegema. «Kaua aastaid elasid sa, vennike! Ei käinud sinu üle kellegi võim, ent nüüd tuli aeg surra... Sind saetakse maha, laasitakse kirvestega su ilu — oksad ja võsud —, kooritakse, viiakse sind tiigi juurde ja kaevatakse maasse tulbaks tammi ette...» mõtiskles Jakov Lukitš, vaadates alt üles tamme kaharasse latva. «Ja sa hakkad kõdunema kolhoosi tiigis, kuni sootuks mädaned. Siis aga lohistab kevadine suurvesi su kuhugi jääraku otsa — ja lõpp ongi kõigel!»

Neist mõtteist hakkas Jakov Lukitšil järsku valus, teda vallutas mingisugune seletamatu mure ning ärevus. Tal hakkas piinlik. «Või anda sulle armu, elama jätta? Ega ometi kõik või kolhoosikuristikku minna...» Ja ta otsustas rõõmsal kergendustundel: «Ela! Kasva! Ilutse! Sest mis su elul viga on? Ei nõuta sinult makse ega pearaha, ega ole sul vaja kolhoosi astuda... Ela, nagu jumal sind käskinud!»

Ta tõusis kärsitult üles, võttis pihuga savist mulda, määris sellega tahutud laigu hoolikalt kinni. Ja lahkus sellest kohast rahuldatuna ning rahulikuna.

Härdaks muutunud Jakov Lukitš märkis ära kõik kuuskümmend seitse tamme, istus hobusele ja hakkas mööda metsasalu kodu poole sõitma.

«Jakov Lukitš, oota veidi!» hüüti teda salu veerel.

Ja siis kerkis viirpuupõõsa tagant nähtavale mustas lambanahast mütsis ja lahtinööbitud soojas sineliriidest kuues mees.

«Kas ei tunne ära?»

Inimene võttis mütsi peast, astus kartlikult ringi vaadates lagedale ja alles siis tundis Jakov Lukitš tulnukas ära Timofei Rvanõi.

«Kust sina?...» küsis ta rabatuna kohtumisest välimuselt kole kõhna, tundmatuseni muutunud Timofeiga.

«Sealt, kust ei tulda... Sunniasumiselt... Kotlasest.»

«Kas tõesti jooksid ära?»

«Põgenesin...»...

«No, kuidas sa siia said?»

«Raudteejaamast tulin jala. Liikusin öösiti,» vastas Timofei väsinult...

«Kuidas sa hiljem elada kavatsed?» päris kohtumisest ebameeldivalt üllatatud Jakov Lukitš.

Ja Timofei vastas näo kalgistudes:

«Kas sa ei tea, kuidas? Olen praegu nagu hunt. Vaat, puhkan vähe, tulen öösel külasse ja kaevan vintpüssi välja... Ta on mul rehealuse põrandasse maetud... Ja hakkan äritsema! Mul on ainult üks suund antud. Tahetakse mind tappa, hakkan ka mina tapma. Saadan minagi mõne teise ilma... saab tunda see või teine! Noh, suve veedan metsas, aga esimeste külmadega litsun Kubanimaale või kuhugi mujale. Jumala maailm on lai ja meid selliseid, ära ütle, on võib-olla rohkem kui üks sada... Davõdov, vaenlane, on esimene!...»

Jakov Lukitš hoiatas Timofeid, et homme algab tammikus metsaraiumine; siis sõitis ta metsast välja ja suundus teise brigaadi põllu poole, et kubani nisuga täiskülvatud maa-ala üle vaadata...

Külasse jõudis Jakov Lukitš alles öösel. Kolhoosi tallide juurest läks ta koju ikka endise rusuva mulje all, mis oli talle kohtumisest Timofei Rvanõiga jäänud ning kogu päeva jooksul ei kadunud. Kodus aga ootas teda uus, võrdlematult kibedam ebameeldivus...

Minia, kes oli köögist välja hüpanud, hoiatas teda juba esikus.

«Meil, taat, on külalised...»

«Kes?»

«Polovtsev ja see... kõõrdsilm. Saabusid videvikus... mina ja memm lüpsime parajasti lehmi... Nad istuvad kambris. Polovtsev on kõvasti purjus, sellest teisest aga ei saa aru... Mõlemad on koledasti räbaldunud. Aina kihavad täidest... need jalutavad neil isegi riiete peal!»

... Kambrist kuuldus kõnelust; Ljatjevski rääkis kõhides, pilkavalt ja kibestunult:

«No muidugi! Kes te, armuline härra, õieti olete? Küsin seda teilt, väga lugupeetud härra Polovtsev. Aga ütlen teile, kes te olete... Soovite? Olge head! Isamaata patrioot, armeeta väejuht; kui aga peate neid võrdlusi liiga kõrgeteks ja abstraktseteks, siis kaardimängija, kel pole ainustki münti taskus.»

Jakov Lukitš, kuulnud Polovtsevi tumedat bassi, laskus jõuetult seljaga seina najale, haaras peast kätega kinni...

Vana algas uuesti.

Esimese raamatu lõpp.

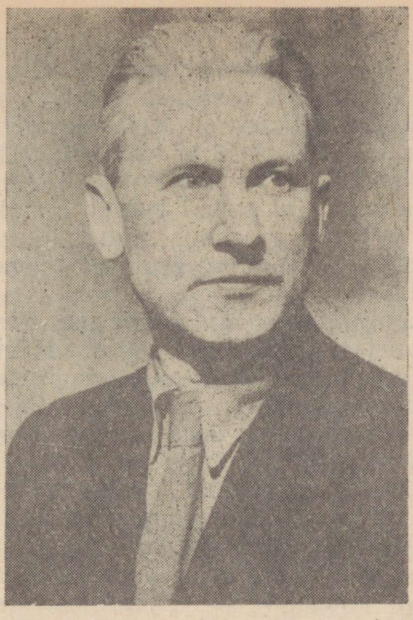

ALEKSANDER ALEKSANDROVITŠ FADEJEV

(1901—1956)

NOOR KAARDIVÄGI.[1]

Nüüd koidikule mingem kõik vastu võitlushoos!
Relv käes ja vaprus hinges — nii teed me loome koos.
Me kõigi tuleviku heaks,
et tööst kõik maailm lugu peaks,
noor kaardivägi võitlemas töörahva õnne eest.

Noorte laul.

ESIMENE JAGU.

Kolmas peatükk.

Sel ajal kui linna servades kõik olid haaratud sellest taganemise ja kiire evakueerimise ärevusest, oli südalinna lähedal kõik juba mõnevõrra rahunenud, kõik paistis tavalisemana. Teenistujate kolonnid ja põgenikud perekondadega olid tänavailt juba lahkunud. Asutuste sissekäikude ees või õuedes seisid reas hobuveokid ja veoautod. Ja inimesed, keda polnud rohkem, kui tööks

[1] Katkendeid romaani täiendatud ja ümbertöötatud väljaandest (1951).

vaja, laadisid küüdivankreile ja autodele kaste inventariga ning kotte, mis olid täis topitud dokumendikimpe. Oli kuulda kõnelust, tasast ning tahtlikult ainult selle kohta käivat, millega inimesed tegelesid. Pärani lahti seisvaist ustest ja akendest kuuldus kopsimist, mõnikord ka kirjutusmasinate klõbinat: kõige pedantsemad asjadevalitsejad koostasid viimast nimekirja väljaveetava ja mahajääva vara kohta. Kui poleks kuulda olnud suurtükilaskude kaugeid kõminaid ja maad vappuma panevaid sügavaid plahvatustõukeid, oleks võinud arvata, et asutused lihtsalt kolivad vanadest ruumidest uutesse.

Otse linna südames kõrgendikul seisis uus ühekorruseline laialiasetsevate tiibhoonetega ehitus, mille fassaadi ette oli istutatud noori puid. Hoone oli linnast lahkuvaile inimestele igast punktist nähtav. See oli rajoonikomitee ja rajooni täitevkomitee hoone, möödunud sügisest peale aga asus seal bolševike partei Vorošilovgradi oblastikomitee.

Asutuste ja käitiste esindajaid voolas vahetpidamata hoone peauksest sisse ja tuli sealt peaaegu joostes välja. Avatud akendest kuuldus lakkamatuid telefonihelinaid ja telefonisse vastuseks antavaid korraldusi, kord tahtlikult tagasihoidlikke, kord ülearu valjuhäälseid. Mitu eraisikute ja sõjaväelaste sõiduautot ootas poolringi paigutatuna peasissekäigu juures. Viimasena autode reas seisis tugevasti tolmunud sõjaväe-maastikuauto. Selle tagaistmelt paistsid kaks luitunud sõduripluusides sõjaväelast — raseerimata põskedega major ja tohutu suurt kasvu noor seersant. Autojuhtide ja nende sõjaväelaste nägudes ja poosides oli üks ning sama tabamatu üldilme: nad ootasid.

Sel ajal etendus suures toas hoone paremas tiivas stseen, mis oma seesmiselt jõult oleks võinud varju jätta vanade rahvaste suured tragöödiad; kui see oma välisilmelt poleks olnud nii lihtne. Oblasti ja rajooni juhid, kes praegu pidid ära sõitma, olid hüvasti jätmas juhtidega, kes jäid evakueerumist lõpule viima ja pidid siis sakslaste tulekul jäljetult kaduma, sulama massi, siirduma põranda-alla.

Miski ei lähenda inimesi nii nagu üheskoos üleelatud raskused. Kogu sõjaaeg selle esimesest päevast kuni tänaseni oli neil inimestel liitunud üheksainsaks lakkamatuks, sellise ebainimliku pingega tööpäevaks, mis oli jõukohane ainult karastunud vägilasloomustele.

Nad andsid rindele ära kõik, mis inimeste hulgas oli tervet, tugevat ja noort. Nad evakueerisid itta kõige suuremad käitised, mis võisid sattuda anastamis- või purustamisohtu: tuhanded tööpingid, kümned tuhanded töölised, sajad tuhanded töölisperekonnad. Aga nagu nõiduse väel hankisid nad samas uusi tööpinke ja uusi töölisi ning sisendasid uuesti elu tühjaks jäänud kaevandustesse ja vabrikuhoonetesse.

Nad hoidsid tootmist ja kõiki inimesi selles valmisolekuseisundis, milles juba esimese vajaduse korral võis uuesti kõik võtta ja

itta saata. Ja samal ajal täitsid nad tõrkumata niisuguseid kohustusi, milleta inimeste elu Nõukogude riigis oleks mõeldamatu: toitsid inimesi, riietasid neid, õpetasid lapsi, ravisid haigeid, saatsid ellu uusi insenere, õpetajaid, agronoome, pidasid sööklaid, kauplusi, teatreid, klubisid, staadione, saunu, pesukodasid, juuksuriärisid, miilitsat, tuletõrjet.

Nad töötasid kõigi sõjapäevade kestel nii, nagu oleks see olnud üksainus päev. Nad unustasid, et neil oli ka oma elu: nende perekonnad olid idas. Nad elasid, sõid, magasid mitte oma korterites, vaid asutustes ja käitistes, — ükskõik missugusel tunnil nii päeval kui öösel võis neid leida oma kohtadelt.

Langes välja üks Donbassi osa, selle järel teine, siis kolmas, kuid seda suurema pingega töötasid nad ülejäänud osades. Äärmise pingega töötasid nad Donbassi viimases osas, kuna see oli viimane. Aga kuni viimse lõpuni hoidsid nad inimestes ülal seda titaanlikku jõupinget, et taluda kõike, mida sõda oli rahva õlgadele langetanud. Ja kui enam midagi ei olnud võimalik välja pigistada teiste inimeste energiast, siis pigistasid nad seda ikka jälle välja iseendi vaimu- ja kehajõust ja keegi ei võinud ütelda, kus ometi on selle jõu piir, sest sel polnud piiri.

Viimaks saabus hetk, kus oli vaja maha jätta ka see osa Donbassist. Siis tõstsid nad mõne päevaga ratastele veel tuhanded tööpingid, veel kümned tuhanded inimesed, veel sajad tuhanded tonnid väärtusi. Ja nüüd oli saabunud see viimne minut, kus ka neil endil ei olnud enam võimalik kohale jääda.

Nad seisid tiheda salgana Krasnodoni rajoonikomitee sekretäri suures toas, kus pikalt istungite-laualt oli juba kõrvaldatud punane kalev. Nad seisid üksteise vastas, naljatlesid, müksasid üksteist õlast ja ikka veel ei söandanud lausuda lahkumissõna. Ka neil, kes ära sõitsid, oli hinges nii raske ja selguseta ning valus, otsekui oleks ronk seda küünistega purustanud.

Selle rühma loomulikuks keskpunktiks oli oblastikomitee töötaja Ivan Fjodorovitš Protsenko, kes põrandaalusele tööle oli edutatud alles möödunud aasta sügisel, kui oblastit esmakordselt ähvardas okupatsioonioht. Aga asi lükkus siis iseendast edasi.

Ivan Fjodorovitš oli väike kolmekümne viie aastane mees, harmoonilise kehaehitusega, tahapoole kammitud hõrenevate, oimude kohalt väljalangenud ruugete juustega ja jumeka näoga, mis enne oli olnud alati puhtaks aetud, nüüd aga oli kaetud pehme tumeda, harjasest pikemaks kasvanud habemega, mida ta hakkas kasvatama paari nädala eest, kui mõistis asjade käigust rindel, et tal pole pääsu põrandaalusest tööst.

Ta raputas sõbralikult ja lugupidavalt enda ees seisva pikakasvulise elatanud, ilma eraldusmärkideta sõjaväevormis mehe kätt. Selle inimese kõhn mehine nägu, mis oli üleni kirju peenikestest kortsudest, sügavale juurdunud liigväsimuse jälgedest, oli tähelepanuvääriv selle rahu, lihtsuse ja samal ajal tähtsuse poolest, mis on omane tõelistele suurtele juhtidele ja tekib nende

suurte teadmiste ja arusaamiste tagajärjel kõigest sellest, mis toimub maailmas.

See inimene, üks Ukraina hiljuti asutatud partisanistaabi juhte, oli alles eile Krasnodoni saabunud, et luua koostöö oblasti partisanisalkade ja tegevarmee väeosade vahel.

Siis ei mõeldud veel, et taganemine läheb nii kaugele, loodeti vaenlane peatada kas või Alam-Donetsi ja Alam-Doni piiril. Staabi eeskirja kohaselt pidi Ivan Fjodorovitš looma ühenduse partisanisalgaga, kus tal tuli baseeruda, ja diviisiga, mis paisati Kamenski rajooni abiväena meie külgkaitsele Põhja-Donetsil. See diviis, mis oli saanud tugevasti kannatada võitluses Vorošilovgradi all, lähenes praegu Krasnodonile, tema komandör aga saabus eile ühes partisanistaabi ja Lõunarinde poliitjuhatuse esindajatega. Diviisikomandör, umbes neljakümne-aastane kindral, seisis siinsamas, Ivan Fjodorovitšiga hüvastijätmiseks järge oodates.

Ivan Fjodorovitš raputas partisanijuhi kätt, kes rahuajal oli olnud tema juht, külastanud Ivan Fjodorovitši tema kodus ja tundis hästi tema naist, — Ivan Fjodorovitš raputas ta kätt ja rääkis:

«Tänu ja veel kord tänu, Andrei Jefimovitš, abi ja õpetuse eest. Andke edasi meie partisanitänu Nikita Sergejevitš Hrušťšovile. Kui juhtute külastama peastaapi, jutustage, et nüüd on ka meie, Vorošilovgradi oblastis tekkinud niisugused partisanisalgad. Aga kui teile, Andrei Jefimovitš, saab osaks õnn näha seltsimees Stalinit ennast, siis ütelge talle, et me täidame oma kohuse auga . . .»

Ivan Fjodorovitš rääkis vene keeles, hüpates ajuti tahtmatult üle ukraina keelele, mis oli ta emakeel.

«Kui käsu täidate, saab seltsimees Stalin nagunii teada. Selles aga, et täidate, ma ei kahtle,» ütles Andrei Jefimovitš mehise naeratusega, mis ta näo kortsukesi valgustas. Äkki pöördus ta nende poole, kes Ivan Fjodorovitši ümbritsesid, ja sõnas: «Kaval mees see Protsenko: ta ei ole veel sõdima hakanudki, aga juba sondeerib pinda, kas ei saaks varustust otse peastaabist!»

Kõik hakkasid naerma peale kindrali, kes kogu kõneluse ajal oli seisnud, karm kurbuseilme tardunud täidlasele, jõurikkale näole.

Ivan Fjodorovitši selgetes sinistes silmades välgatas kavalus, silmad lõid sätendama, kuid mitte korraga mõlemad, vaid kord üks, siis teine, nagu oleks mingi vilgas sädemeke ühel jalal keksides ühest silmast teise hüpelnud.

«Varustust olen hankinud ise,» ütles ta. «Aga kui osta saab, siis hakkame elama nagu too vana Kovpak, ilma intendantuurita: kõik on meie, mida vaenlaselt võtame . . . Noh, kui just midagi pihku pistate . . .» Ivan Fjodorovitš lahutas käsi ja taas puhkesid kõik naerma.

«Andke edasi meie suurim tänu rinde poliitjuhatuse töötajatele, nad osutasid meile suurt abi,» rääkis Ivan Fjodorovitš, raputades polgukomissari aukraadi kandva elatanud sõjaväelase kätt. «Kuid teile, poisid . . . ma ei tea, mida teile üteldagi, võin ainult

suud anda...» Ja heldinud Ivan Fjodorovitš embas ning suudles järgemööda noormehi SARK-ist.

Ta oli terava taibuga mees ja mõistis, et üheski töös ei või solvata ühtki töötajat, suurt ega väikest, kui tema, töötaja, on pannud üritusse oma osa. Nii tänas ta kõiki organisatsioone ja inimesi, kes olid teda abistanud salkade ja põrandaaluse võrgu moodustamisel. Aegavõttev ja raske oli tema hüvastijätt seltsimeestega oblastikomiteest. Kõvasti oli neid köitnud ühte sõprus ja saatus kõigi nende sõjakuude kestel, mis olid lennanud mööda nagu üksainus päev.

Niiskunud silmil kiskus ta end sõpradest lahti ja vaatas ringi, kellega veel hüvasti jätta. Kindral — ta oli lüheldast kasvu ja tüseda kehaehitusega — tegi vaikides Ivan Fjodorovitši suunas kogu kehaga kiire jõulise liigutuse ja sirutas käe ning ta lihtsasse vene näkku ilmus järsku midagi lapselikku.

«Tänu, tänu teile,» ütles Ivan Fjodorovitš tundeküllaselt. «Aitäh, et võtsite vaevaks isiklikult kohale sõita. Nüüd oleme teiega nagu ühe ja sama nööriga seotud...» Ja ta raputas kindrali tüsedat kätt.

Lapselik ilme kadus kindrali näolt silmapilkselt. Ta tegi oma suure ümmarguse vormimütsis peaga rahulolematu, isegi nagu pahase liigutuse, ja endise karmi ilmega peatusid ta väikesed targad silmad Ivan Fjodorovitšil. Näis, nagu tahaks ta öelda midagi väga tähtsat, kuid ta ei lausunud sõnagi.

Otsustav hetk oli saabunud.

«Hoia end,» ütles Andrei Jefimovitš, muutudes näost ja emmates Protsenkot.

Kõik hakkasid Ivan Fjodorovitši, tema abilise ja mahajäävate töötajatega jälle hüvasti jätma ning väljusid üksteise järel kabinetist mõnevõrra süüdlasliku ilmega. Üksnes kindral väljus püsti päi, tavalise kärme, kerge kõnnakuga, mis oli tema tüseduse juures otse üllatav. Ivan Fjodorovitš ei läinud neid saatma, ta ainult kuulis, kuidas autod tänaval mürisema hakkasid.

Kogu see aeg helisesid kabinetis lakkamatult telefonid ja Ivan Fjodorovitši abiline haaras vaheldumisi kord ühe, kord teise toru ning palus helistada mõni minut hiljem. Vaevalt oli Ivan Fjodorovitš viimase ärasõitjaga hüvasti jätnud, kui abiline silmapilkselt ulatas talle ühe telefonitorudest.

«Leivatehasest... helistavad juba korda kümme...»

Ivan Fjodorovitš võttis oma väikese käega kuuldetoru, istus lauanurgale ja lakkas kohe olemast endine inimene — kord heasüdamlik ja heldinud, kord kavalavõitu ja lõbus — kes alles nüüdsama oli oma seltsimeestega hüvasti jätnud. Liigutuses, millega ta toru võttis, tema näoilmes ja hääles, kui ta rääkima hakkas, tulid nähtavale rahuliku võimukuse jooned.

«Sa ära lärma, sa kuula mind,» ütles ta, sundides kohe hääle torus vaikima. «Ma ütlesin sulle, et transpordi saad, tähendab, et saad. Linnakaubastu võtab sinult leiva üle ja toitlustab teel olles

rahvast. Nii palju leiba hävitada oleks kuritegu. Milleks sa seda siis kogu öö küpsetasid? Ma näen, et sul endal on kiire, kuid sa ära kiirusta, kuni ma sul pole veel lubanud kiirustada. On arusaadav?» Ja Ivan Fjodorovitš pani toru hargile ning võttis teise, kust oli kostnud läbilõikavat trillerit.

Kaevanduse nr. 1-bis poole avatud aknast võis näha linnast lahkuvate sõjaväeosade ja veoautode ning evakueeritavate elanike kolonnide liikumist. Sellelt kingult oli peaaegu nagu kaardil näha, et liikumine hargnes peamiselt kolmes suunas: peavool liikus lõunasse, Novotšerkasski ja Rostovi poole, mõnevõrra väiksem vool — kagusse, Lihhaja peale, veel väiksem aga itta, Kamenski peale. Ritta asetunud autod, mis äsja olid lahkunud rajoonikomitee hoone eest, sõitsid Novotšerkasski poole. Ja ainult kindrali tolmunud maastikuauto tungis mööda tänavaid Vorošilovgradi maantee suunas.

Sel ajal olid oma diviisi juurde tagasi pöörduva kindrali mõtted Ivan Fjodorovitšist juba kaugel. Kõrvetav päike tulvas viltu talle näkku. Tolm ümbritses nii autot kui kindralit ühes autojuhiga, tagaistmel vaikiva habemesse kasvanud majoriga ja suurekasvulise seersandiga. Kaugete suurtükilaskude kaja, autode põrin maanteel, linnast lahkuvate inimeste nägemine — see kõik köitis tahtmatult nende ealt ja aukraadilt nii erinevate sõjaväelaste mõtted ähvardava reaalsuse külge.

Kõigist Ivan Fjodorovitšiga hüvasti jätnud inimestest mõistsid ainult Ukraina partisanistaabi esindaja ja kindral kui sõjaväelased, mida tähendas Millerovo vallutamine Saksa tankiväeosade poolt ja nende paiskumine Morozovski peale, linna peale raudtee ääres, mis ühendas Donbassi Stalingradiga. See tähendas, et Lõunarinne on Edelarindest juba isoleeritud ja Vorošilovgradi oblast ja suur osa Rostovi oblastist oma keskusest ära lõigatud, Stalingrad aga — Donbassist.

Diviisi ülesanne seisis praegu selles, et võimalikult kauem kinni pidada sakslasi, kes tungisid Millerovost edasi lõuna poole, kinni pidada vähemalt niikaua, kuni Lõunarinde väed jõuavad Novotšerkasski ja Rostovi suunas eemalduda. See aga tähendas, et diviis, mida kindral juhtis, lakkab mõne päeva pärast kas sootuks olemast või satub vaenlase rõngasse. Mõte ümberhaaramisest oli kindralile sügavalt vastik, kuid kindral ei tahtnud ka lasta sündida seda, et tema diviis lakkaks olemast. Teisest küljest ta teadis, et täidab oma kohust lõpuni. Ning kogu ta vaimne jõud oli nüüd suunatud selle lahendamatu ülesande lahendamisele.

Viies peatükk.

Suurest rahvasterändamisest saadik ei olnud Donetsi stepp näinud niisugust inimmasside liikumist kui neil 1942. aasta juulipäevil.

Mööda kiviteid, maanteid ja otse mööda steppi liikusid põletava päikese all vooris suurtükkide ja tankidega taganevad Punaarmee väeosad, siis lastekodud ning -aiad, loomakarjad, veoautod ja põgenikud — kord kolonnidena, kord hajali, tõugates endi ees kärusid kraamiga, kompsudega ja lastega nende otsas.

Nad läksid, tallates valmivat ja juba valminud vilja, ning kellelgi polnud enam sellest viljast kahju, — ei neil, kes tallasid, ega neil, kes olid külvanud; see oli saanud ei kellegi omaks, see vili pidi jääma sakslastele. Kolhooside ja sovhooside kartulipõllud ja juurviljaaiad olid lahti kõigile. Põgenikud kaevasid kartuleid ja küpsetasid neid õlgedest või staniitsade varbtaradest tehtud lõkketulede tuha sees, — igaühel, kes kõndis või sõitis, võis näha käes kurke, tomateid, mahlast tilkuvaid arbuusi- või melonilõike. Ja stepi kohal lasus niisugune tolm, et võis silmi pilgutamata päikesesse vaadata.

See, mis liivaterana taganemisvoolu kistud üksikisiku pealiskaudsele pilgule, mis kajastas pigemini seda, mis toimus tema hinges, kui seda, mis toimus ümberringi, näis juhuslikuna ning mõttetuna, oli tõeliselt seninähtamatu ulatusega inimhulkade ja aineliste väärtuste liikumine, mis oli käima pandud keerulise, organiseeritud, sadade ja tuhandete suurte ning väikeste inimeste tahtel liikuva riikliku sõjamehhanismi poolt.

Nagu pealesunnitud kiire taganemise puhul harilikult toimub, läksid peale väemasside ja eraisikute peamiste, suurte ja kuigi raskete, kuid mõtestatud liikumiste ajel mööda kõiki teid ja otse mööda steppi ida ja kagu suunas ka põgenikud, väiksemad asutused ning kollektiivid ja lahinguis purustatud, ühenduse kaotanud või teelt eksinud vägede hajutatud komandod ja voorid ning sõjaväelaste grupid, kes olid maha jäänud haiguse või haavatasaamise tõttu ja transpordi puudusel. Need kord suuremad, kord väiksemad grupid, kellel ei olnud mingit ettekujutust sellest, mis rindel tõeliselt toimub, läksid, kuhu neile näis õigem ja kasulikum, ummistasid pealiikluse poore ning veene ja kõigepealt ülekäigukohti Donetsil, kus parvede ja pontoonsildade juures, sattudes vaenlase õhurünnakute alla, keerlesid ööd ja päevad terved leerid inimesi, autosid ja hobuveokeid.

Kui mõttetu oligi eraisikute liikumine Kamenski suunas olukorras, kus Saksa väeosad olid jõudnud juba kaugele teisele poole Donetsi, Morozovski peale, suundus tunduv osa põgenikke Krasnodonist just sinnapoole, kuna selles suunas liikusid äsja Krasnodonist möödunud diviisi eelväed, mis olid saadetud meie kaitse tugevdamiseks Donetsil, Millerovost lõuna pool. Ja just sellesse voolu sattus oma kahe tubli kõrviga külavanker, milles sõitsid Ulja Gromova, Anatoli Popov, Viktor Petrov ja tema isa.

Vaevalt olid viimased külahooned silmist kadunud ja vanker teiste vankrite ning autode keskel juba mööda kallakut kingust alla sõitnud, kui taevavõlvi sügavusest äkitselt koletuslikku mootorimürinat kostis ja madalalt üle peade, varjates päikest, jälle

saksa pikeerivad lennukid kihutasid ning maanteed kuulipildujatest tulistasid.

Viktori isa, energiline suurekasvuline, lihava näo ja nahkmütsiga ning tugeva häälega mees, muutus näost valgeks.

«Steppi! Pikali!» karjatas ta koledal häälel.

Aga poisid olidki juba vankrilt maha hüpanud ja tormasid nüüd nisusse. Viktori isa hüppas ohje lahti lastes samuti vankrilt maha ja kadus samas paigas, nagu oleks ta haihtunud, nagu polekski ta olnud raskete saabastega metsnik-maamees, vaid lihatu vaim. Ulja üksi jäi koorma otsa — ta ei teadnud ka ise, miks ta ära ei jooksnud. Kuid samal hetkel sööstsid ehmunud hobused sellise hooga edasi, et oleksid Ulja vankrist peaaegu välja paisanud.

Ulja katsus ohje haarata, kuid ei ulatunud neid võtma: tormates rinnutsi eespool sõitvale kalessile otsa, ajasid hobused endid tagajalule püsti, viskusid kõrvale ja oleksid peaaegu trengid puruks rebinud. Kindel, pikk, mahukas pikkvankrist ümbertehtud veovanker oli kummuli kaldumas, kuid langes uuesti ratastele. Hoides ühe käega vankri servast, teisega mingist raskest kotist kinni, pingutas Ulja kogu jõudu, et mitte välja kukkuda: ümberringi märatsevad teiste sõidukite hobused oleksid ta kohe lömastanud.

Tohutu suured kõrvid hobused kihutasid nagu hullud mööda tallatud viljapõldu, keset inimesi ja veokeid, ajades tagajalule, puristades ning vahtu pritsides. Korraga hüppas eespoolsest kalessist maha pikk laiaõlaline heledajuukseline katmata peaga noormees ning näis sööstvat otse hobuste alla.

Ulja ei taibanud kohe, mis oli toimunud, aga hetke pärast nägi ta sassis lakaga ja irevil lõugadega hobusepeade vahel noormehe väga noort, värsket, silmi välgutavat, ebatavalise pingutuse ning jõu ilmega nägu, millel olid punaste laikudega põsed ja esiletungivad põsesarnad.

Haaranud tugeva käega ühel norskaval hobusel suuraudade lähedalt ohjaharust kinni, seisis nooruk hobuse ja tiisli vahel, rõhudes rohkem hobusele, et mitte lasta end tiislist maha lõugata. Noormees oli suurekasvuline, korralik, hästi pressitud hallis ülikonnas, tumepunase kaelasidemega, ta kuue rinnataskust paistis valge luust otsaga täitesulepea. Teise käega püüdis ta üle tiisli ohjaharust teist hobust haarata. Ainult halli pintsaku all mügarduvate lihaste ja hobust hoidval päevitunud käelabal teravalt esilekerkivate soonte järgi võis näha, missuguseid pingutusi see talle maksis.

«Tpruu!... tpruu!...» keelas ta mitte väga valjusti, kuid käskivalt.

Samal hetkel, kui tal õnnestus ka teist hobust ohjast haarata, muutusid mõlemad hobused ta kätes taltsaks. Nad raputasid veel lakka, kõõritasid tema poole metsikute silmadega, aga ta ei lasknud neid enam lahti, kuni nad olid täitsa vaikseks jäänud.

Noormees pani ohjad käest ja esimene asi, mis ta Ulja suu-

reks imestuseks tegi, — silus suurte pihkudega hoolikalt oma peaaegu mitte sugugi segi läinud, küljelt lauku kammitud heleruugeid juukseid. Siis tõstis ta Ulja poole oma higist märja, laiade põsenukkidega näo, millel olid suured silmad pikkade kullakate ripsmete vahel, ning naeratas laialt, lihtsameelselt ja lõbusalt.

«Tublid ho-hobused, need oleksid võinud lõhkuma minna,» sõnas ta pisut kogeldes, vaadates oma laia naeratusega Uljale näkku, kes, sõõrmed veidi puhevil, ikka veel vankri servast ja kotist kinni hoides talle lugupidavalt otsa vaatas.

Inimesed tulid maanteele tagasi, otsides oma hobusõidukeid ja autosid. Mõnes kohas, nähtavasti surmasaanute või haavatute juures, tunglesid naised: sealt kostis oigeid ning halinaid.

«Ma kartsin väga, et nad löövad su tiisliga surnuks!» ütles Ulja ja erutusest värisesid ta sõõrmed veidi.

«Ma ise kartsin sedasama. Aga hobused ei ole tigedad, nendega on hästi ümber käidud,» ütles ta naiivselt ja silitas lähemal seisval hobusel oma suure päevitunud pikasõrmelise käega hooletult üle higise, läikiva kaela.

Eemalt, juba kuskilt Donetsilt, kuuldus tumedat ja samal ajal teravat pommitamise kõminat.

«Väga kahju on inimestest,» ütles Ulja ringi vaadates.

Niikaugele kui silm ulatus, voolas kummaltki poolt teed hobusõidukeid ja inimesi, nagu oleks voolanud suur mühisev jõgi.

«Jah, kahju. Eriti meie emadest. Mis nemad praegu läbi elama peavad! Ja mis neil veelgi tuleb läbi elada!» lausus noormees ja ta nägu muutus ootamatult tõsiseks ning laubale tekkisid tema vanusega sobimatud teravad kortsud.

«Jah, jah...» ütles Ulja hääletult, kujutledes äkitselt oma väiksekasvulist ema kõrbenud maapinnal ristselili lamamas.

Viktor Petrovi isa ilmus niisama ootamatult, nagu ta oli kadunudki, hobuste kõrvale ja hakkas liialdatud tähelepanuga trenge, leisid ja ohje kobama. Tema järel ilmus nähtavale Anatoli Popov, muheldes ja süüdlasena usbeki mütsiga kaetud pead kõngutades, siiski oma tavalist tõsist ilmet kaotamata, seejärel Viktor, samuti veidi piinlikkust tundes.

«Kas mu kitarr on terve?» küsis Viktor kähku, murelikult koormat silmitsedes. Ja nähes vateeritud tekisse mähitud ja kahe kompsu vahele asetatud kitarri, vaatas oma julgete kurbade silmadega Uljale otsa ning hakkas naerma.

Nooruk, kes ikka veel hobuste vahel seisis, puges tiisli ja hobuse kaela alt läbi ning lähenes koormale, kandes vabalt ja kergelt laiadel õlgadel oma suurt katmata heledajuukselist pead.

«Anatoli!» hüüatas ta rõõmsalt.

«Oleg!»

Nad võtsid tugevasti teineteise käsivartest ülalpool küünarnukki kinni ja samal ajal vaatas Oleg silmanurgast Ulja poole.

«Koševoi,» esitles ta end ja sirutas Uljale käe.

Üks õlg, nimelt vasak, oli tal teisest veidi kõrgem. Ta oli

väga noor, alles üsna poisike, kuid ta päevitunud näost ja pikakasvulisest liikuvast kujust, isegi ta hästi pressitud riietest ühes selle tumepunase kaelasidemega ja valge otsaga täitesulepeaga, kogu tema viisist liikuda, kergelt kogeldes rääkida hoovas seda värskuse, jõu, headuse ning hingelise selguse tunnet, mis Uljaski tema vastu kohe usaldust äratas.

Noorukile omase tahtmatu tähelepanelikkusega heitis ta kiire pilgu Ulja valgesse pluusi ja tumedasse seelikusse riietatud saledale ning tugevale maatüdrukupihale, mis oli harjunud kibeda põllutööga, temale suunatud mustadele silmadele, lainelistele juuksepalmikutele, kummalise lõikega sõõrmetele ja pikkadele saledatele päevitunud säärtele, mis olid kaetud veidi üle põlvede ulatuva tumeda seelikuga, — punastus, pöördus järsult Viktori poole ning ulatas segasena talle käe.

Oleg Koševoi õppis Krasnodoni suurimas, Gorki-nimelises koolis, mis asus linna puiestikus. Uljat ja Viktorit nägi ta esmakordselt. Anatoliga aga sidus teda see muretu sõprus, mis sageli tekib aktiivsete kommunistlike noorte vahel, sõprus, mis ulatub ühest komsomoli nõupidamisest teise.

«Näe, kus me kokku saime,» ütles Anatoli. «Aga mäletad, kuidas alles kolme päeva eest astusime kogu kambaga sinu poole sisse janu kustutama ja sa tutvustasid meid kõiki... oma vanaemaga!» naeris ta. «Kuidas on, kas ta sõidab ühes sinuga?»

«Ei, v-vanaema jäi maha. Ka ema jäi maha,» ütles Oleg ja ta laup kattus jälle kortsudega. «Oleme viiekesi: Kolja, ema vend — keel ei paindu kuidagi teda onuks nimetama!» naeratas ta. «Tema naine, nende poisu ja ta-taat, kes juhib vankrit,» ning ta osutas peaga eespool seisvale kalessile, kust teda juba korduvalt hõigati.

Kaless, mille ette oli rakendatud väheldane, madal, ent kergejalgne võikhall hobune, sõitis nüüd kogu aeg ees, kõrvid aga kippusid tagant niivõrd peale, et nende niiskeist sõõrmeist kalessis istujate kaeltele ning kõrvadele kuumust paiskus.

Oleg Koševoi onu Nikolai Korostõljov ehk onu Kolja — trusti «Krasnodonugol» insener-geoloog, ilus mustakulmuline ja sinisilmaline flegmaatiline noor mees sinises ülikonnas, kes oli õepojast kõigest aastat seitse vanem ning sõbrustas temaga nagu omavanusega, õrritas teda Uljaga.

«Seda, vennas, ei maksa käest lasta,» mõmises onu Kolja igava häälega ja õepoja peale vaatamata, «ja ega see pole nali, missuguse tüdruku päästsid peaaegu surmasuust! Siin, vennas, asi ilma kosjasobitajateta ei lõpe. Õige, Marina?»

«Ah, jumal teiega! Ma olin nii ähmi täis!»

«Ta on ilus, eks?» küsis Oleg oma noorelt tädikeselt. «Lihtsalt ime, kui ilus!»

«Aga Leenake?... Oh sa Oležka!» sõnas tädi, puurides teda mustade silmadega.

Tädi Marina kuulus imekenade tädikeste-ukrainlannade hulka,

kes näivad odavate kirevate piltide sarnased — tikitud ukraina pluusis, helmekeedes, tõmmuke, valgehambaline, rikkalike juustega, mis puhevil pilvena ta pead katsid, — isegi ootamatud ettevalmistused teekonnaks ei olnud teda suutnud takistada end ehtimast, nagu talle kõige paremini sobis.

Ühe käega hoidis ta kolmeaastast paksu poisikest, kes ebatavalise elurõõmuga reageeris kõigele, mida ta ümberringi nägi, ega aimanud, missugusesse kohutavasse maailma ta oli sattunud.

«Ei, ma ütleksin nii: Leenake on meie Olegiga päris paras paar, aga kuigi ta on ilus, ei hakka Olegi armastama, sest Oleg on alles poisike, tema aga on juba neiu, annaks jumal!» rääkis tädike Marina kiiresti, lastes mustadel silmadel rahulikult ringi käia ja vaadates ikka jälle taeva poole. «Kui naine on vana, siis meeldivad talle poisikesed, aga kui ta on veel noor, nagu see seal, siis talle juba ei meeldi endast nooremad, seda ma ütlen enda järgi,» rääkis ta niisuguse kiirkõnega, mis näitas, et tädike oli tõepoolest «ähmi täis».

Krasnodoni jäänud Leena Pozdnõševa oli klassikaaslane, kellega Oleg sõbrutses, kellesse ta oli armunud ja kellele ta oma päevikus oli palju lehekülgi pühendanud. Võib-olla käitus Oleg tema suhtes tõepoolest pahasti, kui ta sellise vaimustusega Uljast rääkis? Aga mis halba võib selles olla? Leenake — see on alatiseks ta hinges, see ei saa kuhugi kaduda, kuid Ulja... Ja jälle nägi ta enda ees Uljat ning neid hobuseid ja jälle tundis ta, kuidas vasakpoolne hobune talle näkku puhus. Ja kas tõesti pärast kõike seda võis Marinal õigus olla, et see neiu ei saa temasse armuda sellepärast, et ta on alles poisike! «Oh sa, Oležka-droležka!...» Ta oli kergesti armuv ja leidis seda ka ise.

Mõlemad sõidukid, kaless ja längus redelitega töövanker, manööverdasid veel kaua mööda steppi, püüdes kolonnist ette jõuda, aga oli veel sadu ning tuhandeid inimesi, kes samuti edasi rühkisid, ja kõikjal, kuhu silm ulatus, ikka sama inimeste, autode ja hobusõidukite vool.

Aegamööda lahkusid Olegist nii Ulja kui Leenakese kuju ja jälle varjutas kõike see lakkamatu inimvool, kus nagu viletsad paadid merel õõtsusid võigu hobusega kaless ja kõrbide hobustega vanker.

Lõputuna ning ääretuna laius stepp igasse maailma otsa, silmapiiril tõusis paksu tulekahjude suitsu ja ainult kaugel, kaugel idas paistsid sinitaevas haruldaselt puhtad, selgepiirdelised puhevil pilverünkad, ega oleks olnud midagi imelikku, kui neist pilvedest oleksid väljunud valged inglid hõbedaste pasunatega.

Olegile meenus ema oma pehmete heade kätega.

... Ema, ema! Mäletan su käsi sellest hetkest peale, kui hakkasin end maailmas tunnetama. Suve kestel kattis neid alati päevitus, see ei lahkunud neilt isegi talvel — see oli nii õrn ja ühtlane ning ainult soonekeste kohal veidi-veidi tumedam.

Võib-olla olid need käed mõnevõrra karedadki, need sinu

omad — sai ju neile elus osaks nii palju tööd —, aga nad näisid mulle alati nii õrnadena ja ma armastasin neid suudelda otse tumedaile soonekestele.

Jah, samast hetkest peale, kui ma hakkasin ennast tunnetama, ja kuni viimase minutini, mil sa jõuetuna, tasa, viimast korda asetasid pea mu rinnale, saates mind elu raskele teele, mäletan alati su käsi töös olevat. Mäletan, kuidas need seebivahus edasitagasi liikusid, pestes mu voodilinu, kui need linad olid veel nii väikesed, et sarnanesid mähkmetega, ja mäletan, kuidas sa talvel lambanahkses kasukas kaelkookude otsas ämbreid kandsid, asetanud eestpoolt kaelkoogule oma väikese labakindas käe, ise samuti väike ning pehme nagu too kinnaski. Ma näen su liigesekohtadest veidi paksenenud sõrmi oma aabitsal ja ma kordan sinu järel: «be-a-ba, ba-ba.» Ma näen, kuidas sa oma tugeva käega sirbi viljakõrte alla asetad, teise käe labaga viljakõrsi sirbi peale vajutad, näen tabamatut sirbivälgatust ning seejärel hetkelist, sujuvat, naiselikku liigutust käte ja sirbiga, mis heidavad viljapeotäie kõrvale nii, et lõigatud kõrred ei murduks.

Ma mäletan su käsi, paindumatuid, punaseid, kohmetanuid külmast veest jääaugus, kus sa pesu loputasid, kui me üksi elasime — näis, et täiesti üksi maailmas, — ja ma mäletan, kui märkamatult võisid su käed välja võtta pinnu poja sõrmest ning kui silmapilkselt nad ajasid niidi nõelasilma, kui sa õmblesid ja laulsid — laulsid ainult endale ja minule. Ei ole ju midagi maailmas, mida su käed teha ei oskaks, mis ei oleks neile jõukohane, mida nad peaksid põlastatavaks! Ma olen näinud, kuidas nad savi ja lehmasõnnikut segasid, et elamut krohvida, ja ma olen näinud su kätt paistmas siidi seest, sõrmus sõrmes, kui sa tõstsid klaasi punase moldaavia veiniga. Ja missuguse alistuva õrnusega keerdus su täidlane ning ülalpool küünarnukki valge käsivars ümber võõrasisa kaela, kui ta mängeldes su oma kätele võttis, — võõrasisa, keda sa õpetasid mind armastama ja keda ma austasin kui oma lihast isa juba ainult sellepärast, et sina teda armastasid.

Kuid kõige enam jäi mulle igaveseks ajaks meelde, kui hellalt paitasid need sinu käed, veidi karedad ja siiski nii soojad ning jahedad, kuidas nad paitasid mu juukseid ja kaela, mu rinda, kui ma pooleldi meelemärkuseta voodis lamasin. Ja ükskõik, millal ma ka silmad avasin, ikka olid sa mu kõrval, ning öölamp põles toas, sina aga vaatasid mu peale oma aukuvajunud silmadega nagu pimedusest, ise üsna tasane ning helendav, otsekui kuld- ja hõberüüsse mähitud. Suudlen su puhtaid, pühi käsi!

Sa saatsid poega sõtta — kui mitte sina, siis mõni teine, samasugune nagu sina —, mõnda neist ootad sa igavesti asjata; aga kui see karikas on möödunud sinust, siis ei möödunud see mõnest teisest, samasugusest nagu sina. Ja kui sõjapäevilgi on veel inimestel tükike leiba ning riie kehal, kui viljaaunad seisavad põllul, kui rööbastel jooksevad vedurid ja kirsid õitsevad aias ja leek lõõmab kõrgahjus ja mingisugune nähtamatu jõud tõstab sõduri

maapinnalt või voodist, kui ta on haige või haavatud, siis seda kõike on teinud meie emade käed — minu ja sinu ja tema ema käed.

Vaata tagasi ka sina, nooruk, mu sõber, vaata tagasi nagu mina vaatan, ja ütle, keda oled sa oma elus solvanud rohkem kui oma ema, — kas mitte minu pärast, sinu pärast, tema pärast, meie kõikide äparduste ning vigade pärast, kas mitte meie murede pärast ei lähe halliks meie emad? Ja ometi saabub tund, kus ema haua ääres muutub see kõik piinarikkaks etteheiteks südamele.

Ema, ema! ... Andesta mulle, sest sina üksi, ainult sina üksi kogu maailmas võid andestada, pane käed mu pea peale nagu lapsepõlves ja andesta ...

Niisugused mõtted ja tunded tunglesid Olegi hinges. Ta ei saanud enam unustada, et ta ema oli jäänud «sinna» ja vanaema Veera, «mu karmide päevade sõber», kes oli ju ka ema, Olegi ema ja onu Kolja ema, oli samuti jäänud «sinna».

Olegi nägu muutus tõsiseks, liikumatuks, tema suured silmad tumekullakate ripsmete taga kattusid niiske looriga. Ta istus kühmus, jalad rippu, suurte käte pikad sõrmed vaheliti, ja ta laubal lasusid teravad kortsud.

Vaikseks olid jäänud ka onu Kolja ja Marina ja isegi nende väike pojake ning samasugune vaikus oli maad võtnud vankris, mis neile järgnes. Siis aga väsisid selles hirmsas palavuses ning rüsinas nii väike võik kui ka kõrvid ja mõlemad sõidukid jõudsid märkamatult välja maanteele, mida mööda ikka veel liikus inimeste, autode ja vankrite vool.

Ja mida inimesed ka tegid, mõtlesid, rääkisid selles inimliku mure hiiglaslikus voolus — kas nad lõõpisid, tukkusid, söötsid lapsi, soetasid tutvusi, jootsid hobuseid üksikute kaevude juures —, kõige selle taga ja kõige selle kohal levis nägematult must vari, mis tungis tagantpoolt peale, laiutas oma tiibu juba kuskil põhjas ja lõunas ning levis stepis veelgi kiiremini kui too põgenike vool.

Ja see tunne, et nad sunniviisil jätavad maha kodukoha ja lähedased inimesed ning põgenevad teadmatusse ja et see musta varju heitev jõud võib neile järele jõuda ning nad lõmastada, — see tunne lasus koormana igaühe südamel.

Kaheksas peatükk.

Avanud akna pärani, et tõmbetuul põletatud dokumentide suitsu välja puhuks, istusid ühes õuepoolses toas Ivan Fjodorovitš ja temaga veel kaks meest. Korteriomanikud olid mõne päeva eest ära sõitnud. Tuba, nagu kogu majagi, oli lage, nukker, kõle: elav hing oli maja hüljanud, järele oli jäänud ainult kest. Esemed olid oma kohtadelt ära nihutatud. Ivan Fjodorovitš ja tema kaks kaasvestlejat ei istunud laua ümber, vaid keset tuba toolidel. Nad

arutlesid omavahel eelseisvaid töökavu ja vahetasid vastastikku salakorterite aadresse.

Ivan Fjodorovitš pidi kohe sõitma partisanibaasi, kuhu juba mõne tunni eest oli läinud tema abiline. Oblasti põrandaaluse ühe juhina tuli Ivan Fjodorovitšil viibida salga juures, mis asus metsas Mitjakinskaja jaama lähedal, Vorošilovgradi ja Rostovi oblasti piiril. Tema kaks seltsimeest aga jäid siia, Krasnodoni: olles sünnipärased Donetsi kaevurid, olid nad mõlemad juba tookordse Saksa okupatsiooni ja deniikinluse ajal Kodusõjast osa võtnud.

Filipp Petrovitš Ljutikov, kes oli põrandaaluse rajoonikomitee sekretärina kohale jäänud, oli oma kaaslastest veidi vanem — ta oli juba üle viiekümne. Filipp Petrovitši tihedais juustes tungis ebaühtlaselt esile halle karvu, rohkem küll oimudel ja lagipeasalgus. Halle karvu tungis esile ka tema lühikeseks pöetud okasvurrudes. Tundus, et kunagi oli ta olnud füüsiliselt tugev mees, ent aastatega oli tema kehasse ja näkku ebaterve tüsedus tekkinud, näo alaosa oli tursunud ja seetõttu näis tema sünnipäraselt raske lõug nüüd veelgi raskemana. Ljutikov oli harjunud olema alati korras ja oli isegi praegustes oludes riietatud korralikku musta ülikonda, mis tihedalt ta paksu keha ümber liibus, ning puhtasse mahakäänatud kraega valgesse särki, kus ei puudunud ka pingsalt seotud kaelaside.

Vana tehasetöölisena, töökangelasena juba noist majanduse taastamise esimestest aastatest tõusiski ta esile kui majandusmees: oli olnud direktoriks esiti päris väikestes, siis aga üha suuremates ettevõtetes. Krasnodonis oli ta töötanud juba aastat viisteist, viimaseil aastail aga trusti «Krasnodonugol» kesktöökodade mehhaanikatsehhi juhatajana.

Tema põrandaaluse elu kaaslane Matvei Šulga, isanimega Kostijevitš, nagu teda tavaliselt ka nimetati — Kostijevitš, mis on ukraina keeles Konstantinovitš —, kuulus nende kõige esimeste tööstustööliste hulka, kes omal ajal külale appi paisati. Pärit Krasnodonist, töötaski ta seejärel kogu eluaja Donbassi eri rajoonides, külaga seoses olevates ametites. Sõja algusest peale oli ta Vorošilovgradi oblasti ühe põhjapoolse maarajooni täitevkomitee esimehe asetäitjaks.

Erinevalt Ljutikovist, kes juba esimese okupatsiooniohu ajast peale teadis, et jääb põranda-alla, määrati Šulga sinna kaks päeva tagasi omal isiklikul palvel pärast seda, kui rajoon, kus ta töötas, sakslaste poolt vallutati. Leiti, et on kohane ja kasulik jätta Šulga põrandaalusele tööle just siia, Krasnodoni: ühest küljest sellepärast, et ta on kohalik inimene, teisest küljest — teda tundis siin alles mõni üksik.

Matvei Šulga ehk Kostijevitš oli umbes neljakümne viie aastane, tugevate ümarate õlgadega, kindlate teravate näojoontega ja päevitunud näoga mees, harvade tumedate täppidega — elukutse jälgedega — näonaha poorides. Need jäävad eluksajaks külge inimesele, kes on kaua töötanud kaevurina või valajana. Kostije-

vitš istus praegu, peas kuklasse lükatud sonimüts, pea aga oli masinaga paljaks põetud ja sonimütsi alt tungis esile võimas, sellisest kõvast luust lagipea, mida inimestel harva võib näha, ka silmad olid tal nagu härjal.

Kogu Krasnodonis polnud mehi, kes oleksid olnud nii rahulikud ja samal ajal nii pidulik-elevas meeleolus nagu need kolm.

«Tubli rahvas, võib öelda, täitsamehed on jäänud sinu juhtida, selle rahvaga võib suuri asju teha,» rääkis Ivan Fjodorovitš. «Kus sa ise mõtled elada?»

«Sealsamas, kus ma varemgi elasin. Pelageja Iljinitšna juures,» vastas Ljutikov.

Ivan Fjodorovitši nägu väljendas mitte hämmastust, vaid nagu mingit kahtlust.

«Ma ei saanud sinust hästi aru,» ütles ta.

«Milleks mul end peita, Ivan Fjodorovitš, arvake ise,» ütles Ljutikov. «Olen siin linnas niivõrd tuntud inimene, et mul pole võimalik end peita. Samuti ka Barakovil.» Ta nimetas põrandaaluse rajoonikomitee siin puuduva kolmanda juhi nime. «Sakslased leiavad meid kohe ja mõtlevad veel midagi halba, kui me endid peitma hakkame. Pole meil vajagi end peita. Sakslastele on meie töökodasid hädasti vaja, ja siin me siis olemegi! Ütleme: käitise direktor põgenes, insener-tehnilise personali viisid bolševikud vägivaldselt ära, meie aga jäime töötama teile, sakslastele. Töölised on laiali jooksnud — me kogume nad kokku. Pole insenere? Aga siin on teile Nikolai Petrovitš Barakov, insener-mehhaanik, — olge head! Ta räägib isegi saksa keelt... Küll me nende heaks töötame,» ütles Filipp Petrovitš ilma naeratuseta.

Tema pilk, mis oli sihitud Ivan Fjodorovitšile, oli range, tähelepanelik ja selles ei puudunud see eriline arukuse peegeldus, mis on omane inimestele, kes on harjunud mitte kergelt uskuma, vaid iseseisva mõtte varal kõike kontrollima.

«Aga kuidas arvab Barakov?» küsis Ivan Fjodorovitš.

«See on meie ühine plaan.»

«Aga tead sa ka, missugune on teie mõlema esimene ühine hädaoht?» küsis Ivan Fjodorovitš, kes oskas näha iga asja kõiki külgi, millise pöörde see asi elus ka ei võtnud.

«Tean: kommunistid,» vastas Ljutikov.

«Mitte selles ei seisa asi. Kommunistid hakkasid töötama sakslaste jaoks, — mis oleks siis neile, sakslastele, veel parem! Neil ehk pole aega omakasust mõtelda: kuni te seletate, mida te tahate, seni nemad ägedusehoos...» Ivan Fjodorovitš näitas lae alla.

«Esimesteks päevadeks kaome ära. Tuleme siis, kui meid vajatakse.»

«Vaat! Sellest ongi jutt. Mind huvitab, kuhu sa kaod.»

«Pelageja Iljinitšna leiab, kuhu peita...» Ljutikov naeratas esimest korda kogu kõneluse ajal ja tema altpoolt tüsenenud nägu muutus sellest naeratusest väga siiraks.

Kahtluseilme kadus Ivan Fjodorovitši näolt: ta oli Ljutikoviga nõus.

«Aga kuidas jääb Šulgaga?» küsis ta Kostijevitšile vaadates.

«Ta pole Šulga, ta on Ostaptšuk, Jevdokim,» ütles Ljutikov, «see on talle veduritehasest tööraamatusse märgitud. Hakkas neil päevil meie mehhaanikatsehhis töötama. Asi on selge: töötas Vorošilovgradis, üksik inimene, algasid lahingud — kolis üle Krasnodoni. Hakkavad tööle töökojad, kutsume ka lukussepp Ostaptšuki sakslaste jaoks kohale. Küllap me neile töötame,» ütles Filipp Petrovitš.

Protsenko pöördus Šulga poole ja hakkas endale märkamatult rääkima mitte vene keelt, nagu ta rääkis Ljutikoviga, vaid segakeelt — kord vene, kord ukraina keelt — nõnda rääkis ka Šulga.

«Ütle mulle, Kostijevitš: tunned sa neis põrandaalustes korterites, mis sulle anti, isiklikult kas või ühtainustki inimest? Lühidalt öelda — kas sulle endale on need inimesed tuntud, missugused on nende perekonnad ja missugune on ümbruskond?»

«Kui öelda, et ma neid tunnen, siis põhjalikult ma neid küll ei tunne,» kõneles Šulga viivitades, vaadates Ivan Fjodorovitšile oma rahulike härjasilmadega otsa. «Üks aadressike — vanasti kutsuti meil seda paika Tuvikongideks — see on Kondratovitš, või kuidas teda kutsutakse, Ivan Gnatenko, oli kaheksateistkümnendal aastal tubli partisan. Aga teine aadressike, «Šanghais», see on Fomin Ignat. Isiklikult ma teda ei tunne, sest ta on Krasnodonis uus inimene, kuid ka teie olete arvatavasti kuulnud — see on üks meie stahhaanovlasi kaevandusest number neli, räägitakse, et oma inimene ja on nõusoleku andnud. Paremuseks on see, et ta on parteitu, ja olgugi tuntud inimene, kuid kõneldakse, et mingisugust ühiskondlikku tööd pole teinud, koosolekutel kõnedega pole esinenud, on säärane silmapaistmatu mees . . .»

«Kas nende korterites oled käinud?» uuris Protsenko.

«Kondratovitši ehk Gnatenko Ivani juures käisin ma viimati aastat kaksteist tagasi, aga Fomini pool pole kordagi käinud. Ja millal ma saingi käia, Ivan Fjodorovitš; kui te isegi teate, et ma alles eile kohale jõudsin ja mulle alles eile anti luba siia jääda, ning need aadressid. Kuid inimesed ju valisid nad välja, ma mõtlen, ju siis inimesed ka tundsid,» rääkis Matvei Konstantinovitš pooleldi vastates, pooleldi küsides.

«Seal see ongi!» Ivan Fjodorovitš tõstis sõrme ja vaatas Ljutikovile, siis jälle Šulgale. «Paberilipakaid ärge usaldage, sõna ärge usaldage, võõra näpunäiteid ärge usaldage! Kõike ja kõiki kontrollige uuesti oma kogemuste abil. Kes meie põrandaaluse organiseerisid, neid — nagu isegi teate — ei ole enam siin. Konspiratsiooniseaduse järgi — see on kuldne seadus — sõitsid nad ära. Nad on juba kaugel. Võib-olla juba Novotšerkasski juures,» ütles Ivan Fjodorovitš põgusa naeratusega ja vilgas sädemeke hüppas lõbusalt ja kiiresti nagu ühel jalal keksides ühest sinisilmast teise. «Milleks ma seda ütlesin?» jätkas ta. «Ma ütlesin seda selleks, et

põrandaalune loodi siis, kui võim veel meie käes oli, aga kui tulevad sakslased, tuleb inimestel veel üks proov läbi teha, proov elu ja surma peale...»

Ta ei jõudnud veel oma mõtet arendada. Välisuks paugatas, tubadest kuuldus samme ja sisse astus toosama naine, kes oli istunud maja ees «gazikus». Ta näole oli kirjutatud kõik, mis ta Ivan Fjodorovitši oodates läbi oli elanud.

«Tüdinesid ootamast, Katja? Noh, sõidame siis,» ütles Ivan Fjodorovitš laia süüdlasliku naeratusega ja tõusis üles. Tõusid ka teised. «Saage tuttavaks, see on mu naine, õpetaja,» sõnas ta ootamatu enda-rahuloluga.

Ljutikov surus lugupidavalt naise energilist kätt. Šulgaga oli naine tuttav ja isegi naeratas talle.

«Aga teie naine?»

«Minu omad ju kõik...» alustas Šulga.

«Ah andestage... andestage mulle,» ütles korraga Protsenko naine ja pani kiiresti käe näo ette. Ent sõrmede vahelt ja kämblast allpool võis näha, kuidas kogu ta nägu kattus punaga.

Šulga perekond oli jäänud sakslaste poolt vallutatud rajooni ja see oli üks põhjusi, miks Šulga oli palunud end oblastisse põrandaalusele tööle jätta. Ta perekond polnud jõudnud ära sõita, sest sakslased tungisid sisse niivõrd ootamatult, Kostijevitš aga oli sel ajal kaugetes staniitsades käinud: ta kogus loomi itta ajamiseks.

Perekond oli tal väga lihtne nagu ta isegi. Kui töötajate perekonnad itta evakueerusid, ei soovinud Matvei Kostijevitši perekond — naine ja kaks last: koolitüdruk ja seitsmeaastane poeg — lahkuda ja ka Kostijevitš ise ei käinud peale, et perekond ära sõidaks. Kui ta ise veel noor oli olnud ja neis paigus partisanivõitlust pidanud, oli ta noor naine temaga koos olnud ja nende esimene poeg, praegu Punaarmee komandör, oli just sel ajal sündinud. Ja neile näis vana mälestuse põhjal, et perekonnad ei pea elu raskel ajajärgul lahku minema, vaid peavad kõiki raskusi üheskoos kandma, — nõnda kasvatasid nad ka oma lapsi. Nüüd tundis Matvei Šulga end süüdlasena selles, et oli naise ja lapsed sakslaste kätte jätnud, ja ta lootis neid päästa.

«Andestage mulle,» ütles Protsenko naine jälle, võttes käe näo eest, ja vaatas kaastundlikult ning süüdlaslikult Kostijevitšile.

«Mis siis ikka, kallid seltsimehed,» alustas Ivan Fjodorovitš ja jäi vait.

Oli juba aeg ära sõita. Kuid kõigil neljal oli tunne, et nad sugugi ei taha lahkuda.

Sellest oli möödunud kõigest mõni tund, kui nende seltsimehed ära sõitsid, sõitsid omade juurde, mööda oma maad, aga nemad neljakesi olid siia jäänud ja astusid uude, tundmatusse ja nii ebatavalisse põrandaalusesse ellu pärast seda, kui nad kakskümmend neli aastat oma sünnimaal vabalt olid liikunud. Alles äsja nägid nad oma seltsimehi, need olid veel nii lähedal, et neile tegelikult järele võis jõuda, ometi ei võinud nad seda teha. Ent nemad neli

olid saanud nüüd õieti lähedaseks üksteisele — lähedasemaks kui lähedasemad omaksed. Ja neil oli väga raske lahkuda.

Nad raputasid seistes kaua üksteisel kätt.

«Vaatame, missugused need sakslased õige on, säärased peremehed ja valitsejad,» rääkis Protsenko.

«Aga hoidke end, Ivan Fjodorovitš,» ütles Ljutikov väga tõsiselt. «Mul on visa hing nagu umbrohul. Hoia sina ennast, Filipp Petrovitš, ja sina, Kostijevitš.»

«Mina aga olen surematu,» naeratas Šulga nukralt.

Ljutikov vaatas talle rangelt otsa ega õelnud midagi.

Nad kaelustasid üksteist järgemööda ja suudlesid, püüdes vältida üksteise pilku.

«Hüvasti,» ütles Protsenko naine. Ta ei naeratanud ja ütles seda kuidagi pidulikult ning pisarad tungisid tal silma.

Esimesena väljus Ljutikov, tema järel Šulga. Nad lahkusid, nagu olid tulnudki, tagauksest, õue kaudu. Siin olid mitmesugused kõrvalhooned, mille tagant kumbki võis peatänavaga paralleelselt kulgevale naabertänavale jõuda.

Ivan Fjodorovitš aga väljus koos naisega peatänavale, Aia tänavale, mis lõppes puiestiku väravas.

Neile lõi vastu palav pärastlõunane leitsak.

Ivan Fjodorovitš nägi teisel pool tänavat täislaaditud autot, töömeest sellel ja noormeest ning neiut, kes auto kõrval hüvasti jätsid, ja sai aru, miks ta naine nii rahutu oli olnud.

Ta keerutas kaua vänta, «gazik» vappus, kuid mootor tõrkus.

«Katja, vänta sina, ma annan gaasi,» sõnas Protsenko kohmetult, ronides autosse.

Naine haaras oma peene päevitunud käega vändast kinni ja sooritas ootamatu jõuga mitu tiiru. Mootor hakkas töötama. Ivan Fjodorovitši naine, pühkinud käeseljaga laubalt higi, viskas vända juhiistme ette põrandale ja istus ka ise Ivan Fjodorovitši kõrvale. «Gazik» pistis otsekui perutav hobune hüppeliselt mööda tänavat edasi, paugutades summutiga ja lastes välja räpaselt-sinakaid suitsujugasid, muutus siis aga korralikuks ja kadus varsti ülesõidukoha kallaku taha.

Kolmeteistkümnes peatükk.

Kuidas sa käituksid elus, lugeja, kui sul oleks kotka süda, mis on tulvil vaprust, uljust, igatsust kangelastegude järele, aga sa ise oled alles väike, jooksed palja jalu ning jalas on sul ainult kuresaapad ja kõiges, täiesti kõiges, mille poole su hing püüdleb, ei ole inimkond sind veel mõista suutnud?

Serjožka Tjulenin oli perekonnas kõige noorem ja kasvas nagu stepirohi. Tema isa, pärit Tuulast, oli Donbassi teenima tulnud juba poisikesena ja omandanud neljakümne-aastase kaevuritöö kestel need tema elukutsele üldtuntud naiivse, iseka ja despootliku uhkuse jooned, mis ei ole ühelegi elukutsele sel määral omased

kui meremeestele ja kaevuritele. Veel pärast sedagi, kui Gavrila Petrovitš kaevandustes üldse enam ei töötanud, mõtles ta ikka veel, et ta on kodus kõige tähtsam isik. Hommikuti äratas ta majas kõik üles, sest ta ise ärkas vana kaevuriharjumuse järgi juba enne valget ja tal oli üksi igav. Ja kui tal poleks igav olnud, oleks ta ikkagi kõik oma hingematva kõhaga äratanud. Ta kõhis ärkamise momendist alates mitte vähem kui tund aega, ta otse lämbus kõhast, rögastas, sülitas ja miski ta rinnus kähises, vilistas ja vingus koledasti nagu rikkiläinud harmooniumis.

Siis istus ta kogu päeva, toetanud õla nahaga polsterdatud sarvilisele kargule, ise kondine ja kõhn, pika kongus ninaga, mis kord oli olnud suur ja lihav, nüüd aga muutunud nii teravaks, et sellega oleks võinud paberit lõigata, ja lohkuvajunud põskedega, mis olid kaetud kareda hallivõitu harjasega, — vägevate sirgete ning sõjakate vurrudega, mis pikkamööda, säilitades söörmete all oma ürgse toreduse, õhenesid üheainsa karva äärmiselt elastse peenuseni ja hoidusid piikidena kumbki eri suunas, — ja silmadega, mis tugevate puhmaskulmude all olid pleekinud, kuid siiski läbitungivad. Nii istus ta kord oma koikul, kord savimajakese künnisel, kord kuurikese juures pakul, toetas end kargule, kuid käsutas kõiki, õpetas kõiki teravalt, järsult, kurjalt, läkastuseni kõhides, nii et kähinat, vilistamist ja vingumist oli kuulda kogu «Šanghais».

Kui inimene juba keskealisena kaotab enam kui poole töövõimest ja seejärel juba langeb päriselt säärasesse seisukorda, katsuge siis veel üles kasvatada, elukutsele ette valmistada ning tööle rakendada kolm poissi ja kaheksa tüdrukut, ühtekokku üksteist hinge!

Ja vaevalt olekski see Gavrila Petrovitšile jõukohane olnud, kui poleks olnud Aleksandra Vassiljevnat, tema abikaasat, vägevat Orlovi talupoegadest põlvnevat naist, üht nendest, keda Venemaal nimetatakse «tragideks eitedeks», — tõelist Marfa Possadnitsat. Ta oli veel praegugi vankumatult tugev ega teadnud midagi haigustest. Ei tundnud ta, tõsi küll, ka kirja, aga kui oli vaja, võis ta olla ähvardav ja kaval, vaikiv ja kõnekas, kuri ja hea, libitsev ja südi ning sapine, ja kui keegi, kes seda ei teadnud, temaga tülli sattus, siis köeti sel põrgu väga ruttu palavaks.

Ja nüüd olid kümme vanemat võsu juba töökohtadel, Serejožka, kõige noorem, kuigi õppis, kasvas aga nagu stepis: ei teadnud ta, mis on omad riided või jalatsid — kõik selletaoline tehti ja õmmeldi juba kümnendat korda ümber teiste, vanemate omast, ning karastunud oli ta igasuguses päikeses ja tuules, vihmas ja külmas, nahk aga sarvestus tal labajalgadel nagu kaamelil, ent missuguseid vigastusi ning haavu elu talle ka lõi, kõik paranes ta nahal silmapilkselt otsekui muinasjutusangaril.

Ja isa, kes tema peale kraaksus, vilistas ning vingus rohkem kui ühegi teise peale oma lastest, armastas teda rohkem kui kedagi teist.

«On aga hulljulge, ah?» kõneles ta heal meelel, silitades oma kohutavaid vurrusid. «Eks ole, Šurka?» Šurka — see oli tema kuuekümne-aastane eluseltsiline Aleksandra Vassiljevna. «Vaata, ole hea, ah? Ühtki lahingut ei pelga! Just nagu mina väikesest peast, ah! Kha-kha-kah-kraakha . . .» Ja ta köhis jälle ning rögistas mõistuse tumenemiseni.

Sul on kotka süda, kuid sa oled väike, kehvalt riides ja jalas on sul kuresaapad. Lugeja, kuidas sa ise käituksid elus? Muidugi teeksid sa kõigepealt kangelasteo? Ent kes ei unista lapsepõlves kangelasteost, — mitte alati aga ei õnnestu seda teostada!

Kui oled neljanda klassi õpilane ja aritmeetikatunnis lased laua alt varblasi lendu, siis ei või see sulle au teha. Direktor kutsub — mitmendat korda juba! — vanemad välja, see tähendab ema, kuuekümne-aastase Šurka. Taat, Gavrila Petrovitš — Aleksandra Vassiljevna kombel hüüavad ka lapsed teda taadiks — köhib ning rögiseb ja tahab sulle meeleldi võmmu kuklasse anda, kuid ei saa juurde ja ainult koputab raevukalt karguga, millega ta ei saa sind isegi visata, sest see toetab ta kuhtunud keha. Kuid ema Šurka, tulnud koolist tagasi, vinnab sulle täisverelise kõrvakiilu, mis põske ja kõrva veel mitu ööpäeva kõrvetab, — aastatega ema Šurka jõud aina kasvab.

Kuid kaaslased? Või kaaslased! Ei räägita ju asjata, et kuulsus on suits. Homseks on su vägitegu varblastega juba unustatud.

Vabal suveajal võib ometi saavutada seda, et sa muutud kõigist tõmmumaks, sukeldud ja ujud kõigist paremini ning tabad kõigist osavamini väikesi linaskeid vees olevate kändude alt. Kui näed piki kallast salka tüdrukuid lähenemas, võib kaldal hoogu võtta, end järsult pervelt jõuliselt lahti tõugata, lennata tõmmu pääsukesena vee kohal, sukelduda ja sel hetkel, kui plikad, tehes näo, et neile see kõik midagi ei loe, uudishimulikult ootavad, millal sa veepinnale ilmud, ajada vee all spordipüksid maha ning kerkida pinnale tagumikuga, valge punapõskse tagumikuga, ainsa päevitumata kohaga kogu kehal.

Sa tunned hetkelist rahuldust, nähes, kuidas kaldast nagu tuulest eemale puhutud, pihku itsitavate plikade roosad kannad välguvad ja kleidikesed lehvivad. Sul on võimalus hooletult vastu võtta vaimustust omavanustelt poistelt, kes sinuga üheskoos liival päevitavad. Sa võidad kõigiks aegadeks väiksemate poisijõnglaste austuse ja nad järgnevad sulle parvena, jäljendavad sind kõiges ning alistuvad igale su sõnale ja sõrmeliigutusele. Ammu juba on möödas Rooma tseesarite ajad, aga poisid austavad sind nagu jumalat.

Kuid seda on sulle muidugi vähe. Ja ühel päeval, mis millegi poolest ei erine su elu teistest päevadest, hüppad sa äkki koolimaja teiselt korruselt alla õue, kus kõik kooli õpilased parajasti tegelevad tavaliste süütute vahetunni-meelelahutustega. Lennates

elad sa läbi lühikese, ainult silmapilgu kestva mõnutunde — nii lendamisest endast kui ka esimese kuni kümnenda klassi plikade metsikust kiljumisest täis õudu ja ühtlasi soovi endast maailmale teatada. Aga kõik muu toob sulle ainult pettumusi ja kannatusi.

Kõnelus direktoriga on väga ränk. Asi lõpeb ilmselt su kõrvaldamisega koolist. Sa oled sunnitud direktorile jämedusi ütlema, kuna sa oled süüdi. Esmakordselt tuleb direktor ise su vanemate savionni «Šanghais».

«Tahan selle poisikese elu-olu tundma õppida. Tahan lõpuks teada saada kõige selle põhjused,» räägib ta tähtsalt ja viisakalt. Ja ta hääles heliseb etteheite-varjund vanematele.

Vanemad aga — ema, pehmete ümarate kätega, mida ta ei oska kuhugi peita, sest alles nüüdsama kiskus ta nendega ahjust keedupotte ja käed on nõgised, emal aga pole põllegi ees, kuhu neid saaks pühkida, ja isa, äärmiselt kohmetunud, vaikseks jäänud, püüab oma kargu najal direktori ees püsti tõusta —, vanemad vaatavad direktorile nõnda, nagu oleksid nad tõepoolest kõiges süüdi.

Kui direktor on länud, ei hakka sind keegi kohe sõitlema, vaid kõik nagu pöörduksid sinust ära. «Taat» istub ega vaatagi sinu poole, ainult köhatab aeg-ajalt, ja isegi vurrud ei ole tal sugugi sõjakad, need on nüüd elu poolt tugevasti materdatud inimese üsna nukrad vuntsid. Ema aga aina askeldab mööda maja, sahistab paljaste jalgadega muldpõrandal, kopsib kord siin, kord seal ja korraga märkad sa, kuidas ta, kummardudes vene ahju suu ette, oma nõgise, kauni ja vanainimeselikult ümara käega vargsi pisara silmist äigab. Ja nii isa kui ema väljendavad otsekui kogu oma olekuga: «Sa vaata ometi meid terasemalt, vaata ja silmitse meid terasemalt, kes me oleme ja missugused me oleme!»

Ja siis märkad sa nagu esmakordselt, et su vanadel vanematel ei ole ammu enam midagi, mida pidupäeval selga panna. Peaaegu kogu oma elu kestel ei söö nad ühes lauas lastega, vaid söövad eraldi, et neid ei nähtaks, sest nad ei söö midagi peale jämeda leiva, kartuli ja tatrapudru, et aga ainult lapsed üksteise järel jalule saaksid, et ainult sina, praegu noorim perekonnas, harituks saaksid, inimeseks saaksid.

Ja ema pisarad tungivad sulle südamesse. Ja isa nägu paistab sulle esmakordselt tähtsana ning kurvana. Ja see, et ta köhib ning rögistab, see pole sugugi naljakas — see on traagiline.

Viha ja põlgus värisevad õdede sõõrmeil, kui neist kord üks, kord teine sulle järsku pilgu üle kudumistöö heidab. Sest sa oled jõhker vanematega, jõhker õdede vastu, kuid öösel ei saa sa magada, sind närib samaaegselt nii solvumistunne kui ka tunne enda kuritegelikkusest ja sa pühid pesemata pihuga hääletult ära kaks nigelat pisarakest, mis su väikestele karedatele põsenukkidele on veerenud.

Kuid pärast seda ööd tundub sulle, nagu oleksid sa jälle täiskasvanumaks muutunud.

Keset üldise vaikimise ja hukkamõistu kurbade päevade rida avaneb su hurmunud pilgule terve maailm kujutlematuid, muinasjutulisi kangelastegusid.

Inimesed sõidavad laevaga kakskümmend tuhat ljööd[1] vee all ja avastavad uusi maid; nad satuvad asustamata saartele ja loovad endile kõik uuesti oma kätega; nad tõusevad maailma kõrgeimaile mäeharjadele, jõuavad isegi kuu peale; nad võitlevad koledate tormidega ookeanidel, tuules kõikuvail mastidel vaevaga mööda marsse[2] ja saalinguid[3] ronides; nad libisevad oma laevadel üle teravate karide, valades mässavaisse lainetesse vaatide kaupa traani: inimesed ületavad parvega ookeani, piineldes janus, pöörates kuivanud, paistetanud keelega tinakuulikest suus; nad taluvad samuume kõrbes, nad võitlevad boamadudega, jaaguaridega, krokodillidega, lõvidega, elevantidega ja võidavad neid. Inimesed sooritavad neid kangelastegusid kas saagihimust või oma elu paremast korraldamisest, või seikluskirest aetuina, või seltsimehelikkusest ja ustavast sõprusest, või hätta sattunud armastatud tütarlapse päästmiseks, või ka niisama, täitsa omakasupüüdmatult — inimkonna hüvanguks, kodumaa auks, selleks, et igavesti säraks maa peal teaduse valgus — Livingstone, Amundsen, Sedov, Nevelskoi.

Aga missuguseid kangelastegusid sooritavad inimesed sõjas! Inimesed sõdivad tuhandeid aastaid ja tuhanded inimesed on oma nime sõdades alatiseks kuulsaks teinud. On aga sinul olnud õnn sündida niisugusel ajal, kui sõdu ei ole. Sa elad kohtades, kus sõdurite vennaskalmud kattuvad halli rohuga, nende sõdurite kalmud, kes on langenud selle eest, et sina võiksid elada õnnelikult, ja nende suurte aegade väejuhtide kuulsus kajab tänapäevani. Midagi mehist ja vaimustavat, otsekui laul sõjaretkel, kõlab su hinges, kui unustanud öötunni, sa lendad mööda nende suurmeeste elulugude lehekülgi. Ja sa tahad üha uuesti nende juurde tagasi pöörduda, oma hinges nende inimeste kujud jäädvustada ja sa joonistad nende näopilte, — ei, milleks valetada, sa kannad nende pilte klaasi abil paberile ja varjundad neid siis oma arusaamise kohaselt pehme musta pliiatsiga, niisutad pliiatsit suurema ilmekuse saavutamiseks süljega niivõrd, et lõpuks on su keel üleni must ning seda ei saa puhtaks nühkida isegi pimsskiviga. Kuid nende suurmeeste näopildid ripuvad tänini su voodi kohal.

Nende inimeste teod ja sangarlikkus kindlustasid sinu sugupõlvele elu ja jäävad alatiseks inimkonna mällu. Aga ometi olid nad samasugused lihtsad inimesed nagu sinagi. Mihhail Frunze, Klim Vorošilov, Sergo Ordžonikidze, Sergei Kirov, Sergei Tjulenin ... Jah, võib-olla ka tema, lihtsa kommunistliku noore nimi satuks ühte ritta nende inimeste nimedega, kui ta ainult saaks end avaldada. Tõepoolest, kui veetlev ja ebatavaline oli nende

[1] Ljöö — vanaaegne prantsuse pikkusmõõt, umbes 4,5 km.
[2] Marss — platvorm laevamasti küljes.
[3] Saaling — ristpuu masti küljes.

inimeste elu! Nad õppisid tundma tsaariaegset põrandaalust elu. Nuuskimise teel tabati nad ja pandi vanglasse, saadeti asumisele põhja, Siberisse, kuid nad põgenesid üha uuesti ning asusid jälle võitlusse. Sergo Ordžonikidze põgenes sundasumiselt. Mihhail Frunze põgenes sundasumiselt kaks korda. Stalin põgenes sundasumiselt kuus korda. Nende õpetuse järgi hakkasid käima algul üksikud, siis sajad, siis sajad tuhanded, siis miljonid inimesed.

Sergei Tjulenin sündis ajal, kus polnud vajadust põranda-alla minna. Ta ei põgenenud kuskilt ega olnud tal kuhugi põgeneda. Ta hüppas koolimaja teise korruse aknast alla ja see oli lihtsalt rumal, nagu nüüd lõplikult on selgunud. Ja temale järgneb üksnes Vitka Lukjatšenko.

Kuid ei tohi lootust kaotada. Võimsad jäämassid, mis Põhja-Jäämere avarusi vangistavad, surusid «Tšeljuskini» kere puruks. Kohutavalt kajas öös see laeva ragin, mida kuulis kogu maa. Aga inimesed ei hukkunud, nad asusid jääle. Kogu maailm jälgis, kas neid suudetakse päästa. Ja nad päästeti. Maailmas ei puudu inimesed kotka südamega, mis on tulvil vaprust. Need on lihtsad inimesed, samasugused kui sina. Nad tungivad lennukitega läbi lumetormi ning pakase hädaliste juurde ja sidunud hädalised lennukitiibade alla, päästavad nad, — neist said esimesed Nõukogude Liidu kangelased.

Tškalov! Ta on samasugune lihtne inimene nagu sinagi, aga tema nimi kõlab üle kogu maailma nagu üleskutse. Lend Ameerikasse üle põhjanaba — inimkonna unistus! Tškalov, Gromov. Siis papaaninlased jääpangal!

Nii kulgeb elu, täis unistusi ja igapäevast tööd.

Nii on üle kogu Nõukogudemaa kui ka Krasnodonis inimesi, kes on lihtsad nagu sinagi, kuid märgitud kangelastegude ning kuulsusega, — varemalt neist raamatuis ei kirjutatud. Donbassis — ja mitte ainult Donbassis — tunneb iga inimene Nikita Izotovi ja Stahhanovi nime. Iga pioneer võib öelda, kes on Paša Angelina ja kes on Krivonoss ja kes on Makar Mazai. Ja kõik inimesed suhtuvad neisse austusega. Ka isa palub alati lugeda talle ajalehtedest neid kohti, kus kõneldakse nendest inimestest, ja pärast seda kähiseb ning rögiseb veel kaua endamisi, ning on näha, et tal on meel kibe seepärast, et ta on vana ja et vagonett on ta vigaseks löönud. Jah, palju tööd võttis elus oma õlgadele tema, Gavrila Tjulenin, «taat», ja Serjožka taipab, kui raske on tal, «taadil», et ta ei saa enam nende inimestega ühisesse ritta asuda.

Nende inimeste kuulsus — see on tõeline kuulsus. Aga Serjožka on veel noor ja peab õppima. Selle kõik saavutab ta kord hiljem, kui ta on täisealiseks saanud. Kuid kangelastegude sooritamiseks, mis sarnanevad Tškalovi või Gromovi kangelastegudega, on ta juba täiesti küps, — ta tunneb oma südames, et ta on selleks täiesti küps. Häda seisab ainult selles, et peale tema sellest

keegi maailmas aru ei saa. Selle tundega on ta inimkonnas üksik.

Sellisena sõda teda tabaski. Ta teeb ühe katse teise järel, et eri-sõjakooli pääseda, sest temast peab saama lendur. Teda aga ei võeta vastu.

Kõik kooliõpilased läksid põllutöödele, tema aga, südamepõhjani solvunud, läks tööle kaevandusse. Kahe nädala pärast asus ta juba omas laavas[1] ja raius sütt võrdselt täiskasvanutega.

Ta ei teadnudki ise, kui palju ta teiste silmis oli võitnud. Ta väljus tõstekambrist tahmasena, mustas näos välkumas ainult heledad silmad ja valged hambad; ta sammus koos täiskasvanutega, niisama soliidselt, kahele poole kõikudes nagu nemadki, käis duši all, puristas ja kähistas nagu isa ning astus kiirustamata kodu poole juba palja jalu: jalatsid olid tal riigi poolt.

Ta tuli koju hilja, kõik olid juba söönud, — talle anti süüa eraldi. Ta oli täiskasvanud inimene, mees, tööline.

Aleksandra Vassiljevna võttis ahjust malmpoti peedisupiga ja valas talle otse potist kausitäie, hoides seda nartsu abil kahe ümara käe vahel. Peedisupp auras ja veel iial polnud koduküpsetatud nisuleib Serjožkale nii maitsev olnud. Isa vaatles poega, oma läbitungivaid pleekinud silmi puhmaskulmude all välgutades ja vurrusid liigutades. Ta ei rögistanud ega köhinud, ta vestles rahulikult pojaga kui töölisega. Isa oli huvitatud kõigest: kuidas on lood kaevanduses, kui palju keegi raiub? Isa päris järele ka tööriistade ja riietuse kohta. Ta rääkis horisontidest[2], strekkidest[3], etest[1], laavadest ja gesenkidest[4] nagu oma isikliku korteri tubadest, nurkadest ja panipaikadest. Vanamees oli tõepoolest töötanud peaaegu kõigis rajooni šahtides, ja kui ta enam töötada ei saanud, siis oli ta kõigega kursis oma seltsimeeste kaudu. Teadis, missuguses suunas ja kuivõrd edukalt kulgevad kasutatavad raimlad[5], ja võis pika kondise sõrmega õhus joonistades seletada igale inimesele raimlate asukohti maa all ning kõike, mis seal toimub.

Talvel tormas Serjoška otsekohe, kui polnud veel einetki võtnud, koolist mõne sõbra — suurtükiväelase, sapööri, minööri või lenduri juurde; valmistas kaheteistkümnendal öötunnil kinnivajuvate silmadega õppetunde, kuid kell viis hommikul oli ta juba laskeharjutustel, kus järjekordne sõber-seersant teda ühes oma sõduritega vintpüssist või kergekuulipildujast laskma õpetas. Ja ta laskis tõepoolest vintpüssist, nagaanist, mauserist, «TT-st», degtjarjovi kergekuulipildujast, «maksimist» ning «PPŠ-st» mitte halvemini kui sõdur ja heitis granaate ning pudeleid süüteseguga, oskas maasse kaevuda, laadis ise miine, võis maastikku mineerida

[1] Laava, esi — koht kaevanduses, kus toimub kivisöe lahtimurdmine.
[2] Horisont — kivisöekiht.
[3] Strekk — horisontaalne kaevanduskäik.
[4] Gesenk — vertikaalne kaevanduskäik, mis ei suubu maapinnale.
[5] Raimla — kasutatav kaevandusala.

ja demineerida, tundis kõigi maailma riikide lennukite mudeleid, oskas lennupommi kahjutuks teha, — ja kõike seda tegi koos temaga ka Vitka Lukjantšenko, keda ta endaga igale poole kaasa vedas ja kes temasse suhtus umbes nii, nagu Serjožka ise suhtus Sergo Ordžonikidzesse või Sergei Kirovisse.

Sel kevadel tegi ta veel ühe kõige meeleheitlikuma katse mitte enam noorukite erikooli pääsemiseks, vaid tõelisse, täiskasvanute lennukooli. Ja jälle äpardus tal. Talle öeldi, ta olevat noor, tulgu järgmisel aastal.

Jah, see oli hirmus löök — lennukooli asemel minna kaitsekindlustuste ehitamise töödele Vorošilovgradi alla. Aga ta oli otsustanud, et ta koju tagasi ei lähe.

Kuidas ta kasutas osavust ja riukaid, et teda väeossa võetaks! Ta ei jutustanud Nadjale sajandikkugi neist kavalustest ja alandustest, millest tal läbi tuli käia. Ja nüüd ta teadis, mis on lahing ja mis on surm ja mis on hirm.

. . . . . .

Kaheksümnes peatükk.

Paljude päevade kestel liikus läbi Krasnodoni ja naaberlinnade ning -külade Saksa vägede peajõude: tankiväeosi, jalaväge autodel, raskesuurtükke ja haubitsaid, sideväeosi, voore, sanitaar- ning sapööriväeosi ja suuremate ning väiksemate väekoondiste staape. Mootorite mürin rullus lakkamatult mööda maapinda ja taevaalust. Tolmumassid katsid hämarusega taevast linna ja stepi kohal.

Selles raskes loendamatute vägede ja sõjariistade rütmilises liikumises oli oma halastamatu kord — *Ordnung*. Ja näis, et maailmas pole niisugust jõudu, mis suudaks vastu panna sellele jõule tema halastamatu, raudse korraga — *Ordnung*'iga.

Muljudes maad hiiglaratastega, veeresid sujuvalt ja raskelt vagunikõrgused veoautod laske- ning toidumoonaga, lapergused ja kõhukad tsisternid bensiiniga. Sõdurid olid pealtnäha heakvaliteedilistes ja korralikult valmistatud mundrites. Ohvitserid olid elegantsed. Koos sakslastega liikus ka rumeenlasi, ungarlasi ja itaallasi. Selle armee suurtükid, tankid ja lennukid kandsid Euroopa kõigi tehaste märke. Inimesel, kes oskas lugeda mitte ainult vene kirja, läksid silmad kirjuks juba ainuüksi veo- ja sõiduautode tehasemärkidest ning teda valdas jubedus, nähes, kuidas Euroopa maade enamiku tootmisjõud toitis Saksa armeed, kes liikus mootorite mürinal läbi Donetsi stepi koletislikus tolmupilves, mis kattis pimedusega koguni taeva.

Isegi kõige tähtsusetum inimene, kes sõjaasjust vähe taipas, tundis ja nägi, kuidas Nõukogude väed veeresid selle jõu survel ida ning kagu poole, ikka edasi, paratamatult, mõnele näis, et jäädavalt, — Novotšerkasski ja Rostovi poole, vaikse Doni taha,

Volga äärde, Kubani. Ja kes teabki täpselt, kus nad praegu on... Ainult saksa sõjateadete ja saksa sõdurite kõneluste järgi võis aimata, kus ning millisel joonel võitleb, aga võib ka olla, et on juba langenud sünnimaa eest su poeg, isa, mees, vend.

Sellal, kui läbi linna ikka veel liikusid Saksa väeosad, õgides rohutirtsudena ära kõik, mida veel ei olnud ära õginud varem läbiläinud väeosad, asusid Krasnodonis nagu oma kodus majanduslikult ja kindlalt elama pealetungivate Saksa armeede kaugema tagala üksused — nende staabid, varustusosakonnad, reservväeosad.

Neil esimestel saksa võimu all oleku päevil ei orienteerunud ükski kohalik elanik selles, missugune saksa ülemus on siin ajutine, missugune alatine, missugune võim on linnas kehtiv ja mida nõutakse elanikelt peale selle, mis toimus igaühe juures kodus läbiminevate sõdurite ning ohvitseride omavoli tõttu. Iga pere elas omaette ja igaüks kohanes selle uue ja hirmsa olukorraga omamoodi, tunnetades järjest enam oma seisukorra väljapääsmatust ning koledust.

Vanaema Veera ning Jelena Nikolajevna elus oli uus ja hirmus see asjaolu, et nende majja asus üks Saksa staape, eesotsas kindral von Wenzeliga, tema adjutandi ja tentsikuga, kellel olid õlgkollased juuksed ning sama värvi tedretähnid näol. Nüüd seisis nende maja juures alati saksa tunnimees. Nüüd oli nende maja alati täis vabalt, nagu oma kodus sisse ja välja käivaid, kord nõupidavaid, kord lihtsalt joovaid ning söövaid saksa kindraleid ja ohvitsere, saksakeelse kõne hääli ning saksa marsside helisid ja saksa raadiokõnesid. Majarahvas aga, vanaema Veera ja Jelena Nikolajevna, oli surutud väiksesse, kõrvalasuvas köögis vahetpidamatult küdeva pliidi tõttu talumatult umbsesse toakesse ja teenindas varahommikust hilisööni härrasid saksa kindraleid ja ohvitsere.

Vanaema Veera Vassiljevna, personaalpensionär, kes küla kasuks töötamisega oli endale ühiskondliku nime teeninud, ning Donbassi suurima trusti geoloogi ema, ja Jelena Nikolajevna, silmapaistva nõukogude töötaja, Kanevi maa-osakonna juhataja lesk ning Krasnodoni kooli parima õpilase ema, — alles eile olid nad mõlemad tuntud ning kõigist lugupeetud inimesed. Nüüd aga olid nad õlgkollaste tedretähnidega saksa tentsiku täielikus ja vasturääkimatus alluvuses.

Kindral parun von Wenzel oli oma sõjaasjust niivõrd täielikult haaratud, et ta vanaema Veerat ega Jelena Nikolajevnat ei märganudki. Tundide viisi istus ta kaardi kohal, luges ja kirjutas resolutsioone ning allkirju paberitele, mida adjutant talle kätte ulatas, ja jõi ühes teiste kindralitega konjakit. Vahel kindral vihastus ja karjus, nagu oleks ta platsil kamandanud, teised kindralid aga seisid ta ees, käed punastele lampassidele välja sirutatud. Vanaema Veerale ja Jelena Nikolajevnale oli selge, et just kindral von Wenzeli tahtel liikusid läbi Krasnodoni maa sisemusse Saksa väed tan-

kide, lennukite ning suurtükkidega, ja et kindralile on tähtis, et nad liiguksid ning saabuksid õigel ajal ja sinna kohta, kuhu nad on määratud. Kõik see, mis sõjaväed tegid kohtades, kust nad läbi läksid, ei huvitanud kindral von Wenzelit, nagu teda põrmugi ei huvitanud see, et ta elab vanaema Veera ja Jelena Nikolajevna majas.

Kindral von Wenzeli käsul või tema külmal ning vaikival nõusolekul toimusid tema kõrval ning tema ümber sajad ja tuhanded mustad ning räpased teod. Igas majas rööviti midagi, ka vanaema Veeralt ja Jelena Nikolajevnalt võeti rasv, mesi, munad ja või, aga kindralit ei takistanud see hoidmast kõrgel oma kitsast liikumatut pead vabarnapunase kõrisõlmega, mis asetses nii iseteadvalt krae palmiokste vahel, et näis, nagu ei' suudaks kindrali teadvuseni tungida midagi paha ega musta.

Kindral oli väga puhtustarmastav inimene: kaks korda päevas, hommikul ja enne magamaheitmist, pesi ta end pealaest jalatallani sooja veega. Kortsud kindrali kitsas näos ja tema kõrisõlm olid alati hoolikalt raseeritud, pestud ja lõhnastatud. Tema jaoks tehti eraldi käimla, mida vanaema Veera pidi iga päev pesema, et kindral võiks oma asju kükitamata toimetada. Kindral käis käimlas hommikuti, alati ühel ja samal ajal, kusjuures tentsik pidas kõrval vahti ja ulatas, kuuldes kindrali kõhatust, talle spetsiaalse tualettpaberi. Aga kogu selle puhtusearmastuse juures ei häbenenud kindral vanaema Veera ja Jelena Nikolajevna juuresolekul pärast sööki valjusti rõhitseda, ja kui ta üksi toas oli, laskis ta soolestikust halba haisu, hoolimata sellest, et vanaema Veera ja Jelena Nikolajevna viibisid kõrvaltoas.

Pikkade jalgadega adjutant püüdis kõiges kindraliga sarnaneda. Näis, et adjutant oli isegi nii pikaks kasvanud ainult sellepärast, et sarnaneda oma pika kindraliga. Ja nagu kindralgi, püüdis ka tema vanaema Veerat ja Jelena Nikolajevnat mitte märgata.

Kindrali ja tema adjutandi jaoks polnud olemas ei vanaema Veerat ega Jelena Nikolajevnat kui inimesi, võib öelda, isegi mitte kui esemeid. Tentsik aga oli pererahva täievoliline ülemus ja peremees.

Ja selle uue ning kohutava eluga harjuda püüdes avastas vanaema Veera juba esimestest päevadest alates, et ta ei ole nõus sellega leppima. Vanaema Veera oli küllalt kaval taipama, et õlgkollaste tedretähnidega tentsik ei ole oma ülemate juuresolekul nii vägev, et julgeda teda, vanaema Veerat, tappa. Ja ta hakkas ikka julgemini tentsikuga nägelema, aga kui see tema peale karjuma hakkas, kisendas ka vanaema vastu. Ükskord virutas tentsik ägestudes vanaema Veerale oma tohutu suure saapakannaga ristluudesse, aga vastuseks äigas vanaema talle kõigest jõust panniga pähe, ja kui kummaline see ka oli, kuid näost tulipunaseks läinud tentsikule sattus nagu punn kurku. Säärased kummalised ja keerukad suhted kujunesid vanaema Veeral tedretähnilise tentsikuga. Jelena Nikolajevna oli ikka veel sügava seesmise ängistuse sei-

sundis ja täitis, oma pisut tagasiheidetud, heleruugete juuste kroonis pead jäigalt püsti hoides, mehhaaniliselt, vaikides kõik, mida temalt nõuti.

Ühel säärasel päeval läks Jelena Nikolajevna mööda üht Aia tänavaga paralleelset tänavat vee järele ja nägi korraga talle vastu liikuvat tuttavat sõidukit, mille ette oli rakendatud väike võikhall hobune, ning vankri kõrval kõndimas poeg Olegi.

Jelena Nikolajevna vaatas abitult ringi, laskis panged ja kaelkoogu kukkuda ning sööstis avakäsi pojale vastu.

«Olegike... pojake...» kordas ta, kord liibudes näoga poja rinnale, kord silitades tema tumeblonde, päikesest kullaläikeliseks muutunud juukseid, kord lihtsalt puudutades pihkudega tema rinda, õlgu, selga, puusi.

Poeg oli temast peajagu pikem, nende päevadega oli ta tugevasti pruuniks põlenud, näost kõhnemaks muutunud, mehistunud; ent sellest mehisusest tungisid enam kui kunagi varem läbi need poja juures tema jaoks jäädavalt säilinud jooned, mida ta temas oli tundnud siis, kui poeg lalises alles esimesi sõnu ja tegi esimesi sammukesi oma paksude ümarate päevitunud jalakestega ja kaldus teelt nagu tuule tõukel kõrvale. Ta oli tõepoolest alles suur laps. Ta kaisutas ema oma suurte tugevate kätega ja tema silmad särasid paksude heledate kulmude alt niisamuti, nagu nad olid säranud emale kõik need kuusteist ja pool aastat,— puhta ning selge pojaliku helgiga, ja ta kordas üha:

«Ema... ema... ema...»

Selle mõne hetke jooksul polnud nende jaoks kedagi ega midagi olemas: ei kaht saksa sõdurit, kes neid naaberõuest vaatlesid — kas selles pole midagi, mis rikub korda, *Ordnung*'it —, ega sõiduki kõrval seisvaid omakseid, kes ema ja poja jällenägemist erinevate tunnetega pealt vaatasid: onu Kolja — flegmaatiliselt ning kurvalt, tädi Marina — pisaratega mustades ilusates väsinud silmades, kolmeaastane poisike — imestunult ning pahuralt, et miks tädi Leena ei suudle ega kaisuta teda esimesena; taat-hobusejuht aga vaatas vanainimese taktilise ilmega, et näe, missuguseid asju maailmas juhtub. Head inimesed aga, kes akendest vargsi vaatasid seda kohtumist, mis toimus nii väga teineteisega sarnaneva pikakasvulise, katmata ja päikesest põlenud peaga noormehe ning veel päris noore naise vahel, kelle pead ümbritsesid lopsakad juuksepalmikud, oleksid võinud arvata, et on kokku saanud vend ja õde, kui nad poleks teadnud, et Oleg Koševoi tuli tagasi oma ema juurde, nagu nüüd tulid tagasi sajad, tuhanded krasnodonlased, kes ei jõudnud enam häda eest ära minna, tulid tagasi omaste juurde, oma kodudesse, kuhu olid asunud sakslased.

Raske oli neil päevil nendel, kes olid maha jätnud armsad paigad, kodu, lähedased inimesed. Aga need, kes olid jõudnud sakslaste eest ära minna, kõndisid juba omal, Nõukogude pinnal. Hoopis raskem oli nendel, kes rakendasid kõik pingutused, et sakslaste eest põgeneda, kuid elasid läbi nende pingutuste eba-

õnnestumise ning vaatasid surmale silma ja hulkusid nüüd mööda koduseid kohti, mis alles eile olid omad, nüüd aga olid saanud sakslaste omaks, — hulkusid toiduta, peavarjuta, üksinda, kaotanud julguse, ning olid antud iga vastutuleva sakslase-võitja meelevalla alla, kes kohtles neid kui kurjategijaid.

Tol hetkel, kui Oleg ja tema kaaslased lagedas heledas stepis, õhu valges tuhmis säras otse endi peale liikuvaid saksa tanke nägid, värahtasid nende hinged, tundes endid esmakordselt surma palge ette astuvat. Kuid surm viivitas tulekuga.

Sakslased-mootorratturid piirasid sisse kõik, kes polnud üle jõe jõudnud, ja ajasid kõik ühte kohta Donetsi äärde kokku. Seal sattusidki uuesti kokku Oleg oma seltsimeestega ja Vanja Zemnuhhov Klavaga ning selle emaga, seal oli ka kaevanduse nr. 1-bis direktor Valko. Valko oli üleni märg — ratsapükstest ja pintsakust kas või vääna vett —, vesi lortsus ka tema kroomnahast saabastes.

Neil üldise segaduse hetkil pöörasid vähesed tähelepanu teistele, aga Valkole vaadates mõtles igaüks: «Sellelgi ei õnnestunud üle Donetsi ujuda.» Mingi keskendunud tigeduse ilmega oma paksul raseerimata mustlasenäol istus Valko maha, võttis oma tublid saapad jalast, kallas vee välja, väänas jalarätid tahedaks, kängitses jalad ja pööranud äkki oma sünge näo poiste poole, ei pilgutanud silmagi, tõmbas ainult vaevalt märgatavalt mustade silmade laud koomale: ärge peljake, minagi olen, näe, teiega.

Tahmunud ja tigeda näoga saksa ohvitser-tankist mustas kiiver-baretis käskis viletsas vene keeles kõigil sõjaväelastel rahva hulgast välja tulla. Sõjaväelased, kes olid juba relvadeta, eraldusid rahva hulgast salgaviisi või üksikult. Saksa sõdurid viisid nad eemale, neid püssipäradega selga tagudes, ja varsti tekkis rahvahulga lähedal stepis teine, väiksem sõjaväelaste salk. Midagi torkav-kurba oli nende inimeste nägudel ja pilkudes, kes oma räpastes sõduripluusides ning tolmunud saabastes keset päikesest üleujutatud heledat steppi endid üksteise ligi surusid.

Sõjaväelased seati kolonnidesse ja neid hakati piki Donetsi ülespoole ajama. Kõik eraisikud aga lasti koju.

Inimesed hakkasid Donetsi juurest mitmesse külge laiali valguma. Suurem osa liikus piki teed Lihhaja suunas lääne poole, läbi huutori, kus olid ööbinud Vanja ja Žora.

Viktor Petrovi isa ja taat, kes Koševoid ja tema omakseid sõidutas, ühinesid teiste oma inimestega just hetkel, mil nad nägid stepis saksa tanke. Ja kogu nende grupp, kus oli nüüd ka Klava Kovaljova ühes emaga, suubus inimeste ja sõidukite voolu, mis liikus läände, Lihhaja poole.

Mõnda aega ei uskunud neist keegi, et kõik just nõnda jääbki, et nad on lahti lastud ja et pole karta mingit sissevedamist, — kõik vahtisid pelglikult silmanurgast saksa sõdurite poole, kes vastassuunas mööda teed vooluna vastu liikusid. Aga väsinud, higiste ja laialihõõrutud tolmust määrdunud nägudega sõdurid,

mures oma saatuse pärast, mis neid ees ootas, peaaegu ei vaadanudki vene põgenikele.

Kui esimene vapustus oli möödas, lausus keegi ebakindlalt: «Selle kohta on Saksa väejuhatuselt käsk: kohalikele elanikele mitte liiga teha . . .»

Valko, kes auras päikese käes nagu hobune, muigas süngelt, osutades peaga tigedate, kuraditena määrdunud saksa sõdurite kolonni poole, ja ütles:

«Kas sa ei näe, et neil pole aega. Muidu nad sind kostitamata ei jätaks!»

«Sina, nagu näha, oled juba saanud?» kostis korraga lõbusalt kellegi hääl, üks neid alati reipaid hääli, mis kõigis, isegi elu kõige koledamais olukordades igas vene inimeste salgas tingimata esile tuleb.

«Mina juba sain,» nõustus Valko mornilt. Ja olles veidi mõelnud, lisas: «Kuid pole veel karikat põhjani joonud.»

Tõepoolest, vaat mis juhtus Valkoga, kui ta oli poisid kaldale jätnud ja ise ülekäigukohale laskunud. Tänu oma metsikule välimusele sundis ta ikkagi üht sõjaväelast, kes juhtis jõest üleminekut, endaga kõnelusse astuma. Sõjaväelaselt sai Valko teada, et ülepääsu juhatus asub teisel pool jõge. «Sunnin teda, et ta oma logarditega siin korra maksma paneb!» mõtles Valko raevunult, hüpates mööda ujuksilda liikuvate autode kõrval ühelt pontooni servalt teisele. Sel ajal tungisid peale saksa pikeerivad lennukid ja tema, nagu kõik teisedki, kes koos temaga pontoonilt pontoonile hüppasid, oli sunnitud maha heitma. Ja siis lõi Valko kõhklema.

Oma seisukorra tõttu polnud tal mitte ainult õigus, vaid ta oli koguni kohustatud kasutama viimastki võimalust pääsemiseks Donetsi teisele kaldale. Kuid nagu see elus sageli juhtub isegi väga tugevate ja arukate loomustega, kellel on palav veri, mis varjatult soontes keeb, võtab mõni väiksem, ent lähedasem erakohustus vahel võimust üldise ning peamise, ent kaugema kohustuse üle.

Vaevalt oli Valko kujutlenud, mida võisid temast mõelda ta töölised, Grigori Iljitš Ševtsov — tema sõber — ja poisid, kommunistlikud noored, kes olid kaldale jäänud, vaevalt oli Valko seda kujutlenud, kui kogu veri valgus tema musta näkku ja ta pöördus tagasi. Samal ajal jooksid inimesed juba kogu ujuksilla laiuses talle lausa laviinina vastu. Siis hüppas ta, nagu oli, vette ja hakkas ujuma kalda poole.

Sel ajal kui sakslased juba tulistasid ning piirasid Donetsi siinpoolset kallast, kui inimesed jooksid hullunutena pontoone mööda siitpoolselt kaldalt teisele kaldale, kui pontoonidele laskumise koha juures tekkisid kähmlused ning inimesed kümnete ja sadade viisi ujudes teisele kaldale püüdsid pääseda, ujus Valko oma tugevate käsivartega laineid lõhkudes siinpoolsele kaldale tagasi. Ta teadis, et tema on esimene nendest, kellega sakslased

arveid õiendama hakkavad, kuid ta ujus, sest teisiti toimida ei lubanud ta südametunnistus.

Endale õnnetuseks talitasid sakslased nii lühinägelikult, et ei tapnud Valkod, vaid lasksid ta ühes teistega vabaks. Ja nüüd, selle asemel, et liikuda ida poole, Saraatovisse, kuhu ta oli kohustatud ilmuma teenistuse tõttu ja kus viibisid ta naine ning lapsed, liikus ta põgenike vooluga lääne poole.

Juba enne Lihhajasse jõudmist hakkas kogu see põgenike koondkolonn lagunema. Valko pani krasnodonlaste rühmale ette ülejäänud kolonnist eralduda, minnа ümber Lihhaja, hoidudes eemale suurtest teedest, ja liikuda Krasnodoni poole mööda külavaheteid, aga kui vaja, siis ka mööda uudismaid.

Nagu alati raskeil silmapilkudel rahvaste ja riikide elus, põimuvad isegi kõige harilikuma inimese hinges mõtted ta enda isiklikust saatusest tihedalt läbi mõtetega kogu rahva ning riigi saatusest.

Neil esimestel päevadel pärast seda, mis oli läbi elatud, viibisid nii täiskasvanud kui ka lapsed rõhutud meeleolus ja peaaegu ei rääkinudki üksteisega. Nad ei olnud rõhutud mitte ainult endi saatuse pärast, vaid ka selle pärast, mis saab nüüd kogu Nõukogudemaast. Kuid igaüks elas seda läbi omamoodi.

Suurima hingelise tasakaalu seisundis oli ainult Marina kolmeaastane poeg, Olegi onupoeg. Tal ei olnud mingeid kahtlusi selle maailma stabiilsuses, milles ta elas, sest ema ja isa olid alati tema juures. Tõsi küll, ühel hetkel tundis ta hirmu, kui taeva all miski möirgama ning mürisema hakkas ja ümberringi paukus ning inimesed jooksma hakkasid. Kuid ta oli kasvanud niisugusel ajal, kus ümberringi alati miski paukus ja inimesed alati ruttasid, seepärast, olles natuke nutnud, ta rahunes. Ja nüüd oli kõik jälle hästi. Ta märkas ainult seda, et rännak oli mõnevõrra pikale veninud. See tunne haaras teda eriti just keskpäeval, kui ta oli tülpinud, ja ta hakkas virisema, et kunas ometi koju vanaema juurde jõuab. Kuid tarvitses ainult peatada puhkamiseks, maitsta putru, torkida kepiga suslikuaugus ja teha, külge ees ajades ning pead aupaklikult kuklas hoides, mõni ring ümber kõrbide hobuste, kellest kumbki oli peaaegu kaks korda nii suur kui võikhall hobuseke, ja siis veel magus uinak, pugedes peaga ema põlvedele, — kui kõik oli jälle korras ja maailm uuesti täis veetlust ning imesid.

Vanaätt-voorimees mõtles sellest, et tema elu, tähtsuseta vanainimese elu ei ähvarda sakslaste poolt mingi eriline oht. Kuid ta kartis ainult seda, et sakslased võtavad temalt juba teel hobuse ära. Peale selle mõtles ta, sakslased jätavad ta pensionita, mida ta sai kui kaevandustes nelikümmend aastat töötanud hobusemees, ja kindlasti jätavad ilma toetusest, mida ta sai kolme poja-rindesõduri tõttu, ning hakkavad isegi võib-olla kimbutama selle pärast, et tal oli nii palju poegi Punaarmees. Ja teda tegi sügavalt rahutuks küsimus, kas Venemaa võidab sõja. Kõige selle põhjal, mida ta nägi, kartis ta väga, et Venemaa ei võida. Ja siis

kahetses ta, väike vanaätt sassis hallide udemetega kuklas nagu varblasel, kahetses väga, et ta ei surnud möödunud talvel, kui talle, nagu arst ütles, «atakk» juhtus. Aga teinekord meenutas ta kogu oma elu ja sõdu, millest ta ise oli osa võtnud, meenutas, et Venemaa on suur ning rikas ja on viimase aastakümne jooksul veel rikkamaks muutunud, — kas tõesti sakslasel leidub jõudu seda Venemaad võita? Ja kui ta nõnda mõtles, valdas teda närviline elavus, ta sügas kuivetanud, päikesest pruune pahkluid ja ergutas huultega võikhalli hobust, lapse kombel huuli torutades ja ohjaharu liigutades.

Nikolai Nikolajevitšil, Olegi onul, oli kõige rohkem kahju sellest, et trustis tema nii hästi alanud töö — noore, juba esimestel aastatel õnnestunud uurimistega esile nihkunud geoloogi töö — katkes korraga säärasel ootamatul ning kohutaval viisil. Talle tundus, et sakslased ta tingimata tapavad; kui aga ei tapa, tuleb tal palju leidlikkust üles näidata, et teenistusest sakslaste juures kõrvale hoiduda. Ta teadis, et ta ühelgi tingimusel sakslaste teenistusse ei astu, sest sakslaste juures teenida oli talle niisama ebaloomulik ja vastumeelt kui käpuli käia.

Nooruke tädi Marina aga arvutas, missugustel sissetulekuallikatel nende elu enne sakslaste tulekut baseerus. Selgus, et nende elu kuni sakslaste tulekuni oli rajatud Nikolai Nikolajevitši töötasule, Jelena Nikolajevna pensionile, mida viimane oma kadunud mehe, Olegi võõrasisa tõttu sai, vanaema Veera pensionile, korterile, mille neile oli andnud trust, ja juurviljaaiale, mida nad oma maja juures harisid. Tuli välja nõnda, et kolmest esimesest elatumisallikast jäävad nad sakslaste tulekuga tingimata ilma ja võivad ilma jääda ka ülejäänuist. Talle meenusid ülekäigukoha juures tapetud lapsed ja ta kandis haledustunde nende vastu üle oma lapsele ning hakkas nutma. Talle kippusid pähe jutud sellest, et sakslased tikkuvat jämedalt naistele ligi ja tarvitavat nende kallal vägivalda, ja siis meenus talle, et ta on kena naine ja et temalegi hakkavad sakslased tõenäoliselt ligi tikkuma, ning ta tundis jubedust, siis aga lohutas end sellega, et hakkab meelega riietuma lihtsamalt ning muudab soengut ja et kõik läheb veel hästi.

Viktor Petrovi isa, metsnik, teadis, et koju tagasitulekul ähvardab surmaoht ka teda kui inimest, kes rajoonis oli tuntud oma osavõtuga võitlusest sakslaste vastu 1918. aastal. Veel kartis ta oma poja, kommunistliku noore pärast. Kuid ta sattus ummikusse, kui mõtles sellest, mida ta praegu peaks tegema. Ta teadis, et parteiinimestest on tingimata keegi põrandaalust tegevust ja partisanivõitlust organiseerima jäetud. Ent tema ise, mitte enam noor inimene, oli kogu oma eluaja ausalt töötanud lihtsa metsnikuna ja harjunud mõttega, et ta elu lõpuni metsnikuks jääbki. Ta unistas ka hea hariduse andmisest pojale ja tütrele ning nende elujärjele aitamisest. Aga nüüd, kus ta südamesse hiilis mõte, et tema minevik võib jääda teadmatuks ja et talle jääb

võimalus samuti metsnikuna sakslaste all teenida, valdas teda niisugune tusk ning tülgastus, et tal, suurel ja tugeval mehel, tekkis tahe kakelda.

Samal ajal tundis tema poeg Viktor äärmist ülekohtu- ja solvumistunnet Punaarmee pärast. Lapsepõlvest saadik jumaldas ta Punaarmeed ja selle komandöre ning valmistus sõja esimestest päevadest alates selleks, et Punaarmee komandörina sõjast osa võtta. Ta oli koolis sõjalise õpperingi juhatajaks, korraldas ringi sõjalisi õppusi ning kehalisi harjutusi nii vihma käes kui külmaga, nagu seda õpetas Suvorov. Punaarmee lüüasaamised ei suutnud Viktori silmis selle prestiiži kõigutada. Kuid tal oli kahju, et tal ei õnnestunud õigeaegselt komandörina Punaarmeesse pääseda, sest kui tema oleks praegu olnud Punaarmee komandöriks, ei oleks see kindlasti mitte niisugusesse raskesse ja viletsasse seisukorda sattunud. Mis aga puutub tema saatusse sakslaste all, siis sellele Viktor lihtsalt ei mõtelnud, jäädes täielikult lootma isale ja oma sõbrale Anatoli Popovile, kes kõigis elu raskeis olukordades oskas leida ikka midagi ootamatut ning erakordselt õiget.

Ka tema sõber Anatoli tundis sügavat hingevalu isamaa pärast ja mõtles tummalt küüsi närides kogu tee sellest, mis temal, Anatolil, nüüd teha tuleks. Sõjaaja kestel oli ta komsomoli koosolekutel palju referaate pidanud sotsialistliku isamaa kaitsmisest, kuid üheski neist ei suutnud ta väljendada isamaatunnet nagu midagi suurt ja meloodilist, sellist, nagu oli tema ema Taissja Prokofjevna oma suurekasvulise tüseda kehaga, priske heasüdamliku näoga ning toredate vanaaegsete kasakalauludega, mida ta hällist alates oli pojale laulnud. See isamaatunne elas alati ta südames ja tõi talle kodumaise laulu kõlades või sõtkutud viljapõllu või mahapõletatud talutare nägemisel pisarad silma. Ja nüüd oli tema isamaa ohus, säärases ohus, et ilma terava südamevaluta ei saanud seda näha ega sellest mõtelda. Oli vaja tegutseda, toimida viivitamata, aga — kuidas, kus, kellega?

Sedalaadi mõtted erutasid suuremal või vähemal määral kõiki ta seltsimehi.

Üksnes Uljal ei olnud jõudu mõtelda ei sünnimaa ega ka enese saatusest. Kõik, mis ta läbi oli elanud sellest momendist alates, kui ta kaevanduse nr. 1-bis vaarumalöövat tõsteseadeldiste torni nägi — hüvastijätt lemmiksõbratariga ja emaga, teekond mööda päikesest kõrvetatud ning tallatud steppi ja lõpuks ülekäigukoht, kus selles verises naisekeha ülaosas punase rätikuga ümber pea ja koopaist välja tungivate silmadega poisikeses otsekui kehastus kogu tema poolt läbielatu —, see kõik pööras end üha uuesti, kord põueodana vahedalt, kord veskikivina raskelt-raskelt Ulja veritsevas südames. Kogu tee sammus ta vankri kõrval vaikivana, otsekui rahulikuna, ja üksnes need sünge jõu jooned, mis ilmnesid tema silmis, sõõrmeis ja huultes, reetsid, missugused tormid lainetena ta hinges voogasid.

See-eest oli aga Žora Arutjunjantsile täiesti selge, kuidas ta

sakslaste ajal elama hakkab. Ja ta arutles väga autoriteetselt kõigi kuuldes:

«Inimesesööjad! Kas meie rahvas võib nendega leppida, mis? Meie rahvas, nagu ka varem sakslaste poolt okupeeritud kohtades, haarab tingimata relva. Minu isa on tasane inimene, kuid ma ei kahtle, et ta relva võtab. Ema aga, arvestades tema karakterit, haarab tingimata relva. Kui meie vanad niiviisi talitavad, kuidas peame siis meie, noored, talitama? Meie, noorsugu, peame arvele võtma — välja selgitama ja siis arvele võtma,» parandas Žora, «kõik noored, kes ära ei sõitnud, ja viibimata põrandaaluse organisatsiooniga ühendusse astuma. Ma tean vähemalt, et Krasnodoni jäid Volodja Osmuhhin ja Tõlja Orlov, — ega's nemad hakka istuma käed rüpes? Ja Ljusja, Volodja õde, see suurepärane tüdruk,» ütles Žora soojalt, «tema juba ühelgi juhul ei hakka istuma käed rüpes.»

Valinud hetke, mil keegi peale Klava neid ei võinud kuulda, ütles Vanja Zemnuhhov Žorale:

«Kuule sina, abrekk[1]! Ausõna, kõik on sinuga ühel arvamusel. Kuid ... pea suu. Esiteks on see igaühe südametunnistuse asi. Teiseks ei saa ju sina kõigi eest vastutada. Aga kui keegi kogemata välja lobiseb, mis saab siis — sinust ja meist kõigist?»

«Miks sa mind abrekiks nimetasid?» küsis Žora, kelle mustadesse silmadesse ilmus innukas, endaga rahulolev ilme.

«Sellepärast, et sa oled tõmmu ja tegutsed nagu kunstratsutaja.»

«Tead, Vanja, kui ma põranda-alla lähen, võtan ma endale hüüdnimeks tingimata «Abrekk»,» ütles Žora Arutjunjants häält sosinani alandades.

Vanja jagas Žora Arutjunjantsi mõtteid ja meeleolu. Kuid kõigesse, millest Vanja praegu iganes mõtles, tungisid võimsalt õnnetunne Klava lähedusest ja uhkustunne, kui ta meenutas oma käitumist ülekäigukohal ning uuesti kuulis Kovaljovi sõnu: «Vanja, päästa nad» ja ta tundis end Klava päästjana. See õnnetunne oli seda täielikum, et ka Klava temaga seda tunnet jagas. Kui poleks olnud rahutust isa pärast ja ema kaeblikke halinaid, oleks Klava Kovaljova olnud avalalt ning lihtsalt õnnelik armastatud inimesega siin, päikesest üleujutatud Donetsi stepis, sellest hoolimata, et silmapiiril kord siin, kord seal kerkisid saksa tankide tornid, seniitkahurite torud ja saksa sõdurite kiivrid, kiivrid, kiivrid, mis kihutasid kuldkollase nisu kohal mootorite möirgamises ja tolmus.

Aga kõigi nende inimeste keskel, kes nii erineval viisil oma ja kogu rahva saatuse üle mõtlesid, oli kaks inimest, samuti väga erinevad iseloomult ning vanuselt, kuid imestusväärselt sarnased selle poolest, et nad mõlemad viibisid enneolematu moraalse tõusu ja energilise tegevuse seisundis. Üks neist inimestest oli Valko, teine — Oleg.

Valko oli napisõnaline inimene ja kunagi ei teatud, mis toi-

[1] Abrekk — mägipartisan (Kaukaasias).

mub ta hinges, ta mustlasevälimuse all. Näis, et tema saatuses on kõik pöördunud halvema poole. Kuid ometi polnud veel keegi kunagi näinud teda nii liikuvana ja lõbusana. Kogu tee käis ta jalgsi, hoolitses kõigi eest, tegi meelsasti juttu poistega, kord ühe, kord teisega, otsekui proovides neid, ja naljatas järjest sagedamini.

Ka Olegil polnud püsi kalessis istuda. Ta väljendas valjusti kannatamatust, et millal ta viimaks ema ja vanaema näeb. Ta hõõrus mõnuldes sõrmeotsi, kuulates Žora Arutjunjantsi, või hakkas järsku nokkima Vanjat ja Klavat, või lohutas arglikult kogeldes Uljat, või hoidis kolmeaastast onupojakest, või avaldas armastust tädi Marinale, või laskus pikka poliitilisse vestlusse vanaätiga. Vahel aga sammus ta kalessi kõrval vaikivana, teravate kortsudega kulmude vahel, täidlaste huulte jonnaka, alles lapseliku kurruga, milles kajastus otsekui pisut naeratust, ja silmadega, mis olid suunatud kaugusse mõtliku karm-leebe ilmega.

Nad olid umbes ühe päeva teekonna kaugusel Krasnodonist, kui sattusid äkitselt mingile teelt kõrvale läinud saksa sõdurite komandole. Sõdurid tuhnisid asjalikult — isegi mitte väga jämedalt, vaid just nimelt asjalikult läbi mõlemad hobusõidukid, võtsid Marina ja Ulja kohvritest ära kõik siidesemed, Viktori isal ning Valkol jalast saapad ja Valkolt vanaaegse kuld-taskukella, mis läbitehtud kümblusest hoolimata suurepäraselt käis.

Hingeline pinge, mida nad tundsid esimese vahetu kokkupuute puhul sakslastega, kellest kõik olid oodanud halvemat, muutus piinlikkuseks üksteise ees, siis aga ebaloomulikuks elevuseks, — kõik jäljendasid üksteise võidu sakslasi, kuidas need sõidukeis olid tuhninud, õrritasid Marinat, kes väga kurvastas oma siidsukkade pärast, ega säästnud ka Valkod ning Viktori isa, kes enam kui teised oma ratsapükstes ja tuhvlites piinlikkust tundsid. Ja ainult Oleg ei jaganud seda võltslõbusust ja ta näol püsis kaua järsk, tige ilme.

Nad jõudsid Krasnodoni lähistele öösel, kuid Valko nõuandel, kes arvas, et öine liikumine linnas on keelatud, ei läinud nad linna, vaid jäid ööbima nõkku. Öö oli kuuvalge. Kõik olid erutatud ega saanud kaua und.

Valko läks järele uurima, kui kaugele nõgu ulatub. Korraga kuulis ta enda taga samme. Ta pöördus ümber, jäi seisma ja tundis kastes helkival kuupaistel ära Olegi.

«Seltsimees Valko, mul on vaja teiega kõnelda. On väga vaja,» ütles Oleg tasase häälega, veidi kogeldes.

«Hüva,» lausus Valko. «Kuid tuleb kõnelda seistes, sest rohi on väga märg.» Ta muigas.

«Aidake mul linnas leida kedagi meie põrandaalustest,» ütles Oleg, vaadates otse Valko kokkukasvanud kulmude all mahalöödud silmadesse.

Valko tõstis järsult pead ja uuris mõnda aega tähelepanelikult Olegi nägu.

Ta ees seisis uue, kõige noorema sugupõlve inimene.

Kõik ühendamatud jooned, nagu näis — unistavus ja tarmukus, fantaasialend ja praktilisus, headusearmastus ja halastamatus, hingeavarus ja kaine arvestus, kirglik armastus maiste rõõmude vastu ja enesepiiramine — kõik need, nagu näis, ühendamatud jooned üheskoos lõid selle sugupõlve ainulaadse palge.

Valko tundis seda sugupõlve hästi, sest see oli suurel määral tema enda teisend.

«Põrandaaluse tegelase oled sa nagu juba leidnud,» lausus Valko muiates, «aga mis meil edasi tuleb teha, sellest räägime kohe.»

Oleg ootas vaikides.

«Ma näen, sa pole mitte täna sellele otsusele tulnud,» ütles Valko.

Tal oli õigus. Vaevalt oli tekkinud otsene oht Vorošilovgradile, kui Oleg, esmakordselt varjates ema eest oma kavatsust, komsomoli rajoonikomiteesse läks ja palus, et teda põrandaaluste rühmituste moodustamisel ära kasutataks.

Teda solvati väga, kui ilma igasuguste põhjuste selgitamiseta öeldi umbes järgmist:

«Vaat mis, poiss, korja oma kolud kokku ja tee rutem kui muidu minekut.»

Ta ei teadnud, et komsomoli rajoonikomitee oma põrandaaluseid rühmitusi ei moodustanud. Need kommunistlikud noored aga, kes põrandaaluse organisatsiooni käsutusse olid jäetud, olid juba aegsasti ära määratud. Seepärast polnud rajoonikomitees saadud vastus mitte jäme, vaid oli teatud mõttes isegi tähelepanuavaldus seltsimehe vastu. Ja tal tuli ära sõita.

Kuid samal hetkel, kui ülekäigukoha sündmuste esimene pinevus oli möödunud ja Olegile oli selgeks saanud, et ära minna ei õnnestunud, valgustas teda mõte: nüüd saab ta unistus teoks! Kogu põgenemise ja emast lahkumise ning kogu ta saatuse ebaselguse raskus langes ta hingelt. Ja kõik tema vaimujõud, kõik kired, unistused, lootused, kogu nooruskihk ja -tarmukus, — kõik tulvas vabadusse.

«Sellepärast sa niiviisi lähenesidki, et olid otsustanud,» jätkas Valko. «Mul endal on ka niisugune iseloom. Alles eile — lähen, aga kogu aeg ei kao mul meelest see, kuidas me kaevandust õhku lasksime; samas näen, sõjavägi taganeb, põgenikud vaevlevad, lapsed. Ja säärane pimedus oli hinges!» rääkis Valko ebatavalise siirusega. «Peaksin rõõmustama, et vähemalt perekonda näen, sõja algusest saadik ei ole kokku saanud, kuid südames tuksleb aina: «Noh, kuid mis edasi?...» Nõnda oli eile. Aga mis siis täna? Meie armee läks ära. Sakslane tuli sisse. Perekonda ma näha ei saa. Võib-olla ei saa iialgi näha. Kuid hinges on mul kergem. Miks? Sellepärast, et nüüd on mul asjad ühel pool. See aga on meiesugusele kõige tähtsam.»

Oleg tundis, et praegu Krasnodoni nõos, kuupaistel, mis imeliselt kastes helkis, räägib see karm tagasihoidlik inimene, kel on

kokkukasvanud kulmud nagu mustlasel, temaga, Olegiga, nii avameelselt, nagu võib-olla ei oleks rääkinud kellegagi.

«Sina tee nii: sa ära nende poistega sidet kaota, need on omad poisid,» rääkis Valko. «Ennast ära reeda, aga nendega pea sidet. Ja vaata veel poisse, kes selleks tööks kõlbavad, niisuguseid, kes on kangema loomuga. Ainult vaata, minu teadmata ära võta midagi ette — kukud sisse. Ma ütlen sulle, millal ja mis sul teha tuleb . . .»

«Kas te teate, kes linna on jäetud?» küsis Oleg.

«Ei tea,» tunnistas Valko avameelselt. «Ei tea, aga küllap leian.»

«Aga kuidas mina teid leian?»

«Sinul pole vaja mind leida. Kui mul olekski korter, ma seda sulle ikkagi ei ütleks, kuid seda mul, avameelselt öelda, seni veel pole.»

Nii kurb kui oligi ilmuda mehe ja isa hukkumise teatajana Sevtsovide perekonda, kuid Valko oli otsustanud end esialgu seal varjata, sest seal Valkod tunti ning armastati. Sellise hulljulge plika abiga, nagu Ljubka, lootis ta sidemeid luua ja kuskil üksildasemas kohas ka korteri leida.

«Sa anna parem mulle oma aadress, ma otsin su üles.»

Valko kordas Olegi aadressi mitu korda valjusti, kuni see pähe jäi.

«Ära karda, ma leian su üles,» rääkis Valko tasa. «Ja kui sa niipea minust ei kuule, ära kibele, oota . . . Nüüd aga mine,» ütles Valko ja laksas Olegile oma laia pihuga kergelt õlale.

«Aitäh teile,» lausus Oleg vaevalt kuuldavalt.

Seletamatu ärevusega, mis nagu kandis teda üle kastese rohu, lähenes ta laagrile. Kõik magasid juba, ainult hobused krõmpsutasid rohtu. Ja Vanja Zemnuhhov istus magava Klava ja ta ema peatsis, käed ümber terava põlve.

«Vanja, armas sõber,» mõtles Oleg heldimusega, mida ta praegu kõigi inimeste vastu tundis. Ta astus sõbra juurde ja laskus erutatult tema kõrvale märjale rohule.

Vanja pööras oma kuuvalguses kaame näo tema poole.

«Noh, kuidas? Mis ta sulle ütles?» küsis Vanja oma kähedavõitu häälega elavalt.

«Mida sa küsid?» sõnas Oleg, imestades ja ühtlasi hämmeldudes.

«Mis Valko ütles? Teab ta midagi?»

Oleg vaatas talle kõhklevalt otsa.

«Ega sa mõtle minuga pimesikku mängida?» ütles Vanja pahaselt. «Me pole tõepoolest enam väikesed!»

«K-kuidas sa teada said?» küsis Oleg sosinal, ikka rohkem hämmastudes ja pärani avatud silmadega sõbrale otsa vaadates.

«Pole nii suur kunst sinu põrandaaluseid sidemeid teada saada, — nad on samasugused kui minul,» ütles Vanja muiates. «Kas sa tõesti arvad, et mina sellele ei mõtelnud?»

«Vanja!...» Oleg haaras oma suurte kätega Zemnuhhovi kitsa käe ja pigistas seda tugevasti, mis sedamaid tallegi energilise pigistusega vastas. «Tähendab, üheskoos?»

«Muidugi üheskoos.»

«Jäädavalt?»

«Jäädavalt,» ütles Vanja väga tasa ja tõsiselt. «Kuni voolab veri mu soontes.»

«Nad vaatasid teineteisele särasilmi otsa.

«Tead sa, ta ei tea esialgu veel midagi. Kuid ütles, küll leiab. Ja ta leiab,» rääkis Oleg uhkusega. «Sina aga vaata, ära Nižnjaja Aleksandrovkas viivita...»

«Ei, ära seda mõtle,» ütles Vanja otsustavalt pead raputades. Ta muutus veidi kohmetuks. «Ma ainult aitan nad järjele.»

«Sa armastad teda?» küsis Oleg sosinal, kummardudes otse Vanja näo juurde.

«Kas siis niisugustest asjadest räägitakse?»

«Ei, ära häbene. See on ju hea, see on väga hea. Ta on n-nii tore, ja sina... Sinu kohta ei ole mul isegi sõnu,» rääkis Oleg lihtsameelse ja õnneliku ilmega näos ja hääles.

«Jah, kui palju tuleb meil ja kõigil inimestel läbi elada, kuid elu on ikkagi kaunis,» ütles lühinägelik Vanja.

«Õ-õige, õ-õige,» ütles Oleg tugevasti kogeldes ja tal tulid pisarad silma.

Sellest oli möödunud veidi üle nädala, kui saatus kõik need erisugused inimesed stepis kokku juhtis, nii noored kui täisealised. Kuid nüüd valgustas stepi kohale kerkiv päike neid kõiki viimast korda koos ja näis, et terve elu on jäänud neil seljataha, — niisuguse soojuse, nukruse ning rahutusega täitusid nende südamed, kui tuli aeg lahkuda.

«Noh, poisid ja tüdrukud...» alustas Valko, kes oli jäänud üksi keset nõgu oma ratsapükstes ja tuhvlites, ja heitis tõmmu käega, kuid ei öelnud midagi.

Poisid vahetasid aadresse, andsid lubaduse sidet pidada ja jätsid hüvasti. Ja kaua veel nägid nad üksteist pärast seda, kui olid mitmele poole mööda steppi laiali valgunud. Ikka jälle lehvitas mõni neist käega või rätikuga. Ent nüüd kadusid ühed, siis teised kingu taha või nõkku. Ja poleks nagu olnudki seda ühist teed suurel ja hirmsal ajal, kõrvetava päikese all...

Nõnda astus Oleg Koševoi üle sakslaste poolt hõivatud isamaja läve.

Kahekümne teine peatükk.

Niisiis, Filipp Petrovitš Ljutikov kadus ja ilmus nähtavale juba uuel kujul.

Mis oli temaga selle aja kestel toimunud?

Me mäletame, et ta oli põrandaalusele tööle välja valitud juba möödunud sügisel. Siis varjas Filipp Petrovitš seda oma naise eest ja oli oma ettenägelikkusega väga rahul: okupatsioonioht kaugenes.

Kuid Filipp Petrovitš pidas seda meeles, pidas alati meeles. Ja ka Ivan Fjodorovitš Protsenko, ettenägelik inimene, toetas teda selles alatise hingelise valmisoleku seisundis.

«Kes seda teab, mis võib veel tulla! Meil sinuga aga kehtib pioneeride kord: «Ole valmis!» — «Alati valmis!» . . .»

Möödunud sügisel väljavalitud inimestest jäi niisama vankumatult oma kohustuste juurde ka Polina Georgijevna Sokolova, kodune perenaine, parteitu, kes oli linnas tuntud aktivistina naiste hulgas tehtava töö alal. Ljutikovi, linnanõukogu saadikut, tundsid liiga hästi kõik Krasnodoni elanikud, — põrandaaluse elu tingimustes oleks ta olnud kütkendatud nii liiklemises kui ka ühenduse pidamises inimestega. Polina Georgijevna pidi olema tema silmadeks, käteks ja jalgadeks, — ta määrati Ljutikovile sidepidajaks.

Sellest hetkest peale, kui Sokolova selleks tööks nõusoleku andis, tõmbus ta Ljutikovi nõuandel ühiskondlikust tööst sootuks tagasi. Naiste ja tema sõbrataride hulgas tekitas see esialgu arusaamatust, siis isegi etteheiteid: mispärast niisugune alati nii aktiivne naine loobus kodumaale nii raskel ajal ühiskondlikust tööst? Aga lõpuks polnud ju keegi teda määranud ega edutanud, ta töötas vabatahtlikult, kuni see talle meeldis. Paljugi mis inimestega juhtub. Näe, võttis inimene kätte ja süvenes täielikult oma majapidamisse. Või tõukasid teda sellele sõjapäevadę raskused? Ja aegamööda unustasid kõik Polina Georgijevna.

Ta ostis lehma — ostis võileivahinna eest, juhtumisi, kelleltki itta evakueeruvalt perekonnalt — ja hakkas käima ning inimestele piima müütama. Ei kulunud ju kuigi palju piima Filipp Petrovitši perekonnale — nad elasid kolmekesi: naine Jevdokia Fedotovna, kaheteistkümne-aastane tütar Raja ja tema, Filipp Petrovitš ise. Kuid perenaisel, Pelageja Iljinitšnal, oli kolm last ja tema juures elas ka veel vana ema, — ning perenaine hakkas Polina Georgijevnalt samuti piima võtma. Ja kõik naabrid olid sellega ära harjunud, et heasüdamliku vene näoga naine, tagasihoidlikult riietatud, valge rätik külanaise kombel ümber pea seotud, läheneb igal hommikul varavalgel kiirustamata Pelageja Iljinitšna majakesele, avab ise jalgvärava, pistes plankude vahelt sisse pikad peened sõrmed, et pööra keerata, ja koputab tasakesi aknakesele trepi kõrval. Ukse avab enne teisi tõusnud Pelageja Iljinitšna ema. Sokolova teretab lahkelt, astub majakesse ja väljub mõne aja pärast tühja mannerguga.

Ljutikovi perekond elas selles majakeses juba palju aastaid. Ljutikovi naine Jevdokia Fedotovna sõbrustas Pelageja Iljinitšnaga. Ühevanused tüdrukud — Raja ja perenaise vanem tütar Liisa — õppisid samas koolis ja samas klassis. Perenaise mees, kes sõja esimesest päevast alates rindel asus, oli Filipp Petrovitšist aastat viisteist noorem — tisler, reserv-allohvitser, suurtükiväelane ja end Filipp Petrovitši kasvandikuks pidades suhtus nagu õpilane õpetajasse.

Juba tol sügisel selgitas Filipp Petrovitš välja, et Pelageja Iljinitšna oma suure perekonnaga ja ilma meheta ei julge, kui sakslased tulevad, majapidamist maha jätta ega linnast lahkuda. Ja just siis tekkiski Filipp Petrovitšil mõte — tarviduse korral oma perekond itta saata ja ise vanasse korterisse elama jääda.

Tema perenaine Pelageja Iljinitšna oli neid lihtsaid, ausaid ja puhtaid naisi, kellest meie rahvas nii rikas on. Filipp Petrovitš teadis, et perenaine ei küsi temalt midagi, teeb koguni näo, nagu ei teaks ta kõige vähematki. Nõnda on tema südametunnistusel rahulikum ja mugavam: mingisuguseid kohustusi pole antud, tähendab, ei saa ka midagi nõuda. Aga ta peidab tema ära ja vaikib sellest ega anna teda isegi piinamisel välja sügava usu tõttu inimesse, kaasatundmisest tema tööle ja lihtsalt — naiselikust heast ning härdast südamest.

Ka oli tema korter Filipp Petrovitšile sobiv. Pelageja Iljinitšna majake oli üks neid esimesi puumajakesi, mis oli ehitatud kaevur Tšurilini siin kunagi üksikuna seisnud onni lähedusse, — kogu see rajoon kandiski siiamaani nimetust «Tšurilino». Majakese tagant algas kaugele steppi ulatuv nõgu — samuti «Tšurilini nõgu». Kogu seda rajooni peeti kõrvaliseks ja ta oligi kõrvaline.

Sel ähvardaval tunnil juulis, kui Filipp Petrovitšil tuli ikkagi asi oma naisele teatavaks teha, hakkas Jevdokia Fedotovna nutma ja ütles talle:

«Sa oled vana ja haige... Mine rajoonikomiteesse ja räägi, — sind lastakse vabaks... Sõidame Kuzbassi,» sõnas ta äkki ja tema silmi tekkis mehele tuttav ilme, mis ilmus alati, kui naisele meenusid ta noorusaastad, head inimesed või midagi südamelähedast. Kuzbassi oli sõjapäevil evakueeritud palju Donetsi kaevureid oma perekondadega, nende hulgas oli ka Filipp Petrovitši sõpru ja tema naise lapsepõlve-sõbratare. «Sõidame Kuzbassi!» ütles ta nii, nagu võiks neil praegu Kuzbassis niisama hea olla kui oli kord siin, kodukohas, kui nad olid veel noored.

Vaene naine — nagu ei oleks ta oma Filipp Petrovitšit tundnud! «Ära räägi mulle enam sellest. Küsimus on otsustatud,» ütles viimane, vaadates nii rangelt naise paluvaisse silmadesse, et kõik oli selge: ta ei salli ei tema palveid ega pisaraid. «Teie aga ei või siia jääda, olete mulle tüliks. Mu hing oleks haige teid nähes...» Ja ta suudles naist ega vabastanud kaua rinnalt oma lemmikut, ainsat tütrekest.

Nagu paljud perekonnad, sõitis ka tema perekond minema liiga hilja ja tuli tagasi, jõudmata isegi Donetsini. Kuid Filipp Petrovitš ei lubanud ikkagi naisel ja tütrel enda juurde jääda: ta suunas nad elama ühte linnast kaugemal asuvasse huutorisse.

Kolme nädala jooksul, mis muutsid seisukorra rindel Saksa vägede kasuks, käis partei oblastikomitees ja Krasnodoni rajoonikomitees aktiivne töö põrandaaluste organisatsioonide ja partisanisalkade täiendamiseks uute inimestega. Ka Ljutikovi käsu-

tusse astus suurem rühm Krasnodoni ja teiste rajoonide juhtivaid töötajaid.

Tol meeldejääval päeval, mil Filipp Petrovitš Protsenkoga hüvasti jättis, tuli ta koju nagu tavaliselt, samal kellaajal, mil ta töökodadest koju tuli. Lapsed mängisid tänaval, vanaeit varjas end palavuse eest suletud luukidega poolpimedas toas. Pelageja Iljinitšna istus köögis, asetanud oma päevitunud soonilised käed teineteise peale.

Tema vana armas nägu oli niivõrd mõtteis, et isegi Filipp Petrovitši tulek teda kohe teadvusele ei toonud: ta vaatas mõnda aega Filipp Petrovitšit ega näinud teda.

«Kui palju aastaid juba elan teie juures, aga esimest korda näen, et istute nõnda ega askelda,» lausus Filipp Petrovitš. «Olete nukrutsema hakanud? Ärge olge nukker!»

Pelageja Iljinitšna tõstis vaikides oma soonilise käe ja asetas selle teise käe peale.

Filipp Petrovitš seisis nõnda hetke perenaise ees ja astus siis raskel ning aeglasel sammul tuppa. Mõne aja pärast tuli ta tagasi juba ilma sonimütsita, kaelasidemeta ja tuhvlites, kuid ikka samas mustas pintsakus valgel, mahakäänatud kraega särgil. Ta kammis suure rohelise kammiga oma tihedaid, ebaühtlaselt halliks tõmbuvaid juukseid.

«Vaat mis ma teilt küsida tahan, Pelageja Iljinitšna,» ütles ta, lükanud kammiga kiiresti kahele poole oma lühikesed okasvurrud. «Samast päevast alates, kui mind kahekümne neljandal aastal, Lenini surma puhul parteisse vastu võeti, tellin ma meie ajalehte «Pravda». Ma olen alal hoidnud kõik numbrid. Töö alal oli see ajaleht mulle väga vajalik: esinesin referaatidega, juhatasin poliitringe... See kast, mis mul kambris on, — te võib-olla arvasite, et selles on vana koli? Seal on mul ajalehed,» ütles Filipp Petrovitš ja naeratas. Ta ei naeratanud sageli, ja võib-olla seepärast muutiski naeratus kohe ta näo, andes sellele mitteomase pehme ilme. «Mis ma nendega nüüd peale hakkan? Seitseteist aastat kogusin... Põletada on kahju...» Ja ta vaatas küsivalt Pelageja Iljinitšnale otsa.

Mõnda aega vaikisid nad mõlemad.

«Kuhu nad õige peita?» küsis Pelageja Iljinitšna nagu endamisi. «Võiks ehk maha matta. Õõsel võib juurviljaaeda augu kaevata ja kogu kastiga maha matta,» ütles ta Ljutikovi poole vaatamata.

«Aga kui vaja läheb? Neid võib tarvis minna,» lausus Filipp Petrovitš.

Nagu ta oli oletanud, ei küsinud Pelageja Iljinitšna, milleks tal sakslaste ajal võib tarvis minna nõukogude ajalehti, isegi ta nägu kui asjast eemalseisja oma ei muutnud ilmet. Ta vaikis veidi ja küsis siis:

«Teie, Filipp Petrovitš, elate meil juba nii kaua ja olete juba kõigega kodunenud, kuid ma küsin teilt: kui te astuksite meie

juurde majja, astuksite meelega sisse, et midagi leida, kas te märkaksite meil köögis midagi niisugust iseäralikku?»

Filipp Petrovitš vaatas väga tõsiselt ja tähelepanelikult köögis ringi: väike puhas köögike väikeses provintsimajakeses. Meistermehena pööras Filipp Petrovitš tähelepanu üksnes sellele, et värvitud laudpõrand ei olnud alla löödud pikkadest põrandalaudadest, vaid laiadest tihkeist lühikestest laudadest, mis olid asetatud ritta ühest põrandatalast teiseni ja mille otsad olid sobitatud vastamisi. Inimene, kes selle maja oli ehitanud, oli olnud tubli peremees. Niisugune tugev põrand oli tehtud selleks, et see kaua vastu peaks, et see ei painduks vene ahju raskuse all ja kauem alal hoiduks niisuguses ruumis, kus aetakse igasugust rämpsu maha ja seetõttu ka sagedamini pestakse.

«Midagi niisugust pole näha, Pelageja Iljinitšna,» ütles Ljutikov.

«Siin köögi all on vana kelder...» Pelageja Iljiinitšna tõusis taburetilt, kummardus maha ja kobas vaevaltmärgatavat tumedat täpikest ühel põrandalaual. «Näe, siin oli rõngas. Seal on ka trepike...»

«Võib vaadata?» küsis Filipp Petrovitš.

Pelageja Iljinitšna pani ukse haaki ja võttis ahju alt kirve. Kuid Filipp Petrovitš keeldus seda kasutamast, et mitte põrandasse märki teha. Ljutikov varustas end kööginoaga, Pelageja Iljinitšna aga hariliku lauanoaga ja nad puhastasid hoolikalt ära seismajäänud prügiga täidetud praod sissekäigu nelinurga ümber. Viimaks tõstsid nad kolm kokkulöödud lühikest rasket põrandalauda vaevaga üles.

Keldrisse viis neljaastmeline trepike. Filipp Petrovitš laskus alla ja süütas tiku: keldris oli kuiv. Praegu oli isegi raske ette näha, kuivõrd kasulikuks osutub talle see imetlusväärne keldrike!

Filipp Petrovitš tõusis mööda astmeid kööki ja kattis sissekäigu hoolega kinni.

«Ärge olge mulle pahane, mul on teile veel üks küsimus,» ütles ta. «Ma muidugi sean end hiljem kuidagi sisse, nii et sakslased mind ei puutu. Kuid kardan, et nad esimestel päevadel, kui tulevad, mu ägedusehoos ära tapavad. Nii et tarbe korral ma poeksin sinna,» ja ta näitas näpuga põrandale.

«Aga kui minu juurde sõdurid korterisse pannakse?»

«Teie juurde ei panda — Tšurilino... Mina aga pole uhke, istun seal... Te ärge imestage,» ütles Filipp Petrovitš, olles ise Pelageja Iljinitšna ükskõiksest näoilmest veidi kohmetuks muutunud.

«Ma ei imesta, olen tähtsusetu inimene...»

«Kui sakslased küsivad, kus siin see Ljutikov on, ütelge: elab siin, läks maale toiduaineid ostma ja tuleb kindlasti tagasi... Aga varjata aitavad mind Liisa ja Petka. Sean nad päeval valvele,» ütles Filipp Petrovitš ja naeratas.

Pelageja Iljinitšna heitis talle silmanurgast pilgu, noogutas äkki nooruslikult peaga ja puhkes naerma. Kuigi range välimu-

sega, oli Filipp Petrovitš otse sündinud kasvatajaks, tundis ja armastas lapsi ning oskas neid võluda. Lapsed lausa liibusid ta külge. Ta käitus nendega nagu täiskasvanutega. Ta oli meister igal alal ja võis nende silma all teha peaaegu kõik, nii mänguasja kui ka majapidamises kasuliku riista, ning peaaegu ei millestki. Rahva seas kutsutakse selliseid inimesi «meistermeesteks».

Ta ei teinud vahet ei pererahva laste ega oma tütre vahel ja kõik lapsed majas täitsid rõõmuga iga tema poolt antud ülesande, tarvitses tal ainult sõrme liigutada.

«Sa võta nad parem endale, onu Filipp, oled nad nii ära hellitanud, et nad rohkem sind kui oma pärisisa tunnustavad!» rääkis mõnikord Pelageja Iljinitšna mees. «Kas lähete päriselt onu Filipi juurde elama?» küsis ta lastele pahaseid pilke heites.

«Ei lähe!» hüüdsid need kooris, siiski onu Filippi igast küljest tihedalt ümbritsedes ja end tema vastu surudes.

Eri tegevusaladel võib kohata paljusid kõige erinevamat laadi parteijuhte ühe või teise eriti märgatava, silmatorkava joonega. Nende hulgas on peaaegu kõige levinum parteitöötaja-kasvataja tüüp. Siin ei ole jutt mitte niipalju töötajatest, kelle peamiseks tegevuseks on parteiline kasvatus-, parteiline selgitustöö, kui parteitöötaja-kasvataja tüübist, ükskõik missugusel alal ta ka töötaks: majanduslikul, sõjalisel, administratiivsel või kultuurilisel alal. Just sellisesse töötaja-kasvataja tüüpi kuulus Filipp Petrovitš Ljutikov.

Ta mitte ainult et armastas ja pidas inimeste kasvatamist tarvilikuks, see oli talle koguni loomulikuks ja paratamatuks vajaduseks, oli tema teine iseloom — õpetada ja kasvatada, anda edasi oma teadmisi ja oma kogemusi.

Tõsi küll, see andis paljudele tema eneseavaldustele otsekui õpetamise iseloomu. Kuid Ljutikovi õpetused ei olnud tüütult didaktilised, pealetükkivad, nad olid tema töö ja mõtiskluste vili ja võetigi inimeste poolt vastu just niisugustena.

Ljutikovi, nagu üldse sedatüüpi juhtide iseärasuseks oli sõna ja teo lahutamatu ühtekuuluvus. Oskus iga sõna ellu viia, koondada sootuks erisuguseid inimesi iga antud ürituse ümber ja innustada neid selle ürituse mõttest, — see oligi selleks peamiseks jooneks mis Filipp Petrovitš Ljutikovist sootuks uut tüüpi kasvataja tegi. Ta oli hea kasvataja just selle tõttu, et ta oli inimene-organisaator, inimene, kes oli elu peremees.

Tema õpetused ei jätnud kedagi ükskõikseks, veel vähem olid need eemaletõukavad; need köitsid südant, eriti noortel, sest noorsugu innustub mõttest seda enam, mida rohkem toetab mõtet eeskuju jõud.

Mõnikord tarvitses tal ainult lausuda sõna või isegi ainult vaadata. Ta oli loomult napisõnaline, pigemini isegi sõnakehv. Esimesel pilgul näis ta aeglasena — mõnele isegi inertsena —, tegelikult leidis ta endale alati rahuliku, arukalt ja hästi organiseeritud tegevuse. Kogu tootvast tööst vabaks jääva aja oskas ta nii

osavalt ühiskondliku tegevuse, kehalise töö, lugemise ja ajaviite vahel ära jaotada, et tuli kõigega toime.

Suhtlemises inimestega oli Filipp Petrovitš tasakaalukas, ei kaotanud enesevalitsemist, oskas jutlemisel ka vaikida ja teist inimest kuulata — väga haruldane omadus inimeste juures. Seepärast tunti teda hea vestluskaaslasena ja südamliku inimesena: paljud inimesed rääkisid talle niisugustest ühiskondlikest ja isiklikest asjadest, millest nad poleks söandanud kõnelda isegi lähedastele inimestele.

Kõige selle juures ei olnud ta sugugi see, mida nimetatakse heaks inimeseks, veel vähem oli ta pehmeloomuline. Ta oli äraostmatu, range ja kui vaja, ka halastamatu.

Ühed austasid teda, teised armastasid, kuid oli ka niisuguseid, kes kartsid. Õigemini öelda — kõigil inimestel, kes temaga suhtlesid, kaasa arvatud ka naine ja sõbrad, olid tema vastu, olenevalt iseloomust, ühed ja samad tunded, ainult ühtedes oli ülekaalus üks tunne, teistes teine, kolmandais kolmas. Kui liigitada inimesi vanuse järgi, siis võib öelda, et täiskasvanud nii austasid kui armastasid ja kartsid teda, noorsugu armastas ja austas, lapsed aga lihtsalt jumaldasid.

Seepärast hakkaski Pelageja Iljinitšna naerma, kui Filipp Petrovitš talle ütles: «Liisa ja Petka aitavad mind.»

Ja tõepoolest, kõik esimesed päevad pärast sakslaste tulekut, kuni Filipp Petrovitš end varjas, pidasid lapsed kordamööda tänaval valvet ja kaitsesid teda.

Tal vedas. Ükski saksa sõdur ei asunud Pelageja Iljinitšna juurde elama: linnas võis isegi naabruses avaramaid ja paremaid maju leida. Sakslasi hirmutas maja taga olev nõgu: nad kartsid partisane. Saksa sõdurid, tõsi küll, kui astusid vahel sisse korterit vaatama, siis näppasid, mis kätte juhtus. Filipp Petrovitš peitis enda iga kord köögipõranda alla. Aga keegi ei pärinud tema järele.

Igal hommikul, nagu alati, tuli Polina Georgijevna, tagasihoidlik, tasane, külanaiste kombel puhas valge rätik pähe seotud, valas piima kahte savikruusi ja läks oma mannerguga Filipp Petrovitši juurde. Kuni ta viimase juures viibis, jäid Pelageja Iljinitšna ja tema ema kööki. Lapsed magasid alles.

Polina Georgijevna väljus Ljutikovi juurest ja jäi veel mõneks ajaks kööki naistega lobisema.

Nii möödus nädal, ent võib-olla ka veidi rohkem. Kord ütles Polina Georgijevna Ljutikovile enne tänavauudiste edasiandmist tasakesi:

«Teid kutsutakse tööle, Filipp Petrovitš...»

Viimases muutus äkki kõik: rahulikkuse ja ükskõiksuse ilme, liigutuste aeglus, vahel isegi liikumatus — kõik see, mida Filipp Petrovitš teeskles, kuni ta elas siin nähtamatuna, lendas temast ainsa hetkega minema.

Võimsa lõvihüppega viskus ta ukse juurde ja vaatas kõrvaltuppa. Nagu ikka, polnud seal kedagi.

«Kas kõiki kutsutakse?» küsis ta.

«Kõiki . . . »

«Nikolai Petrovitš?»

«Tema . . . »

«Kas ta käis?» küsis Filipp Petrovitš, vaadates uurivalt Sokolovale otsa.

Tal polnud vaja Sokolovale seletada, kus Barakov oli käinud, — Polina Georgijevna teadis seda kõike, selles kõiges oli juba varem tema ja Filipp Petrovitši vahel kokku lepitud.

«Käis,» ütles ta vaevalt kuuldavalt.

Filipp Petrovitš ei muutunud kärsituks ega kõrgendanud häält, ei, kuid ta suur ja raske keha, ta allapoole laienev nägu, ta silmad ja hääl — see kõik täitus energiaga, otsekui keerduks temas lahti mingi kõvasti kokku surutud spiraal.

Ta pistis kaks tüsedat ja paindumatut, ent ühtlasi täpset meistermehe sõrme pintsaku välimisse tasku, võttis välja tibatillukese, peenelt täis kirjutatud paberitükikese ja andis selle Polina Georgijevnale.

«Homme hommikuks . . . Ja võimalikult rohkem!»

Polina Georgijevna peitis silmapilkselt paberilehekese põue.

«Oodake veidi söögitoas. Saadan teie juurde kohe perenaised . . . »

Pelageja Iljinitšna ja tema ema astusid kõrvaltuppa, kuhu siirdus ka Polina Georgijevna oma mannerguga. Nad vahetasid püstijalu tänaval kuuldud uudiseid. Siis hõikas Filipp Petrovitš köögist Sokolovat ja see astus tema ruumi.

Filipp Petrovitšil oli käes kokkukeeratud pakk ajalehti. Polina Georgijevna nägu väljendas imestust: need olid neljaks kokku murtud ja jämedaks toruks keeratud «Pravda» numbrid.

«Mannergusse,» ütles Filipp Petrovitš. «Kleebitagu üles sinnasamasse kõige nähtavamatele kohtadele.»

Polina Georgijevnal hakkas süda kiiresti kloppima: kui uskumatu see ka oli, kuid esimesel hetkel näis talle, et Filipp Petrovitš on saanud värske «Pravda». Polina Georgijevna ei saanud jätta heitmata pilku kuupäevale, enne kui pistis rulli mannergusse.

«Vanad,» lausus ta, suutmata varjata pettumust.

«Ei ole vanad. Bolševistlik tõde ei vanane,» ütles Ljutikov.

Polina Georgijevna lehitses mõnda numbrit. Need olid enamikus mitmest aastakäigust, Lenini ja Stalini portreedega pidupäevade numbrid. Ljutikovi kavatsus sai talle kohe selgeks. Ta keeras ajalehed kõvemini rulli ja pistis mannergusse.

«Et mitte unustada,» ütles Filipp Petrovitš, «las Ostaptšuk ilmub ka tööle. Homme . . . »

Polina Georgijevna noogutas vaikides pead. Ta ei teadnud, et Ostaptšuk on Matvei Šulga, ega teadnud, kus ta end varjab, — ta

teadis ainult korterit, kuhu Ljutikovi korraldus oli vaja edasi anda: ka sellesse korterisse kandis ta piima.

«Tänan! Kõik...» Filipp Petrovitš ulatas talle oma suure käe ja läks tagasi tuppa.

Ta laskus raskelt toolile, toetas harali sõrmedega kämblad põlvedele ja istus niiviisi tükk aega. Heitis pilgu kellale: kell oli veidi üle seitsme. Aeglaste, rahulike liigutustega võttis ta seljast kantud särgi, otsis välja valge ning värske särgi, sidus ette kaelasideme, kammis juuksed, mis olid halliks läinud, eriti meelekohtadel ja laubal, pani selga pintsaku ja astus kööki, kus pärast Polina Georgijevna lahkumist Pelageja Iljinitšna ja tema ema talitamas olid.

«Mis seal ikka, Pelageja Iljinitšna, andke mulle seda hullu lehma piimakest ja leiba, kui on. Lähen tööle,» ütles ta.

Umbes kümne minuti pärast sammus ta mööda tavalist teed hoolikalt ja puhtalt riietatuna, mustas sonimütsis, kellegi eest end varjamata piki linna tänavaid trusti «Krasnodonugol» kesktöökodade poole.

Kaheksümne kolmas peatükk.

. . . . . .

Isegi kõige mahajäänumad inimesed, kes tööle minna otsustades lubasid endile südametunnistusega sahkerdamist, olid hingeliselt põrutatud sellest, et insener Barakov, kes oli osa võtnud Soome sõjast ja Isamaasõjast, nõustus vabatahtlikult sakslastele ülitähtsa käitise direktoriks hakkama. Aga ei jõudnud veel kuivada värv kuulutusel, kui töökodadesse ilmus ei keegi muu kui Filipp Petrovitš Ljutikov — sama Ljutikov, keda mitte üksnes töökodades, vaid ka kogu Krasnodoni parteiorganisatsioonis nimetati kommunistlikuks südametunnistuseks.

Ta ilmus hommikul, täiesti avalikult, puhtalt riietatuna ja hoolikalt raseerituna, valges särgis musta pintsaku all ja pühapäevakaelasidemega. Ja ta võetigi kohe töökodadesse oma vanale ametikohale — mehhaanikatsehhi juhatajaks.

Töö algusega töökodades langes ühte partei põrandaaluse rajoonikomitee esimeste lendlehtede ilmumine. Lendlehed ja ajalehe «Pravda» vanad numbrid olid üles kleebitud kõige nähtavamatele kohtadele. Bolševikud polnud väikest Krasnodoni saatuse hooleks jätnud, nad jätkavad võitlust, nad kutsuvad võitlusele kogu elanikkonda, — vaat millest need lendlehed kõnelesid! Ja paljudel inimestel, kes Barakovit ja Ljutikovi olid tundnud parematel aegadel, tekkis korduvalt mõte: kuidas nad küll julgevad hiljem, kui meie omad tagasi tulevad, oma seltsimeeste puhtaisse silmadesse vaadata.

Tõsi küll, mingit tööd töökodades tegelikult ei olnud. Barakov suhtles rohkem saksa juhtkonnaga ja tundis vähe huvi selle vastu, mis tehakse töökodades. Töölised hilinesid tööle, lonkisid tööta ühe tööpingi juurest teise juurde ja tegelesid tundide viisi suitse-

tamisega, kogunedes kuhugi varjukasse õuenurka rohule. Ljutikov, nähtavasti, et inimesi endaga lepitada, ergutas maale puhkusele minemist ja andis välja ametlikke pabereid, nagu sõidaksid inimesed komandeeringusse töökodade asjus. Töölised nokitsesid töötada elanikkonnale, et natuke lisa teenida. Eriti palju tehti tulemasinaid: tuletikud olid kõikjalt kadunud, bensiini aga võis saksa sõdureilt toiduainete eest hankida.

Iga päev tulid joostes töökodadesse ohvitseride tentsikud konservitoosidega, mis olid täidetud koorevõi või meega, ja nõudsid tooside kinnijootmist, et neid Saksamaale saata.

Üks või teine töölistest katsus vahel Ljutikoviga rääkida — Barakovi juurde polnud pääsu —, et kuidas ta ometi sakslaste juurde tööle tuli ja kuidas edasi elada? Juttu alustati ääri-veeri ja siis muudkui keerutati. Kuid Filipp Petrovitš, saanud asjast kiiresti aru, rääkis karmilt:

«Pole viga, küll me neile töötame...»

Või lausus jämedalt:

«Seda sinu mõistus, vennas, ei võta. Hakkasid ju ise samuti tööle? Hakkasid. Oled sina minu või mina sinu ülemus? Mina sinu. Nii et küsida võin mina sinult, mitte sina minult. Mis ma käsin, seda sa ka teed... On selge?»

Igal hommikul läks Filipp Petrovitš astmat põdeva elatanud inimese aeglase, raske kõnnakuga linnast läbi tööle ja igal õhtul tuli töölt. Ja kellelgi ei võinud pähe tulla, millise energia ja kiirusega ning ühtlasi kaalutlusega arendas Filipp Petrovitš seda oma peategevust, mis pärastpoole tõi väikesele kivisöelinnakesele Krasnodonile ülemaailmse kuulsuse.

Kuivõrd rangelt Ljutikovi tegevus kogu oma ulatuse juures konspireeritud oli, võib otsustada selle järgi, et alles mitu aastat pärast romaanis kirjeldatud sündmusi, harutades niithaaval ja kõrvutades vähimaidki üksikasju, õnnestus seda tegevust lõpuni selgitada ja mõista.

Kes võib praegu kõnelda sellest, mida tundis see raudset tahet ja ebatavalist hingelist puhtust ning tagasihoidlikkust omav inimene, kui ta juba oma tegevuse algul sai teada, et üks tema lähemaid abilisi, Matvei Šulga, on seletamatul kombel kadunud.

Filipp Petrovitšile kui põrandaalusele rajoonikomitee sekretärile olid teada kõik salakorterid ja kohtumiskohad linnas ning rajoonis. Ta teadis ka Ivan Kondratovitši ja Ignat Fomini kortereid, mida Šulga eeldatavasti pidi kasutama. Kuid Filipp Petrovitšil ei olnud õigust saata neisse korteritesse ühtki rajoonikomitee sidepidajat, veel vähem Polina Georgijevnat. Juhul, kui Šulga oli ühes neist kortereist reedetud, tarvitses selle omanikul ainult näha sidepidajat, et tema jälgi mööda avastada ka Ljutikov ja rajoonikomitee teised liikmed.

Kui Šulgaga oleks asi korras olnud, oleks ta juba ammu peasalakorterist järele pärinud, millal tal tuleks töökodades tööle asuda. Tal ei oleks tarvitsenud sellesse korterisse sissegi astuda, vaid üks-

nes sellest mööda minna. Samal päeval, kui Polina Georgijevna sellesse korterisse Filipp Petrovitši korralduse edasi andis, samal päeval asetati esimesele aknale sissekäigu kõrvale pott pelargooniumidega. Kuid Jevdokim Ostaptšuk — alias Šulga — ei ilmunud tööle.

Möödus üsna palju aega, kuni Filipp Petrovitš, kes Saksa politsei teenistusse astunud reeturite kohta igasuguseid teateid kogus, sai teada, kes oli Ignat Fomin. Arvatavasti Ignat Fomin reetiski Matvei Šulga. Aga kuidas see juhtus ja kuidas kujunes Matvei Kostijevitši edasine saatus?

. . . . . .

Kaheksümne kuues peatükk.

Ljubov Ševtsova kuulus sellesse kommunistlike noorte gruppi, kes juba aasta algul oli määratud partisanistaabi käsutusse kasutamiseks vaenlase tagalas.

Ta oli sõjaväevelskrite kursust lõpetamas ja valmistus juba rindele sõitma. Kuid ta viidi sealsamas Vorošilovgradis üle radistide kursustele.

Staabi näpunäiteil varjas ta seda omaste ja seltsimeeste eest ning rääkis kõigile ja kirjutas ka koju, et ta jätkab oma õpinguid sõjaväevelskrite kursustel. See, et tema elu ümbritsesid nüüd saladused, meeldis Ljubkale väga. Ta oli «Ljubka-artist, kaval nagu rebane» ja näitles kogu eluaja.

Kui ta päris väike tütarlaps oli, mängis ta arsti. Ta pildus kõik mänguasjad aknast välja ja liikus kõikjal punase ristiga märgitud paunakesega, mis oli täis sidemeid, marlit, puuvilla, — valge paksuke tütarlaps siniste silmadega ja lohukestega põskedes. Ta sidus nii isa kui ema, kõiki tuttavaid, täiskasvanuid ja lapsi, kõiki koeri ja kasse.

Temast vanem paljajalgne poisike hüppas kord aia otsast maha ja lõhkus viinapudelitükkidega jalakanna. Poisike oli pärit kaugemast õuest, võõras, ja täiskasvanutest polnud kedagi kodus, et teda abistada, kuid kuueaastane Ljubka pesi ta jala puhtaks, määris haava joodiga ning sidus kinni. Poisikest hüüti Serjožaks, tema perekonnanimi oli Levašov. Ent ta ei avaldanud Ljubka suhtes huvi ega tänulikkust. Ta ei ilmunud enam kunagi nende õue, kuna ta üldse tüdrukuid ei sallinud.

Kui Ljubka koolis käima hakkas, õppis ta nõnda kergelt ja lõbusalt, nagu polekski ta tõeliselt õppinud, vaid õppimist teeselnud. Kuid arst olla ta enam ei tahtnud, samuti õpetaja ega insener mitte, ta tahtis olla kodune perenaine, ja mis ta kodus ka iganes käsile võttis — pesi põrandaid või tegi käkke —, kõik kukkus tal välja kuidagi osavamalt ja lõbusamalt kui emal. Muide, ta tahtis olla veel Tšapajev, just nimelt Tšapajev, mitte Anka-kuulipildur, kuna, nagu selgus, ka Ljubka tüdrukutest lugu ei pidanud.

Põletatud korgiga maalis ta endale Tšapajevi vurrud ja kakles poisikestega kuni võidurikka lõpuni. Aga kui ta veidi suuremaks oli kasvanud, hakkas ta tantse harrastama: ballitantse — vene ja välismaa omi — ning rahvatantse — ukraina ja kaukaasia omi. Peale selle ilmnes, et tal oli hea hääl, ja nüüd selgus, et temast saab artist. Ta esines klubides ja lahtise taeva all puiestikus, ja kui algas sõda, esines ta eriti hea meelega sõjaväelaste ees. Kuid ta polnud tõeline artist, ta ainult mängis artisti, ta lihtsalt polnud veel iseennast leidnud. Ta hing otsekui sillerdas kogu aeg mingis värvikülluses, mängis ja laulis, vahel ka tormitses äkitselt nagu tuli. Mingi kärsitu vaim ei andnud talle rahu, teda piinas kuulsuseiha ning eneseohverduse kohutav jõud. Meeletu vaprus ning lapselik, üleannetusest läbitungiv õnnetunne kutsusid teda üha edasi, aina kõrgemale, et oleks alati midagi uut ja et alati oleks vaja kuhugi püüda. Nüüd sonis ta kangelastegudest rindel: temast saab lendur või halvemal juhul sõjaväevelsker, — aga selgus, et temast saab luuraja-radist vaenlase tagalas, ja see oli muidugi kõige parem.

Oli väga naljakas ja imelik, et Krasnodoni kommunistlikest noortest sattus ühes temaga radistide kursustele seesama Serjoža Levašov, kellele ta oli lapsepõlves arstiabi andnud ja kes tookord oli temasse nii halvakspanevalt suhtunud. Nüüd oli Ljubkal võimalus talle kätte tasuda, sest poiss armus temasse kohe, tema aga muidugi mitte, kuigi Serjožal olid kaunid huuled ja ilusad kõrvad ning ta oli üldse tubli poiss. Kurameerida ei osanud ta põrmugi, ta istus Ljubka ees oma laiade õlgadega, vaikis ja vaatas talle otsa alandliku ilmega ja Ljubka võis teda naerda ning piinata, nagu süda kutsus.

Sel ajal kui Ljubka kursustel õppis, juhtus korduvalt, et kursantidest üks või teine enam õppetööle ei ilmunud. Kõik teadsid, mis see tähendas: nad vabastati koolist enne tähtaega ja paisati Saksa tagalasse.

Oli lämbe maiõhtu, linnaaed oli lämmatavast palavusest longus ja uppus kuupaistesse, akaatsiad õitsesid, pea käis nende lõhnast ringi. Ljubka, kes armastas, et ümberringi oleks alati palju inimesi, vedas Sergeid kinno või Leninskajale «luusima». Sergei aga rääkis:

«Vaata, kui ilus on ümberringi. Kas sul tõesti pole hea olla?» Ja ta silmad särasid puiestee hämaruses arusaamatu jõuga.

Nad ringlesid aina mööda aeda ja Sergei tüütas Ljubkat oma vaikimisega ning sellega, et ta sõna ei kuulanud.

Samal ajal tormas naerdes ja kilgates linnaaeda salkkond poisse ning tüdrukuid. Nende hulgas oli ka keegi kursustelt, vorošilovgradlane Borka Dubinski, kes samuti polnud Ljubka suhtes ükskõikne ja teda alati oma lobisemisega «trammiliikluse vaatepunktist» naerma ajas.

Ljubka hüüdis: «Borka!»

Poiss tundis Ljubka hääle järgi sedamaid ära, jooksis nende juurde ja hakkas kohe rääkima nii, et oli raske teda peatada.

«Kellega sa oled?»

«Trükikojast meie poiste ja tüdrukutega. Kas tutvustada?»

«Muidugi!» sõnas Ljubka.

Nad tutvusid kohe ja Ljubka vedas kõik Leninskajale. Aga Sergei ütles, et ta ei saa minna. Ljubka mõtles, et ta on solvunud, ja haaras meelega, et Sergei uhkeks ei läheks, Borka Dubinskil käe alt kinni ning nad jooksid, jalgadega veidraid haake tehes, kahekesi puiestikust välja, ainult Ljubka kleit vilksatas veel puude vahel.

Hommikul Ljubka ühiselamus hommikueinel Sergeid ei näinud, teda polnud ka õppetööl, ei lõunasöögil ega õhtueinel, ja asjatu oleks olnud küsidagi, kuhu ta oli jäänud.

Muidugi ei mõelnud Ljubka üldse sellest, mis eile linnaaias juhtus, — «mõtle ometi, kah uudis!» Kuid vastu õhtut hakkas ta tundma kojuigatsust, talle meenusid isa ja ema, ning talle tundus, et ta ei näe neid enam iialgi. Ta lamas vaikselt koikul ühiselamu toas, kus koos temaga elasid veel viis sõbratari. Kõik magasid juba, pimenduskatted olid akende eest ära võetud, kuuvalgus tungis lähemast avatud aknast sisse ja Ljubka meel oli väga nukker.

Juba teisel päeval kadus Sergei Levašov ta mälust jäädavalt, nagu poleks teda olnudki.

Kuuendal juunil kutsus kursuste juhataja Ljubka enda juurde ja ütles, et rindel lähevad asjad räbalasti, kursused evakueeritakse, tema, Ljubka, aga jäetakse oblasti partisanistaabi käsutusse; sõitku tagasi koju, Krasnodoni, ja oodaku, kuni teda kutsutakse. Kui sakslased tulevad, peab ta käituma nõnda, et mitte kahtlust äratada. Ja talle anti aadress Kamennõi Brodi, kuhu ta pidi minema juba enne ärasõitu, et perenaisega tutvuda.

Ljubka käis Kamennõi Brodis, sai perenaisega tuttavaks. Seejärel pakkis ta oma asjad kohvrisse, «hääletas» kätt tõstes juba lähimal teeristil ja esimene veoauto, mille reisisiht viis Krasnodoni, võttis ninaka blondi plika peale.

Pärast reisikaaslastest lahkumist lamas Valko kogu päeva stepis, ja alles siis, kui pimedaks läks, tuli ta mööda nõgu «Šanghai» kaugemasse serva ning hiilis kõverate tänavakeste ja nurgataguste kaudu kaevanduse nr. 1-bis rajooni. Ta tundis hästi linna, kus ta üles oli kasvanud.

Ta kartis sakslasi, kes võisid asuda Ševtsovide juures, ronis tagantpoolt vargsi üle tara õue ja peitis enda kõrvalhoonete lähedusse, lootes, et keegi ehk tuleb õue. Nõnda seisis ta üsna kaua ja hakkas juba kannatust kaotama. Viimaks paugatas välisuks ja naine, pang käes, läks tasa Valkost mööda. Ta tundis ära Ševtsovi naise Jevfrosinja Mironovna ja astus talle vastu.

«Kes see küll on, oh, armuline jumal!» ütles naine tasa.

Valko lähendas talle oma musta, juba habemetüügastega kaetud näo ja naine tundis ta ära.

«See olete teie? ... Aga kus siis on ...» alustas ta. Kui poleks olnud öist hämarust, milles üle taeva tõmbunud halli vina tagant vaevu esile tungis laialivalguv kuupaiste, oleks võinud näha, kuidas Jefrosinja Mironovna nägu üleni kahvatuks muutus.

«Oota veidi. Ja unusta mu perekonnanimi. Kutsu mind onu Andreiks. On teil sakslasi korteris? Ei? ... Lähme majja,» ütles Valko kähedalt, rõhutuna sellest, mida ta talle pidi rääkima.

Ljubka — mitte see ehitud Ljubka eredavärvilises kleidis ja kõrgekontsaliste kingadega, keda Valko oli harjunud klubi näitelaval nägema, vaid lihtne, kodune, odavas pluusis ja lühikeses seelikus ning palja jalu — tõusis talle vastu voodilt, kus ta istus ja õmbles. Kuldkollased juuksed langesid vabalt ta kaelale ja õlgadele. Ta pilukile tõmmatud silmad, mis laua kohale riputatud kaevurilambi valgusel näisid tumedaina, kiindusid Valkosse ilma vähimagi imestuseta.

Valko ei kannatanud ta pilku välja ja vaatas hajameelselt ringi toas, milles oli veel säilinud jälgi pererahva jõukusest. Ta silmad peatusid postkaardil, mis rippus seinal voodipeatsis. See oli postkaart Hitleri pildiga.

«Ärge mõtelge midagi halba, seltsimees Valko,» ütles Ljubka ema.

«Onu Andrei,» parandas teda Valko.

«No nii — onu Andrei,» parandas naine naeratuseta.

Ljubka pöördus rahulikult Hitleri pildiga postkaardi poole ja kehitas põlglikult õlgu.

«Selle riputas üles üks saksa ohvitser,» seletas Jevfrosinja Mironovna. «Meil olid siin kogu aeg korteris kaks saksa ohvitseri, alles eile sõitsid ära Novotšerkasskisse. Nagu sisse astusid, nii kohe temale — «vene tüdruk, ilus, blond», naeravad ja annavad talle šokolaadi ning küpsiseid. Vaatan, võtab vastu, kuripatt, ise aga hoiab nina püsti, kõneleb jämedusi, hakkab korraks naerma ja kõneleb siis jälle jämedusi, — vaat missuguse mängu sepitses!» ütles ema heatahtliku hukkamõistuga tütre ja täieliku usaldusega Valko suhtes, et ta mõistab kõike, nagu vaja. «Mina räägin talle: «Ära mängi tulega.» Aga tema mulle: «Nii on vaja.» Nõnda on talle vaja — vaat missuguse mängu sepitses!» kordas Jefrosinja Mironovna. «Ja mõtelge ometi, seltsimees Valko ...»

«Onu Andrei,» parandas Valko teda jälle.

«Onu Andrei ... Ta ei lubanud mul neile ütelda, et olen tema ema, esitles mind nagu oma majapidajat, ennast aga kui artisti. «Mu vanemad,» ütleb, «on töösturid, omasid kaevandusi, kuid nõukogude võim saatis nad Siberisse.» Kas näete, mis ta välja mõtles?»

«Jah, on küll välja mõelnud,» kiitis Valko rahulikult ning silmitses tähelepanelikult Ljubkat, kes seisis tema vastas, õmblustöö käes, ja vaatles ebamäärase muigega onu Andreid.

«Ohvitser, kes magas selles voodis — see on Ljubka voodi, meie temaga magasime kahekesi tolles kambris —, hakkas oma kohvris sorima, vist oli tal pesu tarvis,» jätkas Jevfrosinja Mironovna, «leidis siis selle pildikese ja kinnitas seinale. Tüdruk aga, mõtelge ometi, seltsimees Valko, otse tema juurde, ja — näuhti! pildike seinalt maha. «See on,» räägib, «minu voodi, mitte aga teie oma. Ma ei taha, et Hitler minu voodi kohal ripuks.» Ma mõtlesin, et ohvitser tapab ta siinsamas, see aga haaras tal käest kinni, väänas käe lahti, võttis pildikese ja — uuesti seinale. Ka teine ohvitser oli sealsamas. Naeravad, nii et aknad põrisevad. «Ai,» ütlevad, «vene tüdruk schlecht!»... Vaatan, tema on juba tõepoolest kurjaks saanud, üleni punane. Siis tormas meie tuppa, nii et kleidisaba lõi keerdu. Ja mis te mõtlete? Lendab välja nagu kuul, — ja käes on tal Stalini pilt! Jooksis sisse ja Stalini piit knopkaga teisele seinale. Kinnitas seinale, asus pildi juurde, käed rusikas, — ma pidin hirmust peaaegu surema. Ja tõepoolest, kas ta meeldis neile nii väga või olid nad ise viimased lollpead, kuid nemad ainult seisavad ja lagistavad naerda ning karjuvad: «Stalin — halb!» Tema aga põrutab jalgadega ja karjub: «Ei, Stalin on hea inimene!... Teie Hitler on koletis, vereimeja, teda oleks vaja käimlas ära uputada!» Ja veel säärast rääkis, et mina, tõsijutt, mõtlesin — nüüd võtab ohvitser revolvri ja laseb ta maha... Ta ei lasknudki neil pilti ära võtta. Alles mina ise võtsin maha ja peitsin hästi ära. Hitlerit aga, kui nad ära sõitsid, ei lasknud ta ise maha võtta: «Las ripub,» räägib, «nõnda on vaja.»»

Ljubka ema ei olnud veel väga vana, kuid nagu paljud lihtsad elatanud naised, kes nooruses on ebaõnnestunult sünnitanud, oli ta pihast ja puusadest laiali valgunud ning ta jalad olid luupeksede kohalt paistetanud. Ta jutustas Valkole tasase häälega kogu selle loo ja heitis talle samal ajal küsiva ning kartliku, isegi paluva pilgu, Valko aga hoidus tema silmi kohtamast. Jevfrosinja Mironovna rääkis ja rääkis, otsekui püüdes edasi lükata hetke, mil Valko ütleb talle seda, mida ta kartis kuulda. Aga nüüd oli ta jutustanud kõik ja vaatas Valkole ootavalt, närvitsedes ning areldes otsa.

«Võib-olla on teil, Jevfrosinja Mironovna, mehest jäänud ükskõik missugune riidetükk, võimalikult lihtsam,» ütles Valko kähedalt. «Mul pole muidu niisuguses pintsakus ja nendes pükstes ning tuhvlites kuigi mõnus — kohe näha, et vastutav isik,» muigas ta.

Tema hääles tundus midagi säärast, et Jevfrosinja Mironovna jälle kahvatus, Ljubka aga langetas käed õmbustööga.

«Mis temaga on?» küsis ema vaevalt kuuldavalt.

«Jevfrosinja Mironovna ja sina, Ljuba!» ütles Valko vaikse, kuid kindla häälega. «Ei mõelnud ma, et saatus toob mind teie juurde halva teatega, kuid ma ei taha teid petta, lohutada aga pole mul teid millegagi. Teie mees ja sinu isa, Ljuba, ja minu sõber, kellest paremat ei olnud, Grigori Iljitš, hukkus, hukkus

pommi läbi, mille neetud timukad heitsid rahulikkudele inimestele... Säiligu temast igavene mälestus ja au meie inimeste südametes!...»

Ema ei karjatanud, surus peas oleva rätiku nurga silmadele ja hakkas tasakesi nutma. Ljubka aga läks näost täiesti valgeks, otsekui tardus. Nõnda seisis ta veidi aega ja langes äkitselt, nagu oleks ta kehatugi kadunud, meelemärkusetult põrandale.

Valko tõstis ta üles ja asetas voodile.

Ljubka iseloomu kohaselt ootas ta temalt nutu ja pisaratega murepuhangut, ning võib-olla oleks tal siis kergem olnud. Kuid Ljubka lamas voodil liikumatuna, vaiksena, tardununa ning ta valge näo ja täidlase suu allalaskunud nurkades tuli nähtavale mõru kurd nagu emalgi.

Ema aga väljendas oma muret nii loomulikult, vaikselt, lihtsalt ning südamlikult, nagu see on omane lihtsale vene naisele. Pisarad voolasid ta silmist iseenesest. Ta pühkis neid küll rätinurgaga, küll äigas käega, küll hõõrus pihuga, kui nad ta huultele ja lõuale valgusid. Kuid just selle tõttu, et tema mure nii loomulik oli, püüdis ta teha kõik, mis perenaine peab tegema, kui tal on külaline. Ta tõi Valkole pesuvett, süütas talle öölambi ja otsis kirstust mehe vana sõduripluusi, pintsaku ning püksid, mida see tavaliselt kodus oli kandnud.

Valko võttis öölambi, läks teise tuppa ja riietus ümber. Kõik need asjad olid talle veidi kitsavõitu, kuid ta tundis ennast nüüd, kui oli pugenud neisse riietesse, vabamalt: nüüd näis ta vabrikutöölisena, ühena paljudest.

Ta hakkas rääkima Grigori Iljitši hukkumise üksikasjadest, teades, et üksnes need üksikasjad, kui rasked need ka oleksid, võivad praegu omakseile pakkuda lohutust, kuigi julma ja piinavat oma kibeduses. Kui erutatud ja mures Valko ise ka oli, sõi ta kaua ning palju ja jõi ära karahvinitäie viina. Ta oli kogu päeva söömata olnud ja väga väsinud, kuid ajas siiski Ljubka voodist jalule, et rääkida ka asjast.

Nad läksid kõrvalkambrisse.

«Sa oled meie omade poolt siia töötama jäetud, seda on kohe näha,» ütles ta, tehes näo, nagu poleks ta märganud, kuidas Ljubka tagasi põrkas ja näost kohe muutus. «Ära näe vaeva,» ütles ta, tõstes rasket kätt, kui Ljubka katset tegi talle vastu rääkida. «Kes sind jättis ja missuguse töö jaoks, seda ma sinult ei päri ja sina pole kohustatud seda mulle tõendama ega ümber lükkama. Palun sinult abi... Mind aga läheb sulle ka tarvis.»

Ja ta palus Ljubkat, et see peidaks teda kuhugi ööpäevaks ja viiks kokku Kondratovitšiga, sellesamaga, kellega nad koos kaevanduse nr. 1-bis õhku olid lasknud.

Ljubka vaatas imestusega Valko tõmmusse näkku. Ta oli alati teadnud, et see on suur ja tark mees. Sellest hoolimata, et see inimene sõbrustas tema isaga nagu võrdsega, oli tal alati olnud

tunne, et see inimene seisab kõrgel, tema, Ljubka, aga all. Ka nüüd oli ta Valko läbinägelikkusest üllatatud.

Ljubka paigutas Valko naabrite kuuri lakka heintesse. Naabrid olid kitsesid pidanud, nüüd evakueerunud, kitsed aga olid sakslaste poolt ära söödud... Ja Valko jäi raskesti magama.

Aga ema ja tütar, jäänud kahekesi, nutsid ema voodil peaaegu koidikuni.

. . . . . .

Kahekümne seitsmes peatükk.

. . . . . .

Kondratovitši ja Ljubka, samuti Sergei Levašovi ning nõoste Ivantsovade kaasabil, keda seesama Ljubka talle oli soovitanud, selgitas Valko mõne päevaga välja, mida sakslased linnas ette võtta kavatsevad, ta lõi sidemed mõningate linna jäänud parteiliikmetega ning talle tuntud parteitute seltsimeestega. Kuid ikkagi ei suutnud ta avastada Šulgad või kedagi teist põrandaalusele tööle jäetud inimestest. Ainsaks niidikeseks, mis, nagu näha, teda oblasti põrandaaluse tegevusega võis siduda, oli Ljubka. Aga Ljubka iseloomust ja tema käitumisest taipas Valko, et ta on luuraja ega avalda enne õiget aega talle midagi. Ta otsustas tegutseda iseseisvalt, lootuses, et kõik teed, mis viivad ühte punkti, ühtivad varem või hiljem. Ja ta saatis Ljubka Oleg Koševoi juurde, kes talle praegu võis kasulik olla.

«V-võin ma onu Andreid isiklikult näha?» küsis Oleg, püüdes oma erutust varjata.

«Ei, isiklikult teda näha ei saa,» rääkis Ljubka mõistatuslikult naeratades. «Meil on ju, tõsijutt, armuasjad... Niinake, tule lähemale ja saa noormehega tuttavaks.»

Oleg ja Niina andsid kohmetult teineteisele kätt ning sattusid mõlemad segadusse.

«Pole viga, harjute varsti,» rääkis Ljubka. «Ma jätan teid praegu maha, teie aga jalutage käe alt kinni hoides kuhugi ja rääkige südame pealt ära, kuidas kavatsete elama hakata... Soovin teile õnnelikku ajaveetmist!» lausus ta kelmikate silmade välkudes ja lendas heleda kleidi vilksatades kuurist minema.

Nad seisid teineteise vastas: Oleg — nõutuna ja segasena, Niina — väljakutsuva ilmega näos.

«Siia me jääda ei või,» ütles Niina mõninga pingutusega, ent rahulikult, «parem lähme kuhugi... Ja on tõepoolest parem, kui sa mul käe alt kinni võtad...»

Mööda õue jalutava onu Kolja häirimatul näol avaldus äärmine hämmastus, kui ta oma õepoega käsikäes selle võõra tüdrukuga õuest väljumas nägi.

Nemad, Oleg ja Niina, olid alles niivõrd kogemusteta ning noored, et ei suutnud kaua vabaneda vastastikusest piinlikkusest. Iga

puudutus teineteise külge riisus neilt kõnevõime. Kokkupõimunud käsivarred tundusid hõõguva rauana.

Nagu poisid eile kokku olid leppinud, pidi Oleg luurama puiestiku teises ääres, mis oli vastu Aia tänavat, ja ta juhtiski Niina sinna. Kuigi praegu kõigis Aia tänava ja puiestikuäärseis majades asusid sakslased, hakkas Niina, niipea kui nad jalgväravast väljas olid, kõnelema asjast, kuid tasasel häälel, nagu räägiksid nad millestki intiimsest:

«Onu Andreid ei ole sul võimalik näha, sul tuleb pidada sidet minuga... Ära sellepärast haavu, ka mina ei ole teda kordagi näinud... Onu Andrei käskis järele pärida, kas sul ei ole poisse, kes võiksid välja nuuskida, keda sakslased meie omadest on arreteerinud...»

«Üks väga löögivalmis poiss asus juba seda tegema,» ütles Oleg ruttu.

«Onu Andrei käskis, et sa jutustaksid mulle kõik, mis sa tead... Nii omadest kui ka sakslastest.»

Oleg rääkiski talle, mis Tjulenin talle oli jutustanud põrandaalusest tegelasest, kelle Ignat Fomin sakslastele välja. oli andnud, samuti sellest, mida talle öösel oli teatanud Volodja Osmuhhin ja mida Zemnuhhov oli öelnud, et põrandaalused otsivad Valkod. Ja siis andis ta Niinale ka Žora Arutjunjantsi aadressi.

«Onu Andrei võib talle oma asukoha täielikult usaldada. Ja ta tunnebki Žora Arutjunjantsi! Žora annab Volodja Osmuhhini kaudu kõik edasi, kuhu vaja... K-kuni me sinuga rääkisime, loendasin ma k-kolm seniitkahurit koolist paremal, seal, sügaval, nende kõrval on v-varjend, kuid autosid ei ole näha...»

«Aga kuulipilduja ja kaks sakslast koolimaja katusel?» küsis korraga Niina.

«Mina ei märganud,» ütles Oleg imestunult.

«Aga sealt, katuselt, on kogu puiestik näha,» sõnas Niina isegi veidi etteheitvalt.

«Tähendab, sina piilusid ka? Kas sinule ka tehti ülesandeks?» uuris Oleg särama löönud silmil.

«Ei, ma ise. Harjumusest,» lausus Niina ja, haarates sõnasabast kinni, heitis oma võimsate kulmukaarte alt Olegile väljakutsuva pilgu, — kas ta polnud end ehk liialt paljastanud.

Aga Oleg oli veel küllalt naiivne ega osanud teda milleski kahtlustada.

«Ahaa... vaat kus on autod — terve rida! Ninapidi maasse kaevunud, ainult kerede servad paistavad, ja seal suitseb neil väliköök! Näed? Ainult ära sa sinnapoole vaata,» rääkis Oleg innukalt.

«Ei ole mingit tarvidust vaadata: kuni koolimaja katusel on valvepost, ei saa šrifti[1] niikuinii välja kaevata,» ütles Niina rahulikult.

---

[1] Šrift — trükikiri.

«Õ-õige...» Oleg heitis Niinale muheda pilgu ja hakkas naerma.

Nad olid teineteisega juba harjunud, astusid ruttamata ja Niina suur, täidlane naiselik käsi puhkas usaldavalt Olegi käsivarrel. Puiestikust olid nad juba möödas. Neist paremal seisid piki tänavat standardmajakeste kõrval saksa autod, kord veo-, kord mitmesugust tüüpi sõiduautod, kord väliraadiojaam, kord sanitaarautobuss, ja kõikjal oli näha saksa sõdureid. Vasakul aga laius tühi plats, mille sügavuses, kasarmutaolise kivihoone kõrval, tegi valge kandiga ääristatud pagunitega saksa seersant õppust väikese erariideis venelaste rühmaga, kes olid varustatud saksa püssidega. Nad kord rivistusid, kord jooksid laiali, roomasid, pidasid täägivõitlust. Kõik nad olid juba elatanud inimesed. Varrukal oli neil haakristiga side.

«Fritsude sandarm... Õpetab «politseidele» meie inimeste püüdmist,» ütles Niina silmade välkudes.

«Kust sa tead?» küsis Oleg, kellele meenus, mis Tjulenin talle oli jutustanud.

«Olen neid juba näinud.»

«Missugused lurjused!» lausus Oleg põlgliku vihkamisega.

«Säärased tuleks maha lüüa...»

«Tasuks küll,» vastas Niina.

«Tahaksid sa partisan olla?» küsis Oleg ootamatult.

«Tahaksin.»

«Aga kujutled sa, mis on partisan? Partisani töö ei ole avalik töö, ent see on õilis töö! Ta tapab ühe fašisti, tapab teise, tapab sada, kuid saja esimene võib tappa tema. Ta täidab esimese, teise, kümnenda ülesande, kuid üheteistkümnendaga võib ise sisse kukkuda. See töö nõuab, tead küll, missugust eneseohverdamist!... Partisan ei säästa iialgi oma isiklikku elu. Ta ei sea oma elu kunagi kõrgemale kodumaa õnnest. Ja kui on vaja täita kohust oma kodumaa ees, ei ole tal kunagi kahju oma elust. Ja iial ei müü ega reeda ta oma seltsimeest. Tahaksin olla partisan!» rääkis Oleg nii sügavalt siira ja naiivse innukusega, et Niina talle otsa vaatas, kusjuures ta silmad väljendasid midagi väga lihtsameelset ning usaldavat.

«Kuule, kas me tõesti edaspidi ainult asja pärast kohtuma hakkame?» küsis Oleg äkki.

«Ei, mispärast, me võime kohtuda... kui oleme vabad,» ütles Niina veidi hämmeldudes.

«Kus sa elad?»

«Ega sul praegu midagi tegemist pole?... Võib-olla saadad mind. Tahaksin sulle tutvustada oma nõbu Oljat,» lausus Niina, mitte täiesti veendunud, kas ta just seda tahab.

. . . . . .

Õnnelikuna oma uue tutvuse ning selle üle, kuidas asjad arenesid, ja väga näljasena tuli Oleg koju.

. . . . . .

Kaheksümne üheksas peatükk.

Pärast Ljutikovi ja Šulgaga hüvastijätmist hakkasid Ivan Fjodorovitš ja tema naine sõitma tolle partisanisalga juurde, mis asus Mitjakinski metsades, teisel pool Põhja-Donetsi. Tuli teha tubli kõverus, et sõita ümber sakslaste poolt juba vallutatud territooriumi. Siiski jõudis Ivan Fjodorovitš oma «gazikuga» üle Donetsi sõita ja öösel baasi lipsata, kui saksa tankid juba tulid staniitsasse, mille nimetuse järgi metsadki olid oma nimetuse saanud.

Metsad, metsad... Kas siis need olid metsad? Kas võis neid väikesel maa-alal laialipillatud põõsatihnikuid võrrelda Valgevene või Brjanski metsadega — partisanikuulsuse kodumaaga! Mitjakinski metsade piirkonnas polnud kuskil võimalik sõjategevust alustada, seal polnud suuremal salgal end kuskil varjatagi.

Kui Ivan Fjodorovitš ja ta naine baasi jõudsid, olid partisanid õnneks selle juba maha jätnud ja pidasid sakslastega võitlust lääne poole kulgevail teedel.

Ivan Fjodorovitš kahetses hiljem väga, et ta juba sel esimesel, oma saabumise päeval ei teinud ega osanud teha kõiki järeldusi nii lihtsast ja selgest mõttest, mis tuli talle pähe hiljem: salk, arvatavasti suurim oblastis, ei oma hästi varjatud baasi!

Vorošilovgradi oblast jagunes mitmeks territoriaalseks ringkonnaks, mille etteotsa olid seatud partei põrandaaluse oblastikomitee sekretärid. Ivan Fjodorovitš oli üks neid sekretäre. Ivan Fjodorovitši juhtimise alla kuulus mitu rajoonikomiteed ühes suure hulga neile alluvate põrandaaluste gruppidega. Rajoonides olid veel erilised diversioonirühmad, millest ühed allusid kohalikule põrandaalusele rajoonikomiteele, teised — vahetult oblastikomiteele, kolmandad — Ukraina staabile või isegi Peastaabile.

Seda harudeks jagunevat põrandaalust võrku teenindas konspiratsiooni iseloomult veelgi keerukam salakorterite, varjamiskohtade, toiduainete- ja relvastusbaaside ning sidevahendite — tehniliste ja spetsiaalsete sidepidajate — süsteem. Peale rajoonides asuvate tavaliste salakorterite olid Ivan Fjodorovitši kui ka oblasti põrandaaluse teiste juhtide käsutuses ainult neile teadaolevad korterid: ühed sidepidamiseks Ukraina staabiga, teised — oblastijuhtide omavaheliseks sidepidamiseks, kolmandad — sidepidamiseks rajoonijuhtidega või salgakomandöridega.

Iga ringkonna territooriumil tegutses mitu väikest partisanisalka. Aga peale selle oli igas ringkonnas üks suurem salk, kus esialgse kavatsuse kohaselt pidigi asuma ringkonna põrandaalune juht, oblastikomitee sekretär: eeldati, et viibimine suures partisanisalgas tagab oblastikomitee sekretärile suhtelise ohutuse ja samuti ka suurema tegevusvabaduse.

Pea-salakorteriks sidepidamises Vorošilovgradi põrandaaluste juhtide vahel oli meditsiiniline punkt Uspenski rajooni suures Orehhovo külas. Korteri perenaiseks määras Ivan Fjodorovitš

kohaliku arsti Valentina Krotova, oma sidepidaja Ksenia Krotova õe. Sel ajal kui Ivan Fjodorovitš oli veel Krasnodonis, elas Ksenia Krotova juba oma õe, arsti juures, ja temalt, Ksenia Krotovalt, pidi Ivan Fjodorovitš saama esimesi teateid selle kohta, kuidas on asjad teistes ringkondades pärast nende okupeerimist sakslaste poolt.

Pannud oma abilisele Mitjakinski metsade partisanide moonaja relvaladude pealaohoidja ja ühtlasi ringkondade sideülema kohused, sõitis Ivan Fjodorovitš oma salga juurde. Õieti öeldes ta ei sõitnud, vaid läks. Kogu ümbruskond kihas Saksa vägedest. Kuidas Ivan Fjodorovitš ka lõbustas end mõttega, et ta sõidab igal pool ringi oma «gazikuga» — isegi bensiini oli ta varunud vähemalt aastaks —, ometi tuli paljukannatanud «gazik» metsas ühes saviaugus koopasse ajada ja selle sissekäik kinni matta. Jekaterina Pavlovna, kes täitis Ivan Fjodorovitši juures sidepidaja ja luuraja kohuseid, naeris meest ja nad läksid üheskoos jalgsi partisanisalga juurde.

Kõigest mõni ööpäev oli möödunud sellest ajast, kui Ivan Fjodorovitš partei Krasnodoni rajoonikomitee ruumides oli kindraliga kokku leppinud diviisikomandöriga ühenduse pidamise suhtes, aga kuidas oli kõik ümberringi muutunud! Muidugi ei saanud mingist vastastikusest koostööst diviisiga enam juttugi olla. See diviis pani Donetsil Kamenski all vastu täpselt nii kaua, kui talle oli kästud, kaotas enam kui kolm neljandikku oma juba ammugi mitte täielikust koosseisust, hakkas siis kohalt liikuma ja lahkuski. Ta oli kaotanud nii palju, et näis, nagu polekski enam mingit diviisi, kuid keegi rahva seas ei öelnud tema kohta «purustatud», keegi ei rääkinud temast — «sattus rõngasse» või «taganes», kõik rääkisid tema kohta: «läks ära». Ja ta läks tõepoolest ära — läks, kui määratu suurtel maa-aladel Põhja-Donetsi ja Doni vahel tegutsesid juba suured Saksa väekoondised.

Diviis liikus mööda vaenlase poolt vallutatud territooriumi, liikus läbi jõgede ja steppide, läks võideldes, kasutades kaitseks stepijõekeste järske kaldaid, kord kadudes, kord jälle teises kohas esile kerkides. Esimestel päevadel, kui ta polnud veel väga kaugel, kandusid kuuldused diviisi lahingulisest tegevusest veel siinsete paikadeni. Aga diviis kaugenes järjest ida suunas, püüdes tungida mingi talle määratud kauge rajani, ja arvatavasti oli see koht nii kaugel, et diviisist polnud jäänud enam kuulduse jälgegi, ainult mälestus elas veel rahva südames — kuulsus, legend...

Ivan Fjodorovitši partisanisalk tegutses omaette ega tegutsenud halvasti. Juba esimestel päevadel purustas salk avalikus võitluses mitu vastase vägede väiksemat allüksust. Partisanid hävitasid mahajäänud sõdureid ja ohvitsere, põletasid bensiinitsisterne, vallutasid voore, püüdsid külades saksa administraatoreid ja maksid neile kätte. Teateid teiste salkade tegevuse kohta ei saabunud ikka veel, kuid Ivan Fjodorovitš aimas, et suuliste kuulduste järgi ka teised salgad pole alustanud halvasti. Rahvasuu püüdis

partisanide kangelastegusid suurendada, aga see tähendas üksnes seda, et nende võitlus omas rahva toetust.

Kui vastane paiskas nende salga vastu suured jõud, lükkas Ivan Fjodorovitš tagasi üldjuhatuse ettepaneku baasi minekuks ja viis salga öösel salaja üle jõe, Donetsi paremale kaldale. Siin ei oodanud neid keegi ja nad tekitasid Saksa tagalas ennekuulmatut segadust.

Aga iga päevaga muutus ikka raskemaks keerelda kitsas stepiruumis, mis oli nii tihedalt asustatud, et kaevandused, huutorid ja staniitsad peaaegu külgnesid üksteisega. Salk oli lakkamatult liikvel. Üksnes Ivan Fjodorovitši kavalus, ülihea maastikutundmine ja hea relvastus võimaldasid salgal lahkuda ilma suurte kaotusteta. Ent kui kaua võisid nad lakkamatult ühel kohal keerelda, kui vaenlane sabas rippus?

Suured partisanisalgad, mis olid loodud metsarikastel või avaratel asustamata stepialadel asuvate salkade eeskujul, olid tihedalt asustatud tööstuslikus Donbassis sobimatud. Ivan Fjodorovitš tuli sellele järeldusele siis, kui häda oli juba ukse ees.

Teated, mis saabusid Ksenia Krotovalt, tabasid teda otse südamesse. Suurem salk, kes tegutses Vorošilovgradi vahetus läheduses, oli vaenlastest ümberhaaratuna lagunenud väikesteks osadeks. Oblastikomitee sekretär Jakovlenko, kes asus selles salgas, oli tapetud. Kadijevka salgast, mis oli asutatud sama tüübi järgi kui Jakovlenko salk ja Ivan Fjodorovitši salk, pääses ainult üheksa võitlejat eesotsas salga komandöriga. Vastane, kes oli salga purustanud, kandis ohvreid kolmekordselt, aga missugused vaenlase kaotused võisid tasa teha võitluses langenud kuulsa Kadijevka kaevurite-kaardiväe salga! Salga komandör teatas Ivan Fjodorovitšile, et ta värbab uusi võitlejaid ja et nad hakkavad tegutsema väikeste rühmadena. Bokovo-Antratsitovo salk suutis piiramisrõngast välja pääseda ilma suuremate kaotusteta ja jagunes samas mitmeks väikeseks salgaks, mis tegutsesid ühise juhatuse all. Rubežanski, Kremenski, Ivanovo ja teiste rajoonide väikesed salgad tegutsesid edukalt ja peaaegu kaotusteta. Popasnjanski rajooni salk, suurimaid oblastis, tegutses kohe algusest peale väikeste gruppidena ühise juhatuse all ja rahvas ise hindas tema võitluse edu, andes talle nimeks «Hirmuäratav». Uued salgad aga, milliseid tekkis rajoonides kohalikest elanikest ja Punaarmee mahajäänud sõdureist ning ohvitseridest nagu seeni, organiseerusid kõik juba väikeste partisanigruppidena.

See oli elu enda käsk.

Ivan Fjodorovitš sai need teated ja ta vajas ainult mõnda tundi, et jagada ka oma salk mitmeks väikeseks grupiks, kuid saatus ise ei andnud Ivan Fjodorovitšile aega.

. . . . . .

(Salk osutub Saksa väeosade poolt ümberpiiratuks. Protsenko viib salga julge manöövriga piiramisrõngast välja. Seda momenti kasutab nooruk

Stahhovitš, et märkamatult salgast deserteerida. Ta saabub Krasnodoni, kus esitleb end julge partisanina.

Protsenko jaotab salga väikesteks gruppideks. Ta jätab ühte asulasse oma naise põrandaaluse töö teostamiseks, ise aga tungib salaja Vorošilovgradi, et uuesti jalule seada võitlust fašistide vastu.)

Kolmekümnes peatükk.

Nagu puu- ja rohujuurte all, pinnase all maa pragude ning kapillaarsoonte vahel, inimsilmale märkamatult, käratult ja lakkamatult immitsevad mitmesuguses suunas põhjaveed, nõnda liikus Saksa võimu all mööda stepi-, metsa- ja mäestikuradu, mööda nõgusid ja jõgede järske kaldaid, linnade ja külade tänavaid ning kolkaid mööda, rahvarikaste turgude ja mustade öiste põiktänavate kaudu paigast paika miljoneid mehi, naisi, lapsi ning rauku kõigist rahvustest, kes meie maad asustavad.

Kodupaikadest minema aetud, kodukohtadesse uuesti tagasi tulijad, sääraste kohtade otsijad, kus neid ei tunta, üle rindejoonte vabale Nõukogude pinnale minejad, haaranguist välja tungijad, Saksa vangistusest või koonduslaagreist põgenejad, lihtsalt häda tõttu riietuse ja toidu otsinguile sunnitud, rõhuja vastu relva tõstjad — partisanid, põrandaalused tegelased, diversandid, agitaatorid, luurajad vaenlase tagalas, suure rahva suure taganeva armee piilurid, — nad liikusid ja liikusid loendamatuna nagu liiv...

Mööda stepiteed Donetsi poolt tuleb päikese paistel väike punapalgeline mees. Ta kannab lihtsaid talupojariideid, tal on tumeblond pehme talumehehabe, seljas aga on tal jämedast lõuendist kott. Tema kombel liiguvad tuhanded, tuhanded... Kuidas saada teada, kes ta on? Tal on sinised silmad, ent kas on võimalik kõigile silma vaadata ja kas võib silmadest kõike välja uurida? Võib-olla hüplevad neis kuratlikud sädemed, aga härra vahtmeistri või isegi hauptvahtmeistri poole pöörduvad nad kõige tavalisema inimese silmadena.

Talupojariietes ja tumeblondi habemega väike mees läheb Vorošilovgradi linna ja kaob tänaval tungleva rahva hulka. Milleks ta linna tuli? Võib-olla viib ta kotis turule võid või kohupiima või pardi, et vahetada see naelte, puuvillase riide või soola vastu. Aga võib-olla on see Protsenko ise, kohutav inimene, kes on suuteline õõnestama välikomandantuuri seitsmenda osakonna nõuniku doktor Schulzi enda võimu!...

Väikese kaevuritelinnakese aguli puumajakeses, steppi kaduva kitsa pimeda nõo serva juures, kambrikeses ühe aknaga, mis tekiga kaetud, istuvad kahekesi suitsulambi valgel tugev elatanud mees raske, alaosas tursnunud näoga ja nooruk täis jõudu, silmad tumekullakate ripsmete vahel säramas.

On midagi ühist neis, nii noores kui vanas, — isegi selles, et nad säärasel hilisel öötunnil, neil Saksa okupatsiooni õnnetuil

päevil mõlemad nii rõhutatult puhtalt ja korralikult riides on, isegi kaelasidemeis.

«Kasvatage endas uhkust meie kalli Donbassi üle. Mäletad, kuidas võitlesid meie vanemad seltsimehed — Artjom, Klim Vorošilov, Parhomenko?» räägib vanamees, ja näib, et ta rangeis silmis ei peegeldu mitte suitsulambi tuhm valgus, vaid nende ammumöödunud lahingute vastuhelk. «Mäletad? Oskad sa poistele jutustada?»

Noormees istub, langetanud naiivselt pea vasaku õla poole, mis on paremast veidi kõrgem.

«M-mäletan... Oskan,» vastab ta vähekese kogeldes.

«Milles on meie Donbassi kuulsus?» jätkab vanamees. «Kui raske meil ka iganes oli — nii Kodusõja aastail kui ka pärastpoole, esimese ja teise viisaastaku kestel kui ka nüüd, sõjapäevil —, me täitsime alati oma kohuse auga. Sa sisenda seda poistele...»

Vanamees teeb pausi. Noormees vaatab talle aupaklikult otsa ja vaikib.

«Ja pidage meeles: valvsus on põrandaaluse töö ema... Filmi «Tšapajev» oled näinud?» küsib ta naeratuseta.

«Olen näinud.»

«Mispärast hukkus Vassili Ivanovitš Tšapajev? Ta hukkus sellepärast, et tema patrullid olid magama jäänud ja vaenlase endi juurde lasknud. Olge valvsad — päeval ja öösel, olge täpsed... Sokolovat, Polina Georgijevnat tunned?»

«Tunnen.»

«Kuidas sa teda tunned?»

«Ta töötas nagu minu emagi naiste hulgas. Nad on ka praegu s-sõbrad...»

«Õige... Kõik, mis sinul ja minul teada peab olema, annad edasi Polina Georgijevnale. Tavaline side aga — Osmuhhini kaudu nagu tänagi. Kohtuda me enam ei või...» Ja nagu tahtes ennetada solvumist või meelehärmi või ka protestiilmet noormehe näos, naeratab Ljutikov talle järsku lõbusalt.

Aga Olegi nägu ei väljenda ühtki neist tundeist. Usaldus, mida talle osutati — see, et Filipp Petrovitš isegi lubas tal oma koju tulla ja pealegi sellisel tunnil, mil linnas liikumine on keelatud, täidab Olegi südame uhkuse ja piiritu andumusega. Lai noorusiik naeratus valgustab ta nägu ja ta ütleb samuti väga lõbusalt:

«Tänan!»

. . . . . .

Kolmekümne esimene peatükk.

Sellest päevast alates, kui Anatoli Popov, Ulja ja Viktor ühes oma isaga pärast ebaõnnestunud evakueerumist Krasnodoni tagasi tulid, ei elanud Anatoli kodus, vaid varjas end Petrovide juures

Pogorelõi huutoris. Saksa administratsioon polnud veel huutorisse sisse asunud ja Petrovid elasid endid varjamata.

Anatoli tuli tagasi Pervomaikasse, kui saksa sõdurid olid ära läinud.

Niina Ivantsova teatas temale ja Uljale, et nemad — parem küll Ulja, keda linnas vähem tunti, — viibimata astuksid isiklikult ühendusse Koševoiga ning koostaksid üldjoontes poistest ja tüdrukutest, pervomaikalastest, rühma, kes sakslaste vastu välja astuks ning kelle peale võiks kindel olla. Niina vihjas sellele, et Oleg ei tegutse ainult enda algatusel, ja andis edasi mõningad tema nõuanded: kõnelda igaühega üksikult, mitte mainida teisi, muidugi mitte mainida ka Olegi, kuid anda mõista, et nad ei tegutse isiklikul algatusel.

Seejärel läks Niina ära. Anatoli ja Ulja aga läksid nõkku viivale kallakule, mis eraldas Popovide ja Gromovite talu, ning istusid õunapuu alla.

Õhtu laskus stepile ja aedadele.

Sakslased olid Popovide aiakest tublisti kahjustanud, eriti kirsipuid, millest paljudel olid oksad ühes kirssidega maha murtud, aga väliselt oli see siiski säilinud niisama mugavana ja korralikuna nagu siis, kui seal veel isa koos pojaga töötas.

Loodusteaduse õpetaja, oma õppeainesse armunud, oli Anatolile kaheksandast klassist üheksandasse ülemineku puhul kinkinud raamatu putukatest «Pirnipuu kasvandikud». Raamat oli nii vana, et sel puudusid esimesed lehed ja polnud võimalik teada saada, kes on selle autor.

Popovide aia sissekäigu juures seisis igivana pirnipuu, veel vanem kui see raamat ja Anatoli armastas väga seda pirnipuud ning seda raamatut.

Sügisel, kui valmisid õunad — õunapuud olid Popovide pere uhkus —, magas Anatoli harilikult aeda ehitatud lavatsil, et poisikesed õunu ei varastaks. Kui aga ilm oli vihmane ja magada tuli toas, seadis ta sisse signalisatsiooni: mässis õunapuude okste ümber peenikese sidumisnööri, mis oli ühendatud aiast aknasse tõmmatud nööriga. Tarvitses puudutada ainult üht õunapuud, kui Anatoli voodi peatsis kukkus kolinal ümber kimp tühje konservitoose ja ta ise tormas spordipükste väel aeda.

Ka nüüd istusid nad selles aias, Ulja ja tema, tõsised, süvenenud, täidetud tundest, et kõneluse hetkest Niinaga on nad astunud uuele eluteele.

«Meil pole veel juhust olnud teineteisega päris südamest kõnelda, Ulja,» rääkis Anatoli veidi kohmetuna tüdruku lähedusest, «kuid ma austan sind juba ammu. Ja ma arvan, nüüd on meil aeg kõnelda avameelselt, lõpuni avameelselt... Ma arvan, ei ole liialdamine või uhkeldamine anda aru sellest, et just sina ja mina võime võtta endi peale selle, et Pervomaikas poisse ja tüdrukuid organiseerida. Me peame kõigepealt kokku leppima, kuidas me ise elama hakkame... Näiteks praegu on tööbörsil registreerimine

käimas. Mina isiklikult börsile ei lähe. Sakslastele ma töötada ei taha ega hakka töötama. Vannun sinu ees, ma ei lahku sellelt teelt!» rääkis ta tagasihoitud, jõulise häälega. «Kui on tarvis, poen peitu, varjan end, lähen põranda-alla, hukkun, sellelt teelt aga ei lahku!»

«Tolja, mäletad sa selle sakslase, jefreitori käsi, kes meie kohvreis soris? Need olid porist nii räpased ja korpas, otse kiskjalikud, ja ma näen neid nüüd alati,» rääkis Ulja tasa. «Juba esimesel päeval, kui ma tagasi jõudsin, nägin ma neid jälle, kuidas nad tuhnisid meie voodites ja kirstus, nad lõhkusid ema, minu ning õe kleite endale kaelarättideks, neil polnud vastik otsida isegi musta pesu hulgas, aga nad tahavad pääseda ka meie hingedeni... Tolja! Olen veetnud uneta enam kui ühe öö meie köögikeses — sa tead, see on meil päris eraldi —, istusin täielikus pimeduses, kuulates, kuidas sakslased majas lärmitsevad ja haiget ema endid teenima sunnivad, istusin nõnda enam kui ühe öö, proovisin end. Ma mõtlesin kogu aeg: kas jätkub mul jõudu, kas on mul õigust sellele teele asuda? Ja ma veendusin, et mul ei ole teist teed. Jah, ma võin elada ainult selleks, või ma ei või üldse elada. Vannun oma ema juures, et ma viimse hingetõmbeni ei lahku sellelt teelt!» rääkis Ulja, vaadates Anatolit oma mustade silmadega.

Neid valdas meeleliigutus. Nad vaikisid mõnda aega.

«Märgime õige ära, kellega kõnelda esimeses järjekorras,» ütles Anatoli kähedalt, olles endast võitu saanud. «Vahest alustame tüdrukutest?»

«Muidugi Maia Peglivanova ja Saša Bondarjova. Ja muidugi ka Lilja Ivanihhina. Liljale järgneb ka Tonja. Mõtlen veel — Liina Samošina, Niina Gerassimova,» loetles Ulja.

«Aga see meie aktivist, kuidas ta nimi oligi, — pioneerijuht?»

«Võrikova?» Ulja nägu võttis külma ilme. «Tead, mis ma sulle ütlen. Juhtus vahel, et me kõik rasketel päevadel üht või teist teravalt arvustasime. Kuid inimesel peab olema hinges midagi püha, midagi, mida, samuti nagu oma lihast ema, ei või naerda, ja millest ei või kõnelda lugupidamatult, mõnitavalt. Võrikova aga... Kes teda teab? Ma ei usalda teda...»

«Välja jätta, vaatame järele,» ütles Anatoli.

«Ennem juba Niina Minajeva,» lausus Ulja.

«Säärane õrnake ja arake?»

«Ära sa arva, ta ei ole arg. Ta on küll häbelik, kuid tal on väga kindlad veendumused.»

«Aga Šura Dubrovina?»

«Tema kohta küsime Maialt järele,» naeratas Ulja.

«Kuule, aga miks ei nimetanud sa oma parimat sõbratari — Valja Filatovat?» küsis Anatoli korraga imestunult.

Ulja istus mõnda aega vaikides, nii et Anatoli ei võinud nähagi, missugused tunded ta nägu varjutasid.

«Jah, ta oli mu kõige parem sõbratar, ma armastan teda endiselt ja tunnen nagu ei keegi teine tema head südant, kuid tema ei

või astuda sellele teele, ta on jõuetu, — mulle näib, et ta võib olla ainult ohver,» ütles Ulja ja miski värahtas tal huultes ning sõõrmetes. «Aga keda poistest?» küsis ta, nagu soovides juttu teisale juhtida.

«Poistest muidugi Viktor, ma juba rääkisin temaga. Ja kui sa nimetasid Saša Bondarjovat, ja nimetasid muidugi õigesti, siis on vaja võtta ka Vasja, tema vend. Ja muidugi Ženka Šepeljov ja Volodka Ragozin... Peale selle, ma mõtlen, Borja Glavan, — tead, see moldaavlane, kes evakueerus Bessaraabiast...»

Nõnda arutasid nad, võttes järjestikku läbi kõik oma sõbratarid ja seltsimehed. Kahanev, ent ikkagi veel suur kuu seisis punase tulekumana puude taga, tihedad teravad varjud langesid piki aeda, rahutut salapärasust levis üle kogu looduse.

«Missugune õnn, et teil ja meil sakslasi pole! Ma ei suudaks neid näha, eriti praegu,» ütles Ulja.

Tagasitulekust saadik elas Ulja üksinda tibatillukeses, teiste kõrvalhoonetega külgnevas köögis. Ulja süütas ahju peal seisva öölambi ja istus mõnda aega oma voodil, vaadates enda ette. Ta oli üksi iseendaga ja oma eluga, selles äärmise avameelsuse seisundis iseenda ees, mis esineb suurte hingeliste elamuste silmapilkudel.

Ta laskus voodi kõrvale maha, tõmbas välja kohvrikese ja võttis selle sügavusest pesu alt tugevasti kulunud vahariidest kaantega vihiku. Kodunt lahkumise hetkest peale polnud Ulja sellega tegelnud.

Pooleldi kulunud pliiatsikiri esimesel leheküljel, nagu epigraaf kõigele, kõneles juba ise, milleks Ulja oli endale selle vihiku soetanud ja millal see oli toimunud:

«Inimese elus on olemas ajajärke, millest sõltub tema kõlbeline saatus, mil toimub murrang tema kõlbelises arengus. Räägitakse, et see murrang saabub alles nooruses. See on vale: paljudel saabub see kõige õrnemas lapseeas. (Pomjalovski.)»

Üheaegselt nukker-meeldiva tundega ja imestusega selle üle, et tema, olles peaaegu laps, oli märkinud üles selle, mis nii hästi vastas ta praegusele hingelisele seisundile, luges ta valides kord üht, kord teist kohta.

«Võitluses tuleb osata kasutada silmapilku ja omada kiiret otsustusvõimet.»

«Mis võib vastu panna inimese kindlale tahtele? Tahe kätkeb endas kogu hinge, tahta — see tähendab vihata, armastada, kaasa tunda, rõõmustada, elada; ühe sõnaga, tahe on iga olendi kõlbeline jõud, vaba püüe millegi loomiseks või purustamiseks, loov võim, mis teeb imesid ei millestki!... (Lermontov.)»

«Mul ei ole kuskil püsi häbi tõttu. Jah, häbi, häbi — ei, rohkem — häbistav on naerda neid, kes on halvasti riides! Ma ei suuda isegi meelde tuletada, millal ma selle kombe endale külge harjutasin. Aga täna see juhtum Niina M-ga, ma ei saa isegi kirjutada... Kõik, mis ma ka meenutan, sunnib mind punastuma, ma õhetan üleni. Ma sain lähedaseks koguni Liisa Ü-ga, kuna

naersime üheskoos neid, kes on halvasti riietatud, tema vanemad on ju... sellest ei ole vaja kirjutada, üldse on ta närune plika. Aga täna naersin ma niisama ülbelt, just nimelt ülbelt Niinat ja isegi sikutasin teda pluusist, nii et see seeliku seest välja tuli. Niina aga ütles... Ei, ma ei saa ta sõnu korrata. Kuid ma ei ole kunagi nii halvasti mõtelnud. See sai minu juures alguse soovist, et kõik, kõik oleks elus ilus, aga kukkus välja teisiti. Ma lihtsalt ei mõtelnud, et paljud võivad elada puuduses, seda enam Niina M., ta on nii kaitsetu... Vannun, Niinake, ma ei tee seda iial, iial enam!»

Järgnes juurdekirjutus pliiatsiga, mis oli tehtud nähtavasti teisel päeval: «Ja sa palud temalt andeks, jah, jah, jah!...»

Kaks lehekülge tagapool oli kirjutatud:

«Kõige kallim inimesele on elu. See antakse talle ainult kord, ja elu tuleb elada nii, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks häbi alatu ja tühise mineviku pärast. (N. Ostrovski.)»

«Koomiline on siiski see M. N.! Muidugi, ma ei salga, et mulle meeldib temaga aega veeta (mõnikord). Ja ta tantsib hästi. Kuid ta armastab väga rõhutada oma auastet ja veidi kiidelda oma ordenitega, mulle aga pole see sugugi tähtis. Eile hakkas ta rääkima sellest, mida ma juba ammu olin oodanud, mida ma aga sugugi ei tahtnud... Ma naersin ta välja ega kahetse. See aga, mis ta ütles — teen endale lõpu —, see on vale ja sigadus tema poolt. Ta on säärane paks, ta peaks olema rindel, kõndima püssiga. Ei iial, iial, iial!...»

«Vapraim meie tagasihoidlike komandöride hulgas ja tagasihoidlikem vaprate hulgas — sellisena mäletan ma seltsimees Kotovskit. Igavene mälestus ja au temale! (Stalin.)»

(Matvei Šulga ja Andrei Valko, reeturlikult välja antud sakslastele, võeti kinni ja heideti vanglasse. Nende mehisest käitumisest ülekuulamisel ja nende kangelaslikust surmast jutustab autor raamatu 32., 34. ja 35. peatükis. Jutt, mida räägivad vanglas omavahel Valko ja Šulga, avab kahe vana bolševiku salajased mõtted võitluse rasketest aegadest ja partei kangelaslikest tegudest võitluses uue elu eest.)

TEINE JAGU

Kolmekümne kuues peatükk.

«Mina, Oleg Koševoi, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult: tõrkumata täita organisatsiooni ükskõik missugused ülesanded ja hoida kõige sügavamas saladuses kõike, mis puutub minu töösse «Noores

Kaardiväes». Ma tõotan halastamatult kätte maksta põletatud ja rüüstatud linnade ning külade eest, meie inimeste vere eest, kangelaste-kaevurite märtrisurma eest. Ja kui selleks kättemaksuks on tarvis minu elu, annan ka selle, silmapilkugi kõhklemata. Kui ma aga seda püha vannet piinade all või argusest murran, siis olgu mu nimi ja mu omaksed igaveseks neetud, mind ennast aga karistagu mu seltsimeeste karm käsi. Veri vere eest, surm surma eest!»

«Mina, Uljana Gromova, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult...»

«Mina, Ivan Turkenitš, astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult...»

«Mina, Ivan Zemnuhhov, tõotan pühalikult...»

«Mina, Sergei Tjulenin, tõotan pühalikult...»

«Mina, Ljubov Ševtsova, tõotan pühalikult...»

. . . . . .

. . . . . .

Kolmekümne seitsmes peatükk.

. . . . . .

Kõik järgnevad päevad tegeles Ivan Fjodorovitš sidemete kontrollimisega ja osalt ka katkenud sidemete taastamisega linnas ja kogu oblastis.

Selle tegevuse haripunktil tõi seesama mees, kelle kaudu Ivan Fjodorovitš pääses linna organisatsiooni, tema juurde Ljubka-artisti.

Kuulanud ära kõik, mida Ljubka Krasnodoni vanglas kinnipeetute hukkamise asjaoludest teadis rääkida, istus Ivan Fjodorovitš mõnda aega süngena, suutmata kõnelda. Kahju, piinavalt kahju oli tal Matvei Kostijevitšist ja Valkost. «Missugused head kasakad nad olid!» mõtles ta. Äkki tuli talle pähe mõte naisest: «Kuidas küll tema seal, üksinda?...»

«Jah...» ütles ta. «Ränk põrandaalune elu! Nii ränka pole maailmas veel olnudki...» ja ta hakkas mööda tuba sammuma ning Ljubkaga kõnelema, nagu räägiks ta iseendaga. «Meie põrandaalust võrreldakse põrandaalusega tolle interventsiooni ajal, valgete ajal, kuid missugune vahe! Nende timukate terrori jõud on niisugune, et valged olid nende kõrval lapsed, — need hävitavad inimesi miljonite kaupa... Kuid meil on olemas paremus, mida siis ei olnud: meie põrandaalused tegelased ja partisanid toetuvad meie partei ja riigi kogu võimsusele, meie Punaarmee jõududele... Meie partisanidel on teadlikkus kõrgem, organisatsioon parem ja tehnika kõrgem — relvastus, side. Seda on vaja rahvale selgitada... Meie vaenlaste nõrgaks kohaks on nürimeelsus nagu ei kellelgi teisel, nad teevad

kõike ainult määruse, kava järgi, elavad ja tegutsevad meie rahva seas täiesti pimesi, ei saa millestki aru ... Seda ongi vaja ära kasutada!» ütles ta, seisatades Ljubka vastas, ja hakkas siis jälle nurgast nurka käima. «See kõik tuleb rahvale selgeks teha, et ta neid ei kardaks, vaid õpiks neid petma. Rahvast on vaja organiseerida, — jõudusid annab ta enda hulgast ise: igal pool tuleb moodustada väikesed põrandaalused grupid, kes kaevandustes ja külades võiksid tegutseda. Inimesed ei pea end metsadesse peitma — me, kurat võtaks, elame Donbassis! Tuleb minna kaevandustesse, küladesse, isegi Saksa asutustesse — tööbörsile, linnavalitsusse, direktsioonidesse, külakomandantuuridesse, politseisse, gestapossegi. Laostada kõik puha diversiooniga, sabotaažiga, terroriga seestpoolt! ... Väikesed grupid kohalikkudest elanikkudest — töölistest, külaelanikkudest, noorsoost, umbes viis inimest igaühes, kuid igal pool, igas pooris ... Kindel! Küll vaenlane hakkab meil hirmu pärast hambaid plagistama!» ütles ta sellise tasumisihaga, et see kandus üle ka Ljubkale, kellel hingamine raskeks muutus. Siinkohal meenus Ivan Fjodorovitšile, mis Ljubka talle «vanemate seltsimeeste ülesandel» oli teatanud. «Teil, tähendab, käivad asjad tõusuteed? Nii käivad nad ka teistes kohtades. Kuid ohvriteta niisuguses asjas läbi ei saa ... Kuidas su nimi on?» küsis ta, seisatades uuesti Ljubka ees. «Või nii, — ei, see ei lähe: niisugune kena tütarlaps ei või olla Ljubka, vaid Ljuba!» Ja lõbus sädemeke hüpahtas tal silmas. «Noh, räägi siis, mis sul vaja oli?»

Hetkelise selgusega kujutles Ljubka, kuidas nad seitsmekesi toas rivis seisid. Akna taga jooksid madalad tumedad pilved. Igaüks, kes rivi ette astus, kahvatus ja hääl, mis vannet lausus, tõusis kõrge heliseva toonini, et varjata harrast värinat. Ja vandetõotuse tekst, mille olid kirjutanud Oleg ja Vanja Zemnuhhov ning mis oli kinnitatud nende kõikide poolt, eraldus neist sel hetkel korraga ja astus nende ette rangemana ja kõikumatumana kui seadus. Ljubkale meenus see, et nägu muutus teda haaranud erutusest kahvatuks ning selles kerkisid ebatavalise ilmekusega esile ta sinised, julma terasevarjundiga lapsesilmad.

«Meile on vaja nõu ja abi,» ütles ta.

«Kellele teile?»

««Noorele Kaardiväele» ... Meil on komandöriks Ivan Turkenitš, ta on Punaarmee leitnant, sattus haavatasaamise tõttu rõngasse. Komissariks on Oleg Koševoi, üks Gorki-nimelise kooli õpilaste hulgast. Praegu on meid umbes kolmkümmend inimest, kõik on andnud truudusevande ... Organiseeritud oleme viiekaupa, just nõnda, nagu teie rääkisite, — Oleg soovitaski nõnda ...»

«Nähtavasti soovitasid seda talle vanemad seltsimehed,» ütles kohe kõike mõistnud Ivan Fjodorovitš. «Aga ükskõik, tubli poiss see teie Oleg! ...»

Ivan Fjodorovitš võttis erakordse elavusega laua juures istet, pani Ljubka endaga vastakuti istuma ja palus, et ta nimetaks kõiki staabi liikmeid ja iseloomustaks igaüht neist.

Kui Ljubka Stahhovitšini jõudis, tõmbusid Ivan Fjodorovitši kulmud kipra.

«Pea!» lausus ta ja puudutas Ljubkat käest. «Kuidas ta eesnimi on?»

«Jevgeni.»

«Oli ta kogu aeg teiega ühes või tuli kuskilt?»

Ljubka jutustas Stahhovitši Krasnodoni ilmumisest ja sellest, mis ta endast oli rääkinud.

«Sellesse poisisse suhtuge ettevaatlikult, proovige teda.» Ja Ivan Fjodorovitš jutustas Ljubkale imelikest asjaoludest Stahhovitši kadumisel salgast. «Kui ta vahest polnud sakslaste käes,» lausus ta mõtlikult.

Ljubka nägu väljendas rahutust, seda tugevamat, et ta Stahhovitšit hästi ei sallinud. Mõnda aega vaatas ta vaikides Ivan Fjodorovitšile, siis silenesid ta näojooned, silmad muutusid heledaks ja ta ütles rahulikult:

«Ei, see ei või olla. Arvatavasti ta lihtsalt lõi kartma ja lahkus.»

«Miks sa nõnda arvad?»

«Poisid tunnevad teda ammu kui kommunistlikku noort, ta on ennast-täis poiss, kuid niisuguse asja peale ta ei lähe. Ta on väga heast perekonnast, isa on vana kaevur, vennad-kommunistid on armees ... Ei, see ei või olla!»

Tema mõtlemise haruldane puhtus üllatas Ivan Fjodorovitšit.

«Tark tüdruk!» ütles ta Ljubkale mõistmatuks jääva nukrusega silmades. «Oli kord aeg, kus ka meie nõnda mõtlesime. Aga näed sa, kuidas lood on,» lausus ta talle nõnda lihtsalt, nagu oleks rääkinud lapsele. «Maailmas on veel rohkesti moraalselt rikutud inimesi, kellele idee on nagu riie, ainult ajutiseks, aga võib-olla ka nagu mask, — rahvavaenlased on sellest rohkesti näiteid andnud, fašistid aga kasvatavad sääraseid inimesi miljonite kaupa üle kogu maailma, — kuid on ka lihtsalt nõrku inimesi, keda saab murda ...»

«Ei, ei või olla,» ütles Ljubka, mõeldes sellega Stahhovitšit.

«Annaks jumal! Aga kui kartma lõi, siis võib ka teine kord kartma lüüa.»

«Ma ütlen Olegile,» sõnas Ljubka lühidalt.

«Said sa kõigest aru, mis ma rääkisin?»

Ljubka noogutas peaga.

«Nõnda siis talitagegi ... On sul siin, linnas, side selle inimesega, kes sind siia tõi? Pea temast kinni.»

«Tänan,» ütles Ljubka, vaadates talle lõbusaks muutunud silmadega otsa.

Mõlemad tõusid üles.

«Anna edasi meie bolševistlik võitlustervitus seltsimeestele noorkaardiväelastele.» Ivan Fjodorovitš võttis oma väikeste täpselt liikuvate kätega Ljubka pea, suudles teda nii ühele kui teisele silmale ja lükkas ta siis kergelt eemale. «Mine,» ütles ta.

«Kaasmaalased! Krasnodonlased! Kaevurid! Kolhoosnikud! Sakslased aina luiskavad! Stalin on Moskvas. Hitler valetab sõja lõpu kohta. Sõda alles süttib. Punaarmee tuleb veel tagasi Donbassi.

Hitler ajab meid Saksamaale, et me tema tehaseis oma isade, meeste, poegade ja tütarde mõrvariteks hakkaksime.

Ärge sõitke Saksamaale, kui tahate varsti oma kodupinnal, oma kodus oma meest, poega, venda sülelda!

Sakslased vaevavad meid, piinavad ja tapavad parimaid inimesi, et meid hirmutada, põlvili suruda.

Pekske neetud okupante! Parem surm võitluses kui elu orjuses!

Kodumaa on hädaohus, kuid tal jätkub jõudu vaenlase purustamiseks. «Noor Kaardivägi» jutustab oma lendlehtedes täit tõtt, nii kibe kui see Venemaale ka oleks. Tõde võidab!

Lugege ja peitke meie lendlehti, andke nende sisu edasi majast majja, asulast asulasse.

Surm saksa röövvallutajatele!

«Noor Kaardivägi».»

Kust tekkis see väike koolivihikust rebitud leheke inimestest kihava turuväljaku äärde tahvlile, kuhu endistel aegadel asetati mõlema küljega lugemiseks välja rajooni ajaleht «Sotsialistlik Kodumaa» ja kus praegu rippusid saksa kahevärvilised, kollased-mustad plakatid?

Inimesed küladest ja staniitsadest tulid juba koidu ajal paunade ning kottidega pühapäevaks turule kokku. Mõni naine tõi võib-olla ainult ühe räbalasse mähitud kanakese; kellel aga oli aedvili rikkalikult kasvanud või oli möödunud lõikusest järele jäänud jahu, see vedas oma vara kärul kohale. Härgadest ei olnud enam jälgegi — sakslane oli kõik võtnud —, mis siis veel kõnelda hobustest!

Oh need kärud, — unustamatuks jäävad nad rahvale paljudeks aastateks! Need ei ole sedalaadi kärud, millega savi kärutatakse, ühe rattaga, vaid kärud mitmesuguse laadungi jaoks, kahe kõrge rattaga, — neid lükatakse enda ees, hoides kätega põikpuust kinni. Tuhanded, tuhanded inimesed liikusid nendega läbi kogu Donbassi, otsast otsani, põua ajal ja tolmus, vihma ja poriga, pakase ja lumega, tihedamalt koos, kui kraamiga turule tulles, — endale peavarju või hauda otsima.

Juba koidust alates tõid lähedaste külade inimesed turule juurvilja, leiba, linde, puuvilja, mett. Linnarahvas aga tõi varahommikul välja — kes mütsi, kes räti, kes särgi, kes saapad, aga ka naelu, või kirve, või soola, või seismajäänud sitsi, aga võib-olla isegi madapolaami[1], või vanaaegse lõikega ja pitsidega kleidi vanaema hoiukirstust.

[1] Madapolaam — puuvillriide sort.

Harva veab mõnda uljaspead või lolli või lihtsalt alatut inimest säärasel ajal turule saagihimu — säärasel ajal ajab inimest turule häda ja viletsus. Saksa margad on praegu peaaegu kogu Ukrainas käibel, aga kes neid teab, kas nad on õiged ja kas jäävad need margad püsima, ning, avameelselt ütelda, kellel neid ongi? Ei, pigem juba muistne esiisade viis, — kui palju kordi on see kurjal ajal välja aidanud, mina sulle, sina mulle... Ja kõige varasemast hommikust peale sagivad inimesed turul, keereldes tuhandeid kordi üksteise ümber.

Ja kõik inimesed nägid: seisis tahvel turu serval, seisis nagu palju aastaid järgemööda. Ja nagu ikka viimaste nädalate kestel, rippusid sellel saksa plakatid. Ja korraga oli tekkinud ühele neist, just sellele, kuhu lehvikuna olid asetatud ülesvõtted, mis kujutasid Saksa vägede paraadi Moskvas, saksa ohvitsere, kes Petropavlovski kindluse juures Neevas suplevad, ja saksa sõdureid käe alt kinni meie tüdrukutega Stalingradi kaldapealsel, — just selle plakati peale oli tekkinud valge, keemilisest pliiatsist lahustatud tindiga hoolikalt täiskirjutatud leheke.

Algul uudishimutses üks inimene, siis tulid juurde veel kaks ja veel ning veel, ja nüüd on juba salkkond inimesi, enamalt jaolt naised, raugad ning alaealised, tahvli juurde kogunenud ja kõik õiendavad pead, et lehekest lugeda. Kes siis läheb mööda pilkudega valgesse täiskirjutatud paberilehekesse kiindunud inimsalgast, pealegi veel turul!

Tohutu suur rahvahulk keerles pilvena tahvli ees, kus leheke rippus. Esimesed seisid vaikides, kuid ei lahkunud: vastupandamatu jõud sundis neid ikka uuesti seda lehekest lugema. Tagumised aga, püüdes lehekese juurde tungida, käratsesid, pahandasid, pärisid, mis seal on kirjutatud. Ja kuigi keegi ei vastanud ja polnud võimalik läbi tungida, teadis see määratu suur ning aina kasvav inimhulk juba, millest see koolivihikust rebitud leheke kõneles: «Vale, et Saksa väed Punasel väljakul paraadi peavad! Vale, et saksa ohvitserid Petropavlovski kindluse juures suplevad! Vale, et nad meie tütarlastega Stalingradi tänavatel jalutavad! Vale, et ei ole enam olemas Punaarmeed, vaid et rinnet hoiavad inglaste poolt palgatud mongolid!» See kõik on vale! Tõde on see, et linna on jäänud oma inimesi, kes teavad tõtt, ja kartmatult räägivad nad rahvale seda ainsat tõtt.

. . . . . .

Neljakümne kolmas peatükk.

. . . . . .

Jelena Nikolajevna Koševaja kannatas kahekordselt selle tõttu, et ta ise ei suutnud otsustada, kas ta peab poja tegevust takistama või teda abistama. Teda nagu kõiki emasid piinas lakkamatult, päevast päeva tusk ja kartus poja pärast, riisudes talt tegutsemis-

võime ja une, kurnates kehaliselt ning hingeliselt, vajutades näkku kortse. Mõnikord võttis see kartus otse loomaliku iseloomu: tal oli tahtmine vahele astuda, kisendada ja poega jõuga ära kiskuda hirmsa saatuse käest, mida see endale valmistas.

Aga ta ise polnud ka vaba neist joontest, mis olid omased ta mehele, Olegi võõrasisale, kes oli olnud ta elu ainus sügav ning kirglik armastus, — temas endas pulbitses selline võitlusleek, et ta ei saanud pojale mitte kaasa tunda.

Sageli tundis ta end solvatuna: kuidas võib poeg tema ees, oma ema ees salatseda; oli ju Oleg alati olnud nii avameelne, armastavalt viisakas ning sõnakuulelik! Eriti solvav oli see, et tema ema, vanaema Veera, oli nähtavasti tütrepoja vandenõusse kaasa tõmmatud ja salatses tütre eest samuti; kõige järgi otsustades oli ka vend Kolja vandenõus osaline. Ja isegi sootuks kõrvaline naine Polina Georgijevna Sokolova ehk tädi Polja, nagu teda Koševoide perekonnas hüüti, oli nagu näha, saanud Olegile lähedasemaks kui pärisema. Kuidas, millal ja millest oli see alanud?

. . . . . .

Kuidas see kõik ometi võis tekkida? Kuidas võis emasüda seda taluda? Kes siis kõigist inimestest maa peal suudab poega paremini mõista, tema toiminguid ja mõtteid jagada, elu kurjal tunnil teda armastuse jõuga kaitsta? Aga õiglane südamehääl ütles talle, et poeg salatseb tema ees esmakordselt just sellepärast, et ta ei ole temas kindel.

Nagu kõik noored emad, nägi ta peamiselt oma ainsa lapse häid külgi, kuid ta tundis oma poega ka tõeliselt.

Sellest silmapilgust alates, kui linnas hakkasid ilmuma lendlehed salapärase allkirjaga «Noor Kaardivägi», ei kahelnud Jelena Nikolajevna, et ka tema poeg on selles organisatsioonis, ja mitte ainult osaline, vaid etendab isegi juhtivat osa. Ta oli rahutu, oli uhke, kannatas, kuid ei pidanud võimalikuks poega kunstlikult avameelsusele sundida.

Üksainus kord küsis ta nagu kogemata:

«Kellega sa peamiselt sõbrustad?»

Oleg juhtis tema poolt ootamatu kavalusega jutu nagu endise, Leena Pozdnõševa kohta käiva jutu jätkule ja ütles pisut hämmeldudes:

«S-sõbrustan Niina Ivantsovaga . . . »

Ja ema oli millegipärast sunnitud sellele kavalusele alistuma ning küsis ebasiiralt:

«Aga Leena?»

Oleg võttis vaikides päeviku ja ulatas emale, ning ema luges päevikust kõik, mis poeg mõtles Leena Pozdnõševast ja oma endisest sümpaatiast Leena vastu.

Aga sel hommikul, kui ta naabritelt kuulis Fomini hukkamisest, oleks ta peaaegu loomalikult karjatanud. Ta suutis seda tagasi

hoida ja heitis voodisse. Ja vanaema Veera, paindumatu ning salapärane nagu muumia, asetas talle laubale märja käteräti.

Jelena Nikolajevna, nagu kõik teisedki vanemad, ei kahtlustanud hetkekski poega osavõtus hukkamisest endast. Aga näe, missugune oli see maailm, kus poeg liikus, kui julm oli võitlus! Missugune tasu teda küll ootab?...Ta hinges polnud ikka veel pojale vastust, kuid vaja oli see hirmus saladuslikkus lõpuks ometi purustada, — nõnda oli võimatu elada!...

Samal ajal istus ta poeg, nagu alati korralikult riides, pestud ja päevitunud, pea õlgade vahel, millest üks oli teisest kõrgem, kuuris koikul, kuna tema vastas puuhalul istus suureninaline, tõmmu ja osavate liigutustega Kolja Sumskoi. Nad mängisid malet.

Kogu nende tähelepanu oli pööratud malele, ainult aeg-ajalt vahetasid nad nagu muuseas säärase sisuga repliike, et asjatundmatu inimene oleks võinud arvata, et on tegemist panetunud kurjategijatega.

S u m s k o i: «Seal jaamas on viljavarumispunkt... Niipea kui esimese viljapeksu järel vili kokku veeti, lasksid Kolja Mironov ja Palaguta käiku puugi...»

Vaikus.

K o š e v o i: «Kas vili on koristatud?»

«Sunnivad koristama kõike... Kuid enamasti seisab rõukudes ja hakkides: ei ole millegagi peksta ega vedada.»

Vaikus.

K o š e v o i: «Rõugud tuleb maha põletada... Sul on vanker hädaohus!»

Vaikus.

K o š e v o i: «See on hea, et teil sovhoosis omad poisid on. Meie arutlesime ja otsustasime staabis: huutorites tingimata oma rakukesed luua. On teil relvi?»

«Vähe.»

«Tuleb korjata.»

«Kust sa hing neid korjad?»

«Stepist. Ja ka neilt varastada, — nad elavad muretult.»

S u m s k o i: «Vabandust, šahh...»

K o š e v o i: «See, vennas, antakse sulle kui agressorile tagasi.»

«Agressor ei ole ju mina.»

«Aga norid tüli nagu mõni satelliit!»

«Mul on ennem olukord nagu prantslastel,» ütles Sumskoi muiates.

Vaikus.

S u m s k o i: «Vabanda, kui ma õieti ei küsi: ta ei poodud ilma teie osavõtuta?»

K o š e v o i: «Kes seda teab.»

«Hästi-i,» sõnas Kolja ilmse heameelega. «Ma mõtlen, neid on üldse vaja rohkem tappa, kas või lihtsalt nurga tagant. Ja mitte niivõrd neid sulaseid kui peremehi.»

«On tõesti vaja. Nad elavad muretult.»

«Tead, ma annan õige alla,» ütles Sumskoi. «Seisukord on lootusetu ja mul on aeg koju minna.»

Oleg pani malendid hoolikalt kokku, astus siis ukse juurde, vaatas välja ja tuli tagasi.

«Anna tõotus...»

Ei olnud mingit üleminekut sellelt hetkelt, mil nad istusid ja malet mängisid, kui nad juba, mõlemad ühepikkused, Oleg ainult õlgadest laiem, seisidki teineteise vastas, käed külgedel, ja vaatasid loomuliku ning lihtsa ilmega teineteisele otsa.

Sumskoi võttis sõduripluusi taskust väikese paberitüki, ise kahvatudes.

«Mina, Nikolai Sumskoi,» alustas ta summutatud häälega, «astudes «Noore Kaardiväe» liikmete ridadesse, tõotan oma relvavendade palge ees, paljukannatanud sünnimaa palge ees, kogu rahva palge ees pühalikult...» Teda valdas selline liigutus, et ta hääl võttis metalse kõla, kuid kartes, et teda õues kuuldakse, taltsutas Sumskoi oma häält. «... Kui ma aga seda püha vannet piinade all või argusest murran, siis olgu mu nimi ja mu omaksed igaveseks neetud, mind ennast aga karistagu mu seltsimeeste karm käsi. Veri vere eest, surm surma eest!»

«Õnnitlen sind... Nüüdsest peale kuulub sinu elu mitte sulle, vaid parteile, kogu rahvale,» ütles Oleg tundeliselt ja surus ta kätt. «Võtad vande kogu Krasnodoni grupilt.»

Peaasi on majja pääseda, ja kui ema juba magab või magamist teeskleb, tasa lahti riietuda ning magama heita. Siis pole vaja silmi ema selgeist piinatud silmadest kõrvale pöörata ega ole tarvis teeselda, nagu poleks elus midagi muutunud.

Sammudes kikivarvul ja ise tundes, kui suur ta on, tuleb ta kööki, paotab tasa ukse ning astub tuppa. Aknad on nagu alati tihedalt luukidega kaetud ja pimendatud. Täna on pliiti köetud, — majas on talumatult lämbe. Suitsulamp, asetatud vanale kummulipööratud plekktoosile, et ta ei määriks laudlina ja oleks kõrgemal, eraldab pimedusest tuttavate esemete kumerusi ning servi.

Ema, kes alati on nii korralik, istub magamiseks korraldatud voodil millegipärast kleidis ning ülesseatud juustega, väikesed, paksenenud liigestega käed kõvasti põlvede vahel koos, ning vaatab suitsulambi tulle.

Kui vaikne on majas! Onu Kolja, kes nüüd peaaegu kõik päevad oma sõbra Bõstrinovi juures mööda saadab, on koju tulnud ja magab, ka Marina magab ja väike onupoeg magab arvatavasti juba ammu, huuled pruntis. Vanaema magab ja isegi ei norska. Ainult ema ei maga. Mu tore ema!...

Aga peaasi — mitte tundmustele järele anda... Vaat niiviisi, vaikides, kikivarvul mööda minna ja magama heita, ja siis võib juba kohe ka uinumist teeselda...

Suurena ning raskena astub ta kikivarvul ema juurde, langeb ta ette põlvili ja peidab oma näo tema sülle. Ta tunneb ema käsi

oma põskedel, tajub tema ainulaadset soojust ja vaevalt märgatavat, otsekui kaugelt kanduvat neitsilikku jasmiinilõhna ning teist, pisut mõrkjat, kas koirohu või baklažaanilehekeste lõhna, — kas pole see ükskõik!...

«Mu kallis! Mu tore ema!» sosistab ta, suunates emale alt üles oma silmade helgi. «Sa ju mõistad kõik, kõik... mu tore ema!»

«Ma mõistan kõik,» sosistab ema, kallutades pea tema juurde alla, talle otsa vaatamata.

Ta otsib ema silmi, kuid see peidab silmad tema siidpehmeisse juustesse ja aina sosistab:

«Alati... igal pool... Ära karda... ole tugev... mu kotkas... viimse hingetõmbeni...»

«Küllalt, noh, küllalt... On aeg magama minna...» sosistab poeg. «Tahad, ma lasen nad vabaks?»

Ja nagu lapsepõlves kobab ta kätega ema juustes ja hakkab juuksenõelu välja noppima. Nägu peites kallutab ema pea tema kätele, tema aga võtab viimase kui nõela välja, päästab palmikud valla ja need langevad, hargnedes samasuguse heliga, nagu langevad õunad aias, ning katavad ema üleni.

Neljakümne viies peatükk.

Septembri lõpuks oli organisatsioon «Noor Kaardivägi» Pervomaika kaevanduses ühes «Kaheksamajakeste» ja kaevanduse nr. 1-bis rajooniga juba üks suuremaid põrandaaluseid noorsooorganisatsioone. Kõik Pervomaika kooli vanemate klasside agaramad õpilased olid tõmmatud organisatsiooni.

Pervomaika noored olid seadnud üles oma raadioaparaadi ja lasksid välja Informatsioonibüroo teateid ning lendlehti, mida kirjutati tušiga koolivihikute lehtedele.

Kui palju elamusi oli ühenduses selle raadioaparaadiga! Sootuks eri majades avastati ammu kõrvaleheidetud, lõhutud odavaid raadioaparaate — ja need raadiod varastati. Boriss Glavan, moldaavlane, kes ühes vanematega oli põgenenud Bessaraabiast ja asunud elama Krasnodoni — grupis nimetati teda «Alekoks» —, võttis enda peale neist osadest ühe hea raadioaparaadi konstrueerimise. Aga teel koju tabati ta tänaval politsei poolt ühes üksikute aparaadiosade ja lampidega.

Glavan kõneles politseis ainult rumeenia keelt ning karjus, et politsei võtab tema perekonnalt elatumisvõimalused, kuna kogu see materjal on talle tarvilik tulemasinate valmistamiseks, ja vandus, et kaebab Rumeenia armee juhatusele: Krasnodonis peatus alati teatav arv rumeenia ohvitsere läbiminevaist väeosadest. Glavani korteris avastati mõned valmis tulemasinad ja mõned, mis olid pooleli, — ta teenis tõepoolest ülalpidamist sellega, et tegi tulemasinaid. Ja politsei laskiski selle «liitlasriigi esindaja» lahti, kuigi konfiskeeris temalt raadioaparaadi osad. Kuid ta tegi siiski

raadioaparaadi nendest osadest, mis veel järele olid jäänud. Pervomaika noortel olid iseseisvad sidemed lähimate huutoritega Lilja Ivanihhina kaudu, kes vangisolekust toibudes oli läinud Suhhodoli huutorisse õpetajana töötama. Nemad olid peamised relvade hankijad, mida nad korjasid stepist, sooritades mõnikord väga pikki rännakuid lahingute piirkondadesse Donetsil; nad varastasid relvi ka nende juurde majutatud saksa ning rumeenia sõduritelt ja ohvitseridelt. Need relvad anti pärast seda, kui kõik Pervomaika poisid, organisatsiooni liikmed, olid relvadega varustatud, Serjožka Tjuleninile üle ja läksid lattu, mille asukoht oli teada ainult Serjožkale ning veel väga kitsale isikute ringile.

Nii nagu kogu organisatsiooni «Noor Kaardivägi» hingeks olid Oleg Koševoi ja Vanja Zemnuhhov ning Krasnodoni asula organisatsiooni hingeks — Kolja Sumskoi ja Tosja Jelissejenko, nii olid Pervomaika organisatsiooni hingeks Ulja Gromova ja Anatoli Popov.

Tolja Popov oli staabi poolt Pervomaika grupi komandöriks määratud ja tema oma organisatsioonilise vilumusega, mis oli omandatud kommunistlikus noorsooühingus, ning talle omase tõsidusega tõi kõigesse, mis Pervomaika noorsugu iganes tegi, vastutustundelise distsipliini ning otsustava julguse vaimu, mis tugines kõigi noorte erakordselt hästi korraldatud tööle.

Ulja Gromova aga oli pervomaikalaste kõigi algatuste ja enamiku üleskutsete ning lendlehtede autor. Alles nüüd ilmnes, millise määratu suure moraalse autoriteedi oli see tütarlaps sõbrataride ja seltsimeeste hulgas omandanud juba sellest ajast peale, kui ta võrdsena võrdsete seas koos teistega õppis, stepis käis, nagu teisedki laulis ning tantsis ja luuletusi luges ning pioneere juhtis, — pikakasvuline sihvakas neiu raskete mustade juuksepalmikutega ja silmadega, mis kord helget tugevat valgust purskasid, kord salapärast jõudu ilmutasid, pigem vaikne kui vallatu, pigem tasakaalukas kui äge, ent niihästi see kui ka teine.

Noorusele on omane otsustada näiliku ja tõelise, elava ja tüütu, võltsi ja tähelepanuvääriva üle mitte tundmaõppimise ja kogemuse põhjal, vaid esimesest pilgust, sõnast, liigutusest. Uljal ei olnud praegu talle eriti lähedasi sõbratare, ta oli kõigi vastu võrdselt tähelepanelik, hea ja nõudlik, ent tütarlastele piisas tema nägemisest ning temaga paari-kolme sõna vahetamisest tundmiseks, et Ulja ei ole selline mitte hingelisest kehvusest, vaid et selle taga seisab tohutu maailm tundeid ning mõtisklusi, mitmesuguseid hinnanguid inimeste kohta ja mitmesuguseid suhtumisi nendesse ja et see maailm võib avalduda ootamatu jõuga siis, kui pälvid Ulja poolt moraalset hukkamõistmist. Isegi rahulikku suhtumist sääraste loomuste poolt võetakse kui tasu, — mis siis veel kõnelda sellest, kui nad kas või hetkeks oma südame paotavad.

Niisama ühtemoodi kohtles ta ka kõiki noormehi. Ükski neist mitte ainult ei võinud öelda, et Ulja on temaga rohkem sõber kui teistega, vaid ükski neist ei julgenud oma südames sellist võima-

lust enda jaoks isegi oletada. Ainuüksi tema pilkudest ja liigutustest mõistis iga noormees, et tal pole tegemist oma isiksuse iseka ülehindamisega, veel vähem tundevaesusega, vaid et on tegemist tõeliste kirgede tervikulise, varjatud maailmaga, mis ei ole veel leidnud seda, kellele nad avalduvad täiel, suurel ning puhtal määral, ja mis ei saa end kulutada piiskhaaval. Ja Uljat ümbritses poiste poolt see ebateadlik, ettevaatlik ja omakasutu jumaldamine, mis saab osaks eranditult tugevaile ning puhtaile tütarlastele.

Just sellepärast, mitte aga selletõttu, et ta oli palju lugenud ning tark, valitses ta loomulikult ja vabalt, ilma et ta seda isegi oleks märganud, oma Pervomaika sõbrataride ja seltsimeeste hingede üle.

Tütarlapsed olid kogunenud õdede Ivanihhinate juurde, kus nad nüüd enamasti alati koos käisid: nad tegid individuaalpakikesi sidumismaterjaliga haavatute jaoks.

Sidumismaterjali oli Ljubka näpanud juba nende ohvitseride ja sõdurite tagant, kes kord tema juures lõbutsesid, — ta oli näpanud selle nii muu seas, andmata sellele tähtsust. Aga Ulja laskis sellest teada saades selle kohe käiku.

«Igaüks meie poistest peab individuaalpakikest kaasas kandma; nemad ei ole ju nagu meie, neil tuleb sõdida,» rääkis ta.

Ja arvatavasti ta ka teadis midagi, kui rääkis:

«Tuleb aeg, kus me kõik välja astume, siis läheb meil palju sidumismaterjali tarvis . . .»

Tõeliselt andis Ulja oma sõnadega edasi ainult seda, mis Vanja Zemnuhhov oli staabi istungil öelnud. Kust aga Vanjal see teada oli, seda Ulja ei teadnud.

Nii nad istusid ja valmistasid pakikesi ja isegi Šura Dubrovina, üliõpilane, keda endistel aegadel peeti seltsimatuks, lihtsalt mingiks individualistiks, võttis sellest tööst osa, sest ka tema oli armastusest Maia Peglivanova vastu «Noorde Kaardiväkke» astunud. Kleenuke Saša Bondarjova rääkis:

«Teate, tüdrukud, kellega me praegu sarnaneme? Vanaeitedega, kes kunagi töötasid kaevandustes, siis aga läksid pensionile või oma laste ülalpidamisele, — olen neid oma vanaema juures küllalt näinud. Nad kogunevad samuti üksteise järel vahel minu vanaema juurde ja istuvad: üks koob, teine õmbleb, kolmas laob pasjanssi, neljas aitab vanaemal kartuleid koorida — ja vaikivad . . . Vaikivad, vaikivad, siis tõuseb üks, ringutab ja ütleb: «Aga mis oleks, eidekesed, kui lahutaksime veidi meelt?» Eided muhelevad endamisi ja ütlebki teine eit: «Ega poleks patt natuke meelt lahutada.» Ja samas juba lähebki neil «klappimiseks», viisteist kopikat nina pealt, — ja vaatad, juba ongi «soru» laual, paljuke siis eitedele vaja? Joovad igaüks sõrmkübaratäie, toetavad põse sedaviisi peopesale ja lasevad lahti laulu: «Oi sa, mu sõrmuseke kullane . . .»»

«Oh seda Sašat küll, tema leiutab alati midagi niisugust!» naersid tüdrukud. «Kas ei peaks meiegi korraldama midagi selletaolist nagu need eided?»

Sel hetkel tuli Niina Ivantsova sisse, — nüüd tuli ta juba harva tütarlastega niisama istuma, nüüd tuli ta alati staabi sidepidajana; aga kus ta oli, see staap, ja kellest ta koosnes, seda tüdrukud ei teadnud. Sõnaga «staap» oli neil seotud kujutlus mingeist täiskasvanud inimestest, kes istuvad kuskil põranda-all, võimalik, et blindaažis maa all, ja seinad ümberringi on riputatud täis kaarte ja need inimesed ise on relvastatud ning võivad otsekohe raadio kaudu võtta ühenduse rindega, võib-olla isegi Moskvaga. Ja nüüd tuli Niina Ivantsova ning kutsus Ulja välja tänavale, ja tüdrukud taipasid, et Niina on tulnud uue ülesandega. Ja tõepoolest tuli Ulja natukese aja pärast tagasi ning ütles, et ta peab lahkuma. Seejärel kutsus ta Maia Peglivanova kõrvale ja ütles talle, et tüdrukud võtaksid individuaalpakikesed koju kaasa, tükki seitsekaheksa aga viiksid Ulja juurde, kuna neid võib varsti vaja minna.

Ei möödunud veerandit tundigi, kui Ulja, hoides käega seelikut ülal, heitis üle tara enne ühe, siis teise pika saleda sääre, ronis oma aiakesest Popovide aeda, kus kuivanud rohul vana kirsipuu varjus lamasid teineteise vastas kõhuli Anatoli Popov usbeki mütsikesega kaeravärvi juustel ja Vitja Petrov katmata tumeda peaga ning silmitsesid rajooni kaarti.

Nad märkasid Uljat juba eemalt, ja kui ta nende juurde astus, jätkasid nad tasa juteldes kaardi vaatlemist. Ulja heitis rinnale langenud juuksepalmikud painutatud käerandme hooletu liigutusega selja taha, seadis seeliku jalgadele ja laskus, põlved koos, nende kõrvale kükakile ning hakkas samuti kaarti silmitsema.

Üritus, mis Anatolile ja Viktorile juba teada oli ja mille pärast ka Ulja välja kutsuti, oli pervomaikalaste esimeseks tõsiseks prooviks: «Noore Kaardiväe» staap tegi neile ülesandeks vabastada sõjavangid, kes töötasid metsamajandis Pogorelõi huutoris.

«Kas valvemeeskond elab kaugel?» küsis Anatoli.

«Valvemeeskond elab teest paremal, juba huutoris endas. Barakk aga on eemal vasakul, selle salu ääres, mäletad? Seal oli varem laoruum. Nad tegid ainult narid sisse ja piirasid koha traataiaga ümber. Ja kõigest üks vahisõdur ... Ma mõtlen, kasulikum on valvemeeskonda mitte puutuda, vaid vahisõdur maha võtta ... Kuid kahju: nad kõik tuleks surnuks kägistada,» ütles Viktor tigeda ilmega.

Viktor Petrov oli oma isa hukkumisest saadik tublisti muutunud. Ta lamas tumedas sametkuues ja rääkis otsekui vastu tahtmist, heites Anatolile oma julgeist silmist süngevõitu pilke ning närides kuiva rohukõrt:

«Öösel on vangid luku taga, kuid võib Glavani ühes tööriistadega kaasa võtta, tema teeb selle kõik käratult lahti.»

Anatoli tõstis silmad Uljale.

«Kuidas sina arvad?»

Kuigi Ulja polnud nende kõneluse algust kuulnud, haaras ta sedamaid poolest sõnast tolle hetkelise arusaamisega, mis nende

tegevuse algusest peale otse iseenesest nende vahel oli kujunenud, selle asja olemuse, millega Viktor rahul polnud.

«Ma mõistan Vitjat hästi: oleks ju tõesti vaja valvemeeskond hävitada. Kuid me ei ole niisugusteks operatsioonideks veel küpsed,» lausus Ulja oma rahuliku, vaba rinnahäälega.

«Ka mina mõtlen samuti,» ütles Anatoli. «Tuleb teha seda, mis on lihtsam ja viib kõige otsemini eesmärgile.»

Järgmise päeva õhtuks kogunesid nad ükshaaval Pogorelõi all Donetsi kaldal asuvasse metsa, kõik viis — Anatoli ja Viktor, nende koolivennad Volodja Ragozin, Ženja Šepeljov, kõige noorem nende hulgas, ja Boriss Glavan. Nad kõik olid varustatud revolvritega. Viktoril oli peale selle veel isa vana «soomlane», mida ta nüüd alati sametkuue all vöörihma küljes kandis. Boriss Glavan oli võtnud kaasa lõiketangid, muukraua ja kruvikeeraja.

Oli jahe, kuupaisteta tähine lõunamaine varasügisene öö. Poisid lamasid jõe parema, järsu kalda all. Põõsastik, mis siinkohal ulatus otse kaldani, kõikus nende kohal, jõgi helendas pisut ja voolas peaaegu hääletult; ainult kuskil allpool, varisenud kalda kohal tegid selle vaiksed vood läbi allavarisenud mulla pooride immitsedes või mõnd pajuvääti pingutades ning jälle lahti lastes mingit imevat, lutsivat häält, otsekui imeks vasikas ema all. Stepipoolne madal vastaskallas kadus ähmasesse, pisut hõbejasse pimedusse.

Nad ootasid kesköödi, mil pidi toimuma vahiposti vahetus.

Nii salapärane ja kaunis oli see varasügisene öö selle veidi hõbeja uduvinaga teisel pool jõge ja selle imeva ning lutsiva, kuidagi lapseliku heliga, et ükski poistest ei saanud lahti kummalisest tundest: kas nad tõesti peavad lahkuma nii jõest kui sellest helist ja astuma võitlusse saksa vahisõduriga, mingisuguste traattõketega ning lukkudega? Olid ju jõgi ja see heli neile nii lähedased ning tuttavad, seda aga, mille peale nad välja läksid, tuli neil teha esmakordselt, — keegi neist isegi ei kujutlenud, kuidas see toimub. Kuid nad varjasid üksteise eest seda tunnet ja kõnelesid sosinal sellest, mis oli neile lähemal.

«Vitja, mäletad sa seda kohta? See on ju seesama, eks ole?» küsis Anatoli.

«Ei, see on veidi alamal, näe seal, kus kallas on sisse langenud ja kus lutsutab. Mul tuli ujuda ju tollelt kaldalt ja ma kartsin kogu aeg, et sa satud allpool otse keerisesse.»

«Tagantjärele öelda, ma hakkasingi tublisti kartma,» lausus Anatoli lapseliku naeratusega, «olin juba peaaegu uppumas.»

«Meie tuleme Ženka Moškoviga metsast välja ja — ah, võtaks sind tont! Ja peaasi, ma ei osanud veel ujuda,» ütles väga kõhn ja pikk poiss Volodja Ragozin, kelle silmile tõmmatud sonimütsil oli nii pikk nokk, et ta nägu üldse ei paistnud. «Ei, kui Ženka Moškov poleks järsakult otse riietega sisse hüpanud, ei oleks sina küll teda välja tõmmanud,» ütles ta Viktorile.

«Muidugi ei oleks tõmmanud,» tunnistas Viktor. «Aga mis Moškovist veel kuulda oli?»

«Ei midagi,» lausus Ragozin. «Mis seal ikka — nooremleitnant, pealegi jalaväes! See ju on kõige madalam komandör; neid, vennas, hukkub nagu päevalilleseemneid . . .»

«Ei, Donets on teil vaikne, aga kus meil Dnestr — see alles on jõeke!» ütles Boriss Glavan end küünarnukile ajades ja välgutas pimeduses oma valgeid hambaid. «Kiirevooluline! Iludus! Kui meil korraks alla vajud, siis enam ei pääse. Ja siis, kuule, mis mets see teil on? Meie elame ka stepis, aga missugune mets on meil Dnestri kallastel! Mustad paplid, jugapuud — sülega ei haara ümbert, ladvad — otse taevani . . .»

«Peaksidki elama seal,» ütles Ženja Šepeljov. «See teeb siiski meelepaha, et inimestel pole võimalik elada seal, kus neile meeldib . . . Kõik need sõjad ja üldse . . . Muidu elaks igaüks, kus kellelegi meeldiks. Meeldib Brasiilias, — ole hea. Mina elaksin rahulikult Donbassis. Minule isiklikult meeldib siin väga.»

«Ei, kuule: kui just tõesti rahulikult elada tahad, sõida rahuajal meie juurde Sorokasse, meie maakonnalinna, veel parem aga — minu külla; sel, vennas, on nimigi kõlav, ajalooline — Tsar-grad,» ütles Glavan tasa naerdes. «Ainult ära tule, tead, tülikasse ametisse. Mitte, jumal hoidku, loomade varumise voliniku ametikohale! Tule kohalikku «Punase Risti» ühingusse esimeheks. Pead ainult juuksuriärisid, teha pole üldse midagi, muudkui napsita tasapisi. Ei, jumala eest, kadestamisväärne amet!» lausus Glavan lõbusalt.

«Tasem, sina, läks aga lõbusaks!» lausus Anatoli heasüdamlikult.

Ja uuesti kuulsid nad seda imevat ning lutsivat heli jõel.

«On aeg . . .» ütles Anatoli.

Ja see lihtne, loomulik looduse ja eluõnne tunne, mis neid äsja oli vallanud, lahkus neist sedamaid.

Piki metsasihti, ringi ümber lagedate metsalankide läksid nad hanereas, kõige ees Viktor, kes tundis siin iga põõsast, sallu, mille taga seisis siit veel mittenähtav barakk. Siin lamasid nad veidikese ja kuulatasid. Hämmastav vaikus valitses ümberringi. Viktor andis käega märku ja nad hakkasid roomama.

Nüüd lamasid nad juba üsna salu ääres. Kõrge, pultkatusega barakk mustendas nende ees, — tavaline barakk, kuid seal olid inimesed ja see näis süngena ning koledana. Maastik baraki ümber oli juba täiesti lage. Barakist vasakul paistis tumedalt vahisõduri kogu. Veel rohkem vasakult läks tee ja selle taga algasid huutori majakesed, kuid neid polnud siit näha.

Valveposti vahetuseni jäi veel umbes pool tundi ja kogu see aeg nad lamasid, pööramata pilku vahisõduri tumedalt liikumatult kogult.

Viimaks kostis kuskilt eestpoolt vasakult valjenevaid samme ja nad kuulsid, tulijaid veel nägemata, kuidas kaks inimest takt-

sammu käies teele tulid ja neile lähenema hakkasid. Need olid paigutaja ja tunnimees. Nende tumedad kogud lähenesid vahisõdurile, kes neid kuuldes oli tardunud valveseisangusse.

Kuuldus summutatud saksakeelset käsklust, relvade tärinat ja kontsade kolksatust vastu maad. Kaks kogu eraldusid jälle ja uuesti hakkasid siledaks sõidetud teel kostma sammud, kaugenesid, jäid vaiksemaks ning kadusid öösse.

Anatoli pööras pisut pead Ženja Šepeljovi poole, kuid see oli juba roomamas salu sügavusse. Ženja pidi minema kaugemalt ümber huutori ja võtma positsiooni majakese juures, kus elas valvemeeskond.

Vahisõdur käis traattõkke juures aina edasi-tagasi, edasi-tagasi, nagu hunt võre taga. Ta kõndis kiirete sammudega, vintpüss rihmapidi õlale heidetud, ja oli kuulda, kuidas ta käsi hõõrus: nähtavasti oli tal magamast tõusmise järel külm.

Anatoli leidis kobamisi Viktori käe, ootamatult palava, ja surus seda tasa.

«Vahest kahekesi?» sosistas ta, lähendades huuled Viktori kõrvale.

See oli juba sõbranõrkus. Viktor raputas eitavalt pead ja hakkas edasi roomama.

Anatoli, Boriss Glavan ja Volodja Ragozin jälgisid hinge kinni pidades nii teda kui ka vahisõdurit. Iga kahina puhul, mida Viktor tekitas, näis neile, nagu oleks ta enda reetnud. Ent Viktor roomas neist ikka kaugemale, juba sulas ta sametkuub maastikuga ühte, teda polnud enam näha ega kuulda. Tundus, et nüüdsama peab toimuma s e e, ja nad pidasid vahisõduri tumedat kogu silmas, kuid vahisõdur kõndis ikka veel tõkke juures edasi-tagasi ning ei juhtunud midagi, ja näis, et on möödunud juba väga palju aega ning et varsti hakkab koitma . . .

Nagu poolenisti ununenud lastemängus, veel pioneeripõlves, kui oli suur tahtmine valvepostil seisvat kaaslast kavalusega üle trumbata, roomas Viktor vastu maad liibudes, kuid mitte kõhu peal, vaid nihutades kordamööda edasi ebaharilikult painduvaks muutunud kätt, siis jalga ja jälle kätt ning jalga. Kui vahisõdur tema suunas liikus, tardus Viktor paigale, kui vahisõdur kaugenes, roomas Viktor jälle, hoides end tagasi, et mitte kiirustada.

Süda peksles tal ägedalt, kuid hirmu ta ei tundnud. Selle hetkeni, mil ta roomama hakkas, oli ta sundinud end mõtlema isast, et ikka uuesti piitsutada kättemaksuhimu. Aga nüüd oli ta selle täiesti unustanud: kogu oma vaimujõu kulutas ta ainult selleks, et märkamatult vahisõdurile juurde hiilida.

Nõnda roomas ta barakki täisnurkselt piirava traattõkke nurgani ja tardus. Vahisõdur läks vastaspoolse nurgani ja pöördus tagasi. Viktor otsis «soomlase» välja, võttis selle hammaste vahele ja hakkas vahisõdurile vastu roomama. Ta silmad olid pimedusega juba niivõrd harjunud, et ta nägi isegi traati, ja talle näis, et ka vahisõdur on kindlasti pimedusega harjunud ning talle üsna

lähedale jõudes märkab teda maapinnal. Kuid vahisõdur, tulnud läbikäiguni traattõkkes, seisatas. Viktor teadis, et see ei ole tavaline läbikäik, vaid mingi seadeldis, mis sarnaneb okastraadiga põimitud pukkidele. Viktor ootas pinevalt, aga vahisõdur pistis, ilma et oleks püssi õlalt võtnud, käed püksitaskutesse ja jäi liikumatult seisma, selg baraki poole, pea pisut longus.

Ja äkki tundus Viktorile samuti nagu tema sõpradelegi, kes südame seisma jäädes ta tegutsemist ootasid, — talle tundus, et on möödunud palju aega ja et varsti hakkab valgeks minema. Mõtlemata sellele, et vahisõduril on nüüd kerge teda näha ja eriti kuulda, sest vahisõduri enda sammud ei summuta enam teisi hääli, hakkas Viktor siiski tema poole roomama. Neid lahutas veel ainult paar meetrit, aga vahisõdur seisis ikka veel, käed taskus, vintpüss rihmapidi õlal, pilotkaga kaetud pea longus, ise veidi kõikudes. Viktor ei mäletanud, kas ta tegi veel mõne roomamisliigutuse või kargas kohe püsti, kuid ta oli juba jalul vahisõduri kõrval ja tõstis pussi. Vahisõdur avas silmad ja pööras kähku pead, — see oli elatanud, kõhn, habemetüükais sakslane. Ta silmad omandasid meeletu ilme, ja jõudmata käsi taskust välja tõmmata, laskis ta kuuldavale kummalise tasase hääle:

«Õõh . . .»

Viktor lõi talle pussiga kõigest jõust kaela, lõuast vasakule. «Soomlane» vajus peani millessegi pehmesse tagapool rangluud. Sakslane kukkus, ja Viktor kukkus tema peale ning tahtis veel kord lüüa, kuid sakslane hakkas juba tõmblema ja ta suust purskas verd. Viktor läks eemale ja viskas verise pussi minema. Järsku hakkas ta nii tugevasti öökima, et ta vasaku käe varruka suu ette tõstis, et poleks kuulda, kuidas ta öögib.

Samas nägi ta enda ees Anatolit, kes talle «soomlast» pihku toppis ja sosistas:

«Võta, muidu jääb asitõend maha . . .»

Viktor peitis pussi ära, Ragozin aga haaras tal käe alt kinni ning ütles:

«Tee peale! . . .»

Viktor võttis revolvri kätte ja jooksis koos Ragoziniga tee peale. Siin heitsid nad pikali.

Borja Glavan, kartes pimedas neisse okastraadiga pukkidesse takerduda ja töötades lõiketangidega elukutselise kiirusega, tegi tõkkesse kahe posti vahele augu. Koos Anatoliga sööstsid nad baraki ukse juurde. Glavan kobas lukku, — see oli harilik lukustatud raudriiv. Glavan surus muukraua luku aasasse ja murdis selle lahti. Nad tõmbasid riivi eest ja avasid hirmsas ärevuses ukse. Neile hoovas vastu võimatuseni läppunud, haisev-sooja õhku. Inimesed neist paremal ning vasakul ärkasid ja nende ees liigutas keegi, keegi küsis midagi poolunes.

«Seltsimehed . . .» ütles Anatoli, ega saanud erutusest midagi rohkem ütelda.

Kuuldus mitu summutatud rõõmuhüüet, need sisistati vait.

«Minge läbi metsa jõe äärde ja edasi piki jõge üles- ning allapoole,» ütles Anatoli endast jagu saades. «On siin Gordei Kornijenko?»

«On!» vastas keegi kohmitsevate kehade hunnikust.

«Minge koju naise juurde...» Anatoli väljus barakist ja jäi ukse juurde seisma.

«Tuvike... Aitäh... Päästjad...» kuulis Anatoli hüüatusi.

Eesmised pidid juba okastraadiga põimitud pukkide juurde jooksma, kuid Glavan püüdis nad kinni ja suunas tõkkesse tehtud läbikäiku. Vangid sööstsid läbikäiku. Korraga haaras keegi kõrvalt Anatolil mõlema käega õlast ja sosistas meeletult-rõõmsalt.

«Tolja? ... Tolja?...»

Võpatades lähendas Anatoli oma näo temast kinni hoidva inimese näole.

«Moškov, Ženja...» lausus Anatoli, millegipärast isegi imestamata.

«Tundsin su häälest ära!» ütles Moškov.

«Oota... Lähme koos...»

Koidikuni oli veel palju aega, kui teistest poistest lahku löönud Anatoli, Viktor ja Ženja Moškov, kes oli palja jalu, mingeis haisvais räbalais ja vanunud juustega, istusid kitsa, võsaga kaetud nõo põhja puhkama.

Nüüd näis lihtsalt imena, et nad olid vangist vabastanud Moškovi, kellest nad just enne seda Donetsi kaldal olid rääkinud. Väsimusest hoolimata oli Anatoli rõõmsalt erutatud. Ta meenutas aina kord üht, kord teist momenti operatsioonist, mis nii edukalt oli lõppenud, kiitis Viktorit, Glavani ning teisi poisse ja pöördus siis jälle tagasi selle juurde, kuidas nad Ženja Moškovi olid vabastanud. Viktor vastas süngelt, ühesilbiliselt, Moškov aga vaikis kogu aeg. Lõpuks jäi ka Anatoli vait. Nõos oli väga pime ja vaikne.

Korraga tekkis kuskil Donetsi alamjooksu pool tulekuma. See tekkis järsku, haarates suurt osa taevast, vajudes tulekahju kohal nagu punane eesriie järjest rohkem allpoole; isegi nõos läks valgeks.

«Kus see on?» küsis Viktor tasa.

«Gundorovskaja juures,» lausus Anatoli pärast mõningat vaikimist, «See on Serjožka,» ütles ta häält madaldades. «Nad põletavad viljahakke. Ta põletab neid nüüd igal ööl...»

«Õppisime koolis, nägime endi ees niisugust laia, selget eluteed, ja näe, millega peame tegelema!» sõnas Viktor korraga jõuliselt. «Jah, teist väljapääsu ei ole...»

«Poisid! Kas ma tõesti olen vaba? Poisid!» ütles Ženja Moškov kähedalt ja langes, katnud näo kätega, kuivanud rohule.

Neljakümne kuues peatükk.

Oli saabunud aeg, mil isegi kodutud inimesed oma kärudega ei julgenud enam mööda kivi- ja maanteid liikuda ning lonkisid piki külavaheteid või otse mööda steppi, — nii sageli hakkasid sattuma miinidele veo- ja sõiduautod ning lendasid õhku bensiinitsisternid.

Ei jõudnud veel vaikida kuuldus suuremast avariist kuskil maanteel Matvejevi Kurgaani ja Novošahtinski vahel lõunas, kui juba levis uus kuuldus terve bensiinitranspordi hävitamisest Starobelski ja Belovodski vahel põhja pool.

Äkki lendas õhku raudbetoonsild Krepenka jõekesel Stalingradi suunas viival peateel ja polnud isegi võimalik mõista, kuidas see võis juhtuda: sild asus suures asulas Bokovo-Platovos ja seda valvati sakslaste poolt hästi. Mõne päeva pärast aga varises jõkke hiigla-raudteesild Kamenski lähedal Voroneži-Rostovi magistraalil. Selle silla kaitsmisega tegeles rühm saksa automaatureid, kellel oli kasutada neli raskekuulipildujat. Plahvatus oli nii tugev, et mürin kostis ööse l koguni Krasnodoni.

Oleg aimas, et arvatavasti oli see plahvatus tekitatud Krasnodoni ja Kamenski põrandaaluste parteiorganisatsioonide ühiste jõupingutustega. Ta arvas seda sellepärast, et nädalat paar enne seda, kui õhkulaskmine toimus, nõudis Polina Georgijevna uuesti Ljutikovi nimel sidepidajat Kamenski saatmiseks.

Oleg määras Olja Ivantsova.

Kahe nädala kestel ei ilmunud Olja enam kordagi «Noore Kaardiväe» tegevuse orbiiti, kuigi Oleg Niina kaudu teadis, et Olja on mitu korda kodus, Krasnodonis käinud ja jälle lahkunud. Uuesti ilmus ta Olegi korterisse kaks päeva pärast seda, kui oli toimunud kuulus plahvatus, ja asus tagasihoidlikult oma igapäevaste kohuste täitmisele «Noore Kaardiväe» staabi sidepidajana. Oleg mõistis, et teda millegi kohta ei või küsitleda, kuid tabas end vahel sellelt, et uudishimu ja huviga silmitses tema nägu. Aga Olja nagu ei märganudki seda, oli endiselt tasakaalukas, rahulik ja vähese jutuga. Tema ebakorrapäraste tugevate joontega liikumatu nägu, mida harva valgustas naeratus, oli nimme otsekui loodud saladuste hoidmiseks.

Selleks ajaks tegutsesid rajooni teedel ja kaugel väljaspool rajooni piire juba kolm «Noore Kaardiväe» alalist võitlusrühma.

Üks rühm oli Krasnodoni ja Kamenski vahelisel teel; see tungis peamiselt kallale saksa ohvitsere vedavaile sõiduautodele. Seda rühma juhatas Viktor Petrov.

Teine rühm — Vorošilovgrad—Lihhaja teel — tungis kallale tsisternautodele: hävitas autojuhi ja kaitsemeeskonna, bensiini aga laskis maha voolata. Seda rühma juhatas Punaarmee leitnant Ženja Moškov.

Kolmas rühm Tjulenini juhatusel tegutses kõikjal. Ta peatas relvi, toidumoona ja riidevarustust vedavaid saksa veoautosid

ning pidas jaňti eksinud ja mahajäänud saksa sõdureile, jälitas neid isegi linnas endas.

Rühmade võitlejad tulid kokku ülesande täitmiseks ja läksid pärast seda ükshaaval laiali; igaüks hoidis oma relva teatud kohas stepis, mahamaetuna . . .

Moškovi vabanemisega vangist sai «Noor Kaardivägi» veel ühe uue vilunud juhi.

Toibunud pärast viletsust, mida tal oli tulnud taluda, kõndis Moškov, tammena tugev ning sitke, ruttamata, taarudes, kael mässitud kootud salli, mis teda tublisti paksemaks tegi, jalas saapad ja kalossid, mis olid võetud sobivat kasvu politseinikult, kes oli tapetud jaoskonna rüüstamisel Ševõrjovka huutoris. Oma vihase välimuse juures oli Moškov tegelikult heasüdamlik inimene. Kuid viibimine armees, eriti pärast seda, kui ta rindel parteisse vastu võeti, oli harjutanud talle külge vastupidavuse ja enesedistsipliini.

Ta astus oma lukussepa-eriala kohaselt direktsiooni nr. 10 juures asuvate töökodade endisse mehhaanikatsehhi ja viidi Ljutikovi ettepanekul «Noore Kaardiväe» staabi koosseisu.

Sellest hoolimata, et «Noorel Kaardiväel» oli seljataga juba mitu üldiselt tuntud vägitegu, ei kõnelnud miski sellest, et sakslased selle organisatsiooni olemasolu pärast muret tunneksid.

Samuti nagu ojad ja jõed tekivad maa-aluste vete vähimagi, silmale märgatamatu liikumise tagajärjel, nõnda sulasid ka «Noore Kaardiväe» üritused märgatamatult nende miljonite inimeste sügavalt varjatud laiaulatuslikku liikumisse, kes püüdlesid tagasi oma loomuliku seisundi juurde, milles nad olid olnud enne sakslaste tulekut. Ja selles sakslaste vastu suunatud suuremate ja väiksemate tegude üliküllus es näinud sakslased kaua aega erilist jälge «Noorest Kaardiväest».

Rinne oli nihkunud niivõrd kaugele, et sakslastele, kes asusid Krasnodonis, näis see linn peaaegu Saksa reichi kõrvalise, tähtsusetu provintsina. Kui poleks olnud partisanide tegevust teedel, oleks «uus kord» paistnud siin igaveseks kindlustatuna.

Kõik oli vaikseks jäänud teistel sõjarinnetel — läänes ja idas, põhjas ja lõunas —, nagu oleks Stalingradi suurlahingu müra kuulatama jäädud. Igapäevastes lühikestes teadetes võitlusest Stalingradi ja Mozdoki piirkonnas septembris, seejärel oktoobris oli juba midagi niivõrd tavalist ning püsivat, et näis — nõnda jääbki alatiseks.

. . . . . .

Neljakümne seitsmes peatükk.

Pärast kõnelust emaga ei takistanud enam miski Olegi tegevust: sellesse oli nüüd kogu maja kaasa tõmmatud, omaksed olid tema abilisteks ja ema oli nende hulgas esimene.

Keegi ei oleks võinud ütelda, missugusel südame sulatuspannil

olid sel kuueteistkümne-aastasel noorukil kokku sulatatud need vanemate sugupõlvede kõige väärtuslikumad kogemused, mis olid märkamatult ammutatud nii raamatuist kui võõrasisa jutustustest, eriti aga sisendatud talle nüüd tema otsese juhi Filipp Petrovitš Ljutikovi poolt, — kuidas see tema südames kokku oli sulatatud tema enda ja ta seltsimeeste läbielatud kogemustega esimestest lüüasaamistest ja esimestest teostatud kavatsustest. Kuid vastavalt «Noore Kaardiväe» tegevuse arendamisele omandas Oleg oma seltsimeeste seas järjest suurema mõju, ise sellest ühtlasi ikka teadlikumaks saades.

Ta oli niivõrd seltsiv, elujaatav ja siiras, et mitte ainult mõte valitsemisest seltsimeeste üle, vaid ka lihtne tähelepanematus nende suhtes, nende arvamuste ning kogemuste suhtes oli talle vastik. Aga ta tundis järjest selgemini, et nende tegevuse edu või ebaedu oleneb suurel määral sellest, kuidas tema ise oma sõprade hulgas suudab kõike ette näha või kuivõrd ta eksib.

Ta oli alati ärevalt-toimekas, alati lõbus ja ühtlasi täpne, kaalutlev, nõudlik. Seal, kus asi puutus ainuüksi temasse, võis temas näha veel poisikest, — ta oleks tahtnud ise lendlehti üles kleepida, viljaaunu põletada, relvi varastada ja sakslasi nurga tagant tappa. Kuid ta sai juba aru talle osaks langenud vastutusest kõige ja kõigi eest ning taltsutas end.

Teda sidus sõprus endast vanema tütarlapsega, ebaharilikult lihtsa, kartmatu, vaikiva ning romantilise tütarlapsega, kellel olid rasked tumedad, ümaraile tugevaile õlgadele langevad juuksekiharad ja ilusad tõmmud, peaaegu mustad käed ning väljakutse, innustuse ja lennukuse ilme suurte pruunide silmade kulmukaartes. Niina Ivantsova mõistis iga tema pilku ning liigutust ja täitis vastuvaidlemata, kartmatult, täpselt iga tema poolt antud ülesande.

Alati tegelemas lendlehtede või komsomoli ajutiste piletitega või mingi maastiku plaaniga, võisid nad tundide kaupa teineteise kõrval igavust tundmata vaikida. Aga kui nad kord juba kõnelesid, siis nad otsekui lendasid kõrgel maa kohal: kõik, mida inimvaimu suurus on loonud ja mis on lapse pilgule kättesaadav, kihutas läbi nende kujutlusvõime. Mõnikord aga oli neil kahekesi nii põhjusetult lõbus, et nad ainult naersid, Oleg taltsutamatult, poisikeselikult hõõrudes oma sõrmeotsi, lihtsalt pisarateni, Niina aga tütarlapseliku, vaikse, usaldava lõbususega, vahel ka naiselikult, isegi veidi mõistatuslikult, otsekui varjaks ta Olegi eest midagi.

. . . . . .

Kuuendal novembril, oktoobripüha eelpäeval, kogunes «Noore Kaardiväe» staap täies koosseisus, sidepidajate Valja Bortsi, Niina ja Olja Ivantsova osavõtul Koševoide korterisse. Oleg oli otsustanud seda päeva tähistada Radik Jurkini piduliku vastuvõtmisega kommunistlikku noorsooühingusse.

Radik Jurkin polnud enam see vaiksete, mahedate silmadega

poisike, kes Žora Arutjunjantsile ütles: «Ma olen ju harjunud vara magama heitma.» Pärast osavõttu Fomini hukkamisest lülitati Radik Jurkin Tjulenini võitlusgruppi ja ta võttis osa öistest kallaletungidest saksa veoautodele. Ta istus üsna enesekindlalt ukse juures toolil ja vaatas otsejoones, silmi pilgutamata toa vastasseinas olevast aknast välja, kuni Oleg sissejuhatavalt sõna võttis ning seejärel Tjulenin temast, Radikust, iseloomustuse andis. Aegajalt tärkas temas uudishimu, et mis inimesed need on, kes tema saatust otsustavad. Ja ta pööras oma rahuliku pilgu pikkade hallide ripsmete alt suure, nagu pidulikuks lõunasöögiks kaetud söögilaua ümber istuvaile staabi liikmeile. Aga kaks tütarlast — üks hele, teine tõmmu — hakkasid talle kohe nii sõbralikult naeratama ja mõlemad olid nõnda ilusad, et Radik korraga ebatavalist kohmetust tundis ja pilgu kõrvale pööras.

«K-kas on küsimusi seltsimees Radik Jurkinile?» küsis Oleg.

Kõik vaikisid.

«Las ta jutustab oma elulugu,» ütles Vanja Turkenitš.

«Jutusta e-elulugu . . .»

Radik Jurkin tõusis püsti ja alustas aknast välja vaadates heleda häälega, nagu ta klassis oli vastanud õppetundi:

«Ma sündisin Krasnodoni linnas tuhande üheksasaja kahekümne kaheksandal aastal. Õppisin Gorki-nimelises koolis . . .» Sellega Radik Jurkini elulugu lõppeski, kuid ta ise tundis, et seda on vähe, ja lisas nagu väiksema kindlusega: «Aga et tulid sakslased, siis ma enam ei õpi . . .»

Jälle vaikisid kõik.

«Ühiskondlikke kohustusi ei ole kandnud?» küsis Vanja Zemnuhhov.

«Ei ole kandnud,» ütles Radik Jurkin sügava poisikeseliku ohkega.

«Kommunistliku noorsooühingu ülesandeid tunned?» küsis uuesti Vanja, vaadates läbi oma sarvraamidega prillide üksisilmi lauale.

«Kommunistliku noorsooühingu ülesandeks on saksa fašistlikke röövvallutajaid tappa, kuni neist enam ühtki järele ei jää,» ütles Radik Jurkin väga selgesti.

«Noh, arvan, poiss on poliitiliselt täiesti küps,» lausus Turkenitš.

«Muidugi, vastu võtta!» ütles Ljubka, kes kõigest südamest soovis, et Radik Jurkinil kõik hästi läheks.

«Vastu võtta, vastu võtta! . . .» ütlesid ka teised staabi liikmed.

«Kes on selle poolt, et Radik Jurkin kommunistliku noorsooühingu liikmeks vastu võtta?» küsis Oleg laia naeratusega ja tõstis ise käe.

Kõik tõstsid käe.

«Üh-hel häälel,» ütles Oleg ja tõusis püsti. «Tule siia . . .»

Radik kahvatus pisut ja astus talle teed andvalt kõrvale tõm-

buvate ning tõsiselt tema peale vaatavate Turkenitši ja Ulja Gromova vahelt laua juurde.

«Radik!» lausus Oleg pidulikult. «Staabi ülesandel annan sulle üle kommunistliku noorsooühingu ajutise pileti. Hoia seda nagu oma au. Liikmemaksud tasud oma viieliikmelises grupis. Kui Punaarmee tagasi tuleb, vahetab komsomoli rajoonikomitee selle ajutise pileti alatise vastu . . .»

Radik sirutas peenikese päevitunud käe ja võttis pileti. See oli niisama suur kui tõeline pilet, tehtud tihkest paberist, millele plaane ja kaarte joonestatakse, ja kahekorra kokku murtud. Esikülje ülemisele äärele oli väikeste hüplevate trükitähtedega trükitud: «Surm saksa okupantidele!» Veidi alamal oli pealkiri: «Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsoo Ühing». Veel alamal oli veidi suurema kirjaga: «Kommunistliku noorsooühingu ajutine pilet». Pileti pöördele oli vasakule kirjutatud Radiku perekonna-, ees- ja isanimi ning tema sünniaasta, alamale — komsomoli astumise aeg: «6. november 1942»; veel madalamale — «Välja antud kommunistlike noorte organisatsiooni «Noor Kaardivägi» poolt Krasnodoni linnas. Sekretär: Kašuk.» Pileti paremale küljele olid joonestatud lahtrid liikmemaksude tasumise jaoks.

«Ma õmblen selle kuue sisse ja hakkan alati endaga kaasas kandma,» ütles Radik vaevalt kuuldavalt ning peitis pileti kuue sisemisse tasku.

«Võid minna,» ütles Oleg.

Kõik õnnitlesid Radik Jurkinit ja surusid tal kätt.

Radik astus Aia tänavale. Vihma ei sadanud enam, kuid oli väga tuuline ja külm. Lähenes videvik. Sel ööl pidi Radik juhtima kolmest poisist koosnevat gruppi suure piduliku ülesande täitmisel. Tundes oma rinnal komsomolipiletit, hakkas ta range ja õnneliku ilmega mööda tänavat koju minema. Teisele ülesõidukohale, rajooni täitevkomitee maja ette jõudes, kus nüüd asus põllumajanduskomandantuur, avas Radik huuled, kergitas veidi lõuga ja laskis kuuldavale läbilõikava vile — lihtsalt ainult selleks, et sakslased teaksid, et ka tema maailmas olemas on.

Sel ööl võttis koos Radik Jurkiniga peaaegu kogu organisatsioon suure piduliku ülesande täitmisest osa.

«Ärge unustage: kes on vaba, otsekohe minu juurde!» rääkis Oleg. «Peale pervomaikalaste!»

Pervomaika noored korraldasid Oktoobri-piduõhtu õdede Ivanihhinate juures.

Tuppa jäid Oleg, Turkenitš, Vanja Zemnuhhov ja sidepidajad — Niina ning Olja. Olegi nägu muutus korraga ärevaks.

«T-tütarlapsed, a-armsad, on a-aeg!» ütles ta tugevasti kogeldes. Ta astus Nikolai Nikolajevitši tuppa viiva ukse juurde ja koputas. «Tädi Marina! On a-aeg . . .»

Palitu seljas, käigu peal rätikut pähe sidudes väljus toast Marina ja tema järel onu Kolja. Oma toast tulid vanaema Veera ja Jelena Nikolajevna.

Marina, Olja ja Niina riietusid ning väljusid majast; nad pidid lähemail tänavail valvet pidama.

Oli jultumuseni hädaohtlik võtta seda ette niisugusel tunnil, kui majades ei magatud ja inimesed veel tänavail liikusid, — kuid kas võis sellest ära öelda!

Videvik tihenes. Vanaema Veera laskis pimenduskatte alla ja süütas suitsulambi. Oleg läks õue Marina juurde. Viimane eemaldus majaseinast.

«Pole kedagi.»

Onu Kolja pistis pea õhuaknast välja ja vaadanud ringi, ulatas Olegile antenni otsa. Oleg kinnitas selle teiba külge ja riputas teiba juhtmele otse posti kõrval, nii et teivas ja post pimeduses ühte sulasid.

Oleg, Turkenitš ja Vanja Zemnuhhov istusid onu Kolja kirjutuslaua juures ja hoidsid pliiatseid kirjutamisvalmis. Vanaema Veera, sirge, läbitungimatu ilmega, ja Jelena Nikolajevna, kallutudes ettepoole, naiivse ning veidi kohkunud ilmega, istusid kaugemal voodi serval, silmad aparaadil.

Ainult onu Kolja oma täpsete, rahulike kätega võis nii kähku ja käratult aparaadi õigele lainele lülitada. Nad sattusid ovatsioonidele. Raginad ei lasknud kuulda häält, mis kõneles, kuid nad kuulsid nime, mida see hääl nimetas. Ovatsioonide müra, mis siin tundus merikarbist väljatungiva kohinana, täitis toa ega vaikinud kaua, kaua. Ometi võis aeg-ajalt eraldada üksikuid hüüdeid, isegi käteplaksutusi. Aga siis jäi kõik vaikseks ja selles vaikuses, mida ajuti katkestasid raginad õhus, hakkas kõlama rahulik mehine hääl:

«Seltsimehed! Täna pühitseme Nõukogude revolutsiooni võidu kahekümne viiendat aastapäeva meie maal. Sellest ajast, kui meil hakkas kehtima nõukogude kord, on möödunud kakskümmend viis aastat. Me seisame nõukogude korra kehtimise järgneva, kahekümne kuuenda aasta lävel . . .»

Sellest ajast saadik, kui nad möödunud aasta seitsmendal novembril olid raadiost kuulanud ta kõnet Punaarmee paraadil Punasel väljakul Moskvas, polnud nad seda häält kuulnud . . . Oli võimatu seda mitte ära tunda. Ja ometi oli raske uskuda, et see on tema. Ja kallutudes veel rohkem ettepoole, küsis Jelena Nikolajevna vaevalt kuuldavalt:

«Kas tõesti tema?»

«Jah . . . Tasa!» sisistas Oleg, välgutades innustunult silmi.

Rahuliku ja tõsise näoga Turkenitš ja Vanja, lähendanud prillid peaaegu vastu vihikut, kirjutasid kiiresti. Üles kirjutada polnud raske: ta rääkis ruttamata. Mõnikord ta vaikis veidi aega ja oli kuulda, kuidas ta klaasi vett kallas ja klaasi kohale asetas. Siiski kulus esialgu kogu nende vaimujõud selleks, et mitte midagi kaotsi lasta minna. Pärastpoole kohanesid nad kõne rütmiga ja teadvus selle ebaharilikkusest, peaaegu võimatusest, milles nad otsekui kaastegevad olid, valdas neid kõiki. «Jah, see on tema . . .

tema! Kuid mina siin, Krasnodonis, kuulan ja kirjutan ta sõnu üles! On's see tõesti võimalik?» mõtles igaüks neist.

See, kes ei ole istunud suitsulambi valgel kütmata toakeses või blindaažis, kui õues mässab sügiskülm, ja kui inimene on alandatud, maha tallatud, vilets; kes ei ole kangestunud käega püüdnud salajase raadio juures oma kodumaa vaba lainet, — see ei saa iial aru, millise tundmusega nad seda aeglast, rahulikku kõnet kuulasid ...

«... ütleb vereimeja Hitler: «Meie hävitame Venemaa, nii et ta kunagi enam ei suudaks tõusta.» Näib, et on selge, kuigi rumalavõitu.»

Suurest saalist kostev naer kutsus silmapilkselt esile naeratused ka nende nägudel ja vanaema Veera isegi varjas käega suud.

«Meil ei ole säärast ülesannet — hävitada Saksamaa, sest Saksamaad on võimatu hävitada, nagu on võimatu hävitada Venemaad. Kuid hävitada hitlerlik riik on võimalik ja seda tuleb teha. Meie esimene ülesanne just selles seisabki, et hävitada hitlerlik riik ja selle inspireerijad.»

Kiiduavalduste torm, mis tema kõne iga viimase lause järel puhkes, tekitas tarviduse samuti avalduda häälekas liigutuses või vaimustushüüus, kuid nemad ei võinud seda teha, nad ainult vahetasid pilke.

Kõik, mis nende inimeste — alates kuueteistkümne-aastasest poisikesest kuni vana naiseni — patriootilises tundes ebateadlikult oli peitunud, see kõik tuli nüüd tagasi nende juurde faktide ja arvude otsese tõe kujul, hingestatuna kotkapilgust tulevikku.

Nemad, lihtsad inimesed, kellele olid osaks langenud säärased kujutlematud kannatused ning piinad, olid need, kes praegu kõnelesid maailmale tema häälega:

«Hitlerlikud lurjused... tapavad meie maa okupeeritud territooriumidel tsiviilelanikke, mehi ja naisi, lapsi ja vanakesi, meie vendi ja õdesid, ning tarvitavad nende kallal vägivalda... Ainult alatud inimesed ja lurjused, kes on kaotanud au ja langenud loomade tasemele, võivad lubada endale sääraseid jõledusi süütute ja kaitsetute inimeste suhtes... Meie tunneme nende jõleduste kordasaatjaid, «Euroopa uue korra» loojaid, kõiki neid vastseid kindralkubernere ja lihtsalt kubernere, komandante ja komandandiabisid. Nende nimed on teada kümneile tuhandeile piinatud inimestele. Teadku timukad, et nad ei pääse vastutusest oma roimade eest ega pääse piinatud rahvaste karistavast käest...»

Nii rääkis nende eest kättemaks inimestest kõige inimlikuma suu läbi...

Suure maailma hingus, mis ümbritses nende väikest, vaenlase sõdurite saabaste poolt porisse tallatud linna, sünnimaa võimas vappumine ja õise Moskva tuksed tungisid tuppa ning täitsid nende südamed õnnestava teadmisega oma kuuluvusest selle maailma juurde...

Kiiduavalduste mürin kattis tema kõne iga eladalaskmist.

«Au meie mees- ja naispartisanidele!»

«Kuulsite? ... Tema ütles seda! ... Seda ütles ta meile!» hüüatas Oleg, vaadates kõigile säravate, õnnelike silmadega otsa.

Onu Kolja lülitas raadio välja ja korraga saabus kohutav vaikus. Alles nüüdsama see oli, ja juba polegi enam midagi ... Õhuaken kriiksub. Sügistuul vilistab akna taga. Nad istuvad üksi poolpimedas toas ja sajad kilomeetrid muret lahutavad neid sellest maailmast, mis äsja neist mööda kohises ...

Neljakümne kaheksas peatükk.

Öö oli nii pime, et isegi lausa vastamisi põrgates polnud võimalik teineteist näha. Niiske tuul tormas mööda tänavaid, tekitades keeriseid teeristmeil, kolistas katuseil, oigas korstnais, vilistas juhtmeis, undas postidel. Oli vaja linna tunda nii, nagu tundsid nemad, et mööda läbipääsematut pori pimedas täpselt läbikäiguputka juurde jõuda.

Tavaliselt kõndis öösiti sellel teelõigul — Vorošilovgradi maanteest Gorki-nimelise klubini — valvekorral olev politseinik. Aga nähtavasti olid pori ja külm ta kuhugi katuse alla peletanud.

Läbikäiguputka oli ehitatud kividest, — see polnudki õieti putka, vaid torn, mille räästaalust ehtisid sakid nagu lossil. Torni alaosas oli väike kontor ja läbikäik kaevandusse. Tornist paremale ja vasakule ulatus kõrge kivimüür.

Nad olid otsekui loodud selleks, et teha seda kahekesi, — laiaõlaline Sergei Levašov ja Ljubka oma tugevate jalgadega, vilgas nagu tuli. Sergei sirutas põlve ette ja ulatas Ljubkale käed. Ilma et viimane neid oleks näinud, sattus ta oma väikeste kätega otsekohe neisse ja hakkas tasa naerma. Ta asetas botikus jala Sergei põlvele ning oli samal hetkel juba tema õlgadel ja pani käed müürile. Sergei hoidis teda tugevasti säärtest, botikuist kõrgemalt kinni, et ta ei kukuks. Neiu kleit lipendas Sergei pea kohal nagu lipp. Ljubka laskus kõhuli müürile, klammerdudes kätega müüri külge: ta käed polnud küllalt tugevad, et Sergeid üles tõmmata, kuid sellises asendis suutis ta vastu pidada, kuni Sergei, haaranud kõvasti ta vöökohast kinni ja toetudes jalgadega vastu müüri, vinnas enda ise käte abil üles ning asetas kiire, jõulise liigutusega müürile esialgu ühe, siis ka teise käe. Nüüd jäi Ljubkal üle ainult talle koht vabastada, — Sergei oli juba tema kõrval.

Paksu müüri pealispind oli kallak ja märg, sealt võis väga kergesti alla libiseda. Aga Sergei seisis kindlalt, toetanud lauba vastu torni seina ja ajanud käed seinale laiali. Nüüd ronis Ljubka juba ise talle mööda selga õlgadele, — Sergei pidi küll tugev poiss olema. Torni sakid olid parajasti Ljubka rinna kõrgusel, ja ta ronis kerge vaevaga tornile. Tuul rebis nii tugevasti ta kleiti ja jakki, et näis — nüüdsama paiskab ta Ljubka maha. Kuid kõige raskem oli juba seljataga ...

Ljubka võttis põuest rullikese, otsis kobamisi üles sidumisnööri, mis oli aetud läbi kitsama serva äärise, ja hoides, et tuul seda lahti ei rulliks, kinnitas rullikese lipuvarda külge. Niipea kui ta selle lahti laskis, haaras tuul sellest niisuguse ägedusega kinni, et Ljubkal hakkas erutusest süda kloppima. Ta võttis teise, väiksema rullikese ja sidus selle lipuvarda jalale, nii et see jäi juba sissepoole, sakkide taha.

Samal kombel, mööda Sergei õlga, laskus ta alla, kuid ei julgenud hüpata porisse ja istus müürile, lastes jalad rippu. Sergei hüppas maha ja hüüdis teda alt tasakesi, sirutades käed vastu. Ljubka ei näinud teda, aimas ainult hääle järgi. Süda seisatas tal, — ta sirutas käed ette, tõmbas silmad pilukile ja hüppas. Ta langes otse Sergei käte vahele ja haaras tal kaela ümbert, ning Sergei hoidis teda nii veidi aega ülal. Kuid Ljubka vabastas enese, hüppas maha ja sosistas erutatult, hingates talle otse näkku:

«Serjožka! Võtame kitarri kaasa, eks?»

«Tore! Ja ma panen teised riided selga, — sa määrisid mu oma botikutega üleni ära,» ütles Sergei õnnelikuna.

«Kus sa sellega! Küll võetakse vastu, nagu oleme!» Ljubka puhkes lõbusalt naerma.

Valjale ja Serjožka Tjuleninile sattus kesklinn — kõige kardetavam rajoon: saksa vahisõdurid seisid rajooni täitevkomitee maja ja börsihoone juures, politsei pidas valvet direktsiooni juures ning mäe all asus žandarmeeria. Kuid pimedus ja tuul olid nende poolt. Serjožka valis tühjalt seisva «hullu härra» maja, ja kuni Valja valvas maja sellel küljel, mis oli rajooni täitevkomitee poole, ronis Serjožka mööda kõdunenud redelit üles — redel oli asetatud pööningu ette vist juba tol ajal, kui «hull härra» alles elas —, ning ajas viieteistkümne minutiga kõik joonde.

Valjal oli väga külm ja ta oli rõõmus, et kõik nii ruttu lõppes. Kuid tasakesi, kummardudes otse ta näo juurde, naeris Serjožka:

«Mul on veel üks tagavaraks. Paneme direktsioonile!»

«Aga politsei?»

«Aga tuletõrjeredel?»

Tõepoolest oligi peasissekäigu vastaspoolses küljes tuletõrjeredel.

«Läki,» ütles Valja.

Tintmustas pimeduses laskusid nad raudteeharule ja kõndisid kaua mööda liipreid. Valjale näis, et nad lähevad juba Verhneduvannajasse, kuid see polnud nii: Serjožka nägi pimedas nagu kass.

«Siin,» ütles ta. «Ainult tule mu järel, sest vasakul on nõlvak, ja satudki otse politseinike kooli juurde...»

Tuul mässas pargipuudes, plagistas raagus, oksi ja piserdas Valjale ning Serjožkale okstelt külmi piisku. Serjožka viis teda kindlalt ning kiiresti puiesteelt puiesteele ja Valja taipas, et nad on jõudnud koolimaja juurde, — nii kõvasti kolises katus.

Nüüd polnud enam tunda raudredeli võbinat, mida mööda Serjožka üles oli läinud. Ta ei tulnud ega tulnud ikka veel... Valja

seisis üksinda redeli alumise otsa juures. Kui kõle ja sünge oli see öö selle raagus okste plaginaga! Ja kui nõrgad ning abitud olid selles pimeduses, õudses maailmas tema ema ja tema, Valja, ja väike Ljusja... Kuid isa? Mis siis, kui ta hulgub praegu kuskil peavarjuta, poolpimedana?... Valja kujutles kogu Donetsi stepi tohutut maa-ala, õhkulastud kaevandusi, märgi linnakesi ja asulaid ilma valguseta, kuid žandarmeeriaga... Korraga näis talle, et Serjožka ei tulegi enam sellelt kolisevalt katuselt alla, ja tal hakkas hirm. Aga sel hetkel tundis ta redeli värinat ja ta nägu omandas külma ning iseseisva ilme.

«Oled sa siin?...» Serjožka naeratas pimeduses.

Valja tundis, et Serjožka sirutab talle käe, ja ta ulatas oma vastu. Poisi käsi oli külm nagu jäätükk. Mida ta kõike pidi kannatama — kõhnuke, katkistes saabastes, millega ta oli juba nii palju tunde poris kõndinud — arvatavasti olid need vett täis —, vanas, kulunud lahtiste hõlmadega kuuekeses?... Valja asetas mõlemad käed poisi põskedele, ka need olid külmad nagu jäätükid.

«Sa oled ju külmast päris kange,» lausus ta, võtmata käsi poisi näolt.

Serjožka jäi silmapilkselt vagusi, ja nad seisid nii mõnda aega. Ainult raagus oksad plagisesid. Siis sosistas Serjožka:

«Enam ei hakka ringi minema... Lähme veidi kaugemale, ja — üle aia...»

. . . . . .

Neljakümne üheksas peatükk.

Punased lipud ei lehvinud mitte üksnes «hullu härra» ja Vorošilovi-nimelise kooli majal. Punased lipud lehvisid ka direktsiooni ja endise rajooni-tarbijateühistu kohal ning kaevanduse nr. 12, nr. 7—10, nr. 2-bis, nr. 1-bis, Pervomaika kaevanduste ja Krasnodoni asula kohal.

Linna igast servast voolas rahvast kokku lippe vaatama. Hoonete ja läbikäiguputkade juurde kogunesid terved jõugud. Sandarmid ja politseinikud jooksid rahvast laiali ajades jalad rakku, kuid keegi neist ei osanud lippe maha võtta: iga lipu varda jalale oli kinnitatud tükike valget riiet musta pealkirjaga «Mineeritud».

Allohvitser Fenbong, kes oli roninud Vorošilovi-nimelise kooli hoone katusele, leidis juhtme, mis viis lipu juurest pööninguaknasse. Ja pööningul oli tõepoolest miin räästa all, — see polnud isegi maskeeritud.

Ei žandarmeerias ega ka SS-komandos olnud kedagi, kes oleks osanud miine käsitseda. Hauptvahtmeister Brückner saatis oma auto Rovenkisse ringkonna žandarmeeriasse minööride järele. Kuid minööre ei olnud ka Rovenkis ja auto kihutas Vorošilovgradi.

Kella kahe paiku päeval tegid Vorošilovgradist saabunud mi-

nöörid miini koolimaja pööningul kahjutuks, kõigis ülejäänud kohtades aga miine ei leidunud.

Kuuldus Krasnodonis Suure Oktoobrirevolutsiooni auks heisatud punastest lippudest levis mööda kõiki Donetsi basseini linnu ja asulaid. Saksa žandarmeeria häbi ei saadud enam ka varjata oblasti feldkomandandi, kindralmajor Kloeri eest Juzovkas. Ja meister Brückner sai käsu põrandaalune organisatsioon maksku mis maksab paljastada ning kinni püüda; vastasel korral soovitati tal pagunitelt hõbedased välgud maha võtta ja sõduriks minna.

. . . . . .

Viiekümne teine peatükk.

Mida selgemalt ilmnesid Punaarmee edusammud mitte ainult Stalingradi piirkonnas ja Donil, vaid ka Põhja-Kaukaasias ja Velikije Luki rajoonis, seda ulatuslikumaks ning hulljulgemaks muutus «Noore Kaardiväe» tegevus.

«Noor Kaardivägi» oli juba suur, üle kogu rajooni hargnenud ja järjest kasvav organisatsioon, millel oli üle saja liikme. Ja veel rohkem oli tal abilisi.

Organisatsioon kasvas ega võinudki jääda kasvamata, sest et ta kogu aeg oma tegevust arendas. Oli see ju lõpuks tema kutsumus. Tõsi küll, poisid tundsid, et nad on muutunud kuidagi silmapaistvamaks, võrreldes selle ajaga, kui nad tegevust alustasid. Aga mis teha, — teatud mõttes oli see vältimatu.

Kuid mida laiemale «Noore Kaardiväe» tegevus hargnes, seda kitsamalt tõmbusid tema ümber kokku gestapo ja politsei poolt välja heidetud «tiheda nooda» tiivad.

Ühel staabi istungil küsis Ulja äkki:

«Aga kes meist tunneb morsetähestikku?»

Keegi ei küsinud, milleks seda vaja on, ja keegi ei heitnud Ulja üle nalja. Võib-olla mõtlesid staabi liikmed esmakordselt kogu nende tegevuse kestel sellest, et nad võidakse arreteerida. Aga see oli kiiresti mööduv mõtisklus. Ei ähvardanud ju neid seni veel miski.

Just sel ajajärgul kutsuti Oleg välja isiklikuks kõneluseks Ljutikoviga.

Nad ei olnud teineteist sellest esimesest kohtumisest saadik üldse näinud ja leidsid teineteises suuri muutusi.

Filipp Petrovitš oli hallimaks ja kuidagi veel laiemaks muutunud, tüsenenud. Tundus, et see ei ole tervisest. Nende kõneluse ajal tõusis ta sageli ja tegi mõne sammu mööda toakest edasi-tagasi. Oleg kuulis tema hingamist, — vististi oli Ljutikovil raske oma suurt keha kanda. Ainult Filipp Petrovitši silmad vaatasid sellesama range ilmega, neis ei olnud tunda mingit väsimust.

Ljutikov aga märkas, et Oleg on arenenud, sirgunud isegi füüsiliselt. See oli juba sootuks täiskasvanud noormees oma parimas

eas. Jooned ta sarnakas näos olid otsekui süvenenud, välja kujunenud, üksnes ta suurtes silmades tärkas ajuti endine poisikeselik ilme, eriti kui ta naeratas. Aga sellel kohtumisel viibis ta rohkem mõtlikus seisundis, istus kössis, pea õlgade vahel, ja ta kulmude vahel tulid nähtavale suured kortsud.

Filipp Petrovitš küsitles teda uurivalt, sama asja juurde korduvalt tagasi pöördudes, «Noore Kaardiväe» endiste ja vastselt moodustatavate gruppide kohta, nõudis nimesid ja iseloomustusi. Tundus, et teda huvitab mitte niivõrd asja väline külg, mida ta Polina Georgijevna kaudu hästi tundis, kuivõrd organisatsiooni seesmine olukord, eriti see, missugusena Oleg ise oma organisatsiooni näeb ja kuidas ta selles esinevaist asjaoludest aru saab.

Filipp Petrovitšit huvitas ka, kuivõrd laialdane ringkond organisatsiooni liikmeid üksteist tunneb, kuidas teostub staabi side rühmadega, rühmadevaheline side ja vastastikune koostöö. Ta tuletas meelde veisekarja laialiajamise operatsiooni ja küsitles hulk aega, kuidas staap gruppidele eelseisvast operatsioonist tehniliselt teadustas, kuidas grupi juht selle grupi poistele teatavaks tegi ja kuidas nad kõik kokku tulid. Teda huvitasid ka igapäevasemad üritused, näiteks lendlehtede ülesskleepimine, — ja ka need peamiselt sidepidamise ja juhtimise seisukohalt.

Kordame, et Filipp Petrovitši vestluse iseärasus ükskõik missuguse inimesega seisis selles, et ta alati teisele väljendusvõimaluse andis ega kiirustanud oma arvamuse avaldamisega. Ta ei püüdnud kunagi kaasvestlejale meele järgi olla; tema juures kujunes iseendast nõnda, et ta rääkis vana ja noorega nagu omataolisega.

Oleg tundis seda. Filipp Petrovitš vestles temaga nagu poliitilise juhiga, võttis ka tema arvamust kuulda. Teistsugusel ajal oleks selline suhtumine Olegisse täitnud ta südame õnneliku uhkusega. Kuid nüüd tundis ta, et Filipp Petrovitš ei ole «Noore Kaardiväega» päriselt rahul. Filipp Petrovitš küsitles teda, siis korraga tõusis ning hakkas kõndima, mis polnud talle sugugi omane. Seejärel ta enam ei küsinudki, ainult kõndis. Oleg jäi samuti vait. Viimaks laskus Filipp Petrovitš raskelt toolile Olegi vastas ja tõstis oma range pilgu viimasele.

«Olete kasvanud suureks: organisatsioon on suureks kasvanud ja ise olete välja arenenud,» ütles Filipp Petrovitš, «see on hea. Toote meile suurt kasu. Rahvas on teid tunda saanud, tuleb aeg ja ta ütleb teile hea sõna. Mina aga ütlen, mis teil korras ei ole... Mitte ühtki inimest ärge võtke enam organisatsiooni ilma minu loata, — piisab! Praegu on niisugune aeg, kus isegi kõige kartlikum ja laisem meid abistab, talle pole kohustuslik organisatsioonis olla. Arusaadav?»

«Arusaadav,» lausus Oleg vaikselt.

«Side...» Filipp Petrovitš vaikis vähekese. «Liiga koduselt aetakse teil asju. Hirmus palju jooksmist üksteise juurde, ühest korterist teise. Kõige rohkem aga sinu ja Turkenitši korteri ümber.

See on ohtlik. Kui mina oleksin, ütleme tavaline elanik sinu tänavas, ka siis märkaksin ma: miks jooksevad päevast päeva ja koguni öösel, kus isegi liikumine on keelatud, alatasa teie juurde poisid ja tüdrukud? Milleks nad nõnda käivad? Niiviisi mõtleksin mina, lihtne elanik. Noh, need aga otsivad teid, nemad just nimelt pööravad sellele tähelepanu. Olete noored inimesed, kogunete mõnikord ehk ka mitte poliitika jaoks, niisama, et veidi lõbutseda?» küsis Filipp Petrovitš heatahtliku ja veidi kavala naeratusega.

Oleg hämmeldus, naeratas ja noogutas pead.

«Ei sobi. Tuleb natuke igavust taluda. Tulevad meie omad, — lõbutseme seda rohkem,» ütles Filipp Petrovitš väga tõsiselt. «Isegi staapi tuleb kokku kutsuda võimalikult harvem. On tulnud sõjaaeg. Teil on komandör ja komissar, — töötage, nagu tehakse lahinguolukorras rindel. Side aga tuleb viia teie organisatsiooni tasemele. Oleks hea, kui leiaksite sellise koha, kuhu igaüks võiks tulla vabalt, ja keegi ei imestaks selle üle. Mis on praegu Gorki-nimelises klubis?»

«Seisab tühi,» ütles Oleg. Talle meenus, kuidas ta klubi seinale lendlehti kleepis ja peaaegu oleks politsei küüsi sattunud. «Kui ammu see juba oli!» näis talle. «See ei kõlba asutuseks ega elamuks ja nii seisabki tühjana,» vastas Oleg.

«Aga teie pöörduge ülemuse poole ja tehke sellest ehtne klubi.»

Oleg vaikis mõnda aega, tema laubale tekkisid kortsud.

«Ei saa aru,» ütles ta.

«Pole midagi arusaamatut: klubi noorsoo ja elanikkonna jaoks. Organiseerige poliitikast eemalseisvaid poisse ja tüdrukuid, kes mõtlevad ainult lõbustustest, tunnevad igavust, looge algatuslik rühm teie endi osavõtul ja pöörduge härra linnapea poole, et ta lubaks teil hoonet klubina kasutada. Ütelge, et tahate elanikkonda «uue korra» vaimus kultuuriliselt teenindada. Ja lihtsalt, et las noored tantsivad, muidu tolknevad asjata ringi, tulevad veel kahjulikud mõtted pähe! See kaabakas ise muidugi ei otsusta midagi, kuid ta küsib ülemuselt. Võidakse lubada. Nad on ise ka igavusest kõngemas,» ütles Ljutikov.

Talle mitte vanusekohaselt omase, mitte argipäevase, vaid suure praktilise taiplikkusega kaalutles Oleg kohe, et klubis võib sobitada kohale oma poisse staabist ja nende kaudu viisikute juhtidega sidet pidada. Kuid võimalus vastu enese tahtmist saada tõmmatud maailma, mis on ebainimlik, võimalus selle võõra maailma millistest tahes jälkidest üritustest osa võtta hämmeldas Olegi sisetunnet. Kinnitada inimestes alatuimat meelelaadi või ainult kaudseltki selleks kaasa aidata... Ei, kõike muud, ainult seda mitte! Ta langetas vaikides pea, suutmata heita pilku Filipp Petrovitšile.

«Seda ma arvasin,» lausus Ljutikov rahulikult. «Ei mõistnud! Aga kui oleksid mõistnud, oleksid teinud suure kingi nii mulle kui ka kogu organisatsioonile.» Filipp Petrovitš tõusis üles ja astus mõne raske sammu mööda tuba. «Meie suurele seltsimehele Stalinile määras saatus istuda ühes lauas säärasega nagu Churchill,

sina, poisike, aga kardad... end määrida. Kes on puhas, see ei määrdu! Ja mis kuradi agitaatorid neil õige on? Liigse valjuhääldaja seavad klubisse üles, aga need ju kisavad selletagi. Tuleb teha nii, et see klubi oleks meie kätes. Meie agitatsioon peab olema vaikne, kuid nende agitatsioonist tõhusam. Ütlen avameelselt, et ka meie ise poetume vähesel määral teie üritusse. Küll muidugi nõnda, et te seda ei märkagi, vabandage väga. Eeskava aga teete neutraalse. Kui sa lased selle asja juurde sellised poisid nagu Moškov, Zemnuhhov või Osmuhhin, veel parem aga Ljuba Ševtsova, — nemad juba organiseerivad sulle kogu selle ettevõtte...»

Veel kaua veenis vana Ljutikov oma noort seltsimeest, veenis pärast sedagi, kui Oleg oli sellega nõustunud. Olegi meel polnud kuigi hea, sest ta oli alistunud väärale tundele.

«Ma räägin sellepärast, et su seltsimehed ütlevad sulle sedasama, mida sina mulle ütlesid. Niisiis selleks, et sa teaksid, mida vastata,» seletas Ljutikov. Ja aina õpetas ning õpetas.

. . . . . .

Viiekümne kolmas peatükk.

Neil ajaloolistel kuudel — novembris ja detsembris 1942 — ei võinud nõukogude inimesed, eriti need, kes asusid sügaval sakslaste tagalas, näha tõelisi mastaape sündmusest, mis sai rahvaste ajalooliseks mälestuseks ainsa sümboolse sõnana: Stalingrad.

Stalingrad — see pole ainult kitsa, Volga külge liibunud maatasa tehtud linna maa-ala kaitsmine, millele ei leidu võrdset ajaloos, vaenlase vastu, kes oli koondanud säärased arvuliselt hiiglasuured jõud, niisugused universaalsed relvaliikide kombinatsioonid ja niisuguse täiusliku tehnika üliküllus, milliseid ei ole tundnud suurimadki lahingud kogu inimkonna olemasolu kestel.

Stalingrad — see on väejuhtimisgeeniuse suurim väljendus. Äärmiselt lühikese ajaga, vähem kui poolteise kuuga, ühtse, harmoonilise ning tervikliku plaani järgi, mis teostati kolmes etapis, millest igaüks kujutas endast sõjakunsti meistriteost, — piirati Volga-äärsete ja Doni steppide ennenägematult avaras ruumis Nõukogude vägede poolt sisse kakskümmend kaks vastase diviisi ja kolmkümmend kuus vastase diviisi purustati. Selle kavatsuse teostamise tulemusena nihkus Nõukogude vägede rinne poolteist kuni kakssada kilomeetrit esialgseist lahingukohtadest edasi. Ja kulus ainult üks kuu, et ümberhaaratud vastane täielikult hävitada ning vangi võtta.

Kuid see oli alles algus. Jaanuari lõpuks nihkusid Nõukogude väed Loode-, Lõuna-, Doni, Põhja-Kaukaasia, Voroneži, Kalinini, Volhovi ja Leningradi rindel kaks kuud kestnud pealetungioperatsioonide tagajärjel kuni nelisada kilomeetrit edasi, purustades sada kaks vastase diviisi, võttes üle kahesaja tuhande vangi, saades saa-

giks kolmteist tuhat suurtükki ja suure hulga muud tehnikat, vabastades tuhandeid asulaid, nende hulgas sellised, nagu Kantemirovka, Belovodsk, Morozovski, Millerovo, Starobelsk, Kotelnikovo, Zimovniki, Salsk, Mozdok, Naltšik, Mineralnõje Vodõ, Pjatigorsk, Stavropol, Armavir, Valuiki, Rossoš, Ostrogožsk, Velikije Luki, Schlüsselburg ja Voronež.

Stalingrad — see on parim tunnistus uue, nõukogude korra sünnitatud inimeste andekusest. Et seda mõista, tarvitseb kujutleda, millised inimmassid ja sõjatehnikakogused pandi liikuma vastavalt ühtsele plaanile, ühtsele tahtele, millised inimreservid ja ainelised tagavarad varuti ja loodi selle plaani elluviimiseks, missuguseid organisatsioonilisi jõupingutusi ja materiaalseid ressursse nõudis nende masside liikumapanemine rinde suunas, nende varustamine toiduainete, vormiriietuse, laskemoona ning kütteõlidega, ja lõpuks missugune maailma-ajaloolise tähtsusega õppe- ja kasvatustöö viidi läbi, et sajad tuhanded sõjaliselt vilunud ja poliitiliselt haritud komandörid ja väepealikud, seersantidest marssaliteni, võisid seista selle liikumise eesotsas ja muuta selle miljonite relvastatud inimeste teadlikuks liikumiseks.

Stalingrad — see on ühtse plaaniga uue ühiskonna paremuse kõrgem indeks võrreldes vana ühiskonna ja selle anarhiaga. Ükski vana tüüpi riik ei oleks suutnud poolteist aastat pärast vaenlase paljumiljonilise, enamiku Euroopa maade tööstuse ja põllumajanduse poolt relvastatud ja varustatud armee tungimist sügavale riigi territooriumile, pärast talle tekitatud kujutlematuid materiaalseid purustusi ning laastamisi, — ükski vana tüüpi riik ei oleks suutnud majanduslikus suhtes lahendada selletaolise pealetungi ülesannet.

Stalingrad — see on kapitali ahelaist vabastatud rahva vaimse vägevuse ja ajaloolise intellekti väljendus.

Stalingrad — see on geeniuse ülev saavutus, kelle nimega on nimetatud see ajalukku läinud linn.

Nagu kõik nõukogude inimesed, ei võinud Ivan Fjodorovitš Protsenko teada tõelisi mastaape sündmustest, mille tunnistajaks ja kaastegelaseks ta oli. Aga olles raadio ja elusate inimeste kaudu ühenduses Ukraina partisanistaabiga ja Looderinde sõjanõukoguga, kellel esimesena tuli nihkuda Ukraina territooriumile, teadis Ivan Fjodorovitš enam kui teised Vorošilovgradi oblasti territooriumil vaenlasega võitlevad nõukogude inimesed Nõukogude vägede pealetungioperatsioonide iseloomust ja ulatusest.

Ivan Fjodorovitš viibis Vorošilovgradis täpselt nii kaua, kui oli vaja linna kõigi nelja põrandaaluse rajoonikomitee tegevuse väljaarendamiseks. Kuid seks ajaks, kui saadi teada Saksa rinde läbimurdmisest Nõukogude vägede poolt Kesk-Donil, oli Ivan Fjodorovitš juba mitu korda jõudnud oma asukohta vahetada. Novembri lõpust saadik viibis ta peamiselt oblasti põhjarajoonides.

Keegi ei dikteerinud Ivan Fjodorovitšile, et ta peab nüüd viibima just neis põhjapoolseis rajoonides. Kuid ta mõistis lihtsalt

oma terve mõistuse ja vaistu abil, et tal on tähtsam viibida nüüd seal, kus Nõukogude rinne on kõige lähemal ja kus partisanisalkadel kõige varem õnnestub asuda lahingulisele koostööle Nõukogude armeega.

Lähenes aeg, mida Ivan Fjodorovitš nii kaua oli oodanud, aeg, mil võis väikesed partisanigrupid uuesti ühendada salkadeks, kes on suutelised suuremaiks operatsioonideks.

Ivan Fjodorovitš oli nüüd asunud elama ühte Belovodski rajooni külasse Marfa Kornijenko sugulaste juurde, kus varjas end ka vangist vabastatud kaardiväeseersant Gordei Kornijenko, Marfa mees. Kornijenko oli külas asutanud partisanigrupi, kes oma otseste kohustuste kõrval ka Ivan Fjodorovitši igasuguste üllatuste eest kaitses. Belovodski rajooni kõiki partisanigruppe juhatas tolle sovhoosi direktor, kus suvel olid töötanud Krasnodoni Gorki-nimelise kooli õpilased, see mees, kes oli andnud Maria Andrejevna Bortsi käsutusse laste evakueerimiseks viimase veoauto. Sellele direktorile andiski Ivan Fjodorovitš käsu ühendada kõik Belovodski rajooni grupid ja moodustada umbes kahesajameheline salk.

Veel polnud maailmale teatatud Nõukogude vägede uuest võimsast pealetungist Kesk-Doni piirkonnas, kui Ivan Fjodorovitši radist võttis vastu šifreeritud teate Saksa rinde sügavast läbimurdest kirdes, Novaja Kalitva ja Monastõrštšina vahelises lõigus, ja idas — Bokovskoje rajoonis Tširi jõel. Samal ajal anti Ivan Fjodorovitšile üle käsk paisata kõik tema käsutuses olevad partisanijõud põhja poole — Kantemirovkasse ja Markovkasse ning ida poole — Millerovosse, Glubokajasse ja Lihhajasse vaenlase ühendusteedele. See oli rinde sõjanõukogu käsk.

«On tulnud meie tund!» lausus Ivan Fjodorovitš pidulikult ja embas radisti.

Nad suudlesid teineteist nagu vennad. Korraga lükkas Ivan Fjodorovitš radisti õrnalt eemale ja jooksis lahtiriietunult, nagu ta oli, majast välja. Oli selge külm tähine öö. Viimastel päevadel oli rängalt lund sadanud, — talumajade katused ja kauged kingud tukkusid vaikselt lumeliniku all. Ivan Fjodorovitš seisis pakast tajumata, tema rind pakitses, ta hingas ahnelt külma õhku ega hoidnud tagasi pisaraid, mis veeresid ta silmist ja külmusid põskedel.

Ivan Fjodorovitšil kulus umbes tund aega, et jõuda oma korterini. Ta võttis kaasa ka radisti ühes aparaadiga. Võimas kaardiväelane Gordei Kornijenko, kes just nüüdsama oli tulnud tagasi politseipostide hävitamise operatsioonidelt huutoreis, magas kõvasti. Kuid uni kadus tal silmapilk, kui Ivan Fjodorovitš teda õlast raputas ja oma uudiseid edasi andis.

«Monastõrštšina juures!» hüüatas Kornijenko ja ta silmad lõid särama. «Olen ise sellelt rindelt, seal ma langesingi vangi... Mõne päeva pärast on meie omad siin, pea mu sõnu meeles!»

Vana sõdur kraaksatas ärevusest ja hakkas kähku riietuma. Gordei Kornijenkole allutati kõik põhjapoolsed partisanigrupid ja ta pidi viibimata väljuma Markovka—Kantemirovka piirkonda. Ivan Fjodorovitš ise aga pidi ühes aparaadiga radisti ja kahe partisani saatel minema Gorodištše külla, kus asus sovhoosi direktor oma salgaga: Ivan Fjodorovitš mõistis, et nüüd on saabunud aeg, mil on otstarbekohasem salga juures olla.

Neil rännupäevil oli talle alatiseks sidepidajaks tema naise sõbratar Maša Šubina, kelle ta oli endaga Vorošilovgradist kaasa toonud. Nagu ta oli eeldanud, osutus Maša üheks neist sitkeist, ustavaist loomustest, kes elus on nii äärmiselt tagasihoidlikud, et on tarvis organisaatori teravat silma, et osata neid inimmassist välja valida. Aga kui valik on neile langenud, osutavad need inimesed sellist üleinimlikku töövõimet ja seejuures nii täielikku iseenda unustamist, et nende õlgadele langeb nende ülemate ning juhtide ülesannete kogu praktiline täitmine. Ilma nende inimeste abita jääksid suurimadki ülesanded ainult ülesanneteks, saamata teoks.

Maša Šubina oli juba võõrdunud vahet tegemast öö ja päeva vahel, nii oli ta töös kinni. Kui inimesed, kes töötasid temaga kõrvuti, katsuksid kujutleda, mis tema elus ja töös oli kõige iseloomulikum, üllatuksid nad sellest, et keegi ei mäleta teda magamas. Kui ta magaski, siis niivõrd vähe ja, mis peaasi, nii märkamatult, et võis arvata, nagu ei magaks ta üldse.

Selle naise hing leegitses mitte kellelegi nähtavas ülevas tööpaatoses. Ainus isiklik rõõm, mis ta hinge soojendas, oli rõõm teadmisest, et ta ei ole üksik. Tõsi küll, tal polnud võimalik kokku saada Katjaga, oma sõbratariga, — Katjaga oli ta ühenduses Marfa Kornijenko kaudu. Kuid Maša teadis, et tema parim ja ainus sõbratar on kuskil lähedal ja et nad töötavad ühise asja kasuks. Ivan Fjodorovitšisse aga oli Maša kiindunud siiralt, kogu hingega — selle eest, et ta oli teda paljude seast märganud ja teda usaldas. Selle usalduse tõttu võis Maša tema eest elu anda.

Ivan Fjodorovitš, kes oli täielikult haaratud hiiglaslikest sündmustest, mille arenemisele ta jõudumööda kaasa aitas, tegi Mašale viimaseid korraldusi.

«Marfa juures kohtud sa isiklikult Mitjakinski salga komandöriga. Tema tegevuspiirkonnaks on Glubokaja ja Kamenski peale viivad teed. Astugu viibimata välja, tegutsegu päeval ja öösel, ärgu lasku vaenlasel hinge tagasi tõmmata. Katjale aga ütelgu Marfa, et ta jätaks viibimata oma õpetajaameti ja — siia . . .»

«Sellesse korterisse?» küsis Maša.

«Sellesse . . . Sina aga, tundigi kaotamata, — Ksenia Krotova juurde. Teed tunned?»

«Tunnen.»

Kui Ivan Fjodorovitš Mašat tema kohustuste ringi juhtis, oli ta andnud talle selle aadressi: Uspenka küla, meditsiiniline punkt,

arst Valentina Krotova. Valentina õde Ksenia töötas nüüd side alal Protsenko naise Jekaterina Pavlovna ja kõigi Donetsist lõuna pool asuvate rajoonikomiteede vahel.

«Kseniale ütled: tegevuspiirkond — Lihhaja, Šahtõ, Novotšerkasski, Rostovi ja Taganrogi peale viivad teed,» jätkas Ivan Fjodorovitš. «Tegutseda päeval ja öösel, laskmata vaenlasel hinge tagasi tõmmata. Kõikjal, kus rinne lähedale tuleb, vallutada asulad, tõmmata vaenlase tuli enda peale... Katja peakorter, tuleb välja, likvideerub. Peakorter jääb nüüd Marfa juurde. Märgusõna muudan...» Ta kummardus Maša kõrva juurde ja ütles talle märgusõna. «Ei unusta?»

«Ei.»

Ta mõtles natuke ja ütles:

«Kõik.»

«Kõik?» Maša vaatas talle otsa. Tema küsimus oli õigupoolest selline: «Aga mina?» Kuid ta silmad ei väljendanud midagi.

Nagu hea mäluga inimene kunagi, kontrollis Ivan Fjodorovitš peast, kas ta polnud midagi unustanud. Ja talle meenus, et ta polnud veel teinud korraldust, kuidas Mašal edaspidi tegutseda.

«Jah... Kui jõuad Ksenia juurde, lähed üle tema käsutusse. Hakkad töötama side alal Marfaga. Ütle minu poolt, et sind enam kuhugi ei saadetaks.»

Maša langetas silmad. Ta kujutles, kuidas ta läheb praegu üksi, ikka kaugemale ja kaugemale neist kohtadest, kuhu tänahomme tulevad meie omad. Jah, mõne päeva pärast ei jää sinna, kus ta praegu ühes Ivan Fjodorovitšiga asub, enam ühtki vaenlast ja see kirgas maailm, mida nad nii kaua olid oodanud ja mille heaks nad ei säästnud oma elu, astub jälle oma õigustesse.

«Mis siis ikka, Maša,» lausus Ivan Fjodorovitš, «pole aega ei minul ega sinul... Tänu sulle kõige eest...»

Ta embas Mašat tugevasti ja suudles otse huultele. Hetkeks jäi Maša tema käte vahel sõnatuks ega suutnud talle vastatagi.

Riietunud nii, nagu käisid Saksa tagalas kõige vaesemad naised, viskas Maša torba selga ja väljus tarest. Ivan Fjodorovitš ei läinud teda saatma. Ja Maša asus sel varasel koidueelsel tunnil oma pikale üksildasele teekonnale mööda krigisevat lund, mitte enam noore, kuid samal ajal veel nii neiuliku näoga silmapaistmatu naine, kuid raudse hingega.

Aga mõne aja pärast läks ka Ivan Fjodorovitš oma väikese salgaga teele. Hommik koitis külmana ja vaiksena. Varane karm talvine koit tungis läbi kooljaliku uduvine. Ei vähimatki liikumist maapinnal ega taevas, ei häält, isegi tuulesahinat ei tundunud olevat avaras, silmapiirini ulatuvas valges kõrbes, milles siin-seal nõoalanguis ja kingunõlvadel paistsid hallide täppidena põõsad. Kõik ümberringi magas, kaetuna lumega. Kõik oli nii kõle, vaene, külm, lage, ja näis, et jääbki niisuguseks. Ivan Fjodorovitš aga

läks mööda seda ääretut kõrbet ja tema avali paiskunud hinges kajas võiduäike.

(Saabunud oma salgaga Gorodištšesse, kutsub Ivan Fjodorovitš enda juurde oma naise, et suunata ta tähtsate luureandmetega läbi rindejoone. Katja täidab mehiselt selle ülesande. Tankikorpuse staabis antakse talle uus ülesanne: minna uuesti läbi rindejoone ja tungida salaja Vorošilovgradi.)

Viiekümne seitsmes peatükk.

Vanja Zemnuhhov võeti kinni koidikul. Ta valmistus Klavat Nižnaja Aleksandrovkas külastama, tõusis enne valget, võttis kaasa kannika leiba, pani palitu selga ja läkiläki pähe ning astus tänavale.

Haruldaselt puhas ja tihe erekollane koidupuna lasus ühtlase ribana silmapiiril allpool hallikas-roosat uduvinet, mis hajus kahvatul selgel taeval. Mitu suitsusammast, roosakat ja kollakat, väga tihedat ja samal ajal väga õhulist, seisis linna kohal. Vanja seda kõike ei näinudki, kuid ta mäletas lapsepõlvest, et nõnda see tavaliselt on sellisel selgel külmal varahommikul, ja tema prilliideta näole — ta oli need peitnud sisemisse taskusse, et need ees higiseks ei tõmbuks —, tekkis õnnelik ilme. Selle õnneliku ilmega võttiski ta neli majale lähenevat inimest vastu, kuni vaadates märkas, et need on saksa sandarmid ja uus politseiuurija Kulešov.

Sel hetkel, kui nad jõudsid Vanjale päris ligi ja Vanja nad juba ära tundis, küsis Kulešov temalt midagi, ning Vanja taipas, et nad on talle järele tulnud. Ja samal hetkel, nagu temaga elu otsustavail momentidel alati juhtus, muutus ta äärmiselt külmrahulikuks ja Kulešovi küsimus jõudis tema teadvuseni.

«Jah, see olen mina,» ütles Vanja.

«Jänni jäid...» sõnas Kulešov.

«Ma teatan omastele,» ütles Vanja. Aga ta teadis juba, et nad ei lase tal majja minna, ja kõrvale pöördudes kloppis ta lähemale aknale — mitte klaasile, vaid rusikaga raami keskosale.

Samal hetkel haarasid Kulešov ja žandarmeeriasõdur tal kätest ning Kulešov kobas tal kiiresti läbi palitutaskud ja läbi palitu ka püksitaskud.

Õhuaken avanes ja õde vaatas välja; Vanja silmad ei seletanud tema näoilmet.

«Ütle isale ja emale, et kutsuti politseisse. Ärgu saagu rahutuks, tulen varsti tagasi,» ütles Vanja.

Kulešov turtsatas, vangutas pead ja astus saksa sõduri saatel välistrepile: nad pidid läbiotsimist toimetama. Saksa seersant ja teine sõdur aga hakkasid Vanjaga minema mööda kitsast jalgrada, mis oli tallatud piki majade rida selle vähekäidava tänava õhukesse lumme. Seersant ja sõdur ei tahtnud mööda lund käia, nad lasksid Vanjast lahti ja hakkasid käima hanereas tema taga.

Vanja tõugati, nii nagu ta oli, palitus ja läkiläkis ning kulu-

nud, lääpatallatud kontsadega poolsaapais, väikesse pimedasse härmatanud seintega ning kleepuva põrandaga kongi ja lukustati tema järel uks. Ta jäi üksi.

Läbi laealuse kitsa prao tungis vaevalt sisse hommikust valgust. Kongis polnud narisid ega koikut. Väljaheidete anumast nurgas levis teravat lehka.

Oletused, miks ta kinni võeti, kas olid nad midagi teada saanud tema tegevusest, või lihtsalt kahtlustasid teda, või oli keegi reetnud, mõtted Klavast, vanemaist, samuti seltsimeestest valdasid teda. Kuid harjumusliku tahtepingutusega, otsekui end veendes: «Rahulikult, Vanja, ainult rahulikult», juhtis ta end hetkel ainsale ja kõige tähtsamale mõttele: «Kannata, küllap selgub...»

Vanja toppis külmast kangestunud käed palitutaskuisse ja nõjatus vastu seina, langetades läkiläkis pea, ja nõnda seisis ta temale omase kannatlikkusega kaua, ta ei teadnud kui kaua, — võib-olla mitu tundi.

Koridorist kajasid pidevalt kas ühe või mitme inimese sammud, mis käisid ühest otsast teise, paukusid kongide uksed. Kuuldus kaugemaid ja lähemaid hääli.

Siis seisatasid meeste sammud tema kongi juures ja kähe hääl küsis:

«Selles? ... Meistri juurde! ...»

Mees astus veel edasi, ning võti kriuksatas lukus.

Vanja eemaldus seinast ja pööras pead. Sisse astusid saksa sõdur, mitte see, kes teda oli saatnud, vaid teine, võtmega, arvatavasti koridorivalvur, ja politseinik, kelle nägu oli Vanjale tuttav, sest nad olid selle aja kestel õppinud tundma kõiki politseinikke. Politseinik juhtis Vanja meister Brückneri ooteruumi, kus ta nägi teise politseiniku valve all poisikest, üht nendest, kelle nad olid saatnud sigarette müütama.

Poisike, väga kõhnunud ja pesemata, heitis Vanjale pilgu, kehitas õlgu, tõmbas korra ninaga ning pöördus ära.

Vanja tundis mõningal määral kergendust. Kuid ikkagi tuleb tal kõike eitada: kui ta tunnistab kas või seda, et tema, Zemnuhhov, varastas kingitused selleks, et veidi teenida, nõutakse temalt kaaslaste väljaandmist. Ei, ei tohi mõteldagi, et asi võiks kujuneda soodsaks...

Sakslane-kirjutaja väljus kabinetist ja astus ust lahti jättes kõrvale.

«Mine... mine...» ütles politseinik ruttavalt ja hirmunud ilmel, tõugates Vanjat ukse poole. Teine politseinik tõukas samal kombel poisikest, hoides tal kukla tagant kaelusest kinni. Vanja ja poisike astusid peaaegu üheaegselt kabinetti ja uks nende taga sulgus. Vanja võttis mütsi peast.

Kabinetis oli mitu inimest. Vanja tundis ära meister Brückneri, kes istus tahapoole nõjatudes laua taga, paksud kaelavoldid mundrikaelusel, ja vaatas Vanjale ümmarguste öökulli-silmadega otse näkku.

«Lähemale! Taltsaks oled muutunud...» kähises Solikovski, kes seisis kõrval, meistri laua ees, ratsapiits tohutu suures käes, otsekui oleks ta hääl tunginud läbi tihniku.

Uurija Kulešov, kes seisis teisel pool, sirutas pika käe välja, haaras poisikesel käest ja tõmbas ta järsult laua juurde.

«Tema?» küsis ta vaikse muigega, pilgutades Vanja poole silma.

«Tema...» lausus poisike vaevalt kuuldavalt, tõmbas ninaga ja tardus paigale.

Kulešov vaatas rahulolevana meistri, siis Solikovski otsa. Tõlk teisel pool lauda seletas aupaklikult meistri poole kummardudes, mis oli öeldud. Selles tõlgis tundis Vanja ära Šurka Reibandi, keda ta hästi tundis, nagu kõik teisedki krasnodonlased.

«Said aru?» Ja laugusid koomale tõmmates vaatas Solikovski Vanjat oma pilusilmadega, mis olid nii sügaval tema pundunud põsenukkide taga, et näis, nagu vaataksid nad välja mägede tagant. «Jutusta härra meistrile, kellega sa koos töötasid. Kähku!»

«Ma ei tea, millest te räägite,» lausus Vanja oma kähedavõitu bassihäälega, vaadates talle otse näkku.

«Kas nägite?» sõnas Solikovski imestuse ja pahameelega Kulešovile. «Missuguse hariduse on neile andnud nõukogude võim!»

Poisike vaatas Zemnuhhovi sõnade peale hirmunult talle otsa ja tõmbus kühmu, nagu oleks tal külm hakanud.

«Kas sul pole häbi? Kahetseksid vähemalt poisikestki, ta ju kannatab sinu pärast,» ütles Kulešov vaikse etteheitega. «Vaata, mis seal on?»

Vanja vaatas tagasi Kulešovi pilgu suunas. Seina ääres oli avatud kott kingitustega, millest osa oli põrandale pudenenud.

«Ma ei tea, mis sellel võib olla tegemist minuga. Seda poisikest näen ma esimest korda,» ütles Vanja, kes muutus järjest rahulikumaks.

Meister Brückner, kellele Šurka Reiband tõlkis, mis räägiti, oli sellest nähtavasti tüdinenud ja pomises midagi, vaadates vilksamisi Reibandile. Kulešov jäi aupaklikult vait, Solikovski tõmbus sirgeks, langetades käed külgedele.

«Härra meister nõuab, et jutustaksid, mitu korda sa oled veoautodele kallale tunginud, missuguse eesmärgiga, kes olid kaasosalised ja mis te olete peale selle teinud, — kõik, kõik jutustada...» rääkis Šurka Reiband külmalt, vaadates Vanjast mööda.

«Kuidas ma sain autodele kallale tungida, kui ma sindki ei näe, sa ju tead seda!» ütles Vanja.

«Palun härra meistrile vastata...»

Aga härra meistril oli nähtavasti kõik juba selge ja ta ütles, tehes sõrmedega mingi liigutuse:

«Fenbongi juurde!».

Ühe hetkega muutus kõik. Solikovski haaras tohutu suure käega Vanjal kraest ja tiris ta tigedalt raputades ooteruumi, kee-

ras näoga enda poole ning virutas talle ratsapiitsaga ristamisi üle näo. Vanja näole tekkisid tumepunased vöödid. Üks löök oli sattunud üle vasaku silma nurga ja silm hakkas kohe paistetama. Teda toonud politseinik kahmas tal kraest kinni ja koos Solikovskiga tirisid nad Vanjat tõugates ning põlvedega tagudes mööda koridori edasi.

Ruumis, kuhu ta tõugati, istusid allohvitser Fenbong ja kaks SS-sõdurit. Nad istusid rammestunud nägudega ning suitsetasid.

«Kui sa, lurjus, sedamaid omasid välja ei anna...» ütles Solikovski kohutaval sisiseval häälel, lüües Vanjale näkku oma tohutu käega, mille sõrmedel olid raudkõvad küüned.

Suitsetanud lõpuni ja kustutanud suitsuotsad jalaga, rebisid sõdurid aeglaste osavate liigutustega Vanjal palitu ja kõik riided seljast ning viskasid ta paljana verisele lavatsile.

Fenbong soris punase käega, mis oli kaetud valgete karvadega, niisama ajaküllaselt laual elektrijuhtmeist keerutatud nuute ja ulatas ühe Solikovskile, teise aga võttis endale, proovides seda läbi õhu vibutades. Ja nad hakkasid kahekesi kordamisi Vanjat paljale kehale peksma, iga löögi järel nuute enda poole rebides. Veri ilmus ta kehale juba pärast esimesi hoope.

Niipea kui nad teda peksma hakkasid, andis Vanja endale vande, et ta ei paota iial enam suud küsimustele vastamiseks ega lase kuuldavale ainsatki oiet.

Ja nõnda ta vaikiski kogu aja, kuni teda peksti. Aeg-ajalt nad lakkasid teda peksmast ja Solikovski küsis:

«Oled aru pähe võtnud?»

Vanja lamas, vaikis, tõstmata nägu, ja teda hakati uuesti peksma.

Umbes pool tundi enne seda oli samal lavatsil ja samal kombel pekstud Moškovi. Moškov eitas nagu Vanjagi igasugust osavõttu pakkide vargusest.

Stahhovitš, kes elas kaugel linna servas, arreteeriti hiljem kui nemad.

Nagu kõik tema laadi noormehed, kelle peamiseks liikumapanevaks vedruks elus on enesearmastus, võis Stahhovitš olla enam või vähem püsiv, ta isegi võis inimeste silma all, eriti temale lähedaste või moraalset kaalu omavate inimeste silma all sooritada hüsteeriliselt-sangarliku teo.

Kuid hädaohu ja raskustega vastastikku sattudes oli ta argpüks.

Ta kaotas enda juba sel hetkel, kui ta arreteeriti. Kuid ta oli tark selle paindliku mõistusega, mis silmapilkselt leiab kümneid ja sadu moraalseid õigustusi, et oma seisundit kergendada.

Poisikesega silm silma vastu seadmisel taipas Stahhovitš kohe, et uusaasta-kingid on ainus süütõend tema ja ta seltsimeeste vastu, kes pidid ka arreteeritud olema. Ja mõte see kõik kriminaalasjaks pöörata, puhtsüdamlikult üles tunnistada, et nad sooritasid selle kolmekesi, poetada pisar hirmsa puuduse ning nälja kohta ja

tõotada kõik ausa tööga lunastada, — see mõte tekkiski tal hetkel pähe. Ja ta avaldas seda meister Brückneri ja teiste ees säärase siirusega, et need said kohe aru, kes ta on. Teda hakati peksma siinsamas kabinetis, nõudes teiste asjaosaliste väljaandmist: nemad ju olid õhtul kolmekesi klubis ega saanud ise autot tühjendada!

Tema õnneks saabus aeg, mil meister Brückner ja vahtmeister Balder lõunastasid. Ja Stahhovitš jäeti õhtuni rahule.

Õhtul koheldi teda lahkemalt ja öeldi, et ta lastakse kohe lahti, kui ta teatab, kes pakid varastas. Ta rääkis jälle, et nad tegid seda ainult kolmekesi. Siis läks ta Fenbongi kätte ja teda piinati seni, kuni ta avaldas Tjulenini nime. Teiste kohta ütles ta, et ei olevat neid pimedas tundnud.

Viletsake, — ta ei teadnud, et Tjuleninit reetes ta tõmbas endale kaela veel koledamad, veel jõledamad piinamised, sest inimesed, kelle käes ta oli, said aru, et peavad murdma tema vastupanu lõpuni just praegu, mil ta ilmutas nõrkust.

Teda piinati, valati veega üle ja piinati jälle. Ja juba hommiku eel, kui tal polnud enam inimese nägugi, hakkas ta paluma: ta ei ole niisugust piinamist ära teeninud, tema oli ainult käsutäitja: olid olemas inimesed, kes teda käsutasid, nemad vastutagu! Ja ta reetis «Noore Kaardiväe» staabi ühes kõigi sidepidajatega.

Ta ei nimetanud ainult Uljana Gromova nime, — ei tea miks. Mingi sajandiku hetke vältel nägi ta enda ees tema kauneid musti silmi ega maininud teda.

Neil päevil toimetati Krasnodoni asulast žandarmeeriasse Ljadskaja ja seati silm silma vastu Võrikovaga. Kumbki pidas teist oma õnnetustes süüdlaseks ja nad hakkasid vankumatult rahuliku Balderi ja sellest lõbu tundva Kulešovi silma all nagu turunaised sõimlema ning teineteist paljastama.

«Vabanda väga, sina olid pioneerijuht!...» kisendas Ljadskaja niivõrd punasena, et tema suurte põsenukkidega näos polnud enam näha tedretähne.

«Oh sina, — kogu Pervomaika mäletab, kes käis ringi korjanduskarbiga Osoaviahimi heaks!» karjus Võrikova, käed rusikasse pigistatud, otsekui torkides oma vastast teravate patsikestega.

Peaaegu oleksid nad kisklema läinud. Nad viidi ära ja peeti ööpäev vahi all. Seejärel toodi nad lahus uuesti vahtmeister Balderi ette. Haaranud käest kinni esiti Võrikoval, hiljem täpselt samuti Ljadskajal, sisistas Kulešov kummalegi üht ja sama.

«Kas sa veel inglit teeskled! Räägi, kes kuuluvad organisatsiooni!»

Ja pisaraid valades ning vandudes, et nad mitte ainult ei kuulu organisatsiooni, vaid on kogu eluaeg bolševikke vihanud, samuti nagu bolševikud neid, loetlesid nii Võrikova kui Ljadskaja kõik kommunistlikud noored ja kõik silmapaistvad noored üldse, kes olid Pervomaikasse ja Krasnodoni asulasse jäänud. Nad tundsid hästi nii oma kooli- kui kodukohakaaslasi, teadsid, kes oli

ühiskondliku tööga tegelnud ning kuidas keegi oli meelestatud, ja kumbki nimetas paarkümmend nime, mis määrasid üsna täpselt ära «Noore Kaardiväega» seotud noorte ringi.

Metsikult silmi pööritades ütles vahtmeister Balder kummalegi neist, et ta ei usu nende mittekuulumist organisatsiooni ja peab neile, nagu nende poolt väljaantud kurjategijatelegi, laskma osaks saada hirmsaid piinamisi. Kuid tal on neist kahju, on olemas väljapääs olukorrast...

Võrikova ja Ljadskaja lasti vanglast üheaegselt välja: kumbki neist ei teadnud, kuid oletas, et ka teine ei tulnud välja puhtana. Neile määrati kahekümne kolme marga suurune kuupalk. Nad pistsid teineteisele oma puise käe pihku, nagu poleks nende vahel midagi juhtunudki.

«Odavalt pääsesime,» lausus Võrikova. «Tule kunagi meile.»

«Tõsi küll, et odavalt — küllap tulen,» ütles Ljadskaja.

Ja nad läksid lahku.

Viiekümne kaheksas peatükk.

Vahistamistes tundus otsekui kummalist seaduspärasust, iga vahistamine sai linnas kohe teatavaks. Kõigepealt arreteeriti linnast lahkuda jõudnud staabiliikmete vanemad. Seejärel arreteeriti Arutjunjantsi, Safonovi ja Levašovi vanemad, s. o. nende staabile lähedal seisvate poiste vanemad, kes ka olid linnast lahkunud.

Äkitselt arreteeriti Tosja Maštšenko ja veel üks ning teine «Noore Kaardiväe» lihtliikmetest. Aga mispärast just need ja mitte teised?

Keegi vabadusse jäänutest ei võinud arvata, et need uued arreteerimised, nende tõusud ja mõõnad sõltuvad Stahhovitši ülestunnistuste hirmsast stiihiast. Pärast seda kui ta oli kellegi reetnud, lasti tal puhata. Siis hakati teda uuesti piinama ja jälle reetis ta kedagi.

Kuid ei puudutatud ühtki töötajat põrandaalusest organisatsioonist, mille eesotsas seisid Ljutikov ja Barakov, kuigi oli möödunud juba mitu päeva Moškovi, Zemnuhhovi ja Stahhovitši arreteerimisest. Endist viisi säilis kõik ka kesktöökodades.

Volodja Osmuhhin, kes oli uuel aastal kolm päeva maal vanaisa juures veetnud, ilmus neljandal jaanuaril tööle. Ta oli juba õhtul emalt kuulnud arreteerimistest ja «Noore Kaardiväe» staabi juhendist linnast lahkumise kohta. Kuid ta keeldus lahkumast.

«Poisid ei reeda,» ütles ta emale, kelle ees ei olnud nüüd enam mõtet salatseda.

Oli palju põhjusi, miks Volodja ei tahtnud linnast lahkuda. Kahju oli tal maha jätta ema ja õde, eriti kui talle meenus, kuidas nemad omal ajal tema pärast evakueerumast keeldusid. Kuid peapõhjuseks oli asjaolu, et Volodja, kes polnud osa võtnud nõupidamisest Olegi korteris, mitte üksnes ei kujutlenud ohtu, mis teda ähvardas, vaid seesmiselt isegi arvas, et staabi noored on asjata

rutanud. Kõik kolm arreteeritut olid Volodjale väga lähedased poisid ja ta usaldas neid. Volodja uljas hinges («Mina nagu Vaska Buslai!») tärkas isegi plaane poiste vabastamise kohta, plaane, millest üks oli fantastilisem kui teine.

Aga vaevalt oli Volodja töökodadesse ilmunud, kui Ljutikov ta mingi ettekäände all enda juurde kontorisse kutsus. Vanade suhete tõttu Osmuhhinite koduga ja ka sellepärast, et kõigist noortest tundis Ljutikov kõige lähemalt Volodjat, armastas Filipp Petrovitš teda väga. Mitte ainult kogemused ja mõistus, vaid ka süda ütles vanamehele, missugune hirmus hädaoht tema noort sõpra ning kasvandikku ähvardab. Filipp Petrovitš soovitas Volodjal viibimata lahkuda. Filipp Petrovitš ei kuulanud Volodja selletusi, oli julm ja järeleandmatu, ei andnud nõu, vaid käskis.

Kuid oli juba hilja. Volodja ei jõudnud veel kaalutledagi, kunas ja kuhu minna, kui ta sealsamas töökojas oma töökohal arreteeriti.

Stahhovitšit piinavate timukate pingutused olid suunatud mitte ainult sellele, et paljastada kõik «Noore Kaardiväe» liikmed, vaid samuti sellele, et saada kätte niidid, mis viiksid linnas asuva põrandaaluse bolševistliku organisatsiooni jälile. Paljud andmed, samuti ka lihtsalt terve mõistus sisendasid juba ammu žandarmeeria suurtele ja väikestele ametnikele, et noorsugu töötab täiskasvanute juhtimisel, et Krasnodoni vandenõu keskuseks on bolševike põrandaalune organisatsioon.

Kuid Stahhovitš ei teadnud tõepoolest, kuidas Oleg rajoonikomiteega sidet pidas, Stahhovitš võis ainult öelda, et see side oli olemas. Kui hakati järele pärima, kes täiskasvanutest kõige sagedamini Koševoide korterit külastas, soris ta mälus kõik läbi ja nimetas Sokolovat. Esimesel tööperioodil, kui ta veel staabi liige oli, ja hiljem, kui ta Olegi organisatsiooni asjus külastas, kohtas ta Koševoide korteris tõepoolest kõige sagedamini Polina Georgijevnat. Varemalt ei seadnud ta Polina Georgijevna sealolekut mingisse ühendusse «Noore Kaardiväe» tegevusega. Aga nüüd meenus talle, kuidas Oleg mõnikord kõrvale tõmbus ja Polina Georgijevnaga sosiskles, ja Stahhovitš nimetas tema nime.

Sokolova juurest viisid niidid raskepärase, sõnaahtra ja mõistatusliku inimese — Ljutikovi juurde. Ei paistnud meister Brücknerile juhuslikuna ka see asjaolu, et arreteeritud Moškov ja Osmuhhin olid töötanud Ljutikovi tsehhis. Viidi ühte kõik tema eluloo andmed, kõik diversioonide ja avariide faktid kesktöökodades.

Viiendal jaanuaril koidu ajal tõi Polina Georgijevna nagu alati Filipp Petrovitšile piima ja viis pluusi all rinnal kaasa lendlehe, Filipp Petrovitši poolt «Noore Kaardiväe» nimel kirjutatud lendlehe. Lendlehes ei räägitud midagi noorte arreteerimistest. Filipp Petrovitš tahtis selle lendlehega näidata, et vaenlane on eksinud, — «Noor Kaardivägi» elab ja tegutseb.

Õhtul töölt tulles leidis ta köögist Pelageja Iljinitšna juurest oma naise Jevdokia Fedotovna ja tütre Raja, kes olid teda külas-

tama tulnud. Tõeline rõõm külastas tema kodu! Filipp Petrovitš riietus üleni puhtasse — pani selga värske valge särgi, kaela tumesinise hallide triipudega kaelasideme, riietus Pelageja Iljinitšna poolt puhastatud pühapäeva-ülikonda. Selles piduriietuses, rahulikuna, tasakaalukana ja heana istus ta pimedani koos talle kõige lähedasemate inimestega ning naljatles nii, nagu poleks midagi juhtunud.

Kas teadis Filipp Petrovitš, et hukkumisoht lasub juba ka tema kohal? Ei, ta ei teadnud ega võinud seda teada. Kuid ta oletas seda alati, oli alati selleks valmis, viimasel ajal aga tundis ta, et oht on kasvanud.

Järjest sagedamini tormas sõnaaher Schweide Barakovile kallale ja süüdistas ohjeldamatus raevuhoos teda sabotaažis. Kes võis tagada, et sakslane ei ole sattunud õigetele jälgedele?

Mõni päev tagasi läksid neli söega täidetud veokit lähemaisse küladesse — näiliselt söe vahetamiseks leiva vastu. Söe väljavedamine töökodade maa-alalt oli juba iseendast «uue korra» ennekuulmatu rikkumine. Kuid teist väljapääsu olukorrast Filipp Petrovitšil ja Barakovil ei olnud, ootamiseks aga polnud neil õigust: söe alla olid maetud relvad Krasnodoni partisanisalga jaoks, kes liitus Mitjakinski salgaga. Kes võis tagada, et see hulljulge üritus niisama märkamatult läbi läheb?

Vaenlane arreteeris üksteise järel «Noore Kaardiväe» liikmeid. Kes võis teada, missugused salavedrud need olid, mis manasid esile selle organisatsiooni sissekukkumise tervete lülide viisi?

Seda kõike mõistis ja tundis vana Filipp Petrovitš. Kuid tal polnud põhjendusi ega võimalusi tagasiastumiseks. Tema võimas vaim ei olnud siin, see sammus üle jõgede ja läbi stepi, läbi pakase ja lume koos suure vabastusarmeega. Kõik, millest ta naise ja tütrega iganes rääkis, kõik pöördus aina selle meie vägede hiiglapealetungi juurde. Kuidas võis ta ainuüksi oletuste põhjal oma tööposti maha jätta just säärasel hetkel, kui oli tarvis kõigi tema jõudude suurimat pingutust! Ainult mõned nädalad, aga võib-olla ka ainult päevad olid jäänud ajani, kus ta viimaks võib endalt heita hingematva orjaliku silmakirjatsemise ja inimestele avada oma ausa näo!... Kui aga saatus pole määranud selle helge tunnini elada, jäävad järele need, kes selle töö tematagi teostavad. Juba tollest meeldejäävast kõnelusest peale Barakovi kabinetis oli loodud teine, «tagavara»-rajoonikomitee uutest ustavatest inimestest, kellele kõik salakorterid ja sidemed üle anti.

Filipp Petrovitš istus pidulikult riietatuna, lõbusana, võib-olla pisut paremana ja jutukamana, kui oldi harjunud. Ka tütar vaatas isale naerukate silmadega. Ainult Jevdokia Fedotovna, kes koos mehega oli läbi käinud pika elutee ja oskas tabada tema meeleolu vähimaidki varjundeid, peatas ikka jälle temal oma rahutu, uuriva pilgu, mis otsekui ütles: «Oled kuidagi liiga ehitud, kuidagi liiga lõbus, ei meeldi see mulle!»

Leidnud paraja silmapilgu, kus naine oli jällegi köögis ja

Pelageja Iljinitšnaga ametis oma naistejuttudega, jutustas Filipp Petrovitš tütrele arreteerimistest organisatsioonis «Noor Kaardivägi». Raja oli kolmeteistkümne aastane, ta teadis juttude järgi «Noore Kaardiväe» olemasolust, aimas isa toiminguid ja unistas sellest, kuidas ta teda abistama hakkab, kuid ei julgenud seda paluda.

«Te ärge jääge minu juurde kauaks istuma, öömajale ma ei jäta. Minna tuleb teil siit niikuinii mööda steppi, öösel teid keegi ei näe,» rääkis Filipp Petrovitš, alandades häält. «Emale ütle, et nii on parem. Talle ju ei suuda selgeks teha,» ütles Filipp Petrovitš pilkliku naeratusega.

«Sind ähvardab oht?» küsis Raja ja kahvatus.

«Kindlat midagi ei tea. Kuid oht ähvardab meiesugust alati, ma olen ju sellega harjunud. Olen pühendanud selleks oma elu. Tahaksin, et ka sina oleksid seesugune,» sõnas ta rahulikult.

Tütar jäi mõtlema, lõi siis peenikesed käsivarred ümber isa kaela ja liibus näoga vastu ta nägu. Ema astus sisse ja vaatas neid imestunult. Filipp Petrovitš hakkas naist ja tütart naljatoonil kojuminekule sundima. Nad olid okupatsiooniaja kestel korduvalt kokku saanud. Jevdokia Fedotovna oli sellega harjunud, et ta mees on range, kui perekonnaasjad teda töös segama hakkavad, ega suutnud kunagi otsustada, millal mehel on õigus, millal mitte, vaid andis talle järele isegi siis, kui see talle valu tegi.

Jevdokia Fedotovna nägi meest otsekui uute silmadega, — selle hästi säilinud pressitud pintsakuga tema suurel kehal, ja hakkas korraga tema siledaks raseeritud, kuigi veel torkivat nägu suudlema, suudles teda koguni kuhugi kaelasidemele ja surus pea tema rinnale. Mehe näo raske alaosa värahtas, ta lükkas naise ettevaatlikult eemale ja ütles midagi naljatlevalt. Tütre silmi tekkisid pisarad, ta pöördus kõrvale ja tõmbas ema varrukast.

Polina Georgijevna arreteeriti sel ööl. Kuuenda jaanuari hommikul aga arreteeriti — mitte kodus, vaid töökohas — Filipp Petrovitš ja Barakov. Ühes nendega vahistati töökodadest veel mõnikümmend inimest. Nagu Filipp Petrovitš oli arvanud, polnud vaenlasele süütõendid tähtsad: enamikul arreteerituist ei olnud organisatsiooniga midagi ühist.

Tolja «Kõu kõmiseb» ei arreteeritud ei tol päeval, kui viidi Volodja, ega ka tol massiliste arreteerimiste päeval töökojas. Vaevu-vaevu suutis ta tööpäeva lõpuni vastu pidada ja läks siis Jelizaveta Aleksejevna ja Ljusja poole. Need juba teadsid, mis oli juhtunud. «Mis sa ometi teed? Sa ju hukutad enda! Kao viibimata! ...» hüüatas Jelizaveta Aleksejevna emaliku meeleheite puhangus.

«Ei ma lähe,» ütles Tolja tasa. «Kuhu ma ikka lähen?» Ja ta viipas mütsiga.

Ei, ta ei saanud kuhugi minna, kuni Volodja vanglas on.

Teda meelitati öömajale jääma, kuid ta läks ära. Ta läks Vitka Lukjantšenko poole nõu pidama, mida poiste vabastamiseks ette

võtta. Ta läks öösel, minnes politseipostide kohalt harjunud kombel ringi. Kui üksildasena tundis ta end kodulinnas, kui polnud Volodjat, kui polnud Zemnuhhovit, Moškovi, Žora Arutjunjantsi ega teisi... Meeleheitetunne ja kättemaksuiha tunglesid ta hinges.

Ûsna vastu hommikut kajas tugev kloppimine Osmuhhinite maja uksel. Jelizaveta Aleksejevna avas kloppimise peale ukse küsimata ja talle omase kartmatu otsustavusega. Ta peaaegu põrkas tagasi. Uksel seisis Tolja Orlov, kõvasti läbi külmunud ja niivõrd kõhn, et teda ei võinud äragi tunda; silmad olid auku vajunud, neis põles sünge tuli.

«Ługege...» ütles ta ja ulatas Jelizaveta Aleksejevnale ja Ljusjale kägardatud paberilehekese.

Kuni nad lugesid, rääkis ta erutatult:

«Jah, teile võib, teile tuleb öelda täit, täit tõtt... Vitja sai selle ühelt sõjaväelaselt, endiselt haavatult, keda ta kord oli varjanud. Mina ja Vitja, me kleepisime neid kogu öö mööda linna laiali. See oli partei rajoonikomiteelt saadud ülesanne. Seda kleepisid täna kümned inimesed, — kogu linn, kõik huutorid ja asulad loevad nüüd seda lendlehte!» rääkis Tolja vihase ägedusega ega saanud peatuda, sest talle näis ikka, et ta ei räägi peaasjast.

Kuid Jelizaveta Aleksejevna ja Ljusja ei kuulanud teda, nad lugesid:

«Krasnodoni kodanikud! Kaevurid, kolhoosnikud, teenistujad! Kõik nõukogude inimesed! Vennad ja õed!

Vaenlane on võimsa Punaarmee poolt purustatud ja põgeneb! Võimetus loomalikus tigeduses vahistab ta täiesti süütuid inimesi ja määrab nad ebainimlikkudele piinadele. Pidagu need värdjad meeles: meie oleme siin! Nõukogude inimese iga veretilga eest tasuvad nad meile kogu oma alatu eluga. Värisegu vaenlaste südamed meie kättemaksust! Tasuge vaenlasele kätte, hävitage vaenlast! Veri vere eest! Surm surma eest!

Meie omad tulevad! Meie omad tulevad! Meie omad tulevad!

ÜK(b)P Krasnodoni põrandaalune rajoonikomitee.»

Viiekümne üheksas peatükk.

Esimestel päevadel pärast seda, kui algasid arreteerimised, ei ööbinud Ulja kodus. Kuid nagu Oleg oli ennustanud, ei puudutanud arreteerimised Pervomaikat ega Krasnodoni asulat. Ja Ulja tuli koju tagasi.

Ärganud oma voodis pärast seda, kui ta oli veetnud nii palju öid kus aga juhtus, asus Ulja seesmise tarviduse sunnil, et end raskeist mõtteist lahti kiskuda, hoolega koduseid talitusi toimetama, pesi põranda puhtaks ja valmistas hommikusöögi. Ema, rõõmustades selle üle, et tütar on jälle kodus, tõusis söögiajaks isegi üles. Isa oli morn ja sõnakehv. Kõik need päevad, mil Ulja ei ööbinud kodus, joostes ainult päeval tunniks-paariks koju vane-

maid vaatama või midagi võtma, kõik need päevad rääkisid Matvei Maksimovitš ja Matrjona Saveljevna, hoidudes teineteisele silma vaatamast, ainult sellest, kuidas linnas arreteeritakse.

Ulja tegi katset kõnelda ka kõrvalistest asjadest, ema toetas teda kohmetult, kuid see kõik kõlas nii võltsilt, et mõlemad jäid vait. Uljale ei jäänud isegi meelde, millal ta oli pesnud ja kuivatanud sööginõud ning koristanud laua.

Isa läks majapidamisasjus välja.

Ulja seisis akna juures, seljaga ema poole, lihtsas tumesinises valgete täppidega koduses kleidis, mida ta nii väga armastas. Tema rasked lainelised juuksepalmikud langesid rahulikult ning vabalt üle selja kuni painduva jõulise taljeni; hele päikesevalgus, mis tulvas sulanud aknast, tungis läbi oimudel käharduvate, veel kammimata juuste.

Ulja seisis, vaatas aknast välja steppi ja laulis. Pärast sakslaste tulekut polnud ta enam kunagi laulnud. Ema nõelus midagi, istudes pool-lamakil voodis. Ta kuulis imestusega, et tütar laulab, ja pani nõelatöö käest. Tütar laulis midagi emale hoopis tundmatut, laulis oma vaba rinnahäälega:

«...Ei teeninud kaua, kuid ausalt
sa teenisid sünnimaad...»

Matrjona Saveljevna polnud neid sõnu kunagi kuulnud. Midagi rasket, kurba oli tütre laulus.

«...Ja tõuseb siis tasuja range
ning senisest tugevam ta...»

Ulja katkestas laulu ja seisis aina nõnda, vaadates aknast välja steppi.

«Mida sa laulsid?» küsis ema.

«Niisama, mõtlemata, mis meelde tuli,» lausus Ulja ümber pöördumata.

Sellal avanes äkitselt uks ja tuppa tormas hingeldades Ulja vanem õde. Ta oli Uljast tüsedam, punapõskne, heledajuukseline, isa moodi, kuid praegu oli ta näost sootuks muutunud.

«Popovide juurde tulid sandarmid!» ütles ta lämbuval sosinal, nagu võidaks teda kuulda seal, Popovide juures.

Ulja pöördus ümber.

«Või nii! Neist on parem eemale hoiduda,» ütles Ulja rahuliku häälega, näost muutumata, astus ukse juurde, pani ruttamata palitu selga ja hakkas rätikut pähe siduma. Aga siis kuulis ta juba raskete saabaste trampimist välistrepil, laskus veidi tagasi vastu lillelist eesriiet, millega olid kaetud talveriided, ja pööras näo ukse poole.

Nii jäigi ta emale eluajaks meelde — selle lillelise katte taustal, mis tõstis esile tema näo jõulise profiili, pisut värelevate sõõrmetega ja pikkade, pooleldi langetatud ripsmetega, mis otsekui

püüdsid summutada tema silmist tulvavat tuld, valge rätikuga, mis ei olnud veel pähe seotud ja langes tema õlgadele.

Kambrisse astusid politseiülem Solikovski ja allohvitser Fenbong püssiga sõduri saatel.

«Siin ta ise ongi, see kena laps!» lausus Solikovski. «Kas ei jõudnud? Ai-ai-ai . . .» ütles ta, heites pilgu üle tema sihvaka palitus kuju ja selles õlgadele langevas pearätis.

«Tuvikesed! Kullakesed!» hakkas ema halisema, püüdes voodist üles tõusta. Ulja heitis talle äkki vihast välkuva pilgu, ja ema takerdus sõnadesse. Tema lõug vabises.

Algas läbiotsimine. Isa tõukas ust, kuid sõdur ei lasknud teda sisse.

Samal ajal oli käimas läbiotsimine ka Anatoli juures. Seda toimetas uurija Kulešov.

Anatoli, palitu eest lahti ja ilma mütsita, seisis keset tuba, saksa sõdur hoidis teda tagant kätest kinni. Politseinik ründas Taissja Prokofjevnat, kisendades:

«Anna nööri, öeldakse sulle!»

Taissja Prokofjevna, pikakasvuline, vihast punane, karjus:

«Ogaraks oled läinud, — et ma annaksin sulle nööri oma lihase poja sidumiseks! . . . Maod olete, tõesõna, maod!»

«Anna talle nöör, et ta ei vinguks,» ütles Anatoli sõõrmeid puhevile ajades. «Nad on ju kuuekesi, kuidas nad saavad üht kinnisidumatut viia? . . .»

Taissja Prokofjevna puhkes nutma, väljus eeskotta ja viskas nööri poja jalgade ette.

Ulja paigutati sellesse üldkongi, kus istusid Marina ühes väikese pojaga, Maria Andrejevna Borts ja Fenja — Tjulenini õde, noorkaardiväelastest oli seal Anja Sopova Stahhovitši viisikust; valge, lihav, rinnakas neiu, keda oli juba nii kõvasti pekstud, et ta sai vaevalt lamada. Kong tühjendati kõrvalistest isikutest ja päeva jooksul täitus see Pervomaika tüdrukutest. Nende hulgas olid Maia Peglivanova, Saša Bondarjova, Šura Dubrovina, õeksed Ivanihhinad — Lilja ja Tonja — ning teised . . .

Polnud narisid ega koikusid, tütarlapsed ja naised lamasid põrandal. Kong oli nii täis tuubitud, et lagi hakkas sulama ja sealt tilkus kogu aeg.

Naaberkong, samuti suur, oli kõige järgi otsustades määratud poistele. Sinna toodi vahistatuid kogu aeg juurde. Ulja hakkas koputama: «Kes seal istub?» Sealt vastati: «Kes küsib?» Ulja nimetas ennast. Talle vastas Anatoli. Naaberkongis istus enamik Pervomaika poisse: Viktor Petrov, Borja Glavan, Ragožin, Ženja Šepeljov ja Saša Bondarjova vend Vasja, — nad arreteeriti koos. Kuigi kõik oli nii halvasti läinud, hakkas tütarlastel sellest ometi soojem, et Pervomaika poisid istuvad siinsamas kõrval.

«Ma kardan väga piinamist,» tunnistas lapselike näojoonte ja pikkade jalgadega Tonja Ivanihhina puhtsüdamlikult. «Ma suren muidugi, ilma et midagi ütleksin, ma ainult kardan väga . . .»

«Karta pole vaja: meie omad on lähedal ja võib-olla me veel korraldame põgenemise!» ütles Saša Bondarjova.

«Tüdrukud, te ei tunne sugugi dialektikat...» algas Maia, ja nii ränk, kui igaühe süda oligi, pahvatasid äkki kõik naerma: nii raske oli kujutleda, et neid sõnu võidakse lausuda vanglas: «Muidugi! Igasuguse valuga võib harjuda!» rääkis Maia hämmeldumata.

Vastu õhtut jäi kongis vaikseks. Lae all põles tuhm traatvõrguga ümbritsetud elektripirn, kongi nurgad olid pimedad. Vahel kuuldus mõni kauge saksakeelne hõige ja keegi jooksis kongist mööda. Vahel läks mitu paari jalgu trampides läbi koridori ja oli kuulda relvade tärinat. Kord hüppasid nad kõik püsti, sest kostis kohutav, loomalik kisa, — karjus mees, ja seetõttu oli see eriti hirmus.

Ulja koputas poistele vastu seina:

«On see teie kongist?»

Sealt vastati:

«Ei, see on suurte juures...» Nii nimetasid nad «sisekoodi» järgi täiskasvanud põrandaaluseid tegelasi.

Tüdrukud ise kuulsid, kuidas naaberkongist keegi ära viidi. Ja kohe kostis koputus.

«Ulja... Ulja...»

Ulja vastas.

«Räägib Viktor... Tolja viidi ära...»

Ulja nägi järsku selgesti enda ees Anatoli nägu, tema alati tõsiseid silmi, millel oli iseärasuseks äkitselt särama lüüa, otsekui kinke jagada, — ja ta võpatas, kujutledes, mis Anatolil ees seisab. Aga samal ajal lõksatas võti lukus, kongi uks avanes ja ülbe hääl sõnas:

«Gromova!...»

Vaat mis talle meelde jäi... Ta seisis tükk aega Solikovski ooteruumis. Kabinetis peksti kedagi. Ooteruumis diivanil istus Solikovski naine kähardatud heleruugete takuste juustega, komps käes, ja ootas haigutades meest. Tema kõrval istus samasuguste takuste juuste ja uniste silmadega väike tütarlaps ning sõi õunapirukat. Uks avanes ja kabinetist toodi välja tundmatuseni paistetanud näoga Vanja Zemnuhhov. Ta pidi peaaegu Uljaga kokku põrkama ja viimane hoidus hädavaevalt karjatamast.

Seejärel seisis ta ühes Solikovskiga meister Brückneri ees ja see esitas talle, arvatavasti mitte esimest korda, täiesti ükskõikselt mingi küsimuse. Ja Šurka Reiband, kellega ta oli enne sõda klubis tantsinud ja kes oli temaga amelda püüdnud, tõlkis talle selle küsimuse, tehes näo, nagu ei tunneks ta teda üldse. Ulja ei kuulanud, mis talle öeldi, sest ta oli juba vabaduses viibides ette valmistanud, mis ta ütleb, kui teda arreteeritakse. Ja ta ütleski külma ilmega:

«Ma ei vasta küsimusele, sest ma ei tunnusta teie õigust minu

üle kohut mõista. Tehke minuga, mis tahate, kuid te ei kuule minult enam midagi...»

Ja meister Brückner, kes nende päevade kestel oli arvatavasti palju kordi sedalaadi lauseid kuulnud, ei vihastunud, vaid tegi sõrmedega liigutuse ja ütles:

«Fenbongi juurde!...»

Kohutav polnud mitte piinamise valu — ta võis välja kannatada ükskõik missuguse valu, ta isegi ei mäletanud seda, kuidas teda peksti —, kohutav oli, kui nad sööstsid teda lahti riietama, ja tema, et nende kätest pääseda, oli sunnitud ise nende ees lahti riietuma...

Kui teda tagasi kongi viidi, kanti temast käte vahel vastassuunas mööda Anatoli Popov tahapoole langenud heleda peaga ja põrandani rippuvate kätega, tema suunurgast nirises verd.

Ulja mäletas siiski, et peab end valitsema, kui kongi astub, ja võib-olla see õnnestuski tal. Ta astus kongi, teda saatev politseinik aga hüüdis:

«Ivanihhina, Antonina!»

Ulja sattus uksel vastamisi Tonjaga, kes talle tasaste õudust täis silmadega otsa vaatas, ja uks sulgus Ulja järel. Samal ajal kõlas üle kogu vangla läbilõikav lapsekisa, — mitte Tonjalt, vaid lihtsalt ühelt väikeselt tüdrukukeselt.

«Nad on mu noorema kinni võtnud!» karjatas Maria Andrejevna. Ta sööstis ematiigrina ukse kallale ja hakkas vastu ust peksma ning karjuma: «Ljusja... Nad on kinni võtnud sinu, väikene! Laske! Laske!...»

Marina väike pojake ärkas üles ja hakkas nutma.

Kuuekümnes peatükk.

Neil päevil nähti Ljubkat Vorošilovgradis, Kamenskis, Rovenkis, kord sattus ta isegi ümberpiiratud Millerovosse. Tema tutvuskond vaenlaste ohvitseride hulgas oli tublisti kasvanud. Ta taskud olid alati pungil kingitud küpsistest, kompvekkidest ja šokolaadist ning ta kostitas nendega lihtsameelselt iga esimest vastutulijat.

Hulljulge vahvuse ja muretusega keerles ta otse kuristiku serval, lapseliku naeratusega ning pilukile tõmmatud sinisilmadega, milles taoti vilksatas midagi julma.

Sel reisil Vorošilovgradi astus ta uuesti ühendusse selle inimesega, kes oli ta otsene ülemus. See mees ütles talle, et sakslased on linnas kõvasti märatsema hakanud. Tema ise vahetas kortereid peaaegu iga päev. Ta oli pesemata, raseerimata, magamatusest punetavate silmadega, aga rindeuudistest väga erutatud olekuga. Ta vajas teateid sakslaste lähemate reservide, varustuse, üksikute väeosade kohta, — paljusid mitmesuguseid teateid.

Ljubkal tuli uuesti astuda ühendusse intendandipolkovnikuga, ja oli kord silmapilk, kus talle näis, et ta vaevalt veel suudab välja rabelda. Kogu intendandivalitsus eesotsas selle ebavärske näoga

ja töllmokalise polkovnikuga lahkus Vorošilovgradist, lahkus kuulmatu kiirusega. Seepärast oli nii polkovnikul endal, kes muutus seda klaasisemaks, mida rohkem ta jõi, kui ka teistel ohvitseridel pöörane meeleolu.

Ljubka rabeles välja ainult seetõttu, et neid oli liiga palju. Nad segasid üksteist ja tülitsesid ning lõpuks leidis Ljubka end ikkagi korterist, kus elas tütarlaps-puravik. Ljubka viis kaasa isegi purgi oivalist keedist, mille talle oli kinkinud leitnant, kes ikka veel midagi lootis.

Külmas, kütmata, kõrge laega toas riietus Ljubka lahti ja heitis voodisse. Sel hetkel kostis hirmus kloppimine ukse pihta. Ljubka tõstis pea. Naabertoas ärkasid puravikseen ja tema ema. Üksele klopiti nii, nagu oleks tahetud seda sisse lüüa. Ljubka hüppas kiiruga teki alt välja — külma tõttu magas ta aluspihikus ja sukkadega —, pistis jalad kingadesse ning tõmbas kleidi selga. Toas oli täiesti pime. Perenaine küsis eeskojas kohkunult, kes klopib, talle vastasid jõhkrad hääled, need olid sakslased. Ljubka arvas, et purujoobnud ohvitserid on sõitnud tema juurde, ja sattus kangesti segadusse.

Ta ei jõudnud veel kaalutleda, mis tal tuleks ette võtta, kui tema juurde tuppa astusid, trampides raskete paksutallaliste poolsaabastega, kolm meest ja üks neist valgustas Ljubkat taskulambiga.

«Licht!»[1] karjus kellegi hääl ja Ljubka tundis ära leitnandi.

Jah, see oli tema ja kaks sandarmit. Leitnandi nägu oli virildunud tigedusest ja, hoides pea kohal öölampi, mille perenaine talle oli ukse tagant ulatanud, silmitses ta Ljubkat. Ta andis öölambi sandarmi kätte ja lõi kõigest jõust Ljubkale näkku. Seejärel pildus ta harali sõrmedega laiali voodipeatsis toolil olevad väikesed tualettesemed, nagu otsiks midagi. Suupill, mis oli olnud taskurätiku all, kukkus põrandale, leitnant astus sellele vihaselt peale ning lömastas selle kontsaga.

Sandarmid otsisid kogu korteri läbi, leitnant aga sõitis minema ja Ljubka taipas, et mitte tema polnud toonud sandarmeid, vaid et need leidsid Ljubka üles tema kaudu: kuskil oli midagi ilmsiks tulnud, aga mis, seda ei võinud Ljubka teada.

Daam, korteri perenaine, ja tütarlaps-puravik olid riietunud ning jälgisid külmast kössi tõmbudes läbiotsimist. Pigemini jälgis daam, puravikseen aga vahtis põleva huvi ja uudishimuga lakkamatult Ljubkat. Viimasel hetkel surus Ljubka puravikseene ägedalt enda vastu ja suudles teda otse sitkele põsekesele.

Ljubka viidi Vorošilovgradi žandarmeeriasse. Mingisugune ametnik vaatas tema dokumendid läbi ja küsis temalt tõlgi abil, kas ta tõesti on Ljubov Ševtsova ning millises linnas ta elab. Ülekuulamise juures viibis nurgas istudes keegi poiss, kelle nägu Ljubka ei näinud. Poiss tõmbles kogu aeg. Ljubkalt võeti ära koh-

[1] Valgust! *(Saksa k.)*

ver riietega ja kõigi asjadega peale mitmesuguste pisiesemete, keedisepurgi ja suure kirju rätiku, mida ta mõnikord ümber kaela mähkis ning mille ta palus endale tagasi anda, et siduda sellesse kõik, mis tal veel järele oli jäänud.

Nõnda ilmuski ta oma tavalises kirevas krepdešiinist kleidis ja mitmesuguseist kosmeetikatarbeist ning keedisepurgist koosneva kompsukesega pervomaikalaste kongi — päeval, mil oli käimas ülekuulamine.

Politseinik avas kongi ukse, tõukas ta sisse ja ütles:

«Võtke vastu Vorošilovgradi artist!»

Külmast punetav Ljubka vaatas vidukile tõmmatud hiilgavate silmadega, kes on kongis; ta nägi Uljat, Marinat poisikesega, Saša Bondarjovat, kõiki oma sõbratare. Tema käed, millest ühes oli kompsuke, langesid alla, puna lahkus näolt ning ta nägu muutus täiesti kahvatuks.

Selleks ajaks, kui Ljubka Krasnodoni vanglasse toodi, oli vangla täiskasvanuist ja noorkaardiväelastest ühes nende omastega niivõrd täis tuubitud, et inimesi ühes lastega asus koridoriski, kuid veel tuli sinna mahutada kogu grupp Krasnodoni asulast.

Linnas toimusid järjest uued arreteerimised, mis endiselt olenesid Stahhovitši stiihilistest ülestunnistustest. Viidud piinatud looma seisundini, otsis ta endale puhkust, reetes oma seltsimehi, kuid iga reetmine tõotas talle järjest uusi piinamisi. Kord meenus talle kogu lugu Kovaljovi ja Pirožokiga. Kord tuli talle meelde, et Tjuleninil on sõber, ta isegi ei teadnud tema nime, kuid ta mäletas tema tundemärke ja ka seda, et ta elab «Šanghais».

Korraga meenus Stahhovitšile, et Osmuhhinil oli sõber Tolja Orlov. Ja juba seisidki piinatud Volodja ja mehine «Kõu kõmiseb» vahtmeister Balderi kabinetis teineteise vastas.

«Ei, ma näen teda esimest korda,» rääkis Tolja tasa.

«Ei, ma ei tunne teda üldse,» ütles Volodja.

Stahhovitšile tuli meelde, et Zemnuhhovil elab Nižnaja Aleksandrovkas armastatud tütarlaps. Ja mõni päev hiljem seisid meister Brückneri ees juba mitte enam endaga sarnanev Zemnuhhov ja Klava oma kõõritavate silmadega. Viimane kõneles vaevalt kuuldavalt:

«Ei... Kunagi õppisime koos. Aga sõja algusest saadik ei ole näinud. Ma elasin ju maal...»

Zemnuhhov vaikis.

Kogu Krasnodoni asula gruppi hoiti kohalikus asula vanglas. Ljadskaja, kes grupi oli reetnud, ei võinud teada, kes millist osa organisatsioonis etendas, kuid ta teadis näiteks Liida Androssova suhetest Kolja Sumskoiga, kellesse Liida oli armunud. Oli hea, et ema oli saanud mahti ära peita Liida päeviku, kus igas märkmes mainiti Kolja Sumskoi nime ja kus esinesid niisugused kriminaalsed sissekanded:

«20. detsembri ööl kell 11 tuli isa töölt ja ütles, et me läheksime tänavale ja kuulaksime suurtükimürinat. Mina ja ema kuul-

sime viie minuti jooksul kaht lasku. Kui rõõmustav ja ühtlasi jube...»

23. ja 24. detsember. Kesknädal, neljapäev. Kogu aeg sõitis rumeenlasi, itaallasi, ungarlasi. Võimatu loendada. 24-ndal võtsid kaks saksa sõdurit meilt ära kõik kuklid. Õhtuks sõitsid kõik minema. Öösel meie omad pommitasid ja pildusid lendlehti...»

See päevik vaenlase kätte ei sattunud ja on säilinud meie päevini. Kuid see ei päästnud tütarlast.

Liida Androssovat, kena, terava lõuakesega tüdrukut, kes sarnanes rebasega, peksti vintpüsside küljest võetud rihmadega: temalt nõuti, et ta jutustaks Sumskoi tegevusest organisatsioonis. Liida loendas valju häälega lööke, kuid keeldus midagi rääkimast.

Et vanem põlv ei saaks nooremale mõju avaldada, hoiti neid lahus ja jälgiti, et nende vahel ei oleks mingit sidet. Nii nende kui ka teiste kallal sooritati uskumatuid piinamisi. Kuid isegi timukate jaoks nende kiskjalikus tegevuses on olemas võimalikkuse piir. Mitte ainult ükski karastatud bolševikkudest, vaid ka mitte ükski arreteeritud noorkaardiväelastest ei tunnistanud end organisatsiooni kuuluvaks ega andnud seltsimehi üles. See ajaloos ainulaadne ligi saja nooruki ja tütarlapse kindlameelsus tõstis nad süütult arreteeritute ja omaste ning lähedaste hulgast aegapidi esile. Ja et oma olukorda kergendada, hakkasid sakslased aegamööda lahti laskma kõiki juhuslikult arreteerituid ja neid omakseid, kes olid kinni võetud pantvangidena. Nii lasti välja Koševoi, Tjulenini, Arutjunjantsi ja teiste omaksed. Lasti välja ka Maria Andrejevna Borts. Väike Ljusja oli vabastatud päev enne teda ja Maria Andrejevna võis alles kodus pisarsilmi kontrollida, et tema emalik kuulmine polnud teda petnud ning et noorem tütar oli vanglas olnud. Nüüd jäid timukate kätte ainult grupp täiskasvanud põrandaaluseid tegelasi Ljutikoviga eesotsas ja organisatsiooni «Noor Kaardivägi» liikmed. Kui vanemate ja nooremate vahel sideme loomiseks vanglas polnud endiselt mingit võimalust.

Vangistatute omaksed tunglesid hommikust ööni vanglahoone juures ja peatasid sisse ja välja käivaid politseinikke ja saksa sõdureid, paludes neilt teateid või pakke edasi anda. Neid aeti laiali, nad kogunesid uuesti ja nende juurde kogunes möödaminejaid ning lihtsalt uudishimulikke. Laudseinte tagant kuuldus aegajalt pekstavate valukarjeid, ja et neid summutada, pandi vanglas hommikust alates grammofon mängima. Linn oli nagu palavikus: ei olnud niisugust inimest, kes poleks neil päevadel vangla juures käinud. Ja meister Brückner oli sunnitud tegema korralduse pakkide vastuvõtmiseks vangistatute jaoks. Nii sai Filipp Petrovitš teada, et tema poolt loodud rajoonikomitee elab ja tegutseb ning otsib abinõusid, et nii «suuri» kui ka «väikesi» vabastada.

Nii loomuvastane kui noorte inimeste elu selles metsikust metsikumas Saksa okupatsioonivanglas oligi, viibisid nad selles juba umbes kaks nädalat ja aegamööda tekkis neil oma eriline vangla elukord ühes selle koletisliku vägivallaga noorte inimeste kehade

ja hingede kallal, kuid ka kõigi inimlike armastus- ja sõprusvahekordadega ning isegi meelelahutusharjumustega.

«Tütarlapsed, kas moosi tahate?» rääkis Ljubka, istudes põrandal keset kongi, tehes oma kompsukest lahti. «Tola! Sõtkus mu suupilli puruks! Mis ma siin ilma suupillita tegema hakkan! ...»

«Oota, küll nad mängivad su selja peal, ajavad sul suupilliisu ära!» ütles Šura Dubrovina südametäiega.

«Nii paljuke sa Ljubkat tunned! Arvad, et hakkan nuuksuma või vaikima, kui mind pekstakse? Ma hakkan sõimlema ja karjuma. Vaat nii: «Aa-aa ... Lollid! Miks te peksate Ljubkat?»» vingus ta.

Tütarlapsed hakkasid naerma.

«Ja tõepoolest, tüdrukud, mille üle on meil kaevata? Kellel on kergem? Meie omastel on veel raskem. Nemad vaesed ei tea isegi seda, kuidas meiega lood on. Ja mis neil kõik veel tuleb läbi elada! ..» rääkis Lilja Ivanihhina.

Lilja, ümaranäoline, heledake, oli koonduslaargites vististi juba paljude asjadega harjunud, tema ei kaevanud millegi üle; kõige eest hoolitsedes oli ta otsekui kogu kongi heaks vaimuks.

Õhtul kutsuti Ljubka meister Brückneri juurde ülekuulamisele. See oli ebatavaline ülekuulamine: kohal viibisid kõik žandarmeeria ja politsei ülemused. Ljubkat ei pekstud, temaga oldi isegi lipitsevalt lahke. Ljubka, kes end täielikult valitses, kuid ei teadnud, mis neil teada on, edvistas ja naeris, nagu ta oli harjunud sakslasi kohtlema, ning väljendas täielikku taipamatust selle suhtes, mis nad temast tahavad. Talle anti mõista, et talle oleks väga hea, kui ta annaks välja raadiosaatejaama ja ühes sellega ka šifri.

See oli nende poolt ainult oletus, neil polnud otseseid süütõendeid, kuid nad ei kahelnud selles, et see ongi nii. Piisas sellest, kui oli saadud teada Ljubka kuulumisest organisatsiooni, et taibata, mis iseloom oli tema ringreisidel mööda linnu ja tema suhtlemisel sakslastega. Saksa vastuluurel oli juba ammu andmeid selle koha, et oblastis töötab mitu salajast raadiosaatejaama. Too poiss aga, kes viibis Ljubka ülekuulamisel Vorošilovgradi žandarmeerias, oli Ljubka kursusekaaslase Borka Dubinski kamba poisse, kes tõendas, et Ljubka õppis neil salajastel kursustel.

Ljubkale öeldi, et ta mõtleks järele, kas tal ei oleks parem üles tunnistada, ja ta viidi kongi tagasi.

Ema saatis talle paunatäie toidumoona. Ljubka istus põrandal, paun põlvede vahel, tõi sealt esile kord kuiviku, kord muna, vangutas pead ja laulis:

«Ljubka, Ljubka, Ljubka-tuvike,
mina küll ei suuda toita sind ...»

Politseinikule, kes tõi paki, ütles ta:

«Teata emale, et Ljubka on elus ja terve ning palub, et ta saadaks rohkem peedisuppi!» Ta pöördus tütarlaste poole ja hüüdis:

«Tüdrukud, jaole! . . . »

Lõpuks sattus ta ikkagi Fenbongi juurde, kes teda üsna rängalt peksis. Kuid Ljubka pidas oma lubadust: ta sõimas nii, et see oli kuulda mitte üksnes vanglas, vaid üle kogu tühja väljaku:

«Tola . . . Kiilaspäine tohman! . . . Koeranägu! . . . » Need olid veel kõige kergemad neist sõnadest, millega ta Fenbongi «õnnistas».

Järgmisel korral, kui Fenbong teda meister Brückneri ja Solikovski juuresolekul kokkukeeratud juhtmega peksis, ei suutnud Ljubka, kuidas ta ka huuli pures, pisaraid tagasi hoida. Ta tuli tagasi kongi ja heitis vaikides kõhuli, asetades pea kätele, et tema nägu ei nähtaks.

Ulja istus kongi nurgas heledas kootud jakis, mis talle oli kodunt järele saadetud ja mis sobis tema mustade silmade ning juustega, ning jutustas salapäraselt silmi välgutades tema ümber kobarasse kogunenud tütarlastele «Püha Magdaleena kloostri saladust». Ta jutustas neile nüüd iga päev järjest midagi huvitavat: nad olid juba ära kuulanud «Kiini», «Jäämaja» ja «Kuninganna Margot'».

Uks koridori oli avatud, et kongi tuulutada. Venelasest politseinik istus ukse vastas taburetil ja kuulas samuti «Kloostri saladust».

Ljubka puhkas veidi, tõusis siis istukile, kuulates hooletult Ulja jutustust, ja nägi Maia Peglivanovat, kes lamas juba mitu päeva üles tõusmata — Võrikova oli reetnud, et Maia oli koolis varem olnud komsomolirakukese sekretäriks, ja nüüd piinati teda rohkem kui teisi —, Ljubka, kes nägi Maiat, hakkas piinlema rahuldamatus kättemaksuhimus piinajate vastu, leidmata lahendust.

«Saša . . . Saša . . . » hüüdis ta tasakesi Bondarjovat, kes istus Uljat ümbritsevas rühmas. «Meie poisid on kuidagi vaikseks jäänud . . . »

«Jah . . . »

«Ei tea, kas on ninad longu lasknud või?»

«Neid ju, tead, piinatakse väga,» ütles Saša ja ohkas.

Poisikeselikult järskude maneeride ja häälega Saša Bondarjovas olid alles vanglas nähtavale ilmunud mingid pehmed tütarlapselikud jooned ja ta otsekui häbenes neid sellepärast, et need olid ilmnenud nii hilinenult.

«Virgutame neid natuke,» ütles Ljubka elavnedes. «Joonistame neist silmapilk karikatuuri.»

Ljubka võttis kähku peatsist paberilehekese ja pliiatsijupi — üks ots sinine, teine punane — ja mõlemad, Ljubka ja Saša, laskusid kõhuli, näod vastamisi, ning hakkasid sosinal välja töötama karikatuuri sisu. Siis joonistasid nad itsitades ja teineteiselt pliiatsit haarates kõhna, kurnatud poisi kole suure ninaga, mis poisi pead alla kallutas, nii et ta oli täiesti küürus ja ninaga

põrandat puudutas. Nad värvisid poisi siniseks, näo jätsid valgeks, nina aga tegid punaseks ja kirjutasid alla:

«Oi te, poisid, miks nii sombus,
miks teil ninad longus?»

Ulja lõpetas jutustamise. Tütarlapsed tõusid, ringutasid ja läksid oma nurkadesse laiali, mõned pöördusid Ljubka ja Saša poole. Karikatuur käis käest kätte. Tüdrukud itsitasid:

«Vaat kus oli anne peidus!»

«Aga kuidas üle anda?»

Ljubka võttis paberi ja läks ukse juurde.

«Davõdov!» ütles ta väljakutsuvalt politseinikule. «Anna poistele edasi nende portree».

«Ja kust olete saanud pliiatsi ja paberi? Jumala eest, ütlen ülemale, ta teeb läbiotsimise!» lausus politseinik süngelt.

Šurka Reiband, kes läbi koridori läks, nägi Ljubkat uksel.

«Noh, kuidas on, Ljubka! Kas varsti sõidame Vorošilovgradi?» sõnas ta Ljubkale silmi tehes.

«Sinuga ma ei sõida... Ei, sõidan, kui selle poistele edasi annad, — joonistasime nende portree!...»

Reiband vaatas karikatuuri, muigas oma kondise näoga ja pistis lehekese Davõdovile pihku.

«Anna edasi, mis seal ikka,» ütles ta hooletult ja läks mööda koridori edasi.

Davõdov, kes oli teadlik Reibandi lähedusest kõrgema ülemusega ja kes, nagu kõik teisedki politseinikud, püüdis talle meele järgi olla, paotas vaikides poiste kongi ukse ja viskas lehekese sisse. Sealt kuuldus üksmeelset naeru. Mõne aja pärast koputati seinale:

«See ainult näis teile nii, tütarlapsed. Meie maja elanikud käituvad viisakalt... Räägib Vasja Bondarjov. Tervitusi õekesele...»

Saša võttis peatsist klaaspurgi, millega ema talle piima saatis, jooksis vaheseina juurde ja koputas:

«Vasja, kuuled sa mind?»

Seejärel asetas ta purgi põhjaga vastu seina, lähendas huuled purgi äärele ja hakkas laulma venna lemmiklaulu «Suliko».

Aga vaevalt sai ta laulma hakata, kui laulu sõnad koondusid selliseks mälestuseks minevikust, et Saša hääl katkes. Lilja astus tema juurde ja ütles tema kätt silitades oma heasüdamliku, rahuliku häälega:

«Noh, ei maksa... Rahustu nüüd...»

«Ma ise ka ei salli, kui see soolane veeke voolama hakkab,» sõnas Saša närviliselt naerdes.

«Stahhovitš!» kõlas koridoris Solikovski räme hääl.

«Algab...» ütles Ulja.

Politseinik lõi ukse kinni ja keeras lukku.

«Parem mitte kuulata,» ütles Lilja. «Uljake, sa ju tead, mida ma armastan. Loe «Deemonit», nagu siis, — mäletad?»

«...Mis on kõik inimesed? — nende töö?» algas Ulja, tõstes käe.

«Kõik kaduv, saabub surmaöö...
Jääb lootus ainus — õiglast tööd
teeb kohus: tahab — annab andeks
või taunib! Igavesti sööd
mind, kurbus, ikka oled vandeks,
ei lõppu sel, ei hauas kadu!
Mu vastu liigub see kui madu,
kord leegina mu hinge lõhub,
kord kivina mu mõtteid rõhub —
kui mausoleum põline
mu lootuste ja kirgede!...»

Oh, kuidas värisesid tütarlaste südametes need read, mis otsekui rääkisid neile: «See kõik käib teie kohta, teie alles tärkamata kirgede ja hukkunud lootuste kohta!»

Ulja luges ka need read poeemist, kus ingel viib ära Tamara patuse hinge. Tonja Ivanihhina ütles:

«Näete! Ingel ikkagi päästis ta. Kui hea see on...»

«Ei!» ütles Ulja ikka veel selle hoogsa ilmega silmis, millega ta oli lugenud. «Ei!... Minagi oleksin lennanud Deemoniga... Mõtelge, ta tõusis jumala enda vastu!»

«Mis siis! Meie rahvast ei murra keegi!» lausus äkki Ljubka innuka helgiga silmis. «Kas on maailmas olemas teist niisugust rahvast? Kelle hing on nii hea? Kes võib nii palju taluda?... Võib-olla me hukkume, ma ei karda. Jah, ma ei karda põrmugi,» rääkis Ljubka jõuga, millest vappus ta keha. «Kuid ma ei tahaks... Ma tahaksin veel õiendada arveid nendega, säärastega! Ja laule laulda, — selle aja kestel on seal, meie omade juures, arvatavasti palju häid laule loodud! Mõtelge ainult, oleme kuus kuud sakslaste all elanud, nagu oleksime hauas istunud: ei laule, ei naeru, ainult oiged, veri, pisarad,» rääkis Ljubka jõuliselt.

«Aga me laulame ka nüüd, käigu nad kõik kuradile!» hüüatas Saša Bondarjova, viibates oma peenikese tõmmu käega, ja hakkas laulma:

«Mööda orgusid ja kinke
sammus edasi diviis...»

Tütarlapsed tõusid kohtadelt, hakkasid kaasa laulma ja kogunesid Saša ümber. Ja väga üksmeelne laul hakkas kajama üle vangla. Tüdrukud kuulsid, kuidas poisidki naaberkongis nendega ühinesid.

Kongi uks avanes mürinal ja politseinik kähistas tigeda, hirmunud ilmega:

«Kas olete arust ära või? Vait jääda!...»

«Kunagi ei kustu, vaiki
kuulsus nende päevade,
vaprad partisanisalgad
vallutasid linnasid...»

Politseinik lõi ukse kinni ja jooksis ära.

Mõne aja pärast kostsid koridoris rasked sammud. Meister Brückner, pikakasvuline, allarippuva pungis kõhuga, kollase näo ja tumedaina paistvate kottidega silmade all, paksud kaelavoldid mundrikaelusel, seisis uksel, suitsev sigar vabises tal käes.

«Platz nehmen! Ruhe!»[1] paiskas ta nii järsult ja kõrvulukustavalt, nagu oleks tulistanud plakspüstolist.

«...Nagu tuled kustuvad
õised ründamised Spasskis,
päevad Volotšajevis...»

laulsid tüdrukud.

Sandarmid ja politseinikud tungisid kongidesse. Naaberkongis, poiste juures, puhkes kaklus. Tütarlapsed laskusid kongi seinte äärde põrandale.

Ljubka, kes üksi oli keset kongi jäänud, toetas oma väikesed käed puusa, vaatas oma julmade, mitte midagi nägevate silmadega otse enda ette ja hakkas, tagudes kontsadega tšetšotkat, Brückneri suunas liikuma.

«Aa! Katkutütar!» karjus Brückner hingeldades, haarates oma suure käega Ljubkast kinni, ja vedas ta kätt väänates kongist välja.

Ljubka laskis pea kiiresti alla, paljastas hambad ja lõi need sellesse suurde, kollaste naharuutudega käesse.

«Verdammt noch mal!»[2] röögatas Brückner ja hakkas teise käega Ljubkale pähe taguma. Kuid see ei lasknud ta kätt lahti.

Sõdurid kiskusid Ljubka suure vaevaga Brückneri juurest eemale ja hakkasid teda siis meister Brückneri enda abiga, kes kätt õhus viibutas, piki koridori edasi lohistama.

Sõdurid hoidsid Ljubkat kinni ja meister Brückner ning allohvitser Fenbong peksid teda elektrijuhtmetega mööda äsja kuivaks tõmbunud korpasid. Ljubka surus vihaselt huule hammaste vahele ja vaikis. Korraga kuulis ta kuskil väga kõrgel kongi kohal mootorite põrinat, ta tundis selle hääle ära ja tema süda täitus võidurõõmust.

«Ahaa, koeranäod!... Ahaa! Pekske, pekske! Seal häälitsevad meie lennukid!» kisendas ta.

Laskuva lennuki mürin tungis unnates kongi. Brückner ja Fenbong lõpetasid piinamise. Keegi lülitas valguse kiiresti välja. Sõdurid lasksid Ljubka lahti.

«Aa! Argpüksid! Lurjused! On tulnud kättemaksutund, te ilgeist ilgemad värdjad! Ahaa!..» karjus Ljubka, suutmata end verisel lavatsil pöörata ja pekstes raevukalt jalgadega.

Plahvatuse õhusurve pani laudadest vanglahoone värisema. Lennuk pommitas linna.

---

[1] Kohtadele! Vait! *(Saksa k.)*

[2] Neetud! *(Saksa k.)*

Sellest päevast alates toimus noorkaardiväelaste elus vanglas see murrang, et nad lakkasid varjamast oma kuuluvust organisatsiooni ja astusid oma piinajatega avalikku võitlusse. Nad olid nende vastu jämedad, irvitasid nende üle, laulsid kongides revolutsioonilisi laule, tantsisid ja mürgeldasid, kui kongist kedagi piinamisele veeti.

Ja piinamised, mis neile nüüd osaks said, olid juba inimese teadvusele kujutletamatud, inimmõistuse ning südametunnistuse vaatekohalt mõeldamatud.

Kuuekümne esimene peatükk.

. . . . . .

Jelena Nikolajevnale jäi see külm öö eluajaks meelde, — see oli öö üheteistkümnenda ja kaheteistkümnenda jaanuari vahel. Kogu perekond magas juba, kui keegi tasakesi tänavapoolsele aknale koputas. Jelena Nikolajevna kuulis seda koputust kohe ja taipas ka, et see on tema.

Oleg, kelle põsed olid külmast puretud, laskus toolile, väsimuse tõttu isegi mütsi maha võtmata. Kõik ärkasid. Vanaema süütas suitsulambi ja asetas selle laua alla, et valgus tänavale ei paistaks: politsei külastas neid mitu korda päevas. Oleg istus altpoolt tulevas valguses, müts tema näo ümber oli härmas, põsenukkidel olid tal mustad laigud. Ta oli kõhnunud.

Ta oli teinud mitu katset rindest läbi minna, kuid ta ei tundnud sugugi nüüdisaegset tulesüsteemi ega allüksuste ja gruppide paigutust kaitses. Ja ta oli liiga suur ning tumedalt riides, et märkamatult mööda lund üle roomata. Mõte sellest, mis on juhtunud teiste noortega linnas, piinas teda kogu aeg. Viimaks veenis ta end, et nüüd, kus on möödunud juba nii palju aega, võib ta märkamatult linna tagasi minna.

«Mida kuulukse Zemnuhhovist?» küsis ta.

«Ikka seesama . . .» vastas ema, hoidudes talle otsa vaatamast.

Ta võttis pojal mütsi peast ja kuue seljast. Ei olnud millegagi isegi teed soojendada ja kodakondsed vahetasid pilke, kartes, et ta võidakse siin kohe tabada.

«Kuidas on Uljaga?» küsis ta.

Kõik vaikisid.

«Ulja arreteeriti,» ütles ema tasa.

«Aga Ljuba?»

«Samuti . . .»

Ta muutus näost ja veidi vaikinud, küsis:

«Aga Krasnodoni asulas? . . .»

Ei võinud teda nii tilkhaaval piinata ja onu Kolja vastas:

«Kergem on nimetada neid, kes ei ole veel arreteeritud . . .»

Ja ta jutustas, et kesktöökodades arreteeriti suurem rühm töölisi ühes Ljutikovi ja Barakoviga. Nüüd ei kahelnud Krasnodonis

enam keegi, et need olid omad inimesed, kes olid jäetud Saksa tagalasse spetsiaalse ülesandega.

Oleg langetas pea ega küsinud enam midagi.

Pidanud nõu, otsustasid nad Olegi juba samal ööl saata Marina sugulaste juurde külasse. Onu Kolja läks teda saatma.

Nad liikusid mööda teed Rovenki suunas, lagedas stepis, mis lumele vaikset sinakat valgust niristavate tähtede all oli kaugele nähtav.

Sellest hoolimata, et ta pärast nii paljusid hulkumispäevi polnud peaaegu puhanud, oli sageli toiduta ja peavarjuta olnud, pärast seda kõike, mis ka kodus oli talle teatavaks tehtud, valitses Oleg siiski ennast täielikult ning päris teel onu Koljalt kõiki üksikasju seoses «Noore Kaardiväe» sissekukkumisega ja Ljutikovi ning Barakovi arreteerimisega. Ta jutustas onu Koljale oma äpardustest.

Nad ei märganud, kuidas lõppes pikk lauge teetõus ja nad selle kõrgeimasse punkti jõudsid ning nende ees mustendava suure küla servast umbes viiskümmend meetrit eemale laskuma hakkasid.

«Tikume külasse, vaja oleks ringi minna,» sõnas onu Kolja.

Ja nad pöördusidki teelt kõrvale ning hakkasid vasakult ringi minema, ikka samuti meetrit viiskümmend külast eemal, — lumi oli sügav ainult hangede kohal.

Nad olid parajasti põiki üle minemas ühest külgmisest teest, mis külasse viis, kui äärmise maja tagant mitu halli kogu neile teele ette sööstis. Need jooksid ja karjusid väga kähedalt saksa keeles.

Onu Kolja ja Oleg tormasid omavahel kokku rääkimata mööda teed nendest eemale.

Oleg tundis, et tal pole jõudu joosta, ja kuulis, et talle hakatakse järele jõudma. Ta pingutas viimast jõudu, kuid libises ja kukkus. Talle langeti peale, ta käed murti selja taha. Kaks meest jälitasid veel onu Koljat ja tulistasid talle mitu korda revolvrist järele.

Mõne aja pärast tulid nad tagasi, kirudes ja itsitades, et ei õnnestunud vanameest kinni püüda.

Oleg viidi suurde majja, kus varemalt oli arvatavasti külanõukogu asunud, nüüd aga oli seal külavanema kantselei. Põrandal õlgedel magas mitu žandarmeeriasõdurit. Oleg taipas, et nad olid sattunud sandarmipostile. Laual tumedas nahkkattes seisis välitelefon.

Jefreitor keeras lambil tahi kõrgemale ja hakkas vihasena ning Olegi peale karjudes teda läbi otsima. Leidmata midagi kahtlast, rebis ta Olegi kuue seljast ja hakkas seda toll-tollilt läbi kobama. Tema käte suured sõrmed olid lapikud ja küüne juurest laiemad ja ta töötas nendega metoodiliselt ning osavalt.

Nii jõudsid ta sõrmed komsomolipileti kartongini ja Oleg mõistis, et kõik on otsas.

Kattes käega lauale laotatud komsomolipileti ja ajutiste komsomolipiletite blanketid, hakkas jefreitor ägedalt, kähedal häälel telefoneerima. Seejärel pani ta toru käest ja ütles midagi sõdurile, kes Olegi sisse oli toonud.

Alles järgmisel päeval vastu ööd sõitis Oleg selle jefreitori ja sõduri saatel, kes täitis kutsari aset, reel žandarmeeria- ja politseihoone ette Rovenkis ning ta anti üle valvekorral olevale sandarmile.

Oleg istus üksi kongis, täielikus pimeduses, käed ümber põlvede. Kui oleks võidud näha tema nägu, oleks nähtud selle rahulikku ja ranget ilmet. Mõteteks Niinast, emast ja sellest, kui rumalasti ta lõksu langes, — selleks kõigeks oli tal olnud rohkesti aega, kuni ta külavanema kantseleis istus ning kuni teda veeti, ja see kõik oli temast juba eemaldunud. Ta ei mõelnud ka sellest, mis teda ootab: ta juba teadis seda. Ta oli rahulik ja karm, kuna ta tegi lõpparvet oma lühikese eluga.

«Mis sellest, et olen kuueteistkümne aastane, — mitte mina pole selles süüdi, et mu elutee oli nii lühike... Mis võib mind kohutada? Surm? Piinamised? Ma suudan seda taluda... Muidugi oleksin ma tahtnud surra nii, et mälestus minust oleks jäänud inimeste südametesse. Kuid las ma suren tundmatuna... Mis siis, nõnda sureb praegu miljoneid inimesi, kel nagu minulgi on veel jõudu ja armastust elu vastu. Mida peaksin endale ette heitma? Ma ei valetanud, ei otsinud elus kerget teed. Olin mõnikord kergemeelne, — võib-olla liigse südameheaduse tõttu... Armas Oležka-droležka! See pole kuueteistkümne aastaselt nii suur süü... Ma ei saanud isegi maitsta kogu õnne, mis mulle oli määratud. Ja ometi olen ma õnnelik! Õnnelik, et ei roomanud ussina, — ma võitlesin... Ema ütles mulle alati: «Mu kotkake!...» Ma ei peta tema usku ega seltsimeeste usaldust. Olgu mu surm niisama puhas, nagu oli mu elu, — ma ei häbene seda endale ütelda... Sa sured väärikalt, Oležka-droležka...»

Tema näojooned silenesid, ta heitis külmunud limasele põrandale, pani mütsi pea alla ja jäi raskesti magama.

Ta avas silmad, tundes, et keegi seisab tema kõrval. Oli hommik.

Olegi ees seisis, varjates endaga kongi ukse, tüse vanamees kasakasinelis, peas poola konföderatka, mis vaevu mahtus suure punajuukselise pea otsa, suure sinaka ninaga, suurte ruskete tedretähnidega näol ja vesiste hullumeelsete silmadega.

Oleg tõusis põrandal istukile, vaatas meest imestusega.

«Ja mina mõtlesin, missugune ta küll on, see Koševoi. Aga tema, näe, missugune on... Jõletis! Lurjus niisugune!... Kahju, et sind hakkab õpetama gestapo, — minu juures oleks sul parem olnud. Mina peksan harukorril... Või siis säärane sa oledki! Kuulsus on sul nagu Dubrovskil. Puškinit oled vist lugenud? Uu, jõletis!... Kahju, et sa minu juures ei ole.» Vanamees kummardus Olegi poole, tõmbas ühe hullumeelse vesise silma vidukile ja

hakkas, hingates Olegile näkku viinalehka, salapäraselt sosistama: «Sa mõtled, miks ma tulin nii vara?» Ta pilgutas juba täiesti intiimselt ja usaldavalt silma. «Täna ma läkitan ühe trobikonna sinna . . .» osutas ta tursunud sõrme keerutades kuhugi taeva poole. «Tulin ühes juuksuriga, et kõigil habet ajada, teen seda alati enne seda,» sosistas ta. Ta ajas enda sirgu, kraaksatas, tõstis pöidla üles ja ütles: «Kultuurselt! . . . Sina aga lähed gestapo liinis, ma ei kadesta sind. *Au revoir!*»[1] Ta tõstis raugalikult tursunud käe konföderatka sirmi juurde ja väljus, ning keegi paugatas kongi ukse kinni.

Kui Oleg oli üle viidud üldkongi, kus istusid temale sootuks tundmatud, kaugemaist kohtadest pärit inimesed, sai ta teada, et see oli Rovenki politseiülem Orlov, üks endisi Denikini ohvitsere, kole timukas ning piinaja.

Kaks-kolm tundi hiljem viidi Oleg ülekuulamisele. Temaga tegelesid ainult gestapolased, ka tõlgiks oli sakslasest jefreitor.

Neid, saksa sandarmiohvitsere, oli kabinetis, kuhu ta viidi, palju koos. Kõik nad vaatasid teda varjamata uudishimuga, imestusega, mõned isegi nii, nagu vaadeldakse tähtsat isikut. Oma veel suuresti lapseliku maailmatajumisega ei võinud ta oletadagi, kuivõrd laialt oli levinud «Noore Kaardiväe» kuulsus ja kuivõrd ta ise, tänu Stahhovitši ülestunnistusele ning sellele, et teda nii kaua ei suudetud tabada, oli muutunud legendaarseks kujuks. Teda kuulas üle silmuna painduv, nagu luudeta sakslane, näoga, millele andsid üleloomuliku väljanägemise koledad silmade all asuvad lillad poolsõõrid, mis algasid tumedate, peaaegu mustade laugude nurkadest; käändusid ümber põsenukkide ja laienesid kõhnadel põskedel laibaplekkideks, — säärast inimest võib näha ainult kohutavas unenäos.

Nõudmisele — paljastada kogu «Noore Kaardiväe» tegevus ja anda välja kõik liikmed ning kaastöötajad — vastas Oleg:

«Mina juhtisin «Noort Kaardiväge» üksi ja vastutan üksi kõige eest, mis tema liikmed minu näpunäidete järgi tegid . . . Ma võiksin jutustada «Noore Kaardiväe» tegevusest, kui minu üle mõistaks kohut avalik kohus. Kuid organisatsioonile on täiesti kasutu kõnelda tema tegevusest inimestele, kes tapavad ka süütuid . . .» Ta vaikis veidi, heitis ohvitseridele rahuliku pilgu ja ütles: «Kuid te olete ise juba laibad.»

See sakslane, kes tõepoolest sarnanes kooljaga, küsis temalt siiski veel midagi.

«Need on mu viimased sõnad,» ütles Oleg ja langetas ripsmed.

Oleg viidi pärast seda gestapo piinakambrisse ja tema jaoks algas see hirmus elu, mida ei suuda välja kannatada keegi ja millest on võimatu kirjutada inimesel, kes omab hinge.

Kuid Oleg talus seda kuni kuu lõpuni ja teda ei tapetud, sest oodati oblasti feldkomandanti kindralmajor Kloeri, kes tahtis

---

[1] Nägemiseni! *(Prantsuse k.)*.

isiklikult üle kuulata organisatsiooni peamehi ja määrata nende saatust.

Oleg ei teadnud, et siia, Rovenki gestaposse, oli feldkomandandi poolt ülekuulamiseks toodud ka Filipp Petrovitš Ljutikov. Vaenlastel ei õnnestunud teada saada, et Ljutikov oli Krasnodoni põrandaaluse bolševistliku organisatsiooni peamees, kuid nad aimasid ja nägid, et see on kõigist nende poolt tabatuist kõige tähtsam inimene.

Kuuekümne teine peatükk.

(Serjoža Tjulenin tungib läbi rindejoone Nõukogude väeosade juurde. Selle väeosa staabis, kuhu ta tuli, kontrollitakse teda, pärast võetakse arvele rünnakurühmas.)

. . . . . .

Serjožka sattus omade juurde neil murrangupäevil jaanuari keskel, mil läks hoogu Voroneži, Edela-, Doni, Lõuna-, Põhja-Kaukaasia, Taga-Kaukaasia, Volhovi ja Leningradi rinde kolossaalne pealetung, mis viis Stalingradi all ümberhaaratud Saksa fašistlike vägede lõpliku purustamiseni ja vangivõtmiseni, enam kui kaks aastat kestnud Leningradi blokaadi läbimurdmiseni ja selliste linnade, nagu Voronež, Kursk, Harkov, Krasnodar, Rostov, Novotšerkassk ja Vorošilovgrad, vabastamiseni kõigest poolteise kuuga.

Serjožka tuli omade juurde just neil jaanuaripäevil, kui oli alanud uus võimas tankipealetung Saksa kaitsekindlustustele Derkuli, Aidari ja Oskoli jõe — Donetsi vasak- ja põhjapoolsete harujõgede joonel, kui Kamenski—Kantemirovka raudteelõigus likvideeriti Millerovos ümberpiiratud Saksa garnisoni viimane vastupanu, kaks päeva enne seda aga vallutati Glubokaja jaam ja meie väed valmistusid forsseerima Põhja-Donetsi.

. . . . . .

Rünnakurühma, kuhu oli saadetud Serjožka, juhatas seesama seersant, kelle juurde ta oli sattunud rindejoonest üle tulles, — väike, liikuv, lõbus poiss, paljudest peenikestest kortsukestest kirjatud näoga ja suurte silmadega, mis olid sinised, kuid nii sädelevad, et näis, nagu vahetaksid need alatasa värvi. Tema nimi oli Kajutkin.

«Niisiis sa oled Krasnodonist?» küsis seersant uuesti ühtaegu rõõmsalt ja samal ajal nagu umbusklikult.

«Oled seal käinud või?» küsis Serjožka.

«Mul oli sõber, tüdruk, sealt,» ütles Kajutkin veidi nukraks muutudes, «kuid ta evakueerus. Ma tutvusin temaga teel. Väga hea tüdruk... Läksin Krasnodonist läbi,» lausus ta pärast lühikest vaikimist. «Ka Kamenskit kaitsesin. Kõik, kes kaitsesid, on kas hukkunud või vangis, aga mina olen jälle siin. Oled kuulnud salmikesi?»

Ja ta luges tõsise näoga:

«Sageli ma haavu saanud,
vaevalt nähtav märk neist jäänud.
Haardesse ma kinni jäin
korda kolm, kuid välja sain!

Ikka jäin ma puutumata,
kuigi olin ohtudes,
igas tules muutumata,
viltuses ja otseses.

Küllalt teede lähikonnas
tulnud tolmus trampida,
osaliselt «hajutatud»,
osalt «hävitatud» ma . . .»

«See on loodud niisuguste kohta nagu mina,» ütles Kajutkin muheldes ja pilgutas Serjožkale silma.

Nii möödus päev ja saabus öö. Sel ajal kui diviisikomandör major Kononenkole ülesannet kordas, magasid need võitlejad, kes selle ülesande pidid teostama. Magas ka Serjožka.

Kell kuus hommikul äratasid neid korrapidajad. Võitlejad jõid igaüks napsi viina, sõid pool katelokitäit lihasuppi tangudega ja tubli portsjoni hirsiputru. Nad hakkasid udu kaitse all mööda lohkusid ja põõsastikke rünnaku lähtepositsioonidele kogunema.

Gruppide viisi edasiliikuvate võitlejate jalgade all tekkis märjast lumest ja savist puder. Kahesaja meetri peale polnud enam midagi näha. Hakkasid müürisema raskesuurtükid, viimased võitlejate grupid aga saabusid Donetsi kaldale ja heitsid sinna märja pudru sisse maha.

Suurtükid tulistasid korrapäraselt, kavakindlalt, kuid neid oli nii palju, et lasud ja mürsuplahvatused sulasid kokku üheks lakkamatuks müranaks.

Serjožka lamas Kajutkini kõrval, ta nägi võitlejatest paremal ning otse nende kohal udus üle jõe lendavaid, kord ümmargusi, kord tulihännalisi punaseid palle, kuulis nende libisevat sahinat, teravaid plahvatusi sealpool ja kaugete plahvatuste müranat linnas, ning need hääled mõjusid erutavalt nii temasse kui ka tema seltsimeestesse.

Sakslased heitsid ka miine kohtadesse, kus nad arvasid nägevat jalaväe kogunemisi. Aeg-ajalt vastas linnast kuueraudne miinipilduja. Ja Kajutkin lausus pisut pelglikult:

«Ena, kräääksuma hakkas . . .» Äkitselt veeresid kaugelt Serjožka selja tagant esile müürisevad kõminad. Need kasvasid aina ja levisid mööda silmapiiri. Ja kaldale maha heitnud võitlejate peade kohal hakkas õhk huilgama ning laulma ja kohutavad tihedasse musta suitsu mässitud tuleplahvatused katsid kogu vastaspoolse kalda.

«Katjušad alustasid mängu,» ütles Kajutkin, tõmbus üleni pingule ja tema kortsukestest kirju nägu omandas kalestunud ilme. «Kohe annab Ivan-dolbai veel lisa, siis juba . . .»

Polnud veel vaikinud kõminad nende selja taga, ikka veel kestsid plahvatused teisel kaldal, kui Serjožka, kes polnud kuulnud, kas oli mingi käsklus antud või ei, kuid nähes, et Kajutkin nihkus ettepoole ja pistis jooksma, hüppas ka ise kaevikukesest välja ning sööstis jääle.

Nad jooksid mööda jääd, nagu tundus, absoluutses vaikuses. Tegelikult aga tulistati neid sealtpoolselt kaldalt ja mehi jäi jääle maha. Must suits ja väävlihais veeresid lainetena võitlejatele, kes jooksid läbi liikuva udumassi. Kuid tunne, et seekord on kõik läinud õigesti ja et kõik läheb hästi, valdas juba neid kõiki.

Serjožka, olles sellest järsku saabunud vaikusest kurdiks jäänud, tuli teadvusele, kui ta juba kõrvuti Kajutkiniga sealpoolsel kaldal lamas, suitseva mulla lehtris. Koledat nägu tehes tulistas Kajutkin automaadist millegi pihta otse enda ees ja Serjožka nägi mitte rohkem kui viiekümne sammu kaugusel neist poolenisti kinnivarisenud pilust väljaulatuvat kuulipildujatoru ning hakkas pilu pihta tulistama. Kuulipildur ei näinud ei Serjožkat ega Kajutkinit, vaid nägi midagi kaugemat, kuid lämbus silmapilkselt.

Linn oli neist kaugel paremal, nende pihta ei tulistatud enam peaaegu üldse ja nad eemaldusid kaldast järjest kaugemale stepi sügavusse. Alles palju hiljem hakkas stepile üle kogu nende liikumissuuna langema linnast saadetud mürskusid.

Udus nähtamatute, ent Serjožkale hästi tuttavate huutorite juures võttis neid uuesti vastu tugev kuulipildujate ja automaatide tuli. Nad heitsid maha ja lamasid niiviisi üsna kaua, kuni neile jõudsid järele kergesuurtükid, mida veeretati käte jõul. Suurtükid hakkasid peaaegu otsesihtimisega huutorite pihta tulistama ja lõpuks tungisid võitlejate grupid huutoritesse ühes nende suurtükkidega, mida aina veeretasid ja veeretasid endi ees suurekasvulised, lõbusad ja kergelt joobnud suurtükiväelased. Siia ilmus kohe ka pataljoni komandör ja sideväelased hakkasid purustatud kivimaja keldrisse juba telefonijuhet tõmbama.

Nii läks kõik hästi kuni selle pooljaama peale tungimiseni, mis oligi kogu nende operatsiooni lõppsihiks. Kui neil oleks olnud tanke, oleksid nad juba ammu olnud pooljaamas, aga tanke ei lastud käiku, sest Donetsi jää ei suutnud neid kanda.

Nüüd tungisid võitlejad edasi täielikus pimeduses. Pataljonikomandör, kes isiklikult seda operatsiooni juhatas, pidi kohe, kui vastane tule avas, nende käepärast olevate gruppidega rünnakule minema, kuna peajõud oli alles lähenemas. Võitlejad tungisid huutorisse. Kajutkini rühm tungis mööda tänavat üsna sügavale ning alustas võitlust koolimaja pärast.

Koolimajast avati nii tugev tuli, et Serjožka lakkas tulistamast ja pistis näo poripudrusse. Kuul läbistas tal vasaku käe ülaltpoolt küünarnukki, kuid luu jäi puutumata ja ägedusehoos ei tundnud ta

valugi. Kui ta viimaks julges pead tõsta, ei olnud tema kõrval enam kedagi.

Kõige õigem oli oletada, et tema seltsimehed, suutmata tuld taluda, olid küla servale omade juurde tõmbunud. Kuid Serjožka oli veel vilumatu ja temale näis, et kõik tema seltsimehed on tapetud, ning tema südamesse asus jubedus. Ta roomas majakese nurga taha ja jäi kuulatama. Kaks sakslast jooksid temast mööda. Ta kuulis sakslaste hääli juba ka paremal ja vasakul ning tagapool. Siin jäi tulistamine vait, serval see aina tugevnes, aga hiljem hakkas ka seal vaibuma.

Kaugel linna kohal, värvides mitte taevast, vaid tihenenud musti suitsupilvi, hõljus hiiglatulekuma ja sealt kuuldus sajahäälset möirgamist.

Haavatud Serjožka lamas üksi külmas lume- ja poripudrus sakslastele jäänud huutoris.

Kuuekümne kolmas peatükk.

Mu sõber! Mu sõber!... Ma asun oma jutustuse kõige kurvemate lehekülgede juurde ja meenutan tahtmatult sind...

Kui sa teaksid, missugune rahutus valdas mind noil kaugeil lapsepõlvepäevil, kui me sinuga linna õppima sõitsime! Enam kui viiskümmend versta lahutas meid ja kodunt välja sõites kartsin ma nii väga, et ei leia sind eest, et sa oled juba ära sõitnud, — ei olnud me ju teineteist kogu suve näinud!

Ainuüksi selle õnnetuse võimalus pigistas mu südant sõnulseletamatu kurbusega sel öötunnil, kui ma isa selja taga vankril teie külasse sisse sõitsin ja väsinud hobune nii aeglaselt mööda tänavat edasi lonkis. Juba enne teie majakese juurde jõudmist hüppasin ma vankrilt maha. Ma teadsin, et sa magad alati lakas ja kui sind seal ei ole, tähendab, sind ei ole... Aga kas esines ainsatki juhtumit, et sa poleks mind oodanud, — ma tean, sa olid valmis kooli hilinema, et ainult mitte mind üksinda jätta... Me ei sulgenud enam silmi kuni koiduni, me istusime, paljad jalad lakast alla rippumas, ja aina rääkisime ja rääkisime ning turtsusime naerda, nii et kanadki õrrel hakkasid tiibu lehvitama. Lõhnas heinte järele. Metsa tagant tõustes valgustas sügispäike äkki meie nägusid ja alles siis võisime näha, kuidas me suve kestel olime muutunud...

Ma mäletan, kuidas me, noorukid, seisime kord põlvini jõe rohelises vees, püksisääred üles kääritud, ja sa ütlesid mulle, et oled armunud... Ütlen avameelselt, ta ei meeldinud mulle, kuid ma laususin sulle:

«Sina oled armunud, mitte mina! Saa siis õnnelikuks!...»

Ja sina hakkasid naerma ja ütlesid:

«Tõepoolest, võib isegi suhted katkestada, et inimest halvast teost tagasi hoida, aga kas on võimalik nõu anda armastuses?

Kui sageli segavad kõige lähedasemad inimesed oma eestkostmisega armastuse vahele, juhivad kokku ja lahku, annavad edasi halba, mida nad sinu armastatud inimesest kuulevad... Kui nad teaksid, kui palju paha nad sellega teevad, kui palju puhtaid minuteid mürgitavad, mis elus enam iial ei kordu...»

Veel mäletan, kuidas tuli see, ma ei taha nimetada ta nime, see N., ja hakkas hooletult, pilkavalt naeratades oma sõpradest lobisema: «See on kõrvuni armunud sellesse, ta lihtsalt roomab tema ees, tüdrukul aga on mustad küünealused, — aga jäägu see meie teada... See aga, teate küll, jõi enda eile võõrusel nii täis, et hakkas oksendama, — aga jäägu see meie teada... Aga too käib ringi kulunud riietes, teeskleb vaest, kuid tõeliselt on ta ainult ihne, ma tean seda täpselt — ta ei häbene teiste arvel õlut juua —, aga jäägu see meie teada...»

Sa vaatasid talle otsa ja ütlesid:

«Tead mis, N., käi siit minema, ja ruttu...»

«Kuidas minema?» küsis N.

«Lihtsalt minema... Mis võib olla põlastusväärsem kui inimene, kes ei tea midagi öelda oma seltsimehe näost, sest et vaatab teda ainult tagantpoolt? Ja mis võib olla nurjatum kui noor keelepeksja?...»

Missuguse vaimustusega vaatasin ma sind! Ma mõtlesin täpselt niisama, kuid võib-olla poleks ma suutnud nii järsult toimida...

Aga kõige paremini seisab mul meeles too suvi, mil sinust eemal olles mõistsin, et mul ei ole teist teed kui astuda kommunistlikku noorsooühingusse...

Ja siis kohtusime, nagu alati, sügisel ikka samas lakas, kuid ma tundsin mingit kohmetust ning võõrdumist sinu poolt ja tundsin ka ise seda sinu suhtes. Istusime nagu lapsepõlveski, paljad jalad alla rippumas, ja vaikisime. Siis ütlesid sa:

«Võib-olla sa ei saa minust aru, võib-olla isegi süüdistad mind, et ma otsustasin nõnda, sinuga nõu pidamata, kuid siin suvel üksi elades mõistsin, et mul ei ole teist teed. Tead, ma olen otsustanud astuda komsomoli...»

«Sulle tekivad uued kohustused ja uued sõbrad, aga kuidas siis mina?» ütlesin ma, et meie sõprust proovida.

«Jah,» vastasid sa nukralt, «nii see muidugi on. Ma mõistan küll, et see on südametunnistuse asi, aga kui hea oleks, kui ka sina komsomoli tuleksid!»

Kuid ma ei suutnud sind enam kauem piinata: me vaatasime teineteisele otsa ja puhkesime naerma.

Võib-olla pole meil enam kunagi olnud nii õnnelikku kõnelust kui sel viimasel korral sinu lakas nende kanadega õrrel ja päikesega, mis haabade tagant tõusis, kui tõotasime, et me iial ei lahku teelt, millele oleme astunud, ning et jääme alati ustavaks oma sõprusele...

Sõprus! Kui palju inimesi maailmas tarvitab seda sõna, mõis-

tes selle all meeldivat vestlust viinapudeli juures ja heatahtlikkust teineteise nõrkuste suhtes! Kuid mis on sellel ühist sõprusega?

Ei, me isegi tülitsesime igal põhjusel, me ei säästnud teineteise enesetunnet, — jah, kui meie arvamused lahku läksid, lõime teineteisele haavu! Meie sõprus aga muutus sellest ainult veelgi tugevamaks, mehisemaks, see otsekui võttis kaalu juurde...

Olin nii sageli sinu suhtes ebaõiglane, aga kui ma tundsin, et olin eksinud, ei põigelnud ma kõrvale vastutusest sinu ees. Tõsi küll, ainus mis ma säärastel juhtudel võisin öelda, oli see, et ma eksisin. Sina aga ütlesid:

«Ära piina end, sellest pole kasu... Kui oled kõigest aru saanud, unusta, paljugi mis kõik ei juhtu, — see on võitlus...»

Seejärel hoolitsesid sa minu eest paremini kui parim halastajaõde, ja võib-olla isegi paremini kui ema, sest sa olid karmivõitu, sentimentaalsuseta nooruk...

Kuid nüüd pean jutustama, kuidas ma sinu kaotasin, — see oli nii ammu, kuid mulle näib, et see ei olnud tolle, vaid selle sõja ajal... Ma tassisin sind läbi kõrkjate järvest eemale, sinu veri voolas mu kätele, päike kõrvetas talumatult ja seal, kaldal, polnud arvatavasti kedagi enam elus, säärane tihe tuli oli suunatud sellele kõrkjatega kaetud kitsale maaribale. Ma kandsin sind, sest ma ei suutnud kujutleda, et sa võiksid surra... Ja siis lamasid sa kõrkjatest alusel, sa olid meelemärkusel, ainult huuled olid sul täiesti kuivad ja sa ütlesid:

«Juua... Anna mulle veidi juua...»

Kuid seal ei olnud vett ja meil polnud kruusi ega katelokki ega pudelit, muidu oleksin läinud tagasi järve äärde. Siis ütlesid sa:

«Võta mul ettevaatlikult saapad jalast, nad on mul veel täiesti terved...»

Ma taipasin su mõtet. Võtsin sul jalast suure sõdurisaapa, mis oli tallanud nii paljusid teid, — olime olnud rännakul hulk päevi, polnud vahetanud jalarätte, kuid ma hakkasin selle saapaga järvele lähenema, hiljem aga roomasin, — ma ise tahtsin talumatult juua. Muidugi ei võinud unistadagi sellest, et oleksin mahti saanud säärase tule all janu kustutada, — oli ime, et mul õnnestus saapasse vett võtta ja tagasi roomata.

Kui sinu juurde tulin, olid sa juba surnud. Su nägu oli väga rahulik. Esmakordselt nägin ma, kui suur sa olid, — mitte asjata ei vahetatud meid sageli ära. Pisarad purskasid mu silmist. Mul oli väljakannatamatu janu ja ma kummardusin su saapa üle, selle meie sõdurisõpruse karmi kibeda karika üle, ning jõin selle nuttes tühjaks...

Külma ja hirmu tundmata hulkus Valja kurnatuna, külmetanuna ja näljasena nagu emahunt piki rinnet huutorist huutorisse, ööbides mõnikord lihtsalt stepis. Ja taanduvate sakslaste lained sundisid pärast iga uut rinde nihutamist ka teda nihkuma aina lähemale kodukohale.

Ta hulkus päeva, kaks, nädala, hulkus, teadmata ise, miks. Võib-olla lootis ta veel rindest läbi minna, siis aga hakkas ise uskuma sedasama, millega oli petnud Serjožkat: miks ei võiks Serjožka tõepoolest tulla siia mõne Punaarmee väeosaga? Serjožka oli ütelnud: «Ma tulen tingimata.» Ja Serjožka täitis alati, mis ta oli lubanud.

Ööl, mil puhkes lahing Kamenski pärast ja hiiglatulekuma mustadel suitsusammastel paistis kümnete verstade kaugusele ümberringi, leidis Valja peavarju huutoris, mis asus kilomeetrit viisteist Kamenskist eemal. Huutoris polnud sakslasi ja Valja, nagu ka enamik elanikke, ei maganud kogu öö, jälgides tulekahjukuma. Miski sundis teda ootama, ootama . . .

Umbes kell üksteist päeval saadi huutoris teada, et Punaarmee väeosad on tunginud Kamenskisse ja et lahing on käimas linna tänavail ning sakslased on juba tõrjutud välja suuremast osast linnast. Kohe tulvab siia vaenlastest kõige hirmsam: lahingus lüüasaanud vaenlane . . . Valja võttis jälle oma koti, millesse perenaine kaastundest oli poetanud kannika leiba, ja lahkus huutorist . . .

Ta läks, teadmata isegi, kuhu. Ikka veel kestis sulailm, kuid tuul oli juba suunda muutnud, külmemaks läinud, udu oli lahkunud ja lumepilved, kaotanud teravad piirjooned, katsid kogu taevast. Valja peatus keset teed ja seisis kaua, kaua, kõhnana, kott seljas, ja tuul rebis tema ruugete juuste märga, bareti alt väljatunginud kiharat. Siis hakkas ta aeglaselt mööda lumelõrtsist vedelat külavaheteed Krasnodoni poole edasi liikuma.

Samal ajal koputas Serjožka, üks käsi verises varrukas rippu, ilma relvata, huutori teises servas asuva äärmise tare aknakesele.

Ei, saatus polnud talle määranud seekord veel hukkuda . . . Ta lamas kaua porises märjas lumes keset huutorit teelahkmel, kuni sakslased vagusi jäid. Ei võinud loota, et omad sel ööl uuesti huutorisse tungiksid. Oli vaja ära minna, minna rindest eemale. Ta oli erariietes, relva võis ta jätta. Ei olnud tal esimene kord läbi vaenlase vägede asukohtade tungida!

Oli ähmane hommikueelne tund, kui ta vaevaliselt, lohistades haavatud kätt, üle raudtee roomas. Säärasel tunnil juba tõuseb majas hea perenaine ja süütab enne valget tulesilma. Kuid head perenaised istusid ühes oma lastega keldrites.

Serjožka roomas meetrit sada raudteest eemale, tõusis siis ja hakkas minema. Nii jõudiski ta tolle huutorini.

Ruuge juuksepalmikuga tüdruk, kes nüüdsama oli toonud pangetäie vett, valmistas talle sideme, harutades lahti mingi vana riidetüki, pesi verise varruka puhtaks ja hõõrus tuhaga üle. Pererahvas kartis väga, et iga silmapilk võivad sakslased ilmuda: nad isegi ei pakkunud Serjožkale sooja toitu, vaid andsid talle ainult üht-teist kaasa.

Ja Serjožka, kes polnud kogu öö maganud, hakkas mööda huutoreid piki rinnet Valjat otsima.

Nagu Donetsi stepis sageli juhtub, pöördus ilm äkki jälle talvele. Hakkas sadama tihedat lund, see ei sulanud enam. Siis läks äkitselt sootuks külmaks. Jaanuari viimaseil päevil juhtus Fenja, Serjožka õde, kes oma perekonnaga lahus elas, turult tulema ja leidis ukse lukustatuna.

«Ema, oled sa üksi?» küsis ukse tagant tema vanem pojuke.

Serjožka istus laua juures, toetudes ühe käega küünarnukile, teine rippus alla. Ta oli alati olnud kõhn, nüüd aga oli ta näost hoopis otsa jäänud ja vimma vajunud, ainult tema silmad kohtasid õde endise elava, toimeka ilmega.

Fenja jutustas talle arreteerimistest kesktöökodades ja sellest, et suurem osa «Noorest Kaardiväest» on vanglas. Ta teadis Marina kaudu juba ka Koševoi vahistamisest. Serjožka istus vaikides, tema silmi tekkis kohutav sära. Mõne aja pärast ütles ta:

«Ma lähen minema, ära karda . . .»

Ta tundis, et Fenja on rahutu nii tema kui ka oma laste pärast. Õde tegi talle uue sideme, riietas ta naiseriietesse, need aga, mis tal seljas olid, sidus kompsu ja saatis videvikus koju.

Isa oli pärast vanglas läbielatud viletsust nii otsa jäänud, et lamas peaaegu kogu aeg voodis. Ema pidas veel vastu. Õdesid ei olnud, — ei Dašat ega armastatud Nadjat: ka nemad olid kuhugi rinde poole läinud.

Serjožka hakkas pärima: kas pole kuulda olnud, kus on Valja Borts?

Selle aja jooksul olid noorkaardiväelaste vanemad omavahel vägagi lähedasteks saanud, kuid Maria Andrejevna polnud Serjožka emale midagi rääkinud oma tütrest.

«Seal teda ei ole?» küsis Serjožka süngelt.

Ei, vanglas Valjat ei olnud: seda teadsid nad kindlasti.

Serjožka võttis riidest lahti ja heitis esmakordselt terve kuu kestel puhtasse voodisse, oma voodisse.

Suitsulamp põles laual. Kõik oli nagu tema lapsepõlves, kuid ta ei näinud midagi. Isa, kes lamas naaberkambris, kõhis nõnda, et seinad vabisesid. Serjožkale aga tundus, et kambris on ebaloomulikult vaikne: polnud õdede tavalist askeldust. Üksnes väike õepoeg roomas «taadi» juures kambrikeses mööda muldpõrandat ja lalises endamisi.

Ema väljus majapidamisasjus. «Taadi» kambrisse tuli noor naabrinaine. Ta astus peaaegu iga päev sisse ja Serjožka vanemad oma lihtsameelsuses ja hingepuhtuses ei mõtelnud kunagi selle üle järele, miks ta nii sageli siin käib. Naabrinaine astus sisse ja hakkas «taadiga» jutlema.

Põrandal roomav laps võttis midagi maast ja roomas kambrisse Serjožka juurde, lalisedes:

«Onu . . . onu . . . »

Naine heitis kiire pilgu kambrisse, nägi Serjožkat, kõneles siis veel «taadiga» ja lahkus.

Serjožka tõmbus koikul kerra ja jäi vagusi.

Ema ja isa magasid juba. Majas oli pime ja vaikne, aga kurbusest vaevatud Serjožka ei maganud ikka veel . . .

Äkitselt kostis õuest tugev kloppimine uksele.

«Avage! . . .»

Alles sekundi eest näis, et see rahutu elujõud, mis kandis teda läbi kõigi katsumuste, on temast juba jäädavalt lahkunud, näis, et ta on murtud. Kuid sel hetkel, kui kostis see kloppimine, muutus tema keha sedamaid painduvaks ning osavaks, ja hüpanud käratult voodist, jooksis ta akna juurde ning kergitas veidi pimenduskatte nurka. Ümberringi oli kõik valge. Kõik oli kallatud üle ühetasase kuupaistega. Mitte ainult akna juures seisva saksa sõduri kuju laskevalmis automaadiga, vaid sõduri varigi oli lumel otsekui väljalõigatuna nähtav.

Ema ja isa ärkasid, kõnelesid unesegastena omavahel ja jäid vagusi, kuulatades lööke uksele. Serjožka tõmbas ühe käega, nagu ta juba oli harjunud, püksid jalga, särgi selga ja kängitses jalad, ei saanud ainult talle diviisis antud punaarmeelase-poolsaabaste nahknööre kinni siduda, ja astus kambrisse, kus magasid isa ja ema.

«Avage keegi, tuld ärge süüdake,» ütles ta tasa.

Näis, et savimajake on löökidest otse lagunemas.

Ema hakkas mööda tuba edasi-tagasi jooksma, ta oli sootuks pea kaotanud.

Isa tõusis tasa voodist ja tema sõnatutest liigutustest tundis Serjožka, kui raske on vanakesel liikuda ja kui ränk see talle kõik on.

«Pole parata, tuleb avada,» lausus isa imeliku kõrge häälega.

Serjožka sai aru, et isa nutab.

Karguga kopsides astus isa eeskotta ja ütles:

«Kohe, kohe . . .»

Serjožka libises kuulmatult isa järel välja.

Ema jooksis raskel sammul eeskotta ja puudutas seal midagi metalset ning tundis justkui külma õhu hõngu. Isa avas välisukse ja astus seda hoides kõrvale.

Kolm musta kogu astusid üksteise järel kuuvalguse nelinurgast sisse. Viimane neist sulges enda järel ukse ja eeskoda valgustus tugeva elektrilambi prožektorist. Valguskiir langes esiti emale, kes seisis kaugemal, ukse juures, mis viis eeskojast juurdeehitusse — lehmalauta. Serjožka nägi oma pimedast nurgast, et haak ukse küljes on lahti tehtud ja uks paokil, ning mõistis, et ema on teinud seda tema jaoks. Kuid samal hetkel langes prožektori valgus isale ja Serjožkale, kes varjas end tema selja taga; Serjožka polnud arvanud, et nad hakkavad taskulambiga juba esikus valgustama, ja oli lootnud lipsata õue, kui nad astuvad tuppa.

Kaks haarasid tal käest. Serjožka karjatas, niivõrd valusalt rabati teda haavatud käest. Ta viidi kambrisse.

«Pane tuli põlema! Mis sa seisad nagu noor roos!» karjus Solikovski ema peale.

Ema ei suutnud oma väriseva käega hulk aega suitsulampi süüdata ja Solikovski rapsas ise tulemasina põlema. Serjožkat hoidsid kinni SS-sõdur ja Fenbong.

Ema puhkes neid nähes valjusti nutma ja langes nende ette kummuli maha. Suurena ja raskena roomas ta oma ümarate vanainimese-kätega mööda muldpõrandat. Vanamees seisis, maani küürus, toetudes kargule, ja värises kogu kehast.

Solikovski pani toime pealiskaudse läbiotsimise, — nad olid Tjuleninite korterit juba korduvalt läbi otsinud. Sõdur tõmbas püksitaskust nööri ja hakkas Serjožkal käsi selja taha siduma.

«Ainus poeg... halastage... võtke kõik, lehm, riided...»

Jumal teab, mis ta rääkis... Serjožkal oli emast niivõrd pisarateni kahju, et ta kartis sõnagi lausuda, et mitte nutma hakata.

«Vii ära,» ütles Fenbong sõdurile.

Ema takistas teda, ja Fenbong tõukas ta põlastavalt jalaga eemale.

Sõdur läks, tõugates Serjožkat ees, Fenbong ja Solikovski järgnesid talle. Serjožka pöördus ümber ja ütles:

«Hüvasti, ema... Hüvasti, isa...»

Ema sööstis Fenbongile kallale ja hakkas teda oma ikka veel tugevate kätega peksma ja karjuma:

«Mõrtsukad, pole mõtet teiega oma käsi rüvetada! Oodake, küll tulevad meie omad!»

«Ah sina... jälle tahad sinna!» röögatas Solikovski ja vedas «taadi» kähisevaist, katkendlikest palveist hoolimata Aleksandra Vassiljevna vanas kittelkleidis, millega ta alati magas, tänavale. «Taat» jõudis vaevalt talle palitu ja rätiku järele visata.

Kuuekümne neljas peatükk.

Serjožka vaikis, kui teda peksti, vaikis, kui Fenbong tal käed selja taha väänas ja ta piinapingile tõmbas, vaikis, hoolimata hirmsast valust haavatud käes. Ja alles siis, kui Fenbong haavast püssivarda läbi pistis, hakkas Serjožka hambaid kiristama.

Kõigest hoolimata oli ta üllatavalt tugev. Ta visati üksikkongi, kus ta asus kohe mõlemale poole koputama, et teada saada, kes on ta naabrid. Tõustes kikivarvule uuris ta laealust pragu — kas ei saaks seda kuidagi laiendada, lauda välja murda ja kas või ainult vangla õue lipsata: ta oli veendunud, et pääseb minema igalt poolt, kui ainult pääseb välja luku tagant. Ta istus ja tuletas meelde, kuidas olid paigutatud aknad ruumis, kus teda üle kuulati ning piinati, ja kas on lukus see uks, mis koridorist õue viis. Ah, kui käsi poleks haavatud!... Ei, ta ei arvanud veel, et kõik on kaotatud. Noil selgeil pakaseöödel oli suurtükimürin Donetsilt isegi kongidesse kuulda.

Hommikul seati ta silm silma vastu Vitka Lukjantšenkoga.

«Ei... olen kuulnud, et naabruses elab, kuid ei ole kunagi näi-

nud,» rääkis Vitka Lukjantšenko, vaadates Serjožkast mööda tumedate sametiste silmadega, mis olid veel ainus elav osa tema näost.

Serjožka vaikis.

Seejärel viidi Vitka Lukjantšenko ära ja mõne minuti pärast astus Solikovski saatel kambrisse ema.

Nad kiskusid vanal naisel, üheteistkümne lapse emal, riided seljast, paiskasid ta verisele lavatsile ja hakkasid teda poja silma all juhtmetega peksma.

Serjožka ei pööranud ära, ta vaatas, kuidas tema ema pekstakse, ja vaikis.

Siis peksti teda ema nähes, kuid ta vaikis ikka. Isegi Fenbong kaotas kannatuse ja haaranud laualt väikese raudkangi, purustas Serjožkal terve käe küünarnuki kohalt. Serjožka läks üleni valgeks, higi ilmus ta laubale. Ta ütles:

«See on kõik...»

Sel päeval toodi vanglasse Krasnodoni asulast vahistatute grupp. Enamik neist ei saanud enam kõndida, neid lohistati mööda põrandat, vedades kaenla alt, ja paisati juba niigi täistuubitud kongidesse. Kolja Sumskoi liikus veel, kuid üks silm oli tal nuudiga välja löödud ning tühjaks jooksnud. Tosja Jelissejenko, toosama tütarlaps, kes nii eluõõmsalt oli kiljunud, nähes, kuidas tuvi keereldes taeva alla tõusis, Tosja Jelissejenko võis lamada ainult kõhuli: enne siiasaatmist oli ta pandud istuma hõõguvale pliidile.

Ja vaevalt olid nad kohale toodud, kui tütarlaste kongi tuli sandarm Ljubka järele. Kõik tüdrukud ja Ljubka ise olid veendunud, et teda viiakse hukkamisele... Ta jättis tüdrukutega hüvasti ja ta viidi ära.

Kuid Ljubkat ei viidud hukkamisele. Oblasti feldkomandandi kindralmajor Kloeri nõudel viidi ta tema juurde Rovenkisse ülekuulamisele.

Oli pakkide üleandmise päev, külm, vaikne, vähemagi tuuleõhuta; kirvehoop, pange kolin kaevul, jalakäijate sammud kostsid kaugele õhus, mis sädeles päikesest ja lumest. Jelizaveta Aleksejevna ja Ludmilla — nad viisid pakke alati koos —, olles sidunud kompsu toidumoona ja võtnud kaasa padja, mida Volodja viimases kirjakeses oli palunud, lähenesid üle tühja platsi lumme sõtkutud jalgrada mööda piklikule vanglahoonele, mis oma valgete seintega ja varjupoolses küljes sinisena helkiva lumise katusega sulas ühte ümbritseva maastikuga.

Nad mõlemad, ema ja tütar, olid jäänud niivõrd kõhnaks, olid muutunud niivõrd teineteise sarnaseks, et neid oleks võinud pidada õdedeks. Ema, alati tormakas ja järsk, näis nüüd ainult veel närvikiududest koosnevat.

Juba vangla ette kogunenud naiste häälekõlast ja sellest, et kõigil naistel olid kompsud alles ja et polnud mingit liikumist vangla ukse poole, aimasid Jelizaveta Aleksejevna ja Ljusja halba. Trepi ees seisis nagu alati saksa vahisõdur ega vaada-

nudki naistesalga poole, välistrepi käsipuul aga istus kollases poolkasukas politseinik. Kuid ka tema ei võtnud pakke vastu.

Jelizaveta Aleksejevnal ja Ljusjal polnud vaja eriti silmitseda, kes siin seisavad: nad kohtusid siin iga päev.

Zemnuhhovi ema, väike eideke, seisis trepiastmete ees, hoides enda ees kompsu ja kokkurullitud pakikest, ning rääkis:

«Võta ometi midagi toiduainetestki . . .»

«Ei ole vaja. Me söödame teda ise,» rääkis politseinik tema poole vaatamata.

«Ta palus voodilinakest . . .»

«Me anname talle täna hea aseme . . .»

Jelizaveta Aleksejevna astus trepi juurde ja ütles oma järsul häälel:

«Miks te pakke vastu ei võta?»

Politseinik vaikis, pööramata talle tähelepanu.

«Meil pole kiiret, seisame, kuni tuleb keegi, kes vastab!» ütles Jelizaveta Aleksejevna, vaadates naistesalga suunas.

Nii nad seisid, kuni kuulsid vangla õues paljude inimeste samme ja keegi hakkas askeldama, väravat avama. Naised kasutasid alati seda juhust, et heita pilku vangla tollesse külge suunduvaile akendele, — mõnikord õnnestus neil isegi näha oma lapsi, kes istusid neis kongides. Naisteparv tormas teisele poole väravat. Kuid väravast väljus seersant Bollmanni juhatusel mitu sõdurit, nad hakkasid naisi laiali ajama.

Naised jooksid laiali, kuid tulid jälle tagasi. Paljud hakkasid valjusti nutma.

Jelizaveta Aleksejevna ja Ljusja astusid kõrvale ning vaatasid seda kõike vaikides pealt.

«Täna hukatakse nad,» ütles Ljusja.

«Ma palun jumalalt ainult üht: et tal kuni surmani ei murtaks tiibu, et ta ei väriseks nende penide ees, et ta sülitaks neile näkku!» rääkis Jelizaveta Aleksejevna madala kähiseva luksumisega kurgus ja kohutava läikega silmis.

Samal ajal tegid nende lapsed läbi viimaseid ning kõige koledamaid neist katsumustest, mis olid neile osaks saanud.

Zemnuhhov seisis tuikudes meister Brückneri ees, veri voolas tal üle näo, pea kaldus jõuetult longu, kuid Vanja püüdis kogu aeg seda tõsta ja tõstiski üles ning hakkas esimest korda pärast neljanädalast vaikimist kõnelema:

«Ei suuda, mis? . . .» ütles ta. «Ei suuda! . . . Nii palju maid olete vallutanud . . . Aust ja südametunnistusest loobunud . . . aga ei suuda, teil pole jõudu . . .»

Ja ta hakkas veel naerma.

Hilja õhtul tõid kaks saksa sõdurit kongi Ulja, tahakallutatud kahvatu näoga ja mööda põrandat lohisevate juuksepalmikutega, ning viskasid ta seina äärde maha.

Ulja pöördus oiates kõhuli.

«Liljake...» ütles ta vanemale Ivanihhinale. «Kergita mu pluusi, kõrvetab...»

Lilja, kes ise hädavaevalt liikus, kuid viimse minutini nagu lapsehoidja oma sõbrataride eest hoolitses, rullis verest tardunud pluusi ettevaatlikult kaenla alla, põrkas aga jubedusega tagasi ja puhkes nutma: Ulja seljal põles verisena viieharuline täht.

Iialgi, kuni pole varisenud hauda viimne neist sugupõlvedest, iialgi ei unusta Krasnodoni elanikud seda ööd. Ebatavaliselt pimestav, selge kahanev kuusirp seisis taevas. Stepis võis näha kümnete kilomeetrite kaugusele ümberringi. Pakane oli talumatu. Põhja pool kogu Donetsi ulatuses lõõmahtlesid välgatused ja kuuldus suurte ning väikeste lahingute kord vaibuvat, kord kõvenevat mürinat.

Keegi omakseist ei maganud sel ööl. Ja mitte ainult omaksed ei maganud: kõik teadsid, et sel ööl hukatakse noorkaardiväelased. Inimesed istusid suitsulampide juures või ka täielikus pimeduses oma kütmata tubades ja taredes, mõni jooksis aeg-ajalt õue ning seisis kaua pakases, kuulatades, kas ei kosta hääli, autode vurinat või laske.

Keegi ei maganud ka kongides, peale nende, kes olid juba teadvuse kaotanud. Need noorkaardiväelastest, kes viimastena olid piinamistele viidud, nägid linnapea Statsenkot vanglasse tulemas. Kõik teadsid, et linnapea sõidab vanglasse hukkamise eel, kui surmaotsusele vajatakse tema allkirja.

Ka kongides olijad kuulsid seda majesteetlikku mürinat, mis rullus piki Donetsi.

Lamades poolküliti, kallutanud pea vastu seina, koputas Ulja naaberkambri poistele:

«Poisid, kuulete, kuulete?... Pidage vastu... Meie omad tulevad... Meie omad ikkagi tulevad...»

Koridoris kuuldus sõdurisaabaste trampimist, hakkasid paukuma kongide uksed. Vange hakati viima koridori ja sealt tänavale mitte õue kaudu, vaid otse peauksest. Tüdrukud, kes olid istunud kongis mantlites või soojades jakkides, aitasid üksteisele mütse pähe panna ning rätikuid siduda. Lilja pani riidesse Anja Sopovat, kes lamas liikumatult, Šura Dubrovina oma lemmiksõbratari Maiat. Mõned tüdrukutest kirjutasid viimaseid kirjakesi ja peitsid need mahajäetud pesusse.

Viimase pakiga anti Uljale üle puhas pesu ja ta hakkas nüüd endist kompsukesse siduma. Korraga hakkasid teda pisarad lämmatama, ta ei suutnud neist jagu saada ja haarates verise pesu ning kattes sellega näo, et teda ei kuuldaks, puges ta kongi nurka ning istus seal nõnda tükk aega.

Nad viidi kuuvalgusest üleujutatud tühjale platsile ja paigutati kahte veoautosse. Esimesena toodi välja täiesti nõrkenud ja mõistuse kaotanud Stahhovitš ning visati hoogu võttes autosse. Paljud noorkaardiväelased ei suutnud ise minna. Toodi välja Anatoli Popov, kellel oli raiutud ära jalalaba. Väljatorgatud silmadega

Vitja Petrovi tõid käte alt kinni hoides Ragozin ja Ženja Šepeljov. Volodja Osmuhhinil oli parem käsi maha raiutud, kuid ta käis ise. Vanja Zemnuhhovi tõid välja Tolja Orlov ja Vitja Lukjantšenko. Nende järel kõndis rohukõrrena kõikudes Serjožka Tjulenin.

Nad paigutati eraldi autodesse — poisid ja tütarlapsed.

Sõdurid, löönud veoautode lahtikäivad küljelauad kinni, ronisid üle servade tungil täis autokastidesse. Allohvitser Fenbong võttis istet juhi kõrval esimeses veoautos. Autod hakkasid veerema. Need sõitsid üle tühja väljaku, möödusid lastehaiglast ja Vorošilovinimelisest koolist. Esimesena liikus auto tüdrukutega. Ulja, Saša Bondarjova ja Lilja hakkasid laulma:

«Ränk vangipõlv piinas sind kaua,
siis uinutas sangarisurm . . .»

Ka teised tütarlapsed ühinesid nendega. Hakkasid laulma ka poisid tagumisel autol. Nende laul kostis külmas liikumatus õhus kaugele.

Jätnud vasakule viimase maja, sõitsid autod teele, mis viis kaevanduse nr. 5 juurde.

Serjožka istus vastu auto tagumist äärt surutuna ja tõmbas ahnelt sõõrmeisse külma õhku . . . Nüüd olid veoautod juba agulisse viivast käänakust mööda jõudnud, varsti pidid nad nõo ületama. Ei, Serjožka teadis, et tal pole jõudu sellé sooritamiseks. Kuid tema ees, laskunud põlvili, asus selja taha seotud kätega Kovaljov. Ta oli veel tugev, ega tal asjata käsi selja taha seotud. Serjožka müksas talle peaga. Kovaljov pöördus ringi.

«Tolja . . . Kohe tuleb nõgu . . .» sosistas Serjožka ja osutas peaga kõrvale.

Kõõritades üle oma õla, liigutas Kovaljov seotud käsi. Serjožka vajutas hambad Kovaljovi käsi siduvasse sõlme. Serjožka oli nii nõrk, et laskus mitu korda tagasi vastu veoauto serva, higi laubal. Kuid ta võitles nii, nagu oleks võideinud oma vabaduse eest. Ja nüüd oli sõlm lahti. Hoides käsi endiselt selja taga, liigutas Kovaljov neid.

«. . . Ja tõuseb siis tasuja range,
ning senistest tugevam ta . . .»

laulsid tütarlapsed ja noormehed.

Veoautod laskusid nõkku ja eesmine neist ronis juba mäkke. Teine hakkas mürisedes ja ähkides samuti mäkke tõusma. Astunud jalaga tagumisele äärele, hüppas Kovaljov maha ja pistis mööda nõgu jooksma, kündes lund.

Möödus esimene nõutusehetk, veoauto aga ronis selle ajaga nõost välja, kuid Kovaljovi polnud enam näha. Sõdurid ei julgenud välja hüpata, kartes, et teised vangid laiali jooksevad; nad hakkasid veoautost umbropsu tulistama. Laske kuuldes peatas Fenbong oma auto ja hüppas välja. Autod jäid seisma. Fenbong oma naisehäälel hakkas ägedalt vanduma.

«Ära läks! . . . Ära läks! . . .» kisendas Serjožka kirjeldamatus võidurõõmus peenikese häälega ja vandus kõige hirmsamate sõna-

dega, mida ta ainult tundis. Kuid need sõimusõnad kõlasid praegu Serjožka suus pühaliku vandetõotusena.

Juba paistis kaevanduse nr. 5 õhkulaskmisel ühele küljele vajunud tõsteseadeldiste torn.

Noormehed ja tüdrukud hakkasid laulma «Internatsionaali».

Nad laaditi kõik maha kaevanduse juures asuvasse jääkülma saunaruumi ja peeti seal mõnda aega: oodati, kuni saabuvad Brückner, Balder ja Statsenko. Sandarmid hakkasid riidest lahti võtma neid, kellel olid paremad riided ja jalatsid.

Noorkaardiväelased said võimaluse üksteisega hüvasti jätta. Klava Kovaljova istus Vanja kõrvale, asetas talle käe laubale ega lahkunud temast enam.

Nad viidi välja väikeste rühmadena ja visati ükshaaval kaevanduse šurfi[1]. Ja igaüks, kes sai, leidis mahti ütelda need mõned sõnad, mis ta tahtis maailmale jätta.

Kartes, et nad kõik ei hukku seal, kuhu üheaegselt visati mitukümmend keha, kukutasid sakslased neile peale kaks vagonetti. Kuid šurfist kuuldus oigamist veel mitme ööpäeva kestel.

Nad seisid feldkomandant Kloeri ees kätest ühte seotuina, Filipp Petrovitš Ljutikov ja Oleg Koševoi. Kogu aeg, kuni neid Rovenkis kinni hoiti, ei teadnud nad, et istuvad ühes vanglas. Kuid sel hommikul viidi ja seoti nad ühte ning seati silm silma vastu, lootes neilt teada saada kogu põrandaaluse niidid — mitte üksnes rajoonis, vaid ka terves oblastis.

Miks seoti nad ühte? Nad kartsid neid sidumatult. Vaenlased tahtsid pealegi näidata, et neile on teada, missugust osa nad mõlemad organisatsioonis etendasid.

Hallid juuksed Filipp Petrovitši peas olid kuivanud verest paakunud, lõhkirebitud riided kleepusid haavadele tema suurel kehal ja iga liigutus tegi talle piinavat valu, kuid ta ei väljendanud seda millegagi. Rängad piinad ja nälg olid kuivatanud Filipp Petrovitši keha ja ta näole ilmusid teravamalt need jõulised jooned, mis tema näo nooruses nii väljapaistvaks tegid ja tunnistust andsid tema suurest vaimsest jõust. Tema silmade ilme oli rahulik ja range nagu alati.

Oleg seisis, purustatud käsi jõuetult rippumas, näost peaaegu endine, ainult tema meelekohad olid täiesti hallid.

Kloeri, selle mõrvades paadunud inimese ees, kes elus muud ei osanudki teha, seisid vana tööline ja kuueteistkümne-aastane poisike, rahvajuhid — vana ja noor. Ja vana rääkis:

«Mu sõna pole teile ega teist... Meie oleme teid purustanud, te olete määratud hukkumisele. Häda seisab selles, et veel elab maailmas see jõud, mis teid on sünnitanud, veel pole ta lõpnud... See jõud on — raha võim inimhingede üle. Sellest on levinud maailma kannibalismi-paise... Kannibalismi-paise on hirmsam kui katk, see sööb läbi inimeste hinged. Mitte ainult üksikute inimeste,

[1] Šurf — kaevanduse püstkäik.

vaid tervete rahvaste... Tema, see kannibalismi-paise, sööb maailma niikaua, kuni kõik rikkused, kõik maapealsed hüved on mitte inimeste käes, kes neid loovad, vaid värdjate, loomastunud inimeste kätes. Kuid ma ütlen: asjata, asjata loodavad need värdjad inimeste kohtu käest pääseda! Nende võimule, raha võimule tuleb lõpp. Asjata loodavad need lumivalges pesus härrad, et nad sellest terve nahaga pääsevad!... Ajalugu juba mõistab kohut nende üle, hirmsat kohut. Nende poolt surnuks piinatud inimeste verega pritsituina seisavad nad tema ähvardava pilgu ees. Ega ole enam niisugust jõudu maailmas, mis suudaks neid päästa!...»

Filipp Petrovitš rääkis, aga Oleg seisis vaikides tema kõrval ja ta suured silmad tumekullakate ripsmete all vaatasid selge ilmega, veel selgemalt kui alati.

Ljutikovile ja Koševoile lasti osaks saada uusi koledaid piinamisi, kuid võib ütelda, et nad ei tundnud enam midagi: ääretu kõrgel hõljus nende vaim, nagu võib hõljuda ainult inimese ülev loov vaim.

Hiljem lahutati nad ja Filipp Petrovitš viidi tagasi Krasnodoni vanglasse. Kesktöökodade asi polnud ikka veel lõpuni selge.

Põrandaalused seltsimehed ei suutnud siiski vangistatuile abi osutada, — mitte üksnes sellepärast, et vangla oli tugevasti kaitstud, vaid ka veel sellepärast, et kogu linn oli nüüd täis taganevaid vaenlase vägesid.

Filipp Petrovitšit ja tema kaaslasi tabas seesama saatus, mis noorkaardiväelasigi: nad visati kaevanduse nr. 5 šurfi.

Oleg Koševoi lasti Rovenkis maha kolmekümne esimese jaanuari päeval ja tema laip maeti ühes teiste sel päeval mahalastute laipadega ühisesse hauda.

Ljuba Ševtsovat aga piinati veel seitsmenda veebruarini, püüdes temalt kätte saada šifrit ja raadiosaatejaama. Mahalaskmise eel õnnestus tal saata vabadusse kirjake emale:

«Hüvasti, ema, sinu tütar Ljuba läheb musta mulda.»

Kui Ljubat mahalaskmisele viidi, hakkas ta laulma oma lemmiklaulu:

«Moskva avarusil kauneil...»

SS-rottenfüürer, kes teda mahalaskmisele viis, tahtis teda põlvili panna, et kuklasse tulistada, kuid Ljuba ei laskunud põlvili, ta laskis endale tulistada näkku.

Kuuekümne viies peatükk.

. . . . . .

Krasnodoni elanikud kogesid selle aja jooksul kõiki neid viletsusi, mida põgenev Saksa armee neile valmistas. Taganevad SS-väeosad riisusid ja ajasid oma elukohtadest minema elanikke, lasksid linnas ja kogu rajoonis õhku kaevandused, käitised ja kõik suuremad majad.

Ljuba Ševtsova suri nädalapäevad enne seda, kui Punaarmee väeosad Krasnodoni ja Vorošilovgradi vabastasid. Viieteistkümnendal veebruaril tungisid Nõukogude tankid linna ja nende kannul pandi kohe kehtima ka nõukogude kord . . .

Paljude ja pikkade päevade jooksul, tohutu rahvahulga juuresolekul tõstsid kaevurid kaevanduse nr. 5 šurfist välja hukkunud bolševike ja noorkaardiväelaste laibad. Kogu nende päevade kestel ei lahkunud hukkunute emad ja naised šahti juurest, võttes käte peal vastu oma laste ja meeste moonutatud kehi.

Jelena Nikolajevna läks Rovenkisse juba siis, kui Oleg oli veel elus. Kuid ta ei suutnud poja heaks midagi teha ja poeg ei teadnud, et ta viibib tema läheduses.

Olegi ema ja kõigi tema omaste juuresolekul kaevasid Rovenki linna elanikud välja Olegi ja Ljuba Ševtsova laibad.

Raske oli selles väikeses vananenud naises tumedate sisselangenud põskede ja silmadega, täis sügavat kannatust, mis erilise jõuga tabab just terviklikke natuure, — raske oli temas endist Jelena Nikolajevna Koševajat ära tunda. Kuid asjaolu, et ta kõik need kuud oli olnud poja abiliseks, eriti aga poja hukkumine, mis oli põhjustanud talle need kannatused, olid avastanud temas niisuguse hingejõu, mis tõstis teda kõrgemale isiklikust murest. Tema ees oleks otsekui varisenud argipäevade kate, mis oli varjanud inimlike heitluste, pingutuste ja kirgede suurt maailma. Ta astus oma poja järel sellesse maailma, ja tema ees avanes ühiskonna teenimise avar tee.

Nende päevade jooksul avastati veel ühe sakslaste roima üksikasjad: avati kaevurite haud puiestikus. Kui neid välja kaevama hakati, leiti nad hauas püstiasendis: kõigepealt tulid nähtavale pead, siis õlad, keskkeha, käed. Nende laipade hulgast leiti Valko, Šulga, Petrov ja too naine, laps süles.

Kõik noorkaardiväelased ja täiskasvanud, kes olid kaevanduse nr. 5 šurfist välja toodud, maeti puiestikku kaevatud kahte vennashauda.

Muldasängitamisest võtsid osa kõik Krasnodoni põrandaaluse organisatsiooni ja «Noore Kaardiväe» ellujäänud liikmed: Ivan Turkenitš, Valja Borts, Zora Arutjunjants, Olja ja Niina Ivantsova, Radik Jurkin ja teised.

Väeosast, mis oli Krasnodonist Miussi jõe äärde teele asunud, oli Turkenitš puhkuse saanud selleks, et hukkunud sõpradega hüvasti jätta.

Valja Borts oli Kamenski alt lõpuks koju jõudnud ja Maria Andrejevna oli saatnud ta lähedaste inimeste juurde Vorošilovgradi, kus Valja kohtuski Punaarmeega.

Sergei Levašovi ei olnud enam elavate kirjas — ta sai surma rindejoone ületamisel.

Hukkus ka Stjopa Safonov. Ta asus Kamenski linna selles osas, mille Punaarmee esimesel rünnakuööl vallutas. Ta võttis ühe all-

üksuse koosseisus osa linna pärast peetavaist lahinguist ning sai surma.

Anatoli Kovaljovi varjas üks tööline agulis. Kovaljovi võimas keha oli nii puruks pekstud, et kujutas endast üleni lausa haava. Teda siduda ei olnud mingit võimalust. Ta lihtsalt pesti sooja veega puhtaks ja mähiti linasse. Kovaljov varjas end nende juures mitu päeva, kuid ohtlik oli teda kauem pidada ja ta läks sugulaste juurde. Ta elas Donbassi selles osas, mis ei olnud veel vabastatud.

Ivan Fjodorovitš Protsenko liikus koos salgaga kogu aeg taganevate sakslaste ees, võideldes nendega nende otseses tagalas, kuni Punaarmee Vorošilovgradi vallutas. Alles seal kohtas Ivan Fjodorovitš esmakordselt oma naist Katjat pärast nende lahkumist Gorodištše all.

Ivan Fjodorovitši ülesandel tõi salkkond partisane Kornei Tihhonovitšiga eesotsas kinniaetud kruusaaugust Mitjakinskaja staniitsa all välja tema kuulsa «gaziku», mis seisis seal tervena, bensiiniga varustatuna, koguni tagavarapaagiga. Sakslased polnud seda leidnud. Igavene oli ta, see «gazik», nagu aegki, mis oli tema sünnitanud. Esimestel päevadel Vorošilovgradis, kui äsja tagasitulnud võimul polnud veel oma autosid, kõik lihtsalt kadestasid Ivan Fjodorovitši tema auto pärast.

Sellel «gazikul» sõitsidki Ivan Fjodorovitš ja Katja Krasnodoni, viies möödasõidul Marfale külaliseks tema mehe Gordei Kornijenko. Siin rääkis neile Marfa, mida sakslased viimastel päevadel külas korda olid saatnud.

Päev enne seda, kui küla Nõukogude vägede poolt hõivati, läks Marfa tolle taadi saatel, kes oli kord Koševoi sugulasi sõidutanud ja Ivan Fjodorovitši oma riietega varustanud, külanõukogu maja juurde, kuhu Donetsi tagant põgenenud Saksa žandarmeeria ja politsei võimumehed olid ajutiselt peatuma jäänud. Palju külaelanikke tungles külanõukogu juures, lootes juhuslikult kuulda, kui kaugel või lähedal on Punaarmee, või lihtsalt, et põgenevate sakslaste nägemisest mõnulda.

Sel ajal kui nemad, Marfa ja taat, seal seisid, kihutas reel kohale veel mingisugune politsei-võimumees. Hüpanud reelt otse taadi kõrvale maha ja vaadanud meeletute silmadega ringi, pöördus ta taadi poole rutulise küsimusega:

«Kus on härra ülem?»

Taat pilgutas silmi ja ütles:

«Härra härraks, aga seltsimehed on, nagu näha, kannul?...»

Politsei-võimumees laskis lendu sõimusõna, kuid tal oli nähtavasti niisugune tuli taga, et ei läbenud taadile isegi virutada.

Sakslased jooksid käigul süüa mugides majast välja ja kihutasid kohe mitmel saanil minema, ainult lumetorm keerles nende saanide taga.

Järgmisel päeval tuli külasse Punaarmee.

Ivan Fjodorovitš ja Katja saabusid Krasnodoni, et austada hukkunud bolševike ja noorkaardiväelaste mälestust.

Ivan Fojodorovitšil oli seal ka teisi toimetusi: oli vaja taaselustada trust «Krasnodonugol» ja taastada kaevandused. Peale selle tahtis ta isiklikult kuulda täiskasvanud põrandaaluste tegelaste ja noorkaardiväelaste hukkumise üksikasjadest ja sellest, mis on saanud nende mõrvareist.

Statsenkol ja Solikovskil õnnestus koos oma peremeestega põgeneda, kuid uurija Kulešov tunti elanike poolt ära, peeti kinni ja anti Nõukogude kohtuorganite korraldusse. Tema kaudu saadi teada Stahhovitši ülestunnistusest ja sellest, millist osa etendasid «Noore Kaardiväe» hukkumises Võrikova ja Ljadskaja.

Langenud bolševike ja noorkaardiväelaste haudadel andsid nende ellujäänud seltsimehed tõotuse oma sõprade eest kätte tasuda. Haudadele püstitati ajutised mälestusmärgid — lihtsad puust obeliskid. Sellel, mis püstitati täiskasvanud põrandaaluste tegelaste hauale, on märgitud nende nimed eesotsas Filipp Petrovitš Ljutikoviga. «Noore Kaardiväe» obeliski külgedele on märgitud kõigi kodumaa eest hukkunud «Noore Kaardiväe» liikmete-võitlejate nimed.

Siin on need nimed:

Oleg Koševoi, Ivan Zemnuhhov, Uljana Gromova, Sergei Tjulenin, Ljubov Ševtsova, Anatoli Popov, Nikolai Sumskoi, Vladimir Osmuhhin, Anatoli Orlov, Sergei Levašov, Stepan Safonov, Viktor Petrov, Antonina Jelissejenko, Viktor Lukjantšenko, Klavdia Kovaljova, Maia Peglivanova, Aleksandra Bondarjova, Vassili Bondarjov, Aleksandra Dubrovina, Liidia Androssova, Antonina Maštšenko, Jevgeni Moškov, Lilia Ivanihhina, Antonina Ivanihhina, Boriss Glavan, Vladimir Ragozin, Jevgeni Šepeljov, Anna Sopova, Vladimir Ždanov, Vassili Pirožok, Semjon Ostapenko, Gennadi Lukašov, Angelina Samošina, Niina Minajeva, Leonid Dadõšev, Aleksander Šištšenko, Anatoli Nikolajev, Demjan Fomin, Niina Gerassimova, Georgi Štšerbakov, Niina Startseva, Nadežda Petlja, Vladimir Kulikov, Jevgenia Kiikova, Nikolai Žukov, Vladimir Zagoruiko, Juri Vitsenovski, Mihhail Grigorjev, Vassili Borissov, Niina Kezikova, Antonina Djatšenko, Nikolai Mironov, Vassili Tkatšov, Pavel Palaguta, Dmitri Ogurtsov, Viktor Subbotin.

LISA.

A. M. GORKI LUKAST.

... «Luka on petis. Õieti ei usu ta mitte millessegi. Kuid ta näeb, kuidas inimesed kannatavad ja rabelevad. Tal on neist inimestest kahju. Ja ta räägibki neile igasuguseid sõnu — lohutuseks.» Küsimusele («Krasnoje Sormovo» käitise tööliste välkmiitingul) — kas oleks Luka nüüd samuti ütelnud: «Kui usud — on jumal, kui ei usu — pole?» Gorki vastas: «Tõenäoliselt nii, sest ta on petis. Kõik inimesed, kes püüavad lohutada ja lepitada lepitamatut, on petised, ärge uskuge neid, ärge uskuge...»

(A. M. Gorki suulistest avaldustest.)

«80-ndate aastate lõppu ja 90-ndate aastate algust võib nimetada jõuetuse õigustamise ja hukkumisele määratute lohutamise aastaiks. Kirjandus valis oma kangelaseks «mittekangelase», üks tolle aja novellidest oligi pealkirjastatud «Mitte kangelane»[1]. Seda novelli loeti hoolega. Aja loosung oli formuleeritud niisugustes sõnades: «Meie aeg ei ole suurte ülesannete aeg». «Mittekangelased» tegid üksteisele ilukõneliselt selgeks selle loosungi õigsust ja lohutusid värsikestega:

«Mu sõber, mu vend, väsind ja kannatav vend!
Kes sa ka oleksid — ära kaota julgust!
Usu: tuleb aeg ja hukkub Paal!»[2]

Eriline menu lohutaja osas oli Mihhail Menšikovil, algul liberaalse «Nedelja» kaastöölisel, hiljem ühel ajalehe «Novoje Vremja» alussambal, ajalehe, mida Saltõkov-Štšedrin hävitava tabavusega nimetas «Mida soovite?». Menšikovi labaseid raamatuid «Armastusest» ja «Kirjanduslikust tegevusest» lugesid ahnelt väikesed teenistujad-intelligendid, eriti külakooliõpetajad, tolle aja suur kultuurne jõud. Ilmselt ajasid paljud õpetajad ja noorukid nende raamatutega oma pea segi.

Kuid peale äärmiselt labase silmakirjatseja Menšikovi oli palju lohutajaid, lepitajaid ja jutlustajaid teemal: «Tulge minu juurde kõik, kes te vaevatud ja koormatud olete, ja ma tahan teile rahu anda.» Selle teema kohast filosoofilist ämblikuvõrku kudus hoolikalt ka niisuguse suure mõjuga inimene,

---

[1] I. N. Potapenko (1856—1929) novell «Mitte kangelane».
[2] S. J. Nadsoni (1862—1887) luuletus.

nagu raamatute «Pihtimus», «Milles on minu usk?», «Jumala riik on meie sees» jt. autor[1].

Kõikjal jutlustati inimarmastusest. Teoreetiliselt laienes see klasside ja seisuste vahedeta kõigile inimestele, kuid tegelikkuses hüüti mõningaid Vassilisid Vassili Ivanovitšideks, aga enamikku — Vaskadeks, mõningaid Mariasid nimetati — Marja Vassiljevnateks, kõiki teisi — Maškadeks.

Täie kindlusega võin ütelda, et need hüüded ülevalt «julgust mitte kaotada» ei ulatunud Vaskade ja Maškade kõrvu ja hingede languse protsess argipäeva olustiku mürgisesse porri toimus tavaliselt lakkamatult ja mitmekesiselt nagu alati.

Õpetajad elu ülemiselt korruselt omasid alamates kihtides, töölismassis suurt hulka teisikuid. Ma kuulatasin ja vaatlesin neid väga tähelepanelikult. Nad ei olnud nii kavalalt lukustatud targutlusse ja peidetud tühisõnasusse kui ülemiste korruste inimesed. Kohe selgus, et üks lohutab siiralt, ta loeb nõidussõnu omaenda «hamba- ja südamevalu» vaigistamiseks ja teab, kui piinav on see valu inimestele. Kuid seda tüüpi lohutajat esines väga harva. Kõige enam oli levinud hulkurite ja palverändajate hulgas lohutaja-elukutseline, selle ala käsitööline, kes lohutas seepärast, et teda selle eest toideti. Niisuguste lohutajatega kannatavad võrdluse täiesti välja kaasaegsed Euroopa ajakirjanikud nende leerist, kes lohutavad «vaevatud ja koormatud» kapitaliste.

Lohutajate kõige vastikum tüüp on auahnitseja, inimesekene, kes ülendab end oma silmis, mängides inimeste kannatustel, tühisus, kes tahab olla tähelepandav ja mitte ainult austatud, vaid ka armastatud. Niisuguseid on palju.

Ja lõpuks on veel küllaltki suur hulk lohutajaid, kes lohutavad ainult sellepärast, et neid ei tüüdataks kaebustega, ei rikutaks nende kõigega harjunud külma hinge tavalist rahu.

Kõige kallim neile on just see rahu, see tundmuste ja mõtete püsiv tasakaal. Peale selle on neile veel väga kallis oma pamp, omaenda teekann ja toiduvalmistamise katlake. Eelistatakse vaskset katlakest ja teekannu. Seda liiki lohutajad on kõige targemad, kõige teadlikumad ja ilukõnelisemad. Sellepärast ongi nad ka kõige kahjulikumad. Just niisugune lohutaja pidi olema Luka näidendis «Põhjas»...»

(«Näidenditest», 1932.)

K. S. STANISLAVSKI M. GORKI NÄIDENDITEST.

... Käärimine ja tekkiv revolutsioon tõid teatrilavale terve rea näidendeid, milles peegeldusid ühiskondlik-poliitiline meeleolu, rahulolematus, protest, unistused kangelasest, kes julgesti kõneleb tõtt...

Ühiskondlik-poliitilise joone peamiseks rajajaks ja loojaks meie teatris oli A. M. Gorki. Meil on teada, et ta kirjutab kahte näidendit: ühte, millest ta jutustas mulle Krimmis — pealkiri ei olnud veel kindlaks määratud —, teist, mille pealkirjaks oli «Väikekodanlased». Meid huvitas esimene näidend, sest Gorki kujutas selles oma armastatud endiste inimeste seda olustikku, mis oligi talle loonud kuulsuse. Paljasjalgsete elu ei olnud veel kordagi näidatud vene laval, kuid minu poolt kirjeldatud ajal tõmbasid nemad, täpselt samuti nagu

[1] L. N. Tolstoi.

kõik see, mis tuli allkihist, enesele ühiskonna tähelepanu. Ka meie otsisime siis nende hulgast talenti. Oli aeg, millal noorsoo valik ja vastuvõtt teatrikooli toimus peaaegu eranditult rahva hulgast. Ja Gorki, kes meie juurde tuli maa lähedalt, oli teatrile vajalik.

Me käisime Aleksei Maksimovitšile peale, paludes teda kiiremini lõpetada näidend, et avada sellega meie uus teater, mida Morozov meile ehitas. Kuid Gorki kurtis meile oma näidendi tegelaste üle:

«Kas mõistate, milline vemp,» kõneles ta. «Kõik need minu inimesed on mu ümber piiranud, tõuklevad ja müksavad, kuid mina ei suuda neid ei kohtadele asetada, ei üksteisega lepitada. Tõepoolest! Kõik kõnelevad ja kõnelevad, ning kõnelevad hästi, kahju on neid peatada, jumala eest, ausõna!» ...

«P õ h j a s».

Meie esimese Krimmi-sõidu ajal, istudes kord õhtul terrassil ja kuulates mere lainete laksumist, jutustas mulle Gorki pimedas selle oma näidendi sisu, millest ta siis alles unistas. Esimeses redaktsioonis oli näidendi peaosaliseks heast majast teener, kes väga hoidis frakisärgi kraed — ainsat eset, mis sidus teda ta endise eluga. Öömajas oli kitsas, selle elanikud sõimlesid isekeskis, õhkkond oli vaenulikkusega mürgitatud. Teine vaatus lõppes politsei ootamatu haaranguga öömajas. Teate saamisel sellest lõi kogu sipelgapesa kihama, ruttas peitma riisutut. Kolmandas vaatuses saabus kevad, päike, loodus elustus, lehkavast õhkkonnast väljusid öömajalised puhta õhu kätte, maatöödele, nad laulsid laule ja päikese paistel värskes õhus unustasid vihavaenu üksteise vastu.

Nüüd seisis meil ees lavastada ja mängida seda näidendit uues, märksa süvendatumas redaktsioonis, pealkirja all «Elu põhjas», mille Gorki hiljem Vladimir Ivanovitši nõuandel lühendas ainsa sõnani — «Põhjas». Jälle oli meie ees raske ülesanne: uus toon ja mängumaneer, uus olustik, uus omapärane romantika ja paatos, ühest küljest piirnev teatraalsusega, teisest aga — jutlustusega.

«Ma ei armasta, kui Gorki justkui preester tuleb altariesisele välja ja hakkab oma kogudusele jutlust lugema, kiriku ettekandeviisi järgi «o» tähte rõhutades,» lausus kord Anton Pavlovitš Tšehhov Gorki kohta. «Aleksei Maksimovitš peab purustama, mis purustamisele kuulub, selles on tema jõud ja kutsumus.»

Gorkit tuleb osata hääldada nii, et lause heliseks ja elaks. Tema õpetlikke ja jutlustavaid monolooge, kas või näiteks «Inimesest», tuleb osata hääldada lihtsalt, loomulikult, sisemise tõusuga, ilma valeteatraalsuseta, ilma kõrgelennulisuseta. Muidu moonutad tõsise näidendi lihtsaks melodraamaks. Meil tuli omandada eriline paljasjalgse stiil ja seda mitte ära segada tavalise olustikulise teatraalse tooniga või näitlejaliku vulgaarse deklamatsiooniga. Paljasjalgsel peab olema avarust, vabadust, oma erilist üllust. Kuidas seda saavutada? — Tuleb tungida Gorki enese hinge peidikutesse, nagu me seda omal ajal tegime Tšehhoviga, et leida salavõti autori hinge juurde. Paljasjalgsete aforismide efektsed sõnad ja jutlustuste retoorilised fraasid täituvad siis poeedi enese vaimse olemusega ja näitleja erutub koos temaga.

Nagu alati, lähenesime meie, V. I. Nemirovitš-Dantšenko ja mina, uuele teosele kumbki omal viisil. Vladimir Ivanovitš avas meisterlikult näidendi sisu; kirjanikuna tunneb ta kirjanduslikke käike, mis viivad loomingu juurde. Kuid mina, nagu tavaliselt töö algul, heitlesin abitult ja viskusin olustikult tundmusele, tundmuselt kujule, kujult lavastusele või käisin Gorkile peale, otsides temalt loomingulist materjali. Ta jutustas mulle, kuidas ja kellest ta oli näidendi kirjutanud, kõneles oma hulkurielust, oma kohtamistest, tegelaste algkujudest ja minu Satini osast eriti. Osutus, et paljasjalgne, kes oli selle osa algkujuks, oli kannatanud ennastsalgava armastuse pärast oma õe vastu. Õde oli olnud abielus postiametnikuga. Viimane oli raisanud riigiraha. Teda ähvardas Siber. Satin oli hankinud raha ja sellega päästnud õemehe, kuid viimane oli ta jultunult reetnud, kinnitades, et Satin on varas. Olles juhuslikult laimu pealt kuulanud, lõi Satin raevuhoos reeturile pudeliga pähe, tappis ta ja mõisteti sunnitööle. Õde suri. Hiljem tuli sunnitööline asumiselt tagasi ja tegeles sellega, et kõndis Nižni-Novgorodis paljastatud rinnaga ja väljasirutatud käega ning palus prantsuse keeles armuandi daamidelt, kes seda meeleldi andsid hulkuri maalilise, romantilise välimuse tõttu.

Gorki jutustused sütitasid meid ja me tahtsime näha endiste inimeste elu põhjapära ennast. Selleks korraldati ekspeditsioon, millest võtsid osa paljud näidendis kaasamängivad teatri näitlejad, V. I. Nemirovitš-Dantšenko, kunstnik Simov, mina ja teised. Kirjanik Giljarovski juhtimisel, kes oli tundma õppinud paljasjalgsete elu, korraldati ringkäik Hitrovi turul. Paljasjalgse usutunnistuseks on — vabadus, ta sfääriks — hädaohud, röövimised, seiklused, tapmised, vargused. Kõik see loob nende ümber romantika ja omapärase metsiku ilu õhkkonna, mida me tol ajal otsisimegi.

Kirjeldatud ööl, pärast toimunud vargust, oli Hitrovi turul sealsete salavõimude poolt nii-ütelda sõjaseisukord kuulutatud. Seetõttu oli kõrvalisil isikuil mõningaisse öömajadesse raske läbipääsu saada. Paljudes kohtades seisid relvastatud inimeste rühmad. Tuli neist mööduda. Nad peatasid meid korduvalt hüüetega, nõudsid läbipääsuluba. Ühes kohas tuli isegi hiilides minna, et «keegi, hoidku jumal, ei kuuleks!». Kui olime läbinud tõkestusjoone, muutus kergemaks. Seal me vaatlesime juba vabalt suuri ühismagamisruume lõpmatute naridega, millel lamas palju väsinud inimesi — laipadega sarnanevaid naisi ja mehi. Otse suure ööbimispaiga keskkohas asus paljasjalsete ülikool nende intelligentsiga. See oli Hitrovi turu peaaju, mis koosnes kirjaoskajaist, kes tegutsesid osade ümberkirjutamisega näitlejaile ja teatrile. Nad pesitsesid väikeses toakeses ja näisid meile armsate, sõbralike ja külalislahkete inimestena. Eriti üks neist köitis meid oma iluga, haridusega, kasvatusega, isegi seltskondlikkusega, oma elegantsete käte ja peene profiiliga. Ta kõneles suurepäraselt peaaegu kõiki keeli, kuna oli varem olnud ratsakaardiväelane. Olles läbi priisanud oma vara, sattus ta põhja, kust tal siiski õnnestus mõneks ajaks välja rabelda ja uuesti inimeseks saada. Siis ta abiellus, sai hea koha, kandis mundrit, mis talle väga sobis.

«Kui õige sellises mundris korraks üle Hitrovi turu kõndida!» vilksatas tal kord mõttes.

Kuid peagi unustas ta selle rumala unistuse... See aga tuli uuesti tagasi... jälle ja jälle... Ja siis, ühel ametlikul komandeeringul Moskvasse

jalutaski ta korraks üle Hitrovi turu, üllatas kõiki ja ... jäi sinna jäädavalt, ühegi lootuseta sealt kunagi välja pääseda.

Kõik need armsad ööbijad võtsid meid vastu kui vanu sõpru, sest nad tundsid meid hästi teatri ja osade järgi, milliseid nad meie jaoks olid ümber kirjutanud. Me seadsime lauale suupiste, s. o. viina vorstiga, ja pidu algas. Kui me seletasime neile oma tuleku eesmärgi, mis seisnes Gorki näidendi jaoks endiste inimeste elu tundmaõppimises, olid paljasjalgsed pisarateni liigutatud.

«Millist au oleme väärinud!» hüüatas keegi neist.

«Ja mis on meis siis huvitavat, milleks meid esitada laval?» imestas teine naiivselt.

Kõnelus keerles teemal, et, näe, kui nad kord lakkavad joomast, saavad inimesteks, lähevad siit ära, jne., jne.

Eriti üks ööbijaist meenutas minevikku. Endisest elust või mälestusena sellest oli tal säilinud vilets joonis, välja lõigatud mingist pildiajakirjast: sellele oli joonistatud teatraalses poosis pojale vekslit näitav vanake-isa. Juures seisab ema ja nutab, ning häbistatud poeg, suurepärane noor inimene, on tardunud liikumatusse poosi, langetanud silmad häbist ja murest. Nähtavasti seisnes tragöödia veksli võltsimises. Kunstnik Simov ei kiitnud joonist heaks. Mu jumal! Mis siis juhtus! Just nagu oleks neid alkoholiga täidetud elavaid nõusid loksutatud ja alkohol neile pähe löönud ... Nad lõid punetama, kaotasid eneseväärikuse ja muutusid metsikuks. Sadas sõimusõnu, haarati — kes pudeli, kes tabureti, viibutati neid, tormati Simovi kallale ... Üks sekund — ja ta poleks ellu jäänud. Kuid siis karjus meiega kaasas olev Giljarovski kõuehäälel viiekorruselise sõimusõna, rabades selle konstruktsiooni keerukusega mitte ainult meid, vaid ka ööbijaid endid. Nad tardusid ootamatusest, vaimustusest ja esteetilisest rahuldusest. Meeleolu muutus korrapealt. Algas metsik naer, aplaus, ovatsioonid, õnnitlused ja tänamised geniaalse sõimu eest, mis päästis meid surmast või vigastustest.

Ekskursioon Hitrovi turule äratas minu fantaasia ja loomingulise tunde paremini kui ükski vestlus näidendi üle või selle analüüs. Nüüd oli olemas modell, millest võis voolida, elusat materjali inimeste ja kujude loomisel. Kõik sai reaalse põhjenduse, asetus oma kohale. Tehes jooniseid ja misanstseene või näidates näitlejale ühte või teist stseeni, juhindusin ma elavaist mälestustest, aga mitte väljamõeldisest, mitte oletustest. Ekskursiooni peatulemus aga seisis selles, et see sundis mind tundma näidendi sisemist mõtet.

«Vabadus — iga hinna eest!» — see on ta vaimne olemus. Too vabadus, mille pärast inimesed laskuvad elu põhja, teadmata seda, et nad seal muutuvad orjadeks.

Pärast kirjeldatud kuulsat ekskursiooni elu põhja oli mul juba kerge valmistada maketti ja planeeringut — ma tundsin end öömajas omainimesena. Kuid mul kui näitlejal seisis ees raskus: mul tuli edasi anda lavalises interpretatsioonis tolleaegse momendi ühiskondlikku meeleolu ja näidendi autori poliitilist tendentsi, mis väljendus Satini jutlustamises ja monoloogides. Kui lisandada sellele paljasjalgsete romantika, mis tõukas mind tavalisele teatraalsusele, siis saavad selgeks raskused ja minule kui näitlejale ohtlikud karid, millede vastu ma järjest põrkasin. Sel viisil ei võinud ma Satini osas teadlikult saavutada seda, mida olin saavutanud ebateadlikult Stockmani osas. Satinis mängisin ma tendentsi ennast ja mõtlesin näidendi ühiskondlik-poliiti-

lisele tähtsusele, ja just seda tendentsi ei suutnud ma väljendada. Stockmani osas aga vastupidi, ma ei mõtelnud poliitikale ja tendentsile, ja see tuli intuitiivselt.

Taas tõi mind praktika järeldusele, et ühiskondlik-poliitilise tähtsusega näidendeis on eriti oluline hakata ise elama mängitava osa mõtete ja tundmustega, ja siis kandub näidendi tendents iseenesest edasi. Kuid otsene tee, mis on vahetult suunatud tendentsile enesele, viib paratamatult tavalise teatraalsuseni.

Mul tuli osa kallal rohkesti töötada, et mõningal määral eemalduda ebaõigest teest, millele ma esialgu sattusin, hoolitsedes tendentsi ja romantika eest, mida ei saa mängida, vaid mis peavad iseenesest kujunema — õige hingelise lähte resultaadina ja järeldusena.

Etendusel oli vapustav menu. Lõpmatult kutsuti välja lavastajaid, kõiki näitlejaid ja eriti suurepärast Luka'd — Moskvini, ülihead Parunit — Katšalovit, Nastjat — Knipperit, Lužskit, Višnevskit, Burdžalovit ja lõpuks — Gorkit ennast. Väga naljakas oli vaadata, kuidas Gorki, ilmudes esmakordselt lavale, unustas visata paberossi hambust, kuidas ta kohmetusest naeratas, taipamata, et tuleb pabeross suust võtta ja pealtvaatajaile kummardada.

«See on, velled, ometi menu, jumala eest, ausõna!» oleks Gorki just nagu enesele sel hetkel kõnelnud. «Plaksutavad! Tõesti! Karjuvad! Vaat kus tükk!»

Gorki sai päevakangelaseks. Tema järel kõnniti tänavail, teatrisse kogunes salk uudishimutsevaid austajaid ja eriti austajannasid. Algul, häbenedes oma populaarsust, läks Gorki nende juurde, näppides oma punakaid lühikeseks lõigatud vurre ja korraldades iga minut oma pikki sirgeid juukseid tugeva kämbla mehiste sõrmedega või pead tagasi heites langevate salkude eemaldamiseks. Sealjuures võpatas Aleksei Maksimovitš, paisutas ninasõõrmeid ja tõmbus hämmeldusest küüru.

«Velled!» pöördus ta austajate poole, naeratades süüdlaslikult. «Teate, nii et... on kuidagi ebamugav... tõepoolest!... Ausõna!... Milleks mind vahtida?! Ma pole lauljanna... Ega baleriin... Küll on aga lugu... Noh, vaat, jumala eest, ausõna...»

Kuid tema naljakas häbelikkus ja tema omapärane maneer hämmelduses kõnelda intrigeerisid veelgi enam ja tõmbasid veelgi tugevamini ta poole. Gorki võlu oli tugev. Temas oli oma ilu ja plastika, vabadus ja sundimatus. Minu nägemismälus on kinnistunud tema ilus poos, kui ta mind saates seisis Jalta muulil ja ootas laeva ärasõitu. Hooletult toetudes kaubapakkidele, hoides oma väikest pojakest Maksimikest, vaatas ta mõttes kaugusse ja näis, veel üks hetk ja — ja ta eraldub muulilt ning lendab kuhugi kaugele, oma unistusele järele...

(K. S. Stanislavski, «Minu elu kunstis», 1925.)

SISUKORD

V. I. Lenin Partei organisatsioon ja parteiline kirjandus 3
Partei poliitikast ilukirjanduse alal (VK(b)P Keskkomitee resolutsioon 18. juunist 1925) 7
Kirjanduslik-kunstiliste organisatsioonide ümberkujundamisest (ÜK(b)P Keskkomitee otsus 23. aprillist 1932) 11
Ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad» (ÜK(b)P Keskkomitee otsusest 14. augustist 1946) 12
A. A. Ždanov Ettekanne ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» kohta . . . 15
A. M. Gorki Vanaeit Izergil 35
Põhjas 43
Ema 92
Kollase saatana linn 161
V. I. Lenin 169
Ettekanne I nõukogude kirjanike kongressil (17. augustil 1934) . . 174
Kui vaenlane ei alistu — ta hävitatakse 179
Kultuuridest 181
A. A. Blok Kaksteist 186
M. A. Solohhov Ülesküntud uudismaa 196
A. A. Fadejev Noor Kaardivägi 311
Lisa: A. M. Gorki Lukast 456
K. S. Stanislavski M. Gorki näidenditest 457

РУССКАЯ СОВЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Хрестоматия для XI класса

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Leibak

Tehniline toimetaja A. Sepp

Korrektorid: O. Sepp ja M. Hansen

Trükkimisele antud 19. IX 1958. Paber 60×92. 1/16. Trükipoognaid 29. Arvutus-poognaid 34,81. Trükiarv 3000. Tellimise nr. 1564.
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind rbl. 5.30

6—6

Rbl. 5.30

A-22366

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00191618 0